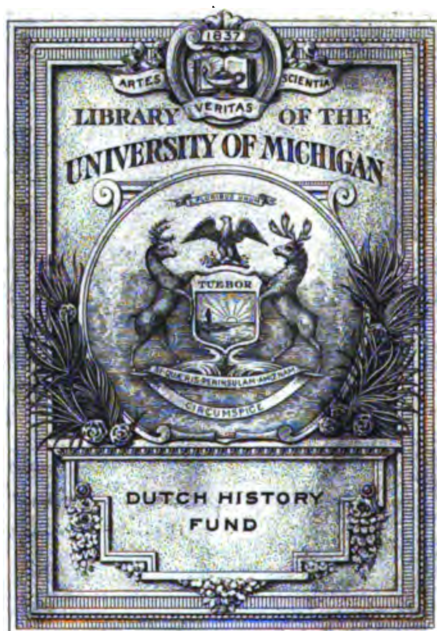

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

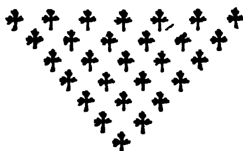
BENEVENS

MENGELWERK,

tot *Fraaije Letteren*, *Konſten* en *Weetenſchappen*, *betrekkelyk.*

Derde Deels, Eerſte Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By J. YNTEMA.
MDCCLXXXVIII.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

De Bybel verdeedigd door YSBRAND VAN HAMELSVELD, *Zevende Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1787. *Behalven de Voorreden*, 309 *bladz. In gr.* 8vo.

Met dit zevende Deel voltooit de Heer *van Hamelsveld* zyne verdeediging van de geloofwaerdigheid der geschiedenisſen des Ouden, en tevens van die des Nieuwen, Testaments; welk laetſte Hoofdſtuk hier te korter afloopt, om dat hy, ten einde herhalingen te vermyden, zich in vele gevallen ſlechts had te beroepen, op het geen hy alvoorens, rakende de bedenkingen van het Ongeloof, tegen de wonderdadige bedryven in de Euangeliſche Schriften gemeld, had bygebragt. 'Er ſtaet nu voorts nog één Deel van dit leerzaem Werk te wachten; waerin hy de echtheid der Bybelſchriften zal handhaven, en bewyzen dat ze niet verdicht noch ondergeſchoven zyn. Terwyl men het zelve met verlangen te gemoet ziet, kan men met vrucht gebruik maken van dit Deel, 't welk, niet minder dan de voorigen, verſcheiden wel overdachte opmerkingen wegens de Bybelgeſchiedenisſen behelst; waervan des Autheurs voordragt, nopens de geſchiedenisſen van *Nehemiä*, op nieuw tot een voorbeeld kan ſtrekken.

„ NEHEMIA, zegt hy, een Man van aanzien aan 't *Perſisch* Hof, zynde Mondſchenker van den Koning ARTHAHSASTA of ARTAXERXES, bygenaamd *Langhand*, ver-

nam in het twintigste jaar van deezen Vorst, (*) den treurigen toestand der Joodsche Volkplanting; dat, schoon de Tempel herbouwd en ingewyd was, echter de muuren der Stad nog in puinhoopen lagen; waarop hy, getroffen door deze mare, een krachtig gebed tot God deed. *Neh.* I. By gelegenheid van eene buitengewoone maaltyd, als de Koning hem naar de reden zyner treurigheid vraagde, stelde hy den Vorst den staat van zyn Land en Volk voor, en verzocht, in persoon naa *Jerusalem* gezonden te worden, om de stad te bouwen en te versterken, want dat is bouwen by de Hebreen, wanneer het van eene stad gebruikt word. NEHEMIA verkrygt zyne begeerte. De Persische Keizer geeft hem verlof, om te reizen, doch voor eenen bepaalden tyd. Hy kreeg ook brieven van voorschryving van het Hof mede, om allerhande nodige ondersteuning van de Landvoogden te ontvangen, als mede een geleide van Bevelhebbers en Ruiters. En dus voorzien kwam hy, hoe zeer dit den vyanden der *Jooden*, byzonder SANEBALLAT den Horoniter, en TOBIA den *Ammoniter* mishaagde, te *Jerusalem*. Hier hield hy zich drie dagen stil, om uit te rusten van de reize, en ging toen by nacht, van weinig mannen verzeld, de stad rond, om zelf alles naauwkeurig op te nemen en te bezichtigen. (†) Vervolgends riep hy den Oversten der *Jooden* samen, en opende hun zynen last van den *Persischen* Koning, waarby hy tot Landvoogd was aangesteld, hen vermaanende, om met vlyt het herbouwen der Stads muuren te ondernemen; terwyl hy een listig voorstel van der *Jooden* wederpartyders van de hand wees. *Kap.* II. (‡) Met

„ (*) Met dit jaar beginnen de 70 weeken by *Daniel* IX. Zie ons I *Deel. Bladz.* 357."

„ (†) *Neh.* I. 13. staat: *Ik brak aan de muuren van Jerusalem.* Dit heeft geen zin; men leeze; *ik beschouwde opletten de muuren*, enz."

„ (‡) Dit voorstel kap. II. 29. *Wat is dit voor een ding, dat gylieden doet? wilt gylieden tegen den Koning rebelleeren?* is eene ingewikkelde beschuldiging, maar tevens een ingewikkeld aanbod, om saamen de handen in één te slaan. De meening is: *Wilt gylieden alleen tegen het Persisch Ryk eenen opstand aanrichten? Vereenigt u met ons, dan is 'er hoop van te zullen slagen.* Dus komt het voorstel bykans op het zelfde uit, met dat, het welk aan de Hoofden der eerste Volkplanting gedaan was. Ezra

Met wakkerheid floegen nu de *Jooden* hand aan het werk. De muuren en poorten van *Jerusalem* werden herbouwd en opgericht. *Hoofdst.* III. De vyanden der *Jooden*, ziende, dat het werk van *Jerusalems* herstelling voorspoedig voortging, dreven met het zelve den smadelykften spot. Diep griefde dezelve den Vaderlandminnenden NEHEMIA, zo dat hy tot God zyne klagten uitstort. *Kap.* IV: 4. — Tegen deeze woorden van NEHEMIA, vergel. *Hoofdst.* VI. 14. XIII. 29. alwaar dergelyke gebeden, om straffe van vyanden en Landverraaders voorkomen, heeft men bedenkingen ingebragt. „ Zulk eene wraakzucht, zegt men, „ ontluistert het character van NEHEMIA, en is onbe- „ taamlyk in eenen Bybelheiligen; evenwel word zy door „ de gewyde geschiedenis niet afgekeurd." Maar men plaat-

Esra IV: 1." Nopens dat voorstel en deszelfs afwyzing heeft de Hoogleeraer alvoorens het volgende opgemerkt.

„ De *Samaritaanen*, door de Koningen van *Assyriën* in Israëls land gebracht, waren natuurlyke vyanden van het Persisch Ryk, het welk het *Assyrisch* te onder gebracht had. CYRUS, de eerste *Persische* Keizer, kan, en dit is zelfs zeer waarschynlyk, met den Jooden verlof te geven, om zich weder in hun Vaderland neder te slaan, het Staatkundig oogmerk gehad hebben, om zich dus aan den kant van *Egypte* van getrouwe Onderdaanen te verzekeren. De *Samaritaanen* moesten dan de *Jooden*, nadien deeze den *Persen* getrouw bleven, met een afgunstig oog aanzien; zy waren *wederpartyders* der *Jooden*. *Esr.* IV. 1. Zy nemen echter eerst eene proeve, of zy de *Jooden* in hunne belangen konden overhaalen, en bieden ten dien einde, onder schyn van denzelfden Godsdienst te belyden, aan, om met hun den Tempel op te bouwen. De Joodsche Overheden worden de list ontwaar, en weigeren het aanbod der *Samaritaanen* aan te nemen. Men heeft de *Jooden* wegens deeze weigering beschuldigd, en hun gedrag afgekeurd, doch geheel zonder grond. Want, behalven het geen wy van de inzichten der *Samaritaanen* zeiden, zo kan men 'er nog byvoegen; dat de *Jooden*, de *Samaritaanen* toelaatende, om met hun den Tempel te bouwen, hun ook noodwendig eenig deel zouden hebben moeten geven in het bewind en bestuur van Staat en Godsdienst, die by hun zo naauw verbonden waren. Eindelyk de *Jooden* weigerden aan de *Samaritaanen* niet, om hunnen Godsdienst in het vervolg in den Tempel, als hy herbouwd zal zyn, te mogen oefenen." Verder verzend hy ons, tot zyne Verhandeling over dit onderwerp, in de *Verhandelingen van het Provinciaal Utrechts Genootschap*, enz. II *Deel*. *Bladz.* 418. volgg.

plaatze zich in de omstandigheden van NEHEMIA, men voele hoe hard het eenen Beminnaar van zyn Vaderland valle, in alle zyne oprechte voornemens en pogingen gedwarsboomd te worden; geduurig te moeten worstelen met ontwerpen, die gesmeed worden, om het verderf van een gantsch Volk en Land te veroorzaaken. Men voele, hoe het een oprecht hart smaaken moet, wanneer laage zielen zich laaten omkoopen, Priesters en Profeeten zich laaten gebruiken, om mede te werken tot zulke heillooze inzichten. En dan oordeele men! Men voege hierby dat NEHEMIA nergens eenen byzonderen en personeelen haat en wraakzucht openbaart. Neen, hy handelt als een openbaar persoon, die de belangen van zyn Volk ter harte neemt. Vergelyk het gezegde over soortgelyke beschuldiging tegen DAVID ingebracht II. *Deel Bladz.* 131. en III *Deel Bladz.* 369. De vyanden lieten het by spotten niet blyven, zy maakten eene verbintenisse, om de Jooden in het werk daadlyk te stooren; doch hier tegen droeg NEHEMIA de vereischte zorge, door zelfs de Werklieden te wapenen, en voorts goede wacht te houden, zynde hy zelf by de hand, en gaande met zyne onderhoorigen niet uit zyne kleederen. *Hoofdst.* IV. — Even yverig was deeze Godvruchte en rechtschaapen Landvoogd, in het beteugelen van de onderdrukkingen, waarmede de Grooten en Vermogenden de geringen en armen drukten door onmatigen woeker. Door zyn voorbeeld, en overtuigende redenen, wist hy dit kwaad te verhelpen. En, om zyne oprechtheid te doen zien, verklaart hy, dat hy, geduurende de 12 jaaren van zyn bewind als Landvoogd, zonder eenigszins tot last van zyn Volk te zyn, uit zyne eigene inkomsten geleefd heeft, betoonende zich mild, wellevend en vriendelyk jegens allen; welk bericht hy, met deezen uitroep, welke ook *Hoofdst.* XIII. 22. voorkomt, besluit: *Gedenk myner, myn God! ten goede: alles wat ik aan deezen Volke gedaan heb. Kap.* V. Dit heeft men als eene vlek in NEHEMIA aangezien, dat hy zich zelven pryst, en zich ook by God op zyne goede verrichtingen beroept. (*) Het is zo, al was het, dat NEHEMIA somtyds zichzelven vergeeten mogt hebben, en by het beschouwen zyner daaden zichzelven te veel mogt behaagen, dan zou dit nog de geloofwaardigheid der geschie-

(*) Vergelyk NIEMEYER, *Charaƈterk. des Bybels, III Deel. I Stuk. bladz.* 245.

ſchiedenis niet wegnemen. Maar, boven dien, ik vind hier geene vlek in NEHEMIA's charakter. Het was nodig, dat hy van zichzelven ſprak, alzo in de daad het zedelyk verderf, voornaamlyk onder de aanzienlykſten der Jooden, ja onder de Priesters zelven, zeer groot was. De uitmuntende Herſteller van zyn Vaderland had veele geheime vyanden, die al zyn doen verkeerd poogden uit te leggen, die zelfs voorgaven, dat hy zichzelven trachte te verheffen, en tot Koning der *Jooden* te doen uitroepen. By zulke omſtandigheden kwam het te pas, getuigenisſe af te leggen van de oprechtheid zyner inzichten, en mogt NEHEMIA zich op God beroepen, gelyk ook DAVID meermaals deed, vergel. ons II *Deel Bladz.* 133. Te meer, om dat NEHEMIA geenszins eene verdienſtelykheid by God wilde verwerven; trouwens *Hoofdſt.* XIII. 22. bid hy uitdruklyk: *Gedenk myner ook in deezen, myn God! en verſchoon my naar de veelheid uwer goedertierenheid.* Dit is niet de taal van iemand, die zichzelven by God rechtvaardigt. —— Nog lieten de vyanden der *Jooden* niet af, zo veel in hun was, NEHEMIA in zyne oogmerken te ſtremmen, dan door hem te vleien, dan door hem bevreesd te willen maaken, waartoe men zelfs valſche Profeeten gebruikte. Maar de wakkere Landvoogd bleef ſtandvastig zyn plan doorzetten; zodat de muuren van *Jeruſalem* voltooid werden: zynde dit gantſche werk in den tyd van 52 jaaren voltrokken, *Hoofdſt.* VI. Zeker een korte tyd voor zo groot een werk! echter niet ongelooſlyk, om dat allen hand aan het werk ſloegen, en wel vrywillig; ook kon men op de meeste plaatzen op de oude fundamenten voortbouwen, en op veele plaatzen hadden de Chaldeën de oude muuren laaten ſtaan, behalven dat de gewilligheid des volks den arbeid met den uiterſten yver had voortgezet."

Omtrent het overige dezer geſchiedenisſe, *Neh.* VII — XII, dat de Heer *van Hamelsveld* kortlyk opgeeft, vallen geene bedenklykheden, dan alleen omtrent het 22ſte vers van *Hoofdſt.* XII. vergeleken met vers 11, daar een *Jaddua* onder de Leviten voorkomt, als levende in de dagen van *Darius den Perſiaan.*

„ Indien nu deeze JADDUA, (dus vervolgt de Autheur) de Hoogepriester is, van wien JOSEFUS verhaalt, dat hy, ten tyde van ALEXANDER *den Grooten*, het Priesterampt heeft bediend, en dien Vorst te gemoet gegaan is, en hem bevredigd heeft, wanneer hy met toorn naa *Jeruſalem*

lem kwam, (*) en indien DARIUS *de Persiaan* dezelfde is met DARIUS *Codomannus*, den laatsten Persischen Keizer, die door ALEXANDER *den Grooten* overwonnen is, kunnen de *verzen* niet van NEHEMIA zyn, alzo hy dan ten minsten een ouderdom van 140 of 150 jaaren zou bereikt hebben. Deeze is ook de reden, waarom veele Geleerden deeze *verzen* voor een byvoegzel van laater hand houden. Al gave men dit toe; zie ik niet dat de Echtheid van het geschiedverhaal iets zou lyden, indien een Godvruchtig perzoon de lyst der Hoogepriesters vervolgd had, tot op JADDUA toe. Maar het is niet volstrekt nodig, om te denken, dat DARIUS *de Persiaan* DARIUS *Codomannus* moet zyn. Waarom niet DARIUS *Nothus*, (de Bastaard) de opvolger van ARTAXERXES *Longimanus* (Langhand)? JADDUA kan wel dezelfde zyn, dien JOSEFUS vermeld, maar 'er word by NEHEMIA geen woord gezegd van zyne Hoogpriesterlyke bediening. Hy kan niet alleen gebooren wezen, maar ook reeds den ouderdom van 18 of 20 jaaren hebben bereikt gehad, toen NEHEMIA nog leefde, en dan zal hy, ten tyde van ALEXANDER *den Grooten*, een man van omtrend 80 jaaren geweest zyn, waarin niets onnatuurlyks is. Hy kan met zynen vader JOHANAN of JONATHAN (die naam komt op het zelfde uit) de beschryving der Leviten bestuurd hebben, daar NEHEMIA van spreekt. (†) In het 32ste jaar van ARTAXERXES *Langhand*, keerde NEHEMIA weder naa het Hof; doch weldra openbaarde zich de geneigdheid der Jooden, om weder af te wyken van de Vaderlyke Inzettingen; en de hervorming, van NEHEMIA begonnen, verslaauwde niet alleen, maar zelfs de Hoogepriester ELJASIB werd een nabestaande van den Ammonitischen *Emir* TOBIA. NEHEMIA's wederkomst was dan noodzaaklyk. Hy verkreeg ook naa eenigen tyd op nieuws verlof van den Koning, keerde naa *Jerusalem*, en herstelde de misbruiken met allen yver, met welk verhaal hy *Hoofdst.* XIII. besluit."

(*) Ik heb die Geschiedenis verdeedigd in de *Nederl. Biblioth. II. D. Mengelw. Bladz.* 225.

(†) Zie dit breeder beweerd door den Heer SCHUTTE, *over* DANIEL's *Weeken. I Stuk. Bladz.* 248. volgg.

De Voorrechten van het Christendom, de middelen, ter zyner oprichting gebeezigd, overwaardig. In eene Verhandeling, door A. DEKEN. *In 's Gravenhage, by* J. van Cleef, 1787. *Behalven het Voorwerk, 142 bladz. In gr. octavo.*

Het gewigt der vraegswyze tegenwerpinge van 't Ongeloof, „ zyn de Voorrechten van het Christen-„ dom de verbaazende en ontzachlyke middelen, ter zy-„ ner oprichtinge gebeezigd, wel waerdig? Wat toch heeft „ de Christen boven den eerbiedigen Belyder en Belever „ van den Joodschen of Natuurlyken Godsdienst vooruit?" heeft Mejuffrouw *Deken* genoopt, om dit onderwerp te behandelen, en deze tegenwerping te beantwoorden; wel byzonder met oogmerk, om eenvoudige Christenen, die, schoon niet gevat op afgetrokken, diepzinnige en ingewikkelde redeneeringen, echter *lezen* en *denken*, voor knellende en kwellende twyfelingen, omtrent enen Godsdienst, wiens troostgronden zy zo zeer behoeven, te bewaren. En in de uitvoering hier van is zy, door een bondigen, duidelyken en gereedlyk na te ganen redeneertrant, zo wel geslaegd, dat de lezing van dit haer Geschrift ene algemene aenpryzing verdiene. —— In de *eerste* plaetze tracht zy de middelen, welken door God gebezigd zyn, ter oprichting van het Christendom, in derzelver gewigt en kracht voor te stellen, en te doen zien, dat dezelven inderdaad menigvuldig en ontzettend, groot en veel beloovend zyn. Hier toe brengt zy de volgende.

„ 1. De Voorzeggingen.

„ 2. De wondere geboorte des Instellers van onzen Godsdienst.

„ 3. De wonderen, by en na zyne geboorte, ten zynen behoeve, door de Almacht gewrocht.

„ 4. De wonderen, door Hemzelven, in zyne omwandeling op Aarde, verricht.

„ 5. Zyn Dood, benevens alle de Wonderwerken, na den zelven voorgevallen, byzonder zyne Opwekking en Hemelvaart.

„ 6. En eindelyk. Alle de Wonderwerken, door zyne Apostelen en de eerste Verkondigers zyner Leere verricht, na het ontvangen van den Heiligen Geest, op den Pinksterdag."

Na het ontvouwen dezer middelen, legt Mejuffrouw *Deken* het 'er op toe, om ter bepaelder beantwoordinge te toonen, dat het voordeel, 't welk de Christelyke Godsdienst der Waereld heeft aengebragt, deze middelen overwaerdig is. En zulks doet zy zien, door

„ 1. De noodzaaklykheid deezer middelen, tot derzelver bedoelde eindens, uit de Geschiedenis der Menschheid, en dus van voren, aan te toonen.

„ 2. Van achteren, uit de gevolgen, die de Christelyke Godsdienst op der menschen zedelykheid en geluk gehad heeft.

„ 3. En eindelyk uit eene zeer gewigtige byzonderheid, die den Christelyken Godsdienst caracteriseert:" te weten dat dezelve het laetste middel was, 't welk de Godlyke Wysheid voor vrywerkende Wezens uitgedacht, en door zyne Almagt daer gesteld had: waer over onze geagte Schryfster, na zich alvoorens van de gelykenis van een Geneesheer bediend te hebben, verder aldus uitlaet.

„ Die deezen Geneesmeester verwierp, die zyne aangeboodene Geneesmiddelen versmaadde, was geheel reddeloos, by zichzelven veroordeeld, verlooren, en wel voor eeuwig.

„Wie den Zoon verwierp, verwierp den Vader, en van wien zou de arme Mensch geholpen kunnen worden, die de hulp van zynen Schepper zelven versmaadde? Die in den Zoon geloofde, zou het Eeuwige Leeven hebben, maar die den Zoon ongehoorzaam was, op dien zouden de Goddelyke straffen rusten. Voor hen, die het Bloed des Eeuwigen Testaments onrein achten; voor hen, die eene Goddelyke Leer verachten, waarin de Eeuwige Wetten van recht en billykheid vervat waren, en welker waarheid de Leeraar met zyn Dood bekrachtigd, met zyn Bloed verzegeld had, bleef geen slagtoffer meer over voor hunne zonden; zulk een kon op geen nieuwe Openbaaring, waar in vergeeving van zonden, op voorwaarde van bekeering, wierd aangebooden, en welker Goddelykheid de Insteller weder met zyn Bloed bevestigen zoude, verwachten; want 'er was in den ganschen Hemel geen andere Naam, waar door de menschen zalig konden worden, dan de Naam van Jezus, vermids God geen duidelyker voorschrift van Leven, geen krachtiger verzekering van

van Genade, geen klaarer toezegging van Hulp, geen krachtdaadiger onderfteuning in het Goede, geene zeekerer verwachting van eeuwige Belooning, aan vrywerkende Weezens kon geeven, dan Hy, in Christus, der Waereld gefchonken had.

„ Zy, aan wien de Leer van Christus niet gepredikt was, die door deeze opgang uit der hoogte nog niet bezogt waren, waren ook nog niet veroordeeld. Zy hadden nog niet *alles* ontvangen; alle hulpmiddelen waren nog niet aan hun beproefd; fchoon zy ook andere minder volkoomen middelen verwaarloosd hadden. God kan aan hunnen Wyngaard nog iets meer doen. Na dat zy alle mindere en meerdere Dienstknechten des Allerhoogften verfmaad, vervolgd en gedood hadden, was 'er nog mooglykheid, nog hoop zelf, dat zy, ten minfte, zynen Zoon ontzien, mooglyk hooren, mooglyk gehoorzaamen zouden. Het grootfte, laatfte, uiterfte middel bleef hen nog overig. Maar die harten, in welken het zaad des Euangeliums geftrooid is, waarin al de vruchtbaarmaakende regen der Euangelifche drangredenen meenigvuldigmaal is ingedrongen, doch gelyk zyn aan eene aarde, die niets dan Doornen en Distelen draagt, zyn onherftelbaar bedorven, zyn verwerpelyk, naby de vervloeking, en hun verderf nadert. ——— Daar nu, van het aanneemen, of verwerpen van Jezus en zyn Euangelium het volmaaktfte geluk en uiterfte verderf van redelyke, gevoelige en tot onfterflykheid gefchikte Wezens afhing, daar het belang, het allergewichtigst belang van zo veele duizenden, voor eene onoverzienbaare Eeuwigheid, gevormde redelyke Bewooners van onze Waereld, als door de Christelyke Openbaaring verlicht zouden worden, eeniglyk afhing van het Geloof in Christus, als Gods Zoon, hun Hervormer en Zaligmaaker, en het gehoorzaamen van zyne Wetten, kon daar de goedertierene Vader van alle zyne redelyke Schepfelen wel ooit te vroeg deezen grooten Medicynmeester ter ziele aanwyzen? wel ooit te duidelyk aanwyzen? Kon Hy wel te veel voorbereidingen maaken, om deezen Zielarts te ontvangen? Zyn niet alle middelen, die de Vader der Weezens gebruikt heeft, tot de koomst van 's Waerelds laatften Profeet, grootften Afgezant en Zaligmaaker, door deeze gewichtige befchouwing, volkoomen gerechtvaardigd? Wat zegge ik? gerechtvaardigd! Ieder, die geenen lust gevoelt, om, door hoogmoed opgeblaazen, met zynen Maaker te twisten,

 moet

moet deeze middelen bewonderen, en met de hartelykfte gevoelens van eerbied, liefde en dankbaarheid, aanbidden; en met aandoening erkennen, dat ook deeze wegen der Godheid wegen van Wysheid en Liefde zyn."

Mejuffrouw *Deken*, hier mede haar beoogde volvoerd hebbende, laet verder op het voorgedragene volgen, ene ernftige opwekkende aenfpraek zo aen hare wel inzonderheid bedoelde Lezers in 't algemeen, als aen de Jeugd in 't byzonder, om een daedvaerdig gebruik van 't overwoogene te maken; waerop zy dit haer Gefchrift met deze betuiging ten einde brengt.

„ Mocht deeze Verhandeling, waarin ik eene der gewichtigfte zwaarigheden, tegen onzen allerheiligften Godsdienst, heb poogen uit den weg te ruimen, zwakke Christenen in hun geloof verfterken! Mocht zy der Jeugd voor de verleidingen van het heerfchende Ongeloof, en, daaruit voortvloeiende, losbandigheid van Zeden, bewaaren, en medewerken, om een minder beuzelachtig en meer ernftig Geflacht, van redelyke en ter onfterflykheid gefchikte Weezens, te doen opftaan; dan zoude ik my verheugen in de gegronde hoope op een Vaderland van waare Christenen, het welk zyn fchynbelang aan het waare —— zyn eigen aan het algemeen belang, verftandig en edelmoedig opofferende, vry zou blyven van alle beroeringen, en door reine deugd en waar geluk den Ongeloovigen onbetwistbaar betoogen, dat

De Voorrechten van het Christendom de Middelen, ter zyner Oprichting gebeezigd, onverwaardig zyn."

De Verborgenheid, die van alle Eeuwen en Geflachten verborgen was, openbaar gemaakt, door het Euangeli. Door eenen algemeenen Menfchenvriend. Uit het Engelsch vertaald, door P. VAN HEMERT. *Tweede en laatfte Deel. Te Rotterdam, by* de Leeuw *en* Krap, 1787. *In groot octavo, 216 bladz.*

Van des Autheurs gevoelen nopens *het eindelyk zalig worden aller menfchen*, en de gronden, waer op hy het zelve bouwt, hebben wy, by de melding van het eerfte Deel, reeds enig verflag gegeven (*). Het tweede Deel, dat wy thans onder handen hebben, behelst 's Mans voor-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I D. bl. 528.

voorſtelling en beantwoording der tegenwerpingen tegen dit gevoelen; welker gewigt hy erkent, en waerom hy 't ook noodig oordeelt dezelven onderſcheidenlyk na te gaen. Hy brengt ze tot het volgende:

„ 1. *Eene eindeloze, nimmer ophoudende ellende is*, volgens het geen de *Schrift* leert, het deel der *godlozen*; aan de andere zyde van het graf. —— Is dit zoo; dan kan geenzins het ALGEHEELE menschdom *eindelyk gelukzalig* worden.

„ 2. Onze Zaligmaaker ſpreekt het *wee* uit over *Judas*, zynen verrader, zeggende *Marc.* XIV. 21. *Het ware dien mensche goed, nimmer geboren te zyn geweest.* Dit nu is volſtrektlyk onbeſtaanbaar met *eindelyke gelukzaligheid van alle menſchen*, of ſchoon het al geene genoegzaame zekerheid geeft, om eenen ſtaat van *eindeloze rampzaligheid* te gelooven.

„ 3. *Lastering tegen den Heiligen Geest*, word door *Jeſus* zelven *onvergeeſlyk* verklaard. *Matth.* XII. 31, 32. *Marc.* III. 28, 29 en *Luc.* XII. 10.

„ 4. Het zal (zegt men) grootlyks tot *aanmoedinge* ſtrekken van *zondaren*, om voort te gaan in hunne zondige levenswyze, wanneer zy hooren, dat de *toekomende ellende eenmaal zal eindigen*; naardien het, zo het anders *mogelyk* is dat ze eindigt, *waar moet* wezen, dat zy toch eindelyk zullen *gelukzalig* worden. Zy zyn naauwlyks onder behoorlyk bedwang te houden, ſchoon zy geleerd zyn te gelooven, dat eene *eeuwige rampzaligheid* het ongelukkig gevolg hunner wanbedryven en zinlyke lusten zyn zal. Tot welk eene *verbazende hoogte* mag men dan verwachten dat hunne godloosheid en zedenloosheid, in alle opzichten, binnen kort zullen ſtygeren, wanneer zy, in plaatſe van deze leer als eene waarheid der ſchriftuur te blyven gelooven, op het gedachte zullen gebragt zyn, dat de *helſche ſtraf* eene *bepaalde during* hebben zal, en dat zy nog *eindelyk* eenmaal zullen *gelukkig* worden?"

Zyn Eerwaerde beantwoord deze tegenwerpingen grootlyks op de gewoone wyze, en verſterkt die wederlegging verder, uit den aert van zyn gevoelen, volgens het welke de zondaers in die gelukzaligheid niet zullen deelen, dan na dat zy, na 't doorloopen van een ten uiterſten ellendigen toeſtand, korter of langer, van hunne zedelyke verkeerdheid genezen, en tot ene deugdzame geſteldheid te rug gebragt zyn. —— Aen dit wederleggend gedeelte, waer mede hy oordeelt zyn gevoelen volkomen bevestigd

te

te hebben, hecht hy voorts ene overweging van de voortreflykheid der Euangelische Openbaringe in dat licht beschouwd; welker verwerping door de Ongeloovigen, naer zyn inzien, voornaemlyk daer aen toe te schryven is, dat die Openbaring, zelfs door hare vrienden, met betrekking tot dit en andere Leerstukken, maer al te dikwils in een verkeerd licht geplaetst word. En hier op toont hy ten slot, kortlyk, tot welk zedelyk gebruik zyne behandeling van dit onderwerp, in overtuiging goedgekeurd zynde, een ieder ten kragtigste moet opleiden.

„ Wyders heeft de Autheur hier nog bygevoegd een *Aenhangzel* behelzende ene verklaring van Openb. XX. 4. tot XXI. 2; welk voorstel hy, als zyn gevoelen begunstigende, dus uitbreid.

„ *Openb.* XX. 4. En ik zag tronen, en hen die op dezelven zaten, en de magt om te oordeelen werd hun gegeven [En wilt gy weten, wie zy waren, die, met deze magt bekleed, op deze tronen zaten? ik zal het u naauwkeuriglyk verhaalen.] Ik zag de zielen der genen, die onthoofd waren, om het getuigenis aangaande Jesus, en om het woord van God. Ook zag ik de zielen der genen, die het beest noch deszelfs beeld hadden aangebeden, noch deszelfs teken aan hunne voorhoofden of handen ontvangen hadden; en zy allen, zoo martelaars als andere deugdzame menschen, leefden in hunne onderscheiden ligchamen, en regeerden met *Kristus* een tyd van *duizend jaaren*; zonder dat de *satan*, of *boze menschen*, onder deszelfs invloed eenigen aanslag maakten, om hunnen vrede en hunne gerustheid te verstooren. (5.) Maar de overigen der doden, te weten de *godlozen*, schoon van de magt des grafs bevryd, leefden en regeerden, op deze wyze met *Kristus* niet, dan na dat deze *duizend* jaren verstreken waren. Men moet wel opmerken, dat deze regeering der heiligen met *Kristus* in het leven de *eerste opstanding* van deze soort is. (6.) En gezegend en afgezonderd, of onderscheiden van de overige menschen is hy, die aan de eerste opstanding deel heeft. En dit moog ik met recht zeggen, nadien de *tweede dood* over de zodanigen geene macht heeft. Maar zy allen zullen Priesters van God en van *Kristus* zyn, en zullen met hem heerschen *duizend jaaren*, gelyk ik te voren heb aangemerkt. (7.) En wanneer deze *duizend jaaren* zullen voleindigd zyn, zal de *satan*, die tot dien tyd bedwongen was, ook losgelaten worden; (8.) waarna hy zal uit-

uitgaan naar de vier hoeken der aarde, en de volken, die daar woonen, verleiden, die dan, gelyk *Gog* en *Magog*, in de profecy van *Ezechiël*, zich, in een groot aantal, zullen vergaderen, om zamen oorlog te voeren tegen de heiligen. En zy maakten zoo groot eene menigte uit, dat zy, wanneer ze uit hunne onderscheiden oorden opkwamen, zelfs de oppervlakte der aarde bedekten; (9.) en zy omringden de legerplaats van de heiligen, en omcingelden ook de geliefde stad, het nieuw *Jerusalem* zelve. Doch deze aanslag was ten eenemaal vruchteloos; want God vernielde en verdelgde hen, op eene schielyke en buitengewoone wyze door vuur uit den hemel; gelyk hy gedaan heeft aan den *Gog* en den *Magog*, waarvan de Profeet *Ezechiël* gewaagt, hoofdst. XXXVIII. 22. XXXIX. 6. (10.) En de *duivel*, de voorname aanstoker van deze vyandschap tegen de heiligen, en van deze wederspannigheid tegen de regeering van *Kristus*, werd in eenen poel van vuur en sulpher geworpen, waar het beest en de valsche profeet zyn, en zy zullen gepynigd worden dag en nacht in alle eeuwigheid. (11.) [Doch laat ik naauwkeuriger verslag geven van myn gezigt, ten einde gy, door het geen ik tot hiertoe heb aangevoerd, niet in de war gebragt moogt worden, en u de orde en den zamenhang der gebeurtenissen verkeerdlyk voorstellen.] Ten zelfden tyde, wanneer ik den *satan* zag bedwingen, [de vermelding waarvan my de orde der gebeurtenissen deed afbreken, om al, wat ik over deze zaak te zeggen had, onder een gezigtpunt voor te dragen] zag ik ook eenen luisterryken en breeden troon, en een heerlyk persoon daarin zittende: op wiens verschyninge de *gedaante* des hemels en der aarde geheel en al veranderde van het geen zy tegenwoordig is; en deze oude gedaante was niet meer. (12.) Toen zag ik, in myn gezigte, de doden opstaan, beiden, die van hogen en lagen rang, jongen en ouden, en zy stonden voor den troon van God, en werden geoordeeld, op eene regtvaardige en onpartydige wyze, naar dat hunne werken geweest waren, goed of kwaad. (13.) En, op dat deze vergelding *volstrektlyk algemeen* zyn zoude, en het algehele menschdom insluiten, zoo werden de doden, zonder eenige uitzondering of bepaling, opgewekt, het zy dat ze gestorven en begraven waren in de zee; het zy dat ze te land gestorven en in een graf begraven waren; kortom allen, die in den onzigtbaaren staat des doods geweest waren, werden weder-

derom levendig, en volgends hunne werken geoordeeld. (14.) En ingevolge van dit oordeel, moog men, in zekeren zin zeggen, dat de dood en het graf in den poel des vuurs geworpen zyn, uit hoofde van het groot aantal der genen, die daarin werklyk geworpen werden. Dit vuur zal den zoogenoemden *tweeden dood* veroorzaken. (15.) En verwondert u niet, dat ik zeg, dat 'er zulk een groot aantal in dit vuur zal geworpen worden; want zoo iemands naam dan niet wordt gefchreven gevonden in het boek des levens des Lams, die zal in dezen vuurpoel geworpen worden. [Dit is het geen ik gezien heb dat op het oordeel volgde, in zoo verre het zelve tot het gansche menschdom opzigt heeft.] (Hoofdst. XXI. 1.) Aan den anderen kant, met opzigt op de *regtvaardigen*, om ook dezen, op eene wyze, welke juist met hunne werken overeenkomt, te beloonen, zag ik een nieuwen hemel en eene nieuwe aarde, door de wysheid en magt des Allerhoogsten, aanwezen ontvangen; want de tegenwoordige hemel en aarde (gelyk ik vers 11. reeds gezegd heb) waren voorby gegaan, te weten, wat derzelver *uitwendigen vorm* en *uiterlyke gedaante* belangt; en in deze nieuwe aarde was geen zee meer. (2.) En (om nu in het byzonder van den gelukzaligen en heerlyken ftaat der heiligen te gaan fpreken) ik zag de heilige ftad, het nieuwe *Jeruzalem* nederdalende van God uit den hemel; en het zelve kwam my voor zo vol luister en cieraad te zyn, als 'er ooit, by gelegenheid van onze trouwfeesten, plagen plaats te hebben."

Onze Eerwaerde Schryver heldert deze zyne uitbreiding, vooral met opzicht tot het gene ene byzondere betrekking tot zyn onderwerp heeft, in enige bygevoegde aenmerkingen op, en hy oordeelt in dit bericht van ene *eerfte opftanding*, welke ene nog latere vooronderftelt; en de melding van den *tweeden dood*, na welken de latere opftanding dan plaets moet hebben, te vinden, 't geen *Whiston* vruchtloos fchynt gezogt te hebben, naemlyk een voorftel der Schriftuure, waer in geleerd wordt, *dat 'er voor de verdoemden ene andere opftanding, en een andere tyd van beproeving, beftemd zy.* ——— Maer vermoedlyk zou *Whiston* een beflisfender voorftel, dan uit ene duistere plaets in 't boek der Openbaringe, begeerd hebben!

Verhandeling over het Aderlaaten, de Ontsteeking, het Bloedspuwen en de Teering. door E. P. BECKER. *M. D. Te Amsterdam, by* H. Diederiks. 1787. *Behalven het Voorwerk*, 508 *bl. In gr. 8vo.*

Zo veel wy uit de Voorreden van dit Boekdeel hebben kunnen opmaaken, is het oogmerk van den Heer BECKER, niet zo zeer, om eene eigentlyke Verhandeling over deeze voor de Geneeskonst zo belangryke Onderwerpen te schryven, als wel, om aan zyne Kunstgenooten dat geene mede te deelen, wat hem zyne langduurige ondervinding, omtrent het rechte gebruik der hulpmiddelen in deeze Ziekten, geleerd heeft. — En, in de daad, dergelyke Practische Waarneemingen kunnen zeer veel tot verbetering der Kunst toebrengen, en zyn somwylen veel beter dan geleerde Verhandelingen; echter, onder die voorwaarde, dat zy over die Onderwerpen, waartoe zy betrekking hebben, of eenig nieuw licht verspreiden, en van dien kant onze kennis vermeerderen, of ten minsten het meer bekende nader bevestigen. — Of, en hoe verre, onze Schryver aan deeze vereischten voldaan heeft? —— Of hy het voor- en nadeel der Aderlaatingen, en de juiste gevallen waarin, en het eigentlyke tydstip wanneer, dit Geneesmiddel te pas komt, behoorlyk aangeweezen, en door Waarneemingen gestaafd heeft? Of hy de waare natuur der Ontsteeking nader bepaalt; de oorzaaken beter ontvouwt; de verschillende Geneeswyzen naauwkeuriger aan de Ondervinding getoetst, en op de verschillende soorten van Ontsteekingen toegepast heeft? Of hy, ten aanzien van de Oorzaaken, Geneezing, en Voorzegging, der Bloedspuwingen iets waargenoomen, iets medegedeeld heeft, dat niet reeds bekend was? Of hy over de Teering, het zy met betrekking tot derzelver verschillende oorzaaken; het zy ten aanzien der Behoedmiddelen; het zy ten opzicht van derzelver Geneezing, de Geneeskunst met nieuwe Waarneemingen verrykt heeft? —— Of men 'er dit alles, zeggen wy, niet in had behooren te vinden, vraagen wy den onpartydigen Leezer; doch wy, voor ons, zyn daaromtrent te leur gesteld.

Verhandelingen, uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. XXIV Deel. Te Haarlem, by J. van Walré, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 462 *bladz. In gr.* 8*vo.*

Het eerfte Stuk, in dit Deel aangebooden, komt uit de hand van den Waterloopkundigen *Christiaan Brunings*, en ftrekt ter beantwoording eener Prysvraage, welke inzonderheid de verbeteringen der bevaarbaarheid van het *Te*, tusfchen *Amfterdam* en *Spaarndam*, op het oog heeft. Op een algemeen voorafgaand voorftel in de Vraag, nopens het al of niet doorgaan van een bekenden grondregel in de Hydrometrie, zo wel in op Getyën vloeiende Wateren, als in ftroomende Rivieren, toont zyn Ed. vooraf aan, en door redeneering en door voorbeelden, dat die regel beftendig doorgaat; zo dat de ftroom, door de Getyën veroorzaakt, even zo wel als die der Rivieren, onderworpen is aan die algemeene Wet, *dat de grootfte diepten fteeds op de naauwfte plaatzen bevonden worden.* Wat wyders eene in de vraag, als daar eenigzins tegenopkomende, voorgeftelde bedenking, betreft, „ als of, door eene geregelde vernaauwing der Zeeboezems, de fnelheid, en dus ook het „ uitfchuurend vermogen verminderd zou worden," des aangaande is hy van oordeel, en hy voert zyne redenen daar tegen aan, dat deeze bedenking, (den boezem wel ingerigt zynde,) ongegrond is: des dan ook, in dit geval, de opgemelde grondregel, nopens de grootfte diepten op de naauwfte plaatzen, ftand grype. Dit afgehandeld hebbende komt hy bepaaldlyk tot het hoofdbedoelde der Vraage, nopens de verbetering der bevaarbaarheid van het *Westelyke Te.* En hy benaarftigt zich om te doen zien, dat de beoogde bevaarbaarheid, *door eene geregelde vernaauwing van het Te*, wel verbeterd, maar geenszins verflimmerd zou worden. Ook agt hy in ftaat te zyn, om te kunnen toonen, dat deeze vernaauwing mede op het *Oostelyke Te* voor *Amfterdam*, eer van een voor- dan nadeelig gevolg zyn zou; dan hier van maakt hy, als niet tot zyn tegenwoordigen taak behoorende, flegts in eene korte onderftaande aantekening gewag. Maar hy vindt het, fchoon zulks niet uitdrukkelyk gevraagd worde, niet ongeraaden, dit zyn Antwoord nog vergezeld te doen gaan van eene Proeve, be-

behelzende zyne gedagten over de wyze, op welke zulk eene vernaauwing van het *Westelyke Ye* ingerigt diende te worden, om deszelfs bevaarbaarheid te beteren; het welk hy, door behulp eener nevensgaande Kaarte, duidelyk voor oogen legt. Dit Plan word door zyn Ed., zonder verdere bepaalde beooging, slegts ter beproevinge, en ter verdere nadenkinge van dit Stuk, overgegeeven.

Eene hieraanvolgende Prysverhandeling, opgesteld door de Heeren *A. Paets van Troostwyk* en *J. Rudolph Deiman* heeft ten onderwerp de *Luchtgelykende Vloeistoffen*, waaromtrent de Maatschappy eene drievoudige Vraag voorgesteld heeft, en naar welker beloop ook deeze Verhandeling drieledig voorkomt. Vooreerst wordt 'er gevraagd: „ Welken zyn de *waarlyk onderscheidene soorten* der „ Luchtgelykende Vloeistoffen; aan welken men de naa„ men van *vaste lucht*, *gedephlogisteerde lucht*, *ontvlam*„ *baare lucht*, *salpeter-lucht*, *zuure lucht*, *looglucht*, „ en anderen gegeeven heeft; en waarin zyn dezelven „ van elkander, en van de lucht des Dampkrings, onder„ scheiden?" Ter beantwoordinge hiervan geeven de Opstellers deezer Verhandelinge, eerst, een beknopt verslag van de voortbrenging en de eigenschappen van ieder deezer opgenoemde Luchten; en tekenen, daarop, verder aan, de kenmerken, waar door ze zig voornaamlyk van elkanderen, en van de lucht des Dampkrings, onderscheiden. —— Op de tweede Vraag: „ Heeft elk deezer „ soorten van veerkrachtige Vloeistoffen zoo veel met de „ lucht van den Dampkring gemeen, dat zy voor eene „ soort van lucht verdient gehouden te worden," is het antwoord, dat ze vloeistoffen van denzelfden aart als de Dampkringslucht zyn, en, in zo verre, niet deeze voor eene soort van lucht gehouden kunnen worden. Ter nadere ontvouwinge hier van toonen onze Schryvers, dat de luchtgelykende voortbrengzels als zo veele soorten van lucht aangemerkt moeten worden: mitsgaders dat die verschillende soorten van lucht geenszins als zodanig in de lichaamen vastgelegd zyn; en dat zy gevolglyk hun bestaan niet aan eenige in de lichaamen vastgelegde lucht verschuldigd zyn. Dit vooraf hebbende laaten gaan, doen zy verder, met opzigt tot ieder van de bovengenoemde Luchten, afzonderlyk zien, dat de verschillende soorten van lucht vloeistoffen zyn, die by hunne voortbrenging gevormd worden; met aanwyzing der bestanddeelen; waarvan ieder deezer soorten is zaamgesteld. —— De-

derde of laatste Vraag luidt: „ Hoe verre kan, uit de „ Proeven en Waarneemingen omtrent de genoemde „ Luchten, de aart der Lucht van den Dampkring opge„ maakt worden?" En onze proefkundige waarneemers toonen, in 't laatste gedeelte hunner Verhandelinge, hoe men op goeden grond mag zeggen, dat de Dampkrings lucht eene vloeistof is, welker wyze van zamenstelling met die der verschillende soorten van lucht overeenkomstig is. Zulks onderscheidenlyk voorgedraagen hebbende is hunne slottaal deeze.

„ Blykt het dan uit dit alles, dat de verschillende „ soorten van lucht over het geheel uit dezelfde zelfstan„ digheden bestaan, en alleen maar verschillen in wyzi„ ging; en mogen wy, uit het geene omtrent de Damp„ kringslucht gezegd is, besluiten, dat deeze lucht ook „ van twee zodanige luchtsoortige vloeistoffen is zaamge„ steld; zo kan men niet twyffelen, of de verschillende „ soorten van lucht zyn vloeistoffen van denzelfden aart „ als de Dampkringslucht: dat is, zulken welken eene „ soortgelyke zamenstelling als de Dampkringslucht bezit„ ten, en dus maar alleen in de wyziging van haare be„ standdeelen, zo wel onderling, als van de lucht des „ Dampkrings, onderscheiden zyn; —— dus zulken wel„ ken, even zo wel als de Dampkringslucht, voor zo „ veele onderscheidene soorten van lucht moeten gehou„ den worden."

Nevens deeze Verhandelingen levert ons dit Deel, buiten de Waarneemingen op Zwaanenburg, voor 't jaar 1786, nog een drietal van berigten; waarvan het eerste behelst de beschryving der gelukkige geneezinge van een Jongman, wiens geheele balzak, en gedeeltelyk het vel der mannelykheid, door versterf verlooren werd, door Dr. G. *Andræ*. In het daaraanvolgende deelt de Chirurgyn *B. Franken* mede, zyne Waarneeming van eene aanmerkelyke hoeveelheid uitgevallen darmen, door eene van zelfs ontstaane doorbraak in den onderbuik, met gevolg van volkomene geneezing. Ter gelegenheid van dit ongeval eener Vrouwe, die, sedert haar eerste kraambed, voor eenige jaaren, een zeer vooroverhangenden buik gekreegen had, kwam in overweeging eene *Machine* te vervaardigen, die in zulk of soortgelyk een geval van uitsteekenden dienst zou kunnen zyn; en 't is den Heer *Franken* gelukt zodanig eene *Machine* toe te stellen, welke die Vrouw, ter ondersteuninge des buiks, met gemak

blyft

blyft draagen; en die haar in ſtaat ſtelt, om den gewoonen arbeid, beter dan te vooren, te kunnen verrigten. Van deeze hiertoe geſchikte *Bombazyne Machine* verleent ons de heelkundige Uitvinder eene juiste beſchryving en eene daar nevensgaande verklaarde naauwkeurige aftekening. —— Eindelyk is hier geplaatst een Berigt van den Heer *J. C. Metzlar*, aangaande een Singalees, die, op het Eiland *Ceilon*, iets van dat geene aan zyn hoofd had, het welk na de *Plica Polonica*, of Poolſche Vlecht, geleek. 'Er was, naamlyk, van 't agterhoofd, (zynde het hair, tot twee en een half duim van het hoofd nog zuiver en natuurlyk van een geſcheiden,) een ſtaart gegroeid, ter lengte van 52¼ Rhynlandſche duimen, en ter dikte van 1¼ tot 1½ duim. De Heer *Metzlar* vindt het denkbeeld van den Hospitaalmeester *Alcman*, wegens den oorſprong dier zogenaamde Vlecht zeer aanneemelyk: te weeten, „ dat „ morzigheid en gebrek van kammen, in de kindsheid, „ de eerſte kleeving van het hair veroorzaakt zal hebben. „ Misſchien is 'er, voegt hy 'er by, ook eene kleeverige ſtoffe, toevallig, in het hair gekomen, en, in de „ kindsheid, daarop weinig acht geſlaagen weezende, is „ de ſtreng, ongemerkt, voortgegroeit, waarna het bygeloof belet heeft, om ze weg te ſnyden."

Overysſelſche Gedenkſtukken, Derde Stuk. Door Mr. J. W. RACER. *Te Campen. Ter drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1784. *Behalven de Inleiding en het Register* 336 *bladz. In gr.* 8vo.

Het geen wy, nopens de nuttigheid van dit Werk, niet alleen voor de Ingezetenen van Overysſel, maar ook voor de beoefenaaren onzer Vaderlandſche Geſchiedenisſen, en oude Regtsgebruiken, gezegd hebben, toen wy van het eerſte en tweede Stuk gewag maakten, (*) wordt ons nog nader bevestigd door den inhoud en uitvoering der volgende Stukken, die ons, by ongeluk, eerst onlangs ter hand gekomen zyn, en waarvan wy 't niet ondienſtig oordeelen den Leezer nog eenig nader verſlag te geeven. —— Het derde Stuk, dat wy thans met genoegen geleezen hebben, vervat *de voornaamſte Land-*

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. bl. 171, 172.

Landbrieven en oude Landrechten van Overysfel, na eene voorafgaande Inleiding, in welke de Heer en Mr. *Racer* ons den oorfprong dier Landregten, en eenige byzonderheden daartoe betrekkelyk, ontvouwt, brengende ons tevens onder het oog, van hoe uitgeftrekt eene nuttigheid het zy, de oude Landregten behoorelyk te onderzoeken.

De Gedenkftukken, in dit Deel byeenverzameld, zyn de volgende. (1) *Landbrief van Twente, door Bisfchop* Jan van Veenenborg, *van den jaare* 1365. (2.) Een verhaal van eenige byzondere *Landbrieven van Overysfel*; met aanmerkingen over dezelven; na welker voordragt onze Schryver vervolgt met de afgifte van *algemeene Landbrieven*; waar toe ook behooren zou de Landbrief van Bisfchop *Rudolf van Diepholt*, van den jaare 1450, door *Winhof* aangehaald, maar ik heb, zegt hy, denzelven tot nog toe niet gezien: en dus komt hier voorts (3.) de *eerfte Landbrief van Bisfchop* David van Burgundien, *van den jaare* 1457. (4.) *Tweede Landbrief van denzelven van 't jaar* 1478. (5.) *Landbrief van Bisfchop* Filips van Burgundien *van den jaare* 1518. (6.) *Nieuwe Reformatie op de Landbrieven van Bisfchop* David van Burgundien, *begonnen ten tyde van den Stadhouder* Georg Schenk, *en voltrokken ten tyde van den Stadhouder* Maximiliaan van Egmond, *in den jaare* 1541. (7.) *Nieuwe Reformatie op de Administratie van de Landrechten ten tyde van denzelfden Stadhouder, in den jaare* 1546. En (8.) *Lastbrief door de Heeren* Staaten van Overysfel *gegeeven aan* Gezanten *naar den* Koning van Spanje, *over het gericht van Kanceler en Raaden*. (*) *van 't jaar* 1556. —— Ter ophelderingen deezer Gedenkftukken, zoo in taal als zaaken, mitsgaders om derzelver leezing van een uitgebreider dienst te doen zyn, ten opzigte van 's Lands gefchiedenisfen en Regtsgebruiken, als mede ten beteren verftande veeler verouderde fpreekwyzen, heeft de Heer en Mr. *Racer* die allen vergezeld doen gaan van doorwrogte aantekeningen, met bygevoegde brieven en berigten, waar-

(*) *Het Gericht van Kanceler en Raaden* is, zegt onze Schryver, een Collegie van Regeering, of een Gerichtshof, door den Landsheer, Keizer *Karel* in 't jaar 1553, in weerwil der Staaten, in Overysfel ingevoerd, waardoor de Landregten aangetast en ten hoogften verkort werden.

waarvan veelen tot nog het licht niet gezien hadden: des de Liefhebbers der naspooringe van zodanige onderwerpen hier veelshands een ruimen voorraad kunnen vinden. Zo geeft hy ons, (om hier van een voorbeeld by te brengen,) by gelegenheid van een voorschrift des Bisschops *J. van Veenenborg* nopens de erfopvolging in een Leengoed, een beknopt verslag van 't merkwaardigste wegens dit Stuk.

Het XXVIste Articul van dien Landbrief luidt aldus. *Voert al Dienstmanne* (*) *gued wanneer dat versterft, dat erved up dat naeste liif, de in der echt is, daer dat goed van ghecomen is, dat sy zweert ziit of spillen slit.* Naar dit voorschrift, zegt de Heer en Mr. *Racer*, erfde een Leengoed van een Edelman, door versterf vervallende, op het naaste lyf in de orden der Edelen van den Bisschop, aan die zyde, waar van het goed gekomen is; het zy van de mannelyke of vrouwelyke zyde. Hy merkt voorts aan, dat het Leengoed, volgens het aloud Saxische Leenrecht, alleen erfde van den Vader op den Zoon; als mede dat zulks plaats had in Overyssel ten aanzien van zodanige Leenen, die anders genaamd worden *rechte*, dat is eigenlyke Mansleenen. Maar, vervolgt hy, verbindtenissen van den Leenheer, opdragt en van vrye goederen, om van den Leenheer ter Leen gehouden te worden, toegeeflykheid der Bisschoppen in dit stuk, toepassing van het Longobardisch Leenregt, en wat dies meer mogte zyn, schynen tot meer begunstiging der erfvolging in Leengoederen aanleiding gegeeven te hebben. En daarop verledigt hy zich, om kortlyk te verklaaren, het geen hier verder, omtrent de erfopvolging in een Leengoed, in aanmerking komt.

„ Hoe ten tyde, toen deeze Landbrief is geschreeven, het hier mede gesteld was, blykt, (zegt de Heer en Mr. *Racer*,) genoegzaam uit dit Artikel, welk van het Longobardisch Leenrecht en deszelfs Glossen voornaamlyk hier-

(*) *Dienstman* is, gelyk de Autheur ons leert, eene der benamingen van de Edelen, of derzulken die in het Leenmanschap, of *de echte*, dat is de *orden* der Edelen van den Bisschop waren; wordende dus genoemd uit hoofde hunner verpligting tot den krygsdienst, en de verschyning ter Landsvergadering en ten Gerichte van den Bisschop, of ook tot verscheiden andere diensten.

hierin verschilt: dat hier, in de erfopvolging, wordt gezien op de naarderheid van graad ten opzigte van den laatstoverledenen Leenbezitter, en niet op den rang der linyen, waarin men van den eersten bezitter afstamt; waaromtrent ook het recht van erfnis der Ryksleenen verschilt van het Longobardisch Leenrecht. (*a*) Terwyl voords dit Artykel voornaamlyk van beide de voorzeide Leenrechten hierin onderscheiden is: dat ook vrouwen en vrouwlyke maagschap tot de erfnis van het Leen is toegelaaten. (*b*) *Winhof* heeft dit artikel uit het Longobardisch Leenrecht, met aanhaaling van het zelve en van *Zasius* opgehelderd, byzonder omtrent het gene men hier te verstaan hebbe, door de woorden *zyde, daar het Leen afgekomen is.* (*c*) *Sande* verstond, in ons Leenrecht, daardoor niet slechts de genen, die nevens den laatst overledenen afstammen van den eersten bezitter, welke het Leen door koop, of anders dan door opvolging *ab intestato*, verkreegen heeft, maar ook allen, die door den voorzeiden eersten bezitter aan den laatstoverledenen verwant zyn, schoon zy niet van den eersten bezitter afstammen. Doch hier tegen is door *Matthæus* eene aanmerking gemaakt. (*d*) Uit de stelling van *Winhof*, die overeenkomt met het Longobardisch Leenrecht, volgt, zo als hy zegt, dat de opklimmende liny zy uitgesloten. Want alle persoonen, die als dan in de opgaande liny nog in leeven zouden kunnen zyn, stammen niet af van den eersten bezitter, van wien het Leengoed heen gekomen is. Het oude geschreeven Landrecht, 't welk men ten tyde van *Winhof* gebruikte, meldt daarom ook niet uitdrukkelyk van eene uitsluiting der opklimmende liny, die zich van zelve verstond; maar spreekt aldus: *Stichtsche Leenen die verheer weet* (*) *men mit eenen Stichtschen pon-*

(*a*) SANDE *de feud. tract.* I. *tit.* 3. *cap* I. § 6. (*b*) SANDE *d. l.*

(*c*) WINHOF *Landr. van Auerissel* bl. 109. (volgens de uitgave van *de Chalmot* 1782,) voegt by het opgemelde Articul de volgende woorden: *utghestaten die upstigende linea, und die mansperson sal gaen vor de frouwensperson, die neger in den bloede were dan enich mansperson, die solde ook de negenste the die Lene wesen.* En hy beroept zig op *Lit. de nat. succ. feud.* ZAS. *in Epi. feud.* par. 8.

(*d*) *Paroem.* 8. n 53.

(*) *Verheerweeten*, of *verherwaden* is betaaling doen voor eene beleening.

ponde, dat 3 olde Schilden sint, en de erven op ten oldesten ende naesten in den bloede van der syden heercomende, daer dat Leen heergecomen is, dan die man gaet voor de vrouwe, meer weer daer eene vrouwen kunne, die de naeste in den bloede weer dan eenich man, soo ervet dat op de vrouwen kunne. Weinige woorden; die echter de erfvolging in Leengoederen, van dien tyd, genoegzaam bevatten. De kinderen en verdere afstammelingen van den overledenen, als ook een gedeelte van deszelfs zydmaagen, hebben door een en denzelfden weg hunnen toegang tot de erfnis van het nagelaaten Leengoed: naamlyk daardoor, dat zy den overledenen bestaan van de zyde des geenen, die het Leengoed op eene andere wyze dan door erfvolging heeft verkreegen. Doch die van de opgaande liny, noch die van de zydliny, konden het Leengoed, welk door den overledenen anders dan door erfvolging verkreegen was, niet erven, om dat zy uit hem niet gesprooten waren. Maar het Leen verviel als dan, volgens het Longobardisch en Ryks Leenrecht aan den Heer. Ondertusschen weet men, dat de Leensvernieuwing aan den naasten in den bloede, indien het Leen, door gebrek van Leenserven, aan den Heer vervallen was, reeds lang hier bekend geweest is (*e*).

,, Indien men, volgens *Grotius* (*f*), *Sande* (*g*), en andere meer, door die van de zyde, daar het Leen af gekomen is, verstaat alle de genen, die, door den eersten bezitter, aan den laatst overledenen bezitter verwant zyn, dan worden onder die van de zyde, daar het Leen af gekomen is, mede begreepen de verwanten van den eersten bezitter, die, hoewel van den eersten bezitter niet afstammende, nogthans door den eersten bezitter aan den laatstoverledenen vermaagschapt zyn; en dan zou, zonder eene uitdrukkelyke uitsluiting der opklimmende liny, het Leen in de opklimmende liny vererven kunnen. By voorbeeld: de grootvader van den overleden kleinzoon, zou, indien hy niet uitdrukkelyk was uitgeslooten, het Leen, door den vader eerst bezeten, erven, en niet de vaders broeder of zuster; om dat de grootvader als dan naarder is van

(*e*) SANDE *ut supra* § 15.

(*f*) GROTIUS *Inl. tot de Holl. Rechtsgel. Boek* II. *Deel.* 41.

(*g*) SANDE *ut supra* § 15 *et cap.* 2 § 7.

van dic zyde, daar het Leen van is gekomen. Uit ons nieuwe Leenrecht (*h*) blykt wel duidelyk genoeg, dat onze Hooge Heeren Staaten het laatstgemelde begrip der woorden, *zyde daar het Leen af gekomen is*, hebben gevolgd: doch ik zou echter met geen zekerheid kunnen melden, of Hun Ed. Mog. willen, dat de ouders in de opklimmende liny, ſchoon ook van verderen graade dan vader en moeder, geen Deſcendenten meer in leeven hebbende, van de opvolging, zou zyn uitgeſlooten. By voorbeeld: of een grootvader, die geen Deſcendenten heeft, zou worden uitgeſlooten door zyn broeder, of door zyn broeders nakomelingen (*i*).

„ In de erfvolging in Leengoederen, wierd weleer onderſcheid gemaakt, of de Leengoederen *beſtammed* of *geſtammed* waren, dan niet. Door een *beſtammed* goed, wierd, in het ſtuk van Hofhoorige goederen (*k*), en dus waarſchynlyk van Leengoederen, verſtaan een goed, welk tweemaal was vererfd, dat is, van den eerſten, die het goed door koop, enz. verkreegen heeft, op den anderen, en van den anderen op den derden. Door deeze herhaalde vererving wierd het goed aan den ſtam van den bezitter verknocht geacht, 't welk door het woord *beſtammed* te kennen gegeeven wordt. Iets anders beduidt het

(*h*) *Landrecht van Overyſſel, Deel* II. *tit.* 25 *art.* 11 *en* 14.

(*i*) *Vergelyk hier mede* GROTIUS *als boven.*

(*k*) Volgens de oorſpronglyke (ongedrukte) Hofrechten der Hofhoorigen van den Hof te Ootmarſum art. 14. *Item ſoe eyn hofhorych man lant an kofte ſal dat lant of ander onbeweechlyk guedt ten ersten verſterve erven up den gemenen hofhorygen kijnderen of erſgenamen yn derſelver echte ende ten anderen verſterve ſal t blyven eyn hofhorych guedt, mer dat mach men dan enen van den hofhorygen overgeven ende beſyttent als eyn hofhorych guedt ende de beſytter behoort als dan altyt ijn der echte tblyven.* En volgens die der Hofvryen art. 4. *Item wanneer een hofvrye an hem copet ofte cryget eyn alink gans vrye guedt, onbewechlick als huys erve ofte lant dat mach he wedder verkopen by zynen leven an wen dat hem belevet dan verſtervet he daer inne ende vervet dat als dan van den enen hofvryen up den anderen hofvryen, ende van den tot den derden, in derſelver echte weſende en blyvende, ſoe wort dat angekofte guedt voerſ. eyn beſtammet hofvrye guedt, dat is t verſtane dat t ſelve beſtammede guedt vry blyvet, maar de beſytteren [illegible]s voerſ. guedes behoren altyd hofvryen in den hof Oetmerſen t blyven by verboerte des guedes.*

het woord, *verstammen*, in het Geldersch spreekwoord, *Heeren goederen verstammen niet*; dat is, gaan door erfnis niet uit de maagschap van den geenen, die het goed eerst verkregen heeft, maar vererven daarin aan iemand, die den laatst overledenen het naaste bestaat; doch zo, dat niet vereischt wordt, dat deeze van den eersten bezitter van het goed afkomstig zy, maar wel dat hy van den bloede van den eersten bezitter zy (*l*). Van een *gestammed* Leengoed word in de oude geschreeven Landrechten van Overyssel gemeld, dat het op een gekocht Dienstman, als niet van Adelyken Stam, niet erven mag; 't welk ook door *Sande* (*m*), even als uit eenen Landbrief van Bisschop *Florens van Weyelichoven* is verhaald."

(*l*) SCHRASSERT *Periochh juris Dominici* §. 17.

(*m*) SANDE *de feud. tract. prælim. cap.* 2. *n.* 7. *in fine.* Doch de Heer *Sande*, gelyk onze Schryver wat laager opmerkt, heeft zig vergist met dit aan te haalen, als uit een brief van den Bisschop, terwyl het tot de oude geschreeven Landrechten van Overyssel behoort, waar omtrent hy ter dier gelegenheid het volgende nog aantekent. ——— „Aangaande onze oude geschreeven Landrechten is in 't algemeen aan te merken, dat ze niet slechts uit Landbrieven bestaan, maar ook uit andere aantekeningen aangaande de rechten deezer Provintie, door een onbenoemd Rechtsgeleerde opgemaakt, van welker waarheid men genoegzaam overtuigd was, om die als Landrechten op te volgen. Waar omtrent dit oude opstel, in zo verre, niet ongelyk is aan de samenstelling van het Saxenspiegel."

Beschouwing der Maatschappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken, doorvlogten met Voorvallen eenige uitsteekende Characters betreffende, door WILLIAM COXE, *A. M. F. R. S. Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapellaan des Hertogs van Marlbourgh, Medelid van de Keizerlyke Œconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen. Naar den derden Druk, uit het Engelsch. Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema. 180 *bl. In gr.* 8vo.

Met den Aanvang van dit Deeltje komt de Reiziger COXE, in de tegenwoordige Hoofdstad des *Russischen* Ryks, door Czaar PETER DEN GROOTEN aangelegd, en

 bo-

boven *Moscow* ten Rykszetel verkooren. Het weetenswaardigste, den oorsprong en de hedendaagsche gesteldheid dier Stad betreffende, vinden wy in een en andere Brieven deezes Deels ontvouwd.

Byzonder staat de oplettende COXE stil by het Ridderlyk Standbeeld ter gedagtenisse van den Grondvester van *Petersburg* en den Hervormer zyns Ryks, onlangs vervaardigd. —— De beschouwing van de Rustplaats des Overschots van dien werkzaamen Vorst geeft hem gelegenheid, om de voornaamste Charactertrekken diens grooten Mans mede te deelen, onderscheiden van veele andere Characterschetzen, voornaamlyk door de mindere vergoelyking aan eenige trekken gegeeven, die de vleikunst zeer heeft weeten te verzagten. —— Terwyl hy, herhaalde gelegenheden ontmoetende, om diens Opvolgster, de tegenwoordige Alleenheerscheresse aller *Russen* CATHARINA DE II, te zien, van deeze Vorstin, van haare Hofhouding, van haare gewoone Leevenswyze, een breed en dubbel leezenswaardig verslag geeft. Haar voorkomen op een Hofdag, wanneer hy haar werd aangebooden, beschryft COXE op deeze wyze.

„ CATHARINA DE II trad te voorschyn met een langzaamen en staatlyken tred, grootsche houding, het hoofd opsteekende, en geduurig ter regter en slinkerhand, onder het voortgaan, buigende. Eenige schreden in de Hofzaal gevorderd, hieldt zy stil, en sprak, met groote minzaamheid, de vreemde Staatsdienaars aan, terwyl deeze haare hand kuschten. Zy deedt nog eenige stappen, en wy werden elk, hoofd voor hoofd, door de Vice Kanselier OSTERMAN, der Keizerinne aangeboden, en hadden de eer om haare hand te kusschen. De Keizerin was, volgens haare doorgaande gewoonte, in *Rusfisch* gewaad, bestaande uit een rok met een korten sleep, en een jak met mouwen tot de vuist komende, gelyk een *Polenaise*, dit jak was van Stof met Goud, en de rok van ligt groene Zyde: haar hair was niet hoog opgemaakt, en dun met poeder bestrooid; haar kapzel was ryklyk met Diamanten omzet, 't blanketzel was niet vergeeten. Haar persoon, schoon eer beneden dan boven de middelbaare grootte, is vol Majesteit, en haare houding, inzonderheid als zy spreekt, drukt teffens agtbaarheid en vriendlykheid uit."

De gewoone Leevenswyze der Keizerinne, uit verscheide berigten opgemaakt, stelt COXE ons, in deezer voege, voor. „ Zy staat doorgaans ten zes uuren op, en is tot

acht of negen uuren bezig met haaren Staatsſecretaris. Ten tien uuren gaat zy voor 't Toilet, en, terwyl zy gekapt wordt, komen de Staatsdienaars en de *Aide de Camps*, wier beurt het is, hunne opwagting maaken, en bevelen ontvangen. Omtrent elf uuren gekleed zynde, zendt zy om haare Kleinkinderen de jonge Prinſen ALEXANDER en CONSTANTYN, of gaat ze zelve zien. Vóór het middagmaal ontvangt zy een bezoek van den Groot Hertog en Hertogin, en zit meest voor één uur aan tafel. Altoos heeft zy 's middags gezelſchap ten maaltyde, doorgaans negen Perſoonen, beſtaande uit Generaals, Hofôfficieren, een Kamer- en Staat-Dame, en twee of drie *Rusſiche* Edellieden, door haar genoodigd. Haare Keizerlyke Hoogheden houden driemaal ter week met haar het middagmaal, op welke dagen het gezelſchap tot achttien aangroeit. De Kamerheer, wiens beurt het is, en altoos tegen over den Keizer zit, ſnydt een ſchotel, dient van dezelve de Keizerin voor, eene oppasſing, die, eens beleefd aangenomen zynde, niet weder herhaald wordt; haare Majeſteit is zeer maatig in 't eeten, en zit zelden meer dan één uur aan tafel, gaat na haare eigene kamer, en omtrent drie uuren doorgaans na haare Boekery in de *Hermitage*. Ten vyf uuren begeeft zy zich na den Schouwburg, of op een byzonder Concert, en als 'er in den avond geen Hof is, heeft zy eene Speelparty. Zelden eet zy 's avonds, verlaat het gezelſchap ten half elf, en begeeft zich meest voor elf uuren ter ruste."

Schoon het reeds verloopen Jaarſaiſoen den Heer COXE geen verre tochten buiten de Hoofd- en Hofſtad toeliet, bezogt hy nogthans de Keizerlyke Paleizen *Sarsko-ſelo*, *Oranienburg* en *Peterhof*, en geeft een voldoend berigt van die Lustplaatzen. — Desgelyks vervoegde hy zich na *Kroonſtad*, de Havenplaats der *Rusſiſche* Vloot, by 't berigten van welke hy een naauwkeurig verſlag geeft van de *Rusſiſche* Zeemagt, derzelver opkomst, verwaarloozing en weder in ſtandbrenging, teffens zyne gedagten mededeelende over de belemmeringen, om *Rusland*, hoe zeer het ook de Scheepsbouwſtoffen in overvloed bezittende, tot eene ontzaglyke Zeemogenheid te maaken. —— Het Kasteel *Schlusſelburg*, de vermaarde *Rusſiſche* Staatsgevangenis, bleef door COXE niet onbezogt, en verſchaft ſtoffe tot een' Brief. In deezen hadt hy meermaalen van PETER DEN III moeten ſpreeken; dit leidt hem op tot de Ryksomwenteling, die de tegenwoordige Keize-

zerin ten Throon hief, en gelegenheid gehad hebbende, om deswegen byzonderheden op te doen, strekkende om dien afgezetten Vorst, en de thans regeerende Heerscheresse aller *Russen*, nader te doen kennen, als mede het beloop dier Ryksomwentelingen te ontvouwen, vinden wy, in eenige volgende Brieven, die zeldzaame Gebeurtenis beschreeven op eene vry uitvoerige en treffende wyze. —— Coxe gaat voort met de gedreigde Opstanden, om CATHARINA van den Throon te berooven, te boeken; en onder andere de pooging om IVAN op denzelven te heffen: met een Berigt van de Lotgevallen van dien ongelukkigen Prins, en diens Gezin. —— En vermeldt de laatste Brief deezes Deels, hoe verscheide Persoonen zich voor PETER DEN III uitgegeeven, en het met den dood bekogt hebben; in 't byzonder den geweldigen Opstand op diens naam verwekt door YEMELHA PUGATCHEFF, hier zo keurig als ergens beschreeven.

Dit is de korte inhoud en 't beloop der Brieven in dit Deeltje voorkomende. De meeste aangeduide byzonderheden zyn te breedvoerig voor ons bestek, om overgenomen te kunnen worden. —— Dan, ons herinnerende, dat wy, by de aankondiging van het Tweede Deeltje (*), ons woord eenigzins gegeeven hebben, om van den *Russischen* Adel den Leezeren onzes Maandwerks iets te vermelden, denkende daar toe wel gelegenheid te zullen vinden, als wy met onzen Reiziger *Petersburg* bereikt hadden, zullen wy ons van deeze belofte kwyten; COXE, gemeenzaam met hun verkeerd hebbende, geeft deeze schets van hunne Leefwyze.

„ De *Russische* Adel, te *Petersburg*, steekt niet min dan die te *Moscow* uit in vriendlykheid omtrent de Vreemdelingen. Men had ons niet voorgesteld aan een Persoon van rang of middelen, of men beschouwde ons in het licht van gemeenzaame Vrienden. Veelen van den Adel houden open tafel, ééns aan dezelve genoodigd zynde, mag men dit aanmerken als eene noodiging voor altoos. Het éénige, noodig hier by in agt te neemen, is, 's morgens te laaten vraagen of de Heer des Huizes 's middags t'huis eet; dit zo bevindende, vervoegen wy ons, zonder eenige verdere pligtpleeging, 's middags aan tafel. Hoe dikmaaler wy ons aan deeze gastvrye tafels vervoegen, hoe welkomer gasten; altoos schynen wy te verpligten, in stede van verpligt te worden.

„ Met

(*) Zie onze *Lett.* IIde Deel, bl. 567.

„ Met groote ryklykheid en in goeden smaak, zyn de tafels gedekt; schoon de *Russen*, over 't algemeen, de keurigheden der *Fransche* Kookery hebben aangenomen, versmaaden zy, nogthans de Vaderlandsche spyzen niet, noch verwerpen het voedzaame onzer *Engelsche* opdisfching. De eenvoudigste zo wel als de uitgeleezenste Schotels kwamen uit afgelegene Oorden. Dikwyls heb ik, op een en dezelfde tafel, Visch uit de *Volga*, Kalfsvleesch van *Archangel*, Schapenvleesch van *Astracan*, Osfenvleesch uit de *Ukraine*, en Phaisanten uit *Hongaryen* en *Boheme*, gezien. De gewoone Wynen zyn *Claret*, *Bourgondie* en *Champagne*, en nooit dronk ik *Engelsch* Bier en *Porter* beter en overvloediger. —— Vóór den maaltyd, zelfs in huizen van Heeren van den eersten rang, staat, in een hoek der Eetzaale, een klein tafeltje, gedekt met Schoteltjes Kaviaar, gedroogde en gezoute Haring, gerookte Ham of Tong, Brood, Boter, en Kaas, benevens eenige Vlesfen met onderscheiden Liqueurs: zeer weinigen van het gezelschap, de Dames niet uitgezonderd, lieten na, iets van dit alles te proeven. —— Deeze gewoonte heeft veele Reizigers doen schryven, dat de *Russen*, eer zy aan tafel gaan, vlesfen vol Brandewyn ledigen. Wat de gewoonte by het gemeene volk is, in deeze byzonderheid, kan ik niet bepaalen, doch, onder den Adel, zag ik nimmer de minste schennis van de striktste soberheid. Dit gebruik, om Liqueur voor den eeten te neemen, is, aangemerkt de kleinheid der glaasjes daar toe gebezigd, eene zeer schuldlooze verfrisfing, en geeft geene de minste aanleiding tot dronkenschap. Voorwaar, de *Russen* verschillen van de *Franschen* alleen daar in, dat de eersten een glas Liqueur vóór het het eeten drinken, en de laatsten 't zelve, naa het eeten gebruiken.

„ Het gewoone uur des middagmaals is ten drie uuren, men neemt op 't zelve veelal de *Fransche* wyze van doen in agt: de Wyn gaat onder den maaltyd rond; de tafel is niet afgenomen, of het gezelschap begeeft zich in eene andere kamer, en word oogenbliklyk met Koffy voorgediend. De Heeren blyven niet, gelyk in *Engeland*, onder hun vles zitten; terwyl de Dames in eene andere kamer gaan.

„Veele van den Adel ontvangen ook alle avonden gezelschap op eene zeer gemeenzaame wyze. Omtrent zeven uuren komt men zamen, eenige speelen, sommige praaten, andere dansen. Onder andere verfrisfingen, boodt men,

men, niet min ryklyk dan in *Engeland*, Thee aan. Ten tien uuren begon het Avondëeten, en het gezelschap scheidde doorgaans tusschen elf en twaalf uuren. 't Is geen grootspraak, als ik zeg, dat wy, geduurende ons verblyf in deeze Stad, alle avonden eene Party van deeze soort zouden kunnen bywoonen; en deeden wy het altoos, wy zouden altoos hartlyk welkom weezen. Te deezer oorzaake is 'er misschien geene Hoofdstad in *Europa*, uitgenomen *Weenen*, waar men het den Vreemdeling aangenaamer maakt, dan te *Petersburg*.

„ De Huizen der Edellieden, zyn met fraay Huisraad voorzien, de vertrekken, waar in zy gezelschap ontvangen, zyn allerpragtigst. Men volgt den smaak van *Londen* en *Parys*, en de nieuwe Modes komen 'er zo schielyk te voorschyn, als in die Hoofdsteden.

„ By eene voorgaande gelegenheid, heb ik u de wyze van groeten der Boeren en des Gemeenen Volks beschreeven, en zal hier melden hoe dit, onder Lieden van hooger rang, toegaat. De Heeren buigen zich zeer diep; de Dames buigen het hoofd, in stede van nygen. Zomtyds kusschen de Heeren de hand der Dames, als een teken van eerbied, in veele Landen gebruiklyk. Indien de ontmoetende partyen elkander wel kennen, of van gelyken rang zyn, ook wanneer eene Dame een Compliment aan een Heer wil maaken, begroet zy hem op de wang, terwyl hy haar hand kuscht. Dikwyls bedient hy zich, wanneer zy gereed is om zyn wang te kusschen, van die gelegenheid, om haar op die wyze te begroeten. Menigmaal heb ik dit zien doen en herhaalen ten Hove, en op andere Assemblees. Indien de Heer van hoog aanzien is, biedt de Dame eerst aan, zyne hand te kusschen, 't geen hy voorkomt, door haar op de wang te zoenen. De Mannen, inzonderheid Bloedverwanten, groeten elkander op deeze wyze, ieder 's anderen hand ten zelfden tyde kusschende, en naderhand de wang.

„ De *Russen* voegen, by hunne gewoone wyze van aanspreeken, nooit eenigen Tytel of benaaming van Waardigheid voor de Naamen; maar lieden van allerlei rang, zelfs die van de grootste, noemen elkander by den Doopnaam, waarby zy des Vaders naam voegen (*). Groote Fa-

(*) Deeze Vadersnaamen worden, in zommige gevallen, gevormd door *Vitch* by den Doopnaam van den Vader te voe-

Familiën zyn in 't algemeen onderfcheiden, door eenen Bynaam, als de Familie van ROMANSOF, GALITZIN, SHERMETOF, enz.

„ Een Vreemdeling, die ooit ondervonden heeft, de groote maate van befchaafdheid en fmaak, doorftraalende in den gewoonen ommegang en de Zeden des *Rusfifchen* Adels, zo wel als op hunne Vermaakpartyën en Asfemblees, zal zich verwonderen zulks aan te treffen by een Volk, 't welk PETER DE GROOTE, naauwlyk zestig jaaren geleeden, Gezelfchapswetten moest voorfchryven (*).”

De Heer COXE, die verfcheide Hofdagen te *Petersburg* bywoonde, in welker befchryving wy altoos een verflag van de Kleeding, het Voorkomen en 't Gedrag der Keizerinne aantreffen, vermeldt, onder andere byzonderheden: „ De rykdom en luister van het *Rusfisch* Hof, gaat alle denkbeelden, welke de uitvoerigfte befchryving kan geevèn, verre te boven. Het behoudt veele overblyfzels van de *Afiatifche* pragt, gepaard met de *Europifche* verfyning. Een ontzaglyke ftoet van Hovelingen ging altoos de Keizerin voor, en volgde dezelve; de kostlykheid en luister der Kleeding, de veelvuldigheid der Edelgefteenten, fchepten een glans, waar van de grootheid der andere Hoven flegts een flaauw denkbeeld kan opleveren. De Hofkleeding der Heeren is in den Franfchen Smaak; die der Dames beftaat uit een Tabbaart en Onderrok, met een kleine Hoepel; de Tabbaart heeft lange mouwen en een korte fleep, en is van een verfchillende kleur met den Onderrok. De Dames draagen, naar de gewoonte van den Winter des Jaars MDCCLXXVII te *Parys* en *Londen*, zeer hooge Kapzels, en waren niet fpaarzaam in 't gebruik van blanketzel.

„ Onder verfcheiden kostbaarheden, die den *Rusfifchen* Adel onderfcheiden, is 'er geen meer gefchikt om een Vreemdeling fterk in 't oog te loopen, dan de overvloed van

voegen, in andere door 'er *Of* of *Ef* aan te hegten; het eerfte is alleen gebruiklyk by lieden van rang, het laatfte by die van minderen ftaat. IVAN IVANOVITCH en IVAN IVANOF, is IVAN de Zoon van IVAN; PETER ALEXIEVITCH en PETER ALEXOF, is PETER de Zoon van ALEXEY. — De Vrouwlyke Vadersnaam is *Efna* of *Ofna*, als SOPHIA ALEXEËFNA, SOPHIA, de Dogter van ALEXEY; MARIA IVANOFNA, MARIA, de Dogter van IVAN.

(*) PERRY'S *State of Rusfia*, Vol. I. p. 186.

van Diamanten en andere kostbaare Gesteenten, die allerwegen op hunne kleeding schitteren. In de meeste andere *Europische* Landen zyn deeze kostbaare cieraaden, (uitgenomen by eenige weinigen van den voornaamsten Adel) meest geheel en al voor de Dames bestemd; doch hier dingen de Heeren met de schoone Sexe, om den voorrang in derzelver dragt. Veelen van den Adel waren als met Diamanten bedekt, hun Knoopen, Gespen, Degengevesten, en Epaulets, bestonden uit die kostbaare stoffe; hunne Hoeden waren menigmaal, als ik my zo mag uitdrukken, bezet met verscheide ryen Edelgesteente, en een Diamante Star op 't kleed, was naauwlyks iets onderscheidens. —— Deeze zugt voor Juweelen schynt door te dringen tot laagere rangen; byzondere Burgerfamiliën bezitten ze in overvloed, en de Vrouw van een gemeen *Russisch* Burger vertoont zich met een hoofdstel of gordel van Paarlen en andere kostbaare Gesteenten, ter waarde van twee of drie duizend Ponden Sterling."

Bespiegeling van de vier Leevensstanden. Tweede Stukje. Te Haarlem, by A. Loosjes Pz. 1786. *In gr. octavo. 120 bladz.*

Met de voorstelling van het Plan des Autheurs, in 't vervaardigen van dit Geschrift, ontvouwden wy voor eenigen tyd (*) de manier der uitvoeringe van 't eerste Stukje, dat de *Kindschheid* ten onderwerp had: in dien zelfden smaak nu deelt hy ons, in dit tweede Stukje, agtervolgens dat Plan, zyne bespiegeling over de Jeugd mede. —— *Philas*, een Jongeling van eene schoone lichaamsgestalte, met eene openhartige ziel, vatbaar voor het grootte, en door zyne leevendige driften van een aandoenlyk gestel, verstrekt hem hier tot een hoofdbeeld van zyn Tafereel. Zulks doet hem wel inzonderheid het character van een Jongeling maalen; dan hy vormt een aantal van trekken op zodanig eene wyze, dat zy gereedlyk over te brengen zyn op de jeugdige schoone Kunne, welke ook hier en daar, voor 't overige, voldoende in dit Tafereel geschetst wordt.

Philas maakt, onder eene goede opvoeding en leerwyze,

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I D. bl. 36.

ze, door zyne arbeidzaamheid, schoone vorderingen in 't aankweeken zyner vermogens; de trek tot vermaaklyke gezelligheid neemt intusschen toe, en ze wordt hem eerlang schadelyk. Hy heeft, wel inzonderheid, een vrolyken *Damon* en een deftigen *Alcindor* tot zynen Vriend, en daar benevens is de welbegaafde en bevallige *Aminte* zyne Vriendin, welke tevens die van *Damon* is. Wel dra hebben deeze twee laatstgenoemden zo veel invloeds op hem, dat zyne genegenheid voor *Alcindor* verflaauwe, en deeze hem vruchtloos waarschouwe tegen het gevaar dat hy loopt; tot dat eene gelukkige ontdekking hem de oogen opene. —— In dit gedeelte wordt ons het verleidenst tydperk, voor de Jeugd van beiderleie kunne, ten leevendigste geschetst; en 't brengt ons duidelyk onder 't oog, welk een geluk het voor de Jeugd zy, in zodanige omstandigheden eenen braaven Vriend te hebben. —— Dit erkent *Philas*, met voorts gehoor te geeven aan *Alcindor*, die hem overtuigend leert, hoe de Godsdienst alleen in staat zy, om hem tegen zodanige en andere zielverdervelyke verleidingen te wapenen. Het beknopt en indrukbaar voorstel van *Alcindor* treft het gevoelige hart van *Philas*; die daarop, niettegenstaande de hartlyke waarschouwingen van zynen Vriend, door de vuurigheid zyner driften, tot dweepery overslaat, en meer gehoor geeft aan de besmettelyke inboezemingen van den geveinsden *Chalcas*. —— Zulks geeft hier aanleiding tot een treffend schetzen van de jammervolle gevolgen der dweepery, zo in de eene als andere Sexe; waar tegen de Jeugd, ter verstandige behartiginge van onzen redelyken Godsdienst, niet te ernstig gewaarschouwd kan worden. —— Het leed ook niet lange, of *Philas* werd ten sterkste overreed, door eigen ondervinding, dat hy op nieuw in gevaar stond, van in een verdervelyken poel ter neder geworpen te worden; het welk hem nog by tyds te rug deed keeren, en zyn hart uitstorten voor *Alcindor*, die hem de oorzaak zyner misleidinge openlegt. Intusschen is *Philas*, door zyne leevendige driften, in dit voorgevallen, bloot gesteld voor een anderen schok; het ontdekte schandelyk gebruik van den Godsdienst maakt hem allen Godsdienst, min of meer, verdagt. Dan hier tegen wapent hem *Alcindor* ten sterkste, door hem beknoptelyk te toonen, hoe de waare Godsdienst op onwankelbaare gronden steunt: het welk *Philas*, in de onwraakbaare overtuiging hier van, *Alcindor* te hooger doet

agten, en zyne lessen te naauwkeuriger doet gadeslaan.

Tot dus verre heeft *Philas* aan *Alcindor* een onwaardeerbaaren Leidsman op den weg zynes leevens, en hy is zyn behoud grootlyks aan hem verschuldigd; dan de tyd nadert, dat hy deezen zyn getrouwen Gids staat te verliezen. Eene gevaarlyke ziekte treft *Alcindor* dermaate, dat 'er niet aan te twyfelen zy, of hy zal, schoon nog in den bloei van zyn leeven, daardoor weggerukt worden. Hy ziet gelaaten zyn lot te gemoet, en wenscht alleen zynen *Philas*, in de laatste leevens oogenblikken, nog nuttig te zyn. Hy draagt hem kortlyk voor, de gronden van zyn geloof als Christen, die hem, met eene groote gerustheid, den dood doen afwagten, en vermaant hem, om het beste deel zynes ondermaanschen leevens aan de beoefening van den Godsdienst te besteeden. Het kort daarop volgend sterfgeval van *Alcindor* treft *Philas* ten gevoeligste, en dryft hem aan, om zynen beslommerden handel vaarwel te zeggen, ten einde zig meer aan den Godsdienst en der schoone weetenschappen toe te wyden. Met dat oogmerk begeeft hy zig ter Hooger Schoole, om tot uitgebreider nuttige kundigheden opgeleid te worden. Aldaar verwagt hy, onder de menigte der Jongelingen, iemand te zullen vinden, die hem het verlies van *Alcindor* ten minsten eenigzins zou vergoeden. Maar, ongelukkig, vervalt hy in handen van een onbezuisden hoop, van welken hy zig vrugtloos tragt te onttrekken; die hem zelfs geweldaadig medesleept, onder het uitvoeren hunner balddaadige bedryven. Hierdoor wordt hy, zynes ondanks, in een schandelyk huis der ontugt gevoerd; alwaar eene onbeschaamde met overgegeeven geilheid tot hem nadert, die hy op een straffen toon, als een veragtlyk dier, afwyst. En wie is deeze? 't is *Araminte!* Op de ontdekking hier van maakt hy zig aan haar bekend als *Philas*, en zy valt in onmagt neder. Het gezelschap verstrooit zig, en *Philas*, alleen gelaaten, haalt de Waardin door eene aanzienlyke gift over, om hem de deur te ontsluiten, waarop hy, van alle zyden kragtig aangedaan t'huiswaards vliegt. —— De Opsteller deezer Briefwisselinge, die, met en na het sterfgeval van *Alcindor*, verscheiden leerzaame trekken in zyn Tafereel gevoegd heeft, vestigt, by dit laatste voorval, onze oplettendheid wel byzonder op het ten hoogste bestraffingwaardige wangedrag veeler jongelingen op de Hooge Schoolen; waar tegen hy braave

jon-

Jongelingen waarschouwt; het welk hem tevens noopt de Ouders op te wekken, om der Jeugd, eer zy ter Hooger Schoole gaat, de diepste indrukzels van aller Godsdienstige verpligting in te prenten. —— Hier benevens stelt hy het ongelukkig verval van *Araminte* der schoone Kunne ten leerryken spiegel voor oogen; en meldt ons verder, hoe de edeldenkende *Philas*, in de hoop van *Araminte* voor verdere onheilen te behoeden, eene voordeelige schikking voor haar maakt, welke zy, onder de ernstigste betuiging van een oprecht berouw, met de gevoeligste dankbaarheid aanneemt. —— Dit gedrag van *Philas* en 't berouw van *Araminte* leveren een treffend Tafereel; en by die gelegenheid verledigt zig onze Schryver, ter aanpryzinge van 't stichten van Gebouwen, waar in ouderlooze en met schatten schaars bedeelde Maagden, wier Eer in dien staat eene weereloozе Wees is, veilig geborgen zouden kunnen worden; en na deezen uitstap keert hy weder tot *Philas*.

Philas zet zyne Studien voort, en ontlast zyn nu somber geworden geest, by tyd en wylen, door de beoefening der Dichtkunde, inzonderheid in 't maaken van Treurdichten, en 't opstellen van Godvrugtige bespiegelingen. Midlerwyl wordt zyn hart door 't vuur der kuische Min verwarmd; de braave *Zaluca* is het voorwerp zyner Liefde; by eene gunstige gelegenheid verklaart hy zig, zet zynen minnenhandel voort, en eerlang zien *Philas* en *Zaluca* zig, in een ter wederzyde aangenaam vooruitzigt, door den tederen Huwelyksband vereenigd. —— By de uitwerking van dit Tafereel schetst men ons eene beminlyke Maagd, gevallig in haar uiterlyk voorkomen, en bovenal agtenswaardig wegens haare Zielsgesteltenis; en te gelyk worden de pligten van Gelieven in die omstandigheden kortlyk ontvouwt: waarop de Autheur deeze zyne bespiegelingen der Jeugd doet eindigen, met eene waarschouwende lesse, om haare Eerzugt en edelmoedige Goedaartigheid, door Voorzigtigheid en Godsvrugt, naar den eisch te bestuuren.

Het aangenaame genoegen, waarmede wy deeze Bespiegelingen geleezen hebben, heeft ons uitgelokt, om derzelver beloop wat breeder te ontvouwen, dan wy ons eerst voorgesteld hadden; het welk ons, by mangel van ruimte, wederhoudt 'er nog een byzonder staal uit mede te deelen: doch men kan uit het bygebragte genoegzaam afneemen, dat de hier ten toon gespreide Tafereelen, in veelerleie opzigten, hunne leezaame aanvalligheid hebben.

Briefwisseling tusschen de Familie en Bekenden van den Vriend der Kinderen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deels eerste Stuk. Te Haarlem, by F. Bohn, 1787. *In octavo*, 158 *bladz.*

Deeze Briefwisseling gaat bestendig op denzelfden voet voort als zy aangevangen is; levert eene verscheidenheid van onderwerpen, op verschillende manieren behandeld, dat zyne gevalligheid heeft; en is alleszins geschikt, om der Jeugd, op eene voor haar bevatlyke wyze, rechtmaatige denkbeelden van haare verpligtingen in te boezemen, en dus haar gedrag leerzaam te regelen. —— Men oordeele hier over eenigermaate uit het geen *Julia* aan *Karel* schryft, wegens en met betrekkinge tot eene gepaste vermaaning, die haare Mama, by zekere gelegenheid, haar en haare Zuster *Lysje* voordroeg. —— *Julia* ontmoette, ten huize haarer Ouderen, op 't onverwagtste, eene Tuinvrouw, die voorheen haare Minne geweest was: met een hart vol vreugde viel zy haar om den hals, en bleef haar, zo lang zy hier was, steeds op zyde. Haare Zuster *Lysje* zag het als bespotlyk aan, dat zy zig met zulk eene geringe vrouw zo gemeen maakt; het geen haar eene ernstige bestraffing van Mama op den hals haalde, die integendeel de dankerkentenis van *Julia* billykte. *Julia* vermeldt dit voorval in haaren brief aan *Karel*, en, na betuigd te hebben, dat ze aan zyne goedkeuring van dit haar gedrag niet twyfelt, vervolgt ze indeezervoege.

„ Mama zeide ook, het is eigenlyk zich met geringe menschen niet te gemeen maken, wanneer wy hun voor hunne trouw, hunne opregtheid en diensten, die zy ons uit al hun vermogen bewyzen, ja voor elke goede daad, door het uiten onzer goedkeuring, en het bewyzen onzer goedwilligheid en betooning van onze liefde en genegenheid, zoeken te vergelden. Dit schamen wy ons niet ten aanziene van onze beesten te doen, die ons eenigen dienst of trouw bewyzen, niettegenstaande 'er een groot onderscheid tusschen deze beiden plaats heeft. Wyders verhaalde zy ons by deze gelegenheid eene historie van een man, die ons zeer smaakte. Zeker man had een paard en een hond, die hem doorgaans op zyne reizen verzelden. Op een tyd, dat hy van de Michaelsmisse, daar hy eene aanzienlyke somme gelds ontvangen had, weder na zyn Vaderstad te rug trok; wierd hy in een bosch, dat hy doorryden moest, van struikrovers overvallen. Zyn hond viel met eene verschrikkelyke woede op hen aan, en gaf dus, terwyl hy maar in 't rond beet al wie hem tegenstond, zynen heer gelegenheid om het te ontvlugten, en dus de digtst by zynde herberg te bereiken. Des morgens daarna kwam de hond zeer gekwetst daar ook aan. Hoe zeer hy van zynen Meester geliefkoosd wierd, en hoe die

alle

alle zorg aanwendde, om hem te genezen, is zeer ligt te begrypen. Eer hy nog t'huis was moest hy eene rivier doorryden, die zeer gezwollen was. Eenen anderen weg om te gaan, zou hem ettelyke uuren tyds gekost hebben. Des waagde hy het, en reed 'er in: zich vergisfende in de gronden of droogten der rivier, geraakte hy in den maalftroom, en zou ongetwyffeld omgekomen zyn, had niet zyn paard 'er met al zyne kragten doorgezwommen, en hem gelukkig, schoon bykans half dood, aan land gebragt. Door de schrik en koude van het water kreeg hy eene zeer hevige koorts, zo dat men aan zyne opkomst begon te twyffelen. In dezen gevaarlyken toeftand maakte hy een Testament, en vergat niet in 't zelve eene zekere fomme voor deze twee getrouwe dieren te befpreken, waarvan zyne erfgenamen dezelven hun leven lang onderhouden moesten. By geluk wierd de man herfteld, en overleefde zyne dieren, doch ik twyffel niet, of hy heeft een zeker eerteken by hun graf gefteld. ———

„ Dit scheen Mama niet te mispryzen, en voegde 'er by: als wy zulk eene dankerkentenis jegens dieren goedkeuren, hoe veel meer zyn wy dan verschuldigd aan menschen, of schoon zy van de allerlaagfte afkomst waren, openlyke blyken van onze genegenheid en achting te geven? en vooral aan zodanigen, die door hunne zorge ons in onze eerfte kindsheid voor de menigerleie gevaren, waaraan wy dan gemeenlyk bloot gefteld zyn, behoed hebben; voor de moeielyke dienften die zy op zich nemen moeten van ons op te passen, ons te dragen, des nagts ons te bewaken; voor de ftyfhoofdige of ongeregelde luimen en ontmoetingen, die zulk foort van oppasfers dikwyls van ons hebben moeten waarnemen? —— Wanneer deze lieden vervolgens welgemanierd zyn, en ons op eene zagte wyze van onze gebreken tragten te genezen, en aan goede zeden te gewennen; wanneer zy niet met die gewoone vooroordeelen, die meestal in de kinderkamers heerschen, behebt zyn, en ons, in ftede van met ouderwetfche sprookjes en grollen, met betaamlyke dingen pogen te onderhouden, dan zyn wy hen by ons leven grooter dank en dikwyls meer achting verschuldigd, dan den zodanigen, die ons een party juweelen of fraaie kleederen vereeren, welke toch dikwyls nergens anders toe dienen, dan om onze ydele zugt tot pragt en praal te koesteren en aan te kweeken. —— Zie daar, myn waarde Heer *Karel*, de taal van uwe lieve Mama, waarop myn hart volkomen amen zegt. Zy wist ook, dat myne minne zulk eene goede vrouw geweest was, en ik weet het ook nog wel: ik ben, dank zy Gode, gezond, en kan my nog veele fraaie spreuken, liedjes en vertellingen, die ik van haar geleerd heb, en veele flegte kuuren, die zy my afgewend heeft, te binnen brengen. ——— „ Maar, wilt ge eens weeten, vervolgde zy, wat het is zich met geringe lieden gemeen te maken! het

bestaat hierin, dat men, zonder in aanmerking te nemen hunne laage en slegte uitdrukkingen, zeden, en denkwyze, hun gezelschap zoekt, en boven dat van beschaafder menschen waardeert; hen tot zyne vertrouwden maakt; in hunne ongebondenheden smaak vindt; hunne dwalingen en mispassen vergoelykt, of zelfs begunstigt en helpt uitvoeren."

„ Zo verhaalde zy ons van zekere Juffer *Siegfried*, die, tot haar ongeluk, van hare jeugd af, meer in de kinderkamer, dan onder het opzigt harer Moeder, was opgevoed, wyl die zelf te gaarne na de gezelschappen ging, en 'er zich nooit over bekommerde, wat soort van dienstboden zy zich behoorde te verkiezen. Dit meisje hoorde of zag hier niets, waarin eenig verstand doorstak, en erfde de gebreken dier lieden wel dra over; dat is, zy wierd bygelovig, onbedagtzaam, onbeschaamd, snoepig, bedriegelyk, leugenagtig, en gaf zich dus geheel aan hare neigingen over. Toen hare Moeder haar, nu ouder geworden, de sleutels van de kas en kelder betrouwde, zo wierd 'er, zo dra die maar de hielen geligt had, onder de huisgenoten gekookt en gebraden, braaf gegeten en gedronken. De Moeder, dit wel dra ontdekt hebbende, verweet haar dit dikwyls, en bestrafte haar zeer ernstig. Maar wat was het gevolg? Toen men haar eene gestrenge Gouvernante beschikte, dagt zy, dat zy te hard wierd behandeld; spande met een van de bedienden samen, en nam stil de vlugt, na dat zy eerst haren Ouderen zo veel ontvreemd had, als zy maar eenigzins grypen of vangen konde. Vervolgens wierd zy der armoede en elende ten prooi, en vertrok nog als korporaals vrouw met de troupen na America, alwaar zy nu reeds gestorven zal zyn. —— Ziet, dit heet met geringe lieden zich gemeen maken, en dan zyn dat de gevolgen.

„ Men zou evenwel kwalyk doen, met altyd te gelooven, dat gemeene lieden ook gemeen of slegt denken. Zo dra men het tegendeel ziet, moet men ze des te meer eeren en achten, naar mate zy zich meer boven hunnen stand en de gemeene denkwyze verheffen; en dan heeft men 'er zelf eere van, dat men op zo eene goede en vriendlyke wyze met hen omgaat. Men stelt hen als menschen met ons gelyk, en verheft hen dus; en dit is ongelyk veel beter dan hen te verlaagen, of met verontwaardiging te behandelen."

„ Deze vermaningen vond ik alzins voortreffelyk, te meer, daar ik onze tegenwoordige dienstmaagd zeer genegen ben, en ook veel goeds van haar leere,"

De

De onbekende Weldaadige. Tooneelspel in drie bedryven. Uit het Fransch. Te Amsterdam, *by* A. van der Kroe *en* A. Capel, 1787. *Behalven de Voorreden*, 156 *bladz. in octavo.*

Het onderwerp van dit Tooneelspel is de bekende geschiedenis van den Heer *de Montesquieu*, die, zig onbekend houdende, een teergeliefd Vader, uit desselfs Slaverny in Turkye, deed losfen, en dus te wege bragt, dat een bedrukt Huisgezin, het welk alles intusschen aangewend had, om door noesten arbeid, zo veel mogelyk was, losgeld by een te zamelen, op 't onverwagtst, door de blyde komst van den verlosten Slaaf, verrast werd (*). Men heeft deeze geschiedenis met eenige toegevoegde omstandigheden doorvlogten, om dezelve des te geschikter voor 't Tooneel te maaken; en daarbenevens, om het Tooneelstuk te gevalliger te doen eindigen, den edelmoedigen Weldoener, hier onder den naam van den Heer *de Saint-Estieu* voorkomende, op 't laatst kennelyk doen worden. Eene geschiedenis van dien aart geeft verscheiden treffende Tooneelen aan de hand, en de Opsteller van dit Stuk heeft 'er zig, met eene vereischte inagtneeming van het natuurlyke, zeer wel van bediend. Ook strekt de opgemelde ingevlogte bykomende geschiedenis wezenlyk om etlyke trekken te versterken, waarom wy 'er ook kortlyk eenig gewag van dienen te maaken. *Robert*, de Zoon van den Turkschen Slaaf, insgelyks *Robert* geheeten, woonlang verliefd op, en bemind van, *Sophie*, de Dogter van *Belmon*, die deezer verbindtenisse niet ongunstig is. Maar in den eigensten tyd dat *Robert* (de Vader) t' huis gekomen is, en terwyl het opbrengen van het losgeld een ondoorgrondlyk geheim blyft, maakt een Koopman *Hamberg*, by wien *Robert* (de Zoon) door *Belmon's* voorspraak geplaatst was, aan *Belmon* bekend, dat hem voor eenigen tyd eene goede somme gelds ontstoolen was; en zulks brengt den jongen *Robert*, in deeze omstandigheden, min of meer in eene haatlyke verdenking. Deeze verdenking treft den onschuldigen *Robert* gevoelig; en brengt, in 't hart van Vader *Robert* en zynen Vriend *Belmon*, hoe sterk zy zig ook van de ongegrondheid der verdenkinge verzekerd houden, smertlyke aandoeningen voort; die elk des te meer doen yveren, om agter 't geheim der opbrenginge van 't losgeld te komen. —— Intusschen heeft de persoon, die den diefstal begaan had, zig aan den Heer *de Saint-Estieu* ontdekt, hem het gestoolene ter hand gesteld, en deeze heeft het den Heer *Hamberg*, zonder den daader bekend te maaken, weder toe laaten komen. —— Deeze tusschenkomen-

(*) *Zie Hedend. Vad. Letteroef. Mengelwerk.* IV. D. bl. [illegible]

mende voorvallen werken in meer dan één tooneel, en brengen onder anderen den Heer *de Saint-Estieu* in eene ontmoeting, die hem het geheim van zyn edelmoedig bedryf, 't welk hy wilde bewaaren, reeds bykans ontrukte. De twee Tooneelen, die ons dit ontvouwen, behelzen zulke schoone natuurlyke trekken, dat wy 't der moeite wel waardig geagt hebben, dezelven hier tot een staal der uitvoeringe van dit Tooneelspel te plaatzen.
——— *Belmon* en Vader *Robert* ontmoeten den Heer *de Saint-Estieu*, en de eerste, die reeds vroeger by hem bekend was, neemt de vryheid van hem aan te spreeken, waarop dan dit verder onderhoud volgt.

BELMON.

Myn Heer! de vriend, van wien ik u deezen morgen sprak, de slaaf van Tetuan......

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Wel nu?

BELMON.

Is weer te huis.

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Wie, Robert?

BELMON.

Daar is hy.

De Heer DE SAINT-ESTIEU, *gaat met drift naar den ouden* Robert.

ô Ongelukkige Vader! uwe ongelukken hebben myne ziel gegriefd, en ik gevoel een inwendig vermaak in u te zien; gy hebt wel veel moeten uitstaan.

ROBERT, de Vader.

Zo ik geen andere smerten had te lyden gehad, myn Heer, dan de afhangkelykheid, zouden myne ketenen en arbeid voor my weinig te beduiden gehad hebben. Een moeijelyk leeven zou my niet verschrikt hebben; ik was 'er reeds aan gewoon, maar het afweezen van myn huisgezin, de zucht om hen te zien, en myn hart in hun boezem uitte storten, hebben myne slaverny tot eene wezenlyke kwelling gemaakt.

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Het moet u zeer aangenaam geweest zyn, de voorwerpen van uwe tedere liefde weder te mogen aanschouwen?

ROBERT, de Vader.

Het is waar, dat ik in de eerste oogenblikken meer gevoeld heb dan ik kan uitdrukken; maar deze zo schoone dag is niet zonder nevelen afgeloopen.

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Hoe dat?

BELMON.

Robert is in die meening hier gekomen, dat hy zyn losgeld aan den noesten arbeid van zyn Familie schuldig was; men heeft 'er

'er naar onderzogt, en het is zo niet. Wy zyn hierover verlegen. Zyn Zoon brengt zich, ik weet niet welk een geval van een goudbeurs die hy in zyn schuitje gekregen heeft, te binnen; hy meent dat een onbekende zyn Vader heeft losgekocht, en ik geloof zelfs dat hy 'er op uit is, om hem te zoeken.

De Heer DE SAINT-ESTIEU, *by zig zelve.*

Ei! Ei!

BELMON.

Maar door een noodlottig toeval in dit tydsgewricht is 'er een goede somme gelds aan een Koopman ontstolen, by wien ik hem geplaatst had, en die, uit hoofde van de zo schielyke als onverwachte terugkomst van zyn Vader, ongelukkig eenigen argwaan tegen hem heeft opgevat; dus ontstaat ons hevigst hartzeer uit ons vermaak zelf, en wy zoeken te vergeefs naar middelen om uit onze verlegenheid te geraaken.

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Dat is niet moeijelyk.

BELMON, (*ter zyde.*)

Ha, men moet maar by mannen van verstand komen!

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Hoe heet de Koopman?

BELMON.

Hamberg.

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Wel nu! stel u dan maar gerust, Hamberg heeft op dit oogenblik zyn geld weder.

BELMON.

Wat zegt gy, myn Heer?

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Ik verzeker u, dat hy het weer in handen heeft. (*tegen den ouden Robert.*) Al te ongelukkige Man, vergiftig toch deeze oogenblikken, die tot de zoetste vreugd bestemd zyn, met geen bitterheid. Uw losgeld schynt een zekere weldaad te zyn.

De oude ROBERT.

Gelooft gy dat myn Heer?

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Ik? Ik twyffel 'er niet aan.

BELMON, (*ter zyde.*)

Myn Dochter had wel gelyk.

ROBERT, de Vader.

Uwe reden verbaast my; zo myne vrienden my hadden kunnen verlossen, zouden zy my in de slaverny niet hebben laaten zuchten; en indien ik mynen weldoener geheel vreemd ben, hoe heeft hy my dan boven zo veele ongelukkigen, die hy op zyn weg ontmoette, den voorkeur kunnen geeven?

De

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Maar waarom gy zo wel niet als een ander? Het lot heeft het over u beschikt, denk ik. Een gevoelige ziel, die levendig getroffen wordt, laat, even als een boom, die door den wind geslingerd wordt, zyne vruchten vallen; gelukkig hy die dezelve inzamelt.

BELMON.

Zulk een groote somme! zo veel zorgvuldigheid!

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Gy! Echtgenooten, Vaders. Vrienden, gevoelige Burgers, denkt gy zo slegt van 't menschelyk geslacht om aan een weldaad te twyffelen?

ROBBERT, de Vader.

Helaas! Myn Heer! in mynen duisteren staat....

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Wel nu! zou dan de werksame weldaadigheid, dat gevoel, 't welk een uitvloeisel van den Hemel is, om de Aarde te vertroosten, alleen groote naamen en beroemde lotgevallen opzoeken? Alle Stervelingen zyn gelyk in haare oogen, en overal verschaft zy de klagende menschelykheid een beter bestaan, en wischt de gedachtenis van haare ongelukken uit.

ROBBERT, de Vader.

Gy hebt my vertroost. Ik gevoel het vermaak in myne ziel herleeven, en ik zou niets meer te begeeren hebben, indien ik kon te weeten komen, wie deeze edelmoedige man was.....

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Ik kan het u niet zeggen; maar ik denk dat de voorzienigheid de gebeurtenissen naar willekeur beschikt om de deugd een belooning te bespaaren.

BELMON.

Zekerlyk moet hy, die deeze weldaad verrichtte, een Sterveling van een buitengemeenen aart zyn.

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Waarom?

BELMON.

Acht duizend Livres, myn Heer!....,

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Die som is slegts groot of klein naar de vermogens van den weldoener. (*Tegen* Robert,) geloof vry, dat gy hem niets schuldig zyt. Zyn hart stelt hem buiten twyffel dubbeld schadeloos voor zyn geld.

ROBERT, de Vader.

Uw hart, myn Heer, is uw beroemden naam dubbel waardig! Gy spreekt van edelmoedige daaden, als een man die 'er zyn dagelyks werk van maakt. Maar ik heb echter geen minder levendig gevoel voor alles wat ik aan myn weldoener schuldig ben. Ach! mogt ik hem eens kennen.

BEL-

BELMON.

Wy zullen hem wel kennen, myn Vriend! die man heeft de uwen het vermaak willen aandoen, van hen te verrasfen; maar zo dra hy weerom komt, zal hy het incognito wel afleggen. Niet waar, myn Heer?

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Ik kan hier niet op antwoorden. Wy moeten nu maar denken op het Huwelyk van Sophie en haar vereeniging met dien braaven Jongman.

BELMON.

Alles zal gefchieden, myn Heer, gelyk gy ons geraden hebt. (*tegen* Robert) Laat ons onze Kinderen gaan opzoeken. Ik gevoel reeds dat ik uw Zoon met verrukking zal omhelzen. (*tegen de Heer de* Saint-Eſtieu) Neem niet kwalyk dat wy de vryheid genomen hebben van u aantefpreeken.

De Heer DE SAINT-ESTIEU.

Daar is niets mede verbeurd. Ik had myn wandeling reeds afgelegd, en myn zaaken verricht.

Zy beiden vertrekken.

De Heer DE SAINT-ESTIEU, (*alleen.*)

Ik vreesde dat ik my zou verraden hebben. Welk een gevaarlyke ftrik is de erkentelykheid! Hoe wordt onze ziel als weggefleept naar de ongelukkigen die men geholpen heeft! Als het een oogenblik langer geduurd had, zou ik de belooning van myn weldaad bekomen, doch het vermaak van dezelve verloren hebben.

MORIZ, *of de gevallen van den Heer* LEMBERG, *in zes Boeken, naar het Hoogduitſche van* FR. SCHULZ. *Te Leyden, by* P. Pluygers, 1787. *Behalven het Voorbericht* 346 *bladz. in* 8vo.

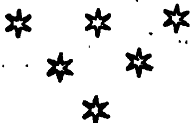
In *Moriz* tekent ons de Heer *Schulz* den leevensloop van een welbegaafd Jongeling, die juist geen geheel flegte, maar egter ook gansch geen geregelde, opvoeding gehad heeft; die wel geen kwaad hart bezit, maar van een zeer leevendig driftig geftel is, en daardoor menigwerf tot buitenfpoorigheden overflaat. Hy maalt ons den leevensloop van zodanig eenen met natuurlyke koleuren, en brengt hem in verfchillende omftandigheden, in welken zulk een character op eene onderfcheiden wyze werkt, tot dat zyne gefchiedenis eindigt met een Huwelyk met eene Dame, die hy reeds als Meisje geliefkoosd had, van welke hy ook reeds in zyne Jeugd bemind geweest was, en wier lotgeval ook vervolgens, op eene zonderlinge wyze, met het zyne vermengd was geworden. De Natuur is in 't gansche ftuk zeer wel getroffen; maar wy vinden in de wyze

van

van voordragt geen leerzaam nut voor de Jeugd; doch wy worden eenigermaate wederhouden, van ons deswegens bepaalder uit te laaten; doordien men ons in 't Voorberigt meldt, dat men van den Heer *Schulz* een Tegenstuk op deezen *Moriz*, onder den naam van *Leopoldine*, verwagt. Op het inzien van dat Tegenstuk zal men, vermoedelyk, beter in staat zyn, om over het bepaalde bedoelde van den Heer *Schulz* te kunnen oordeelen: te meer, daar 't oogmerk is, dan tevens af te geeven eene vertaaling van een *Verzuch uber den Roman* van den Heer *van Blankenburg*, aan welke *Proeve* de Heer *Schulz* betuigt zeer veel verpligting te hebben.

Emmerik, naar het Hoogduitsch van J. G. MULLER, *Eerste Deel, Te Amsterdam, by* A. Mens Jansz. 1787. *In gr. 8vo. 279 bladz.*

Gezond verstand en Geestigheid paaren zich zamen in de werken van den Heer *J. G. Muller* (De schryver van de Heeren van *Waldheim* en *Siegfried van Lindenberg*) maar niet minder schittert in alle zyne werken, de schoonste eigenschap van den mensch door, naamelyk, die van een goed hart te bezitten. Dan is dit het geval in alle zyne ons bekende schriften, de *Emmerik* is byzonder schoon van deezen kant. Een bericht, voor dit Stuk geplaatst, behelzende een onderzoek *of een Roman van meer belang wordt als de uitsteekende Characters uit de voornaamste classe genomen worden*, is een onwaardeerbaar geschrift voor allen, die het immer in het hoofd mogt komen, om een Roman te schryven.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Dichtstukken, hier en daar verspreid door de Boeken van het Oude Testament. Uit het Hebreeuwsch in 't Engelsch overgezet, en met Aanmerkingen opgehelderd, door W. GREEN. *Wederom uit het Engelsch in 't Nederduitsch vertaald, en met eenige bijgevoegde aanmerkingen vermeerderd, door* E. SCHEIDIUS. *Eerste Deel. Te Utrecht, bij* B. Wild, 1787. *Behalven het Voorwerk, en een Register der verklaarde Oostersche Woorden,* 251 *bladz. in gr. octavo.*

Liefhebbers van de Oostersche Dichtkunde, en tevens der Bybeloefeninge, vinden in dit Werk een schat van geleerdheid geopend, waer van ze, op ene voor hun aengename wyze, met vrucht gebruik zullen kunnen maken; 't zy ter aenwinninge van nieuwe, of ter versterkinge van reeds verkregen, kundigheden, en ter verdere naspooringe van den rechten zin veler byzondere uitdrukkingen in die Dichtstukken. —— De Eerwaerde *Green* heeft zich verledigd tot het vervaerdigen ener nieuwe Engelsche overzettinge van dezelven, met een oordeelkundig gebruik van die middelen, welken de vlyt der Oostersche Taelkundigen, inzonderheid op nieuw in deze eeuw, aen de hand gegeven heeft; waerdoor opmerkzame uitleggers reeds verscheiden Bybelplaetzen in een duidelyker licht, dan voorheen, gesteld hebben. Zyn Eerwaerde geeft hier van in zyne Voorreden, en een nevensgaenden Brief, eenig verslag, met etlyke voorbeelden, die het nut daer van staven; het welk ook door zyne Overzetting, en nevensgaende Aenmerkingen, die ter opheldering en versterkinge zyner denkbeelden over de behandelde Dichtstukken strekken, veelshands bevestigd word. De Hoogleeraer *Scheidius*, een Man van naem in dezen oefeningstak, heeft ook dit Werk van den Eerwaerden *Green*, (schoon hy niet in alles met hem instemme,) beoordeeld als een Werk der Nederduitsche vertolkinge waerdig.

Zulks heeft hem de hand aen 't werk doen slaen, en tevens het zyne doen aenwenden, om den arbeid van den geleerden Engelschman nog verder voort te zetten, of bevorderlyk te zyn; door byvoeging van 't geen andere geoefende taelkundigen, byzonder ook in ons Vaderland, ten beteren verstande dier Stukken, bygebragt hebben; waernevens hy ook zyne eigene bedenkingen, over etlyke byzonderheden, wel gunstig heeft willen mededeelen. Zy, die recht smaek hebben in deze soort van oefening, zullen reden vinden, om de aengewende moeite van den Hoogleeraer danklyk te erkennen; en veelligt zal dezelve, naer zynen wensch, Nederlandsche Dichters en Dichteressen aenmoedigen, om deze soort van Dichtstukken, in meer of minder aental, naer dit verbeterd onrym, tot gebruik van byzondere of openbare Godsdienstoefening, in eene keurige Nederduitsche beryming over te brengen, waer toe ze, hoewel niet allen, meerendeels zeer wel geschikt zyn.

De Dichtstukken, in dit eerste Deel behandeld, zyn, de Redevoering van Lamech, Gen. IV. 23, 24; de Zegeningen van Noach, IX. 25-27; die van Izaak, XXVII. 27-29, en van Jacob, XLIX. 1-27; de Zegezang van Mozes, Exod. XV. 1-18; [het opschrift op den Altaar, XVII. 16., door *Scheidius* hier ingevoegd;] Lied van Israël by den bornput, met andere daarby behoorende stukjes, Num. XXI. 17, 18; Zegezang van een Amoritisch Dichter, XXI. 27-30; [een Fragment, XXII. 4ª, als boven ingevoegd;] eerste, tweede, derde en vierde parabel van Bileam, XXIII. 7-10, 18-24. XXIV. 3-9, 15-19; andere parabelen van Bileam, XXIV. 20-24; Waarschouwings-lied van Mozes, Deut. XXXII. 1-43; en de Zegeningen van Mozes, of zyne laetste Prophetische woorden, Deut. XXXIII.

In de overzetting dezer Stukken uit het Hebreeuwsch, heeft de Eerwaerde *Green* veel gebruiks gemaekt van het thans vry algemeen gevoelen, nopens de Hebreeuwsche Afschriften, 't welk een grooten invloed heeft op dezen tak der Bybeloordeelkunde: dat naemlyk de Masorethen geen behoorlyke agt gegeven hebben, op de Dichtmatige verdeeling; en dat de afschryvers hier en daer, door onoplettendheid als anderszins, wel iets uitgelaten, verplaetst en meer soortgelyke miszettingen begaen hebben. Het gebreklyke daer uit ontstaende te verbeteren, en de duisterheden daer uit voortvloeiende, door die verbetering,

ring, af te wenden, en dus den oorspronglyken text in deszelfs juiste licht te stellen, is het werk der Oordeelkunde. En hierop heeft zich zyn Eerwaerde in dezen byzonder toegelegd; waerdoor hy (al is het dat hy nu en dan, gelyk de Hoogleeraer *Scheidius* met regt opmerkt, te min omzigtig handele,) verscheiden duisterheden oordeelkundig opheldert. Men slaa, ten voorbeelde, het oog op de zegeningen van *Noach*, Gen. IX. 25-27; die, in alle vertalingen, naer de gewoone lezing van den Hebreeuwschen tekst, zeer duister zyn; en welke de Eerwaerde *Green* ons in een duidelyk licht plaetst, onder deze vertolking.

25. En Noach zeide ——

Vervloekt zij CHAM, de Vader van Kanaan!
Een knecht der knechten zal hij zijn voor zijne broederen.

26. En hij zeide ——

Gezegend zij JEHOVAH, de God van SEM!
Want Hij zal woonen tusschen de tenten van SEM.

27. En hij zeide ——

God zal JAPHETH een ruim erfdeel schenken.
En Kanaan zal hun ten knecht wezen.

Hier door word dan voorspeld (1.) de onderwerping en slaverny van *Cham* en deszelfs nakomelingen, onder *Sem* en *Japheth* en derzelver nakroost; (2.) de luisterryke vestiging van den openbaren Godsdienst, met de daer aen verknogte zegeningen, zich ook uitstrekkende tot de dagen van den Messias; waer in *Sems* nageslacht, byzonder het Hebreeuwsche Volk, welks *Vader* hy Gen. X. 21. als by uitstek genoemd word, zou deelen, en eindelyk (3.) het wyduitgestrekt grondgebied dat *Japheth* met zyne nakomelingen zou bewoonen, het welk dan ook in zich sluit, de sterke vermenigvuldiging van zyn geslacht, ter bevolkinge dier uitgestrekte gewesten: waerby dan ook de voorspelling nopens *Chams* slaverny, ten opzichte van beide deze broeders, herhaeld word. —— De Eerwaerde *Green* staeft deze zyne opgave en vertolking, als mede ontvouwing van den Hebreeuwschen tekst, met aenwyzing van de vervulling dezer Voorspellinge in enige dezer nevensgaende aenmerkingen, te breedvoerig om 'er zelfs het hoofdzaeklyke van alhier te plaetzen; waerby

 de

de. Hoogleeraer *Scheidius* ten slot nog het volgende aentekent.

,, Schoon wij denken dat ieder onbevooroordeeld leezer de schrandere gissing van den Schrijver zal moeten toejuichen, omtrend het verplaatzen van den eenen regel uit *Japheths* zegening naar die van *Sem*: is het echter ook waar, dat, in den eersten regel van *Sems* zegening: *gezegend zij* JEHOVAH, *de God van Sem!* deeze bijvoeging *de God van Sem* eenen zeer bijzonderen nadruk kan hebben, en aanduiden kan, dat JEHOVAH in den allerruimsten zin *Sems God zoude wezen*; waardoor de redeneering van onzen Schrijver [over de flaauwheid van dat voorstel,] eenigzins verzwakt zoude worden. Weshalve men, de (nog in verschil zijnde [*]) *dichtmaat* eens ter zijde stellende, en, met andere zeer oordeelkundige uitleggers, het woord *wonen* vs. 27. tot *God* zelven betrekkelijk makende, deze plaats ook alzoo zoude konnen vertaalen. *God zal Japheth uitbreiden*, *Maar Hij* (te weten *God* zelve) *zal*, niet tegenstaande deeze uitbreiding van *Japheths* woningen, evenwel zelf *wonen tusschen Sems tenten*. Met dit alles erkennen wij nogthans gaarne, dat het geheele *tweede* lid vers 26, naar de gewoone leezing, in onze vertaaling, en *Canaan zij hem een knecht*, ons voorkome te vroeg en overtollig geplaatst te zijn, en wij dus der gissing en opvatting van den Heer *Green* liefst bijvallen."

[*] De Eerwaerde *Green* is een sterk Voorstander van de denkbeelden van Bisschop *Hare*, wegens de Dichtmaet der Hebreen; waertegen de Hoogleeraer *Scheidius* veeleer de *scansie* van den Heer *W. Jones* boven die van den Bisschop *Hare* verkiezen zoude.

Leerredenen, over het Leeven van David. Door PAULUS BONNET, *Predikant te Rotterdam. Eerste Deel. Te Rotterdam, by* P. *en* J. Holstein; *en te Utrecht, by* A. van Paddenburg *en* G. van den Brink Jansz. 1787. 539 *bladz. in gr. 8vo.*

Reeds in den jaare 1768 ving de Eerw. P. BONNET, voor zyne Gemeente, aan het behandelen van DAVID's Leeven, en leedt het tot in 1781, dat hy deeze taak ten einde bragt. Zyn oogmerk daar in was, het heilig Geschied-

verhaal, zo verre hem zulks noodig fcheen, kortlyk toe te lichten; de wonderbaare beftuuring der hooge Voorzienigheid te doen opmerken; DAVID's eer, tegen ongegronde misduidingen en vuilen laster, door het fpottend Ongeloof op hem geworpen, te verdeedigen, en, uit dit alles, nuttig onderwys, ter bevordering van tydlyk en eeuwig heil, op te zamelen, en daar door zyne Gemeente te ftigten. —— Geene gedagten hadt zyne Eerwaarde in den beginne, om ze door den druk gemeen te maaken; doch eerlang was zyn voorneemen, om het handfchrift in die orde te brengen, dat men, zulks goedvindende, naa zyn dood, die Leerredenen in 't licht zou kunnen geeven: doch zyn hem, naderhand, ongemelde redenen voorgekomen om van befluit te veranderen, en tot de tegenwoordige Uitgave over te gaan.

Verre is, derhalven, dit Werk van een verhaast en daar door onbekookt werk te weezen; en zal het, als men by het doorbladeren, gelyk de Eerw. Opfteller verzoekt, onder 't oog houdt, dat de Leerredenen tot ftigting flegts der Gemeente zyn opgefteld, by allen, die aan deezen Leertrant gewoon zyn, een gunftig onthaal ontmoeten; alleen zullen zy, met ons, mogelyk, klaagen, dat het Hoofdvoorwerp, DAVID, wel eens wat te verre uit het oog verlooren, en door eene menigte bybeelden en andere voorwerpen te veel omzet wordt.

Wy kunnen in deezen niets beters doen, om aanvanglyk dit Werk bekend te maaken, dan op te geeven de Charactertrekken van DAVID, hoedanig ze ons in de Eerfte Leerreden worden voorgefteld, en teffens uit welk een oogpunt van ftigtend nut zyn Eerw. de Leevensgefchiedenis van deezen Vorst befchouwt; immers, dit is het grondwerk van alles, en zal teffens den fchryfftyl aan 's Leezers oog bloot leggen.

„ Het Gefchiedverhaal (DAVID betreffende, zegt hy) mogen wy befchouwen als eene Leevensbefchryving van eenen der *grootfte Mannen*, in de weereld en in de kerk. Hier zien wy befchreeven den leevensloop en de lotgevallen, niet flegts van een *Mensch*, maar van een, door zyne bedryven en wedervaaren, zeer *zonderling Mensch*, — niet flegts van een zonderling Mensch; maar van een *zonderling Godvrugtig Mensch*, die in genade en verdorvenheden, in deugden en zonden, in wysheid en onbedachtzaamheden, in licht en duisternisfen, in geloof en twyffelmoedigheid, in voor- en tegenfpoed, in vrede

 en

en stryd, in eere en versmaadheid, in beproevingen en uitreddingen, misschien nimmer weêrgaê had; —— van een zonderling godvrugtig Man, even zonderling zoo wel in zyne *lotgevallen*, welken hy onderging, als in zyne *betrekkingen*, welken hy in de kerk en in de weereld had: —— van eenen Man, die Herder was van Schaapen, in weide en stal, en Koning over volken; die Zanger aan het Hof, Veldheer in het Leger, verjaagde Balling uit beide, en erfgenaam van Troon en Kroon, was: —— van eenen Man, die, in zyne kamer, een ernstig bidder; in het veld een heldhaftig Krygsman; in de kerk een voortreffelyk Leêraar; en voor het Heiligdom een uitmuntend Dichter was: —— van een Mensch, die te gelyk een allergelukkigst *Man*, een gezegendst en rampspoedigst *Vader*, en, in vrede en oorlog, in rust en onrust, in leeven en sterven, zeer droevig en blyde was: en eindelyk —— hoe groot is dit! —— juichend naar den hemel ging! By dit alles staat ons DAVID te beschouwen, als een doorlugtig voorbeeld van zynen grooten Zoon naar den vleesch, Vorst Messias."

Het Leeven van DAVID heet hy, wyders, „ Eene stoffe, waar in alles samen loopt om onze aandacht sterk op te wekken, en de lust, tot vlytige nasporing en het verkrygen van geheiligde kennis, gaande te maaken. Geschiedverhaalen pleegen 's menschen geest, zoo die niet, in eene vadzige loomheid, eer slaapt dan leeft, aangenaam op te wekken; en daar anders, in veele dingen, de ouderdom zich door bevalligheid niet zeer veraangenaamt, hebben de Geschiedenissen, naar maate van derzelver *Ouderdom*, by de eerwaardigheid, eene inneemende aanvalligheid. Dan, DAVID's Leevensverhaal roept ons tot gryze Oudheid te rug. —— Veelen leezen gaarne de *verhaalen* van dappere gevechten, bloedige oorlogen, zegeryke overwinningen, en uitgebreide veroveringen. Maar hier vinden wy verhaald, oorlogen des HEEREN, gevoerd door Gods byzonder beleid, en bekroond met zegen, zo wonderbaar als groot. —— Men leest en beschouwt met verwondering, de *omwentelingen* in, en nog meer van, eenen ganschen Staat. Dat, als een gevolg, van eenen rampzaligen burgerkryg, in het Roomsch Gemeenebest eene één- en opperhoofdige regeering, door Julius Caesar, wordt ingevoerd; dat die Vorst door schynvrienden wordt vermoord; dat dus de Stad in een zee van verwarring nederstort; dat de bloedverwand en aangenaamen

zoon

zoon van den vermoorden Vorst, Octavianus, door onbegrypelyke list, en verfoeilyke bloedstortingen, de opperheerschappy bemagtigt en bevestigt; dit alles houdt de aandagt van den leezer opgetoogen. —— Maar hier zien wy Israëls Gemeenebest, onlangs in eene eenhoofdige Opperheerschappy veranderd, den eersten Vorst, door God verworpen, vervolgends, met het grootste deel van zyn koninglyk huis, onherstelbaar geslaagen, en den dolk in zyn eigen boezem drukken. Kort daar na, zien wy het Ryk gescheurd, en door bloedige krygen jammerlyk van een gereeten, doch eindelyk, onder onzen DAVID, gelukkiglyk vereenigd, gezegend, en in gewenschten bloeistaat bevestigt. —— Men leest met zonderlinge aandoeningen, van genoegen en vermaak, de buitengewoone *lotgevallen* van vermaarde Mannen, van zulken vooral, die groote wederwaardigheden, en dringende gevaaren, door zonderlinge bestellingen der Voorzienigheid, ontworstelende, ten hoogsten top van magt en eere klommen, en, door loflyke daaden, zich eenen grooten naam verkreegen hebben. Met welk een genoegen en vermaak leest men, hoe Cyrus —— zo anders het verhaal van *Herodoot* waarheid is, door zynen moederlyken Grootvader *Astyages*, kort na zyne geboorte, ter dood was gegeeven, door het mededoogen van eene herdersvrouw by het leeven bewaard, en opgevoed, omtrent den ouderdom van tien jaaren, door een vreemd geval, zynen Grootvader bekend geworden, zynen ouderen wordt weder gegeeven, vervolgens den troon der Meden beklimt, en, zyne heerschappy uitbreidende, zoo beroemd een Vorst geworden is! —— Dan, wat van dit verhaal ook zy, hier zien wy een' jongen Herder, door het bestel der hooge Voorzienigheid, eerst aan het hof, vervolgens in het leger, en eindelyk, na het ontworstelen van menigvuldige gevaaren, op Israëls troon gebragt, en toen overwinnaar van zyne vyanden, uitbreider van zyn gebied, bevestiger van den Staat, en grondlegger van een huis, welks roem de eeuwen verduurt. —— Men leest met verbaazing, de *zeldzaame lotgevallen* van vermaarde huizen. Wien treft het niet Augustus te zien, zoo groot in het opperbewind, maar zoo ongelukkig in zyn huwelyk, in kinderen en huisgezin? En, om van geenen Xerxes, Darius, Alexander, Pompejus, en andere beruchte voorbeelden, van lang verledene eeuwen, te spreeken, wie leest, zonder aandoening, de rampzaligheden van het huis *de Medi-*

cis, en de treurige gevallen van het huis van *Stuart*? Maar ziet hier een godvrugtig *Man*, niet altyd gelukkig met zyne Vrouwen; een liefhebbend Vader, ongelukkig met verscheiden van zyne kinderen; een *Vorst*, wien eerst de troon lang betwist werd, die naderhand, vlugtende voor zyn eigen zoon, denzelven verlaaten moest, en, op den troon hersteld, denzelven eindelyk, door den dood, in vollen luister ontruimde. Ziet hier een Vorst, wiens nakroost alle de beurtwisselingen van een onzeker geluk en ongeluk, op eene verbaazende wyze, onderging. Na lang den troon bezeten te hebben, zien wy het in gevangenis en kerker — in eere weder hersteld, — allengs in het onbekende duister als verdwynen — en heerlyk weder te voorschyn komen, — en nu, in den tegenbeeldigen DAVID, met eere en heerlykheid gekroond, eeuwig leeven! —— Eindelyk; een verstandig en godvrugtig gemoed kan niet dan zeer belust zyn, om het bestaan, bedryf, ondervindingen en lotgevallen, van *Persoonen* te kennen, welken, in *wysheid*, *genade*, en *godzaligheid uitmuntende*, door God, op veelerlei wyzen, *beproefd* en *geoefend*, en tot groote dingen, in kerk- en burgerstaat, *gebruikt* zyn. Maar hier zien wy eenen DAVID, begaafd met wysheid, als een Engel Gods, begenadigd met eene groote maate van 's Heeren Geest, buitengemeen verlicht in de kennis der hemelsche waarheid, en, niettegenstaande zyne struikelingen, een voorbeeld van beminnelyke Godzaligheid, beproefd in voor- en tegenspoed, en een heerlyk werktuig in 's Heeren hand, tot heil van Israëls burgerstaat, en zegen voor de Kerk, in zynen tyd niet alleen; maar ook in laateren eeuwe, en tot aan 's weerelds einde. —— Men leest *Ester* VI. 1. dat *Ahasveros*, in een slaaploozen nacht, geboodt, dat men het boek der gedachtenissen, de Kronyken, brengen, en daarin voor hem leezen zou. De beroemdste Vorsten, van het Roomsche, het Oostersche en Westersche Keizerryk; de wyste Burgerbestuurders, de dapperste Krygshelden, erkenden, door hun voorbeeld en naarstigheid in het onderzoeken der Geschiedenissen, het *groot belang* dat zy in dezelve stelden; en hunne gedraagingen en daaden toonen het *groot nut*, welk zy er uit verkreegen. Wy, Christenen, die, voor het meerendeel, elk in zyne betrekking, tot het bestuur van voorwerpen en zaaken buiten ons, en alle, tot het bestuuren van ons eigen hart en wandel en tot stryd geroepen worden,

den, behoorden lust te hebben, om den leevensloop en lotgevallen van DAVID, wel te kennen, daar wy in dezelven zoo veel voorschriften vinden van wys bestuur, en onderwys in den dagelykschen stryd."

Hoe veele Deelen deeze *Leerredenen over het Leeven van* DAVID zullen beslaan, heeft de Eerw. Schryver niet aangeduid; doch hebben wy 'er waarschynlyk nog al eenige te wagten. Het tegenwoordig Deel eindigt met DAVID's Huwelyk met MICHAL. Doch heeft de Schryver, gelyk hy in zyne Voorreden zegt, „ nu en dan twee „ Leerredenen tot één gebragt, om het gedrukte werk „ daar door te bekorten."

Onderwys in de Leerstukken der Godgeleerdheid, in 't Latyn beschreeven, door wylen den Hoog Eerw. den Hoog Gel. Heer J. F. BUDDEUS. *In 't Nederduitsch vertaald door* J. P. H. HILDEBRAND. *Eerste Deel, tweede Stuk. Te Rotterdam, by* C. van der Dries, 1787. *In gr. octavo,* 189 *bladz.*

Voor enigen tyd hebben wy reeds berigt gegeven, van de gelegenheid by welke, en 't oogmerk waer mede, de Nederduitsche Vertaling van dit Werk het licht ziet, mitsgaders van de manier, op welke de Hoogleeraer *Buddeus* dit Onderwys, naer den smaek van zyn tyd, ingericht heeft (*). Het diestyds gezegde daeromtrent genoeg oordeelende, hebben wy thans alleen te berichten, dat dit tweede Stuk behelst het tweede Hoofdstuk, gaende over *de Openbaring en de Heilige Schrift*, welk onderwerp zyn Hooggeleerde in den zelfden smaek als het eerste, over *den Godsdienst en de Godgeleerdheid*, ontvouwt. Zie hier, uit het zelve, 's Mans opmerkingen, wegens *de Overleveringen en 't gezag der Vaderen of der Kerke.* —— By gelegenheid der gegronde stellinge, „ dat de Heilige Schrift het echte grondbeginsel van kennis in de Godgeleerdheid zy; en tessens de eenigste „ Regel en Richtsnoer van ons Geloof en Leven," neemt hy gepast in agt, „ dat zy zich zeer bedriegen, die een „ ander grondbeginsel van kennis, buiten de Heilige „ Schrift, verzinnen." —— En onder dezen telt hy met regt, in de laetste plaetze, dezulken, die zich, buiten

(*) Zie boven *bladz.* 181.

ten de Heilige Schrift, ook op de bovengenoemde grondbeginsels beroepen; waerover hy zich indezervoege uitlaet.

„, Hier wyken ook zy van het rechte spoor af, die ons de overleveringen (*traditiones*,) gelyk zy ze noemen, die niet beschreeven zyn, voor het grondbeginsel van kennis opdringen, of ten minste met de Heilige Schrift gelyk stellen, en beweeren, naar de taal der Vaderen van de Trentsche Kerkvergadering, *dat men dezelve met gelyk ontzag en eerbied moet aanneemen en hoogachten*, *Sess.* IV. *Decr.* I. *p. m.* 28. Want toen deeze Trentsche Geleerden over de overlevering spraken, als *zo wel tot het Geloof als tot de Zeden behoorende, en dat ze of mondeling van Christus, of van den Heiligen Geest ingegeeven, en door geduurige opvolginge algemeen in de Kerk bewaard waren;* hadden zy ook moeten aantoonen, welke deeze overleveringen zyn? van waar het ons blyke, dat dezelven of mondeling van Christus of van den Heiligen Geest zyn ingegeeven? Op wat wyze dezelven door geduurige opvolginge in de Kerk of voortgeplant zyn, of voortgeplant hebben kunnen worden? en aangezien het ligt geschieden kan, dat 'er valsche Overleveringen met die, welke voor echt uitgevent worden, vermengd worden, welk het middel zy, om deeze van geenen te onderscheiden? Daar het ondertusschen met dit alles zodanig gelegen is, dat 'er niets waarachtigs op geantwoord kan worden, en het teffens ten bewyze strekt, dat de Overleveringen niet anders dan geheel onzeker zyn kunnen, zo zoude hy zichzelven zeer bedriegen, die dezelven voor het grondbeginsel van kennis aanneemen wilde. Want het geen BOSSUETUS *in expos. Cond.* C. XVIII. zegt, dat die eene Apostolische overlevering zy, welker oorsprong niet met zekerheid kan aangeweezen worden, is ten eenenmaale kinderachtig. Want 'er worden veele leugens en veele dwaalingen verspreid, wier oorsprong ons geheel verborgen is. De overleveringen kunnen ook der Heilige Schrift niet toegevoegd worden, ten zy men deeze teffens van onvolmaaktheid en duisterheid beschuldigen wil: daar nu de verdeedigers der overleveringen zich hier van geen geweeten maken, zo toonen zy teffens daar door, welke laage gedachten zy van de Heilige Schrift vormen. Ja, terwyl zy met alle mogelykheid het gezag der Heilige Schrift van deeze overleveringen trachten af te leiden, en nogthans hunne overleveringen niet be-

beveiligen kunnen, zo doen zy niet anders, dan, dat zy de waarheid van den Christelyken Godsdienst zelve aan de bespottingen van 't Ongeloof bloot stellen. Te recht is dit aangemerkt door BAYLE, in *Dict. hist. crit. T.* II. *p.* 2223. Want hy spreekt daar van NICOLSUS, die in zekere Boekjes, in 't Fransch geschreeven, alle pogingen aanwendt, om te bewyzen, dat men uit het leezen der Heilige Schrift geenen zekeren weg ter zaligheid vinden kunne. En daar de Overlevering indedaad nog onzekerer zy, wat volgt anders daaruit, dan, dat 'er in geenen deele een zeker middel ter Zaligheid te vinden zy? Hier uit besluit BAYLE, niet zonder grond, dat dit de rechte weg tot de Twyffelary zy. De reeds voorheen bygebragte spreuken der Schrift, die ons alleen tot de Heilige Schrift verwyzen (†), bevestigen vervolgens ons gevoelen, en, aangezien deeze Schrift ons alles, wat tot Geloof en Leven te weeten nodig is, volkomen leeraart, waartoe dienen dan de overleveringen. Was het geen tot 's Menschen Zaligheid dient nog niet beschreeven, dan vonden 'er zekerlyk overleveringen, mondeling voort te planten, plaats; maar 'er is niet de minste schyn van reden, waarom wy thans, onder een zo groot licht der Heilige Schrift leevende, aan overleveringen zouden moeten gehoor geeven. Aangezien nu de Apostelen, 't geen zy beschreeven, mondeling predikten; en wederom, 't geen zy mondeling voordroegen, ook beschreeven, zo kon PAULUS de Thessaloniers met recht vermaanen, dat zy houden moesten *de instellingen*, die hen *'t zy door woord of brief* geleerd zyn. 2 *Th.* II. 15. En zodanige geschreevene *Instellingen*, of, waardoor dat geene bevestigd word, 't welk reeds in de Heilige Schrift voorhanden is, bedoelden ook de aloude Kerkleeraars (§), wanneer zy zich op dezelven beriepen.

„ Om

(†) Hieromtrent had de Hoogleeraer zich alvoorens beroepen, op *Joh.* V. 39 verg. XIV. 6. 2 *Tim.* III. 15-17. *Jes.* VIII. 20. 2 *Cor.* IV. 6. 2 *Pet.* I. 19.

(§) De aloude Kerkleeraers, gelyk zyn Hoogeerwaerde wat lager aentekent, begrepen door Overleveringen geenszins iets dat van de Leere der Schrift verschilt, of daer mede volstrekt strydig is, maer eene en dezelfde Leer, die en in de Schrift vervat, en tessens van de Apostelen mondeling was voortgeplant. Dit is bekend genoeg uit de Verhandeling van IRENÆUS. L. III. C. III. Men kan echter, vervolgt hy, niet ontkennen, dat,

„ Om over de toestemming der oude Kerkleeraars, die zy *Vaders* noemen, als medë over *het gezag der Kerke*, nog iets te zeggen, zal niet nodig zyn; gemerkt men dit uit het thans verhandelde ligt kan beoordeelen. Want men kan de Kerk, op welker gezag zy zich nu en dan gemeenlyk beroepen, niet anders dan zichtbaar en uitwendig aanmerken. Maar gelyk deeze aan gevaar van dwaaling, zo als de ondervinding leert, bloot gesteld is, zo is zy ook in veele byzondere Kerken verdeeld: en gelyk ze ook, zo in leerstukken als gevoelens, onderling verschillen, zo beoordeelen wy ze ook niet anders, dan uit de Heilige Schrift, wat of waar is, of aan de waarheid het naaste komt. Want dat de waare Kerke geene andere kenmerken hebbe, dan de zuiverheid van de Heilige Leere, en het rechtmatig gebruik der Sacramenten, zal te zyner tyd betoogd worden. Men noemt, wel is waar, de Kerk eene *zuil en steunsel der waarheid*, 1 *Tim*. III. 15. maar lydende, gelyk de Geleerden voorlang hebben aangemerkt, dat is, dewyl zy op de Hemelsche waarheid als op een grondzuil is opgericht, gelyk Paulus zelf dit verklaart, *Eph*. II. 20. Ondertusschen kan men het gezag der Vaderen, gelyk men die noemt, voornamentlyk de geenen, die in de vyf eerste Eeuwen leefden, zo veel te minder voor een grondbeginsel van kennis aanneemen, als het zekerer is, dat men eene zodanige toestemming in alle de Hoofdstukken des Geloofs te vergeefsch voorgeeft; en het klaarer blykt, dat 'er byna geen een Leeraar in de aloude Kerk gevonden word, waarin men niet de grofste dwaaling aantoonen kan."

Les-

dat, nadien zommige Kerkvaders de Overleveringen, in eenen goeden en rechtzinnigen zin opgevat, gebruikten tot overtuiging en wederlegging van Ketters, dit gelegenheid gegeven heeft, dat 'er naderhand gevonden werden, die, (doch ten onregte,) de Overleveringen hier toe noodzaeklyk hielden. Ook heeft het woord *Overlevering* by de Kerklyke Schryvers nog andere beteekenissen, die echter in dit geval van geen dienst zyn. Maer men heeft, gelyk CHEMNITIUS te recht zegt, „ zonder onderscheid zodanige getuigenissen der Kerkvaderen, op eene bedrieglyke wyze, vermengd; en scheert, om zo te spreken, alle Overleveringen over éénе kam, om met het voorwendzel en den schyn van Oudheid anderen te bedriegen." *Exam. consil. Trident.* P. I. *p.* 88. En laastlyk wyst ons de Hoogleeraer tot de keurige Verhandeling van CHR. KORTHOLT, *de traditionibus non scriptis*, de zevende van zyne *Disquisitiones Anti-Baronianas*, *p.* 182. *seq.*

Lesboek voor de Kinderen der Christenen, by den aanvang der vatbaarheid voor Onderwys, behelzende de voornaamste gronden van Godsdienst en Zedekunde, met de duidelykste Gezegden der Gewyde Schryvers aangedrongen. Te Leyden, by L. Herdingh, 34 *bladz. in* 8vo.

Schoon het by geene Gezindheid onder de *Christenen*, en, misschien, zo min by de *Doopsgezinden* als by anderen, aan Les- en Vraagboeken, voor de Kinderen en de Jeugd, ontbreeke, komt 'er een nieuw, van den Eerw. D. HOVENS, te voorschyn. De voorraad, van de in zyne *Leydsche* Gemeente gebruikte, was ten einde: onder het groote aantal, der nog ruim voorhanden zynde, vondt hy 'er geen dat hem voldeedt; 't welk hem bewoog, om zelve de hand aan 't werk te slaan, en dit kleine Werksken te vervaardigen, wel, in de eerste plaats, ten dienste zyner Gemeente geschikt; doch ook zo ingerigt, dat andere Christenen zich daar van kunnen bedienen. Ten welken einde hy zich bepaalde tot de klaarste en gewigtigste Waarheden en Pligten van den Godsdienst in 't gemeen, en van den Christlyken Godsdienst in 't byzonder, meenende, dat het onderzoek dier gevoelens, waar in de *Doopsgezinden* van de andere *Christenen* verschillen, tot een meer gevorderde Jeugd behoort dan waar voor dit Stukje is opgesteld. —— Als zodanig kan het allen, zonder onderscheid, worden aangepreezen: de Orde en Schikking zouden geheel anders, en, onzes inziens, geledelyker kunnen weezen. Het Voorwerp der Pligtsbetragtingen, by voorbeeld, eerst in Les XXVII aangeduid, en verder omschreeven, hadt een vroeger plaats moeten bekleeden. —— Doch, dit daar latende, de Opsteller heeft zich bevlytigt, en is 'er wel in geslaagd, om, by ieder Les, zodanige Schriftuurtexten, of ook, nu en dan, eenige voorbeelden, uit de Gewyde Geschiedenis ontleend, te voegen, strekkende, om het geheugen der Kinderen te voorzien met een ryken voorraad van treffende Gezegden en Voorvallen, die hun, by verdere vordering, ja door hun gansche leeven heen, van nut kan zyn.

Hand-

Handleiding tot de Geneezing der Inwendige Ziekten. Ten dienste der Heelmeesteren op het Land, naar het bevel van zyne Koningl. Pruissische Majesteit uitgegeeven door het Opperste Collegie der Geneeskunde te Berlyn. Uit het Hoogduitsch. Te Leyden, by A. en J. Honcoop, 1788. *In gr. 8vo.* 248 *bladz.*

Dit geschrift, 't welk een uitmuntend bewys oplevert, van de byzondere zorg, die de Groote FREDERIK ook voor den ligchaamlyken welstand zyner onderhoorige Landlieden aanwendde, komt thans in de Nederduitsche taal te voorschyn, op aanraading van den Hoogl. SANDIFORT; die, ter aanpryzing daar van, eene Voorreden voor hetzelve vervaardigd heeft, waarin hy de noodzaaklykheid van een kort Geneeskundig Handboek, ter onderwyzing onzer Land-Heelmeesteren, welke zich tevens met het behandelen der inwendige gebreken bezig houden, aangetoond hebbende, te gelyk de geschiktheid van dit werk tot zodanige einden tracht aan te wyzen. —— Alhoewel wy geenzins ontkennen, dat deze *Handleiding*, ter bereiking dier inzichten, zeer nuttig zy, en door onze Dorp-Heelmeesters met vrucht gebruikt kunne worden, komt het ons echter voor, dat men in deeze heilzaame oogmerken nog veel beter naar wensch zoude slaagen, indien de Hoogl. SANDIFORT zelf, of eenig ander beroemd Geneesheer hier te Lande, de handen leende tot het vervaardigen van een dergelyk samenstel, 't welk byzonderlyk geschikt ware naar den aart der Ziekten, die by ons ten platten Lande het meest worden waargenomen, en vooral ingericht, om de verkeerde behandelingen, die onder onze Dorp-Heelmeesters nog zo algemeen plaats grypen, aan te wyzen en te verbeteren, en tevens hunne menigvuldige diep ingewortelde, en dikwils gevaarlyke, vooröordeelen, te bestryden, en uit te roeijen. —— Hierdoor zou zekerlyk onzen Landlieden een nog veel grooter dienst geschieden, en men had te gelyk het genoegen, om ten minsten een *Geneeskundig Leerboek voor Dorp-Chirurgyns* nog oorspronkelyk in onze taal te zien uitgeeven, zonder ook hierin tot Vertaalingen, en den arbeid van Vreemden, den toevlucht te moeten neemen.

Nu.

Numa Pompilius, tweede Koning van Rome. Gevolgd naar het Fransch van den Heere DE FLORIAN, *door* J. DE PASTEUR. *Te Leyden, by* A. en J. Honcoop, 1787. *In gr. 8vo. 415 bladz.*

Onder de menigvuldige uitkomende Schriften, by welker verlies de waereld gering nadeel lyden zou, verheugt zich de Beminnaar der schoone letteren, met reden, wanneer hem een enkel onder 't oog valt, dat niet alleen boven 't middelmaatige verheven is, en waarvan men alleen geeuwende zeggen kan, dat het goed is, maar 't geen oorspronglyke schoonheden in grooten getale bezit, en merktekenen draagt van Menschkunde, Historiekennis, en een verheven Genie. —— Onder deeze weinigen behoort het Werk, 't geen thans voor ons ligt: dat Frankryk tot eer strekt, en waarlyk onder een van de uitsteekendste voortbrengzels, die wy, in dat vak, zints eenigen tyd, uit dat Land ontvangen hebben, met het hoogste recht mag geteld worden. De Heer *de Florian* draagt Numa Pompilius, die bekende Koning der Romeinen, zyne Land- en Tydgenooten in de heerlykste schilderyen, waarin de meesterlykste trekken elk in 't oog vallen moeten, voor, in eenen zeer behaagelyken, kieschen, en, naar den aart des onderwerps, eenvoudigen styl. Eene ontleding van het gantsche Werk zou te breedslagtig zyn, en weinig zouden onze Leezers daaruit de voortreffelyke schoonheden leeren kennen. Misschien eenigzins beter, uit eene kleine passage, die wy uit hetzelve zullen overneemen.

Naa dat Numa, een Sabyn van afkomst, door Tullus, den Hoogepriester van Ceres, opgevoed, zich op goddelyken last na Rome begeeven, en eenigen tyd by den Sabynschen Koning en deszelfs dochter vertoefd hadt, begeeft hy zich na den Tempel van Minerva: en in het bosch, waarin hy denzelven zoekt, vindt hy Hersel̃ia, de dochter van Romulus. Schoon deeze dochter een kind der verbeelding van den Schryver is, zullen wy den Leezer tot een proeve een gedeelte van die ontmoeting mededeelen.

„ Numa" dan „ rigt zyne schreden naar den Tempel, alwaar hy zyne gebeden wil uitstorten. Zyne ongeruste geest stelt hem de Nymph (de Nymph Egeria naamelyk) voor oogen; hy durft niet hoopen haar te zullen vinden,

en evenwel zoeken haar zyne oogen, wanneer Numa onder een met groente overdekte laan, gelyk die, welke hy in den droom gezien heeft, eene gewapende Vrouw ontdekt, op het gras gelegen, en in een diepen ſlaap gedompeld. Haar ontbloot hoofd leunde op haaren beukelaar; haar helm lag aan haar zyde, haare lange zwarte hairlokken hingen op haar borstharnas neder, en zetteden haare edele en majeſtieuſe ſchoonheid nog meerder luister by. Onder haare hand lagen werpſpietzen: aan haar zyde hing een ryk verſierd zwaard, en haar kleed, tot de knie toe opgeſtrikt, liet haaren purperen broos zien, die met eene gouden haak was vastgehecht. Dus komt de Zuster van Apollo, na haaren pylkoker in het bosch van Erimanthus ledig geſchoten te hebben, zich ter ruste leggen op den top van den Menalus; de Nymphen en bosch-Godinnen bewaaken haar; Zephyr is bevreesd om de bladeren te roeren, en het gelaat der Goden behoudt, zelfs in den ſlaap, dat geſtreng en oorlogzuchtig voorkomen, dat, wel verre van haare ſchoonheid te verminderen, dezelve luister ſchynt by te zetten.

„ Zoo ſchoon, en nog ſchooner, lag daar de Heldin. Numa ziet haar voor Pallas aan: valt voor haar op zyne knieën, wil een gebed uitſpreeken, en kan zyne ſpraak niet vinden. Zyne tong kleeft aan zyn gehemelte; zyn mond blyft half oopen; zyne armen ſtaan uitgeſtrekt naar haar, die hy beſchouwt; zyne oogen, op haar ſtaarende en ſchemerende, zien haar beweegingloos aan.

„ Op dat oogenblik ontwaakt de Heldin; zy ziet Numa, en terſtond is zy overeinde. Reeds bedekte haar verſchriklyk helmet haar het hoofd, reeds drilt zy haare ſpietſen, en, met eene hooge en dreigende ſtem, doet zy hem deeze woorden hooren: Wie gy zyn moogt, vermetel Jongeling! die mynen ſlaap komt ſtooren, zeg het noodlot dank, dat u my ongewapend aanbiedt. Indien gy u konde verweeren, zou deeze arm uwe ſtoutheid ſtraffen.

„ ô Godin, antwoordt haar Numa, ſtil uwen toorn: ik ging naar uwen Tempel, om u myn hart en myn gebed te wyen; ik heb u gezien, en myne beevende knieën zyn onder my bezweeken. De Tegenwoordigheid eener Godheid ſlaat eenen armen ſterveling ter neder; en is het eene misdaad eene Godin te aanſchouwen, zoo gedenk dat myne ſchemerende oogen het gezigt van u niet hebben kunnen verdraagen.

„ Dee-

„ Deeze woorden deeden de gramfchap der Amazoone verdwynen. Zy laat de punt van haare fpietsen vallen, en Numa glimlachende aanziende; (*Hier eindigt de Overzetter den volzin, doch zeker moet hier geleezen worden: Numa glimlachende aanziende: of, en Numa glimlachende aanziende, zeide zy:*) Herftel u, zeide zy, ik ben geen Godheid. De groote Romulus is myn Vader: en ik gaa te Rome de overwinning, welke hy behaald heeft, boodfchappen. Vervolg uwen weg na den Tempel: gaa, Jongman, gaa Minerva vergiffenis fmeeken, dat gy, my ziende, gemeend hebt haar te aanfchouwen.

„ Op deeze woorden flaat zy op haaren beukelaar, en deeze klank doet haar gevolg verfchynen. Men brengt haar haar fchoon ros; zy fpringt op zynen rug, viert het den teugel, en vliegt fneller dan de wind naar Rome."

Het leeven van REYNIER DE KLERK, *Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie; door* ARY HUYSERS, *Oud Koopman, in dienst der Nederlandsche Oostindische Compagnie. Met een fraaye Kaart der Platte grond van Batavia, en eenige Bylaagen. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *In gr. 8vo. 146 bladz.*

REYNIER DE KLERK, wiens Leeven wy hier aankundigen, behoort onder die Mannen, wier afkomst hem geen uitzigt altoos gaven, om eene post te bekleeden, die in uitwendig Vertoon, zo niet in Gezagsoefening, de Vorstlyke Waardigheid zo naby komt. Als *gemeen Matroos* voer hy eerst na de *Oostindiën*, deedt andermaal die reis, en voor de derde keer, als *Derde Waak*, daar heen ftevenende, heeft hy zyn Vaderland nooit weder gezien. Verfcheide Posten, van verfchillenden aart, alle met lof bekleed hebbende, klom hy tot het hoogst bewind op, en was de *eerfte Zeeuw*, zynde van *Middelburg* geboortig, die als algemeen Landvoogd, de wyd uitgeftrekte Volkplantingen der *Nederlanden*, in het *Oosten*, beftuurd heeft, de Opvolger zynde van JEREMIAS VAN RIEMSDYK. Reeds hadt hy, by zyne verheffing tot dien Rang, acht en zestig jaaren bereikt, en vyftig jaaren in dienst der Maatfchappye gearbeid: wel mogt hy dan dikwils zeggen. *Het is Mostert naa den Maaltyd!*

Geen lang Beftuur was, op 't ongezond *Batavia*, in zulke hooge jaaren te wagten, ook duurde het niet meer

 dan

dan twee Jaaren, en omtrent elf Maanden. Dan, zyn werkzaame aart bleef hem in den Ouderdom by; in zwakheid voort arbeidende, betuigde hy, dat *een Gouverneur-Generaal met de Pen in de hand* ten grave *moest daalen.*

Zyne voornaamste verrigtingen, als Landvoogd, bestonden in het bevorderen van den Godsdienst: ter gelegenheid der Antwoorden, op de Prysvraage van de *Hollandsche Maatschappy te Haarlem*, wegens dit stuk in 't licht gegeeven, en hem gezonden om berigt, —— in het dempen van den Oorlog op *Macasser*, door het veroveren van *Goa*, —— in 't aanvaarden van de post als eerste Opper-Directeur van het Geleerd Genootschap, in den Jaare 1778 te *Batavia* opgerigt, —— in de aanwinst van Landen voor de Compagnie, en het geheel afhanglyk en leenroerig maaken van anderen, —— in gunstige schikkingen voor de *Jaccatrasche* of Bovenlandsche Regenten, —— in het bevorderen van den Landbouw, op eene menigte onbebouwde Landen.

De Leevensbeschryver laat niet onopgetekend het veel gerugts maakend bedryf deezes Landvoogds, omtrent den Raad des Geregts; van welken hy den President en vyf Leden afzette, „ alleen om dat zy geweigerd hadden, „ eenige Origineele Procesfen, die de Raad als een hei-„ ligdom aanmerkte, en onder den Eed van Geheimhou-„ ding begreepen waren, af te geeven." Eene daad, door de Bewindhebberen afgekeurd.

Voor het overige, zegt ons de Heer HUYSERS, was DE KLERK een Man, nederig in zynen wandel, een vyand van allen Pragt en uiterlyke Grootheid, dit bleek hier uit, om dat hy, by zyne aanstelling tot Opper-Landvoogd, in den Raad hadt voorgeslaagen, en ook uitgevoerd, om naamlyk geene plegtigheden te ontvangen van de Vorsten en Regenten van *Java's Noordoostkust*, zo als de gewoonte geweest is zyner Voorzaaten; hy liet door den Landvoogd van *Java* op *Samarang*, toen de Heer JOHANNES ROBBERT VAN DER BURGH de hulde ontvangen, die men hem anders in persoon bewyzen moest. Schoon hy voor dit gedrag ook Staatkundige redenen hadt, ontleend van de zwakke Gesteltenis des Volks te Batavia ten dien tyde, en van zyne kennis der *Javaanen*, onder welken hy lang verkeerd hadt. —— Dan, by zyne aanstelling gaf hy aan den Raad te verstaan, dat het zeer oneigen en onbetaamelyk was, dat de Leden van den Raad voor hem, met hunne Koetsen,

op 's Heeren wegen ſtil hielden, en begeerde dat zulks niet meer geſchieden moest. Ook wilde hy niet hebben, dat men voor hem in de Kerken zou opſtaan, als de Godsdienst reeds begonnen was.

Wy moeten alle de trappen, langs welken DE KLERK opklom, in het Leeven zelve laaten leezen; doch kunnen niet naalaaten, een geval daar uit over te neemen, 't welk hem tot groote eere ſtrekt. De Heer ELSO STERRENBERG, eertyds een Gunſteling van den Generaal VAN IMHOFF, was in diens ongenade vervallen, en voor vyf en twintig jaaren na het Kasteel *Revenge*, op het Eiland *Poelo-ay*, gelegen in de Provincie van *Banda*, gebannen. De Gouverneur VAN IMHOFF nog niet te vrede met deeze diepe vernedering van een Man, voor wien hy wel eer eene groote zugt en genegenheid gevoed hadt, bedagt nog een ander middel, om het deezen ongelukkigen zo benaauwd te maaken, dat hy, menschlyker wyze, niet lang zou kunnen leeven. —— Hy wist dat de Heer DE KLERK, als Adminiſtrateur te *Samarang*, zeer veele onaangenaamheden, onder het beſtuur van STERRENBERG, hadt moeten ondergaan, en dat deeze, uit dien hoofde, een gezetten haat tegen hem voeden moest. Nimmer kon de Heer VAN IMHOFF derhalven gepaster middel uitdenken, om STERRENBERG van kant te helpen, dan door de aanſtelling van DE KLERK tot Landvoogd van *Banda*. —— Men dagt toen niet anders of hy zou STERRENBERG, die bereids vooruit na het Kasteel *Revenge* gezonden was, welhaast het leeven moede maaken, en, van hartzeer, ten grave hebben doen daalen. STERRENBERG zelve ſcheen hier voor genoeg bedugt. Hy zag de komst van den nieuwen Landvoogd met ſchrik te gemoet, dan nimmer hadt hy zich zo misgist als in dit geval.

DE KLERK komt in de Provincie van *Banda*, en, zo als hy in het opzeilen was van de *Neira*, ontvangt hy een Brief van den Gebannenen, van deezen inhoud: „ Ik „ feliciteer Uw Ed. Agtb. met derzelver komst in deeze „ Provincie, hartlyk wenſchende en biddende, dat het „ dit Land onder Uw Ed. Agtb. beſtier mag welgaan; „ ondertusſchen Uw Ed. Agtb. indagtig maakende de „ bekende Spreuk van SOLON, terwyl ik, voor het overige met agting ben. &c." Het antwoord van DE KLERK was mede naar den Laconiſchen Styl, en beſtondt hier in: „ Ik ben Uw Ed. zeer verpligt voor de vriendlyke

„ zegenwenſchen, over my uitgeboezemd, by derzelver
„ Brief van gisteren. Niet gewoon zynde, om tegen een
„ gevangen Man myn Degen te trekken, kan Uw Ed.
„ zich verzekerd houden, dat ik 'er myn Eer in ſtellen
„ zal, om Uw Ed. verblyf a Costy zo draaglyk te maa-
„ ken als mogelyk is. Hier nevens, by proviſie, een
„ Kas Wyn, twee Kaazen, een Vaatje Boter. Item de
„ Vaderlandſche Nouvelles. Uw Ed. iets benoodigd heb-
„ bende, ſchryft het dan maar vry aan Uw Ed. Dienaar,
„ R. DE KLERK."

Men kan zich geen denkbeeld vormen van de aandoeningen, die deeze en de volgende blyken van vriendſchap, op het gemoed van STERRENBERG, uitwerkten. Zyn Banniſſement was een aangenaam verblyf, zo lang DE KLERK het Beſtuur aldaar in handen hadt. De vriendſchap, die zy aldaar met elkander hielden, was groot, en van dat gewenschte gevolg, dat de gebannene, tot den laatſten dag van zyn verblyf, aldaar gezond en welgemoed gebleeven is, en nog eenigen tyd, naa den dood van zynen vyand VAN IMHOFF, in vryheid, zonder eenige Ampts-bediening, geleefd heeft.

Op de verhaalen in deeze Leevensbeſchryving, die alzins de tekens eener onopgeſmukte eenvoudigheid draagt, kunnen wy in alle opzigten ſtaat maaken. De Schryver heeft, naar luid van 't Voorberigt des Uitgeevers, ſchoon eerst *Secretaris van de Amphioen-Societeit*, en naderhand *Adminiſtrateur van het Graanmagazyn*, egter, tot de laatſte oogenblikken van DE KLERK's Leeven, het Comptoirwerk, van dien braaven Indiſchen Regent, ſteeds yverig waargenomen, en is dus vyftien jaaren lang zyn beminde Huisgenoot geweest: waar door hy gelegenheid gehad heeft, om de Historie van zyn Leeven uit zyn eigen mond zelf te verneemen, alles van naby te zien en te hooren. Invoegen hy wel in ſtaat zou geweest zyn, om zaaken van meer aanbelang, wegens den ſtaat der O. I. C. in de *Indiën*, in dit Werkje in te lasſchen, ware het niet dat hy zich voorgeſteld hadde, om zich hier in alleen te bepaalen by zulke zaaken, die tot deeze Leevensgeſchiedenis betrekking hadden.

Van deezen aart zyn ook de meeste *Bylaagen*, die meer dan de helft van dit Boekdeeltje uitmaaken, behelzende de *Eerſte*, een Brief van den Gouverneur VALKENIER, over den Moord, in Oct. 1740, op Batavia voorgevallen, aan den Chineeſchen Keizer. —— De *Tweede*, een Ver-

haal

haal van een gedenkwaardig voorval op het Eiland *Formosa*, ten tyde, toen het gehoorde onder de Vereenigde Nederlandsche Oostindische Compagnie, tusschen den Gouverneur en twee groote Japansche Schepen, met de gevolgen van dien. —— De *Derde*, een Ontwerp tot de Publieke Voorstelling van den Heer DE KLERK, als Gouverneur Generaal. —— De *Vierde*, *Vyfde*, *Zesde* en *Zevende* Bylagen, behooren alle tot de Aanstelling en de Uitvaart des Generaals DE KLERK; en wordt alles besloten met eene Naamlyst der Heeren Gouverneurs Generaal van Neêrlandsch Indiën, zo als dezelve in orde op elkander gevolgd zyn, nevens eene aanwyzing van de Plaatzen, waar zy zich onthouden, en den tyd wanneer en hoe lang zy geregeerd hebben.

De Eerw. Uitgeever van dit Leevensberigt, J. C. METZLAR, Predikant op *Batavia*, thans te *Beusichem*, wenschte, dat, by deeze Leevensbeschryving, ook kon gevoegd worden het Leeven van den niet min beroemden Opper-Landvoogd, PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, en zou gaarne, uit eerbied voor 's Mans naagedagtenis, deeze taak op zich neemen, wanneer diens Naabestaanden konden goedvinden, hem daar toe de noodige stukken ter hand te doen stellen, in welken gevalle hy zich openlyk tot dit werk aanbiedt: en hegtte men daar nog aan het Leeven van den Gouverneur Generaal JEREMIAS VAN RIEMSDYK, dan bezat men, in het thans uitgegeeven, en de twee nog te vervaardigen, Leevens, eene Verzameling van alle de Leevensbeschryvingen der Mannen, in die hooge buitenlandsche Waardigheid gesteld: en kon ze aanmerken, als vervolgen der Beknopte Leevensbeschryvingen van alle de Gouverneurs Generaal van *Indie*, voor eenige jaaren in de Fransche (en Nederduitsche) Taal in 't licht gegeeven, en eindigende met dat van den Opper-Landvoogd JACOB MOSSEL. —— Doch dan behoorde men ze in een ander formaat uit te geeven, namelyk in gr. 4to.

Brieven over het bestuur der Colonien Essequebo *en* Demerary, *gewisseld tusschen de Heeren* ARISTODEMUS *en* SINCERUS, *nevens Bylagen, betrekkelyk tot deeze briefwisseling, en voorstellingen van den Nederlandschen Uitgeever. De zes eerste Stukken. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1786. *In gr. octavo.*

Nopens den voornaamen inhoud en 't groote bedoelde van dit Geschrift, hebben wy, by de uitgave van het eerste Stuk, reeds een breedvoerig verslag gegeeven; (*) dat voorts in 't algemeen betrekkelyk is tot alle de volgende Stukken, die de Nederduitsche Uitgeever hier te Lande het licht heeft doen zien; of het ook eenigzins mogte strekken, om allen, wier zaak het is daaraan de behulpzaame hand te bieden, te beweegen, om het belang dier Colonien ernstig ter harte te neemen, en gehoor te geeven aan de klagten wegens het verval, en de voorslagen van middelen ter herstellinge van den handel deezer Colonien, die van een uitgestrekt belang voor 't Moederland is. Ten dien einde agtervolgt hy in het tweede, derde en vierde, Stuk, onafgebroken, de afgifte der brieven van *Aristodemus* aan *Sincerus*, welken verscheiden byzonderheden tot dit onderwerp behoorende ontvouwen, en in een treffend licht plaatzen. —— Een hem diestyds in handen gekomen *Bericht van de Bewindhebberen der Westindische Compagnie, ter Kamer* Amsterdam, *op de* Requeste *en* Memori *der In- en Opgezetenen van* Essequebo *en* Demerary, *over de belangen van dezelve Colonie*, noopte hem, om het vyfde Stuk te schikken, ter voordragte zyner wederleggende *Aanmerkingen* van dat *Bericht;* welken hy te spoediger door den druk gemeen maakte, om dat hy vreesde, dat het Bericht van de *Kamer van Amsterdam* een nadeeligen invloed zou kunnen hebben op, en te wege brengen eene verhaasting van, de *deliberatien* van den *Souverain*, op de addresfen der Planters, om zulks, ware 't mogelyk, langs dien weg, nog voor te komen. —— Die zelfde zugt voor het behoud deezer Colonien en het welzyn van derzelver Planters, gepaard met het weezenlyk belang voor het Vaderland, spoorde hem wyders aan, om het zesde Stuk, behelzende weder eeni-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Lett.* I. D. bl. 420—427.

nige Brieven van *Aristodemus* aan *Sincerus*, af te geeven met eene uitvoerige Voorreden, of eene Verhandeling, waar in hy het gevaar en de middelen ter herstelling deezer Colonien, ten voordeele van het Vaderland, naar zyn inzien, geheel openlegt. Na eenige voorafgaande aanmerkingen, over 't geen in agt genomen behoort te worden, ter verkryginge, behoudinge en vermeerderinge van 't geluk eener Burgermaatschappye, (het hoofdbedoelde van de invoering aller Burgermaatschappyen,) voorgesteld, en dezelven wel byzonder betrekkelyk gemaakt te hebben, tot ons Gemeenebest; gaat hy over tot zyn bepaald oogmerk in deezen, om, naamlyk, te handelen, „ over de noodzaaklykheid eener allerspoedig„ ste voorzieninge in eenen tak van handel, [te weeten „ den Slaavenhandel] met welken onze Landbouwende „ Colonien staan of vallen moeten." En hiertoe zal ik, zegt hy, de vier navolgende poincten aan de overweeging van myne Leezers voordraagen.

„ 1. Of onze buitenlandsche Landbouwende Colonien oorspronglyk zodanig zyn ingericht, dat zy van dat gene verzorgd kunnen worden, 't welk in staat is, om dezelve aan het groote oogmerk, de bevordering van den Koophandel, te kunnen doen beantwoorden?

„ 2. Of dezelve, overeenkomstig aan derzelver oorspronglyke inrichting van dat nodige op den duur verzorgd worden?

„ En daar, by dit onderzoek, ten duidelykften zal blyken, dat men in die verzorging zeer aanmerkelyk te kort schiet, zal ik

„ 3. In de derde plaats naspeuren, welke de voornaame reden van die te kortkoming zyn.

„ 4. Om dan, eindelyk in de vierde plaats, naar myn vermogen, zodanige middelen aan de hand te geeven, door welke, op eene voldoende wyze, dat gebrekkige verbeterd, en de Landbouwende Colonien van een oneindig nut voor den Koophandel zouden kunnen gemaakt worden."

In het behandelen van ieder deezer poincten heeft onze Autheur bestendig het oog op den Slaavenhandel gevestigd; toont aan, dat hieromtrent, by de oorspronglyke inrichting, de noodige voorzorg gedraagen is; maar dat die schikkingen vervolgens in duigen gevallen zyn; met aanwyzinge der voornaamste oorzaaken hier van; mitsgaders van 't geen 'er, op de beste wyze, in 't

werk gesteld zou kunnen worden, ter herstellinge van deezen Slaavenhandel, welks volstrekte noodzaaklykheid en uiterste nuttigheid hy ten sterkste aandringt. —— By die gelegenheid vindt hy zich, al by den aanvang der behandelinge van dit onderwerp, eenigermaate genoodzaakt een uitstap te doen, wegens de bedenkelykheid, die men natuurlyk heeft, tegen den Slaavenhandel; waarover hy zich indiervoege uitlaat, dat wy 't niet ondienstig geoordeeld hebben, zyne gedagten desaangaande alhier te plaatzen. —— Men vraagt naamlyk: „ Stryd niet het gebruiken van Slaaven tegen de „ rechten van de menschlykheid? Kan dit gebruik met „ de grondbeginzelen van den Christelyken Godsdienst „ overeengebracht worden?"

„ Volmondig, (dus luidt de taal van onzen Schryver,) Volmondig moet ik antwoorden, dat het invoeren van de slaverny, hoe oud, hoe ingewortold zy ook moge zyn, ten allen tyde, eene inbreuk is geweest op de rechten van de menschlykheid; de natuur kent dezelve niet: alle menschen worden van natuure vry gebooren; de zachtmoedige grondbeginzelen van den Christelyken Godsdienst leeren wel ondergeschikthcid aan menschelyke ordeningen, maar zy keuren de slaverny af.

„ Maar dan word nader de vraag: Hoe is dan toch immer het gebruik van Slaaven, door eene Christen Natie, door een Volk, 't welk, van ouds af, zo veele liefde voor zyne eigene vryheid heeft betoond, door een Volk, 't welk daar voor, in alle tyden, bereid is alles op te zetten, goed te maaken?

„ Laat ik, zo kort als mooglyk is, eens beproeven, wat hiervan zou kunnen gezegd worden, terwyl ik vooraf verklaare, geheel ongezind te zyn, om eene volledige verdediging op my te neemen, van een gebruik, 't welk in den grond, en hoe men het ook bewimpele, altyd een inbreuk op de rechten van de menschlykheid blyven zal, en na alle matigingen en verzachtingen toch nimmer anders, dan als een noodzaaklyk kwaad, zal kunnen worden beschouwd. ——

„ De natuur van de zaak brengt mede, dat de Plantagien op onze Landbouwende Colonien nimmer anders, dan door Slaaven, kunnen bewerkt worden; want hoe gaarne ik toesta, dat de arbeid op eene Plantagie, op zichzelven, minder zwaar, dan wel aanhoudende is; hoe gaarne ik gelooven wil, dat zelfs de allerzwaarste arbeid,

wan-

wanneer dezelve door zachtmoedigheid, en hoop op voordeelen en genoegens, aangemoedigd word, aan vrye menschen smaaklyk kan gemaakt worden, zo moet men echter, in een zodanig denkbeeld, onderstellen, dat men die vrye menschen by de hand moet hebben, wil men dezelve tot den arbeid aanmoedigen, en dat, hoe men zich ook wende, het onuitvoerlyk zou zyn, om jaarlyks zo veele duizenden van vrye menschen, als tot den arbeid in alle die Landbouwende Colonien, welke door alle de Europeaansche Christen-Mogendheden bezeten worden, nodig zyn, aan te moedigen, en uit te lokken, om eene gevaarlyke reis over zee te onderneemen, om zich in een vreemd Land neder te zetten, zonder ander uitzicht, dan om daar, even als in hun Vaderland, van een gering daggeld te leeven, zonder eenige hoop van immer beter fortuin te maaken, en met de zekere verwachting van in den ouderdom, in een vreemd Land, ver van hun geslacht, te zullen moeten omzwerven.

„ Uit dit alles volgt, dat men geene andere keuze heeft, dan een van deeze beide, of dat men geene Landbouwende Colonien moet hebben, of dat men dezelve door Slaaven moet laaten bearbeiden.

„ Wanneer men nu verder in overweeging neemt; aan den eenen kant, dat, hoe zeer de eigentlyk gezegde slaverny nimmer volkomen vry te spreeken is van inbreuk op de rechten van de menschlykheid, men echter niet voor onmooglyk behoeft te houden, dat men in Colonien van Christen-Natien, de zaaken wel zodanig zou kunnen aanleggen, dat de slaverny niet alleen naauwlyks gevoeld wierd, maar zelfs dat aan de Slaaven zo veel menschlykheid zou kunnen worden betoond, dat zy zichzelven onder de banden gelukkiger bevonden, dan toen zy noch vry waren; wanneer men zich hier tegen aan den anderen kant voorsteld, zo wel de boven beweezen onmooglykheid, om immer dat geene, waar toe Slaaven gebruikt worden, door vrye handen te laaten doen, als het onnoemlyk gemis aan voortbrengzelen, welke de milde natuur aanbied, en waarvan wy anders geheel verstooken zouden zyn; dan meen ik, dat, daar men in de volstrekte noodzaaklykheid is, om van twee kwaaden het minste te kiezen, men dan zeer wel zodanige maatregelen zou kunnen neemen, onder welke men, behoudens de rechten van de menschlykheid, en de zachtmoedigheid van het Christendom,

 de

de slaverny in de Colonien van Christen-Natien kan toelaaten. De slaverny zal dan wel altyd een noodzaaklyk kwaad blyven, maar, (en dit was het geene ik betoogen wilde,) dan word het de zaak van de Christen-Mogendheden, om in hunne Wetten, Reglementen, Voorwaarden en dergelyke, op welke zy het noodzaaklyke gebruik van Slaaven toelaaten, de stem der natuur, en van het Christendom, zodanig te doen doorklinken, dat, daar door, behoudens het groote oogmerk van de bebouwing, het lot van die ongelukkigste onder de sterveliñgen, niet alleen draaglyk, maar zelfs zacht en aangenaam gemaakt worde.

„ En waarlyk, niets is gemaklyker uittevoeren, dan dit.

„ Men houde in het oog, dat de Slaaven, van welke men zich in de Landbouwende Colonien bedient, uit *Africa*, uit het midden, uit het diepste van de onkunde en luiheid gehaald worden, om aan voordeelige bezigheden geplaatst, en voor de geheele menschelyke Maatschappy nuttig gemaakt te worden.

„ De Negers bezitten over het algemeen een zacht temperament, zy zyn zeer gemaklyk te leiden; zy zyn zeer werkzaam, wanneer zy op eene vriendelyke wyze aangemoedigd worden. Wanneer men dezelve, op eene zachtzinnige wyze, van langzaamerhand, aan den arbeid gewoon maakt, wanneer men, onder hun, eene beredeneerde en altoos gelyke tucht onderhoud, wanneer men in dezelve de natuurlyke denkbeelden van billykheid en rechtvaerdigheid, die in het hart van alle menschen ingedrukt zyn, altoos doet doorsteeken, dan kan men door den tyd ongelooflyke dingen door hun doen uitvoeren.

„ Zy hebben zeer weinige behoeften; de woeste staat, in welke zy in hun Land, van hunne geboorte af, geleefd hebben, heeft hun weinig, en byna niets, van die gemakken, van die aangenaamheden leeren kennen, welke onder beschaafde Volkeren, tot by het geringste slag van menschen, in noodzaaklyke behoeften zyn veranderd. Zy zyn over het algemeen lydzaam; wanneer men hun behoorlyke tyden van rust doet genieten, wanneer men hun van een vruchtbaar plekje gronds voorziet, op welke zy hunne levensmiddelen laaten groeijen, wanneer men hun nimmer iets op die tyden, die tot hunne rust, of tot het bebouwen van hun hoekje gronds bestemd zyn, beknibbelt, wanneer men hun nimmer dwingt, om by

nacht

nacht en ontyden te werken, wanneer men, by eene ongelukkige miswasfching van hunne levensmiddelen, hun echter geen gebrek laat lyden, maar ryklyk van dezelve voorziet, wanneer men voor hunne Vrouwen en Kinderen behoorlyke zorg draagt, dezelve van bekwaame en gezonde wooningen voorziet, wanneer men hun in ziekten niet alleen geenen arbeid afvorderd, maar zelfs een medelydend en behulpzaam hart betoond, wanneer men hun in hunne frisfche krachten gelegenheid geeft, om van hun plekje gronds eene naar hunne geringe behoeften gefchikte overwinst te kunnen opzamelen, wanneer men hun in den ouderdom zacht en menfchelyk behandeld, en dan hunne overwinften op eene genoeglyke wyze, onder zodanigen gemaklyken arbeid, als naar hunne afgeleefde krachten gefchikt is, doet genieten, wanneer men in 't algemeen, in alles, de ftem der menschlykheid ten hunnen aanzien gehoor geeft; dan rekent zich een Neger onder de flaverny zo gelukkig als een Koning op zynen Throon, dan voelt hy de banden van flaverny niet, aan welke hy gekluisterd is, en waar van het denkbeeld alleen genoeg is voor die geene, welke onder onze Luchtftreeken gebooren zyn, om al hun genoegen, hoe zacht en menfchelyk zy ook behandeld worden, te vergallen, dan vergeet hy weldra zyn oude Vaderland, en dat hy immer vry geweest is, dan doen hem de betrekkingen, met welke hy aan zyne Vrouw en Kinderen verbonden is, al den lust vergaan, om immer weder naar zyn Vaderland te rug te keeren, en zyne oude woeste vryheid weder te bekomen, dan ftraalt hem gulle vergenoegdheid uit de oogen, dan betoont hy zyne dankbaarheid aan zynen goeden meester, door de allerbezigfte naarftigheid, en de yverigfte zorg voor zyne belangen; dan vat hy voor zynen meester eene zo hartlyke liefde, eene zo doorflaande trouw op, dat daar van in *Europa* naauwlyks een zweemfel van een voorbeeld te vinden is.

„ Zo weldaadig flaat de goedertieren natuur de voordeelen te rug op die geene, welke aan haare ftem, die in alle harten klinkt, gehoor geeven! Een menschlievend Planter, die zich op eene afgelegen Plantagie, ver van alle Blanken af, op deeze wyze tegen zyne Slaaven gedraagt, vind zich door oneindig meer vrienden, waare vrienden, vrienden, die zonder bedenken hun leven voor hem veil hebben, omringt, dan een hoogmoedig Vorst in het midden van zyne Lyfwacht. Terwyl het opftaan

van

van Slaaven tegen hunne meesters, het afloopen van Plantagien, ja van geheele Colonien, in den grond niet in het Karakter van de Negers, maar in door hunne mishandelingen tot woede overslaande wanhoop, moet gezocht worden.

„Deeze gevoelens van menschlykheid en Christelykheid den Planter niet alleen in te boezemen, maar zelfs algemeen werkstellig te doen maaken, is het werk van de Wetten, en de zorg van de Overheid.

„Hoe zeer nu wel, door dit alles de slaverny der Negers niet volkomen verdedigd is, hoe zeer, welke moeite men zich immer geeve, de rechten van lyfeigendom van het eene mensch op het andere nimmer te bewyzen, nimmer voor te spreeken zyn, zo meen ik echter, dat, langs deeze wegen, het kwaad zodanig verzacht kan worden, dat men eene Christen-Mogendheid niet wel van onmenschlykheid en onchristlykheid kan beschuldigen, wanneer men dezelve, in de noodzaaklyke keuze, om of aan haare Maatschappy de onnoemlyke voordeelen van Plantagien te doen missen, of dezelve onder de voorgestelde Voorwaarden te doen genieten, de slaverny der Negers, in haare buitenlandsche Landbouwende Colonien, onder menschlievende en Christelyke wetten ziet toelaaten. ....

„Ik kan ten deezen opzichte den Leezer niet genoeg aanpryzen het reeds aangehaalde uitmuntend werk, *Considerations sur l'état présent de St. Domingue*, vooral *Tom. I. pag.* 130—146. Men leeze ook *de proeve over de behandeling en beheering van de Africaansche Slaaven in de Britsche Suiker-plantagien, door James Ramsay*, waar van eene beoordeeling te vinden is in de *Monthly Review van Juny* 1784. Men zie ook de *invallende aanmerkingen op de voorenstaande proeve; door een Vriend van de West-Indische Colonien, en derzelver Inwooners*, beoordeeld in dezelfde *Review van October* 1785, en eindelyk *het antwoord van den Heer Ramsay, op die invallende aanmerkingen*, als mede de aanmerkingen van de Schryvers van de *Monthly Review* op hetzelve, in hun Stukje *van January* 1786; en men zal, uit vergelyking van het een en ander, overvloed van bewyzen vinden voor de mooglykheid, om de slaverny zodanig te matigen, dat zy, als een noodzaaklyk kwaad, door Christen-Natien en Overheden kan toegelaaten worden. Men vergelyke hier tegen het geen de beroemde *Abt Raynal*, in zyne *Histoire Philosophique & Politique des Etablissements, &c. Livre XI*,

te-

tegen het gebruiken van Slaaven inbrengt, en men beoordeele, in hoe verre alle zyne bedenkingen, door het by my voorgesteld gedrag, jegens de Slaaven, hunne kracht zullen verliezen."

Brieven over verscheide Onderwerpen, door Mr. RHYNVIS FEITH, *Lid van verscheide Genootschappen. Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1787. 209 *bladz. in gr.* 8vo.

Dit Derde Deel der Brieven mag grootendeels een Verdeedigschrift heeten. De *Eerste* is ingerigt tegen, of behelst eenige Algemeene Aanmerkingen, betreffende zeker Werkje, ten tytel voerende: *Gedachten over het Sentimenteele van deezen tyd;* door den Schryver, die ten Zinspreuk voert: *Tendimus ad cælestem Patriam.* —— In den *Tweeden* geeft ons de Heer FEITH de Betekenis op, van het woord *Sentimenteel*, en handelt over de voor- en nadeelen van *Sentimenteele* Schriften; over de Liefde, genoeglyke en deugdbevorderende Droefgeestigheid. —— De *Derde* dient ten vervolge, en gaat bepaalder over 't Gevoel, uit het eigen oogpunt beschouwd. —— De *Vierde* is eene Apologie van de *Julia*, en van de *Ferdinand* en *Constantia.* —— En wordt alles in den *Vyfden* beslooten met een *Fragment van een Treurspel*, waar in zyn hoofddoel was, om het regt edele godvrugtige Character van de ongelukkige JOHANNA GRAY te schetzen. Hy zendt het zynen Vriend, juist zo als het hem uit de pen gevloeid is, —— ongekuist, onverbeterd. „Het „noodlot hadt hem," gelyk hy betuigt, „alle mogelyke hindernissen, die de uitvoering van 't zelve vertraagen konden, in den weg geworpen, en eindelyk in „den toestand gebragt, dat hy zyn plan, zyn vuur en „lust, zeker drie groote vereischten, om een Tooneelstuk te vervaardigen, ten eenemaale kwyt was."

Niet vreemd, dat een Schryver, zyne pen ter Zelfsverdeediging versneeden hebbende, behalven den geenen, op wien zyn Wederschrift bepaald bedoelt, ook in 't voorby gaan, anderen, die niet met hem instemmen, eene pennestreek geeve. Wy Schryvers der *Vaderlandsche Letteroefeningen* deelen in dit lot. De Heer FEITH schryft: „Zy schynen een doodlyken haat tegen alles, wat zy „voor Sentimenteel houden, opgevat te hebben; ten „minsten zy laaten, waar ze maar kunnen, nergens na

„'er

„ 'er op los te geeven." Hy legt ons *Veranderlykheid* ten laste; de aanpryzende Beoordeeling van zyne *Julia* bybrengende. Dan, dit is by hem het minste, „ de yver „ tegen het Sentimenteele heeft zich tot in de Beoordee- „ ling der Dichtstukken uitgestrekt:" waar van hy een en ander staal bybrengt. —— Wy hebben tyd, noch plaats, om ons tot een breeder wederlegging in te laaten: anders meenen wy in staat te zyn om te toonen, dat wy *Heeren Letteroefenaars*, gelyk hy ons tytelt, geenzins in 't geval zyn, „ dat wy geen bepaald en juist denkbeeld „ aan het woord *Sentimenteel* gehegt hebben;" dat wy, zo als wy vaak deeden, en wy bedoelen voortaan te zullen doen, alleen tegen het Misbruik, en niet teffens tegen het *Sentimenteele*, geyverd hebben. Wy beroepen ons op zo veele gunstige beoordeelingen van Werken, Dichtwerken, en andere, waar in het *Sentimenteele*, het *waare Sentimenteele*, onzes oordeels, niet ontbreekt; maar veel eer overvloedig te vinden is. Onze Beoordeeling van zyne FANNY (*) zal hem misschien eenigzins met ons bevredigen. En zo verre is het 'er af, dat, naar ons inzien, „ het manlyke en kragtige uit een Dichtstuk, door „ het waare *Sentimenteele*, 'er uit genomen wordt," dat wy 't zelve daar toe noodig rekenen: wy beroepen ons op het gezegde over *Myne Offerande, aan Apollo en Hymen* (†), schoon het naslaan dier bladzyde de mogelyk gemaakte bevrediging eenigzins zal breeken, wyst dezelve uit, dat wy niet onder de *onaandoenlyken* moeten gerangschikt worden.

Dan genoeg. Ten blyke dat wy in de groote Hoofdzaak niet, maar alleen in de Toepassing, verschillen, zullen wy des Heeren FEITH's Betekenis van het *Woord Sentimenteel*, die wy *grootendeels* onderschryven, overneemen. „ Het woord *Sentimenteel*," zegt hy, „ thans zo algemeen, in zulk een verschillenden zin, en veelal zo verkeerd gebruikt, is, zo ver ik heb kunnen bespeuren, van eene Engelsche Afkomst, en door een van de geestigste voortbrengzelen, van den altyd oorspronglyken STERNE, ik meen YORICKS *Sentimenteele Reis*, byna in alle taalen overgezet, alom bekend geworden. Ik zou het niet beter dan door *Gewaarwordelyk* weeten over te brengen,

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letteroeff.*, II Deel, bl. 502.
(†) Aldaar, bl. 131.

gen, en dan verstaa ik door *Sentimenteele Schriften* dezulken, in welken eigene gewaarwordingen uitgedrukt, en door eenen styl, die meer tot het hart en tot de verbeeldingskragt, dan tot het verstand, spreekt, zodanig uitgedrukt worden, dat ze in de ziel van den Leezer overgaan, en daar eene tedere soortgelyke gevoeligheid verwekken. Wanneer men dit tot een Roman gelieft te bepaalen, dan zal eene *Sentimenteele* Geschiedenis eene zodanige zyn, waar in de voorvallen aan de gewaarwordingen ondergeschikt zyn, en in welke men meer de aandoeningen beschryft, die de Persoonadien, welke men ten tooneele voert, ondervinden, dan de gebeurtenissen van hun leeven.

„ Uit deeze beschryving ziet gy terstond, dat men, met een geschrift *Sentimenteel* te noemen, noch omtrent deszelfs vrolyken of treurigen inhoud, noch omtrent deszelfs moreele waarde, iets zekers bepaale. Zo dra 'er voornaamlyk gewaarwordingen in uitgedrukt worden, is het *Sentimenteel*; maar deeze gewaarwordingen kunnen edel, en zy kunnen verachtlyk; zy kunnen deugdzaam, en zy kunnen misdaadig; zy kunnen vrolyk, zy kunnen treurig zyn: in de drie gevallen bepaalt de natuurlyk uitgedrukte gewaarwording voor den Kunstregter, die het enkel als een product der schoone Letteren beschouwt, de waarde van het geschrift, als een *Sentimenteel* geschrift aangemerkt, en hy zal uit dit gezichtpunt een Roman, daar slechte, maar natuurlyke, gewaarwordingen in vertoond worden, den prys geeven boven eene andere, daar deugdzaame, maar onnatuurlyke, zonder gevoel nagebootste, gewaarwordingen in verspreid zyn: even gelyk by OVIDIUS, ook waar hy zyne *Corinna* bezingt, als Dichter boven SLUITER, in die eigen betrekking, verkiezen zal, schoon de eerste voor de ongebondenheid, de laatste voor de deugd en godvrucht gezongen heeft. ARETINO is zo wel een Sentimenteel Schryver als YOUNG, schoon de een voor de Hel, de ander voor den Hemel geschreeven heeft, en de aangehaalde STERNE is, in de beschryving van zyne *Anecdote* met de *Fille de Chambre*, van *Madame* de R . . ., niet minder *Sentimenteel* dan in de uitmuntende gewaarwordingen, welken hy *Oncle Tobie* zo dikwerf in het hart legt, en die elk rechtschapen Leezer de edelste traanen afperssen. Wanneer ik, derhalven, een Boek enkel afkeur, om dat het *Sentimenteel* is, handel ik partydig, of zonder kunde. Want niemand, die

die juist denkt en billyk oordeelt, zal het schilderachtig voordraagen van edele gevoelens en aandoeningen afkeuren, en met een geschrift enkel *Sentimenteel* te noemen, heb ik nog niet te kennen gegeeven, of de sentimenten 'er in voorgedraagen, deugdbevorderende zyn, of het tegendeel.

„ Het tot hier toe beredeneerde komt my zo duidelyk voor, dat ik uw oordeel zou waanen te beledigen, indien ik 'er langer op staan bleef, en gy begrypt van zelven, dat ik, het *Sentimenteele* verdeedigende, bepaald dat verdeedige, 't welk aan de deugd gewyd is, terwyl geen rechtschapen mensch zich immer tot voorspraak van het andere opwerpen, maar veeleer als een schandelyk misbruik van de kunst veroordeelen en afkeuren zal."

Aan het eerste, het veroordeelen van een Werk, *enkel om dat het Sentimenteel is*, weet ik niet dat wy ons hebben schuldig gemaakt; doch daar het *Sentimenteele* voor zo veelvuldig misbruiks bloot staat, en zo vaak deerlyk misbruikt wordt, hebben wy te meermaalen, in den loop onzer *Letteroefeningen*, onze Leezers daar tegen gewaarschuwd, en wanneer dit misbruik duidelyk doorstraalde, zomtyds, zonder eenig byvoegzel, het woord *Sentimenteel* gebruikt, wanneer de aangeduide aart des afgekeurden Werks medebragt, dat wy dit woord in een kwaaden zin bezigden.

Zo veel wy ons kunnen herinneren, zullen alle plaatzen in onze *Letteroefeningen*, en ook in ons *Mengelwerk*, waar het *Sentimenteele* gewraakt wordt, vallen onder de zes bepaalingen van den Eerw. G. J. ZOLLIKOFER, door den Heer FEITH, in den Brief *over 't Gevoel*, bygebragt; en die wy, verkort, hier gaarne afschryven, om dat ze ons toeschynen, juist dat geen te behelzen, 't welk de schuld, ons aangewreeven, van ons afweert.

„ Het *Sentimenteele* is, in de *eerste* plaats, valsch; wanneer het niet natuurlyk, maar gedwongen is: wanneer men gewaarwordingen voorgeeft en uitdrukt, welke men niet heeft, of ten minsten in dien graad niet heeft, in denwelken men schynen wil dezelve te hebben.

„ Het *Sentimenteele* is, ten *tweeden*, valsch, wanneer het overgedreeven en de waarde der dingen niet aangemeeten is; wanneer het zich meer in beuzelingen dan in wigtige dingen vertoont.

„ Het *Sentimenteele* is, ten *derden*, valsch, wanneer het ons de betrekkingen, waarin zy tot anderen staan,

en de pligten, die wy hun schuldig zyn, vergeeten of verønagtzaamen doet.

„ Het *Sentimenteele* is, ten *vierden* en *vyfden*, valsch, wanneer de Jongeling, wanneer de Man de bezigheden, die tot zyn ambt, tot zynen handel, tot zyn beroep, behooren, en dus veelligt aan en voor zich zelven juist niet zeer edel en wigtig, of niet zeer vermaaklyk zyn, daarom veracht, verzuimt, zyner onwaardig keurt, en zich te verlaagen gelooft met dingen te doen, welke duizend andere menschen, van een minder fyn gevoel, en van eene mindere edele denkwyze, ook doen konden; of wanneer men de pligten des ommegangs, der gezelligheid, der vriendschaplyke agting en liefde, aan anderen weigert, om dat ze niet even zo gevoelig als wy zyn, om dat ze de natuur mogelyk uit eene groovere stoffe gevormd, of hun meer koel verstand, meer kalme overlegging gegeeven, en ze meer tot doen dan tot gewaarworden bestemd heeft.

„ Het *Sentimenteele* is, ten *zesden*, schadelyk en gevaarlyk, wanneer wy, door deszelfs ingeevingen en aandryven vervoerd, ons eene waereld scheppen, en in dezelve leven en zweeven, welke met de werklyke waereld byna niets gemeens heeft, en louter in onze verbeeldingskragt, of in zekere werken der Dichtkunst, bestaat: wanneer wy, door zodanige beeltenissen en gedaanten betooverd, by anderen volkomenheden zoeken, en dingen van hun verwachten, welke of nergens, of ten hoogsten zelden aan te treffen zyn", en ons dan over dit zo natuurlyk gebrek zodanig verontrusten of bedroeven, en ons zodanig van dezelve verwyderen, als of wy weezenlyke dingen by hen misten."

Hier mede agten wy genoeg van dit Verdeedigende Briefdeel, en te onzer rechtmaatige Zelfsverdeediging, gezegd te hebben: wy zouden ons perk te buiten treeden, willen wy ons tot byzonderheden inlaaten, waar aan het ons zo min zou ontbreeken, als aan stoffe, om onze Beoordeeling (§) van des Schryvers hier gehandhaafde *Ferdinand en Constantia* te regtvaardigen, — op de beginzels van ZOLLIKOFER te regtvaardigen.

(§) Zie *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VII Deel, bl. 531.

Nederlandsche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene Gewesten dat Aardkloots, doormengd met vreemde Lotgevallen, en menigvuldige Gevaaren, die de Nederlandsche Reizigers hebben doorgestaan. Met Plaaten. XIII*de Deel. Te Amsterdam by* P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats, 162 *bladz. in gr. 8vo.*

De Verzamelaar deezer Reistochten deelt 'er ons, in dit XIII Deel, Negen mede. *De Schipbreuk van het Fluitschip de* Arion, *op de Reize van* Japan *na* Batavia, *in het Jaar* 1714. —— *Den Tocht van het Oostindische Schip* Barneveld, *naa de* Kaap de Goede Hoop, *in het Jaar* 1719. —— Jacob bucquoy's *zestienjaarige Reize, in de Jaaren* 1719 *tot* 1735. —— *De Tweejaarige Reize van drie Schepen, rondom de Wereld, in de Jaaren* 1721 *en* 1722. —— *De Schipbreuk van het Compagnie-Schip* Blydorp, *in het Jaar* 1733. —— *Den Ongelukkigen Tocht van het Oostindische Schip* Rustenwerk, *in de Jaaren* 1749 *tot* 1752. —— *De Rampspoedige Reize van het Oostindische Schip de* Geregtigheid, *van* Batavia *na* Zeeland, *in den Jaare* 1754. —— Adrianus mallagus *ongelukkige Scheepstocht in de* Middelandsche Zee, *in de Jaaren* 1759 *en* 1760. —— *De Rampspoedige Reiza van het Oostindische Schip* Nyenburg, *in het Jaar* 1763.

Met soortgelyk oogmerk, met soortgelyk nut, als de voorgaande Deelen deezes Reiskundigen Werks, kan het tegenwoordige geleezen worden. Wy zullen 'er ook soortgelyk gebruik van maaken, en thans eenige byzonderheden mededeelen, het groote Eiland *Madagaskar* betreffende, zo als wy ze aantreffen in den Tocht van het Oostindische Schip *Barneveld*, volgens de opgave van ooggetuigen, die gezegd worden voorzigtig en eerbiedig der waarheid hulde gedaan te hebben.

„ In zynen omtrek beslaat *Madagaskar* omtrent vyfhonderd, en in de lengte tweehonderd en dertig, Mylen. De grootste breedte is acht en zestig, en de kleinste zeven Mylen. De Zuidlyke hoek legt op 26 Gr. 10 Min., en de Noordlyke op 12 Gr. Zuider Breedte. Doorgaans is het Land berg- en heuvelagtig, met veele moerassen aan den Zeekant; binnen's Lands ontmoet men veele bosschen en boomen. De grond is zandig en kleiagtig, en

op

op veele plaatzen bedekt met een korst goede aarde, zeer bekwaam tot de graanteelt.

„ Steden vindt men 'er niet, en slegts één Dorp, by 's Konings Hof, zeer onregelmaatig gebouwd, en aan alle zyden open. Het bestaat in geringe wooningen, hier en daar als nedergeworpen; doch is zeer volkryk. Des Konings Hof is een langwerpig vierkant, omringd van eene beschanzing van afgekapte boomen, als Schanspaalen, op een zekeren afstand van elkander, in den grond geslaagen.

„ De Vorst, die in dit Hof zyn verblyf houdt, regeert met een onbepaald gezag over zyne onderdaanen, die zyne bevelen met een blind ontzag volvoeren, en hem weinig minder dan eenen God vreezen. De Koning heeft geen bepaald getal Soldaaten, of staande Krygsmagt, op de been; alle zyne Onderdaanen zyn gehouden, op het eerste bevel, te wapen te loopen, en tegen zyne vyanden op te trekken. Niet anders dan als zyne lyfeigenen, of slaaven, worden zy van hem aangezien en behandeld. Dit onbepaald gezag gaat niet alleen over de Persoonen en Onderdaanen, maar strekt zich ook uit tot hunne bezittingen, welke men bezwaarlyk eigendommen kan noemen, alzo hy dezelve naar goedvinden tot zich neemt.

„ Zeer zelden, ondertusschen, voert deeze Vorst Oorlog met zyne Nabuuren, zyne voornaamste bemoeiijing is met zyne Vrouwen en Bywyven. De meeste Oorlogen hebben ten oogmerke, Slaaven op elkanderen te veroveren.

„ Zeer gebrekkig is de gesteldheid des Regtsbanks hier te Lande. De Koning is de eenige Regter in alle geschillen; hy heeft geene eigenlyk gezegde Raaden; de vermogendsten alleen mogen nu en dan een woord in 't midden brengen. Die de meeste vrienden heeft by den Koning, wint altoos het geding. Wanneer iemand met eene halsmisdaad wordt betigt, die den Koning eenigzins twyfelagtig voorkomt, zit hy, als 't ware, eenigen tyd, in diepe gepeinzen, om de zaak by zich zelven te overleggen. Middelerwyl luistert hy naar de gesprekken der omstanders, de meerderheid van wier uitspraaken zyn gevoelen beslist, zonder op de zaak zelve de minste agt te geeren. — Die dus veroordeeld is, moet, om zyne onschuld te bewyzen, een vergiftigen drank drinken, welke, meenen zy, hem niet zal deeren, indien hy onschuldig zy. Doch, die op deeze proeve gesteld worden,

moeten het meestal met den dood bekoopen. De goederen en huisgenooten, der dus omgekomenen, vervallen aan den Koning, voor wien dit een aanmerkelyk gedeelte zyns inkomens uitmaakt.

„Eertyds waren hunne Wapenen Asfagaaiën, of Werpspietzen; doch, zints de *Europeaanen* dit Eiland bezogt, en vooral de *Engelschen* van daar Slaaven gehaald hebben voor hunne Volkplantingen, zyn ze bekend geworden met Snaphaanen, waar mede zy zeer wel weeten om te gaan.

„Drie Godsdienstige Aanhangen ontmoet men onder de *Madagaskarezen*. De Leden van den eersten en aanzienlykften Aanhang, tot welken de Koning behoort, aanbidden en vereeren den Duivel, op dat hy hun geen kwaad doe. Deeze slaan veel geloof aan Tovery, voor welke zy zeer bang zyn. Om daar tegen bevryd te worden, binden zy de eerstelingen hunner Landvrugten aan bondeltjes, en hangen dezelve aan de daken hunner huizen, of aan boomen. In duistere zaaken raadpleegen zy de zielen der afgestorvenen. Zulk eene Raadpleeging geschiedde, by de komst onzer Reizigers ten Hove, op de volgende wyze. Hunne geschenken werden gebragt in een Lusthuis des Konings, en aldaar opgehangen aan een staketzel, aan 't welke zy yvoiren tanden hingen, opgevuld met een zeker ruikend vogt, by hen zeer hoog geagt. De geest des jongstvoorgaanden Konings, verbeeldden zy zich, waarde dagelyks by dit staketzel. Straks daar naa begon men den geest te vraagen, of de aangebragte geschenken zuiver, dan of ze vergiftigd of betoverd waren? Of de Koning zich op de blanke menschen kon vertrouwen, en veilig met hun in onderhandeling treeden? Door eenen ander Duivelbanner, die de kunst van Buikspreeken verstondt, en, ter domhoudinge van de onkundige Gemeente, door den Koning voorbedagtlyk werd onderhouden, werd hier op geantwoord, dat de geschenken zuiver en onbesmet, en de blanken goede en eerlyke menschen waren, op welke de Koning zich veilig mogt verlaaten."

„De Leden van den tweeden Godsdienstigen Aanhang hebben, in de daad, eenige, hoewel zeer gebrekkige, kennis van CHRISTUS; doch moeten eigenlyk als *Mahomethaanen* worden aangezien: dewyl zy den Leugen-Profeet, verre boven den waaren Godsgezant, waardeeren.

„De derde Aanhang mag nauwlyks gezegd worden eenigen Godsdienst te hebben. Het eenige blyk daar van be-

bespeurt men in het toebrengen van zeker oorbewys aan de Wassende Maane.

„ In weerwil deezer verscheidenheid, stemmen alle de drie Aanhangen overeen, in het waarneemen der Besnydenisse, en in het houden van drie dagen ter weeke, welke kwaad en den Duivel zyn gewyd, en op welke hy nevens de Tovery regeert. Dingsdag, Vrydag en Saturdag, zyn die kwaadspellende dagen. Zy mogen op dezelve elkander bezoeken, noch ten Hove verschynen. Zo vast gaat hun overgeloof, aangaande de heilloosheid dier dagen, dat ze Kinderen, welke op dezelve gebooren worden, als Duivelskinderen aanmerken, en meestal meedogenloos om 't leeven brengen.

„ Tempels, of Tempeldienaars, vernamen onze Reizigers hier te Lande niet; ook, behalven de Besnydenis, geene Godsdienstplegtigheden; 't zy men de volgende gewoonte 'er voor houde. By een riviertje zagen zy eenige Landzaaten zich te water begeeven, daar in onbeweegelyk stilstaan, vervolgens hunne lippen beweegen, als prevelden zy eenige woorden, daar naa zich wasschen, en eindelyk weder opklimmen uit het water. Wanneer zy een Beest met een Snaphaan getroffen hebben, snyden zy het aanstonds den hals af, zonder te letten op de wyze, hoe, of aan welken kant, zulks geschiedde. Dan snyden zy het dier den rechter agterpoot af, en omtrent den halven staart, en gaan voorts aan 't verdeelen.

„ Zeer vreemd is hunne behandeling van de Kranken. Zo dra eene ziekte, welke een gevaarlyk aanzien heeft, iemand aantast, wordt hy omringd van eenige Vrouwen en Kinderen, die hun werk maaken, om op een akeligen toon te zingen. Vervolgens draagen hem dezelfde Zingers, onder het aanheffen van dit zelfde misbaar, na de plaats, alwaar hy zal begraaven worden, ingevalle hy sterve. Naa hem dezelve vertoond te hebben, keeren zy met hem te rug na zyne wooning, hem op gelyke wyze gezelschap houdende, tot dat hy den geest geeve, of tot voorgaande gezondheid hersteld worde. Onze Reizigers, ooggetuigen van deeze plegtigheid, omtrent een van 's Konings Kinderen, hadden dus gelegenheid, om te vraagen na de reden van dit bedryf. Het antwoord was, dat het zingen ten oogmerk hadt, het voorkomen, of weeren van het kwaad, welk den Lyder van den Duivel, of Toverye, zou kunnen overkomen; en dat het vertoonen van

 het

het Graf geschiedde, om hem te laaten oordeelen, of zyne aanstaande legplaats goed ware.

„De gestorvenen worden geleid in eene Kist, gemaakt van een zwaar stuk uitgehold hard hout, en vooraf van binnen besproeid met Ossenbloed. Het Lyk in 't graf geplaatst zynde, draagen de aanweezenden steenen aan, en bedekken het daar mede; wordende voorts van de overige steenen eene soort van vierkanten muur, rondom het Graf, opgetrokken. Naar gelang van het aanzien of vermogen des Overledenen, worden vervolgens eenige Runderen geslagt, om zynen Geest te verzoenen, en hem in 't Graf tot spyze te dienen. De Koning bekostigt de Begraafnis der Armen: waar voor zyne nagelaatene Vrouwen en Kinderen aan hem lyfeigen worden.

„Uitgezonderd het Kleedje, welk de schaamte dekt, gaan de gemeene Landzaaten naakt; doch de meer aanzienlyke draagen eene soort van bruine tabberts, die tot op de knieën hangen, en op hunne hoofden zekere Mutsjes, in de gedaante van een Myter.

„Ossenvleesch, nauwlyks half gaar gebraaden, is hunne gemeenste spyze. Tot eene versnapering gebruiken zy Eyeren, die bykans zyn uitgebroeid; zy slaan ze met Kuikens en al ten lyve. Ten Hove werden zulke Eyeren, als eene groote lekkerny, den onzen aangeboden, die ze welstaanshalven aannamen; doch 'er zich vervolgens van ontdeeden.

„Weinig werks maaken zy van de Huwelykstrouwe, en neemen zo veele Vrouwen als zy kunnen onderhouden. Niet de oudste, maar de meestgeliefde Zoon des Konings is zyne Throonsopvolger. Dat 'er weinig Koophandel of Neering onder hun omgaat, is ligt af te leiden uit hunne eenvoudige leevenswyze.

„Voorts levert het hun eene menigte van smaaklyke en verkwikkende vrugten. Boomen ontmoet men 'er, die tot de verbaazende hoogte van honderd en vyftig voeten opschieten, en van dertig tot veertig voeten in den omtrek beslaan. Zy dienen den Landzaaten, om daar van Kanoes of uitgeholde Schuitjes te maaken. Midden in de bosschen ontmoet men, hier en daar, vlakten, welke de voortreffelykste Weidlanden zouden kunnen uitleveren, met malsch en geurig gras begroeid, en doorsneeden van beekjes en riviertjes, die het aangenaamste water bevatten. De uitmuntendste Boerderyen zouden hier kunnen worden aangeleid: want zo voedend is hier het gras en kruid,

dat

dat de Runderbeesten meestal van zevenhonderd tot duizend ponden weegen. Zy draagen een bult op het schoft, van veertig tot vyftig ponden; het vleesch is zeer aangenaam van smaak. Voorts levert het Gewest eene menigte van allerlei Gevogelte, en de Zee zeer goeden Visch.

„Geene *Europische* Natie bezit hier eenige vastigheid: de *Portugeezen* hadden 'er, in de vroegste tyden, eene soort van sterkte aangeleid; doch zy werd van de Landzaaten gesloopt, en het volk omgebragt. LODEWYK DE XIII, Koning van *Frankryk*, schonk naderhand dit Eiland aan den Kardinaal DE RICHELIEU, en den Maarschalk DE LA MEILJERAIE. Deeze Staatsdienaars zonden derwaards den Heer FLACOURT, met eenige manschap; hy stigtte aldaar eene Vesting, *Daufyn* genaamd, aan den Zeekant, en richtte 'er eene Volkplanting op. Doch deeze werd spoedig aangetast en verdreven door de Landzaaten, die ruim drie vierde deelen der *Franschen* om 't leeven bragten. De *Hollanders* hebben hier nooit eene vastheid ondernomen, maar alleen nu en dan eenigen handel gedreven. De *Engelschen* hebben zich inzonderheid hier mede bemoeid, en, lang voor de komst van het Schip *Barneveld*, nog ruim duizend Slaaven voor de Volkplantingen gekogt."

Myn Slaapmuts, door den Heer MERCIER. Nulla dies sine linea. *Tweede Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn. 202 *bl. In* 8*vo.*

Zy, die de voorgaande Stukjes van dit vreemd getyteld Mengelwerkje geleezen hebben, zullen, in het tegenwoordige een soortgelyk onthaal aantreffen. De Heer MERCIER schudt zyne Aanmerkingen over verschillende Onderwerpen met een losse hand, uit; nu eens kort dan eens breeder uitgewerkt; doch nimmer verveelende, en dikwyls zo, dat wy 'er langer over wenschten bezig gehouden te worden, en zelfs aan het voortdenken geraaken, 't welk, in veele gevallen, zyne blykbaare bedoeling schynt. Van de veelvuldige Onderwerpen in dit Boekdeeltje, op deezen trant, behandeld: (want wy vinden, de Opschriften, *Onafhanglykheid. De Staatkundige. Luiheid. De Geschiedenis. Huwelykszang.* TAVENIER. ANSON. *Tempels. Boileau.* LUBBERT LUBBERTSE, *of de Geadelde Boer. De Geleerde Vrouwen, Tooneelspel, door* MOLIERE. *Laatste Brief uit den Roman* JULIA *of de nieuwe* HELOÏSE. *Vogel. Walvisch. 't Firmament. De Oorlog. Een Droom. Landpriesters. Officiers. Koophandel.* TACITUS. *Het Tweegevegt. Converfatie.* MONTESQUIEU. *Inwendige*

Zintuigen. De Verweerde. Romans. De Zelfliefde, een Droom. Weetenschappen. Gastvryheid. Oceaan. Aerdbol. Ruïnen. Drukkunst. Zelfmoord. Brief van OVIDIUS, *gebannen zynde. Ontleedkunde. Buskruid. Partyzugt.*) van deeze veelvuldige Onderwerpen, zullen wy thans 't geen ten tytel voert: *de Staatkundige*, afschryven.

„ Volgens eene gemeene stelling, is de Staatkundige een listig Man, die langs bedekte wegen werkt, beurtlings zich van bedrog en veinzery bedient, die gemengde denkbeelden en haat koestert; dit zo zynde, wordt de Staatkundige met een ongunstig oog beschouwd. —— Maar, volgens de algemeene en redelyke stelling is de Staatkundige, iemand, die alles in 't groot ziet, die ontdekt, 't geen anderen niet zien, die de Ziekten eens Ryks en de middelen voor dezelve kent, die de graaden van wederstand en mogelykheid berekent, die onvoorzigtig nooit iets onderneemt, maar van pas werkt, en 't oogenblik waarneemt om een flouten stap te wagen. 't Is iemand, die beurtlings vreesagtig en stoutmoedig, ingetoogen en toegeevend, driftig en koelzinnig, moet zyn. Alle de veeren, die hy kan doen werken, moeten hem, onophoudelyk, voor den geest zyn, de drift moet nimmer zyne daaden bezielen, om dat hy vooraf een gedeelte der natuurkundige kragt moet gemeeten of berekend hebben, de groote wet der Staatkunde, die somtyds aan zedelyke wetten moet ondergeschikt zyn.

„ Deeze Staatkunde is, even als de Wiskunde, op de eenvoudigste beginzels gegrond, waar 't geheel is, om 'er de gevolgen uit af te leiden; 't karakter van een volk verandert de betrekkelyke kragten, vernielt het geheele en de gelykheid der stelling; die verwonderlyk schynt, als zy op 't papier geschreeven, voorgedraagen wordt.

„ Zie daar het moeilyke voor een Staatkundigen; verre van list en slimmigheden, zal hy zyn plan rigten naar 't karakter van een volk in 't groot beschouwd, en zo dra hy eene waare kennis van deszelfs zeden heeft, zal hy meer doen dan een Krygsheld ooit zal durven wagen.

„ Hy, die alles door den kryg verwoest, koopt zyne bloedige zegepraalen altoos ten duurste, en de overwinnaar heeft 'er somtyds in 't geheel geen voordeel by; hy behoudt niets, zoo de Staatkunde hem niet helpt. —— De grootste, de geduchtste magt kan door een bekwaam Staatkundigen vernietigd worden. Hy, zich stilhoudende, werkt tog buiten weeten van zynen tegenstreever. —— Dat wist onze voorzigtige KAREL DE V; zonder zyn Kabinet te verlaaten, alles te herwinnen 't geen de Slag van *Poitiers* en 't gevangen neemen van zyn Vader, hem had doen verliezen. Zie FABIUS de voortgangen van HANNIBAL stuiten, en hem, door een werklooze kragt, ongemerkt verzwakken. Zie COLIGNY, een der ongelukkigste Generaals

vaak uitgepraalen door 't nederleggen der wapens en schitteren na zyne nederlagen. Zie den geest van Lord CHATAM, wel eer zo geducht voor Frankryk.

„ Veel weetenſchappen zyn enkel nieuwsgierigheid. De Staatkundige, die van een uitgebreiden Staat, eene groote en wel geschikte Machine maakt, en de Burgers tot één eensgezind lichaam, overtreft alle anderen door zyne algemeene en onmiddelyke nuttigheid. Welk eene roemryke zelfsvoldoening is het voor hem, dat hy het algemeen geluk zig aantrekt, en in zyn boezem een drift voelt tot het welzyn van het Vaderland en het Menschdom. Hy kent alleen de zugt tot roem, die onſterflyke roem, welke de edelmoedigen vergezelt, die de orde en vrede onder het menschdom hebben doen regeeren, zoo wel als aan de Kunſten en Weetenſchappen hunnen bloey, en aan de edelmoedige daaden, hunne belooning hebben gegeeven.

„ *De* Staatkundige geest is de zeldzaamſte van allen, hy vordert eene verzameling van oogmerken, eene vrugtbaarheid van middelen: want de Staatkunde is van natuur beweegbaar. ——— 'Er zyn omſtandigheden, waar in Staatkundige voorſtellen, tot hun beginzel gebragt, onoplosbaar zyn, zy verliezen zich in de bovennatuurkunde. Het regt der Volken, en dat der Koningen, ſtemt best overeen in de ſtilzwygenheid, en deeze weetenſchap heeft, even als alle andere, haare dubbelzinnige en twyfelagtige klaarheid.

„ Veele hedendaagſche Schryvers handelen belaglyk, als zy oude regeeringen tot een voorbeeld ſtellen, wyl het Buskruid, de Werktuigkunde, het Compas, de Krygskunde, de Kunſten, de Christlyke Godsdienst, eindelyk alles veranderd hebben. Wat overeenkomst is 'er tusſchen *Lacedemonie* en *Parys*? Wat zou LYCURGUS zeggen, zo hy te *Verſailles* was?

„ *De* Staatkunde is natuurlyk veranderlyk, en moet veranderen even als de Almanakken. Men begrypt, dat een Staat, in zulk eene geſteldheid, haare Staatkunde en Geestlyke Wetten kan, en moet veranderen, zoo als men by de Reformatie gezien heeft dat de aangenomene beginsels afgeſchaft en vernietigd wierden.

„ Eene algemeene, eenvoudige en uitgebreide Wet, voegt niet wel voor zulk een zamengeſteld ligchaam: de ontwerpen zyn vrugtbaar, maar de middelen zyn bezwaarlyk uit te denken. Daar nu de Staatkundige beweeging, in 't oneindige, veranderlyk is, zyn ſtellige beginzels de volle maat der dwaaling, en zuivere zedelyke denkbeelden, in 't midden van natuurkundige zaaken, in te voeren, tot een bewys zyn, dat men van de Geſchiedenis, de Menſchen, en hunne hartstogten, geen kennis hadt.

„ Men noemde de Staatkunde, geduurende veele Eeuwen, eene

eene Weetenschap, die niet kon geoefend worden, dan door eene bevoorregte classe van Menschen, die men *Staatsmannen* noemde; tegenwoordig elk Burger, die denkt, ziet in de Kabinetten aller Europische Hoven: alle geheime ondernemingen, de magt van elk Ryk, de geheimste beweegredenen kunnen tot een vast punt gebragt worden. Is 'er eene duisterheid over de tweede oorzaaken verspreid, men ontdekt gemaklyk de eerste.

„ Zy, die Staaten bestieren, worden vervolgens zelven bestierd door *oneindig kleinen*. De Staatsman maakt zyn stelzel uit het gevolg van veele denkbeelden en opmerkingen, die, door egter het schermschuilende wezen, verbreid worden, hy steunt op de keus der Menschen, die hem van nut kunnen zyn, en hier op rust de groote kunst van regeeren. Een enkel mensch, hoe vernuftig hy zy, kan niet waaken voor den roem van buiten en de rust van binnen verzekeren, hy moet kundigen zoeken, die hem zyne ontwerpen helpen uitvoeren. — Om die keus wel te doen, is de grootste kunst eens Staatkundigen."

In het doorleezen van dit Deeltje, is ons meermaalen, en byzonder in het afschryven van het bovenstaande, voorgekomen, dat de Vertaaler niet altoos gelukkig geslaagd is in zich klaar uit te drukken, en aan het oorspronglyke regt te doen.

Proeve van Fabelen en Vertellingen in Proza, naar 't Hoogduitsche van HEINRICH BRAUNS. *Te Amsterdam, by* J. Weege. 1787. *In octavo*, 161 *bladz.*

Eene aan 't einde van dit Stukje geplaatste Verhandeling over de *Æsopische Fabel. en haare Landsleeden*, in welke de Heer *Brauns* zyne aanmerkingen voordraagt over den algemeenen aart, den schryftrant der Fabelen en derzelver verschillende soorten, leert ons wel byzonder, dat de Dichtkundige cieraaden in de Fabelen hem niet behaagen. Egter wil hy den smaak van den tegenwoordigen tyd hier omtrent wel iets toegeeven, en om denzelven te gemoet te komen, eene verdeeling van Fabelen, in Proza en Poëzie, laaten gelden. „ Geene kan, zegt „ hy, zonder alle Poëtische cieraaden bloot in den smaak van „ ÆSOPUS vertellen: maar deeze konde zich wel van verscheide„ ne Poëtische cieraaden na LA FONTAINE'S smaak bedienen; „ maar ze zullen zo spaarzaam aangebragt zyn als het maar „ mogelyk is" Daar nu de Æsopische Fabelen in Proza hem boven al behaagen; en hy die natuurlyke eenvoudigheid in den schryftrant der Fabelen zo gaarne zag herleeven, zo heeft hy 't gewaagd hiervan eene proeve te neemen, en eenige Fabelen en Vertellingen van dien aart gemeen te maaken, waar in hy

't op

't op de kortheid, natuurlyke eenvoudigheid en naïviteit toelegt, als oordeelende dat deeze, wel in agt genomen zynde, den afval der dichtkundige cieraaden ryklyk genoeg kunnen vergoeden. Men kan juist niet zeggen, dat het den Heer *Brauns* altoos even goed gelukt zy, 't geen ook niet wel verwagt kon worden; dan over 't algemeen heeft hy zyn bedoelde met oordeel gadegeslaagen, en 't leerzaame oogwit van de Fabel in een duidelyk licht gesteld, veelal, by manier van puntspreuken, kragtig uitgedrukt. Zyne drie eerste Fabelen, tot welke wy ons bepaalen, om zo zeer geene byzondere keuze te doen, mogen hier van ter proeve strekken.

I.

De Muzen en de Fabeldichter.

„ De Muzen verscheenen den Fabeldichter, en vraagden hem: Waarom laat gij de Dieren, dikwijls, vernuftiger spreeken, dan de Menschen?

„ Om dat de Menschen, was zijn antwoord, dikwijls, onvernuftiger handelen, dan de Dieren."

II.

Jupiter en het Lastdier.

„ Met oogen vol van medelijden zag Jupiter, van zijnen Troon, op een arm Lastdier neder, dat met langzaame schreden over Berg en Dal trok, en onder zijn drukkenden last zugtende.

„ Dikwijls gaf de Drijver het eenen goeden streek, op zijnen moeden rug, wanneer het stil stond; en kwam het 's nagts in zijn stal, dan moest het zich met gering voeder behelpen.

„ Ellendig schepsel, zei Jupiter eindlijk, mij deert uw noodlot. —— Ik wil u genadig zijn. —— Begeert wat gij wilt dat ik van u maaken zal.

„ Zal ik een gebiedende Leeuw van u maaken?" —— Gebied de Leeuw zonder verdriet? vraagde het Lastdier. ——

„ Zonder dit niet. Maar..."

„ Wilt gij liever een moedig Paard worden?" —— Zijn de Paarden van alle lasten vrij?

„ Of zoudt gij liever een slimme Vos zijn?" —— Worden de Vossen niet gevangen?

„ Dit ook al niet, zeide Jupijn. —— Gij zult geen Dier zonder bezwaaren vinden, maar...

„ Wel nu, riep toen het Lastdier, zich aan de voeten van Jupiter werpende, dewijl 'er geen Dier zonder bezwaaren is, zo laat mij een Lastdier blijven, en geef mij geduld en weltevredenheid in mijnen staat."

III.

III.

De Aap en de Spiegel.

„ Een Aap was altijd de vijand van een Spiegel, die in een kamer stond

„ Waardoor heb ik het toch aan u verdiend, vraagde hem eindlijk de Spiegel, dat gij mij zo buitenspoorig haat?

„ Waarom vertoont ge mij, ten allen tijd, mijn haatelijke gestalte? hernam de Aap.

„ Maakt het geweeten der Menschen hen niet vijandig tegen boeken, die hen de waarheid zeggen?

„ De Aap werd eindlijk zo kwaad, dat hij met zijne pooten tegen den Spiegel aansprong.

„ De Spiegel brak in honderd stukken. —— Maar nu werd de Aap geheel razende van kwaadheid; want, daar hij, te vooren, zijn haatlijk beeld maar eenmaal zag, zo zag hij 't nu, in honderd stukken, honderdmaal.

„ Zo ontdekt zich de boosheid dikwijls allerklaarst, wanneer zij zich zoekt te dekken."

Eerstelingen. Te Utrecht by de Wed. S. de Waal *en* Zoon, 1788. *In Octavo* 80 *Bladz.*

Volgens het bekende Spreekwoord: *dat Leerlingen geene Meesters zyn*, zal men uit den tytel *Eerstelingen* niet wel kunnen opmaaken, dat men in dit boekje meesterstukken zal aantreffen. De Dichter heeft derhalven wel gedaan, met niet meerder te belooven dan hy gegeeven heeft Dan, of hy niet nog beter zoude gedaan hebben, met dezelve niet in 't licht te geeven, is eene vraag, die wij rondborstig met *Ja* moeten beandwoorden. De vooronderstelling dat de eerste Proeven van een' Kunstenaar reeds aanmerkelyk genoeg zyn, om van ieder gezien te worden, beledigt, in een zekeren zin, het Publiek; en doet op zich zelven zulk eene hooggevoeligheid vermoeden, die onder den nederigsten tytel niet bedekt kan blyven. Deze Aanmerkingen strekken niet, om des Dichters lust voor de Poëzy eenigzins uit te blusschen, nadien verscheidene trekken hem, by goede Vrienden, zeker aanmoediging hadden doen verwerven. Dan voor eene algemeene bekendmaaking waren deze *Eerstelingen* niet kiesch genoeg: zynde het alleen door den tyd, dat ook dit *Spruitje een' Boom kan worden.*

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAELIS, *Nieuwe Overzetting van het Eerste Boek der Maccabeen, uit het Hoogduitsch overgebragt; uitgegeeven door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam, by* M. de Bruin, *in gr. 8vo. Behalven het Voorwerk, 437 bladz.*

De onvermoeide Hoogleeraar MICHAELIS, aan wiens penne de Uitlegging der Gewyde Bladeren, in zeer veele opzigten, grooten dank verschuldigd is, hadt reeds, in den Jaare 1778, het *Eerste Boek der Maccabeen* Vertaald, en, met zyne Geleerde Aantekeningen vergezeld, in 't licht gegeeven. Niet agterlyk is men hier te lande geweest om den Bybel-arbeid diens Ridders den *Nederlanderen* vertolkt mede te deelen; doch bleef dit Boek, misschien, om dat het door de *Protestanten* onder de *Apocryfe Boeken*, en dus van min aangelegenheid gerekend wordt, onvertaald liggen. Eindelyk heeft de Eerw. WILLEM VAN HAMELSVELD, in leeven Predikant te *Westbroek* en *Muntendam*, die ons veele Vertaalingen schonk, daar aan de hand gelegd; doch, door den dood verhinderd, het niet afgewerkt, en die taak overgelaaten aan zynen arbeidzaamen Broeder, YSBRAND VAN HAMELSVELD, die dezelve afgewerkt, het geheel nauwkeurig overgezien, en ter drukpersse bevorderd heeft. Bybelminnaars in 't Vaderland zullen hun dank zeggen.

Om de waardye van dit Boek, en dus de gepastheid van den arbeid daar aan besteed, te kennen, hebbe men de *Voorreden* van den Hoogleeraar MICHAELIS te raadpleegen: en zullen wy het noodige, hier toe strekkende, daar uit overneemen. —— Zonder zich bepaald uit te laaten over de *Regel-* of *Onregelmaatigheid* van dit Boek, waarover de *Roomsch Catholyken* en *Protestanten* twisten, keurt hy 't zelve in een *Bybelvertaaling* noodzaaklyk; voor de eerstgemelden om dat hy het tot den Bybel rekent, voor de laatstgenoemden, om dat hy, zonder deszelfs behulp, veele Voorzeggen, die op den tyd der

der *Maccabeen* ſlaan, een der gewigtigſte deelen der Prophetiſche Schriften, niet verſtaan kan. By deeze ontſtaan dan by hem twyfelingen, of hy past ze toe op zaaken, daar zy volſtrekt niet op ſlaan kunnen, misſchien op iet toekomſtig, en hy maakt zich, op zyn best genomen, verkeerde, misſchien zelfs dweepagtige, denkbeelden van toekomende dingen.

Het Eerſte Boek der *Maccabeen*, enkel als een Geſchiedboek beſchouwd, is een der gewigtigſte en belangrykſte. „ Het bevat," op dat wy hier den Voorredenaar afſchryven, „ een tydverloop van omtrent 35 Jaaren: „ maar hoe gewigtig zyn nu dezelve opeengehoopte voor„ vallen. Een Volk, dat tot hier toe geheel niet krygs„ haftig geweest was, en, wegens eene wonderlyke „ dwaaling omtrent den *Sabbath*, niet eens krygshaftig „ zyn kon, dat, zedert eenige eeuwen bykans als Slaa„ ven onder de *Babyloniers*, vervolgens 200 Jaaren als „ begunſtigde Onderdaanen onder de zagte beſcherming „ der *Perſiaanen*, en dan weder onder de *Egyptiſche* en „ *Syriſche* Koningen geſtaan had, wordt op éêns, door „ eene Godsdienstvervolging, niet alleen krygshaftig „ maar zelfs tot helden, biedt het magtig *Syrisch* Ryk „ het hoofd, ſlaat deszelfs legers, ziet het geluk zom„ tyds tegen zich, maar vermant zich op nieuw, en is „ na dertig Jaaren wel geen volkomen onafhangelyke, „ maar egter een genoegzaam vrye Staat, omtrent op „ die wyze met het *Syrisch* Ryk verbonden als een mag„ tig *Duitsch* Vorst met het *Duitſche* Ryk, die het regt „ van oorlog en vrede oefent, en zelfs wel met den „ Keizer kryg voert. Dit alles gebeurt in ééner menſchen leeftyd, door de Zoonen van éénen enkelen „ Priester, die het eerst de *Israëliten* opgewekt hadt, om „ voor de vryheid van Geweeten te ſtryden, en één dee„ zer Zoonen, en wel de oudſte, beleeft het, naa dat „ zyne vier Broeders, of in Veldſlagen gebleeven, of „ vermoord zyn, dit Volk tot de bovengemelde ſoort van „ Vryheid gebragt te zien, deszelfs Vorst te zyn, geld „ te laaten ſlaan, 't geen nog tot op deezen dag overig „ is, een aanzienlyk Leger en Vestingen te hebben, niet „ alleen *Judea*, maar ook eenige nabuurige Gewesten, te „ beheerſchen, het regt over welke hem door den *Syriſchen* Koning betwist wordt, eene Haven aan te leg„ gen, daar de natuur geene Haven beſtemd hadt, en „ zulks met dat gevolg, dat eenigen tyd daarnaa uit dee-

„ ze

„ ze Haven Zeeroovers in Zee loopen, met welke de
„ Romeinen te stryden hebben, en die POMPEJUS de *Groo-*
„ *te* eerst onderbrengt, en in de vier laatste Jaaren zyner
„ Regeeringe eenen Oorlog te voeren met den grootsten
„ *Syrischen* Koning, die voor hem gelukkiger afloopt dan
„ voor de *Syriers.*"

In de Geschiedenis van dit belangryk Tydperk, 't geen voor de Israëliten, naar het oordeel van MICHAELIS, het luisterrykste is, dat zy ooit gehad hebben, zelfs dat onder DAVID en SALOMO niet uitgezonderd, is tevens de Geschiedenis van andere Volken ingevlogten, en wy hebben ze van eenen gelyktydigen Schryver, die in 't begin der Regeeringe van JOHANNES HYRCANUS moet geleefd hebben. Fraai heeft hy niet geschreeven; maar zyne wyze van verhaalen is getrouw, valt minder in 't wonderbaare, dan wanneer anderen, zelfs JOSEPHUS, van dezelfde Geschiedenis spreeken. Een eigenlyk Wonderwerk komt in 't geheele Boek niet voor, en meer dan eens wordt erkend, dat 'er ten deezen tyde geen Propheeten waren; ook is zyne Tydrekening veel duidelyker en klaarer dan in eenig Kanonyk Boek van den Bybel. Godsdienstyver heeft wel veel gebreken in zyn verhaal willen vinden; maar die onpartydig is, zal in allen gevalle alleen in zyne verhaalen van uitlandsche zaaken onnauwkeurigheden vinden; maar de Inlandsche schynt hy volmaakt kundig te zyn. Een van de misslagen, in de uitheemsche Geschiedenis, maar die niet eens voor rekening van den Schryver komt, maakt dit Boek voor den Leezer belangryk. Ik meen de beschryving van 't geen de Israëliten van de *Romeinen* gehoord hadden, waar door zy verbonden werden derzelver verbintenis te zoeken. Hier zyn misslagen op misslagen; doch dit is de schuld des Schryvers niet: want al wist hy ook beter, hy moest verhaalen, niet het geen waar was, maar wat de *Israëliten* gehoord hadden, en die eenige Geschiedkundige nieuwsgierigheid heeft, die zal, naa 2000 Jaaren, daar op opmerkzaam weezen, hoe men zich toen de *Romeinen* in *Asien* heeft voorgesteld; zelfs de kleinste dwaaling zal hem genoegen geeven.

Met verdienden lof vermeldt de Hoogleeraar MICHAELIS den arbeid door DRUSIUS en GROTIUS, welk laatste het Boek der *Maccabeen* zeer hoog agtte, aan de uitlegging daar van besteedt. Doch zy derfden hulpmiddelen, die thans voor handen zyn, en lieten zich door eene te groo-

te vooringenomenheid voor JOSEPHUS vervoeren. Hy pryst de moeite door Pater FRÖLSCH aangewend, die in zyne Opheldering der *Syrische* Geschiedenis uit de Penningen, aan het Boek der *Maccabeen* ongemeen veel lichts byzet, 't welk hy zeer hoog ftelt, en voor de zuiverfte bron der *Syrische* Gefchiedenis houdt. WERNSDORF, die tegen deezen *Roomschen* Schryver de pen opvatte, heeft, ondanks zyne doorfteekende partydigheid, omtrent dit Boek, het, in meer dan in een opzigt, toegelicht.

Voorts wyst hy aan, hoe men zomtyds of liever veelmaals aan deeze Gefchiedenis, tegen JOSEPHUS vergeleeken, eene zeer verkeerde plaats gegeeven hebbe, en zelfs wel het Boek der *Maccabeen*, uit het verhaal en de overeenftemming van JOSEPHUS, willen bevestigen: daar dit Boek een gelyktydige oirkonde en bron der Gefchiedenis is, en wel die, welke JOSEPHUS gebruikt heeft op dezelfde wyze als hy de Kanonike Boeken gebruikte, en geheel niet zonder misflagen.

De Text van het *Eerfte Boek der Maccabeen* was *Hebreeuwsch*, die wy bezitten is alleen eene *Griekfche* Overzetting; zo min vry van misftellingen als die der LXX Overzetters. Dat wy den *Hebreeuwschen* Text niet hebben, is voor ons een groot verlies, en wy zouden in de daad onbillyk handelen, als wy eene blykbaare gefchiedkundige dwaaling, die ons in een *Grieksch* Boek voorkomt, op rekening van den Schryver wilden ftellen; want de Overzetter kan ze begaan hebben: doch by geluk hebben wy nog twee andere over, die den *Hebreeuwschen* Text geleezen hebben, JOSEPHUS, die uit hem zyne Gefchiedenis nam, en den *Syrier*, die onmiddelyk uit het *Hebreeuwsch* vertaalde. Als men deeze by elkanderen neemt, dan kan men meermaals den *Hebreeuwschen* Text weder herftellen, en de fouten, die elk byzonder begaan heeft, verbeteren. —— Tot de *Critische* en *Philologische* behandeling van het *Eerfte Boek der Maccabeen*, behoort dan ongetwyfeld, dat men by eenige zwaare of twyfelagtige plaatzen, deeze drie Leezers van den *Hebreeuwschen* Text, den *Griekschen* en *Syrischen* Overzetter, en JOSEPHUS vergelykt.

Dit heeft te wege gebragt, dat MICHAELIS, aan deeze oirkonde het noodige licht willende geeven, niet enkel voor Ongeleerden fchryven kon, gelyk hy, in zyne Aanmerkingen over de Boeken des Ouden Testaments, ge-

daan

daan hadt, maar 'er veel moest byvoegen dat voor de Geleerden is, en enkel voor hun.

Elke bladzyde bykans der Ophelderingen draagt hier van blyk; en schoon het Werk, uit deezen hoofde, min ten algemeenen gebruike geschikt is, zal het egter, in de schaarsheid van goede uitleggingen eens Boeks, 't welk door 't beschryven der groote omwenteling, die den hoofd-inhoud van 't zelve uitmaakt, de Gebeurtenissen des Ouden en Nieuwen Verbonds, als 't ware, aan elkander schakelt, voor elk Bybelminnaar dierbaar, en den Godgeleerden onmisbaar weezen. Weshalven deeze Letterarbeid alle aanpryzing verdiene.

Stoutheid in 't gissen en veranderen kenmerkt MICHAELIS, dan niet minder zyne gereedheid om zulks te herroepen, als hy nader licht bekomt; een voorbeeld hier van ontmoeten wy in de vertaaling en verklaaring van het 37 vs. des VI Hoofdstuks. *Elke Olyfant droeg een houten toorn, die hem tevens tot bescherming diende, en met werktuigen op hem vast gemaakt was*, met twee of drie Soldaaten, *die van hem schooten, en dat nog behalven den Indiaan, die hem bestuurde.* In zyne aantekening schryft hy. Een zodaanigen toorn op den rug van een Olyfant, beschryft ook PLINIUS in het VIIIste Boek der Natuurlyke Geschiedenissen, Cap. 7. *Viginti Elephanti turriti cum sexagenis propugnatoribus:* welke plaats echter niet zo moet verstaan worden als hadt elke Olyfant 60 man op den rug gedraagen; maar alle twintig hadden te zamen 60 man op zich. Dit heeft wylen WERNSDORF zeer goed herrinnerd, en de zamenhang der woorden van PLINIUS toont het duidelyk. —— In den Text leezen wy van *twee en dertig man*, behalven den Indiaan. Dit getal is geheel ongelooflyk. Een Toorn, in welken 32 man plaats hadden, moest, wegens zyne hoogte, kantelen en gevaarlyk zyn. Wylen WERNSDORF merkt §. 75 *de fide Librorum Maccab.* aan, dat 'er, volgens LIVIUS, drie of vier man in den Toorn zyn, die de Olyfant op den rug draagt. Hy verdient zelf nageleezen te worden. Maar tevens geloof ik niet, dat de Geschiedschryver der *Maccabeen*, waar tegen WERNSDORF altyd zeer gekant is, te berispen is; maar alleen zyn Afschryver. Wy zyn by hem anders geheel niet het buitenspoorige gewoon, hy is daar by een gelyktydig in *Palestina*, zelf gelyk het schynt onder den Vorst SIMON, schryvende Geschiedschryver, kon die zich, wegens het getal der op éénen Olyfant zit-

 ten-

tende Schutters en Verdeedigers, zo vergisfen? Zelfs het getal 32 moet iemand op de gedagten brengen, dat 'er eene Schryffout begaan is: want 32 Olyfanten zyn 'er vs. 30, en nu zal elke Olyfant ook 32 Schutters draagen! Kan men zich onthouden van te gisfen, dat het getal 32 uit het 30ste vers hier op de verkeerde plaats gebragt is? —— Byaldien de zaak dus eens zamenhing? De Autheur zelf schreef שלש שנים, *twee* of *drie*: want waarlyk zo veel is één Olyphant, den *Indiaan* 'er afgerekend zynde, gewoon te draagen: hier uit maakten de Affchryvers vroeg, naa dat de Olyfanten in *Syrien* door de vervolging der *Romeinen* onbekend en vreemd werden, שלשים ושנים, *twee en dertig*. De gisfing is zo waarschynlyk, of veel meer noodwendig, dat ik my de vryheid genomen heb om ze in de vertaaling te volgen. De Schryffout moet intusfchen zeer vroeg ingefloopen zyn; want hy ftaat ook in de *Syrische* vertaaling.

Met zo veel vertrouwen als de Ridder deeze verandering daar ftelt, met zo veel kragts herroept hy dezelve, in zyn *Oosterfche* en *Uitlegk. Bibliotheek*, XII. Deel, *Aanh.* bl. 174. fchryvende: „De plaats, 1 *Maccab.* VI. „ 37, gaf my voor derdehalf jaar aanleiding, om de „ Zendelingen op *Tranquebar*, door middel van den Heer „ Profesfor FREYLINGHAUSEN, te vraagen, hoe veel „ Menfchen een toegeruste Olyfant draagen kan? Ik ont„ ving van hem een antwoord, te meer voldoende, om „ dat het eigenlyk eene vertaaling is van een antwoord, „ welk een man van zestig jaaren, het hoofd van alle „ Olyfantdryvers des Konings van *Tanfchaur*, gegeeven „ heeft. Volgens 't zelve kan een toegeruste Olyfant „ 28 man draagen; dus is dan het 1 *Maccab.* VI. 37. op„ gegeeven getal van 32 ten minften zo buitenfpoorig „ niet, als het aan anderen en ook aan my was voorge„ komen; en myne verandering van 32 in 2 of 3 ver„ valt." Dit geheele antwoord deelt ons de Heer Uitgeever, in zyne korte *Voorreden*, mede: en vinden wy opgetekend hoe deeze 28 man, ten ftryde toegerust, geplaatst worden. Schoon dit Hoofd der Olyfantdryveren de *onmogelykheid* beweere in 'er 32 op te plaatzen, dunkt het ons met eenige verfchikking zeer *mogelyk*. Het gevaarte, op den rug vast gemaakt, kan eene meer bevattende gedaante gegeeven, en dus de plaats voor vier man wel gevonden worden.

Onwaarfchynlykheden ontbreeken by den Schryver van

het

het *Eerste Boek der Maccabeen* niet; zo tekent hy, by voorbeeld, in het 54ste vs. des Vden Hoofddeels op, dat JUDAS, zyn volk in *Judea* wedergebragt hebbende, 't zelve met vreugde en vrolykheid ten berg *Zion* opging en brandoffers bragt, *en dat niet één eenige van hun gebleeven was: maar zy allen te rug waren gekomen.* De aantekening van MICHAELIS luidt: „Dat in twee groote „ Veldslagen, en by het veroveren van zo veele Steden, „ door eenen storm, de *Jooden* niet één eenigen man „ zouden verlooren hebben, ziet 'er wat onwaarschyn- „ lyk uit: ondertusschen vertelt het JOSEPHUS geheel „ trouwhartig na. *Antiq.* XII. 8, 6. Waarlyk het be- „ rigt is zo klein, gelyk men het van onzen Schryver „ gewoon is, dien het anders niet gebeurt om het verre- „ gaande, het ongelooflyke, het fabelagtige aan te nee- „ men, dat ik tot de gedagten kwam, dat de woorden, „ het slot van dit vers uitmaakende, eene invulling kon- „ den zyn; dan, naardien zy tot hier toe in geen „ Grieksch handschrift vermist zyn, in de Vulgata „ staan, JOSEPHUS de zaak ook heeft, en de *Syrier* uit „ het *Hebreeuwsch* insgelyks; *Om dat van hun geen eeni-* „ *ge gevallen was, en zy gelukkig wederkwamen*, zo moet „ ik ze wel voor egt erkennen. Alleen denk ik, dat de „ Schryver niet van de Krygslieden, die in het veld ge- „ vogten hadden, wil verstaan zyn; maar van de In- „ woonderen van *Gilead*, die JUDAS hadt te rug gevoerd: „ deeze kwamen alle gelukkig aan, en den vyanden was „ het niet gelukt, om op den marsch ook slegts éénen, „ die op buit uitging en die te rug bleef, weg te rooven."

Ter slot deezer Aankondiginge, waar in wy geene voorbeelden van eene groote uitgestrektheid konden plaatzen, welke 'er in menigte voorkomen, zullen wy nog melden wat de Hoogleeraar MICHAELIS van het woord *Maccabeër*, naar welken dit Boek en die tyden den Naam draagen, zegt, in zyne Aanmerking op het 4de vs. IIde Hoofdst. JUDAS, *met den bynaam Maccabeus.* ——„ De „ Naam wordt in het *Hebreeuwsch* מקבי geschreeven, ge- „ lyk men uit de *Syrische* vertaaling, en het *Hebreeuw-* „ *sche* en *Chaldeeuwsche* Boek der *Maccabeen*, dat de „ *Jooden* hebben, ziet. Dit komt af van מַקֶּבֶת, *een Ha-* „ *mer*; zy die hem den naam geeven, vergeleeken hem, „ wegens zyne groote daaden in den Oorlog, by eenen „ *Hamer*, die de vyanden verpletterde en ook yzer

 „ smeedt.

„ smeedt. Misschien ontleenden zy het beeld uit ZACH. „ II. 3. 4. en verstondt daar הרשים, gelyk men ge- „ meenlyk doet, van smeeden. —— Men heeft over 't „ algemeen geloofd, en ik heb ook te vooren de dwaa- „ ling gevolgd, dat de *Maccaboen* daar van den naam „ hadden, dat zy de woorden מי כמוך באלם יהוה: „ *Wie is 'er onder de Goden, gelyk gy, Jehovah!* EXOD. „ XV. 11. in hunne Vaandels borduurden, en dat men „ hier van de eerste letters מכבי heeft zamengesteld, „ en daar uit op eene waarlyk den *Jooden* geen onge- „ woone wyze eenen naame gemaakt, (uit MCBJ *Mac-* „ *cabai*). Dit liet zich zeer waarschynlyk aanzien, al- „ leen is het tegen de *Hebreeuwsche* Orthographie van „ den naam. KENNICOT's tweede Dissertatie, over den ge- „ drukten *Hebreeuwschen* Text, heeft my eerst de ge- „ woone dwaaling benomen, en de vergelyking der *Sy-* „ *rische* vertaaling heeft my nog meer zeker gemaakt."

Bybels Huisboek, tot bevordering van kennis en beter gebruik der Heilige Schrift, als mede om met meer nut de Predicatien te hooren, door S. VAN EMDRE, *Predikant te Hoornaar. Te Utrecht, by* G. v. d. Brink Jansz. *in gr. octavo. Behalven het Voorwerk,* 398 *bladz.*

De onvermoeide Kerkleeraar EMDRE, het zyne willende toebrengen om de Onverschilligheid in den Godsdienst, het verwaarloozen van het leezen der Heilige Schriften, en de aanvallen des Ongeloofs, tegen te gaan, geeft ons hier den Aanvang zyns arbeids aan een *Bybel-Huisboek*; —— den *Aanvang*, schryven wy; want, schoon wy van geen Eerste Deel vermeld vinden, wyst het Slot uit dat wy meer Deelen, of ten minsten nog één, te wagten hebben.

By de overweeging van de manier, op welke hy dit Werk zou inrichten, koos hy den trant van den Heer J. HERVEY, in diens Werk THERON en ASPASIO: 't geen egter alleen van de schikking in *Zamenspraaken* en *Brieven* moet verstaan worden: dewyl HERVEY's en EMDRE's Styl wyd van elkander verschillen.

De Hoofdpersoonadien, die deeze Gesprekken voeren en de Briefwisselingen houden, zyn EUSEBIUS, een Leeraar, PHILO, diens Neef, by deezen komt THEOPHILUS, een Weetgraag en Bybelkundig Heer, met diens twee Zoonen, naar hunne Jaaren wel onderweezen.

PHI-

PHILO hadt, hoewel in zyne vroegere jeugd in de Waarheden onderlegd, zich, in een' eenigzins verder gevorderden leeftyd, aan het leezen van *Romans* overgegeeven en de *Bybeloefening* verwaarloosd, van dit leezen zoekt zyn Oom hem af, en weder ter Schriftuuroefening, te brengen: dus valt het Gesprek aanvanglyk over de *Romans*, die PHILO, onzes inziens, zo gebrekkig verdeedigt als EUSEBIUS ze bestrydt. Schoon het leezen van Romans met het Bybelleezen in geene vergelyking komt, behoort men, egter, die soort van Schriften regt te laaten wedervaaren, gelyk eenigen gedaan hebben, en onder deezen de Eerw. STINSTRA, in een en ander zyner uitgewerkte Voorredens, voor zyne Vertaaling van de *Clarissa*.(*) Dan dit in 't voorbygaan. De Eerste Zamenspraak strekt voorts om de Voortreffelykheid en Nuttigheid van 't leezen der Heilige Schrift te toonen, en eenige vooroordeelen daar tegen uit den weg te ruimen.

De Tweede Zamenspraak handelt over de woorden *Bybel*, *Oude* en *Nieuwe Testament*, over de Taal en Verheevenheid der Heilige Schrift; 'er worden eenige Tegenbedenkingen, aangaande de duisterheid en nutloosheid van eenige deelen der Heilige Schrift, weggenomen, de zaaklyke inhoud des Bybels opgegeeven, deszelfs Waarheid en Godlykheid beweerd.

Het vertrek van PHILO breekt de *Zamenspraaken* af, en geeft aanleiding tot eene *Briefwisseling*, waar in deeze zyne zwaarigheden voorstelt, en Oom zyne Oplossingen geeft. Deeze zyn vyf in getal. —— De eerste gaat over de Egtheid van MOSES Geschiedverhaal. —— De tweede over de Strydigheden der Heilige Schrift, en of 'er ook eenige Schriftuurplaatzen vervalscht, en eenige Bybelboeken verlooren zyn. —— De derde over de Prophetiën en Wonderwerken der Heilige Schrift. —— De vierde onderzoekt of de Bybel spreekt volgens het dwaalend gevoelen van onkundige Menschen. —— En de vyfde, of 'er in de Heilige Schrift GODE onbetaamlyke dingen voorkomen, en zulke dingen, die tegen het Natuurregt en de Billykheid aanloopen. —— Gelyk PHILO, in den loop der Gesprekken, zich zeer gereed door zyn Oom laat overtuigen, zo neemt hy ook een vol genoegen in de Antwoorden, tot oplossing van zyne Bezwaarinbrengende Brieven. —— Veel, wy stemmen het toe, wordt

(*) Zie ons MENGELW. in dit Deel, bl. 97, enz.

wordt 'er daadlyk in opgelost; doch *zonder een partydig Mensch te zyn, die voorgenomen heeft het kost wat het wil. den Bybel te bestryden*, zal men niet weinig te zeer maar even aangeraakt, en niet genoeg, ontwikkeld vinden. In 126 bladzyden, (want zo verre loopt het dus ver aangeduide gedeelte deezes Werks,) die menigte van zaaken, welke hier voorgesteld en verhandeld worden, eenigzins naar eisch af te werken, of zulk eene menigte van Zwaarigheden en Tegenbedenkingen in dier voege op te lossen, dat het *aan een waarheidlievend en onpartydig gemoed* voldoet, is meer onderstaan, dan dit bestek toelaat uit te voeren.

De derde Zamenspraak: Over de uitwendige Godsdienstplegtigheden onder het Oude Testament, zo voor als naa de Wetgeeving op *Sinai*, het verbond GODS met *Israël;* de Oprichting van den Tabernakel, Tempel, Synagogen, Heilige Persoonen, Feest-dagen, Offeranden, Eerstelingen, Tienden, laat zich gevoeglyker op des Eerw. Schryvers trant behandelen. —— Even zo is het gelegen met de vierde Zamenspraak, over de Tydrekenkunde der Heilige Schrift.

Eene Godvrugtige Uitspanning op Landlust, het Buiten van THEOPHILUS, breekt den loop der Zamenspraaken af: en worden daar in de Kinderen van THEOPHILUS door EUSEBIUS, over de *Bybelsche Geschiedenissen*, ondervraagd, 't welk aanleiding geeft tot tusschenbeide gevoegde ophelderingen, en weeringe van wanbegrippen uit de gewoone Leerboekjes, als het Vraagboekje van BORSTIUS, ontstaan: te welker gelegenheid de Eerw. EMDRE zyn *Kort Begrip der Bybelgeschiedenissen* aanpryst. —— De voorwerpen, welke deeze Lustplaats den oogen biedt, geeft aanleiding tot Gesprekken over eenige zeldzaamheden der Natuur, die met het voorgaande in geen zeer nauw verband staan, en in een *Bybels Huisboek* wel zouden kunnen ontbeerd worden. —— Doch, al spreekende, neemt het onderhoud wel eens een vreemde keer.

De Vyfde Zamenspraak, over de Aardrykskunde des Bybels, vangt aan met eene algemeene beschouwing der Aarde, derzelver bolronde gedaante, geeft eene verklaaring der Cirkels en andere Figuuren, die men op de Aardglobe vindt getekend; eene algemeene verdeeling des Aardkloots in land en water, de verdeeling der oude en nieuwe Wereld, benevens eenige min bekende Landen, toont wat nut de kennis dier dingen heeft tot verklaaring

der

der Heilige Schrift, en behelst verder eene Beschouwing van 't Land *Kanaän*, deszelfs naaste Naabuuren, eene optelling van de voornaamste andere Landen, die in den Bybel voorkomen, en door wie ze eerst bevolkt zyn.

Deeze laatste Zamenspraak dunkt ons de uitgewerkste, en gaat van twee ophelderende Kaarten vergezeld; de een het *Land van elofte* verbeeldende, en de ander een Landkaart, behelzende de voornaamste plaatzen, die in den Bybel voorkomen, volgens de beste berigten, op nieuws door den Schryver deezes Werks getekend. In welker vervaardiging hy erkent van de uitgegeven Kaarten des *Maastrichtsche* Hoogleeraars BACHIENE het behoorelyk gebruik gemaakt; maar zomtyds, daar hy het noodig agtte, uit hoofde van een nader licht in die Weetenschap, by BUSCHING en MICHAELIS verkreegen, of uit Reisbeschryvingen, als die van NIEBUHR, ontleend, dien Gids verlaaten te hebben.

Dit is het beloop des Werks. Uit de laatste Zamenspraak neemen wy het volgende ter proeve over. Naa dat EUSEBIUS zynen Leerling in de Beginzelen der Aardrykskunde onderweezen hadt, zegt

PHILO.

„ Ik verblyde my zeer over uw leerzaam onderwys; maar hoe komen my alle deeze dingen te pas, in het beter verstaan der H. Schrift?

EUSEBIUS.

„ De kennis des Aardryks is zeker noodig om veele dingen in den Bybel beter te verstaan, en gy kunt in deeze weetenschap nimmer goede vorderingen maaken, ten zy gy de eerste beginzelen van dezelve kent, en daarom moest ik vooraf eenige gronden leggen. Doch daarenboven hebben wy thans eenige dingen behandeld, die haar invloed hebben op de verklaaring van Gods H. Woord. By voorbeeld: wy hebben gesprooken van de Rondheid der Aarde, van de Breedte der Aarde, van de Woestheid der Aarde naar den kant van de Noord- en Zuidpool, enz. En dit alles stemt nauwkeurig overeen met de leere des Bybels.

PHILO.

„ Leert Gods Woord dan ook dat onze Aarde rond is?

EUSEBIUS.

„ Zekerlyk ja; hebt gy nooit die verheven uitdrukking ge-

geleezen by den Propheet *Jesaias*, Cap. 40, 28. daar van God gezegd wordt: *Hy is het, die daar zit boven den kloot der aarde.* En dat de wateren die klootsche gedaante der aarde volgen, schynt den Natuurkundigen *Arabier*, ik bedoel JOB, niet onbekend geweest te zyn, als hy zegt, Cap. 26, 10. *Hy heeft een gezet perk over 't vlakke der wateren rondom afgeteekend*, of, gelyk men 't vertaalen kan: *Hy trekt een cirkel rondom het water.*

PHILO.

„ Indien de aarde rond is als een bol dan rust zy nergens op, hoe kan zy dan blyven staan? Zy heeft dan geen vastigheid.

EUSEBIUS.

„ God draagt alle dingen door 't woord zyner kragt, dat is door zyne almagt, derhalven heeft de aarde geene rustplaats noodig. Ik zou u wel eenige middeloorzaaken kunnen melden, waar door de aarde onbeweeglyk in haaren stand blyft; doch dan zou ik my te ver in natuurkundige dingen inwikkelen; zegge nu maar alleen, dat deeze gesteldheid der Waereld zeer juist wordt uitgedrukt, *Job.* 26, 7. *Hy hangt de aarde aan een niet* (*).

PHILO.

„ Word 'er ook van de *Breedten der Aarde* in den Bybel gesprooken?

EUSEBIUS.

„ Ja, in dat zelfde Boek van *Job*, Cap. 38, 18. vraagt God, onder meer andere onbekende dingen: *Zyt gy met uw verstand gekomen tot aan de breedten der aarde? —— Geeft 't te kennen, indien gy dit alles weet.* Hoe nauwkeurig komt dit overeen met de oude en hedendaagsche ondervindelyke Aardrykskunde. De vermaarde Aardryksbeschryver, PTOLOMEUS, die in de 2de Eeuw naa Christus

(*) *Ps.* 24, 2. word gezegd van de aarde, dat de Heere dezelve *gegrond heeft op de zeën, en gevestigd op de rivieren.* Men vertaaldt deeze woorden beter, *boven de zeën*, en *boven de rivieren:* dewyl de landen hooger dan de wateren zyn; hoe digter men aan de zee, en aan de uitwatering der groote rivieren komt, hoe laager land, doch ver van zee, en daar de groote rivieren haaren oorsprong neemen, heeft men 't hoogste land.

tus geboorte heeft geleefd, kende veel meer landen ten Oosten en ten Westen, als ten Noorden en ten Zuiden, waarom hy 't eerste de langte, en 't laatste de breedte der aarde noemde. En onze hedendaagsche Geographisten zyn in 't zelfde geval; want, schoon 'er zedert twee eeuwen zeer veele Landen ontdekt zyn in 't Noorden en in 't Zuiden, nogthans hebben wy meer kundigheid van de Landen, die Oost- en Westwaards liggen. En dewyl men meermaals de breedte van een ding deszelfs *Zyde* noemt, zo spreekt ook de H. Schrift van *de zyde der Aarde*, wanneer de breedte wordt te kennen gegeeven, *Jer.* 6, 22. *Zo zeidt de Heere, ziet daar komt een Volk uit het Noorden, en een groote natie zal opgewekt worden uit de zyden der aarde.* Zie ook *Cap.* 31, 8. en *Cap.* 50, 41. En daar de hedendaagsche Geleerden, welke steeds de zee bevaaren om nieuwe ontdekkingen te doen, ons met veel waarschynlykheid leeren, dat 'er ongelyk minder Landen in 't Zuider dan Noorder halfrond gevonden worden, en die Noordsche Landen, gelyk ik straks zeide, wegens de koude ontbloot zyn van die vrugtbaarheid, welke men in de gematigde en heete lugtstreeken aantreft; zo zien wy hoe gepast JOB zegt: Cap. 26, 7. *Hy breidt het Noorden over 't woeste.*

PHILO.

„ Wat is 'er meer aan te merken?

EUSEBIUS.

„ Ik moet noodzaaklyk nog eenige dingen opmerken, om misverstand by 't leezen des Bybels voor te komen; 't betreft de woorden *Aarde*, *Zee*, *Eilanden*, benevens ook een juist begrip der Hemelstreeken en Waerelddeelen, enz. —— Gy moet weeten dat de Hebreeuwsche en Grieksche woorden, welke zomtyds den geheelen aardbodem aanduiden, dikwyls slegts een klein gedeelte van dezelve te kennen geeven; waarom onze geagte Overzetters ook zeer dikwyls die woorden door *Land* vertaald hebben. —— De benaaming van *Zee* word in de H. Schrift niet alleen gegeeven aan die groote vergadering van wateren, die wy dus noemen; maar ook aan de binnenlandsche meiren; van hier dat men leest van de Zoutzee, *Gen.* 14, 3; de Zee van Tiberias, *Joh.* 6, 1; de Zee van Jaëzer, *Jerem.* 48, 32; welke alle slegts meiren zyn. —— Wat de *Eilanden* betreft, daar door worden niet altoos in den Bybel landen verstaan, die van 't water om-

omringd zyn: maar ook zulke landen, welke ten aanzien van Kanaan over zee gelegen zyn, enz. Zie de Randtekening op *Gen.* 10, 5. —— Wat de *Hemelstreeken* betreft, wy spreeken van Noordoost, Noordwest, Zuidoost, Zuidwest; ja op het Scheepscompas telt men 32 streeken. In de H. Schrift word alleen maar van 4 hemelstreeken gewag gemaakt, *Oost*, *West*, *Zuid* en *Noord*, onder welke men alle zydstreeken moet verstaan; zo worden de *Chaldeen* en *Assyriers* in den Bybel Noordsche Volkeren genaamd, schoon zy ten Noordoosten van 't Joodsche land gelegen waren. En daar wy in de Landkaart 't Noorden van vooren, 't Zuiden van agteren stellen, zo zyn de Hebreen gewoon 't Oosten van vooren en 't Westen van agteren te plaatzen, dit moet men wel in 't oog houden; b. v. de *agterste zee*, *Deut.* 11, 24, *Joël* 2, 24, is de *Middelandsche Zee*, die ten Westen van Kanaan ligt. Van hier, dat 't Noorden genoemd word de zyde der aarde, *Jer.* 6, 22. —— Wat de *Vier Waerelddeelen* betreffen, van dezelve word in de H. Schrift geen gewag gemaakt; wy leezen wel van *Asia* in den Bybel, maar nimmer komt 't als een der vier deelen onzer aarde voor, maar alleenlyk als zeker landschap."

Verzameling van Biddagspredikatien, uitgesprooken door den recht Eerwaardigen, zeer geleerden, en Godzaligen Heer THEODORUS VAN DER GROE, *in zyn E. Leven Bedienaar des Godlyken Woords in de Hervormde Gemeente te Kralingen. Te Utrecht, by* H. v. Otterlo, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 358 *bl. In 4to.*

Een Zestiental Biddagspredikatien, door den Eerw. VAN DER GROE, te *Kralingen*, in daar onder uitgedrukte Jaaren, zyne Gemeente voorgedraagen, brengt men aan het licht; de eerste werd in den Jaare 1743, en de laatste in 1777, uitgesprooken. De meeste zyn Voormiddags-Predikatien, gelyk ons het Voorberigt der Uitgeeveren meldt; en daar hy gewoon was in de Naamiddags-Predikatien, de Weldaaden op te tellen en bemoedigende Aanspraaken ter Bekeeringe te doen, behelzen deeze Biddags-Leerredenen, doorgaans, naa 't wydluftig verhandelen der Texten, eene optelling van Zondeschulden, en een voordragt van de daar op gedreigde Straffen,

fen, waardoor ze eene eenzelvigheid krygen, die, by 't leezen, niet weinig van de kragt beneemt, schoon ze, op afstanden van tyd gehoord, die mogen gehad en de *Kralingsche* Gemeente benevens andere Bewonderaaren van deezen Man, bevallen hebben, en misschien nog den zadanigen zullen behaagen, die meer voldoening vinden in sterk gekleurde Zond-tafereelen, gepaard met schriklyke Bedreigingen, dan in bepaalder weluitgewerkte Redenvoeringen. —— 's Mans wyze van voordragt is by wylen zonderling: waarom ook de *Approbatie* luidt. „ Op „ bericht van Visitatores Librorum, approbeert de Classis van Utrecht deze Predikatien; doch verklaart daar „ by, dat dezelve eenige gedachten en wyzen van voor„ stellen voor den Autheur laat." —— Vreemd klonk onder andere ons het Slot eener Predikatie. „ Myne „ Vrienden, nu heb ik de eene boodschap van Hem, die „ op den Throon zit, ende den Lamme, by ulieden afge„ legd. Ik hoope in den Namiddag, in zynen naame, „ nog eene andere te doen. Op andere tyden heb ik „ veel moeite gedaan, om ulieden tot bekeering te ver„ maanen. Maar nu heb ik last van mynen Hoogen God „ om deze Predikatien te verzegelen en te sluiten, met „ dat woord van den Propheet Jes. 50. 10. *Wie is 'er* „ *onder ulieden, die den Heere vreest, die na de stemme* „ *zynes Knegts hoort? als hy in de duisternisse wandelt, en-* „ *de geen licht heeft, dat hy vertrouwe op den naame des* „ *Heeren, en steune op zynen God, Amen. Wacht op den* „ *Heere ende zyt sterk, en hy zal uw herte versterken, ja* „ *wagt op den Heere.*" Amen.

Het Voorregt der Openbaare Godsdienstoefeninge aangetoond in eene Leerreden, ter gedagtenisse, dat de Kerk der Vereenigde Doopsgezinde Gemeente, te Westzaandam, tot dat einde voor de eerste maale gebruikt is, gehouden door HENDRIK VAN GELDER, *Leeraar dier Gemeente. Te Amsterdam, by* J. Yntema. 42 *bl. In gr.* 8*vo.*

Eene welingerigte gebruikmaaking van DAVIDS woorden uit den XXVI *Psalm* vs. 8. *Heer! ik heb lief de wooninge van uw Huis, en de plaatse des Tabernakels, Uwe Eere*, doet den Eerw. VAN GELDER zyne Gemeente, op den Honderdjaarigen Gedenkdag des gebouws hunner Godsdienstvergaderinge, het Voorregt der Openbaare Gods-

Godsdienstoefeninge, schetzen. Dan wel byzonder verledigt hy zich, eigenaartig met het oogmerk eens zulken Vierdags, om zynen Toehoorderen een Berigt mede te deelen van veele byzonderheden, de opkomst, voortgang en instandblyving dier Gemeente betreffende. —— Meest alles, wat in dit gedeelte der Leerreden voorkomt, is plaatslyk, en alleen voor de Leden dier Gemeente ingerigt, — meest alles, zeg ik, want hy heeft 'er ingevoegd een Geschiedkundig verhaal, uit egte bescheiden opgesteld, raakende de opkomst en aanwas der *Doopsgezinden in Noordholland*, bovenal aan de *Zaan*. Eene Gezindheid, welke aldaar, sterker dan elders in *Holland*, zich nedergezet en aanzien verworven heeft: bekend is het allen, die, met een meer dan vlugtig oog, het Scheep- en Handelryk *Zaandam* bezigtigden, dat een groot deel der rykgegoede Bewoonderen en Handeldryveren aan de *Zaan* tot die Broederschappe behooren, en kan het den weetgierigen des niet onverschillig weezen, hoe het bykome, dat, in deeze opmerkelykste Dorpen onzes Vaderlands, die in veele opzigten verscheide Steden opweegen, zulk een aantal *Doopsgezinden* gevonden worde. Zy kunnen hier voldoening vinden, en teffens zien, hoe een Aanhang, in den beginne klein, onder vervolging zugtende, met den aanblik eener zagte Regeeringe, wars van onchristlyke Vervolgzugt, aangroeide, en eerlang Gemeenten vormde, welker Leden niet alleen, door noest gedreeven Koophandel en yverig voortgezette Handwerken, allernuttigst voor de Maatschappye wierden, in staat om zichzelven en hunne eigene Armen te onderhouden; maar ook om de nooddruftigen in den Lande en elders, uit hunnen overvloed, te hulpe te komen. Zy, die in de dagen der Vervolginge niet dan ter sluik durfden vergaderen, en het met leevensgevaar deeden, gelyk dit Geschiedverhaal uitwyst, kreegen eerlang Openlyke Vergaderplaatzen. Onderlinge verdeeldheid vermenigvuldigde dezelve: opgeklaarder begrippen deedt ze verminderen, en de tegenwoordige gesteldheid der Doopsgezinde Gemeenten te *Zaandam*, hier tot veele kleinigheden toe nauwkeurig beschreeven, gebooren worden.

Gewis zal die Gemeente, voor welke deeze Leerreden, als haar Kerkgebouw bepaald betreffende, byzonder ingerigt is, den Eerw. VAN GELDER zo wel danken als zy, eenige Jaaren geleden, hem verpligt was, voor het plegtig ten Godsdienstigen gebruike afzonderen van het staatlyk Or-

Orgel in dat Gesticht, en zich opgewekt vinden om de nutte Lessen, waarmede hy zyne Kerkreden ten einde stuurt, op te volgen: terwyl dit Gedenkstukske den Doopsgezinden aan den *Zaan* niet dan aangenaam kan zyn; en anderen, buiten die betrekkingen, het met genoegen zullen leezen.

Alle de Werken van FLAVIUS JOSEPHUS, *met aanmerkingen uitgegeeven, door* J. F. MARTINET, A. L. M. Ph. Dr. *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen te Haarlem en te Vlissingen, en Predikant te Zutphen. Zesde Deel. Met nieuwe Plaaten. Te Amsterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1786. *In gr. 8vo. 511 bladz.*

Met het tegenwoordig Zesde Deel der Werken van JOSEPHUS, neemt diens breedvoerige Beschryving van den *Oorlog der Jooden tegen de Romeinen*, eenen aanvang; een Oorlog, die in zwaarte voor geen Oorlog behoeft te wyken; en in de verdelging van der Jooden staat eindigde; een Oorlog, deels door JOSEPHUS bygewoond, daar hy in den beginne tegen de *Romeinen* streedt, doch zich eindelyk door den nood gedrongen vondt in hunne Heiren te begeeven, 't welk hem tot oor- en ooggetuigen van veele der Krygsverrigtingen maakte.

In verscheide Uitgaven der Werken van JOSEPHUS heeft men het *Leeven diens Geschiedboekers* afgescheiden van zyne *Joodsche Oudheden*; doch, naar het oordeel van den Eerw. MARTINET, verkeerd: daar men oudtyds het Boek, dit Leeven bevattende, gehouden heeft voor het *laatste dier Boeken*, of voor een *Aanhangzel* op dezelve; gelyk men het ook, in de oude Handschriften van JOSEPHUS Werken, daar aangehegt vindt. Hier om laat hy het die oude, en de eerste, plaats in dit Boekdeel bekleeden.

By den aanvang deezer Leevensbeschryving, luidt de Aanmerking des Uitgeevers. „ De Leezer zal veele byzonderheden van JOSEPHUS *Leeven*, uit het volgende verslag, dat hy 'er van geeft, kunnen leeren. Hy werd in 't eerste Jaar der Regeering van Keizer KAJUS KALIGULA (in het Jaar 38 onzer telling) te *Jerusalem* gebooren; doch, in den beginne des Oorlogs tegen de *Romeinen* gevangen ge-

noemen, en door een oude Voorzegging, uit Vleizugt op Keizer VESPASIANUS toegepast hebbende, tot een Romeinsch Burger verheeven. Naa *Jerusalems* Verwoesting, beschreef hy de *Joodsche Oorlogen* in VII en de *Joodsche* Oudheden in XX Boeken, welke laatste hy, in 't Jaar 93, ten einde bragt. Hier na volgede dit Kort Boek van zyn *Leeven*. Ook heeft men 'er twee van hem tegen APPION, die volgen zullen agter de Boeken van de *Joodsche Oorlogen*. —— Zyn Grieksche styl verdient grooten lof, meer dan zyne onzydigheid als Historieschryver. Hy zogt de *Romeinen* allerwegen te vleien; waardoor hy soms zeer benard scheen, hoe hy zich zou uitdrukken. Dikwyls hebben wy gezien, dat hy zeer bedremmeld spreekt, als het de waarheid van den *Joodschen* Godsdienst goldt, om dat zyne Natie alle andere Godsdiensten verwierp, en de haare voor de alleen waaragtige hieldt. En men merkt aan, dat, daar de *Christlyke* van de *Romeinen* werd aangezien voor een deel van den *Joodschen*, welke eerste nog sterker aandrong op het verzaaken van het Veelgodendom, JOSEPHUS, om die reden, denzelven met stilzwygen heeft voorbygegaan. Een Staatkundig oogmerk bestierde dan zyne pen: dit is klaarer, dan te bepaalen, met welk een oog hy, als *Jood*, den *Christlyken* Godsdienst beschouwd hebbe."

Met Aantekeningen heeft de Eerw. MARTINET dit gedeelte van JOSEPHUS *Werken* zo min, als het voorgaande, overlaaden; doch het eenige noodige tot opheldering van waare, en het wegneemen van schynstrydigheden, niet laaten ontbreeken; noch ook aan de zodanige die de aandagt der Leezeren opwekken, om door het staatkundig floers der Schryfwyze van JOSEPHUS te doen heen zien, en bovenal dezelve te bepaalen tot den Christlyken Godsdienst, en de vervulling der Voorzeggingen onzes Godlyken Meesters, waar van de *Joodsche* Geschiedschryver dezelve geheel aftrok.

Dan hoe zeer JOSEPHUS het vermelden daar van ontweek, kon hy niet nalaaten een en ander geval te boeken, 't welk wy in de Gewyde Schriften der *Christenen* desgelyks vermeld vinden. Tusschen deeze en des Joodschen Geschiedschryvers berigten, doet zich wel eens eene meerdere of mindere strydigheid op, die aanleiding geeft tot eene Aantekening des tegenwoordigen Uitgeevers; van dien aart is, de gemaakte op het verhaal van den *Egyptischen Propheet* door hem in deezer voege voorgedraa-

draagen. —— „Nog werd *Judea* door een ander kwaad gedrukt, zeker valsch *Egyptisch* Propheet, die een groot Bedrieger was, betoverde het Volk dermaate, dat hy omtrent *dertig-duizend* Menschen by een vergaderde, welken hy na den Olyfberg leidde, en toen met eenigen, die hem getrouw waren, na *Jerusalem* trok, met voorneemen om de *Romeinen* daar uit te jaagen, zich meester van de Stad te maaken, en den Zetel zyner gewaande Heerschappye aldaar te vestigen. Maar FELIX trok hem met de *Romeinsche* benden en een groot getal *Jooden* tegen: waarop het tot een gevegt kwam. in 't welk veelen, die deezen *Egyptenaar* volgden, in stukken gehouwen werden, terwyl hy 't met de rest ontkwam."

De Aantekening des Heeren MARTINET luidt. „JOSEPHUS heeft in het XXste Boek. Hoofdst. VI zyner *Oudheden* van dit geval gesprooken; doch het getal der Aanhangeren van den *Egyptischen* Profeet niet bepaald, gelyk hier, op *dertig-duizend* lieden, die LUCAS alleen brengt tot *vier-duizend*, (*Hand.* XXI, 38;) maar wel het getal der gesneuvelden en gevangenen gemeld. Zy, die den heiligen Euangelist niet gunstig zyn, hebben niet verzuimd denzelven van onnauwkeurigheid te beschuldigen; en anderen hebben niet nagelaaten om hem te verdedigen. Men zegt dan dat deeze aanhangers in 't begin maar drie duizend waren, doch tot *dertig-duizend* aangroeiden; een ander zegt, dat, onder den geheelen hoop van *dertig-duizend*, maar *vier-duizend* Moordpriemers waren: een derde oordeelt, dat de Afschryvers van JOSEPHUS eenen misslag in het overschryven gemaakt hebben, en dat men dus op het getal van *dertig-duizend* geen' staat kan maaken. Maar zou men, vraagt een vierde, JOSEPHUS verhaal met dat van LUKAS niet kunnen overeenbrengen? LARDNER heeft ondernomen, op eene geregelde wyze (in de *Geloofwaardigheid der Evangelie-Geschiedenis*, Iste Deel *bladz.* 548. 549.) dat de berigten van deeze twee Historieschryveren dezelfde zyn; doch alleen in het getal verschillen, en besluit met te zeggen, dat, indien wy de getallen hadden, welken in het oorspronglyke Afschrift van JOSEPHUS geweest zyn, (de eenige omstandigheid van belang waar in deeze twee verhaalen van elkanderen en van LUKAS verschillen) dat ze dan zeer net of zeer na met dat getal, 't welk wy in de *Handelingen* vinden, zouden overeenkomen."

Dit Deel loopt tot het Derde Boek, of tot het Tydperk dier Geschiedenisse, waarin NERO aan VESPASIANUS het gebied in zyn Krygsheir in *Syrie* geeft, om de *Jooden* te beoorlogen.

Beschouwing der Wonderen Gods in de minst geachte Schepzelen. Of Nederlandsche Insecten beschreeven en afgebeeld. Door J. CH. SEPP. *Tweede Deel. Drie Plaaten in quarto. Te Amsterdam, by* J. Ch. Sepp. 1788.

Met de afgifte deezer drie Plaaten, (naar gewoonte ten zindelykste uitgevoerd, en zeer juist beschreeven,) verrast ons de Heer *Sepp* inzonderheid met de afbeelding en een berigt van twee Rupsen-Insecten, die tot nog het opmerkzaame oog der waarneemeren schynen ontsnapt te weezen, en welken hem gelukkig, in 't naauwkeurig gadeslaan deezer Schepzelen, voorgekomen zyn; en wel indiervoege, dat hy gelegenheid gehad hebbe, om ze op te kweeken, en hunnen wasdom enz. na te spooren.

Het eene, zig met riet en rietagtig Gras geneerende, noemt hy de *kleine Rietvink*, in onderscheiding van een voorheen beschreeven Insect, dat hy, van wegens deszelfs gewoone voedzel, den *Rietvink* genoemd heeft. Twee volwassene Rupsen van deeze soort ontdekt hebbende, viel het gelukkig uit, dat ze juist Man en Wyf waren; en dat het Wyfje, na voltrokken paaring, een genoegzaam aantal vrugtbaare Eieren leide; het welk hem in staat stelde, om dit Insect in alle deszelfs veranderingen gade te slaan: waaromtrent hy, buiten het algemeene, het volgende wel byzonder opgemerkt heeft. De Rups verkreeg, genoegzaam by iedere vervelling, eene in haare soort schooner gedaante; vooral nam haare sterke ruigte trapswyze af, zo dat ze, van zeer ruighairige, maar korthairige Rupsen wierden. De Pop had, boven de gewoone beweegbaarheid, ook dit, dat zy, aangeraakt wordende, zig ongemeen sterk, zeer langduurende, bewoog, en in de rondte draaide. De Vlinders zaten, gelyk alle Nagtvlinders, niet alleen meest stil by den Dag; maar zy hadden, daar benevens, den ganschen dag eene buitengewoone log- of slaaperigheid; zo dat zy over dag byna met geene mogelykheid wakker te krygen waren, en genoegzaam dood scheenen te zyn; waartegen zy

zig,

zig, als de Nagt naderde, in beweeging begaven, begonnen te loopen en te vliegen. Schoon het wyders niet vreemd zy, dat alle Vlinders van dezelfde soort zig niet even lang in hun Poppenverblyf onthouden, is 't egter in dit geval opmerkenswaardig, dat één deezer Vlinders het zelve, in vergelyking met de anderen, zo zeer spoedig verliet. Alle de Poppen naamlyk, (en de Heer *Sepp* had 'er al ettelyken,) bleeven, van 't laatst der maand July af, tot in het volgende voorjaar in de maand May, liggen; alleenlyk kwam 'er, uit ééne enkele Pop, na verloop van 17 dagen, na het inspinnen der Rupse, de Vlinder te voorschyn: daar alle de anderen ruim 300 dagen als Poppen hadden moeten blyven liggen, eer de Vlinders 'er uitkroopen; had deeze Vlinder daarentegen naauwlyks 14 dagen in zyn Poppenstaat doorgebragt. (*)

Een tweede Insect, welks melding den Heer *Sepp* insgelyks tot nog by niemand voorgekomen is, had hy reeds meermaalen als Rups gevonden; doch 't had hem, door te vroegtydig sterven, niet mogen gebeuren dezelven tot de verandering te brengen. Eindelyk ontdekte hy dezelven weder op Eiken-bladen, met dien gewenschten uitslag, dat hy, een aantal van verschillende grootte bezittende, de vervelling der Rupsen, benevens haare verandering in Pop en Vlinder, konde waarneemen, en dus 't merkwaardigste nopens dit Insect beschryven en afbeelden. De koleur der Vlerken des Vlinders doet hem dien, ter onderscheidinge van anderen, den *Rooden en Gryzen Vlinder* noemen. Van alle zyne Rupsen overwinterden en behiel-

(*) De Vlinders komen gemeenlyk vroeger of laater uit de Pop, naar maate dat ze voor eene mindere of meerdere warmte bloot liggen, waartoe verscheiden oorzaaken kunnen zamenloopen. Maar, buiten dit, komen eenige Vlinders merkelyk vroeger dan anderen van dezelfde soort te voorschyn, zonder dat men 'er eene bepaalende reden van kunne geeven, en 't dus als eene afwyking van 't gewoone aan te merken zy. Men ontdekt dit meermaals by overwinterende Poppen, vooral van Nagtvlinders: men heeft Rupsen, die in den Herfst Poppen worden; uit eenigen derzelver komt de Vlinder nog in dien Herfst voort; doch de meesten blyven in de Pop tot de maand Juny of July des volgenden jaars, en sommigen breeken eerst, in 't tweede jaar, door hun Poppenvlies heen. Zie *Rosel Nat. Hist. der Ins. I. D. bl.* 142, 143, 192, 362, 369. en *Tydwyzer der Rupsen*, bl. 29, 131.

hielden het leven slegst zes Poppen; en onder de daaruit voortkomende Vlinders was alleen één eenig Wyfje. Hier mede was dan egter alle verdere hoop op een jong Broed niet afgesneeden; dan hy zag dezelve na verloop van etlyke dagen verydeld; doordien het Wyfje, niet gepaard althans niet bevrugt geweest zynde, maar vier onvrugtbaare Eitjes lei, en daarop stierf. —— By die gelegenheid hegt de Heer *Sepp* hier aan de volgende opmerking.

„ Wat zoude toch, heb ik verscheidene maalen gedacht, hier wel de Oorzaak van zyn, dat een Wyfje, als by voorbeeld het boven beschrevene, in gezelschap van verscheidene Mannetjes, zich van maar zeer weinig Eiëren ontdoed, en welken dan nog daarenboven, zo als door den Tyd blykt, onbevrucht zyn? Naar alle waarschynlykheid deze; doch ik geeve myne gedachten om beetere. Ieder Vlinderwyfje, en wel in 't byzonder die der *Phalænæ* of Nagtvlinders, gevoeld zich ten eersten, na deszelfs te voorschynkoming uit de Pop, geprangd of gedrongen om Eiëren te leggen, maar houd als 't ware deze drift om te leggen tegen of op, tot 'er Tyd toe, dat het zelve eerst met een Mannetje gepaard heeft; doch veele Soorten, dit paaren niet willende doen, in eenen beslooten of gevangen zynden Staat, zo komt het myns erachtens hier van daan, dat als dan een zodanig opgeslooten of gevangen zynde Wyfje, derzelver Eiëren, zo lang by zich behoud, als het zelve Haar maar eenigzins mogelyk is; doch eindelyk, om zo te spreeken, door den Tyd haare krachten voelende verminderen, kan het zich het Eiërleggen niet langer tegenhouden, maar moet zich om zo te spreeken tegen wil en dank, ten minsten van eenigen derzelven, ontdoen; uit welke Eiëren als dan nimmer jonge Rupsen zullen voortkoomen, dewyl dezelven onbevrucht waren: na het leggen dezer als 't ware doode Eiëren volgd als dan ook, niet lang daar na, het sterven van de Vlinder zelfs."

Behalven deeze twee min waargenomen Rupsen, enz. geeft ons de Heer *Sepp* nog eene afbeelding en beschryving van eene meer algemeen opgemerkte Rups, en derzelver verandering, uit welker Pop de schoone glanzige *Satyn-Vlinder* hervoort komt; by *Linnæus* genaamd *Salicis*; dewyl de Rups zig meest op de Willigen onthoudt, hoewel ze ook zomtyds op de Abeel-boomen gevonden worde. Des Autheurs keurige hand in 't afmaalen der Insecten, bestendig zigtbaar, vertoont zig hier als by uitsteek, in 't navolgen van de schoonheden der Natuur.

Va-

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, sints den aanvang der Noord-Americaansche Onlusten, en daar uit gevolgden Oorlog tusschen Engeland en deezen Staat, tot den tegenwoordigen tyd. Uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Tweede Deel. Ten Vervolge van WAGENAARS *Vaderlandsche Historie. Te Amsterdam, by* J. Allart. *Behalven den Bladwyzer* 501 *bladz. in gr.* 8vo.

Toen wy het Eerste Deel deezes Werks aankondigden, hebben wy, volgens onze gewoonte, den Aanvang ziende van een Letterarbeid, die breed kan uitloopen, alles gezegd van het Oogmerk, den Aart en Uitvoering, wat wy uit des Schryvers Voorreden, met dat Deel vergeleeken, konden bybrengen, en moeten onze Leezers derwaards verzenden. (*)

Veel nieuws te zoeken in een Werk der Vaderlandsche Geschiedenis van de Jaaren MDCCLXXIX en MDCCLXXX bevattende, zou een ydel zoeken weezen; stondt ooit de Drukpers gereed om alles aan het licht te brengen, het was in de gemelde Jaaren, met welker Beschryving dit Deel begint en eindigt.

Wy zullen onze Leezers niet ophouden met den Inhoud deezes Deels, uit *Twee Boeken* bestaande, op te geeven. Zy herinneren zich, de bovengemelde Jaartallen onder 't ooge krygende, hoe veel 'er over het Onbepaald Convoy te doen viel; hoe *Frankryk* en *Engeland* niets verzuimden om de *Vereenigde Gewesten* elk in zyne belangen over te haalen: wat 'er in *Texel* met den veel gerugtsmaakenden PAUL JONES te doen viel; wat een van de CAPELLEN *tot den Poll* overkwam; hoe de Menschliefde van de Gebroeders NARREBOUT uitblonk. —— Welk eene zonderlinge Weersgesteltenisse, met de gevolgen daarvan, in den Jaare MDCCLXXIX stand greep; hoe BYLAND, door FIELDING opgebragt, het vuur des misnoegens tegen de *Engelschen* bet deedt opblaaken; en de mishandelingen van dat Ryk zo in *America*, als de schennis van onze Kust, tot het deerlykst uiterste voortholden: hoe het plan der *Gewapende Onzydigheid* ter baane kwam; hoe de Papieren, by den Heer

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroefeningen.* II Deel. Iste Stuk, bl. 193.

Heer LAURENS gevonden, *Amsterdam* in 't haatlykst licht deeden voorkomen; en dit alles van eene Oorlogsverklaaring des Engelschen Hofs gevolgd werd.

Beloofden wy, by de Aankondiging des Eersten Deels, als ons een volgend onder 't ooge kwám, daar uit eene Proeve te zullen opgeeven, wy zullen dit ons woord gestand doen, en het voornaamste, de *Gewapende Onzydigheid* betreffende, hier plaats geeven.

„, De Zeeroveryen en onbillyke Handelingen der *Engelschen* klonken de wyde Wereld door; elke Mogenheid, die 'er eenigzins de drukkende zwaarte van voorzag, of gevoelde, en 't heil haars Volks met den bloei des Lands ter harte ging, moest 'er daadlyk op bedagt weezen om zich in zulk een staat van zelfverdeediging en tegenweer te stellen, als kon strekken om de Regten der Onzydigheid te doen eerbiedigen en te handhaaven. Te zeer was de *Groot Britannische* Zeemagt toegenomen, te sterk het aantal der Roofschepen diens Volks, welke de Zee als bedekken, dan dat ieder Onzydige Mogenheid in *Europa* voor zichzelven in staat was overal genoegzaamen wederstand te bieden aan dien geesfel der wateren. Niets beters of kragtdaadigers kon 'er in 't werk gesteld worden, daar elk op zichzelven te zwak was, dan een Plan om alle Zeemogenheden, niet in den Oorlog betrokken, te vereenigen, en met zamenverbondene kragten den vryen Handel en Scheepvaart te beschermen (*). Een Plan, hoe schoon, egter met veele zwaarigheden omzet, en moeilyk in te voeren, aangemerkt de onderscheide belangen van deeze en geene Mogenheden aan den een of ander der Oorlogvoerende Vorsten verbonden, wier gunst zy zogten, of wier haat zy vreesden: hoewel zy allen een gelyk belang hadden, om voor de vryheid, veiligheid, en het ongestoord gebruik der openbaare Zee te zorgen. CATHARINA DE II, Alleenheerscheresse der *Russen*, en haar toenmaaligen Staatsdienaar de Graaf NIKITA VAN PANIN hadden de eer om zulk een Plan, of zelfs uit te vinden, of, op het ingeeven van eene andere Mogenheid, daar in grootlyks belang hebbende, eerst aan den dag te brengen."

De

(*) Zodanig een Plan was reeds aangeduid, door onzen Staatkundigen Geschiedschryver WAGENAAR. Zie zyne *Hist. Pol. Tractaten.* I Deel, bl. 243.

De Hoven van *Londen*, *Verfailles* en *Madrid*, ontvingen met Lentemaand de Verklaring deswegen van haare Ruskeizerlyke Majefteit. Onze Gefchiedfchryver de Verklaaring zelve opgegeeven hebbende, voegt 'er deeze Aanmerkingen by. —— „Niet alleen ftraalen, in deeze Verklaaring, de onlochenbaarfte trekken door van den yver der Alleenheerfcheresfe aller Rusfen, om haare eigen Onderdaanen te befchermen, maar ook om het Ryk der Volken in 't algemeen te handhaaven. De bekwaamheid, het beleid, en 't doorzigt van den Staatsdienaar, die dit Plan beftuurde, werd van elk bewonderd, en de verklaaring aangezien voor een meesterftuk van eenvoudigheid en klaarheid, waar in de Regten der Volken in den vryen Handel en Zeevaard, vooral van onzydige Mogenheden, met betrekking tot de Oorlogenden, zo nauwkeurig en met zo weinig omflags bepaald worden, dat 'er geene uitvlugt voor gedrongene en gewrongene uitleggingen overbleef. De Regel, *Vry Schip vry Goed*, diende ten grondwet; alle willekeurige bepaaling van *Contrabande Waaren* verdreven, en of eene Haven *geblokkeerd* was dan niet, maakte zy met één pennetrek uit. —— Geen der oorlogvoerende Mogendheden heeft 'er ook iets tegen durven inbrengen, fchoon dit Plan op verre na door allen niet met hetzelfde oog werd aangezien: bovenal daar het vergezeld ging van eene uitnoodiging aan de Hoven van *Koppenhagen*, *Stokholm*, *Lisfabon* en de *Vereênigde Nederlanden*, om in deeze gewapende onzydigheid deel te neemen."

Hoe deeze verklaaring by de oorlogvoerende Mogendheden werd opgenomen, vinden wy dus geboekt. „*Groot Brittanje*, gewoon, in alle Oorlogen, zich als Gezagvoerfter ter Zee te vertoonen, en andere Volken, naar goedvinden, Wetten voor te fchryven, en thans ten top van gewelddaadige uitvoering dier willekeurige regelen opgeklommen, zag dien trots gefnuikt, en zich verrast door de verklaaring van eene Vorftinne, die dezelve zou doen gelden, zonder eenig ontzag voor *Engeland*, waar tegen dit Plan, fchoon de andere oorlogende Mogendheden mede betreffende, voornaamlyk gerigt was. Wanneer in 't Parlement vervolgens over dit ftuk gehandeld werd, beklaagde zich de Graaf van SHELBURNE, „dat het flegt „ beftuur der Staatsdienaaren, den eenigen Bondgenoot „ van *Groot-Brittanje*, de Keizerin van *Rusland* tot een „ Bondgenoot van *Frankryk* gemaakt hadt, door het uit-

 „ gee-

„ geeven eener Verklaaringe, in welk zy andere Mogend-
„ heden verzogt deel te neemen, 't geen Engeland van
„ de middelen, om den Oorlog te voeren, zou ontzet-
„ ten. Hy hieldt de Verklaaring der Keizerinne voor
„ het invoeren van een Nieuw Wetboek der Zee, schen-
„ dende de vastgestelde Wetten der Volken; eene daad,
„ waar over Engeland zich gevoelig moest betoonen;
„ als eene volslaagene verbreeking der Onzydigheid."—
Lord STORMONT verhief de Keizerin van Rusland tot de wolken, vergeleek haar by Koningin ELIZABETH, noemde haar eene *Heldere Noordstar*, en beweerde: „ dat
„ het haar belang was een Bondgenoot van Engeland te
„ blyven, dat hy niet twyfelde aan haare vriendlyke
„ oogmerken; doch niets stelligs wegens de bedoelingen
„ van het *Russisch* Hof wilde zeggen." —— Waar op de Graaf van SHELBURNE hem te kennen gaf, „ dat de
„ *Engelsche* Staatsdienaars, omtrent de inzigten van het
„ *Russische* Hof, dezelfde onkunde betoonden als zy ge-
„ daan hadden, wegens die van *Frankryk* en *Spanje*, en
„ dezelfde taal van bedrieglyke gerustheid spraken als
„ zy gevoerd hadden, eer deeze Mogenheden tot het
„ bestaan van openlyke vyandlykheden kwamen." ——
Lord CAMDEN beweerde, „ dat de Staatsdienaars, door hun
„ onstaatkundig gedrag, den grondslag gelegd hadden,
„ tot eene Verbintenis tusschen de *Noordsche* Mogenhe-
„ den tegen *Europa*, dat *Holland*, *Rusland*, *Deenemarken*
„ en *Zweeden*, *Groot-Brittanje* zouden noodzaaken om
„ zich aan een Nieuw Wetboek der Zee te onderwerpen,
„ of met alle deeze Mogenheden te oorlogen (*)." ——
Het antwoord des *Londenschen* Hofs, op de Verklaaring der Keizerinne, was kort, in zeer afgemeetene uitdrukkingen begreepen, en duidde genoegzaam aan, een stilzwygend misnoegen over den breidel het Zeegeweld in den mond gewrongen.

„ Geheel verschillend was de uitwerking deezer Verklaaringe ten Hove van *Versailles*. Zy strookten volmaakt met de inzigten van LODEWYK DEN XVI, reeds aan den dag gelegt in zyn Reglement, aangaande de Scheepvaard der Onzydige Mogenheden (†), en gunde hem den toegang tot het *Noorden*, door *Groot-Brittanje* dier Kroone altoos betwist, om van daar middelen te haalen, welke zy

(*) *London Magaz.* 1780, p. 463. 465.

(†) *Mercur. de France.* 1778. N. VI. p. 103.

zy in een Zee-Oorlog niet kan ontbeeren. Kenmerken agterhoudenheid en stilzwygend misnoegen het antwoord des Konings van *Engeland*, dat des Konings van *Frankryk* draagt openhartigheid en galle blydschap op 't voorhoofd.

„ Het groot belang, 't geen *Frankryk* hadt by de Schikkingen en Verklaaringen van het *Rusfisch* Hof, zo geene nadere betrekking, tot het beraamen van dezelve, verwydert allen denkbeeld, dat 'er eenige vleiery schuile onder eene zo volkomene goedkeuring: het soortgelyk belang van *Spanje* bragt ook een soortgelyk antwoord te wege." —— De Antwoorden dier Hoven worden in het Werk gevonden.

„ De Verklaaring des *Rusfischen* Hofs werd hier te Lande niet bekend, of door alle Vaderlandschgezinden bewonderd, of zy kreegen, bykans ten zelfden tyde, stoffe tot vreugde, die bovenal het hart der Handeldryvenden doortintelde: zy meenden grond te vinden, om vast te stellen, dat alle zwaarigheden, van den Handel *niet te kunnen beschermen*, waren weggenomen, dat nu de Zeeheerschappy der *Britten* gekortwiekt lag, en dat 's Lands Ingezetenen, zo lang geplaagd en beroofd, voortaan den Oorlog tusschen hunnen afgunstigen Nabuur en de *Bourbonsche* Hoven zouden zien voeren, zonder onschuldig in de rampen van denzelven te deelen:" toen Prins GALLITZIN de Algemeene Staaten uitnoodigde, om 'er deel in te neemen. —— „ De kragt der Waarheid, de eisch der Billykheid, scheenen zich op eens te doen gevoelen, en gelykerhand te werken in ons Bondgenootschaplyk Gemeenebest, waar strydige inzigten en belangen, zo lang de nu ontstaane onlusten geduurd hadden, steeds in eenstemmigheid in de Besluiten baarden. Zy zelfs, die zo vaak de heilzaamste Staatsbesluiten vertraagden, of geheel verydelden, scheenen gereed, om mede te werken tot het aanneemen van den Voorslag der Keizerinne, en spoed aan 't werk by te zetten. Hoe weinig dit de yverigste Voorstanders der *Engelsche* Party smaakte, durfden zy, uit vreeze van voor Vyanden des Vaderlands aangezien te worden, geen ander, dan een goed, gelaad aanneemen."

Door dezelve was voldaan aan 't verzoek des *Rusfischen* Staatsdienaars; om dit werk, zo veel mogelyk, te verhaasten. „ Van zulk een goed begin, beloofden zich de welmeenenden in den Lande, (dus gaat hy voort,) en in 't byzonder de Koopman en Zeehandelaar, alles goeds, en

zy

zy zouden zich niet bedroogen gevonden hebben, indien dezelfde spoed dit werk steeds vergezeld hadt, dan zou men in dien eigen Zomer, met *Deenemarken* en *Zweeden*, gereed hebben kunnen weezen, om de Oorlogvoerende Mogenheden aan te schryven, dat de Staaten der *Vereenigde Gewesten*, in het Plan der Alleenheerscheresse aller *Russen*, traden."

Het bleef sleepen tot in Hooimaand: wanneer men tot een Gezantschap besloot. ,, De staatlykheid van zodanig een Gezantschap moest noodwendig verwyl baaren; met dit alles, bleef de hoop op het afdoen dier zaake leevendig, schoon, by niet weinigen, dit draalen in het oog liep, die het vreemd en onbestaanbaar vonden, dat een Besluit in Grasmaand, zo volyverig en éénstemmig genomen, thans in de voltrekking eene meerdere vertraaging leedt, dan de langzaame beweeging der Regeeringsvorm van ons Gemeenebest, dikwyls onvermydelyk, te wege brengt. Hoe raadzelagtig zulk een gedrag ook mogt voorkomen, meenden zommigen dit raadzel te kunnen ontknoopen, met aan te merken, dat *Engelands* Vrienden in deeze Gewesten, door den onverwagten Voorslag der Keizerinne, voor een korte wyl als buiten zich zelven gebragt, bekwamen, en de nadeelige gevolgen dier Toetreedinge voor hunne Party inzagen: waarom zy tyd zogten te winnen, tot het afkeeren van een slag, die dezelve met een volslagen ondergang dreigde. Wy laaten dit aan zyne plaats. ——

,, Het vertrek der benoemde Buitengewoone Gezanten na *Rusland* draalde, 'er kwamen zaaken tusschen beiden, die den voortgang van dit heilzaam ontwerp zodanig vertraagden, dat geheel het verlicht *Europa*, weetende, hoe geene Mogenheid 'er meer belangs by hadt, dan dit Gemeenebest, des verwonderd stondt. Niet weinigen, die het best van deezen Staat bezinden, vreesden, dat de Keizerin over dit marren, te veel onverschilligheids aanduidende, onvergenoegd, denzelven buiten dit Verbond zou sluiten, zo dat de *Noordsche* Mogenheden alleen de vrugten van hun vaardig toetreeden zouden plukken, en, tot onze schade, de voordeelen eener vrye en onbelemmerde Vaart genieten. —— Het middel ter vertraaging bestondt in het aanduiden van een verregaanden schroom, of *Engeland* het aangaan van zodanig eene Verbintenis, ons niet zeer euvel zou afneemen; en men dus dat Ryk, langs dien weg, reden gee-

ven,

ven, om zich op eene andere wyze; by voorbeeld, door het wegneemen onzer Buitenlandsche Bezittingen, te wreeken. Hoe zeer, by doorzigtigen, zulk een voorslag werd aangezien als een drangreden, om ten spoedigsten mogelyk, met *Rusland* en andere Zeemogenheden, het Verbond van onderlinge Bescherming aan te gaan, wrogt de vrees voor den aanval der *Engelschen* op onze Volkplantingen in de *Oost-* en *Westindiën*, geschilderd met de akeligste kleuren, zo veel uit, dat men het Aanbod der Keizerinne, voorheen, zonder eenige uitzondering, aangenomen, thans in het *Hollandsch Besoigne*, op den drie en twintigsten van Hooimaand, oordeelde „ niet te moeten aan„ vaarden, of haare Keizerlyke Majesteit moest zich wil„ len verbinden, om, met de verdere Onzydige Mogen„ heden, alle onze *Vaste Bezittingen, zo binnen als bui„ ten Europa, te guarandeeren en te verzekeren.*"

Hoe veel hierop viel aan te merken: wat *Amsterdam* 'er tegen inbragt, alles in het Werk breed vermeld, het Gezantschap kreeg dien last, welke aan 't *Rusfisch* Hof geen ingang vondt: waarom de Gezanten op een spoedig toetreeden aandrongen „ *veel manœuvres worden 'er in 't werk gesteld*, gelyk zy schreeven, *om 'er ons buiten te sluiten.*" „ Men tragtte, naamlyk, de Keizerin diets te maaken, dat dit Plan haar in eenen Oorlog zou kunnen inwikkelen, inzonderheid, wanneer zy het Gemeenebest der *Vereenigde Nederlanden* daar in toeliet; dat niet baatende, zogt men den eersten Staatsdienaar den Graave van PANIN, die aan de vinding, en het dus verre bewerkte des Verbonds zo veel deels hadt, met de somme van honderd duizend Ponden Sterlings om te koopen, tot het uitsluiten der Republiek: een aanbod, door dien eerlyken Staatsman, met de grootmoedigheid van een *Romein* van de hand geweezen."

Slaagden de *Engelschen* niet in hunnen toeleg, om ons te *Petersburg* buiten het Verbond te sluiten; zy zogten het hier te doen mislukken. „ Hoe zeer het grootste en beste gedeelte der Ingezetenen, zegt de Schryver, na de Toetreeding haakte; hoe zeer de Gezanten te *Petersburg* 'er op aandrongen, om, op den voet der twee Noordsche Hoven, te mogen voortgaan, te verstaan geevende, dat ook zyne *Pruissische* Majesteit het voorbeeld van *Deenemarken* en *Zweeden* zou volgen, hadden de twee Partyen hier te lande, die hoe langer hoe openlyker tegen elkander uitkwamen, in 't verloop van bykans zes Maanden, tyds genoeg gehad, om

om zich te versterken; en de *Gewapende Onzydigheid* door te zetten, of alles des betreffende, ten opzigte van deezen Staat, in duigen te doen spatten. Aan Overleggingen hadt het niet gehaperd; maar wel om aan een Besluit te komen; en de zaak in Grasmaand, met éénstemmigheid omhelsd, scheen in Wynmaand, door verdeeldheid, allen gewenscht gevolg te zullen ontbreeken, en de verwagting van 't Gemeenebest verydeld te zullen worden." —— *Holland* Besluit ter Toetreeding, de Aanmerking der Ridderschap op dit Besluit, en de Staatsbesluiten der overige Gewesten, in 't Werk vermeld, wyzen dit uit, als mede hoe, met de meerderheid van ééne Stem, de Toetreeding geschiedde, en aan de Oorlogende Mogenheden werd bekend gemaakt, en kreeg dezelve, eindelyk, haar volle beslag. Hoe zeer *Engeland* daar tegen gewerkt hadt, tot het laatste oogenblik, wyzen de hier bygebragte Brieven der Gezanten, en die van den Resident, DE SWART, uit.

„ Zo veel werks en ommeslags, zegt de Schryver, hadt eene zaak in, die de wensch was der meeste *Nederlanderen*, en die, hadden veelvuldige vertraagingen geen plaats gegreepen, een allerkragtdaadigst middel zou geweest zyn, om ons in staat te stellen tegen allen list, en verdrukking van onzen toenmaaligen Vyand." —— Doch genoeg hebben wy ter Proeve uit dit Deel opgegeeven.

Gewoonten der aloude Volken; behelzende de Godsdienstige, Burgerlyke en Krygsgebruiken der Grieken, Romeinen, Israëliten en Hebreeuwen, Egyptenaaren, Persiaanen, Scythiers, Amazonen, Parthiërs, Daciërs, Sarmatiërs, en andere, zo Oostersche als Westersche, Volken. Verfierd met driehonderd zes- en vyftig koperen Plaaten, vervaardigd door, en onder het opzigt van, den beroemden Heer COCHIN, *Ridder der Orde van St. Michiel, en Geheimschryver van de Koninglyke Akademie der Schilder- en Beeldhouwkunde te Parys. Te Amsterdam by* Allart *en* Holtrop. *In groot quarto, behalven den Bladwyzer,* 135 *bladz.*

Men verleent ons hier, in een aantal van 365 koperen Plaaten, overeenkomstig met den Tytel van dit Werk, eene keurige en zindelyke afbeelding van de voornaamste Godsdienstige, Burgerlyke en Krygsgebruiken der opgenoemde Volkeren. Het is geschift in vier Deelen, waarvan

van de twee eerften gaan over de gebruiken der Grieken en Romeinen; het derde ons die der Israëliten en der Egyptenaaren, en het vierde van verfcheiden Barbaarfche Volkeren, voordraagt. Deeze Plaaten, die met eene oordeelkundige oplettendheid door eene kunftige hand vervaardigd zyn, gaan vergezeld van eene volledige ophelderende befchryving, met eenige, daar 't noodig is, bygevoegde opmerkingen en aantekeningen, die den Leezer een juist verflag geeft van 't geen hem in de Plaaten onder 't oog gebragt wordt: dat ons, in veelerleie opzigten, eene menigte van voorwerpen doet befchouwen en overweegen, welken niet alleen der nieuwsgierigheid voldoen, maar te gelyk de aandagt vestigen op het charactermaatige en andere belangryke byzonderheden dier Volkeren, welker nafpooring veelshands haare nuttigheid heeft. Oudheidkenners in 't algemeen flaan hier met een leerzaam vermaak het oog op de afbeelding veeler oude gebruiken; terwyl Dichters en Redenaars in derzelver befchouwing een ruimen voorraad vinden voor zinnebeeldige voorftellingen, of uit die gebruiken ontleende trekken, welken, met oordeel geplaatst en behoorelyk te pasfe gebragt, eene eigenaartige gevalligheid hebben. Wel byzonder kan dit Werk voor Tekenaars en Schilders, mitsgaders Graveerders en dergelyken, tot een leerzaam oefenfchool verftrekken; daar 't hun in juist getroffen en wel uitgevoerde afbeeldingen, met de nevensgaande befchryving, leert, wat zy omtrent voorwerpen van dien aart in agt hebben te neemen; bovenal, niet alleen met betrekking tot de onderfcheiden Volken, maar ook, in deeze en geene gevallen, met opzigt tot verfchillende tydperken deezer Natien: waaromtrent Tekenaars, enz. by mangel van genoegzaame kunde, wel eens deerlyk mistasten, dat een Oudheidkenner, op het zien van een anders wel uitgevoerd Stuk, regt jammert. De beminnaars der Bouwkunde hebben daarbenevens hier gelegenheid om den verfchillenden aart der Bouwkunde van oude Volkeren op te merken, en uit eene groote verfcheidenheid van voorwerpen na te gaan, wat zy, ten aanzien van fterkte, of cieraad, en wat meer van die natuur zy, behooren te vermyden, of met vrugt kunnen navolgen. —— Uit hoofde van dit alles heeft deeze dus ingerigte verzameling niet alleen haare gevalligheid; maar ze is ook weezenlyk, in meer dan één opzigt, veelen van dienst. Ter vollediger aanduidinge hiervan, zou wel het bybrengen van eene

Plaat zelve noodig weezen, dat egter in dit geval niet wel kan geschieden. Doch men zal 'er eenigermaate genoegzaam over kunnen oordeelen, uit de volgende opgave der beschryvinge en verklaaringe der Plaaten LXXXVII en LXXXVIII; waaromtrent wy vooraf te berigten hebben, dat de daar in gemelde byzonderheden telkens met de letters van 't Alphabet, slaande op die in de Plaat, aangeweezen worden, 't welk wy, als in deezen niet te stade komende, agtergelaaten hebben. Ze worden ons dus voorgedraagen.

PLAAT LXXXVII.

„ Wanneer LE SUEUR, in zynen *Marteldood van St. Gervaus*, de plaats van het tooneel kenmerkte, door een soldaat uit een Romeinsch Legioen, naar het aloude getrouwelyk gevolgd; wanneer RUBBENS, in de schildery, alwaar CYRUS aan den wraaklust van THOMIRIS wordt opgeofferd, en de kweekeling van MATIEN (1) in het stuk, alwaar DECEBALUS wordt verbeeld, stervende door de Wapenen van TRAJANUS, in navolging van het aloude, het hoofd des Konings des Persen verbeelden, nevens het vat, waarin het gedompeld wierdt, en dat van den Koning der Daciërs op een schotel den Romeinschen Keizer aangebooden; dan leeren die voortreffelyke Schilders den Kunstoeffenaaren het geheim om eene houding van geleerdheid en van waarheid over hunne werken te verspreiden, door in dezelve ter goeder uure te brengen, gelyksoortige beschouwingen, uit de Gedenkstukken der Aloudheid ontleend; zy doen dienst aan de Kunsten. Nog meer dienst heeft CALLIMACHUS (2) aan dezelve beweezen, wanneer hy, in het zamenstelzel van het Korinthische Kapiteel, den Egyptischen *Calathus* (3) tot mo-

„ (1) Een vermaard Schilder, die te Rome de Academie van St. Lukas stigtte, waar van hy de eerste Bestuurder was."

„ (2) Een Korinthische Bouwkundige. Onder het gaan voorby een Graf, hebbende opgemerkt een Korf, op eenen Acanthusplant geplaatst, wierdt hy dermaate getroffen door de toevallige schikking, welke de uitspruitende bladeren dier plant te wege bragten, dat hy 'er het Korinthische Kapiteel van vervaardigde."

„ (3) Dus noemden de Egyptenaars het hoofddekzel van ISIS en OSIRIS, hunne voornaamste Godheden. 't Was eene soort van omgekeerde Koornmaat, rondom welke Lotusbladeren opschooten. De God SERAPIS was, volgens sommige Oudheidkundigen, ins-

model neemende, den hoogopschietenden *Acanthus* (Beerenklaauw) rondom eene fruitmand, in de plaats stelt van den *Lotus* rondom een omgekeerde Koornmaat, en de natuurlyke Slangentrekken de plaats doet bekleeden van Ramshoornen, welke de God SERAPIS op zyn hoofdhulzel draagt. De Griekfche Bouwkundige leert aan lieden van bekwaamheid de kunst, om, in hunne voortbrengzels, de eenvoudigheid van het aloude met den rykdom der Natuure zamen te voegen.

PLAAT LXXXVIII.

„Wy gunnen hier eene plaats aan bedenkingen, welke een kunstkenner van genoegzaame kunde om opmerking te verdienen, en edelmoedig genoeg om niet te willen bekend te zyn, ons heeft medegedeeld. In de aantekeningen, welke hy by zyne ontwerpen heeft gevoegd, geeft hy te verstaan dat [de hier afgebeelde] Helm en de Houwer tot de Wapenrusting van HECTOR behoorden; en dat de Lamp nacht en dag brandde, in de tent diens Veldheeren, zo lang het beleg van Troije duurde. Hy is van gedagte, dat de brok van Basrelief, ten wiens opzigt hy eene zeer merkwaardige byzonderheid verhaalt, het portrait van ANDROMACHE verbeeldt; en hy geeft aan wylen den Graave van CAYLUS alle de eere van het eerst kennelyk maaken van de Phrygifche Corno, nevens alle de byzonderheden, welke dit hoofddekzel bevat, in zyne verzameling van Oudheden. Hy meldt geen woord van het kleine Altaar; men weet dat het een Egyptisch Altaar is; maar hy meldt van een geleerden Akademist ontvangen te hebben, de brokken van een kostbaaren Tempel, wiens kolommen geen voetstukken hebben, (4) gelyk

insgelyks gekapt met den Beerenklaauw, en voerde daarenboven Ramshoornen, even gelyk de JUPITER AMMON der Grieken. Zommige Schryvers beweeren dat de Calathus CALLIMACHU eerst op het denkbeeld heeft doen vallen van het Korinthifche Kapiteel, en de Ramshoornen op dat der Slangentrekken."

(4) Niet zeldzaam zyn de voorbeelden van kolommen zonder voetstukken, in Italie zo min als in Griekenland. Men ziet ze in den Schouwburg van MARCELLUS te Rome; aan een gebouw by Albanie gestigt; aan den tempel van Pæstum, eene stad door de Grieken gebouwd, ten tyde als zy zich meester maakten van het Koningryk Napels, enz. Doch 'er is alle reden om te denken, dat zy haaren oorsprong genomen hebben in de

lyk de boomen, die voor dezelve tot Modellen gediend hebben."

kindsheid der Bouwkunde; dat men zedert dezelve alleenlyk heeft naagebootst door eene bygeloovige verkleefdheid aan de eerste aloude gebruiken, en dat men, naar gelange de smaak tot grooter volkomenheid wierdt gebragt, heeft begreepen, dat de Voetstukken even noodzaaklyk zyn tot de Dorische Orde, als tot de overige Orden, zedert uitgevonden."

Gedenkschriften van den Baron DE TOTT, *betreffende de Turken en Tartaaren. Eerste Deel. Uit het Fransch vertaald, door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam, by* M. de Bruin, 1787. *Behalven de breede Voorreden des Vertaalers, 519 bladz. in gr. 8vo.*

Kon ooit een Werk ten rechten tyde in 't licht gegeeven worden, 't is dat van den Baron DE TOTT, de *Turken* en *Tartaaren* betreffende. De thans uitgeborsten Oorlog tegen de *Porte* moeten *Gedenkschriften* gezogt maaken van eenen Heer, die drie en twintig jaaren in het *Ottomannische* Ryk sleet, en een gedeelte van dezelve doorbragt in Krygsverrigtingen en bedryven, tot het voeren van den Oorlog betrekkelyk.

Wy hebben reeds, eenigen tyd geleden, uit het oorspronglyke, in ons *Mengelwerk*, een *Schets* getrokken, *van de Regeeringswyze en het Character der Turken* (*), met onze Leezers derwaards te verzenden, zouden wy niets anders doen dan hun lust opwekken, om dit Werk, thans in 't *Nederduitsch* vertaald, te zoeken, zich eigen te maaken, en te leezen: maar wy volvoerden dan onzen pligt, omtrent dit Werk, slegts ten halven. 't Voegt ons, wanneer wy kunnen, onze Leezers met de Schryvers, wier werken wy aankondigen, bekend te doen worden; en bovenal, wanneer een vertaald Werk, in de handen des Vertaalers, eene meerdere volkomenheid gekreegen heeft, zulks niet te verheelen; en dit is het geval, in eene vry groote maate, met deeze *Gedenkschriften*.

De Heer HAMELSVELD heeft zich, by zyne Vertaaling uit

(*) Zie *Algem. Vaderl. Letteroeff.* VII Deel. 2de Stuk, bladz. 254 en 308.

uit het *Fransch*, ook bediend van de *Engelsche* Overzetting, te *Parys* vervaardigd, onder 't oog van den Heer DE TOTT, door een Edelman, dien hy met zyne persoonlyke kennis vereerde; deeze vermeldt, in zyne *Engelsche* Voorreden, grootendeels door den *Nederduitschen* Vertaaler overgenomen, eenige byzonderheden, den Schryver der *Gedenkschriften* betreffende, welke wy, als zeer geschikt om hem te leeren kennen, en teffens den aart zyns Werks te schetzen, met geen stilzwygen mogen voorby treeden.

„ Men mag," is zyne taal, „ gerust vaststellen, dat deeze *Gedenkschriften* altyd in achting zullen blyven, en verzekeren, dat zy vermaak en onderwys aan elken Leezer, en stoffe van diepe overdenking zullen opleveren aan den Wysgeer en Staatkundigen. Alschoon zy geene andere aanpryzing behoeven dan haare inwendige verdiensten, nogthans staan de doorluchtige naamen van eenen CHOISEUL en VERGENNES, onbetwistbaar, borg voor de bekwaamheden en achting van den vernuftigen en voortreffelyken Schryver, terwyl het aanbelang en de verschillende voorwerpen van zyne verscheidene Gezantschappen alle zyne aanmerkingen byzonder gewigtig maaken. —— Eene openbaare bediening by de *Ottomannische Porte*, en by de *Tartaaren*, onder zodanige Staatsdienaars, eener groote zo wel, als meest begunstigde, Natie, in dat gedeelte der wereld, eene Natie, die altyd vermaard is geweest, wegens haare goede keuze van bekwaame Bedienden en Staats-handelaars. Een zeer naauwkeurig onderzoek en oplettenheid; eene volkomen kennis in de Taal en Zeden van het *Turksche* Ryk, voor drie en twintig jaaren; de byzondere omstandigheden der tyden, in welke men van zyne bekwaamheden gebruik maakte; de volgende en waarschynlyk toekomende gebeurtenissen, welke, misschien, in onze dagen, eene omwenteling in 't geheel Systema van *Europa* doen vermoeden: dit alles zyn zeker onlochenbaare aanpryzingen, welke maar weinige Schryvers te beurt vallen.

„ Nooit is," vaart hy voort, „ andere Schryvers, als RICAULT, MARSIGLI, Lady MARY WORTLEY MONTAGUE, Sir JAMES PORTER, en de Jaarboeken van Prins CANTHEMIR, opgehaald en beoordeeld te hebben, nooit is de buitengemeene Regeeringswyze der *Turken* en dit Volk zo naauwkeurig ontvouwd, als door den Schryver deezer

Gedenkschriften: vry van alle vooroordeelen, en geheel boven de bepaalingen van het Land, in 't welk hy schreef, heeft hy, terwyl hy het *Ottomannische* Ryk afschildert, de dwaalingen en gebreken opengelegd, die aan alle despotieke Regeeringen gemeen zyn. En door regelrecht dezelve op rekening te stellen van het *Despotisme* zelf, heeft hy zich wel, van ter zyde slechts; nogthans, daadlyk, een verdeediger van het menschdom betoond. Zelf een Burger van eene willekeurige Regeering; maar zacht in haare beginzelen, heeft hy een ontzachlyke, maar heilzaame, waarschuwing durven geeven aan alle Volken, om niet zo ver in slaaverny te vallen, als de ongelukkige Oosterlingen; maar de weinig overgebleeven rechten wel te bewaaren, en te schrikken voor het geheel verlies der Vryheid.

„ Behalven dat de Leezer volkomen ingeleid wordt in de kennis der Zeden, en het wandrochtelyk Staatsbestuur van de *Turken*, en dat ontelbaare misslagen der voorgaande Schryvers worden verbeterd, kan wel iets meer van aanbelang en gewigtig zyn, dan dat men dat log gevaarte in beweeging ziet, en hoe een Ryk, bestaande uit tachtig millioenen Inwoonders, bezittende de beste landstreeken der wereld, staande gehouden, misschien wel bewaard word, in het hachlykste oogenblik van zyn bestaan, door de voortreffelyke bekwaamheid en kunde van éénen enkelen *Europeaan*? —— Gansch *Europa* weet thans, dat de verdeediging der *Dardanellen*, tegen de *Russische* Vloot, aan de Heer DE TOTT is toevertrouwd geweest, maar voor de uitgave van deeze *Gedenkschriften* was de wereld onkundig van de zwakte van deezen aanmerkelyken post, en hoe ligt dezelve hadt kunnen overmeesterd worden, als ook van de byzondere poogingen van deszelfs uitmuntenden Verdeediger. Zyn arbeid, zyne standvastigheid, en volharding, in het te boven komen van alle hinderpaalen, in het vermeesteren van de oudste vooröordeelen, en aan zynen wil te onderwerpen, van de domste onkunde, geestdryvery, hardnekkigheid, naaryver, en bovenal hunne verachting en haat tegen de Christenen. —— Het onveranderlyk vertrouwen, dat de Groote Heer op hem stelde, gebillykt door de verbaazendste gevolgen in zyne verdeediging, zo wel als in zyne volgende onderneemingen, maaken te zamen eene reeks van byzonderheden uit, die zonder voorbeeld zyn in de Geschiedenis. Door de

kracht

kracht van zyn eigen vernuft, alleen geholpen door de *Gedenkschriften* van SAINT REMY en de *Encyclopédie*, leerde de Heer DE TOTT zich zelven, en zyne gevaarlyke Leerlingen, geschut gieten en booren, hunne Artillery gebruiken en Pontons te vervaardigen. Hy veranderde hunne Wapenen, hunne Evolutien, hunne Krygstugt, hunne beginzelen van Scheeps- en Vestingbouw. Hy stichtte verscheide Schoolen, was zelf tevens de Werkman, de Leidsman en de Uitvinder van deeze onderscheiden verbeteringen.

„ Zyn verhaal van de *Tartaaren* zou ten allen tyde uitneemend en gewigtig geweest zyn; doch het is zulks byzonder in deezen tyd, alzo het misschien de laatste beschouwing zyn zal, die wy zullen hebben, van dit oud en belangryk Volk, als eene onderscheidene en onafhangelyke Natie. *Rusland* is tegenwoordig in de volkomen bezitting van de *Krim*, daar het alreeds zeeuitrustingen ondernomen heeft; en uit den snellen voortgang, welken dit uitgebreid Ryk in onze eeuw gemaakt heeft, in kunsten en wapenen, mag men, zonder buitenspoorigheid der verbeelding, eene gissing maaken, dat de schoone en aangenaame ligging en onbegrypelyke volkrykheid van het *Taurisch Chersonesus*, in deszelfs handen de bron en het werktuig zal opleveren van merkwaardige, en misschien niet ver af zynde, omwentelingen. In dit gedeelte der *Gedenkschriften* is dus een ryke stof voor den Wysgeer en den Staatkundigen. —— Deeze zullen daar in vinden, onder eene verscheidenheid van nieuwe en gewigtige onderwerpen, een aantal van *Europische* Zeden en Gebruiken, die zekerlyk de reize niet oostwaards gedaan hebben, ons aloud Leenrecht, en eene vry naauwkeurige afbeelding van de *Engelsche* Wetgeeving, met eene verbetering van het Volksaandeel in die vermaarde Inrichting, die door het Volk van *America* verlevendigd is, in zommige van hunne nieuwe instellingen. Ik meen, de verzekering voor het Volk, met betrekking tot de algemeene vergadering van den deliberativen tak der Wetgeeving, onafhangelyk van de uitvoerende Magt; gelyk wy zien dat de *Bey* der *Chirins*, in de *Tartaarsche Constitutie*, de Vergadering der andere *Beys* kan samenroepen, juist wanneer de KAM, zo als KAREL DE I. voorneemens mogt zyn, zich van dit noodzaaklyk tegenwigt te ontdoen. Dus heeft de hedendaagsche schranderheid herstelt, het geen waarschynlyk verlooren was, onder

de naakomelingen van de oorspronglyke instelling, even gelyk andere gebruiken der Noordsche Volken."

De *Engelsche* Vertaaler handhaaft de Eer van DE TOTT tegen de aangewroeven blaam, dat hy een *Renegaat* zou geworden zyn; en toen een Militair Kweekschool opgerigt hebben: een blaam, die hem, door de gebreklykheid der nieuwstydingen, in den Oorlog tusschen de *Turken* en *Russen*, naaging.

Wy hebben aangestipt, dat de *Nederduitsche* Vertaaler, aan het Oorspronglyk Werk, eene meerdere volkomenheid heeft bygezet; gelegenheid daar toe vondt hy in een Stukje, in den Jaare 1785 te *Amsterdam* uitgegeeven, onder den Tytel: *Lettre de M.* DE PEYSSONEL, *Ancien Consul-General a Smyrne, ci-devant Consul de Sa Majesté après du Khan des Tartares a M. le Marquis de* N.... *Contenant quelques Observations relatives au Memoires, qui ont paru sous le nom de M. le Baron* DE TOTT. —— Was het deels hier boven opgegeevene Verslag des *Engelschen* Vertaalers eene algemeene Loffpraake van het door hem vertolkte Werk, het oordeel van den Heer DE PEYSSONEL, min algemeen pryzende, zal aan de waarde van 't zelve niets onttrekken: wy voegen 'er daarom nevens, wat hy van deeze, door hem aandagtig naagegaane, *Gedenkschriften* zegt: „Ik heb ze," luidt zyne taal, „zo ras ze my gezonden zyn, oogenblikkelyk doorloopen. Ik heb ze herleezen met de grootste oplettenheid. In de eerste verhaaste en schielyke leezing, heb ik het vernuft, de begaafdheden, de vrolykheid, en de veelvuldige Talenten van den Heer DE TOTT, erkend. Ik volgde met een luchtigen tred, den aangenaamen Schryver, die my over een bloemtapyt geleidde. By de tweede leezing, meer langzaam, nam ik voor, den Schryver voet voor voet te volgen; thans bemerkte ik dwaalingen, en bevond, dat hy de diepe kundigheden niet genoeg ontwikkeld had, die een lang verblyf in *Turkyen*, een achtervolgde beoefening van de Taal, de gewigtige zaaken, die hy behandeld heeft, hem gegeeven hebben van de Regeering, Wetten, Zeden en het Karakter der *Turken*: en dat hy alleenlyk een uitgebreid onderwerp met den vinger scheen te hebben willen aanroeren, over 't welk men echter, van hem, de uitgestrektste byzonderheden verwagt had. Ik verbeeldde my ook, dat men de Ottomannen van een voor hun gunstiger zyde kon beschouwen, dan de Heer Baron DE TOTT hen aan ons vertoond heeft. —— Ik zal eenige

aan-

aanmerkingen voordragen over de voornaamste misslagen, daar ik door getroffen ben. Ik zal u doen opmerken, *pulchro in opere naevos*, eenige onvolmaaktheden in een schoon Werk. Ik kan niet gelooven dat het geheel is, en zodanig, als de Baron DE TOTT het heeft opgesteld, om dat ik 'er fouten in gevonden heb, die iemand, zo wel der zaake kundig, niet heeft kunnen begaan, iemand, die zo lang en zo wel de *Turken* gezien heeft, en die zo volmaakt hunne taal verstaat, ik denk dat hy het ongeluk getroffen heeft, dat te veel gebeurt, van eene steelswyze en verhaaste uitgave. —— Ik zal het letterkundig onderzoek deezer *Gedenkschriften* onderneemen, op dat gy niets zult ontbreeken in een zo goed Werk, terwyl gy my zult gelieven aan te merken niet als een bediller, want ik heb geene gedachten om het te zyn, maar als een uitlegger, die aantekeningen op den kant van een boek zet, dat hy begeerig is te herleezen; en dat hy nog volmaakter verlangt te hebben. —— Niet tegenstaande de *errata*, die uwe bevelen my verpligt hebben, by dit Boek te voegen, beken ik u opregt, dat ik het met het grootste vermaak geleezen en herleezen heb: om dat het ongemeen aangenaam is te leezen, en dat men 'er veele gewigtige zaaken in allen opzigt in aantreft. Ik had niet gewild dat de Baron DE TOTT zo schielyk gewanhoopt had aan de *Turken*. Wat men ook mogt kunnen zeggen van het tegenwoordig Geslacht, verscheide byzonderheden, die hy heeft moeten weeten, doen my van het volgende beter voorspellen. Hy is nog jong genoeg, om misschien het *Ottomannische* Volk de nevelen te zien verdryven, die deszelfs glorie verduisterd hebben." —— Hy herhaalt zyne twyfeling aangaande de volkomenheid der Uitgave: dan betuigt teffens: „Indien evenwel de Baron DE TOTT, deeze voor de zyne erkent, zo zal ik niet herroepen, noch den billyken lof dien ik den Schryver gegeeven heb, noch de Aanmerkingen die ik op dit Werk gemaakt heb."

Te recht merkt de Nederduitsche Vertaaler op, dat men uit de *Engelsche* Overzetting, onder 't oog van den Baron opgesteld, moet besluiten, dat hy dit Werk, wat ook de Heer DE PEYSSONEL deswegen vermoedde, voor het zyne erkent en wettigt.

De Aantekeningen van den Heer DE PEYSSONEL, die veelvuldig en zomtyds vry uitgebreid zyn, aan den voet der bladzyden gevoegd, en van andere met P onderscheiden, zetten aan deeze *Gedenkschriften* eene verdubbelde

waarde by; te meer, daar ze blykbaar met den geest eens toegenegen Ophelderaars geschreeven zyn. Ten onwedersprekbaaren blyke hier van, dient, het geen die Heer schryft, als hy in zyne Aantekeningen gevorderd is tot de tweede Afdeeling, de *Tartaaren* betreffende: „ Op dit tweede Stuk," is zyne taal, „ 't welk enkel handelt van de *Tartaaren*, en dat my het beste en belangrykste van allen schynt, heb ik weinig aan te merken. Ik heb vyf jaaren in *Tartaryen* myn verblyf gehouden, in soortgelyk gezantschap als dat van den Heer Baron DE TOTT. Ik heb, even als hy, eene Wintercampagne gedaan met de *Tartaarsche* Armée; ik heb, even als hy, de gunst genooten van KRIM GUERAÏ, by wien ik de eer had om myn hof te maaken te *Kichela*, na zyn tocht in *Moldaviën*, die my, sedert dat tydstip, altyd met zyne goedheden heeft achtervolgd, geduurende zyne ballingschap te *Rhodus* en te *Scio*, wanneer ik Consul-Generaal te *Smyrna* was, en die my 'er nog blyken van heeft gegeeven, naa zyne tweede komst tot den Throon van de *Krim*. Ik heb, over land, uit *Tartaryen* na *Constantinopolen* wederkeerende, even als hy, *Moldaviën* en *Walachiën* doorreisd; ik heb de waarheid ondervonden van alles wat het Tweede Stuk deezer Gedenkschriften bevat, met betrekking tot deeze twee Landschappen, waar van ik de beknopte Geschiedenis gegeeven heb in een Werk, onder den Tytel: *Observations Historiques & Geographiques sur les Peuples Barbares, qui ont habité les bords de Danube & du Pont Euxin*, gedrukt te *Parys* 1765. Ik heb insgelyks alles wat van de Regeering, Zeden en Gewoontens der *Tartaaren* gezegd word, naauwkeurig en wel waargenomen bevonden. Ik geloof, by voorbeeld, dat dit stuk geheel van den Heer Baron DE TOTT is, uitgezonderd eenige misslagen; doch zodanigen, die men aan hem niet wyten kan; en ik zou veel min gerechtigd zyn om den inhoud tegen te spreeken: dewyl die volmaakt eenstemmig is met alles, wat ik over dit onderwerp, dertig jaaren te vooren, gezegd heb, en dat ik my verheuge, door een zo vermaard Man bekrachtigd te zien." —— In gevolge hier van, zyn de Aantekeningen des Heeren PEYSSONEL op dit gedeelte des Werks, weinig; doch die men aantreft, zyn van veel belangs.

Met deeze breede opgave van het Oordeel des *Engelschen* Vertaalers over dit Werk, gepaard met de Bedenkingen des geleerden Aanmerking-schryvers, gelooven wy genoeg gedaan te hebben, om de rechte waarde 'er van te

doen

doen kennen. Het volgend Deel zal ons, naa dit alles, ruimte laaten, om 'er een en ander voorbeeld, ter nadere staaving, van by te brengen. Nog een kort woord, de *Nederduitsche Vertaaling* betreffende, schoon dezelve over 't algemeen vloeiend zy, ontbreekt het hier en daar aan duidelykheid; meer, zo veel wy uit de ongelykheid moeten opmaaken, toe te schryven aan verhaasting en daar uit voortvloeijende onnaauwkeurigheid, dan aan eenige andere oorzaake. Mogt de aftrek van dit fraaije Werk, eene tweede Uitgave vorderen, eene herziening en verhelping, zou 'er niet weinig fraays aan byzetten.

Reize van eene Russische Dame door Zwitzerland, en gedeelte van Savoye, in gezelschap van den Heer VAN GOENS, *in den Jaare 1786 gedaan, en door haar zelve beschreeven, naar den derden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald.* 1787. *In gr. 8vo.* 108 *bladz.*

By het opslaan van deezen Tytel, wisten wy niet wat van dit Boeksken te denken —— Het verzwygen van de Plaats, waar, en by welken Boekhandelaar, 't zelve gedrukt was, —— Het uitdruklyk melden des Heeren VAN GOENS — deedt ons vermoeden, 'er veel in te zullen vinden 't welk aanleiding gaf tot deeze twee in 't oogloopende Tytelbyzonderheden. —— *Tytelbyzonderheden*, schryf ik, want wy kunnen onze Leezers verzekeren, dat ze te deezer plaatze alleen te vinden zyn. Niets, volstrekt niets, komt 'er in voor, 't welk den Drukker of Uitgeever heeft kunnen noodzaaken, of van verre zelfs eenige wettige reden ter Naamsverzwyging opleveren. —— De Heer VAN GOENS, op den tytel met zo veel nadruks gemeld, wordt op de eerste *bladz.* ongenoemd alleen met een onderscheide Letter, zo wy denken, aangeduid; door de spreekwyze: „ Onze *reisgenoot*, is een Man van veele kundigheden en be„ gaafdheden, en buitengewoon opmerkzaam;" en worden andere ongenoemde Reisgenooten, omtrent met dezelfde kortheid, beschreeven. Vervolgens ontmoeten wy dien Heer aangeweezen door V. G, de Leeraar LAVATER een billet van beletvraaging schryvende: en nog eens by 't vermelden van een geleend Boek, zonder dat hy ergens, in eenig gewigtiger geval, of meer dan eenig ander Reisgenoot, voorkomt. 't Is vreemd, doch niet moeilyk te raaden, waarom de *Nederduitsche Tytel*, (de *Hoogduitsche* hebben wy niet gezien) dien Naam draage: dan, men zal 'er geene byzonderheden, dien Heer betreffende, in opdoen, en in zo verre zich misschien bedroogen vinden.

De *Russische Dame* ontdekken wy, in een der Brieven, (want

in Brieven aan eene Vriendin te Straatsburg is het geschreven.) is Mevrouw DE KROOCK. Leerde ons de Tytel niet dat zy uit Rusland kwam, in 't geheele beloop van 't Werkje is geen ééne trek, die het ons zou doen vermoeden. Zeldzaam vergeet men in zo verre zyn Land, dat men een vreemd bezoekende en beschryvende, geene vergelyking altoos tusschen die beide maake. Doch Mevrouw DE KROOCK is van een zeer aandoenlyk gevoel, of, wil men dit woord liever, zeer Sentimenteel, en heeft zich door de Vertooningen en Ontmoetingen in Zwitzerland en Savoyen, dermaate getroffen gevoeld, dat zy Rusland geheel vergeeten hebbe. Wy willen, egter, haare Russische afkomst niet in twyfel trekken: of onze Leezers in 't vermoeden brengen, dat deeze Reis een Verdichtzel is; verre van daar, dezelve draagt verscheide blyken van Egtheid, hoe bevreemend alles moge weezen, wat wy 'er tot nog toe van gezegd hebben.

Van haare Schryfwyze spreekt zy zelve in deezer voegen: „ Vergeef my den weinigen zamenhang, dien myn gekrabbel „ heeft, ik moet elke gedachte, zo als ze my invalt, neder„ schryven, en heb nog tyd, noch rust, genoeg, om aan orde of „ zamenhang te denken: ik schryf u nog liever gebrekkig, dan „ in 't geheel niet. —— Naauwlyks ben ik alleen, of ik zit „ weêr met de pen in de hand. Ik kan begrypen, dat gy het „ byna voor een ongeluk houden moet, dat men de Vrouwen „ schryven leert. Zy hebben haar pen even zeer tot haar wil, „ als haare tong. —— Myn gekrabbel is lang, en bevat byna „ niets als meteorologische aanmerkingen, die u in Straatsburg „ byna onverschillig zyn moeten, indien gy anders uit beleefd„ heid voor my u niet een weinig aan zon en weder wilt laa„ ten gelegen leggen." —— Indedaad, wy beklaagden Mevrouw DE KROOCK, haar Reisverhaal leezende, herhaalde keeren, over de met veel afwisseling beschreevene Stortregens, die haar vergezelden, volgden, en zo veele bezienswaardige zaaken onttrokken.

Groot was de spoed, waar mede zy deeze Reis heeft afgelegd: dezelve vangt aan den 17 Aug., en de laatste Brief is den 1 Oct. gedagtekend. Wel mogt zy te Lausanne schryven: „ Hoe schoon het Land ook zyn moge, zo ziet men 'er even„ wel weinig van, wanneer men enkel den grooten weg rydt. „ Om de binnenste gedeelten 'er van te zien, daar toe wordt „ meer tyd gevorderd dan ik 'er aan geeven kan. Buiten twy„ fel moet Lausanne veele schoonheden hebben. Dat toont de „ menigte vreemdelingen, die zich hier hebben nedergezet. „ Wat kan men van dit alles in een enkelen dag zien, die „ daar by nog half met uit- en inpakken, en schryven, door„ gebracht wordt? Is daarby nog het weder ongunstig, zo „ kent men op zyn hoogst de vier muuren van zyn Logement. —— En op 't einde van haare Reis is haare klagt regtmaatig.

tig. „ Iets dat my in *Zwitserland* mishaagt, is, dat 'er te veel ziens waardige zaaken in zyn. —— Terwyl men den tyd, die tot een *Zwitzersche Reis* bestemd wordt, naar den omtrek van het Land, en niet naar de waardy van het merkwaardige, dat deeze omtrek bevat, afmeet, zo is het gevolg daar van, dat men dit heerlyk Land niet veel wyzer verlaat dan men 'er in gekomen is: en enkel het leedweezen daar van draagt, van het niet nauwkeuriger te hebben leeren kennen."

Met dit alles zullen veele Beschryvingen van de grootsche Tooneelen, die *Zwitzerland* en *Savoye* den oogen bieden, gevloeid uit de pen eener zo aandoenlyke Dame, met veel genoegen geleezen worden: ze zyn menigvuldig, en met gepaste afwisselingen uitgedrukt. Een schoone Avond, dien zy zelden aantrof, doch te *Vevay* genoot, schildert zy in deezer voege. „ Even voor dat wy hier aankwamen, zagen wy voor ons de zon in haare gantsche pracht in de stroomen van het meir nederdaalen. Haare laatste straalen verfden den horizont met purper, en verspreidden een roozenkleur over den sneeuwberg, die tegen over haaren ondergang ligt. Nog duurde de glinsterende scheemering van haare nederdaaling, wanneer achter ons, met bescheidene majesteit, de byna volle maan boven de ruwe rotzen opsteeg. Het doffe geluid van het meir, dat met eene langzaame beweeging tegen den oever aansloeg, maakte het geheele tooneel nog plechtiger. Gedankt zy de Schepper, dat hy een warm gevoel, voor de onuitspreekelyke schoonheid der Natuur, in my gelegd heeft! Ik moet my hier van daan scheuren: want nergens heeft my de gedachte zo geweldig overmeesterd; laat ons hier tabernakelen bouwen."

Allezins betoont zy zich eene Bewonderaarster VAN ROUSSEAU. Op zekeren dag een eigenhandigen brief van deezen grooten Man in handen gekreegen en geleezen hebbende, betuigt zy: „ De Eerbied der Roomschen, voor de Reliquien hunner Heiligen, is my thans geen raadzel meer!" —— Van VOLTAIRE spreekt zy zo groot niet; en alles wat zy te *Ferney* zag, deed hem in haare oogen daalen. „ Overal," is haare taal, „ heb ik spooren van een onvergeeflyk kleine *vanité*, verbonden met zeer veel slechten smaak, en *mesquinerie* aangetroffen. Ik begryp niet, dat zyne vrienden het elendig schilderstuk, 't geen men de *Apotheöse van Voltaire* noemt, en 't geen hy zelve onder zyne oog heeft laaten vervaardigen, niet, uit achting voor zyne naagedagtenis, in het vuur smyt. En dan die praalery in het opschrift van de Capelle:

„ DEO. EREXIT. VOLTAIRE.

„ Eigenlyk heeft hy de helft van de Capelle, die lang voor hem

„ daar

„ daar ftondt, laaten afbreeken, en enkel het portaal ver-
„ nieuwd."

Veele Geleerde en Beroemde Mannen in *Zwitzerland* bezogt zy, veelen poogde zy te zien; doch zy moest het by poogen laaten berusten. De Verhaalen dier ontmoetingen zyn meestal treffend, en, zo veel wy hebben kunnen ontdekken, charactermaatig, en met de waare gefteldheid dier Heeren overeenkomftig. Wy moeten onze Leezers tot het Stukje zelve wyzen, om haar in die gemeenzaame gefprekken te hooren; en bovenal om haar op het Gebergte in *Savoye*, door haar zo moedig beklommen, dat het de verwondering van beide de Heeren DE SAUSSURE en BOURRIT grootlyks verwekte, en haar in byzondere kennis met den laatstgemelden bragt. Zy hadt alle reden om zich te verheugen, „ den Schryver der Alpen (*Bourrit*), aan derzelver „ voet gevonden, te hebben leeren kennen. —— ' De Man „ is een Vader van acht kinderen, arm, eerlyk, en heeft een „ beter hoofd en een beter hart dan menig hoogëdel gebooren „ Jonker. De groote meesterftukken, met welke de natuur „ zyne geboorteplaats ontworpen heeft, hebben zyne denkens-„ vermogen en gevoeligheid ontwikkeld."

Kortom, deeze Brieven laaten zich zeer wel leezen.

De Winteravonden of aangenaame Tydkorting voor de Jufferschap, getrokken uit de allernaauwkeurigfte nafpeuringen, en allergrondigfte kundigheden van den Geleerden HENDRIK CORNELIUS AGRIPPA, *die zich een zo grooten lof verworven heeft, door zyn uitmuntend doorzicht in het trekken der Horoscoop, van den man en van de vrouw, door middel van zes-endertig Speelkaarten. Gevolgt naar het Fransch van* M. G. D. R. *door* J. D. *Te Amfterdam, by* C. N. Guerin. 1787. *In 8vo.* 164 *bladz.*

Voor lieden, dien den tyd zo bitter lang valt, en fmaak vinden, om denzelven met de ydelfte bezigheid door te brengen, is dit een onmisbaar Boekje; doch wy vertrouwen, dat de Nederlandfche Jufferfchap betere Tydkorting, in de verloopen Winteravonden, zal gevonden hebben.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oude Joodsche Brieven, Samenspraeken, en Verhaelen van sommige Tydgenooten des Zaligmaekers, behelzende het voornaemste der Euangelie-geschiedenissen. Gevolgd naer 't Hoogduitsch van J. K. PFENNINGER, *Prediker in de Weeshuiskerk te Zurich. Derde Deel. Te Leyden, by* L. Herdingh, 1787. *In gr. 8vo.* 319 *bladz.*

By 't geen wy van de twee voorgaande Deelen deezes Werks gezegd, — tot aanpryzinge, gezegd hebben, staat ons niets toe te voegen: naardemaal dit Derde Deel den eigensten trant houdt (*). Het Derde Deel vangt aan met de Achtste Afdeelinge, welke ten einde loopt met de *vermindering der Aanhangeren van* JESUS. —— De Negende Afdeeling gaat *tot de Reize van* JESUS *na Jerusalem, op het Loofhutten Feest.* —— De Tiende vat het op met de *Reize na dit Feest, en eindigt met het voorgevallene by de viering der Wederinwydinge des Tempels.* —— De Elfde behelst het *Tydvak van dat Feest, tot op de laatste Reize van* JESUS *na Jerusalem.* —— En ontmoeten wy in de Twaalfde, welke dit Deel besluit, *eenige voorvallen en redenen, op de Omreize door Peræa, en het uitzenden der Zeventig Discipelen.*

De groote hoofdzaak van den Eerw. PFENNINGER is, in zyne Verhaalen, Brieven en Zamenspraaken, het charactermaatige der Persoonen, berigtende, schryvende, of spreekende, ingevoerd, wel in 't oog te houden; hier toe moet hy zich, zo veel mogelyk, in dien tyd overbrengen, en zyne Leezers in de verbeelding, dat zy de Tydgenooten van onzen Zaligmaaker, Begunstigden, Vrienden, Twyfelaars, en Vyanden, voor zich zien.

Onder andere stukken, die ten blyke van deeze, doorgaans welgelukte, schryfwyze kunnen dienen, bepaalde zich

(*) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I Deel, bl. 102. en II Deel, bl. 545.

zich onze aandagt byzonder op een gedeelte der Reden, van Rabbi METHUSALEM, een *Phariseer*, en bittere vyand van JESUS, in de Synagoge gedaan, tot welke voordragt JOANNES X: 8. hem aanleiding geeft. —— Naa dat deeze Rabbi voorgesteld wordt, uit den Propheet EZECHIËL XXXIV: 1—24. geleezen, en het Boek aan den Dienaar overgegeeven te hebben, legt PFENNINGER hem deeze Reden in den mond.

„ Gy Oudsten der Vergaderinge! en gy Israëler Mannen! op den huidigen dag is een gedeelte der woorden van den Profeet begonnen op een treurige wyze vervuld te worden. Behalven dat van ouds her veele onwyze Herders de Schaepen maer slecht voedzel gaven, dezelve afvoerende van de verkwikkende bronnen der vaderlyke leere en overleveringen, en wegdryven, om te doolen in de zandwoestynen en rotzige bergen, van het troostloos en gevaarlyk ongeloof, —— behalven dat een Roofdier van tyd tot tyd zoekt in te sluipen, om een deel der kudde te vernielen, terwyl het haer belooft te voeren nae de beste weiden, en zich voor een poos beroemt, de voorspelde beste Herder te zyn, maer weldra genoeg verraedt van den aert des Roofdiers, en snel voortspoedt tot zyn doel, de verleiding der kudde: —— behalven dat veelerlei gevaeren boven onze hoofden zweeven, en ons dreigen, door het geweld eener vreemde Heerschappye verdrongen te worden uit dat Land, daer de kudde van God weiden moet, —— zonder dit alles en nog veel meer te rekenen, leven wy tegenwoordig in geheel zorglyke dagen, want daer is onder ons opgestaen, en steekt, met de houding van ootmoed, het hoofd steeds trotscher op, een listige Verleider des Volks, die eerst met gladde tael en vriendelyke gebaerden, de harten van Israël weet te winnen; dan ook hier en daer den Volke op eene ongewoone wyze, waerover ik geen oordeel wil vellen, veelerleie beminlyke lokaezen toewerpt, om dus hunne zielen te zekerder te verleiden. Een listige Verleider, die zich dan, wanneer hy de zielen der Menschen met zyne lokaezen gewonnen heeft, geheel meester maekt van hunne harten, hun van de gezondste zielspyze, de heilige Wet van Moses, ja de heilige Overleveringen der Vaders afvoert, en zich onderwindt, zelve daertegen aen te gaen. Listig is deze Verleider, gevaerlyk op zyne lokaezen, en hy voerde reeds al te lang en al te gelukkig

zyn

zyn ontwerp uit onder u, ô Mannen Israëls! zoo dat wy in grooten kommer waren uwenthalven.

„ Maer nu hebben zich zyne onverzaedlyke roofzugt, en zyne onmeetbaer trotsche heerschzugt, duidlyker geopenbaerd, en gelyk wy van den God Israëls hoopen, wel zoo duidlyk, dat hy zyn eigen oogmerk verydeld, en zelve u de oogen geopend moet hebben omtrent het bedrog, waer meê hy u zoo lang om den tuin leidde.

„ Ik kan althans niet wel anders denken! De oogen moeten u eindlyk opengegaen zyn, wanneer gy gehoord hebt, met welk eene vrypostigheid hy zich onlangs niet vergenoegde, met zichzelven, in weêrwil zyner onervaerenheid in de wet, en zyner ongeleerdheid, met ons beoefende Rabbynen en Godgeleerden gelyk te stellen; maer zelfs de stoutheid hadt zich daer boven, —— naeuwlyks durve ik die lastertael herhaelen! —— voor den eenigen goeden Herder uit te geeven, en alle waere Herderen Israëls vóór, nevens en na hem te beschimpen, en als dieven, en moordenaers, als roofdieren en huurlingen uit te maeken, om dus, op de betreurenswaerdigste wyze, de zwakke Schaepen der Kudde van God (zo als de Propheet zegt) te doen dwaelen, en dus niet slechts de Schaepen, maer zelfs den Herderen, welken de Heere God tot Onderherders zyner Kudde gesteld hadt, in de zyde en aan de schouders te stooten, en op hem in te loopen met de hoornen zyner betoverende kragt van spreeken; zo dat zy, de Herders zelve, van schrik verstomden, en zich naeuwlyks wisten te herstellen: terwyl hy ondertusschen zichzelven weidt, naer het woord van den Profeet, daer hy bekend staet voor een vraet, een wynzuiper, wanneer 'er maer gelegenheid toe is, en een metgezel van tollenaeren en zondaeren, wanneer hy maer by hen genodigd wordt.

„ Wee onzer! wanneer wy ons nog één oogenblik langer laeten begochelen, door te hoopen, dat een zodanige Mensch de Herder Israëls, de beloofde Herder, zyn kan! Maer gelukkigen wy, wanneer de Heere haest zelve komen zal om te richten tusschen schaepen en schaepen, tusschen de bokken en rammen der kudde, en onzen toeleg zal zegenen, om dezen Boozen uit het midden onzer weg te doen!

„ Laet nu vry zyn heimlyken aenhanger in gramschap tegen my ontsteeken, —— ik hebbe myn geweten ontlast; ik hebbe niet willen zyn gelyk de stomme honden, die

geen geluid geeven, wanneer de wolf en de rover de kudde dreigen. —— —— —— en zo ging hy voort —— ——

„Nu stond Aäron Bar-Jesu op, (deze was een Leviet, dien Jesus van eene pynlyke jigtkwael genezen had,) en voerde kloekmoediglyk deze sterke tael. „Betaemt het „den Vaderen en Leeraeren Israëls, Gods Profeet achter zynen rugge te smaeden? —— Wie onder u kan „iets goeds doen op zynen trant? dat hy voor den dag „kome en zulks doe! —— En wie onder u kan hem „overtuigen van eenige zonde? die trede hem te gemoete, bestraffe hem openlyk in zyn aengezicht, en hoore zyne verantwoording! —— Zo lang dit niet geschiedt, erkenne ik dat hy de eenige Herder is, dien „Jehovah beloofd heeft, zyn getrouwe Knecht, de „groote Zoon van David!

„De Oudsten der Synagoge grimden tegen hem van boosheid, en maekten weldra zyn vonnis op, dat hy, volgens besluit des Raeds, in den ban gedaen moest worden."

De onvrugtbaare Vygeboom, ter uitrooijinge veroordeeld, doch nog voor één jaar verbeden; en de onvermydelyke Ondergang eener tegen zichzelven verdeelde Maatschappye: of Tweetal Biddags-Leerredenen, over Luk. XIII: 6-9. *en Matth.* XII: 25, *de eerste in den Jaare* 1786, *de tweede in* 1787, *uitgesprooken, door* HERMANUS ADRIANUS BRUINING, *Medebedienaar des Euangeliums te Veere.* 1787. *Te Veere, by* C. M. van de Graaf, *en te Middelburg, by* W. A. Keel. *In gr.* 8vo. 104 *bladz.*

Schoon veelen in den smaak vallen, om alle Biddags-Leerredenen op denzelfden leest geschoeid te zien, en vooral het wezenlyke van elke Biddags-Predikatie oordeelen te bestaan, in eene nauwkeurige optellinge en donderende bestraffinge van eene reeks van zonden, naar den Leiddraad der Godlyke Wet; meent de Eerw. BRUINING, te recht, dat verschillende omstandigheden ook hier verschillende behandeling van zaaken vereischen; en bedient zich, elk vryheid laatende om zyn licht te volgen, van de vryheid in het behandelen der stoffen, ieder gelaaten en wettig toekomende.

Het Tweetal Biddags-Leerredenen, in de op den tytel gemelde gedenkwaardige Jaaren uitgesprooken, strekken hier

hier van ten blyke, en wykt de laatste het meeste van den ouden, en nog by zo veelen gevolgden, trant af: zulks heeft baarblyklyk veel meer werks in; doch is 'er ook meer nuts van te verhoopen. De Aandagt zelfs sluimerende, onder het ophaalen eener zwarte lyst van Overtreedingen, gevolgd van Bedreigingen en Vloeken, die jaaren agtereen de Kerkgewelven doen weergalmen, wordt wakker, wanneer de Kerkleeraar, op een bedaarder toon, en ter zaak, spreekt. Wanneer hy die snaar roert, welke geroerd moet worden, om aan 't oogmerk eens Vierdags te beantwoorden.

't Eigenaartig gevolg hier van is, dat de Verstandigen onder de Toehoorders, met graagte, luisteren, en alleen onvoldaan de Kerk verlaaten, om dat het éëns met genoegen gehoorde zo ligt vervliegt, van hier niet vreemd, dat zulk een Leeraar aanzoek kryge, om zyne Leerreden in druk te geeven: dit was het geval van den Eerw. BRUINING, ten opzigte van de Tweede Leerreden; dan, het aanzoek der geenen, die zyn voorstel met een toegenegen oor hadden aangehoord, zou mogelyk alleen niet genoeg geweest zyn, om hem tot de uitgave te bepaalen. Er kwam iets anders by, 't geen desgelyks voor een eigenaartig gevolg van zulk een den betreeden weg verlaatenden Prediktrant moet worden aangemerkt. Komt men uit de gewoone Biddags-Leerredenen, met betoon van genoegen, met de algemeene betuiging, Domine heeft het durven zeggen: een Leerreden, die een bepaalder en ter zaak dienend Onderwerp vervat, bevalt den Onverstandigen zo wel niet, te ontvredenheid maakt de vitlust gaande; en de Leeraar moet tot zyn verdriet verneemen, dat verkeerde oordeelvelling het averechts loon is van zynen arbeid. Althans, de *Veersche* Kerkleeraar was gewaar geworden, dat zyne Leerreden in 't gemeen, en deeze en geene zyner gezegden in 't byzonder, by zommigen onder het hooren kwalyk begreepen, en van anderen, door eene verminkte overbrenginge, verkeerdelyk opgevat waren.

Hy meende dus, terwyl hy „voor zich zelven," gelyk hy schryft, 'er weinig werk van maakte, of hy gunst dan ongunst by de menschen wegdraagt, indien hy uit een zuiver beginzel werkzaam mogt zyn in dien post, welken de Godlyke Voorzienigheid hem heeft aanbetrouwd, door de uitgave zyner Predikatie veelen het genoegen verschafte, dat ze van hem begeerd hadden, an-

deren geen ondienst te doen, met hun de gelegenheid te geeven, van hun oordeel over zyn voorstel te verbeteren. —— Aan liefdelooze veroordeelingen van, of eigendunkelyke gevolgtrekkingen uit, deeze en geene zyner gezegden, denkt hy zich niet te stooren; maar dezelve te laaten voor rekening der geenen, die zich zulks veroorlooven. Schoon hy geene zwaarigheid zou maaken, om zyne byzondere gevoelens aan den dag te leggen, wordt hy daar toe niet geroepen; doch betuigt hy voor allen, dat hy van ganschen harte beschreit den veegen toestand van zyn Vaderland; en dat hy uit de volheid van zyn gemoed den ondergang eener tegen zichzelve Maatschappye schetste.

By deeze Leerreden voegt hy, uit eigen beweeging, de andere, die, naar tydorde, de eerste plaats in dit Stukje bekleedt, en zeer leezenswaardig is, schoon de tweede die, onzes oordeels, verre overtreffe. In deezen, om 'er iets meer van te zeggen, stelt hy, naa eene genoegzaame toelichting van den Text, zich deeze drie Vraagen voor.

„ I. Wanneer kan men van eene Maatschappy zeggen, „ dat zy tegen zichzelve verdeeld is?

„ II. Wat zegt het, dat zulk eene Maatschappy ver„ woest wordt, en niet bestaan zal?

„ III. Rust deeze uitspraake des Zaligmaakers op ge„ noegzaame gronden van zekerheid?"

De Beantwoording deezer drie Vraagen, welke zeer uitgewerkt is, wordt gevolgd van eene allernadruklykste Toepassing. Wenschen onze Leezers de denk- en schryfwyze van zyn Eerw. te kennen, 't volgende zal 'er toe kunnen dienen.

In de Beantwoording der eerste Vraage, aangetoond hebbende, dat de Verdeeldheid zomtyds van dien aart kan zyn, dat men de oorzaak derzelve te zoeken hebbe by het Hoofd, of de Hoofden, der Maatschappye; merkt hy op, dat „ in eene eenigzins uitgebreide Maatschappye, als het Hoofd, of de Hoofden, door kwaad beleid, de dwaaste stappen doen, altyd zullen gevonden worden, die meer kundigheid, en een beter inzien van zaaken, hebbende, niet zonder aandoening van droefheid en smerte zien, dat de algemeene belangen zoo jammerlyk verwaarloosd, en door tegenstrydige maatregelen benadeeld, in stede van bevoordeeld, worden. —— Wat zullen zy in deezen doen? —— Zullen zy zig volstrekt lydelyk gedraa-

draagen, en zich des vergenoegen, met, in ſtilheid voor zig zelf, het ongeluk der Maatſchappy te bejammeren? —— Neen zeker. Het zy zy al of niet in eene zekere betrekking ſtaan, waar door zy zelfs *verpligt* en geroepen worden, om, zo veel in hun is, hand aan 't werk te ſlaan, om, ware het mogelyk, den ondergang der Maatſchappye te verhoeden, zy zyn en blyven altyd Leden, en die betrekking alleen is genoeg, om hen, wier hart welgeplaatst is, te vervullen met eene brandende begeerte, ter bevorderinge van het algemeene welzyn. —— Wat dan? —— Zy beproeven, om, door het mededeelen van hunne begrippen, door het aan de hand geeven van gepaste Maatregels, iets toe te brengen, tot heil van de Maatſchappy. —— Vinden hunne voorſtellingen ingang, —— krygen zy gehoor, —— dan wordt de verdeeldheid gelukkig voorgekomen. —— Maar heeft het tegendeel plaats. —— Gaat onkunde in den Beſtierder, of de Beſtierders, der Maatſchappye (gelyk niet zelden gebeurt) hand aan hand gepaard, met eene ingebeelde wysheid, met eene onverzettelyke ſtyfhoofdigheid, —— dan heeft derzelver gemoed een afkeer van alle onderwys. Men haat, men vervolgt alle die geenen, welken, ſchoon uit het zuiverſte grondbeginzel, met de oprechtſte welmeenenheid, op de beſcheidenſte wyze te werkgaande, zig verſtout hadden, hunne inzigten in de algemeene belangen, hunne begrippen, ter verbetering van dezelve, mede te deelen. —— Men beſchouwt hen als verſtoorders van de gemeene rust, als omkeerders van de goede orde en ondergeſchiktheid, die zig zoeken in te dringen in het beſtier der zaaken, ter krenking van het wettig gezag. —— Terwyl dezen van hunne zyde eenen wederkeerigen weerzin gevoelen van Hem of Hen, die, met onkundige handen den teugel der Regeeringe beſtuurende, moedwillig of hardnekkig de oogen ſluiten voor het licht, dat voor hun wordt aangeſtooken. —— En ziet daar de Maatſchappy tegen zig zelven verdeeld. —— Eene verdeeldheid, die te grooter wordt, naar maate die geenen, welken doorzicht in het ongelukkig beſtier van zaaken hebben, in aantal toeneemen, of ook door hunne Wysheid en bekende Vaderlandsliefde, invloed krygen op de overige Leden der Maatſchappye, zo dat ook die zig derzelver belangen beginnen aan te trekken.

„ Nog eens. —— Dan, is eene Maatſchappy tegen zig zelve verdeeld, en dan is de ſchuld dier verdeeldheid aan

 het

het Hoofd, of de Hoofden, derzelver te wyten. —— Wanneer het beginzel, waar door alle Bestierders der Maatschappye behoorden gedreeven te worden, ontbreekt, ik wil zeggen, wanneer die edelmoedige en plichtmaatige zugt voor het algemeene welzyn niet gevoed, niet gevolgd wordt, zonder welke de Oppermagtigste Vorst niet beter te agten is, dan een willekeurige Dwingeland, de Leden, van zulk eene Maatschappy, wier ongeluk het is door zoodanigen bestierd te worden, wier hart vervreemd is van liefde tot het algemeene welzyn, worden van hunne Bestierders beschouwd als een hoop verachtelyke Slaaven, gebooren om voor hunne voeten te kruipen. —— Wettig verkreegene Bezittingen, duurgekochte Vryheden, plegtig bezwooren Voorregten, niets volstrekt, niets kunnen de Leden van zulk eene Maatschappy het hunne noemen. —— Niets, volstrekt niets, is 'er veilig. —— Toomlooze Heerschzucht, wreede Dwinglandy, smeedt yzeren kluisters, stookt brandende Houtstapels, en richt overal in de Maatschappy schrikbeelden op, —— of, zo het al tot die uitersten niet oversla, het ontbreekt den Dwinglandye en Heerschzucht nimmer aan verfoeilyke middelen en werktuigen, van dewelke zy zig bedient, om, ten koste van de dierbaarste belangen der Maatschappye, haaren troon op te rigten, het zy door heimlyke konstgreepen, welke somtyds eerst dan ontdekt worden, wanneer zy reeds voor een groot gedeelte hunne verfoeyenswaardige uitwerkingen gedaan hebben, het zy dan door geweldige onderdrukkingen, waar door zy allen, die haar in den weg staan, aan haare belangen opoffert.

„ Kan 't wel anders zyn of zulk eene Maatschappy moet tegen zig zelve verdeeld zyn? Of zouden ook in dit geval de stemmen der onderdrukten zig niet mogen laten hooren? —— Zouden de Leden der Maatschappye zig door de voeten des Dwingelands moeten laaten trappen, zonder daar tegen te worstelen? Zouden zy hunnen nek lafhartig moeten buigen onder het yzeren juk, dat hun tegen alle regt en reden wordt opgedrongen (*)?

„ Edoch!

(*) Hier en daar heeft de Schryver, by de laatste Leerreden, aan den voet der bladzyden, eene aanmerking gevoegd, hier treffen wy deeze aan. „ Ik beken, zulk eene *tydelyke onderwerpinge* aan een *dwaas*, ja zelfs *onderdrukkend* bestier, wordt by sommigen aangenomen, en met alle kragten vastgehouden. — Niet

„ Edoch! laat ons nu de Verdeeldheid eener Maatschappye ook eens van eene andere zyde beschouwen, namelyk, zoo als die niet aan het Hoofd, of de Hoofden, maar aan derzelver byzondere Leden, te wyten zy. —— Gelyk 'er niets volmaakt is onder de zonne, is 'er in 't byzonder geene Regeeringsvorm onder de Menschen, of zy heeft haare gebreeken. —— Alle Bestierders van Maatschappyen zyn feilbaare Menschen, welken dus, zelfs met het beste oogmerk, verkeerde stappen doen kunnen. —— Het betaamt den Leden eener Maatschappye, met de zwakheden hunner Bestierderen geduld te hebben. Maar het tegendeel gebeurt niet zelden. Het betaamelyk ontzag, de pligtmaatige eerbied, de verschuldigde gehoorzaamheid van minderen omtrend de meerderen, worden uit het oog verlooren. —— Sommigen; opgeblaazen door een waan van eigene wysheid, en zig inbeeldende, dat zy, aan het roer der Regeeringe geplaatst, de zaaken beter zouden bestieren, hebben op alles wat te zeggen, berispen, veroordeelen, lasteren de heerlykheden. —— Anderen, opgezwollen door hoogmoed en Staatzugt, en dus niet te vrede zynde in den rang, waar in de Godlyke Voorzienigheid hen geplaatst heeft, staan na veranderinge, met geen ander doelwit, dan

— Niet slegts van zulken, die belang hebben in het doordryven van dit stelzel, maar zelfs van de zoodanigen, die 'er de ongelukkige slagtoffers van zyn. — Welmeenende Menschen verbeelden zig, dat die *lydelyke onderwerping* een pligt zy van het Christendom, in verscheide plaatzen der H. Schrift voorgeschreeven, als onder andere ROM. XIII: 1, 2. en 1 PET. II: 13. Veel was hier over te zeggen, dan, om in dit wyde veld niet uit te weiden, of te onderzoeken, in hoe verre deeze Apostolische uitspraaken al, of niet, op de zaak in geschil toepasselyk zyn, merken wy alleen aan, dat, byaldien de gevolgtrekking, welke men uit deeze en dergelyke Schriftuurplaatzen afleidt, doorgaans de wederstand, welken onze Voorvaders geboden hebben aan de bevelen van PHILIPS DEN II en deszelfs Opvolgers, in de daadlyke afwerping van het Spaansche juk, onmogelyk van wederspannigheid tegen den Souverein, en wederstreevinge van de Godlyke Ordinantie, vry te pleiten zyn. — En welk regtgeaart Nederlander zal intusschen dit gevolg toestaan? Men vindt het een en ander, nopends het regt verstand der Apostolische Vermaaninge, aangemerkt door WHITBY, in de *Verklaaringe der Engelsche Godgeleerden*, op ROM. XIII: 1 en 2."

dan om zig zelf te verheffen, en den teugel der Regeeringe te wringen uit die handen, aan welke dezelve was toevertrouwd. —— Men bedient zig van allerlei middelen, om zyn oogmerk te bereiken. — Het oor stoppende voor de stemme van de Goddelyke en Menschelyke Wetten, ontziet men niets, om mindere Leden der Maatschappye, onkundig van de waare gesteldheid der zaaken, en buiten staat, om de eigenlyke oogmerken, die men bedoelt te doorgronden, in zyne belangen te trekken. Dezen laaten zich als redelooze werktuigen gebruiken, naar den wil der geenen, die hen verleiden. — Welhaast wordt eene heimelyke opruyinge agtervolgd door daadlyke bedryven, door de schroomlykste buitenspoorigheden.

„ Het wuft gemeen, door een Geest van oproer, welken men het zelve heeft ingeblaazen, aangehitst, schuimbekt als een toomloos Paard, dat, den teugel hebbende afgeworpen, daar heenen holt, en alles, wat het in zynen weg ontmoet, met zyne voeten vertrapt. Zeker! in zulk een geval mag men naar waarheid zeggen, dat eene Maatschappy tegen zig zelven verdeeld is, dat derzelver Leden in elkanders ingewanden wroeten, daar nyd, haat, wraakgierigheid, in 't kort, allerleie boosheden en verkeerde handelingen, onder dezelve heerschen.

„ Meer, liet ons bestek het toe, zouden wy mededeelen, uit deeze Leerreden, van een Man, die in 't slot zyns Voorberigts wenscht. „ God bewaare my en alle „ Leeraars, om immer met mond, penne of daaden, het „ vuur der verdeeldheid aan te stooken, of de trompet „ te blaazen, tot het verwekken van muytery en oproer. „ Hy geve ons integendeel een blaakenden regt vader„ landschen yver, om, in onzen kring, werkzaam te „ zyn, ter blusschinge van die verwoestende vlammen, „ en, in 't byzonder, veeleer een zugtend harte, om voor „ een zondig Land en Volk in de bresse te treeden, en „ deszelfs ondergang, door vuurige smeekingen, by den „ troon der Genade af te bidden. —— Och of onze „ uitwendige Vrede bestendig zy, — en de inwendige „ Vrede eerlang op duurzaame gronden bevestigd worde!"

Christlyk Zedeboek voor Domestiquen, waar in aanleiding wordt gegeeven, hoe zy in en door hunne omstandigheden, kunnen gelukkig worden, en zich den last van hunnen stand ligt en aangenaam maaken. Benevens een voorstel van een beproefd en beslissend middel, voor Heeren en Vrouwen, om goede en getrouwe Domestiquen te verkrygen, tot welzyn van de Burgerlyke Maatschappy, tot nut van de Domestiquen, en ten voordeele van de Armen, en 't licht gegeeven, door DEMOPHILUS. *Tweede Uitgave. In 's Gravenhage, by* J. A. Bouvink, 1787. *In gr.* 8vo. 98 *bladz.*

De *Eerste Uitgave* van dit voor de Dienstboden geschikte Werkje is ons niet onder de oogen gekomen: deeze ontvangende, spoeden wy ons, om het bekend te maaken, en, als zeer nuttig, aan te pryzen. Het oorspronglyke is in 't *Hoogduitsch* geschreeven; doch heeft de *Nederduitsche* Vertaaler van den Autheur de vryheid ontvangen, om 'er Verschikkingen en Veranderingen in te maaken; ook 'er zyne gedagten by te voegen. —— Het der Maatschappye zo nuttig en onontbeerelyk gedeelte, 't welk in den dienstbaaren stand de dagen slyt, ontvangt 'er de beste lessen uit den *Godsdienst* van *Jesus*, en bovenal uit het groot bevel van *Menschliefde*, afgeleid. De byzondere Stand wordt steeds in 't oog gehouden, als mede de daar uit voortvloeijende betrekkingen. De Schryver daalt af tot die kleinigheden, welke veelal over 't hoofd gezien worden, en daadlyk tot de Pligten behooren. De voordragt is klaar, kort, en opwekkende, de styl naar de vatbaarheid geschikt; doch zou, zonder duister te worden, veel beter, en de taal veel zuiverder kunnen weezen. —— Het overtreft veele Boekjes over den Godsdienst, welke men in de Keukens vindt by Dienstbooden, die eenig werk van dit stuk maaken, wyd en verre; en verdient door Heeren en Vrouwen hun in handen gegeeven te worden. Bovenal zou men in Godshuizen, waar men gewoon is 's jaarlyks door eenig Boek op de Schoolen, de jeugd der schamele Gemeente, aan te moedigen, zich van dit goedkoope Werkje (de prys is twee Sesthalven) kunnen bedienen: dewyl veelen daar bedeelden tot den Dienstbaaren stand opgroeijen. En geene *Christen Gezindheid* zal het, uit hoofde van daar in voorkomende Leeringen, den Godsdienst betreffende,

kun-

kunnen wraaken. Het is een *Zedenboek voor Domestiquen.*

Om van het Middel, op den Tytel gemeld, nog iets te zeggen. De Opsteller vraagt: „ Maar! wat zal het baaten, dat dit *Zedenboek voor Domestiquen* geschreeven en gedrukt is, wanneer het niet door die geenen wordt geleezen en wel gebruikt, voor welken het eigenlyk opgesteld en bestemd is! En zal het wel ten vollen aan het oogmerk, zo van den *Schryver* deezes *Zedenboeks*, als van *Heeren en Vrouwen*, reeds voldoen, wanneer *deezen* aan hunne Domestiquen dit Zedenboek tot een geschenk en ter leeringe geven, en de Dienstboden hunnen Pligt, door middel van 't zelve, leeren kennen? En zullen de Dienstbooden daar door reeds worden kunnen, 't geen zy wenschen te worden, te weeten, gelukkige, en met hun stand te vreden en vergenoegde, menschen? Ik geloove van *neen!* en daarom wenschte ik, zo als Heeren en Vrouwen 't met my ook wel zullen wenschen, dat 'er, buiten en behalven het onderwys, 't welk in dit *Zedenboek* aan Domestiquen is gegeeven, ook *uiterlyke middelen* mogten worden gevonden, waar door de Beelding van deeze aanzienlyke Klasse van Menschen zoude worden voltooid, en waar door aan het gegeeve onderwys Ingang, Kragt en Werkzaamheid konde worden verschaft."

Het Middel is: „ *Men stichte in elke Stad of Dorp, naar evenredigheid van derzelver Grootheid en Talrykheid van Huishoudens, ééne of meerdere Societeiten, en doe elk van deeze Gezelschappen bestaan uit honderd Huisvaderen.* Elk deezer Societeiten doe openlyk bekend maaken; dat *elk Domesticq, het zy Knegt of Dienstmaagd, zoo dra hy bewyzen kan, dat hy by één en het zelfde Huishouden tien jaaren lang gewoond, en eerlyk, getrouw en wel gediend heeft*, uit handen van een tot dit oogmerk vereenigd Gezelschap van Huisvaders, deeze volgende Belooning zal ontvangen.

„ 1. *Een Geschenk in Contant Geld; 't welk de halve som zal bedraagen van 't geene hy, binnen den tyd van tien jaaren, als zyn Huur, van zyn Volk heeft ontvangen.* In dier voege, dat, by voorbeeld, een Knegt of Dienstmaagd, die 60 Guldens Huur 's jaarlyks heeft ontvangen, aan 't einde van den Dienst, *f* 300-:-: tot een Present krygt.

„ 2. *De openlyke bekendmaaking van zyn Naam en van het Geschenk, by hem ontvangen, in 't een of ander gedrukt*

drukt blad, 't welk weeklyks, of maandlyks, wordt uitgegeeven, en ten

„ 3. *De Verzekering, dat, ingevalle hy verkiezen zal in zyn Dienst, en by zyn Volk, te blyven, door de Societeit, voor hem in zyn zieken en ouden dag behoorelyk zou worden gezorgd.*"

By de aanpryzende redenen van dit Middel, voegt de Schryver de beantwoording der vraage, *Hoe en langs welken weg de* GELD-PREMIEN, *op eene gevoeglyke en gemaklyke wyze, zullen gevonden en byeen verzameld worden?*

Dan, wy moeten den Leezer tot het Stukje zelve verzenden, welks aankoop een Aalmoes is: dewyl hy, die 't zelve voor zyn Rekening heeft laaten drukken, de zuivere winst, zo die 'er op overschiet, *voor den Armen* bestemd heeft.

Verhandeling van den Landbouw in de Colonie Suriname, door ANTHONY BLOM. *Te Amsteldam, by* W. Smit. 1787. *Behalven het Voorwerk* 355 *bladz. In gr. octavo.*

Reeds voor eenigen tyd, hebben wy een genoegzaam verslag gegeeven van deeze Verhandeling, zo als dezelve het licht gezien heeft, te Haarlem by *C. van der Aa* (*). Zedert verstonden wy, uit een berigt in de Nieuwspapieren geplaatst, dat de Heer *Blom* eenigermaate te onvrede was over deeze afgifte, buiten zyne toestemming, terwyl hy nog uitlandig was; en dat hy ten oogmerk had zelf eene nadere uitgave hiervan te vervaardigen. Deeze is ons thans ter hand gekomen; dan, daar de Autheur zig in zyne Voorreden voor dezelve hier over niet breeder uitlaat, en geene melding maakt van de verscheidenheid deezer uitgaven, zo agten wy 't ook niet noodig ons daar mede eenigzins op te houden. —— Alleenlyk zullen we, ter deezer gelegenheid, hier uit nog mededeelen 's Mans opmerkingen, geduurende een ruim twintigjaarig verblyf aldaar, wegens de *Jaarsaisoenen* in Suriname. Na een voorafgaand kort berigt van de ligging deezer Colonie, meldt hy ons deswegens het volgende.

„ Men onderscheidt in dit Gewest doorgaans vier elkander beurteling verwisselende Jaarsaisoenen, die men verdeelt in grooten en kleinen droogen tijd, en wederom in

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* I Deel. bl. 458-464.

in grooten en kleinen regentijd. —— De groote droogе tijd neemt zijn aanvang in 't midden van Augustus, en eindigt met half November; hier op volgt de kleine regentijd, beginnende met half November, en eindigende met het begin van Februarij; waarop dan wederom volgt de kleine drooge tijd, van het begin van Februatij tot half April; als wanneer de groote regentijd zijn aanvang neemt, die met half Augustus weder afgewisfeld word als vooren.

„ Dan, gelijk in Europa, de Leute, Zomer, Herfst en Winter in zekere tijdvakken worden afgedeeld, en ondanks de afwisfeling van dezelve het eene Jaar met het andere veel verfchild; echter ieder faifoen als binnen zekeren tijdkring bepaald word; even zo is het ook over het geheel met de faifoenen in dit Gewest gelegen. Bij voorbeeld: in het eene Jaar heeft men zwaare langduurende droogte en zagte regens; in een volgend wederom weinige droogte, met zwaare en aanhoudende regens. Dan gewoonlijk heeft men in den kleinen regentijd eene gematigde regen, met tusfchenpoozinge van eene geevenredigde droogte. Zo ook in den kleinen droogentijd eene gematigde droogte met tusfchenpoozinge van ligte regens. Uit dit weinige bemerkt de Leezer van zelfs, dat deeze twee faifoenen de aangenaamfte Jaargetijden zijn in dit Gewest; terwyl in het regenfaifoen het Aardrijk door de tusfchenpoozinge der Zonne verwarmd en vrugtbaar gemaakt word; gelijk dat in den droogtijd bij tegenftelling door de regens verkoeld, en alzo mede vrugtbaar word.

„ Dan, laat ons met een woord of twee ook iets aanmerken over den grooten regen, en den grooten droogen tijd. Wat den eerften betreft, in dit faifoen, en wel doorgaans het allermeest in Maij, zijn de regens zo zwaar, menigvuldig en aanhoudend, dat het fchijnt als of een algemeene zondvloed op handen is; de bosfchen, die voorheen droog waren, of flechts weinig water in zich hadden, ziet men dan in korten tijd wel vier, vijf tot zes voeten diep onder water ftaan; dus is dit faifoen niet alleen door de menigvuldige regens zeer onaangenaam; maar deeze maaken ook het Aardrijk, geduurende al dien tijd, onteelbaar, gelijk ze ook daarenboven in de Rivieren en Creecquen zwaare overftroomingen van water veroorzaaken.

„ Hierop volgt nu de groote droege tijd, die zo hevig

is,

is, dat de bosfchen, hoe diep ook onder water ftaande, binnen vier of vijf weeken zijn uitgedroogt, en ter plaatfe daar geen bosfchen zijn, gelijk in de *Savannes*, en andere gronden, die voor de Zon bloot leggen, de Aarde van één fplijt. Dit faifoen, hoe zeer in den beginne aangenaam en verkwikkelijk, word echter in zijn voortgang, door de aanhoudende en doordringende heete Zon, ook onaangenaam; en geen wonder, want dit is ook het faifoen, waarin doorgaans zwaare koortfen, en veelal gal- en rotkoortfen regeeren; namelijk, met het begin van de droogte. Men mag zulks vermoedelijk toefchrijven aan de groote en fchielijke verandering van het weder; want in den grooten regentijd is door de geftadige regens het luchtgeftel zeer koel, het geen met de verwisfeling van 't faifoen eensklaps veranderd. Doorgaans eindigen de regens met zwaare buijen, die van fterke winden verzeld gaan; dit duurt omtrent drie weeken. Men heeft dan dagelijks één, of ook wel twee, van zulke buijen; tusfchen beiden is de lucht klaar, de Zon fterk, en de wind genoegzaam ftil; waardoor het als dan brandend heet is; hierop volgt zomtijds zeer fnel een zwaare buij, die de lugt grootelijks verkoeld, en de fweetporien, die door de hitte der Zonne geopend waren, fchielijk ftopt.(*) Zo haast de regens geheel of bijna geheel geëindigd zijn, en de droogte geftadiger is, zijn ook de winden, die dan meest Oosten ten Noorden waaijen (†), geftadiger; en is dit faifoen veel minder gevaarlijk, uit hoofde, dat men dan die fchielijke en groote verandering van hitte en koelte niet meer heeft.

„ Ik heb hier boven, van de kleine drooge en kleine regenfaifoenen fpreekende, gezegd; *dat het de aangenaamfte Jaarfaifoenen zijn*; maar mogelijk zal de Leezer bij zich zelven vraagen: waarom zijn die faifoenen, die ook veelal met buijen en tusfchenpoozingen van zonnefchijn zijn, echter minder ongezond, dan met het eindigen der groote regens en begin der groote droogte? Dan dit heeft grootelijks zijne reden; namelijk, om dat in

„ (*) Men heeft, zegt de Heer *Blom*, wat laager, in de regen faifoenen nu en dan ook onweersbuijen, die doorgaans van een gematigden donder en blikzem, maar teffens van zeer fterke winden, verzeld gaan."

„ (†) De winden zijn hier, volgens 's Mans opmerking, altoos oost of oostelijk; maar in de drooge Jaargetijden een weinig noordelijk, en in de regentijden weder een weinig zuidelijk."

in die saisoenen de Zon op verre na zo doordringend niet is, en men ook niet onmiddelijk, en als op eenen slag, uit een zeer koel in een zeer warm saisoen overgaat; zo als wel in de verwisseling van grooten regen- en grooten droogen-tijd geschied.

„ Voor het overige is het bijna een vaste regel, dat ver van de Zee af, Landwaards in, veel meer en zwaarder regens vallen, dan digter aan de Zee. Ik heb, zedert mijn verblijf in de Colonie, in de benedenlanden aan de Zee geleegen, zo wel als ook boven aan *Rio Suriname*, gewoond, en opgemerkt; dat nabij aan Zee, of ook op de Zee, met zwaare regens de lugt schielijker doorbreekt en verdwijnt, of weg trekt, daar dan voor zekeren tijd droog weer op volgd, het geen verder van de Zee af, Landwaarts in, zo veel niet gebeurt; zijnde de regens daar meer aanhoudende, de lugt zwaarder en dikker; ook breekt ze langzaamer door; verdwijnt niet, of trekt ook niet weg, maar blijft in het gezigt, of genoegzaam op dezelfde plaats wat heen en weder drijven; vereenigt al weer schielijk, en regend weder als vooren. Dit verschil ontstaat, mijns bedunkens, uit de groote swampen of moerassen, daar veele vogten of dampen uit optrekken, die zich in de lugt vergaderen, en door de zwaare bosschen geen aftogt kunnen hebben, maar als opgeslooten blijven hangen; en die, alhoewel door de aanhoudende regens veel verminderd, telkens door de opstijgende dampen weder aangroeijen en vermeerderen."— Wyders maakt de Heer *Blom*, by deezen, nog gewag van vyf Aardbeevingen, door hem, geduurende zyn verblyf in deeze Colonie, gevoeld.

„ De *eerste*, zegt hy, de allersterkste, viel voor op den een en twintigsten October 1766, 's morgens omtrent vijf uuren, met een zwaar onderaardsch gedruis; de lugt was aan de oosterkimmen vuurig rood, en zo stil, dat geen blad op eenen boom zich in 't minst beweegde. Eenige weinige dagen laater gevoelde men de *tweede*, des morgens omtrent zeven uuren; en nog weder eenige weinige dagen laater de *derde*, ook des morgens om zeven uuren; komende beiden ook met een sterk onderaardsch gedruis, 't welk van het Oosten naar het Westen ging; zijnde het weder zo stil, dat men niet den minsten wind kon bespeuren. De *vierde* was den tweeëntwintigsten December 1784, des middags omtrent drie uuren, met een zwaar onderaardsch gedruis, en niet de minste wind. De *vijfde* was des nachts omtrent half een uur, tusschen den vijfen

en zes- en- twintigsten van Mai, in het jaar 1785, zijnde eene ligte schudding, zonder onderaardsch gedruis, met eene zeer groote stilte; doch alle die schuddingen hebben geen de minste schade veroorzaakt."

Proeve eener Beschouwende Ontleeding van 's Menschen Ligchaam, ten nutte der Leerlingen in de Heelkunst, door H. RYSTERBURG, *Stads Chirurgyn te Haarlem. Te Haerlem, by de Wed.* N. Beets, 1788. *In gr. 8vo.* 208 *bl.*

De bedoelingen des Schryvers, by de Uitgave van deeze Proeve, mogen allezints goed geweest zyn; doch, daar wy zulk een aantal uitmuntende Heelkundige Leerboeken hebben, zo had, gelyk de Schryver in de Voorreden zelve zegt, dit Boeksken ligtelyk kunnen ontbeerd worden. Wy hebben alle achting voor de verdiensten van den Heer RYSTERBURG, als Heelmeester; doch, als Schryver, — wat zullen wy daar van zeggen? — Men kan in het beoefenende gedeelte der Konst veele verdiensten hebben, en der Maatschappye van veel belang zyn, zonder nogthans de nodige vereischten te bezitten, om als Schryver in het openbaar te verschynen; en het komt ons voor, dat dit het geval is, waarin zig de Heer RYSTERBURG bevind. Wy hebben het Werkje met aandacht geleezen; doch vinden 'er niets in, dat eenige byzondere aandacht verdient; — op zyn best genoomen, zyn het naageschreeven Ontleedkundige Lessen van den geleerden Heer ROCQUETTE, gelyk zulks ook onze Schryver zelve getuigt.

Historie der Waereld, door J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen der Weetenschappen te Haarlem en Vlissingen, en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. Achtste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1787. *In gr. octavo.*

Naar het Plan, door den Eerwaarden *Martinet*, by het opstellen van de *Historie der Waereld* gevormd, is de *Geschiedenis van ons Vaderland* het onderwerp van dit Deel, welke hy, op eene soortgelyke wyze, als die van andere Gewesten, leerzaam ontvouwt. Ter geleidelyker voordragte van dezelve verdeelt hy die in *vyf*

van elkander zeer verschillende Tydperken. Het *eerste* bevat 's Lands Geschiedenissen vóór de aankomst der Romeinen in deeze Gewesten: het *tweede* betreft den Staat des Lands onder de Romeinen: het *derde* raakt deszelfs gesteldheid onder het bestier der Frankische of Duitsche Vorsten, die op de Romeinen gevolgd zyn: het *vierde* behelst de lotgevallen onzer Voorouderen, onder de regeering van Hertogen en Graaven; te weeten, zeventien uit het oude *Hollandsche*, drie uit het *Henegouwsche*, drie uit het *Beiersche*, twee uit het *Bourgondische*, en drie uit het *Oostenrykfche Huis*; te zamen agt en twintig, behalven eenige Graavinnen, die, by minderjaarigheid der Zoonen en andere omstandigheden, de hand in 's Lands bestier hadden: en eindelyk brengt ons het *vyfde* Tydperk, ter beschouwinge onzer Vaderlandsche Geschiedenissen, onder het bewind der Staaten, of wel in de gedaante van een Gemeenebest; welken zyn Eerwaarde nagaat, tot op het einde van het afgeloopen jaar 1787.

De vier eerste Tydperken, welken in dit geval slegts eene oppervlakkige beschouwing vorderden, doorloopt zyn Eerwaarde kortlyk; edoch op zodanig eene wyze, dat hy een voldoenend verslag van 't voorgevallene geeve, om den geschiedbeoefenenden Leerling een geregeld en zamenhangend denkbeeld van het agtervolgende beloop deezer Geschiedenissen te leeren vormen. Het laatste Tydperk, dat in 't nafspooren van 's Lands lotgevallen eene gezetter oefening vereischt, behandelt onze Geschiedschryver met meer onderscheiding; en ter duidelyker leerwyze vestigt hy eerst het oog des Leerlings, op eenige voorbereidzels ter verlossinge van Nederlands Volk uit de slaaverny, waar toe het Graaflyke bestier hen gebragt had; en toont vervolgens, hoe daaruit ontstaan zy „ eene Staatsomwenteling, die de laatste Graaf PHILIPS „ niet kon droomen, en geheel EUROPA verbaasde; naamlyk het opkomen van eenen vryen Staat, welken de „ Aanleggers, [eenige Edelen des Lands raadpleegende „ over 's Lands redding] niet bedoeld hadden;" met de daarop volgende gebeurtenissen tot den tegenwoordigen tyd. ——— In de ontvouwing der voorvallen van dit laatste Tydperk, geduurende een verloop van ongeveer 230 jaaren, kwam den Autheur eene byzondere behoedzaamheid zeer te stade. De aart van zyn Werk vorderde de melding eener groote reekse van merkwaardige gebeurtenissen; en zyn bepaald bestek duldde geene breedvoerig-

righeid. 'Er moest des, zou zyne onderrigting regt nuttig zyn, een *Kort Begrip* vervaardigd worden, dat hier, zo ooit, voldeed aan deszelfs twee hoofdvereischten; *beknoptheid* en tevens in zyne soort *volledigheid*. En zulks heeft de Eerwaarde *Martinet*, by dit zyn Opstel, zo wel in agt genomen, dat zyn arbeid deswegens eene algemeene goedkeuring verdiene. Terwyl hy aan den eenen kant steeds op zyne hoede is, tegen noodelooze uitweidingen, slaat hy te gelyk aan de andere zyde naauwkeurig gade, dat hy niet alleen geene gewigtige voorvallen, maar ook geene byzonderheden van weezenlyk belang, daar toe behoorende, uit het oog verlieze. —— En, op het voltrekken van dit weluitgevoerde Kort Begrip onzer Vaderlandsche Geschiedenissen, verledigt zyn Eerwaarde zig eindelyk nog tot het schetsen van een Tafereel, het welk den Leerling, hoewel in een klein bestek, egter met genoegzaame duidelykheid voor oogen stelt, het weetenswaardigste nopens de voornaamste byzonderheden, die 's Lands gesteldheid, regeering, handel, des Volks character en meer dergelyken betreffen; waaruit wy, met opzigt tot het nationaal character, zynde het geheel te breedvoerig om hier te plaatzen, de besluitende opmerkingen zullen overneemen.

De oplettende *Martinet* geeft hier eene met oordeel wel uitgevoerde Schets van het weezenlyke character der Natie, dat aan dezelve natuurlyk eigen is; zelfs in zo verre, dat het, te midden der verbasteringen, welken in het charactermaatige der Landzaaten ontstaan mogen zyn, nogtans, in onderscheiding van andere Natien, by den Nederlander bestendig blyve doorstraalen. —— Dit schoone Tafereel treft den Leerling, en zulks geeft ten slot aanleiding tot de volgende opmerkingen.

„ VRAAG. In welk een behaaglyk licht stelt gy onze Natie?

„ ANTWOORD. 't Gaat vast, dat zulk eene Natie alleen mishaagen kan, gelyk ook plaats heeft, aan loszinnigen, aan zich in ledigheid verlustigende Menschen, die den arbeid een werk van slaaven noemen, en alleen vermaak stellen in uitspanningen, in vermaaken en eertitels. In de oogen derzulken is onze Natie eene versmaadheid. En gewis, wy hebben weinig oppervlakkige aanloklykheden, in andere Landen zo vlytig gezogt, en zo hoog gewaardeerd. Hier komt de Koophandel alleen in aanmerking, en deeze brengt van zelf mede geene veragtelyke

Deugden, by voorbeeld, wysheid, schranderheid, orde, spaarzaamheid, maatigheid, bezigheid, naarstigheid en milddaadigheid. Maar zyn die ook niet meer waardig, dan alle de opgelegde schatten onzer Republiek? 't Is zo, grootheid van *Kapitaal* komt hier meest in aanmerking; maar zy, die het niet hebben, doch gaarne bezitten zouden, spotten daarmede het sterkste. De winzugt kan men in ons niet ligt verdraagen. Dan, doet zy eene kwaade uitwerking, wanneer zy vlyt en naarstigheid verwekt? En mag men hier op Rykdom niet gesteld zyn, daar juist de Rykdom alleen het Land ondersteunt, en het zelve een waardig aanzien in Europa heeft doen krygen? Is niet het Vaderland het middenpunt van veele geldopneemingen voor vreemde Vorsten en Staaten geworden? Wy blyven des geneigd, om op dien grondslag onze grootheid te bouwen; en wie heeft geen eerbied voor de bezitters van Schatten? Zo men zulken haat, waarom heeft men ze dan by ons zo vuurig gezogt, en waarom geschiedt het nog? Men weet hier wel Rykdommen te verkrygen; maar men weet ze ook wel te bewaaren, en men wil aan anderen de verkwisting gaarne overlaaten. —— Ook is ons Volk beter dan andere Natien bedreeven in het bestier der Geldmiddelen, en maakt weinig zwaarigheid, om, des noods, groote opofferingen te doen. De vernietigde *Asiatische Compagnie* van *Embden* heeft dat ondervonden; en men heeft ook onlangs raad geweeten, om die van *Antwerpen* op gelyke wyze te doen buitelen. Laat dan Vreemden smaalen op ons en onze bezittingen, geen Land is 'er, waar men, al is men niet ryk, zo vry, zo aangenaam, zo vergenoegd kan leeven. Dit is alles gezegd.

„ V. Maar is het Karakter der Natie niet wat te gunstig getekend, te sterk gekoleurd?

„ A. Gy wilt misschien zeggen, dat ik meer het Karakter van onze eerwaardige Voorvaderen, dan van het tegenwoordig Geslagt, getekend heb; dat Vrouwen, (die in fynheid van gelaatstrekken, in blankheid, in spaarzaamheid van huishouding, en in keurige zindelykheid, zo dikwerf van anderen bespot, maar even ligt te verdeedigen, meest allen van haare Sexe in andere Landen, of overtreffen, of ten minsten evenaaren;) niet meer zo sterk uitblinken in Vaderlandsche Deugden, en even weinig de Mannen gelyk voorheen. En wat zal ik U hier op antwoorden? 't Is zo, de tyden zyn voorby, dat

jon-

jongens op ſtelten de Grooten inhaalen, gelyk dit Keizer KAREL DEN V gebeurde; dat men niet meer *illumineert* met eenen eeuvoudigen lantaarn aan de deur te zetten, gelyk Prins WILLEM DE III, op die wyze, eens te *'s Hertogenbosch* 's avonds werdt ingehaald; dat men niet langer, met eenen reiszak onder den arm, te voet naar de Staatsvergaderingen wandelt; dat het uiterlyk onderſcheid tusſchen Mevrouw en de meid [of wel Kamenier] niet dan in weinige plaatzen meer overgebleeven is: 't is zo, de Eenvoudigheid, Eerlykheid, Trouw, Maatigheid, Kuiſchheid, Nederigheid, Naarſtigheid, en andere Deugden, zyn geweldig verre van de Natie geweeken: de Weelde, Wellust, Geldverkwisting, Dartelheid, Ontrouw, en andere ſchanden hebben duizenden verwonnen: de verägting van den ſchoonen Godsdienst heeft het hoofd opgeſtooken, en verbant braave Zeden, vooral onder jonge Lieden, die deerlyk verwilderen, en zich aan de Waereldliefde overgeeven: maar hoe gewis dit moge zyn, en hoe zeer dat ons moge grieven, dank zy GODE! dat 'er allerwege nog veele braaven zyn, op welken het getekend Karakter onzer Natie volkomen voegt. Deezen dan erkennen wy alleen voor waare Vaderlanders, en houden de anderen voor een valsch gebroedzel!"

Algemeene Bibliotheek voor Dames en jonge Heeren, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heere WIELAND. *Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* de Erven P. Meijer *en* G. Warnars, 1787. *Behalven de Voorreden,* 324 *bladz. in* 8vo.

De Eerw. C. VAN ENGELEN, die door zyne veelvuldige Schriften, van onderſcheiden aart, zo oorſpronglyke als vertaalde, eene welverdiende agting in ons Vaderland verworven heeft, opent deeze *Algemeene Bibliotheek voor Dames en jonge Heeren* met eene Voorreden, tot de ſchoone Sexe in *Nederland* ingericht: welke wy die jeugdige Schoonen, wier hoofd en hart welgeſteld zyn, in allen deele aanpryzen: vast verzekerd, dat zy, volgens zyn verzoek, „ Eenen ouden Philoſooph „ zyne vrye wyze van voordragt ten beste zullen hou„ den; een Philoſooph, die" gelyk hy zich uitdrukt, „ in alle zyne Schriften getoond heeft, zich haar heil „ als eene zyner hoogſte wenſchen voor te ſtellen, en

„ die even daar door een soort van recht verkreegen
„ heeft, om de dingen by hunnen naam te noemen, en
„ haar zyn vriendlyken raad, tot zyn einde toe, te bly-
„ ven mede deelen."

Zyn raad, bevallige Kunne, om de Vermogens van uw Verstand aan te kweeken, en zulks invloed te laaten hebben op uw Hart; om u af te maanen van aan beuzelingen, uwer onwaardig, hangen te blyven; maar u te verheffen tot die hoogte, waar toe gy oorspronglyk bestemd zyt. Gaarne zouden wy, wat hy, met zo veel gronds en aandrangs deswegen bybrengt, overneemen; doch het is te breedvoerig voor ons bestek. —— Alleen stel u gerust, hy wil niet dat gy alle *Scavantes* wordt. „ Naar zyn wensch
„ zullen byna geene dat worden, en zekerlyk geene an-
„ dere, dan die daar toe eene byzondere roeping voelen."
„ Hy verlangt," om met zyne eigene woorden te spreeken, „ dat gy niet slechts dat geen onderzoekt, dat gy
„ in den strikten zin, als Menschen en Christinnen,
„ noodig hebt te weeten; niet slechts dat geen leert,
„ waar mede gy, naar de verbasterde denkwyze onzer
„ weelderige eeuw, in vergelyking van andere Dames
„ van uwen Rang, strikt genomen, volstaan kunt; maar
„ hy verlangt ook, dat gy zo wel waardiger als gelukki-
„ ger wordt, door uwen kring van kundigheden ook in
„ andere nuttige en aangenaame zaaken uit te breiden.
„ Hy verlangt, dat gy, naar evenredigheid van uwe gün-
„ stiger gelegenheid boven het gemeen, en boven uwe
„ Dienstbooden, u verheft. Hy verlangt, dat gy zo
„ wel, als onze Sexe, het voordeel geniet, van uwen
„ geest te voeden en te versterken, om in dien gevoeden
„ en versterkten geest, en in uw verbeterd hart, dat 'er
„ een gevolg van zyn zal, een beginzel van meerder
„ werkzaamheid en edeler genoegen vindt. Hy verlangt,
„ dat gy, ten dien einde, vatbaar moogt worden voor
„ het even lieflyk als verheven gevoel van het Waare,
„ het Groote, het Schoone, dat de Natuur en Kunst
„ aan eenen geoefenden geest, op yderen tred, vertoo-
„ nen. Hy verlangt, eindelyk, dat dit alles een even
„ heilzaamen invloed moge hebben op het geluk uwer
„ Mannen, uwer Kinderen, en uwer Huisgezinnen in 't
„ algemeen, als op uwe eigene zedelyke waarde, tydlyke
„ vermaaken, eeuwig geluk! —— Ja eeuwig geluk;
„ hy schroomt niet ook dat hier by in aanmerking te
„ doen komen: want de goedkeuring en gunst van het

„ Op-

„ Opperweezen moet 'er, zo wel als de achting en liefde „ uwer Medemenschen, het gevolg van zyn."

Ter bereiking van zulke groote, wenschelyke en belangryke einden, stelt hy, nevens een Vriend, deeze *Algemeene Bibliotheek* ter hand. Wy moeten de herkomst deezes Werks, van den Heere WIELAND, en wat 'er de *Nederduitsche Uitgeevers* aan gedaan hebben, als volstrekt tot onze *Letteroefening* behoorende, mede.deelen. De Hofraad WIELAND zegt 'er, naar luid der Voorreden, dit van. „ Daar zyn weinige voortreffelyke Werken van geest, daar zyn 'er misschien geene, zelfs onder die, welke niets dan eene behoorelyke vatbaarheid, om schoone schilderyen te zien, en de aandoeningen, daar mede verbonden, te voelen, schynen te veronderstellen, welke men recht verstaan, recht genieten, ik zwyg, nog recht beoordeelen, kan, zonder eene menigte kleine kundigheden te bezitten, die met alle soorten van weetenschappen verbonden zyn, en in dezelve t' huis hooren. Uit dien hoofde, en tot dat ik eene beknopte verzameling van alle die kundigheden of weetenschappen, welken eene Dame, en de beste Schryvers, met vrugt en vermaak te leezen, en byzonderlyk om een goeden grond, tot verdere uitbreiding en beschaaving van haaren geest, te leggen, volstrekt noodig heeft, reeds lang als een allerwenschlykst werk hadt aangezien, wierdt myne opmerking byzonderlyk getroffen, toen ik met den aanvang van dit Jaar, (*Hy schryft uit Weimar, den 30 September* 1785.) door een Gezelschap van Geleerden, eene BIBLIOTHEQUE UNIVERSELLE DES DAMES zag aangekondigd. Ik meende myne hoop, op een goeden uitslag van dit Werk, op zeer wisse gronden te kunnen vestigen. Men konde, dacht ik, met recht van een Gezelschap van Geleerden, onder een Volk, dat in het beoefenen van Kunsten en Weetenschappen alle andere Volkeren voorby streeft, uit het Moderne Athene van het tegenwoordig Europa, en van Heeren, die voor de Schoone Helft van zulk eene beschaafde Natie, als de Franschen, werken, en zich daar toe van zulk een ruimen overvloed der beste hulpmiddelen voorzien bevinden, iets voortreffelyks, en der volmaaktheid naby komende, verwagten. En, in dit billyk vooruitzigt, spoorde ik eenen myner Vrienden, wiens bekwaamheden ik wist dat voor deezen arbeid toereikende waren, aan, om dit Werk, naar maate het in 't Fransch zou uitkomen, op Duitschen bodem te verplanten; met voorbehou-

houding, echter van het regt en de vryheid, om, in alle gevallen, naar ons goedvinden, weg te laaten, saamte trekken, te veranderen, te verbeteren, en by te voegen, wat wy zouden noodig oordeelen, om dit Werk voor onze Dames des te bruikbaarer en nuttiger te maaken. Myn Vriend liet zich, tot het voldoen aan myn verlangen en verzoek, des te gereeder overhaalen, om dat hy het zelfde vertrouwen, als ik, op de Fransche Schryvers stellende, zich vleidde, dat de verbeterende hand in hun Werk maar zelden zou vereischt worden, en dat dus de weinige moeite, die met den voorgestelden taak verbonden mocht zyn, in het vermaak eene genoegzaame voldoening vinden zoude. Hy maakte evenwel het beding, dat ik hem in zynen arbeid, hoe groot of klein die dan ook weezen mogt, met myn raad zou ondersteunen, en het toevoorzicht over het Werk op my neemen zoude; eene voorwaarde, waar in ik, zo verre myne vermogens zouden toereiken, des te gereeder bewilligde, om dat my niets aangenaamer zyn kon, dan een gedeelte van myn tyd toe te wyden aan eene Sexe, welke ik eerbieden en beminnen zal zo lang ik in staat ben iets te beminnen, en welker achting te verwerven, van myne vroegste jeugd af, eene myner sterkste wenschen geweest is. —— Ik kan ondertusschen niet erkennen, dat de verschyning der Twaalf eerste Deelen, van de *Bibliotheque Universelle des Dames*, myne verwachting overtroffen hebben. Die verwachting was misschien te hoog gespannen, en de uitvoering van het Ideaal, dat ik daar van in myn hoofd heb, gaat misschien myne eigene krachten te boven. Hoe kan ik het dan den Franschen Schryveren kwalyk neemen, dat myn Ideaal niet het hunne is? Ondertusschen zie ik toch wel, dat het gemelde voorbeding van myn Vriend niet geheel nutteloos zal zyn, en dat het aan gelegenheid, om daar gebruik van te maaken, niet zal ontbreeken."

De Heer VAN ENGELEN hadt, gelyk de Hofraad WIELAND, reeds veele jaaren het verlangen, na dusdanig een Werk, gekoesterd. De drie eerste Stukjes van de *Algemeinen Damen-Bibliotheek* in handen krygende, doorlas hy dezelve met vermaak, om dat ze tevens aan zynen lang gekoesterden wensch voldeeden, en aan zyne verwachting ten grooten deele beantwoordde. „Ik was," schryft hy, „inzonderheid bekoord over dien wysgeerigen geest, die alles, wat van WIELAND komt, van wel-

ken

ken aart het weezen moge, zo gunstig onderscheidt. Elk, die slechts dit eerste Stukje met opmerking leest, zal dit terstond met vermaak ontdekken. —— Door het zelfde verlangen, als de Heer WIELAND, gedreeven, sloeg ik het zelfde spoor, ter voldoening van 't zelve, in, en stelde eenen Vriend, die, behalven alle de noodige kunde en verdere vereischten, welken hy in eene ruime maate bezit, door zyne meer eenzaame verblyfplaats en leevenswyze, meer tyds te zyner beschikkinge heeft, en die, daarenboven, door zyn warm menschlievend hart, altyd gereed is, om zyne medemenschen allen mogelyken dienst te doen, aanstonds voor, om eene goede Vertaaling (trouwens, dezelve konde, uit zyne handen komende, niet anders dan goed zyn,) van dit Werk te willen geeven. Hy nam hetzelve, zo lang zyne krachten zulks gehengen zouden, gereedlyk aan. —— Zy vonden, om bygebragte en voldoende reden, goed, den *Hoogduitschen* en *Franschen* Tytel een weinig uit te breiden, en het Werk den naam, van ALGEMEENE BIBLIOTHEEK VOOR DAMES EN JONGE HEEREN, te geeven.

Deeze *Bibliotheek* zal, gelyk ons, in de Voorreden, bericht wordt, „ uit verscheiden vakken of klassen bestaan. Men maakt een aanvang met de Aardrykskunde. Dit toch is een onontbeerlyke grondslag, zonder welken het onmogelyk is, de Historie met het rechte vermaak en nut te leezen. Ondertusschen is het op zich zelve eene drooge studie, en die, naar de gewoone wyze behandeld, aanhoudende en herhaalde oefening vordert, om dat 'er als dan alleenlyk het Geheugen, van veele vreemde Naamen, en de Verbeelding, op afgebrooken Landkaarten rustende, in kunnen werken. Die zwaarigheid wordt hier ten grooten deele weggenomen, en de Aardrykskunde met de Natuurkunde, de Natuurlyke Historie, de Kennis der Volkeren, (op eene wyze, zo als ik my niet herinner ooit in eenige taal te hebben aangetroffen,) zodanig verbonden, en het zoeken naar de naamen der Landen, Rivieren, Eilanden &c. zo gemaklyk gemaakt, dat het oordeel steeds met het Geheugen en de Verbeelding medewerkt, en het Vermaak deeze, anders drooge oefening, geduurig vergezelt. Het nut voelt men van zelf, kan niet missen, hier een natuurlyk gevolg van te zyn; en dit is in de daad zo waar, dat men deze en de volgende gelyksoortige Aardrykskundige Verhandelingen, met de noodige Landkaarten by zich, aandachtig beoefenende,

de, zal bevinden, dat men een grondiger en duidelyker kennis krygt van den Aardbol, dan men, zelfs na de gewoone oefening doorgegaan te zyn, ooit te vooren gehad heeft, en zal bevinden, dat men het Geheel, het Ensemble, klaarer bevat, en eene menigte van verschynzels kan ophelderen, die men te vooren niet wist dat bestonden."

De tegenwoordige Eerste voorafgaande Verhandeling behelst eene *Algemeene Beschouwing van den Aardbol*, die van byzondere, de Werelddeelen afzonderlyk betreffende, zal vervolgd worden. —— De Tweede eene *Algemeene Beschouwing der Tydrekenkunde.* —— De Staatkundige Geschiedenis, van de vroegste tyden af, is een ander Vak, dat in dit eerste Stuk begonnen, en in volgende Stukken voortgezet wordt. Terwyl men tusschen beiden in het Derde Stuk een Aanvang maakt met eene andere Afdeeling, de Mengelschriften naamlyk. —— De byzondere takken der Wysgeerte zullen desgelyks hunne beurt hebben. Men zal de Natuurlyke Historie niet vergeeten.

Hoe veel Deeltjes dit Werk zal bedraagen, zegt de Heer VAN ENGELEN, is nog niet te bepaalen. Dit kan hy verzekeren, dat derzelver getal veel minder zyn zal dan dat der *Fransche Uitgave*, om dat men verscheide dingen zal weglaaten, die voor onze Natie niet of minder geschikt zyn: en om dat men andere, die zonder nadeel bekorting kunnen ondergaan, zal bekorten.

Wy kunnen thans, door dit noodig berigt, reeds breedvoerig genoeg geworden zynde, niet overgaan, om door de stukken te toonen, dat het Werk aan deeze Opgave des Voorredenaars beantwoordt: wy durven in 't algemeen ja zeggen, en zullen de volgende Deeltjes ons gelegenheids genoeg verschaffen, om 'er bewyzen van by te brengen. —— Hoe minder verzoeken 'er in voorkomen, gelyk wy 'er in de tweede voorafgaande Verhandeling een aantreffen, hoe beter het Werk doel zal treffen. „ Wy verzoeken," leezen wy daar, onze Leezers, die „ geene byzondere Liefhebbery voor deeze soort van „ kundigheden (de *Tydrekenkunde* naamlyk) hebben, dit „ laatste gedeelte over te slaan, en nu reeds met de „ *Staatkundige Geschiedenis* te vervolgen. Het Stukje „ hadt te veel verdiensten, om het niet onder 't oog te „ brengen van hun, die het met graagte leezen zullen, „ doch het is voor zulken ook alleen geschikt." ——

In een algemeen bruikbaare Bibliotheek wordt men niet gaarne van een gedeelte als verwyderd.

Beschouwing der Maatschappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken, doorvlogten met Voorvallen eenige uitsteekende Characters betreffende. Door WILLIAM COXE, *A. M. F. R. S. Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapelaan des Hertogs van Marlborough, Medelid van de Keizerlyke Œconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen. Naar den derden Druk, uit het Engelsch. Vierde Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema. 170 *bl. In gr.* 8vo.

Schoon onze Reiziger COXE, bykans dit geheele Deeltje door, in *Petersburg* blyve, behelst het eene groote verscheidenheid van stoffen, die de aandagt uitlokt en gaande houdt. Een korte vermelding van 't geen 'er in voorkomt, zal onze Leezers des verzekeren. —— Het zien van de straffe met de *Knoet* geeft hem aanleiding, om van dezelve, als mede van dit Werktuig, een omstandiger berigt te geeven, dan wy weeten elders aangetroffen te hebben: en zal men zyne daar by gevoegde Aanmerkingen, over de Afschaffing der Doodstraffen in *Rusland*, door ELIZABETH, met goedkeuring leezen, als mede 't geen hy van de Pynigingen en Gevangenisfen schryft.—— Meer voldoeninge zal men nog vinden in de vermelding van het Wetboek, door CATHARINA DE II ingevoerd, en van haare schikking op de binnenlandsche Regeering. —— Hy zet juiste perken aan de veeltyds te hoog opgegeevene Beschaaving van *Rusland*, door PETER DEN I; en geeft een breed verslag van 't geen deeze Czaar deedt, in den Kerklyken Staat zyns Ryks; den tegenwoordigen stand der Geestlyken teffens ontvouwende. —— Zeer leezenswaardig is de beschryving van een Tusschenrang van Menschen in *Rusland*, tusschen de *Edelen* en *Boeren;* als mede van de drie Rangen van Kooplieden in dat Ryk, en van den Boerenstand, in twee soorten onderscheiden, wier ontslag van Lyfeigendom de Menschliefde met genoegen ziet naderen, terwyl zy de nog overblyvende Slaaverny beweent. —— De grondvesting van de *Keizerlyke Academie der Weetenschappen*, door Czaar PETER, derzelver Opbouw en tegenwoordige Staat, levert

vert een treflyken Brief uit, gevolgd door andere, die ons de *Boekery*, het *Museum* der Academie, de Kamer der Zeldzaamheden, beschryven, waar in de Heer COXE, by het weetens- en mededeelenswaardigste, stil staat. —— Hy treedt ook in de *Academie der Kunsten*, in de *Vrye Œconomische Societeit*, tot voortzetting van den Landbouw, in de *Kweekschool*, ten dienste van denzelven, in de *Kweekschool der Land-Cadets*, en in die der *Dames*. —— De Taalkundige zal de invoering van de *Sclavonische Taal* in *Rusland*, daar nog in den Kerkdienst gebruiklyk, vermeld vinden, en elk een onbevooroordeeld onderzoek, van waar het bykome, dat de *Russen* minder vorderingen dan andere Volken van *Europa*, in Kunsten en Weetenschappen, gemaakt hebben? —— Verwonderd zal men staan, over de Oudheid der Geschiedschriften in *Rusland*: de tegenwoordige, en bovenal VOLTAIRE's *Leeven van Czaar* PETER *den Grooten*, worden beoordeeld; de Oude Dichtwerken der *Russen* vermeld, met eene opgave van den toestand des *Russischen* Tooneels en der Dichtkunste. —— Wenscht men de Volkrykheid van *Rusland*, den Staat der Geldmiddelen, de Landmagt, te kennen, deeze belangryke stukken worden afzonderlyk ontvouwd, als mede den *Griekschen Kerkdienst*, het Wyen der Wateren; de *Russische* Baden; de Lugtsgesteltenis in den Winter, die zeer omstandig, met veele daar by voegende byzonderheden, beschreeven word. —— In den laatsten Brief verlaat onze Reiziger *Rusland*, en zal men hem in *Russisch Finland* gaarne vergezellen.

't Kan ons, in zulk een overvloed van stoffe, waar van wy het voornaamste slegts aanstippen, aan geen dubbel mededeelingswaardige byzonderheden ontbreeken, die onze *Letteroefeningen* ten cieraad, en den Leezer ter proeve, verstrekken.

Naardemaal de Heer COXE eenige Maanden te *Petersburg* doorbragt, en onder deezen aldaar het helfte van den Winter sleet, vinden wy in eenen Brief zamengebragt. Zyne Waarneemingen, wegens de Weêrs- en Lugtsgesteltenisse, en de uitwerkinge der Koude in deeze strenge Lugtstreek, gepaard met eenige gebeurtenissen, hier toe betrekkelyk, welke hem voorkwamen. Het perk, 't geen wy ons gesteld hebben, gedoogt niet zyne byzonderheden, wegens het bevriezen van de *Neva*, op te geeven, noch ook zyne Waarneemingen op de koudste dagen, in *November*, *December* en *January*, die tot weder-

derlegging kunnen strekken der Schryveren, die beweeren, dat de Koude, zo ras de harde Vorst begint, met eene eenpaarige gestrengheid, den geheelen Winter voortduurt. Algemeener gevallen tot de Koude en den Winter betrekkelyk moeten wy plaats geeven.

„ Geduurende drie dagen, naamlyk, den negenden, tienden, en elfden van Louwmaand, was de Vorst bykans zo sterk als men dezelve ooit in *Petersburg* gevoeld hadt. (*) De Thermometer daalde, gelyk gy uit myn opgegeeven Tafeltje gezien zult hebben, tot 31 ½ beneden 0. of 63 ½ beneden het Vriespunt. Deeze strenge koude deedt my nogthans niet t'huis blyven; maar ik ging, naar gewoonte, uit, met geen ander beschutzel dan myne *Pelisse* of langen bonten mantel, bonte schoenen en muts, en vond het geenzins onvermaaklyk: dewyl de Zon helder doorscheen.

„ Toen ik op den twaalfden 's morgens door de Stad wandelde, ontmoette ik verscheide Persoonen, wier aangezigten bevroozen waren; op hunne kaaken vertoonden zich breede streepen, eveneens of een heet yzer dezelve geschroeid had. Ik ging met een *Engelsch* Heer, die, in stede van een bonten Muts, een gewoonen Hoed droeg; zyn Ooren waren schielyk bevroozen; hy voelde geen pyn, en zou het eenigen tyd niet bemerkt hebben, indien een *Rus*, ons voorbygaande, het niet gezien, en hem des verwittigd hadt: deeze boodt hem hulpe, door het bevroozen gedeelte met Sneeuw te wryven, waar door het onmiddelyk ontdooide. Het bevroozene gedeelte vertoont zich altoos wit, de *Russen*, gemeenzaam met dit verschynzel, bemerken het terstond. Dit wryven met Sneeuw, of met een flenellen Doek, is het gewoone middel; doch als iemand, in dien staat, zich digt by 't vuur vervoegde, of het bevrooze lid in warm water stak, zou het terstond sterven en afvallen.

„ Het gemeene Volk blyft, naar gewoonte, doorwerken, de Voerlieden ryden met hunne sleden door de straaten, voor 't oog geen hinder van de Vorst hebbende; hunne baarden waren omkorst met ys, de yskegels hingen by

(*) In den Winter, dat de Hoogleeraar BRAUN Kwikzilver deedt bevriezen, was de Koude zo streng, dat de Thermometer van DE L'ISLES, te *Petersburg* tot 204 Graaden daalde, gelyk aan FAHRENHEIT's 33 Graaden beneden 0, of 65 beneden het Vriespunt.

by de paarden neder. Het Volk voegde (zelfs geduurende deeze ſtrenge Koude) niets by de gewoone kleeding, die ten allen tyde wel geſchikt is, naar de ſtrengheid der Lugtſtreeke. Zorgvuldig dekken zy het onderſte der Leden tegen de Koude, door hunne Beenen en Handen met Bont te bezorgen. Het bovenkleed is een ſchaapenvagt, met de wol binnenwaards, rondsom den middel met een gordel vastgemaakt; doch hun Hals is geheel bloot, en de Borst alleen met een ruw hemd gedekt: deeze deelen zyn nogthans wel beſchut, door den langen en dikken baard, die daarom in dit Land van grooten dienst is. —— Grootlyks ſtond ik verſteld, als ik zag, dat, op dien tyd, verſcheide Vrouwen, wier Kleeding van die der Mannen weinig verſchilt, op de *Neva*, of in de Kanaalen, met waſſchen bezig waren. Zy maakten met een byl gaten in 't Ys, doopten het Linnen in 't water met blooте handen, en ſloegen het voorts met platte ſtokjes. Dewyl het Ys, onder dit werken, geſtadig weder in de byten kwam, moesten zy het geduurig weg doen. Veele waren twee uuren, zonder ophouden, bezig in deezen arbeid, toen de Thermometer op 60 Graaden beneden het Vriespunt ſtondt. Eene byzonderheid, welke uitwyst hoe zeer het Lichaam gewend kan worden, uiterſten te verduuren (†).

„ 't Ge-

(†) By gelegenheid, dat COXE zich in een *Rusſisch* bad begeeven hadt, en in een Kamer, zonder vuur, zich aankleedde, gevoelde hy eer eene aangenaame dan lastige aandoening. Deeze omſtandigheid overtuigde hem, dat, wanneer de *Rusſen* uit deeze Dampbaden in de Rivier ſpringen of zich in de Sneeuw wentelen, des geene onaangenaame gewaarwordingen, noch 'er eenigen hinder in hunne gezondheid van hebben, maakt hy deeze aanmerkingen hier te zeer te ſtade komende om ongeplaatst te blyven: „Schoon de hardvogtigheid der *Rusſen*, met rede, in 't algemeen wordt toegeſchreeven aan de ſchielyke uiterſten van hette en koude, welke zy, by het baaden en in 't water ſpringen of zich in 't ſneeuw wentelen, ondervinden, ontbreekt het niet aan andere oorzaaken, welke zamenloopen om dit uitwerkzel te wege te brengen. De Boeren veranderen hunne Kleeding zonder iets in 't minſte te letten op de verandering des weers, op den zelfden dag loopen zy in hunne groove linnen kielen en broeken, of gekleed in hun warmſte kleeding. Zy weeten van geen bedden, ſlaapende op banken by hunne Kachels, of op den vloer neder, nu eens geheel gekleed, dan weder bykans naakt. Hunne hutten zyn ook zeer heet, door de menigte Volks in ee-

„ 't Gebeurt zomwylen dat de Voerlieden en Knegts, terwyl zy hunne Heeren wagten, dood vriezen. Om zo veel mogelyk deeze droeve onheilen te voorkomen, worden 'er groote vuuren van geheele boomstammen, op elkander gestapeld, aangestooken, op het voorplein van de Paleizen, en op de meest bezogtste plaatzen der Stad. Naardemaal de vlammen zich verhieven boven de daken der Huizen, de glooring zich op eene grooten afstand verspreidde, vermaakte ik my niet zelden met het beschouwen dier schilderagtige groepen van *Russen* in hunne *Asiatische* Kleeding, en met lange baarden, rondsom het vuur vergaderd. De Schildwagten geen Baarden hebbende, van zo veel dienst, om de keel en de aangrenzende deelen te dekken, knoopen veelal een halsdoek om de Kin, (deeze voorzorg gebruiken de Vrouwen mede) en beschermen hunne Ooren met kleine lapjes flenel.

„ Niets kan woeliger en voller van verscheidenheid weezen dan de Wintertooneelen op de *Neva*, en nauwlyks liep 'er een dag voorby of ik deed myne morgenwandeling, of reed met een slede op die Rivier. Veele Wagens, Sleden en ontelbaare Voetgangers, 'er gestadig over en weder gaande, leveren een bestendige opeenvolging van beweegende voorwerpen uit, en het Ys is dermaate bedekt met verscheide groepen Menschen, verstrooid, of digter byéénvergaderd, en in verschillende bezigheden, naar behoefte of goeddunken. ——— Hier zyn verscheide lange baanen, schoon van sneeuw geveegd, ten dienste der Schaatsryderen; verder op, een afschutzel, waar binnen een Edelman zyne Paarden ment, en alle de beweegingen der Rydschoole doet maaken; ginds staat een hoop toekykers,

eene kleine ruimte zamenwoonende, en door de Kachels, die meest altoos, zelfs midden in den Zomer, gestookt worden; zo dat, wanneer zy 'er uitgaan, zulks niet veel verschilt van uit een warm Bad in de open lugt te treeden. De Kinderen worden niet teder opgebragt; maar van hunne vroegste jeugd af gewend aan tegenovergestelde uitersten. Zelden trokken wy door een Dorp, of wy zagen verscheiden Kinderen, zelfs in het ongelukkigst weer, langs den weg loopen, ja Kinderen, die nauwlyks kruipen konden, by de deuren der hutten staan of leggen, zonder eenig ander dekzel dan een hemdje. In deezer voege zyn de Inboorelingen van dit Ryk, dagelyks gewoon aan de schielyke verwisselingen van hette en koude, en, van hunne vroegste Kindsheid, tot de hardste leverswyze opgevoed.

kers, na 't geen zy harddraaven noemen; de loopbaan is een langwerpig vak omtrent eene myl lang, en breed genoeg om 'er het rydtuig in om te keeren. Het mag nauwlyks een hardloop heeten: want het is alleen ééne enkele flede, getrokken door twee Paarden; de geheele kunst van den Ryder beftaat daar in, dat het eene Paard zo hard draaft als mogelyk is, terwyl het ander op een galop gaat.

„ De Yshoogten zyn zeer algemeen, en verfchaffen een ryke bron van vermaak aan het Volk: zy worden op de volgende wyze vervaardigd. Men rigt op de Rivier een gevaarte op van omtrent dertig voeten hoog, met eene vlakte aan het bovenfte gedeelte, werwaards men met een ladder opklimt. Van deeze hoogte is een schuinfche helling van planken, omtrent twaalf voeten breed en dertig lang, afloopende op het Ys der Riviere: deeze wordt onderfchraagd door fterke ftokken, allengskens in hoogte afneemende, en de zyden zyn befchut door eene leuning van planken. Op de fchuinliggende deelen legt men vierkante ftukken Ys van omtrent vier duimen dik, deeze eerst met den byl effen gehakt, en digt aan elkander gevoegd, worden met water begooten, hier door vriezen ze zamen, en vormen, aan de deelen vast kleevende, terftond een hellend vlak van zuiver Ys. Van het beneden einde deezes vlaks wordt de Sneeuw, ter lengte van zes honderd en ter breedte van twaalf voeten, van de Rivier weggeveegd: de zyden van deeze baan, zo wel als de zyden en de top van de Yshoogte, zyn opgecierd met Dennen- en Pynboomen. Ieder perfoon, voorzien van een flede, klimt de ladder op; den top bereikt hebbende gaat hy aan het hoogfte einde van het hellend vlak 'er op zitten, langs 't welk hy zich, met eene onbegryplyke fnelheid, laat afglyden, de flede in evenwigt houdende; wanneer de vaart, door 't nederdaalen verkreegen, hem meer dan drie honderd voeten over 't Ys der Riviere voert. Aan 't einde van deeze baan is doorgaans eene dergelyke Yshoogte, bykans gelyk aan de voorgaande, die een aanvang neemt, waar de ander eindigt, zo dat de perfoon onmiddelyk weder opklimt, en op dezelfde wyze de tweede Yshoogte afglydt. Dit vermaak herhaalt hy zo dikwyls het hem behaagt. Verfcheide keeren heb ik meer dan een uur geftaan aan den voet deezer Yshoogten, ziende de fleden elkander met eene ongelooflyke fnelheid volgen; doch nimmer bezat ik moeds genoeg, om zelve de proef te neemen. De eenige

ge zwaarigheid bestaat in de slede te bestuuren, en in evenwigt te houden, als dezelve ter schuinte afhelt: want, indien de Persoon, die 'er op zit, niet recht overeinde blyft, maar waggelt, door onoplettendheid of schroom, loopt hy gevaar van om ver te tuimelen, en de beenen, zo niet den hals, te breeken. Naardemaal eene miszot zulke deerlyke gevolgen zou hebben, hield ik my te vrede, met anderen dit vermaak te zien neemen, zonder daar in verder te deelen. De Jongens laaten zich ook, by aanhoudendheid, op schaatzen, van die hoogten na beneden glyden, meestentyds op één schaats; dewyl zy beter balans op één voet dan op twee kunnen houden. — Deeze Yshoogten maaken eene aangenaame vertooning op de rivier, zo door de boomen, met welke zy vercierd zyn, als de beweegende voorwerpen, die, op zekere tyden van den dag, onophoudelyk nederdaalen.

„ De Markt, op de *Neva* gehouden, is te zonderling, en heeft te veel betrekkinge tot den Winter, om hier niet vermeld te worden. Op het slot van de lange Vasten, die den vierentwintigsten van Wintermaand, O. S., eindigt, doen de *Russen* hun voorraad op, voor het overige gedeelte des Winters. Ten dien einde wordt 'er eene Jaarmarkt, welke drie dagen duurt, op de Rivier, niet verre van het Kasteel, gehouden. Eene lengte, ter uitgestrektheid van meer dan eene myl, was aan wederzyden voorzien met een verbaazenden voorraad van leeftocht; genoegzaam om de Hoofdstad spyze voor de drie volgende maanden te verschaffen. Veele duizenden van Osfen, Schaapen, Zwynen, Biggen, Vogelen, en allerlei soort van bevroozen Waaren, werden te koop gesteld. De grootste viervoetige Dieren stonden, in verscheide kringen gegroept, met de achterpooten in de sneeuw; met de koppen en voorpooten na elkander gekeerd. Deezen staken boven alles uit, en besloegen de achterste ry; op dezelve volgden verschillende ryen van Dieren, allengskens afneemende, tot de kleinste, doormengd met Knikens en Wildbraad, hangende als Festoenen, doorzaaid met hoopen Visch, Boter en Eyeren.

„ Wel ras bemerkte ik, dat 'er geen Wetten in dit Ryk waren, het verkoopen van Wild verbiedende, uit den grooten overvloed van 't zelve, inzonderheid van Patryzen, Phaisanten, en ander Water- en Woud-gevogelte. Ook ontdekte ik de waarheid eener dikwyls gemaakte aanmerking, dat veele Vogels, gelyk ook grooter Dieren, in

in de Noordsche Gewesten, 's Winters wit worden; veele honderden, anders zwarte Vogels, waren nu wit, en eenige, die gevangen werden, eer zy deeze gedaanteverwisseling ten vollen ondergaan hadden, vertoonden eene mengeling van zwarte en witte Pluimaadie.

„ De verstafgelegene oorden breugen het hunne toe, om deezen grooten voorraad van Leevensmiddelen op te leveren, het schoonste Kalfsvleesch was te Land van *Archangel* gekomen, acht honderd en dertig mylen van *Petersburg* gelegen: en, desniettegenstaande, was alles zeer goedkoop. Om dit bevroozen voedzel tot kooken en braaden te bereiden, werd het eerst in koud water ontdooid."

Verhandeling over Prenten, door W. GILPIN. M. A. *Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam, bij* P. *en* J. Holsteyn, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 164 *bladz. in octavo.*

Voor de Liefhebbers eener verzamelinge van Prentkunst heeft dit Geschrift eene weezenlyke nuttigheid. Ervaarene bezitters zullen meerendeels de opmerkingen van den Heer *Gilpin*, over dit onderwerp, met genoegen, nagaan, en 'er veelligt nog wel het een en ander, der nadenkinge waardig, uit leeren. Maar vooral zullen min bedreevene nieuwe Verzamelaars, hier te Lande, reden vinden, om de Nederduitsche Vertaaling van dit Stukje met genoegen te doorbladeren; daar de Heer *Gilpin* hun, in dit Geschrift, op eene leerzaame wyze die kundigheden ontvouwt, welke hun dikwerf van dienst kunnen zyn, om rechtmaatig over Prenten te oordeelen; en zich tevens beylytigt, om hen te onderrichten, nopens het geen zy in agt hebben te neemen, om niet nutloos geld te verspillen, door eene uitgebreide Verzameling van weinig innerlyke waardy te maaken, maar zich hierin op eene verstandige wyze, die hun by alle waare Kenners tot eer kan strekken, te gedraagen.

Ten dien einde neemt hy eerst in overweeging de grondregels der *Schilderkunst*, voor zo ver dezelven op de *Prenten* betrekkelyk zyn; aantoonende, hoe men de Prenten, zo ten opzigte van het *Geheel*, als ten aanzien van haare *Deelen*, hebbe te beoordeelen, met inagtneeming van het voordeel, dat de Schilderkunst veelzins boven de Prentkunst

kunst heeft. —— Hiernevens voegt hy voorts eenige aanmerkingen over de verschillende soorten van Prenten, met ontvouwing van 't voornaamste, dat men omtrent het *Gegraveerde*, het *Geëtste* en *Geschraapte*, of de *Zwarte Kunst*, onderscheidenlyk in agt heeft te neemen. —— Verder geeft hy een oordeelkundig verslag van de characters van zommigen der meest beroemde Meesters, zo als dezelven in hunne Prentwerken doorstraalen; met nevensgaande onderrigtende lessen, betreffende het geen men als voortreflykheden, of als te kortkomingen, in hun behoort te beschouwen. Waarna hy onderscheiden gade slaat, de *Historie-*, de *Portret-*, de *Beesten-* en de *Landschap-*Schilders, of Tekenaars en Plaatsnyders, van verschillende soort. —— En daaraan hegt hy, ter opheldeiinge van de reeds gemaakte waarneemingen, nog zyne opmerkingen wegens eenige byzondere Prenten, uit de onderscheidene klassen van zamenstelling; met aanwyzing van derzelver fraaiheden en gebreken. De hier dus nagegaane Prenten zyn de volgende: *De opwekking van Lazarus*, door *Bolswaerd; De dood van Polycrates*, door *Salvater Rosa; De triomf van Selenus*, door *Pieter Testa; Het portret van den Hertog van Schomberg*, door *Smith* naar *Kneller. De zwarte Kunstprent van Rembrands Joodschen Rabbi*, door *Pether; De gejaagde Wolf*, door *Hondius; De vyfde Prent*, uit het Werk van *K. du Jardyn; De Tobias*, van *Waterloo; De doorbraak van den dyk by Coeverden*, door *Romeïn de Hooge*; en *de leevensloop van een Ligtmis*, door *Hogarth*. ——

Over 't algemeen toont de Heer *Gilpin* in deeze Verhandeling, dat hy een Man van kunde en smaak is; en 'er straalt, ten opzigte der Kunste, zo veel gezond oordeel in dezelve door, dat het ons eenigermaate moeie te zien, dat hy hier en daar, door onkunde of partydigheid, misslagen begaat, welken naauwlyks te verschoonen zouden zyn in iemand, die veel minder smaak en kunde bezat, dan men uit de juistheid, waarmede onze Schryver doorgaans de Meesters en hunne Werken beoordeelt, in hem zou vermoeden. Ter waarschouwinge van min bedreevenen, wier onderrigting in deezen byzonder beoogd wordt, kunnen we niet wel afzyn, van dit in een en ander staal wat nader te doen opmerken. —— In 't beoordeelen, by voorbeeld, van de Prent van *Goltzius*, verbeeldende de *Besnydenis*, wraakt hy, dat *de beelden in den Duitschen smaak zijn*. Wanneer men nu weet, dat *Golzius* deeze

M 2 Prent,

Prent, ééne van de zes, onder den naam van Goltzius Meesterstukken, by de Liefhebbers bekend, in navolging van de manier van *Albert Durer* gemaakt heeft, wordt de *Duitsche smaak*, wel verre van eene fout te zyn, zo als de Schryver zig schynt te verbeelden, veeleer eene weezenlyke verdienste: als komende de Prent hierdoor zo veel te nader aan den smaak van den Meester, welke daarin nagevolgd wordt. Hier van had een Kenner, als Mr. *Gilpin*, niet behooren onkundig te zyn. —— Wat laager spreekt hy van *Augustyn Carrats*, als of hy slegts *zeer plat en zonder kracht geëtst had.* Maar hy moet dan 's Mans heerlyke Prent van den *Hieronymus*, welke niet geëtst, ten minste niet alleenlyk geëtst, maar ook gegraveerd is, of niet gekend, of met weinig aandagt beschouwd hebben. Zyn oog is hier althans zeer verschillende van dat, waar mede deeze Prent door de Nederlandsche kenners, by welke dezelve in hoogagting is, gezien wordt. —— Wanneer hy wyders van *Pontius* of *du Pont* zeer onverschillig spreekt, zo volgt hy, mag men zeggen, zyn eigen oordeel; hoewel men twyfelen moge, of de Nederlandsche Liefhebbers het hier in met hem eens zullen zyn. Maar 't is zeer te verwonderen, dat hy ter dier gelegenheid niets van *Vorstermans* Werken meldt; daar deeze althans geen minder, zo geen grooter, Meester, dan *Bolswaert* en *Pontius*, in de navolging van *Rubbens*, was. —— 't Geen hy vervolgens van *Jan Luiken* zegt, is vierkant strydig met het oordeel van een goed kenner der verdiensten van deezen grooten Man: *Juist munt* JAN LUIKEN *uit, in een meesterlyken smaak van etsen, en in eene grootheid van* samenstelling *of compositie.* Verdiensten, welken egter door Mr. *Gilpin* in *Jan Luiken* ontkend worden. Men zou hier uit vermoeden, dat de Schryver de Werken van *Jan Luiken* genoegzaam niet gezien heeft; 't geen ook de Uitgeever, in zyn Voorbericht, zeer wel opmerkt, alwaar hy *Jan Luiken* hieromtrent regt doet. — Voorts doet het ons ten uitersten vreemd, dat de Heer *Gilpin*, in deeze zyne Verhandeling, geen plaats vergunt aan veele eerste zo Nederlandsche als Fransche Plaatsnyders, daar hy nog wel gewag maakt van een *le Febre*, hoewel hy dien als een slegt Meester doet voorkomen. *Galle*, *Masham*, *Bloemaart*, zo wel als de groote *Edelinck*, *Audran* en veele anderen, hadden zulks beter verdiend: om nu niet te spreeken van *C. Visscher*, *J. Suiderhoef*

hoef (*) en *W. Delff*, welker voorbyzien de Nederduitsche Uitgeever in zyn Voorbericht ook met verwondering meldt, terwyl hy met reden te kennen geeft, dat zulke Meesters vooral genoemd behoorden te worden. 't Is toch niet te vermoeden, dat Mr. *Gilpin* dit, in 't character van een Engelschman, opzetlyk nagelaaten zal hebben; vermids men, in een Man van oordeel, naauwlyks verwagten kan, dat de Nationeele afkeer, ook ten opzigte van de Kunst, invloed op hem zou hebben. —— Wy hebben 't intusschen dienstig geoordeeld, deeze onze opmerkingen mede te deelen, om de jonge Liefhebbers, wien wy voorts het leezen deezer Verhandelinge aanpryzen, zulks gade te doen slaan; terwyl wy hen voorts ten slot nog hebben te melden, dat de Heer *Gilpin*, aan 't einde zyner Verhandelinge, laatstlyk ook eenige Lessen gevoegd heeft, waarvan men zig met vrugt kan bedienen; als strekkende om den zodanigen de noodige voorzorgen en oplettendheden in te boezemen, welke zy in 't verzamelen van Prenten gebruiken moeten. Het hoofdzaaklyke zyner Lessen, dat hy breeder uitbreidt, komt hier op uit.

„ 1. Een Liefhebber moet op zijne hoede zijn, tegen de drift of begeerte, om alle de Prenten, welke van dezen of genen meester immer gemaekt zijn, te bezitten: want 'er zijn geene kunstenaers, *alle* wier werkstukken, zonder uitzondering, onze aendacht verdienen, en niemand is in alles, wat hij maekt, zichzelven altoos gelijk." ——

„ 2. Hij moet geene bijgeloovige hoogachting voor een beroemden Naem involgen. Een verstandig oordeelaer beoordeelt *het werk op zichzelven*, zonder in aenmerking te neemen, wie het gemaekt heeft. Doch bij lieden van geringen smaek en kundigheden, heeft niets zo veel invloed als een groote Naem." ——

„ 3. Hij moet zich wachten van den heerschenden smaek voor zijnen regelmaet aen te neemen: deeze is een alleronzekerste toetssteen. Laet de Mode den bovenrang hebben, in den opschik, de bezoeken en niets betekenende

(*) In 't Berigt des Uitgeevers is deeze naam by misstelling *Sinnerhoef*, en zo leezen we ook aldaar *Andrau* voor *Audrau*; mitsgaders *de Basseman* voor *de Rotteman*.

de plegtigheden; maar ze moet zich het oppergezag in de kunsten niet aenmatigen; en nooit behoort men in zijn prijzen en berispen de stem van anderen blindling na te volgen." ——

„ 4. Hij moet de waerdij der Prenten niet naer derzelver *schaerssheid* schatten. Schaersheid kan een verdienstrijke Prent meerder waerde bijzetten; maer als men de schaersheid tot een kenmerk van de waerdij eener Prent wil stellen, dan misleid men zigzelven, en neemt een toevalligheid voor een' verdienste. Uit hoogmoed begeert men iets te bezitten, dat niemand anders heeft: het gebrek aen *wezenlijke* verdiensten word door *ingebeelde* aengevuld, en men begeert de Prent alleen, om dezelve te bezitten, en niet om dezelve te bezien." ——

„ 5. Hij moet zich wachten van geene *Kopijen* voor *Origineelen* te koopen. De Kopijen zullen, afzonderlijk beschouwd, zomtijds vrij wel voldoen; maer, als men hen bij de Origineelen vergelijkt, laet zich het onderscheid duidelijk bemerken: ze schieten te kort in de geestigheid en vrijheid van het Origineel; de vrees van 'er van af te wijken geeft hen altoos eene zekere stijfheid; van daer is ook de uitdrukking der characters minder sterk, en vooral zijn de uiterste deelen niet zo net getoetst; want hierin loopt een Kopijist het meeste gevaar van te missen." ——

„ 6. Hij moet, zo veel 't mogelijk zij, zorgen van geen slegte drukken te koopen. (1.) Een Prent is slegt gedrukt, als de drukrol de Plaet ongelijk gedrukt heeft; waerdoor de Prent op de eene plaets flaeuw, en op de andere sterk is; ook ontvangt zij wel eens door een verschuiving een dubbelen druk, dat haer onduidelijk maekt. (2.) Een slegte druk ontstaet verder uit het drukken met een *afgesleeten* plaet. Naermaete de plaet afslijt gaet de werking in een flaeuwer druk, verlooren. Eerlang is de vorm en het ontwerp van de Prent bijkans alleen overgebleeven, maer de fraeije meesterlijke toetsen zijn weg: de voor- en agtergrond hangt in elkander, vermids de onderscheide sterkte der tinten verloren is; en het geen 'er overgebleeven is, is eerder de schaduw van de Prent dan de Prent zelve. Een *gegraveerde* of *geëtste* Plaet kan het nog al eenigen tijd tamelijk wel uithouden; maer eene *Zwarte-Kunst-Plaet* slijt ras weg; en daer zij, eene platte oppervlakte zijnde, overal even gelijk slijt, levert zij wel dra

dra de geestelooste van alle Prenten (†). Wijders word een druk nog slegt, door het *opsnijden* van eene afgesleeten plaet. Somtijds heeft de Meester dit zelf gedaen, en dan kan de geest van de Prent taemlijk wel hersteld zijn. Maer gemeenlijk is 'er een knoejer aen 't werk geweest, en dan ziet 'er de Prent allerellendigst uit. In een Prent, met een afgesleeten plaet gedrukt, zijn genoegzaem altoos nog overblijfsels haerer voorige schoonheid te bespeuren; maer de knoejer werkt 'er de ziel van den Meester geheel uit. Dit zo zijnde, is het, daer men niet altijd beste drukken kan krijgen, en zich wel eens moet behelpen, nog beter dat men een flaeuwen afdruk verkiest, dan een die opgesneden is."

(†) In eene vroegere onderrigting meldt ons de Autheur, wegens het uithouden der Plaaten, het volgende.

„Een koperen gegraveerde Plaet, mits dezelve niet zeer zwak gegraveert zij, zal zeven of agt honderd goede afdrukken geven; doch dit hangt ook, in een zekere mate, van de meer of mindere hardheid des kopers af. Een geëtste Plaet zal niet boven de twee honderd goede afdrukken geven, ten zij dezelve zeer straf gebeten is; in dit geval mogen 'er misschien drie honderd van komen; maer daer na moet de Plaet weder worden opgeëtst, of de drukken zullen te flaeuw zijn. En van een Zwarte-Kunst-Plaet kan men niet veel meerder dan honderd goede afdrukken krijgen. Dezelve wordt door de vrijving van de hand schielijk afgesleeten: doch als men haer gestadig herstelt, dan kan zij vier of vijf honderd tamelijk goede afdrukken leveren. De eerste drukken zijn hier niet altijd de beste: want deze zijn te zwart en te hard. Men heeft de beste drukken gewoonlijk van de veertigste tot de zestigste: de harde kanten zijn dan zachter geworden, en teffens is de geestigheid en kracht genoegzaem bewaert gebleven."

J. J. G. SCHELLER, *Beknopte Latynsche Spraakkunst, of Grammatica voor de Schoolen. Uit het Hoogduitsch, naar den derden Druk. Te Deventer, by* L. Leemhorst, *en te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 322 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Opstel verleent men ons het weezenlyke der uitvoerige Grammatica van den Heer *Scheller*, die zyn onderwys, tot algemeener nut der Schoolen, dus beknoptlyk te zamen getrokken heeft. 's Mans onderrichting

ting is alleszins geregeld, en, eene geleidelyke orde houdende, ftelt hy dezelve ten duidelykfte voor; waardoor deeze zyne Spraakkunst, hoewel beknopt in een getrokken, egter in zyne foort volledig, met het hoogfte regt, onder de nuttigfte Leerboeken der Latynfche Taale, geteld mag worden.

Dispofitien der merkwaardigfte Kerkorgelen, welken in de Provincien Friesland, Groningen en elders aangetroffen worden. Kunnende dit Werk verftrekken tot een vervolg van het Werk van den Heer J. HESS, *Door* NICOLAAS ARNOLDI KNOCK. J. U. Dr. *Grietman over Stellingwerf Oosteynde, Gecommitteerde Staat ten Land-dage &c. &c. Te Groningen, by* P. Doekema, 1788. *Behalven de Voorreden, 80 bladz. in quarto.*

In den jaare 1774 is ons ter hand gekomen een Gefchrift van den kundigen Organist *Hess*, onder een foortgelyken Tytel als de bovenftaande. Wy hebben, op het nagaan van deszelfs inhoud, geoordeeld, dat het zelve, in meer dan eenerlei opzigt, van weezenlyken dienst kon zyn, voor zulken, die zig op het maaken en befpeelen der Orgelen toeleggen (*). Even dit zelfde hebben wy, met betrekking tot deeze Verzameling van den Heer Grietman *Knock* te zeggen, als die het voorgenoemde Gefchrift agtervolgd heeft, op eene wyze, welke insgelyks tot dat einde ftrekt. En het nut voor de zodanigen daarin gelegen, heeft zyn Ed. hier door nog te meer uitgebreid; daar eigen onderzoek, het leezen van gedrukte Werken, het houden van Briefwisfeling, met uit- en inlandfche Vrienden, hem in ftaat ftelden, om dit onderzoek verder voort te zetten: behalven dat er ook veele nieuwe Orgels gemaakt, en verfcheiden vernieuwd of verbeterd zyn, na dat de Heer *Hess* zyn Boek in 't licht gegeeven heeft, welken de agting van alle Orgelkenners vorderen.

(*) Zie *Hed. Vad. Letteroef.* IV Deel. bl. 234.

Staats- en Karakterkundige Byzonderheden, *betreffende* FREDERIK DEN II, *Koning van Pruissen*. *Uit het Hoogduitsch*, *naar den derden druk*. *Tweede Deel*. *In 's Gravenhage*, *by* I. van Kleef, 1788. *Behalven de Voorreden*, 266 *bladz. in gr.* 8vo.

Het gezegde van het Eerste Deel deezes verlustigenden Werks (*) past ten vollen op dit Tweede, als volkomen op den zelfden trant ingerigt, en in denzelfden smaak uitgevoerd. Kenschetzende Byzonderheden, —— merkwaardige Kabinets-Orders, —— Briefwisseling tusschen den Koning en den Generaal DE LA MOTTE FOUQUET, —— en een Aanhangzel Brieven, waar onder veele aan zyne Moeder, en twee eigenhandige aan den Keizer, in den Jaare MDCCLXVIII, geschreeven, maaken dit Deel uit.

Wy kunnen, zo veel genoegen gesmaakt hebbende in het doorleezen, onzen Leezeren het genoegen niet onthouden, van, by deeze Aankundiging, ook eenige oogenblikken zich te verlustigen. Alle de Kenschetzende Byzonderheden, waar uit het grootste gedeelte bestaat, zyn niet van gelyke waardye, verschillen oneindig in soort, en 't is alleen de menigte der meldenswaardige, die ons in de keuze verlegen maakt; doch wy twyfelen niet, of de volgende zullen voldoen, en, als zo veele kleine proefjes, onze Leezers op het Werk zelve doen verlekkeren.

„ FREDERIK hadt in den zevenjaarigen kryg, juist op den tyd, „ dat de laatst overleden Landgraaf van *Hessen-Cassel* zich by „ het Leger gevoegd hadt, een heel sterk bevel laaten uitgaan, „ dat niemand, hy mogt zyn wien hy wilde, op leevensstraffe, op marode mogt gaan, of iet met geweld wegneemen. „ Het volk van den Landgraaf wist niet van dit verbod, of geloofde dat het hun niet raakte. Zy waren dan in eén Dorp „ gevallen, en hadden den Inwoonderen eenig Rundvee ontnomen. Op dat hun roof niet zo ligt ontdekt worden, of in 't „ oog mogt loopen, hadden zy Paardendekken over het Vee gelegd, op welke het Landgraaflyk Wapen, met den blaauwen „ Kousseband omgeeven, en het devys, *Hony soit qui mal y pense*, gestikt was. De Koning ontmoette deeze Procesfie, „ Hy lette terstond op deeze dekkleeden, en zeide, al lachende, tot zyn Gezelschap: *Ik kan 'er niets van zeggen: want daar staat geschreeven*, *Hony soit qui mal y pense. Die erg denkt vaart erg in 't hart.*"

„ De

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* II Deels, IIde Stuk, bl. 422.

„ De Professor EBERHARD, te *Halle*, werd, voor eenige jaa-
„ ren, van het Opper-Consistorium, tot Prediker in *Charlotten-*
„ *burg* aangesteld; de Burgery aldaar, die haar doel op eenen
„ anderen Predikant hadt, protesteerde daar tegen by het Op-
„ per-Consistorium, uit dien hoofde, dewyl EBERHARD de Apo-
„ logie van SOCRATES geschreeven hadt. Deeze grond werd te
„ zwak bevonden, en de Burgers tot rust verweezen. Zy keer-
„ den zich dan tot den Koning, en stelden voor, *dat zy hunne*
„ *zielzorge aan geenen man konden toevertrouwen, die in openlyke*
„ *schriften beweerd hadt, dat de vervloekte Heiden* SOCRATES *zalig*
„ *was.* De Koning, dien het leed deedt, den braaven SOCRA-
„ TES te hooren vloeken, schreef hen te rug, *Ik wil dat* SOCRA-
„ TES *zalig, en dat* EBERHARD *ulieder Predikant zyn zal.*"

„ Toen VOLTAIRE zich aan 's Konings Hof onthieldt, en door
„ zyn Genie elk een bekoorde, bevondt 'er zich eens een En-
„ gelsman, die een zo buitengemeen geheugen hadt, dat hy al-
„ les, wat men hem voorlas, of voorzeide, al was het ook re-
„ delyk lang, zonder één woord of uitdrukking daar van te
„ verliezen, weder na kon zeggen. De Koning liet deezen Man
„ by zich komen, zette hem op de proef, en stondt verbaasd
„ over zyn Talent. Kort daar op liet VOLTAIRE hem weeten,
„ dat hy de eere wilde hebben, om hem een van zyne nieuwe
„ gedichten voor te leezen. De Koning bewilligde dit, maar
„ besloot ook ten zelfden tyde met hem te boerten. Hy liet
„ den Engelsman agter eén scherm gaan, en gaf hem last, om
„ nauwkeurig agt te geeven op 't geen VOLTAIRE leezen zou.
„ VOLTAIRE kwam, en las zyn gedicht voor met allen *Pathos*,
„ om den Koning daar door in te neemen; maar deeze bleef
„ hier by geheel koel; en zeide, naa dat VOLTAIRE geëindigd
„ hadt met leezen, en hem om zyne gedagten van dit Gedicht
„ verzogt hadt. *Dat hy bespeurd hadt, dat* VOLTAIRE, *sedert ee-*
„ *nigen tyd, zich van eens anders werk bediende, en dat voor 't*
„ *zyne uitgaf; zo veel stoutheid hadt hy niet van hem vermoed, en*
„ *was deswegen over hem niet voldaan.* —— VOLTAIRE ontstelde
„ op dit verwyt, en verzekerde, by alles wat heilig was, dat
„ hy het niet verdiende, en dat de Koning hem ongelyk deedt.
„ *Ei!* zeide de Koning, *ik zal u terstond overtuigen dat ik gelyk*
„ *heb. De Verzen, die gy my thans voorgeleezen hebt, behooren ze-*
„ *keren Engelsman toe, die 'er de Autheur van is.* —— VOLTAIRE
„ verdeedigde zich daar tegen nog yveriger, en zwoer, dat het
„ werk, dat hy vertoonde, zyn eigendom was. *Nu kom dan*
„ *voor den dag*, riep de Koning tegen het scherm, achter 't
„ welk de Engelsman zich verborgen hieldt, *en zeg den Heer*

„ VAN

„ VAN VOLTAIRE *de Verzen voor, die hy zegt gemaakt te hebben.*
„ De Engelsman trad met bedaarden ernst te voorschyn, en
„ herhaalde VOLTAIRE's gedicht, zonder zelfs het minst uit te
„ laaten: *Nu*, zeide de Koning tegen VOLTAIRE, *heb ik gelyk?*
„ *ô Hemel!* riep VOLTAIRE uit, *hebt gy geen bliksems meer, om*
„ *den Booswigt te vernielen, die zich myne Verzen toeëigent! Hier*
„ *heeft een Toovery plaats, die my tot wanhoop brengt!* De Ko-
„ ning lachte over deeze vertooning, en beloonde den Engels-
„ man voor het vermaak, dat hy hem aangedaan hadt."

„ De Koning was, zo als bekend is, een ongemeen Lief-
„ hebber van Inlandsche en vreemde Boomvrugten, en liet die
„ in zyne Tuinen met groote kosten kweeken. Hy ging in
„ *Sans Souci* zeer dikwyls zelfs by de boomen, kipte het ryp-
„ ste en schoonste ooft aan den stam uit, en deedt het of op
„ zyn tafel brengen, of zondt het als een geschenk aan Per-
„ soonen, daar hy agting voor hadt. Bovendien was hy een
„ Vriend van Oranjeryen, en hadt daar eenen grooten voorraad
„ van laaten opkoopen. In zeker jaar was het weer vroegtydig
„ schoon en warm. De Koning vraagde zynen Tuinman, *waar-*
„ *om hy de Oranjery nog niet in de open lucht bragt. Neen, Uw*
„ *Majesteit*, gaf deeze ten antwoord, *zo lang* PANKRATIUS *en*
„ SERVATIUS *niet voorby zyn, zal ik het niet doen.* —— *Gekhe-*
„ *den*, zeide de Koning, *wat raaken my die Kerels? breng de*
„ *Oranjery buiten, ik beveel het u.* De Tuinman gehoorzaamde;
„ maar 'er kwam kort daar op een onverwagte vorst, die de
„ boomen grootlyks hinder deedt. Toen de Koning dit zag,
„ zeide hy tegen den Tuinman: *Uw* PANKRATIUS *en* SERVATIUS
„ *hebben toch gelyk. Ik zie wel, dat ik in 't vervolg respect voor*
„ *die Heeren moet hebben.*"

„ Op zekeren dag schelde de Koning in zyn vertrek. Als 'er
„ niemand kwam, deedt hy het voorvertrek open, en vondt
„ niemand dan zyn Lyfpaadjen op een stoel slaapende. Hy ging
„ na hem toe, om hem wakker te maaken: maar op dat oo-
„ genblik merkte hy in den rokzak van den Paadjen een be-
„ schreeven papier. Dit maakte zyne oplettend- en nieuwsgierig-
„ heid gaande, hy trok het 'er uit, en las het. Het was een
„ brief van de Moeder van den Paadjen, en bevatte ten naasten
„ by het volgende. „ Zy bedankte haaren Zoon voor de on-
dersteuning, die hy haar overzondt, en van zyn jaargeld ge-
spaard, gaf. God zou hem daar voor beloonen, en deezen
zou hy zo getrouw als altyd aan zynen Koning gehegt bly-
ven, dan zou hy zegen hebben, en zyn aardsch geluk zou
hem

hem zeker niet ontbreeken." —— „ De Koning ging zoetjes „ in zyn vertrek te rug, haalde een rolletje dukaaten, en stak „ dat met den brief den Paad en weder in de zak. Daar op „ schelde hy zo hard, dat de Paadje wakker wierd, en in 't „ vertrek kwam. *Hebt gy wel geslaapen?* vraagde de Koning. „ —— De Paadje stamelde eene halve ontschuldiging en ee- „ ne halve toestemming uit, tastte in de verwerring met de „ eene hand in de zak, en voelde met verbaasdheid het rolle- „ tje dukaaten. Hy haalde het uit, werd bleek, en zag den „ Koning met traanen in de oogen aan, zonder een woord te „ kunnen spreeken. *Wat scheelt u?* vraagde de Koning. —— „ *Ach! uwe Majesteit*, hernam de Paadje, terwyl hy voor hem „ op de knieën viel, *men wil my ongelukkig maaken, ik weet* „ *van dit Geld niets.* —— *Eï!* zeide de Koning, *dien God het* „ *geeft, dien geeft hy het in den slaap. Zend het maar aan uwe* „ *Moeder, groet haar, en verzeker haar, dat ik voor u en haar* „ *zorgen zal.* De blydschap van den Paadjen, over dit onver- „ wacht geluk, kan men met geene woorden uitdrukken."

„ Een ongemeen jong Proponent, die eerst van de Hoogeschool „ gekomen was, vervoegde zich by den Koning, en verzogt, „ door middel van een Verzoekschrift, eene, onlangs vakant ge- „ worden, zeer gewigtige Inspectors-plaats. De Koning, wien „ de stoutheid en eigenwaan van dit jonge mensch verveelde, „ schreef, in plaats van een Appointement, onder zyn Request, „ II *Boek Samuel*, Kap 10 vers 5. De Proponent vondt, by „ het naslaan, daar deeze woorden: *Blyft te Jericho, tot dat uw* „ *baard gewassen is, en kom dan weder.*"

* * *
* *
*

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen over enige gewichtige stukken van den Godsdienst; van JOH. FRED. JACOBI. *Naar de tweede Hoogduitsche Uitgaaf vertaald, door* D. C. VAN VOORST, *Predikant te Hien en Dodewaard. Eerste Deel. Te Leyden, by* A. *en* J. Honkoop, 1788. *Behalven het Voorwerk, 160 bladz. in gr. octavo.*

In deze Verhandelingen stelt de beroemde *Jacobi* zich voor, zyne gedachten inzonderheid te vestigen op zodanige onderwerpen, welken, zyns oordeels, door vele hedendaegsche Schryvers, welker Godgeleerde denkwyze, en vooral hunne manier van Schriftverklaren, hem in genen deele voldoet, in een verkeerd licht gesteld worden. Dit mag sommigen enigermate tegen ene verzameling van zulke stukken innemen; maer een ieder, die zich aen de lesse, *van alles te beproeven*, houd, zal 'er niet door afgeschrikt worden; te minder, daer een Schryver, als *Jacobi*, in dit geval byzonderlyk niet te wraken is, uit hoofde der bescheidenheid, die hy bestendig in agt neemt, overeenkomstig met het geen hy deswegens in zyn Voorbericht meld. „ Daar ik het dan wage," zegt hy, „ enige beroemde Leeraren mijne bedenkingen tegen sommige van hunne Leerstellingen en Verklaringen der „ Heilige Schrift onder het oog te brengen; heb ik mij „ met alle zorgvuldigheid getracht te wachten, dat mij „ geen woord ontvallen mochte, 't welk op ene of andere wijse enigzins zou kunnen beledigen. Ik mene, „ dat ik bestendig met ene bedaarde ziel, en zonder dat „ mij het bloed immer warm wierd, heb geschreven; „ terwijl ik ook niet van mij heb kunnen verkrijgen, om „ mij ergens van geestige slagen of schimpschoten te bedienen! Ja! ik heb mij zelfs geheel en al van al, wat „ men in den schrijftrant cierlijk zoude kunnen noemen, „ onthouden; op dat mijne gronden geheel naakt te voorschijn zouden komen, en zo des te naauwkeuriger beoordeeld zouden kunnen worden." Dit denkbeeld, en

de verplichting van een Christen-Leeraer, om zich alzo te gedragen, dringt hy, in 't slot van éene dezer Verhandelingen, nogmaels ernstig aen; en 's Mans schryfwyze is 'er daedlyk eenstemmig mede; 't welk zyne overwegingen te meerder verdiensten byzet.

Onze Autheur, bezeffende van hoe veel belang het zy, het Godlyk gezag dier Schriften, over welker uitlegging hy schryven wilde, te staven, en wel inzonderheid het bewys, uit de Godlyke Wonderwerken ontleend, in zyne volle kracht voor te stellen, vind het geraden zyne eerste Verhandeling te schikken, ter naspooringe der *zekere kenmerken van een echt Wonderwerk*, dat dienen kan, om de waerheid van een Godsdienst te bevestigen. En zulks geeft hem, ter oorzake van het haetlyke gebruik, dat zommigen, van ene veel geruchts makende gebeurtenis te Parys, gemaekt hebben, aenleiding, om een wederleggend verslag te geven van de *Wonderwerken, welke in deze Eeuw te Parys*, by het graf van den gestorvenen Franciscus de Paris, wylen Diaken van de Kerk van St. Medard, *geschied zouden zijn; en van de tegenwerpingen, welke daar uit tegen de Wonderwerken van den Bybel zijn gemaakt.* —— Hierop komt de Heer *Jacobi* bepaelder tot zyn inzonderheid bedoelde onderwerp, en vestigt de aendacht op een *Uitlegregel, welke* bij de meeste Boeken en bijzondere plaatsen der Goddelijke Openbaring in acht moet genomen worden, en echter *zeer in onbruik is geraakt.* —— Hy beweert namelyk, „ dat de Schriften „ van het N. T. het allerminste moeten verklaard wor„ den, naar die regelen, volgens welke men een opstel, „ met ene geleerde en kunstige welsprekendheid beschre„ ven, verstaat en uitlegt.” De gegrondheid hiervan uit den aert dezer Schriften getoond hebbende, draegt hy wyders zyn booogden *Uitlegregel* op deze wyze voor:

„ Uit dit alles leide ik dan den volgenden uitlegregel af, welken ik echter voor het tegenwoordige, om nodelose tegenspraak te vermijden, alleen op de Schriften van het N. T. wil toepassen.

„ Alle gedeeltens van het N. T., welke ter onderrichting van den grootsten hoop der menschen gesproken en beschreven zijn, kan men met grond van waarheid geen anderen zin toekennen, dan dien geenen, welken zij, voor wien dezelve ingericht waren, zonder moeite konden bevatten.

„ Men kan noch van de Apostelen, veel minder noch

van

van den grootsten hoop hunner toehoorderen, en lezers, vermoeden, dat zij aan de woorden des Nieuwen Testaments zulke denkbeelden hebben gehecht, welke alleen een Dichter, uitmuntend Redenaar en voornaam Geleerde daaraan hechten konde.

„ Bij dezen eersten Uitlegregel voeg ik een tweden, namelijk deze: —— Men moet van de woorden des Bijbels zich gene zulke denkbeelden vormen, welke alleen een dweper of geheel uitzinnig mensch met zulke woorden uitdrukken zoude."

Wanneer men nu, vervolgt hy, naer deze regelen de Omschryvingen, (*Paraphrases*) en Verklaringen des Nieuwen Testaments, door verscheidene Geleerden gegeven, beoordeelt, dan zullen velen derzelven alle hare waerschynlykheid verliezen: en hier van brengt hy enige voorbeelden, uit de Schriften van *Semler* en *Teller*, by. —— Dit afgehandeld hebbende, oordeelt hy het verder billyk, nu van zyne zyde nog, door enige voorbeelden, te toonen, hoe deze zyn uitlegregel op plaatzen der Schrift, die bezwaerlyk te verstaen schynen, kan worden toegepast, en hoe duidelyk deze plaetzen worden, wanneer men onderzoekt, wat het gros der menschen, of een ongeleerd, maer echter met natuurlyk verstand begaefd burger, daer by heeft kunnen denken. —— Met dat oogmerk laet hy hierop volgen drie Verklaringen van zodanige Schriftuurplaetzen, naer dezen zynen uitlegregel ingericht. De ontvouwde plaetzen zyn Rom. II: 12—16, benevens Rom. VIII: 17—23; waerby nog komt ene overweging van het bewys van Christus voor de Opstanding der Dooden, tegen de Sadduceen, ter opheldering van Matth. XXII: 31, 32. Ter gelegenheid van dit laetste onderwerp beantwoord hy ene vraeg deswegens in dienzelfden smaek, waerom wy dit gedeelte hier ter proeve zyner schryfwyze zullen overnemen; waertoe andere Stukken ons te breed uitloopen.

„ Omtrend dit bewijs, zegt hy, 't welk Jesus voor een leven na den dood tegen de Sadduceen heeft aangevoerd, vraagt men ook, waarom Hij zich juist van dat bewijs bediend, en waarom Hij zich niet liever op Pred. XII: 7, of Dan. XII: 2, 3, beroepen heeft. Ik zal mij met het bijbrengen der onderscheidene antwoorden, die men op deze vraag gegeven heeft, niet ophouden, maar liever daarop toeleggen, om ten duidelijksten te doen zien, dat Jesus juist dat bewijs heeft uitgekosen, 't welk op het ge-

gemoed zijner toehoorderen den sterksten indruk maken konde. Niet alle soorten van bewijsen werken even sterk op het gemoed, vooral bij het gros der menschen. Dikwijls werkt een waarschijnlijk bewijs meer uit, dan het diepzinnigst betoog. Wanneer men tot het grootste deel der menschen zegt: de wereld is een kunstig huis, dierhalven moet zij een wijsen bouwmeester hebben: wanneer men hen, ja! zelfs den meesten wijsgeeren, doet opmerken, dat middelen en einden in de wereld aaneen verbonden zijn; dat regen en zonneschijn den aardbodem vruchtbaar maken; dat jonge dieren, zo wel als de mensch, zo dra zij geboren zijn, hunne melk vinden, en dat 'er daarom een wijse Schepper moet zijn: zo werkt dit meer uit op hun gemoed, dan een meer afgetrokken bewijs voor het aanwesen Gods, 't welk uit de eerste gronden der menschen-kennis is ontleend. Een recht vernuftig en slim Leeraar nu bedient zich in de eerste plaats van zulk een bewijs, 't welk ten sterksten treft. Van dat soort is dan het bewijs, 't welk Jesus eenen Sadduceer ten betoge ener Opstandinge van gestorvene vrienden Gods, en anderen in 't gemeen ten betoge van een leven na den dood voorhield (*). Om de kracht van dit bewijs te voelen, moet men zich eerst juist in die omstandigheden, in welke de toehoorders van den Heiland zich bevonden, weten te plaatsen.

„ Deze hadden, van hunne jeugd af aan, de levensgeschiedenis van een Abraham, van een Isaac en Jacob vernomen, zo dat, wanneer zij alleen derzelver namen hoorden noemen, zij zich het voornaamste dier geschiedenis te binnen bragten. Zij erinnerden zich, hoe een Abraham,

(*) Het gesprek van onzen Zaligmaker naamlyk had, gelyk onze Autheur gadeslaet, wel in de eerste plaets zyne betrekking tot de Sadduceen, die den geheelen mensch enkel voor lichaemlyk hielden; dan, „ daar 'er, zegt hy, naar alle gedachten, ook „ anderen, die de ziel van het lichaam onderscheidden, bij dit „ gesprek zullen zijn tegenwoordig geweest, zo richt Heiland „ Jesus het slot zijner reden zo in, dat, zo wel de Sadduceen „ als de overigen, elk naar zijn sijstema of denkenswijs, daar „ van gebruik kon maken. Een Sadduceer kon daarbij aan ene „ opstanding, en een Phariseer aan ene onsterflijkheid der ziel „ denken. Jesus toch besluit, volgens Lukas XX: 38. zijne „ reden aldus: God is geen God der doden, maar der levendigen, want zij leven hem alle."

ham, om des Heren wil, zijn vaderland en maagschap had verlaten, en een vreemdeling in verren lande was geworden: hoe hij bereid is geweest, om op Gods bevel zijnen geliefdsten zoon Isaäc te slachten, en te offeren: hoe een Isaäc een getrouw dienaar van Jehova is gebleven, en daarbij in zijnen ouderdom het ongeluk gehad heeft van blind te worden: hoe een vrome Jacob een moeielijk leven heeft geleid, en vooral als vader de treurigste lotgevallen heeft ondergaan, en echter nog zijnen God is getrouw gebleven: hoe God deze menschen daarom zo zeer in zijne gunst heeft aangenomen, dat hij hunner ook nog vele eeuwen daarna heeft gedacht, zich hunnen God heeft genoemd, en hen daardoor voor zijne lievelingen heeft verklaard. Men breuge zich nu eens dit een en ander voor den geest, en denke 'er dan bij: dezen zijnen getrouwen hoogachters, dezen zijnen vrienden, die zich geheel en al aan hem hadden overgegeven, die zich zelven met al het hunne aan zijnen dienst gewijd hadden, aan welken, als zijne getrouwe vrienden, hij ook eeuwig gedenkt, en welke hij met zijne eindeloze genade begunstigd heeft, geeft hij, de Almachtige, niets meer, dan de genoegens van dit onbestendig en kortstondig leven, en dat nog vermengd met tallose moeielijkheden, kommer, smerten en doodsangsten. Zou men dit kunnen denken? Die dit zou willen aannemen, moest Gode of de macht, of den wil, om zijne vrienden eeuwig goed te doen, ontzeggen. —— Ik vertrouwe dan, dat anderen hier door even zo overreed zullen worden, als ik, dat Heiland Jesus in weinige woorden het nadruklijkste bewijs van een leven na den dood voor Gods vrienden heeft gegeven: en dat zij, even als ik, gevoelen mogen, dat de Heiland zijne hoorderen als met geweld overtuigd en het hart geroerd heeft: ik wil zeggen, dat hij zo geleerd heeft, dat het indruk op de gemoederen maakte. Hoe veel zeggen deze woorden niet, zelfs bij enen eenvoudigen? Wat gevoelt men hierbij al niet? God is een God van Abraham, van den vromen Abraham, en Abraham zou, na een kort leven, eeuwig dood zijn!"

By deze hier opgenoemde Stukken plaetst de Heer *Jacobi* eindelyk nog ene *Korte beantwoording van enige Vragen*; doch hiervan hebben wy voor enigen tyd gewag gemaekt, by de melding van een Geschrift, getyteld; *Bydragen tot bevordering van Waarheid en Godsvrugt*; in

welke Verzameling deze *Beantwoording* reeds overgenomen was (†).

(†) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II D., bl. 273.

Verhandeling over het geschil nopens 't gezach der Reden in opzicht tot de Openbaring; en hoe men 't bewijs voor de Godlijkheid der Openbaaring hebbe in te richten, om dit geschil te ontwijken. Door J. STEENMEIJER, *Predikant te Vlaardingen. Te Amsterdam, by* J. Wesfing Willemsz. 1787. *Behalven de Voorreden,* 105 *bladz. in gr. octavo.*

Het duistere of twyfelachtige, dat zich, by 't lezen van den Tytel dezer Verhandelinge, in den eersten opslage voordoet, wordt weggenomen, door de verklaring van den Eerwaerden *Steenmeijer*, wegens zyn *bepaald doel*, hetwelke hy, in zyne Voorrede verzocht, *dat men in 't oog houde.* —— „ Het geschil, (zegt hy,) „ nopens 't gezach der reden raakte mij slechts een deel. „ Niet het bewijs voor de Godlijkheid der Openbaaring; „ maar de wijze hoe dat in te richten, om geen grond „ te leggen tot 't onderwerpen van hare leere aan 't ge- „ zach der reden, was bepaald mijn doel."

Overeenkomstig met dit bedoelde loopt het eerste gedeelte der Verhandelinge kort af. Aengewezen hebbende met hoedanigen, (naemlyk onder dezulken, die het gezach der Openbaringe erkennen,) 'er geschil gevoerd word over 't gezach der Reden, in opzicht tot de Openbaring; als mede hoe nadeelige gevolgen dit geschil voor 't Godsdienst-onderricht hebbe, zo legt zyn Eerwaerde het 'er op toe, om te toonen, dat dit verschil, door 't denkbeeld ener Openbaringe, ten hoogste gewraekt word; dat het, by 't aennemen ener Openbaringe, niet te pas komt; en dat zy, die de Openbaring des Bybels aennemen, het zelve althans moesten laten varen; het welk hem doet besluiten, dat dit geschil nutloos is. —— „ Laat iemand nu, (zegt hy,) met een geheel boekdeel „ over 't gezach, de ongeschondenheid en 't onfaal- „ baare der reden, de mogelijkheid of onmogelijkheid, „ om iets, als waar en goed, aan te nemen, dat men „ als zodanig nog niet begrijpen kan, den Wijsgeer „ spelen. Erkent hij geene Godlijke Openbaaring, dit

„ ge-

„ geschil raakt ons dan niet, om dat wij twisten over
„ het geloof aan waarheden, die wij uit eene Godlijke
„ Openbaaring hebben aan te nemen; erkent hij met ons
„ de Openbaaring in den Bijbel begrepen, ook dan raakt
„ ons dat geschil niet; want dan geeft hij louter bedenkingen
„ tegen zichzelven op, hij hebbe zelfs zijne bezwaaren
„ op te losfen: eene Openbaaring aangenomen
„ zijnde, vragen wij wat wij uit haar gelooven mooten.
„ —— Buiten twijffel is hier geen ander antwoord als:
„ 'T GENE ZIJ LEERT."

Het eerste deel hier mede afgehandeld zynde, gaet de Eerwaerde *Steenmeijer* over tot het tweede, het welk hy boven al bedoelt; te weten: Hoe men, om dit geschil te ontwijken, 't Godlijk gezach der Openbaring moet vastzetten. Daeromtrent brengt hy ons, by den aenvang, onder 't oog, hoe zommigen regelrecht, en anderen van ter zyde, in hun onderwys, aengaende 't Godlyk gezach der Openbaring, den grond tot dit geschil leggen; mitsgaders de oorzaak, waeruit dit voortkomt. En hierop bepaelt hy zich nader tot de groote zaek, om te toonen, hoe men in 't gemeen moet handelen, om het Godlyk gezach des Bybels op de rechte wyze vast te zetten; door naemlyk in opmerking te nemen, hoe de Openbaring des Bybels zelve ons opleid tot de erkentenis van haren Godlyken oorsprong, en dan de bewyzen, die deze Openbaring voorgeeft, te toetzen. —— Ter duidelyker voordragte hier van vind hy 't noodig, eerst nog de drie volgende voorbereidende aenmerkingen te plaetzen.

„ 1.) De Bijbel vertoont zich aan ons als een zamenhangend
„ onderricht, dat een geheel wordt. 2.) Dit
„ onderricht, zo trapswijze gegeven, dat door Jesus
„ Christus en zijne volgelingen is voltooid geworden,
„ noemen wij, eene onmiddelijke openbaaring van God,
„ om ons hem zoo te leeren kennen en dienen, dat wij
„ daardoor wederom gelukkig worden. 3.) Een Christen,
„ die den Bijbel voor zulk eene Openbaaring van
„ God reeds heeft aangenomen, zonder zeer de uiterlijke
„ bewijzen geproeft, of haar vergeleken te hebben
„ met andere voorgewende Openbaaringen, heeft alle reden
„ om zichzelven daarin gerust te stellen:" om dat hy naemlyk in den Bybel de bewyzen voor de Godlykheid dier Openbaringe vind; welken de Eerwaerde *Steenmeijer* tot twee brengt.

In de eerste plaetze beroept hy zich op de wonderen, die

die Jezus zelf, en door zyne Apostelen, verricht heeft, ter bevestiginge van hun getuigenis; en hier benevens voert hy als een twcede bewys aen, het doorgaend wonder van voorzegging, dat in den Bybel heerscht: oogende met dit laetste echter niet zo zeer op alle de byzondere Voorspellingen, als wel op die groote, welken in 't Oude Testament gevonden worden, en voorts in het Nieuwe Testament aengetekend zyn, als door Jezus zelven gedaen, die tot zyn Persoon, zyne verrichtingen, en zyn Ryk betrekking hebben. —— Onze Schryver bevlytigt zich, om dit tweeledig bewys, met beantwoording der tegenbedenkingen, zo als hy het zelve het sterkste oordeelt, in volle kracht voor te stellen, en dus, naer zyn hoofdbedoelde, te toonen, „ HOE die wonderen en voorzeggingen tot een onverwinlijk bewijs verstrekken, dat in dezen geheelen Bijbel des O. en N. T. eene Godlijke Openbaaring begrepen is."

Eindelyk hecht hy aen dit alles nog een aenhangzel, strekkende om te toonen, „ (1.) hoe zeker wij van deze „ uiterlijke bekendmaking der Openbaaring door Jesus en „ zijne Volgelingen zijn; en dan (2.) welke paalen 't „ beredende in deze Verhandeling aan 't gebruik der reden stelt." Nopens dit laetste merkt hy hoofdzaeklyk het volgende aen. (1.) Het gebruik der reden, in 't gene God ons van zyn *wezen* openbaert, is dit: „ dat zij „ den zin der woorden onderzoekt, met behulp van uitleggingsregelen en taalgeleerdheid: dien gevonden, en „ de waare meening der uitdrukkingen gevat hebbende, „ dan heeft onze reden in dingen, die boven haar bereik „ gaan, haar werk afgedaan." Even zo behoudt ook de Openbaring, (2.) in hare onderrichting, wegens Gods *handelingen*, een volkomen gezach over de reden, „ en „ de reden heeft hier niets, als uit te leggen de voorstellen, die God in zijn woord geeft." Daer benevens ontvangt de reden (3.) in haer gebruik nog deze wichtige les: „ om niet alleen in 't uitbrengen der waarheden, „ maar ook, in 't vormen van heur zamenstel, 't geleide „ der openbaaring te volgen. De rede moet in haar gebruik den vorm van de geopenbaarde Godsdienstleere „ laten, dien zij in den Bijbel vindt." —— „ Geheel anders, (voegt 'er zyn Eerwaerde ten slot nog „ by,) is 't gebruik der reden in dingen, die onder ons „ bereik vallen, welken de openbaaring onderstelt, aan „ ons doorzicht en onze ondervinding heeft overgelaten,

„ ten, die tot de natuur, hare werking, de gesteldheid
„ der lichaamen en dergelijken, betrekking hebben, waar
„ van ik niet behoeve te spreken."

Het eerste voorkomen dezer Verhandelinge wekte onze nieuwsgierigheid op, in de verwachting van hier ene nieuwe voordragt van zaken, met betrekking tot de behandeling van 't verschil over 't gezach der Reden in opzicht tot de Openbaring, te ontmoeten: dan, by 't doorbladeren, vonden wy ons hierin te leur gesteld. De Eerwaerde *Steenmeijer* behandelt zyn onderwerp, naer zyn bedoelde, op ene vry wel geschikte wyze; doch wat omslagtig, naer mate van 't geen hy daedlyk uitvoert: het welk met meer klaerheid in een korter bestek uitgevoerd kon worden. —— De hoofdbyzonderheid, die deze Verhandeling van andere soortgelyken onderscheid, waer op zyn Eerwaerde ten sterkste aendringt, is de stelling, *dat men, als God iets geopenbaerd heeft, zulks als waerheid hebbe aen te nemen;* waerover, zo ver ons bekend is, geen verschil plaets heeft. En daer zyn Eerwaerde het gebruik der reden, in 't onderzoeken van den zin der woorden, met behulp van uitleggingsregelen en taelgeleerdheid, en 't uitleggen der Godlyke voorstellen, erkent, zo vinden wy niet, dat al het overige, door hem bygebragt, met opzicht tot het beoogde verschil, iets byzonders afdoet: nadien hy het gezach der reden, in ene oordeelkundige bepaling van den zin der woorden, waermede God ons iets geopenbaerd heeft, geenszins wraekt. Dit zo zynde, blyft 'er tog altoos overig, dat, wanneer twee Godgeleerde Uitleggers van een verschillend inzien zyn, dat dan ieder, terwyl ze beiden de Godlykheid der Openbaringe erkennen, de in 't verschil betrokken Bybelplaetzen, overeenkomstig met hun inzien, naer zodanige regels uitleggen. In zodanig een geval betwist geen der partyen eigenlyk het geopenbaerde; elk wil van ganscher harte als ene waerheid erkennen, het geen God geopenbaerd heeft: maer men betwist elkander den zin, dien men aen de woorden der Openbaringe geeft. En wy kunnen tot nog niet zien, dat dit geweerd kan worden, of men moet, ('t geen zekerlyk het oogmerk van den Eerwaerden *Steenmeijer* niet is,) het gezach der Kerke boven dat der Rede doen gelden; of met die van de Roomsche Kerke, wanneer men, by voorbeeld, de woorden, *dit is myn lichaam*, uitlegkundig verklaert, op enkele woordklanken staen blyven, en ons die opdringen,

als behelzende, letterlyk opgenomen zynde, iets dat God ons geopenbaerd heeft, en ons gevolglyk niet verder te onderzoeken, noch te beredeneeren staet.

XIII *Brieven aan een Vriend, over het Geschrift van den Heer* P. VAN HEMERT, *genaamd, de Handvol aanteekeningen te rug gekaatst, of de Spotter ten toon gesteld, door den Schryver van de Handvol. Te Haarlem, by* C. van der Aa, 1787. *In gr. octavo,* 160 *bladz.*

Voor enigen tyd van dezen *Handvol* en deszelfs *te rugkaetsing* gewagende, hebben wy de spottende schryfwyze van wederzyde afgekeurd (*), en we bemerken, uit deze Brieven, met genoegen, dat de Schryver van den Handvol 'er van afgezien heeft. In deze zyne Brieven naemlyk houdt hy gemeenlyk een ernstiger schryftrant, en legt het 'er op toe, om inzonderheid verscheiden Verklaringen van Schriftuurplaetzen, mitsgaders Godgeleerde voorstellingen, door den Heer *van Hemert* te berde gebragt, tegen te gaen, 't zy door ze te wederleggen, 't zy door ze in een haetlyk licht te stellen; houdende intusschen zyne vryheid, om de door den Heer *van Hemert* tegen hem aengevoerde aenmerkingen al of niet te overwegen, dezelven stilzwygende voorby te gaen, of slegts ter loops met een kort woord aen te roeren. 'Er worden uit dien hoofde zeer vele byzonderheden in deze Brieven overwoogen, maer 'er word, bepaeldlyk gesproken, niets wezenlyks afgehandeld; de verscheidenheid der stoffen, en de bepaeldheid van 't bestek, liet zulks niet toe. —— Indien de Heer *van Hemert* mogt goedvinden, dit Geschrift van den Heer Briefschryver op ene soortgelyke wyze te beantwoorden; en deze dan wederom zyne aenmerkingen indiervoege aen zynen Vriend mededeelde, zou men wel dra ene verzameling van Papieren, over en weder, verkrygen, die meer vervelende dan uitlokkende voor de Lezers zyn zou. Wy hoopen dat dit geen voortgang zal hebben, en zouden liever zien, dat het geschil over de Rede en haer Gezag in den Godsdienst, tusschen den Hoogleeraer *Bonnet* en den Heer *van Hemert*, ongestoord, bestendig met bescheidenheid voortgezet mogt worden.

(*) *N. Alg. Vad. Letteroef.* II D. bl. 213.

De

De Langmoedige draginge Gods, ten toon gespreit, in het leeven van, en de hartsvermeesterende Genade, zigtbaar verheerlykt in, den persoon van J. V. D. E*****, *Lidmaat der Gereformeerde Gemeente te Rotterdam. Te Rotterdam, by* N. Cornel, 1787. *In octavo, 96 bladz.*

Naer het gewoone beloop van Geschriften van dezen aert, behelst dit Stukje een berigt van de flordige levenswyze, door den Schryver voorhenen geleid, met ene hardnekkige veronagtzaming van vele hem voorkomende omstandigheden, die eigenaertig geschikt waren, om hem tot nadenken te brengen; doch die of geen, of ten minste geen bestendigen, invloed op zyn hart hadden; tot dat hy eindelyk bepaeld wierd, om zyne toevlucht tot God in Jezus Christus te nemen; waervan hy het begin, den voortgang, met de tusschen beiden komende hindernissen, en 't veelvuldige gebreklyke, dat in hem nog blyft heerschen, beschryft. Van dat alles maekt hy in dit verhael een opwekkend en aenmoedigend gebruik voor persoonen van byzondere gemoedsstanden, in verschillende betrekkingen, die zich in verlegenheid bevinden, ontrustende denkbeelden voeden, of, uit andere oorzaken, met onderrichtingen van zulk ene natuur, zynes oordeels, gediend zyn, en daerdoor enigzins geholpen kunnen worden. In 't een en 't ander straelt, zo als het zich aen ons opdoet, welmenendheid door.

't Is ons, by 't lezen van dit slag van Geschriften, meermaels opmerkzaem voorgekomen, dat de berichten der zodanigen, nopens het geen hun, in die omstandigheden, zo in de dagen hunner afwykinge, als in die van hunne wederkeering, juist beantwoorden aen hunne denkwyze omtrent de verschillende begrippen, die men veelal in het Godgeleerde nopens dit onderwerp voedt; 't zy dat hun die denkwyze van der jeugd af min of meer ingeboezemd zy; of dat zy door de leiding van anderen, voor welken zy agting verkregen, door den tyd natuurlyk daer toe gebragt werden. Deze hunne denkwyze en de bevinding, waer van ze gewagen, mitsgaders de manier, op welke zy zich daeromtrent uitdrukken, is genoegzaem altoos eenstemmig. —— Te levendiger is ons dat denkbeeld, by het doorbladeren van dit Stukje, geweest, om dat wy ons, ter dier gelegenheid, herinnerden de Missive, welke wy onlangs, op verzoek des Schryvers,

vers, in ons *Mengelwerk* geplaetst hebben, onder 't opschrift: *de ter Deugd gekeerde Zondaar* (*). —— Het geval van dezen Briefschryver, en 't beloop der geschiedenisse des Autheurs van dit Geschrift, zyn, in 't wezenlyke der zake, ('t komt hier toch op geen verschil van byzondere omstandigheden, noch op een minderen of meerderen trap van verkeerdheid aen,) genoegzaem van dezelfde natuur: maer ieder drukt zich deswegens uit op ene wyze, welke hem eigen is: waerin ieders hem gewoone denktrant, nopens den Godsdienst, of zyne Godsdienstige leiding, een algemenen invloed heeft. In 't ene geval ontdekt men ene beredeneerde Godsdienstige denkwyze; en in 't andere geval zyn de voetstappen van gemoedlyke bezeffen en bespiegelingen, die dikwerf, verre van bondig beredeneerd te zyn, tot ene soort van dweepery overslaen, ten duidelykſten te bespeuren. —— 't Is verre van ons character, hiermede iets haetlyks te bedoelen; wy oordeelen niemand: elk staet of valt den Heere: en de beste raed, dien wy oordeelen denzulken, die zich in soortgelyke omstandigheden bevinden, te kunnen geven, is deze.

Iedereen zy, wat hieromtrent als dan in zyn gemoed ook moge omgaen, in oprechtheid getrouw aen het goede, dat voor zynen geest opkomt: hy erkenne met dankbaren harte den rykdom van Gods genade in Jezus Christus; en vestige zo diepe indrukzels hier van in zyn gemoed, dat het hem, onder Gods aenhoudende genadewerking, trapswyze standvastiger make in ene geloovige gehoorzaemheid: op dat het zo van agteren ontegenzeggelyk blyke, dat alles, wat men gevoeld of bevonden mogte hebben, geen werk geweest is van ene verhitte inbeelding, of iets van die natuur. De betuiging en vermaning van Paulus, die de waerdy, van Christus regt te leeren kennen, daedlyk gevoeld en daer aen beantwoord heeft, levert ons ten dezen aenzien een uitmuntend voorschrift, dat wy met volkomen veiligheid kunnen volgen; daer hy zich *Philipp.* III: 7 —— 17. aldus laet hooren. *Het ghene my ghewin was*, [daer hy voorheen, als Jood, op roemde,] *dat hebbe ick om Christi wille schade geacht. Ja gewisselick ick achte ook alle dingen schade te zijn, om de uytnementheyt der kennisse Christi Jesu mijns Heeren:* *om*

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II D. Mengelwerk, bl. 656-660.

om wiens wille ick alle die dingen schade gerekent hebbe, en achte die dreck te sijn, op dat ick Christum moge gewinnen, ende in hem gevonden worde, niet hebbende mijne rechtveerdigheydt die uyt de Wet is, maer die door het gheloove Christi is, [namelick] *de rechtveerdigheydt, die uyt Godt is door het gheloove: op dat ick hem kenne, ende de kracht sijnder opstandinge, ende de gemeynschap sijns lijdens, sijne doodt gelijckformig wordende: of ick eenighsins moghe komen* (†) *tot de wederopstandinge der dooden. Niet dat ick het alreede ghekregen hebbe, ofte alreede volmaeckt ben: maer ick jaghe daerna, of ick het oock grijpen mochte, daertoe ick van Christo Jesu oock gegrepen ben. Broeders, ick en achte niet dat ick selve het gegrepen hebbe. Maer een ding* [doe ick] *vergetende het ghene dat achter is, ende streckende my tot het ghene dat voren is, jage ick na het wit tot den prijs der roepinge Godts, die van boven is in Christo Jesu, soo vele dan als wy volmaeckt sijn laet ons dit ghevoelen: ende indien ghy yet andersins gevoelt, oock dat sal u Godt openbaren. Doch daer wy toe ghekomen sijn, laet ons* [daerin] *nae den selven regel wandelen, laet ons het selve ghevoelen. Weest mede mijne navolghers, broeders, ende merckt op de gene die also wandelen, gelijck ghy ons tot een voorbeeldt hebt.*

(†) Of liever, gelyk zo Paulus, in volle vrymoedigheid, met een onwankelbaer vertrouwen kon schryven, *op dat ik moghe komen*. enz. Het Griekſche εἴ πως fluit niet altoos twyffelmoedigheid of onzekerheid in; maer ſtaet dikwils gelyk met ἵνα in de betekenis van *op dat*. Vide *Wolfii*, *Curas.* in h. l. & *Biel. Novum Theſ. in v.* εἴ πως: addas *Euſtath. in* Il. ψ *p.* 1286. ω *p.* 1350. ed. Rom.

Schikking der Redenvoeringen, over de Geboorte, 't Lyden, Opſtanding, Hemelvaart en Uitſtorting des Heiligen Geests, in de Gemeente te Leerdam, nu tot algemeener gebruik, met gemengelde Aanmerkingen, ten dienſte van jonge Leeraaren en andere Christenen, vermeerderd, door JOHANNES CLAESSEN, *Kerkleeraar te Leerdam. Te Gornichem, by* A. Goetzee, 1787. *In 8vo.* 177 *bladz.*

In den Jaare 1765 hadt de Eerw. J. CLAESSEN, met zynen toenmaaligen Amptgenoot, den Heer J. CREMER, thans Stads-Predikant te *Middelburg*, ten dienſte der

Leer-

Leerdamsche Gemeente, een Boekje, de Feest- en Lydenstexten, zo als ze in dezelve gewoonlyk verhandeld worden, uitgegeeven. Behalven meer dan één gebrek in den uiterlyken vorm was de voorraad meest ten einde, de Eerw. CLAESSEN heeft die Gebreken tragten te verhelpen in deezen Nieuwen Druk, en 'er ook eene en andere vermeerdering aan toegevoegd. Ieder Redenvoering heeft 'er haar Opschrift: den Inhoud aanwyzende: en by den Text treft men gemengelde Aanmerkingen aan, tot opheldering geschikt: nog voegt hy 'er nevens eene opgave van de Oude Voorspellingen, op elk gedeelte der Christen Geschiedenis slaande, als mede van één of meer Psalmen, geschikt, om, by de overdenkinge van 't zelve, te zingen. —— Meer behelst dus dit Stukje dan de *Passieboekjes*, gelyk men ze gewoon is te noemen. Doch in het Voorberigt geleezen hebbende, dat de Eerw. CLAESSEN, hoewel reeds dertig jaaren over die Stoffen gepredikt hebbende, nog telkens, by het behandelen, zyne aandagt 'er op hegt, en 'er hem voorheen niet in ontdekte schoonheden in voorkomen, die hy aantekent; hadden wy de Aanmerkingen, zyne byzondere denkwyze over dit of dat gedeelte aan den dag leggende, byzonderder verwagt. Veel is 'er in dat men allerwegen ontmoet, schoon daarom niet verwerpelyk. —— Veel 't geen gansch weinig beduidt, als het Sprookje van den *Joodschen Wandelaar*, by gelegenheid van CHRISTUS Uitleiding ter Kruisstraffe, 't welk, schoon met versmaading behandeld, der verleevendiginge onwaardig is. —— Dan, de Liefhebbers der Schriften van den *Leerdamschen* Kerkleeraar zullen 'er nog wel iets naar hunner smaak in vinden; hoewel de kortheid, waar in de Aanmerkingen doorgaans afloopen, weinig ruimte aan zyn anders ligt uitweidenden geest laat.

Geographische Historie van den Mensch, en de alom verbreidde Viervoetige Dieren. In het Hoogduitsch beschreeven door den Hooggeleerden Heer E. A. W. ZIMMERMAN, *Hoogl. in het Carolin. Collegie te Brunswyk. Vertaald en met Aanmerkingen vermeerderd, door* P. BODDAERT, *M. D. Lid van verscheide geleerde Genootschappen. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon, 1786. *In gr. 8vo. Behalven de Voorreden*, 160 *bladz.*

Onder alle de betrekkingen, waarin de menschlyke natuur, door den onvermoeiden yver der uitmuntendste Wysgeeren, als van rondsomme beschouwd, en op het nauwkeurigste bezichtigd is, moet men zig indedaad verwonderen, dat 'er zo weinig oplettenheids besteed zy, om ook die betrekking, waarin de mensch, ten opzichte zyner woonplaats, op deezen aardbol voorkomt, naa te gaan en te onderzoeken. Een BONNET, POPE, BUFFON, LINNÆUS, BLUMENBACH, en zo veele andere beroemde mannen, die den mensch, in zyn zedelyk en natuurlyk bestaan, met zo veel juistheid hebben naagespeurd, zagen hem echter in dit gezichtpunt niet dan zeer onvolkoomen en oppervlakkig. — Een verzuim, 't welk zig niet alleen tot den mensch bepaalt, maar zig ook tot de viervoetige dieren uitstrekt, als welker Aardrykskundige Beschryving, zelfs by de beste Schryvers in dit vak der Natuurkunde, niet minder gebrekkig en onvolledig is.

De Hoogleeraar ZIMMERMAN, reeds als een voortreflyk Natuurkundige door zyne Schriften bekend, heeft dus in een opzettelyk Werk, waarvan de voor ons leggende Vertaaling het eerste Gedeelte uitmaakt, dit ledige in de Natuurlyke Historie trachten aan te vullen, en, uit een aantal van Waarneemingen, en eigene naaspeuringen, dit belangryk, maar indedaad zeer moeijelyk, stuk, van nader by zoeken te ontwikkelen, en in een meer helder daglicht te plaatzen.

In de Inleiding tot dit Werk, beschouwt de Hoogleeraar het geheele plan der Schepping, zo ten aanzien van den schakel der weezens, of *het geheele samenstel der Natuur*, als ten opzichte van derzelver getal en verdeeling; en toont dat ook, ten opzicht deezer laatste, zo wel eene geregelde orde plaats heeft, als in den eersten, offchoon onze gebrekkige kennis wel eens den zamenhang niet overal even duidelyk aan ons oog vertoone.

De

De naaſpeuringen, waarmede de Heer ZIMMERMAN eenen aanvang maakt, ſtelt hy zelven voor in de volgende vraagen: „ *welke Luchtſtreeken, welke trappen van hitte, enz.*, (zie bladz. 33 tot 34. reg. 17,) *was hy een Neger of Georgier?* ingeſlooten." Deeze vraagen worden in de eerſte Afdeeling met de mogelykſte naauwkeurigheid ontleed, oordeelkundig beantwoord, en met een reeks van uitmuntende waarneemingen geſtaafd.

In de tweede Afdeeling onderzoekt de Hoogleeraar, tot meerdere voldoening, of nu waarlyk de opgegeeven oorzaaken zodanig eenen invloed op het menschlyk geſlagt gehad kunnen hebben, dat uit het zelfde ras van menſchen alle die gedaanten en verſcheidenheden, die wy thans in het zelve waarneemen, zouden kunnen geſprooten zyn. En hy beſluit uit een aantal redenen, die des Schryvers uitgebreide beleezenheid en ſcherpziend vernuft byzonder kentekenen, doch welke in het Werk zelve moeten naagezien worden, „ *dat alle de verſchillende ſoorten. enz. enz.*;" (zie bl. 119 geheel uit.) Aſien dus als de geboorteplaats van den mensch (die dan ook verondersteld wordt blank of blond geweest te zyn,) aanneemende, ſtelt de Schryver zich de verbreiding van het menschlyk geſlagt op eene zeer aanneemlyke wyze voor; (zie bladz. 138. enz.)

De derde en laatſte Afdeeling van dit eerſte Gedeelte, waar in de vraag „ *was de eerſte mensch twee- of viervoetig?*" beantwoord wordt, ſtrekt ter wederlegging van MONBODDO en ROUSSEAU, die den mensch tot een *Orang-Outang* verlaagden, en van MOSCATI, die beweerde, dat de mensch natuurlyk op vier voeten moest gaan. — Stellingen, welker ongerymdheid de Hoogleeraar, zo door de bewyzen van TYSON, BUFFON, D'AUBENTON, PAAUW, CAMPER, als zyne eigen redeneeringen, ten bondigſten betoogt.

Dit korte overzicht zy genoeg, om onzen Leezer met dit, in allen opzichte interesſant, Werk, bekend te maaken. Jammer is het, dat de uitvoering van den druk zo ſlordig, en de Vertaaling zo vol Germanismi, is. De bygevoegde Nooten hadden, zonder de waarde van het Boek te verminderen, weg kunnen blyven, te meer, daar men 'er verſcheiden onnaauwkeurigheden in ontmoet.

Ver-

Verhandeling over twee Comeeten, uit de Berekeningen van den Heer HALLEY, *waarvan de een, door zyne terugkomst, aan de Voorzegging voldaan heeft, en de ander verwagt word. Door* J. A. FAAS, *A. L. M. Ph. Dr. en Lector der Wiskunde aan 's Lands Hooge School te Leyden. Te Leyden, by* F. de Does, 1787. *Behalven de Voorreden, 56 bladz. in gr. octavo.*

In de verwagting der wederkomende verschyninge van een Comeet, volgens de rekening van den Heer *Halley*, in 't jaar 1790, doet de Lector *Faas* den beoefenaaren der Sterrekunde een weezenlyken dienst, met het mededeelen zyner Berekeningen, wegens dien Comeet. —— De opmerkenswaardige uitslag eener vroegere Comeetberekeninge, waar door de Heer *Halley*, om zo te spreeken, den weg tot eenen verderen voortgang gebaand heeft, noopt vermoedelyk den Heer *Faas*, om hier van, by manier van Inleiding, vooraf gewag te maaken.

Hy geeft ons een kort verslag van 't geen dien beroemden Sterrekundigen opleidde tot het denkbeeld; dat de Comeeten, in de jaaren 1531, 1607 en 1682 verscheenen, geen drie onderscheiden Comeeten waren; maar dat men het diestyds waargenomene daadlyk had te houden voor de verschyning van één en denzelfden Comeet, die zyn omloopstyd in 75 of 76 jaaren volbragt, en dus omtrent het jaar 1758 wederom te verwagten stond. In die verwagting vond men zig ook niet te leur gesteld, nadien deszelfs wederkomst, in April 1759, 'er aan beantwoordde: waarmede, zynde deeze de eerste Comeet, welks terugkomst op Wis- en Natuurkundige gronden voorzegd is, de voorzegging van *Halley* vervuld, en te gelyk de Theorie van *Newton*, betreffende den aart van de Loopkringen der Comeeten, bevestigd werd.

Eene soortgelyke opmerking van overeenkomst, tusschen de Comeeten waargenomen in 't jaar 1532 en 1661, bragten den Heer *Halley* diestyds ook tot het denkbeeld, dat ze veelligt één en dezelfde Comeet waren; doch hy dorst 'er zig niet geheel op verlaaten. Dit intusschen, gepaard met de verdere naspooringen, heeft de Sterrekundigen al van overlang de wederkomst van deezen Comeet, wiens omloopstyd van ongeveer 129 jaaren zou zyn, tegen of omtrent het jaar 1790 te gemoet doen zien. En zulks heeft den Heer *Faas*, terwyl hy egter nog juister denk-

denkbeeld nopens deszelfs Loopkring verwagt, twee Tafels, ter berekeninge van deezen Comeet, doen vervaardigen; met welker behulp hy vervolgens berekent de plaatzen van dien Comeet, uit den Aardkloot te zien, welken hy beknoptlyk aanwyst, op verschillende vooronderstellingen van den bepaalden tyd, wanneer de Comeet het naast by de Zon komt. Hy begint deeze rekening met de onderstelling, dat de Comeet door 't *Perihelium* gaat den 16 January, vervolgens den 16 February, enz., telkens 30 dagen voortgaande, tot 12 December; behalven in de maand July, (wanneer hy rekent op 5, 15 en 25 July,) om dat de Comeet, zo hy in die maand het digtste by de Zon komt, wegens den ongunstigen stand des Aardkloots, moeilyk zal zyn waar te neemen. Wyders heeft hy 'er nog bygevoegd eene Plaat, met de nevensgaande Verklaaring, ter duidelyker voorstellinge van den Parabolischen Loopkring deezes Comeets. —— Behalven dit voorgestelde, wegens de wederkomst van den Comeet van 1661, in 't jaar 1790, herinnert ons de Heer *Faas*, in zyne Voorreden, de verwagting van den Heer *Struyck*, nopens nog een anderen Comeet in dat zelfde jaar (*); waar over hy zig aldus uitdrukt.

„ De Comeet van 1652, wiens omloopstijd door den Heer *Struyck*, niet zonder waarschijnelijkheid, op zeer na 138 jaaren gesteld zijnde, wierd door Hem omtrend het jaar 1790 te gemoet gezien. Dit jaartal zou dus in de geschiedenis der Sterrekunde zeer aanmerkelyk kunnen worden, als de beide Comeeten van *Halley* en *Struyck* aan de voorzegging kwamen voldoen. De kleinder waarschijnelijkheid voor den Laatsten zou mij niet weerhouden hebben, deszelfs mogelijk schijnbaare wegen te bepaalen, als mij de tijd daartoe niet ontbrooken had."

(*) De Heer *Struyck*, een berigt gegeeven hebbende van de waarneemingen nopens den Comeet, in 't jaar 1652 gezien, voegt 'er voorts by. „ Duidelyke teekenen vind ik, dat in vroeger tyden deeze Comeet zig ook vertoond heeft; en al de byzonderheden komen zo eenpaarig overeen met de laatste waarneemingen, dat daar de minste reden van twyffeling niet overblyft, of dit wel één en dezelfde Comeet geweest zy; en zy, die omtrent 't jaar 1790 leeven, zullen die wederom zien verschynen." *Inl. tot de algemeene kennis der Comeeten*, bl. 19.

Ge-

Geschiedenis en Costumen van Axel, behelzende eene plegtige Kerkelyke Redenvoering, uitgesprooken op het tweehonderd-jaarig Eeuwfeest der Vryheid van gemelde Stad, staatelyk gevierd op den zeventienden van Hooimaand des Jaars 1786. *Waar in de Kerkelyke en Wereldlyke Geschiedenissen, van de vroegste tot op onze tyden toe, getrouw worden opgegeeven; alles opgespoord uit de onpartydigste Schryvers, en eene menigte nooit uitgegeevene Stukken. Door* JAN SCHARP, *Mede-bedienaar des Euangeliums in de Hervormde Gemeente van Axel en Zuid-dorpe. Twee Stukken. Met Plaaten. Te Middelburg, by* W. Abrahams, 1787. *Behalven het Voorwerk,* 328 *bladz. in gr.* 8*vo.*

De gedachtenis van aanmerkelyke gebeurtenissen, betreffende geheele Staaten, byzondere Landschappen of Steden, Maatschappyen, of tot algemeen nut opgerichte Gebouwen, door openbaare Redenvoeringen en andere plegtigheden, by het einde van elke heele of halve Eeuwe, te vieren, schynt van tyd tot tyd meer in de gewoonte te komen. Het gebruik is in zichzelven loflyk en nuttig. Het strekt zekerlyk, wanneer de Spreeker slechts niet geheel het oogmerk van dergelyke Redevoeringen uit het oog verliest, om den Ingezetenen dier Staaten of Steden, den Leden dier Maatschappyen, den Bewoonderen dier Gebouwen, de weldaaden of bezoekingen der Voorzienigheid te herinneren; hen op te wekken tot dankbaarheid en ootmoedigheid; en aan te spooren tot het wel gebruiken der Godlyke weldaaden. Het is, derhalven, zeer natuurlyk, dat ook de Regeering van Axel de gedachtenis van de verlossinge dier Stad, uit het geweld der Spanjaarden, op den 17den van Hooimaand des Jaars 1586, plegtiglyk heeft willen vieren op denzelfden dag van het Jaar 1786. En niets was eigenaartiger dan den post, van by die gelegenheid God in het openbaar te danken, en de Ingezetenen tot dankbaarheid en betaamelyke vreugde aan te spooren, aan eenen der Leeraaren op te draagen. De Eerwaardige SCHARP, welken dit te beurt viel, heeft zich daarvan ook derwyze gekweten, dat zyn Werk van veel belang zy voor alle Axelaaren, en voor de zodanigen, welken tot dat gedeelte van Staatsvlaanderen eenige byzondere betrekking hebben. Men ziet in deeze uitgegeven Redenvoeringe, in de Aanteke-

ningen en Bylagen, welke haar verryken, overal blyken van des Schryvers belezenheid, vernuft, en noeste arbeidzaamheid. In het tweede Stuk, dat nog van een derde ſtaat gevolgd te worden, (zie het Voorbericht voor het eerſte Stuk, bl. LX,) zyn veele te vooren onuitgegeven Stukken, raakende de oude en hedendaagſche gedaante der Regeeringe, de Voorrechten van Axel, de lotgevallen der Hervormde Gemeente aldaar, het bedyken van Polders, enz. En ſchoon alle deeze dingen van veel minder aanbelang zyn voor de Inwoonderen van andere gedeelten van Nederland, de Liefhebbers der Vaderlandſche Oudheidkunde, en Geſchiedenisſen, zullen in het Werk nog al byzonderheden vinden, geſchikt tot voldoening van hunnen weetlust.

Doch laat ons van des Schryvers arbeid een eenigzins geregeld verſlag geeven. Zyn Eerw. betuigt, dat beſcheidene aanmerkingen hem aangenaam zullen weezen (*). Wy zullen, derhalven, de vryheid gebruiken, van, terwyl wy hem den welverdienden lof gaarne toemeeten, tevens hem en den Leezer onder het oog te brengen, wat, naar onze gedachten, beter had kunnen geſchikt worden.

Het eerſte Stuk van dit Werk behelst, na eene eerbiedige Opdragt aan de *Heeren Bailliuw, Burgemeester en Scheepenen der Steeden en Ambachten van Axel en Neuſen, te Axel, benevens derzelver Ministers*, een Voorbericht, loopende van bladz. XVII tot LXI. In dit Voorbericht verhaalt de Eerw. Schryver, hoe hy, volgens *Reſolutie van Burgemeester en Scheepenen der Steden* Axel *en* Neuſen, *te* Axel, van den 25 Feb. 1786, verzocht werd, om op den 17den July van dat jaar eene Redenvoering in de Kerk te doen, ter gedachtenisſe aan de tweehonderdjaarige Verlosſing van het juk der Spaanſche Regeering, hoe zyn Eerw. dit aannam, aan het werk ging, enz. Hierop volgt, in het zelfde Voorbericht, een omſtandig verhaal van de plegtige wyze, op welke de gemelde 17de July te Axel gevierd is; na het Voorbericht eenige bladzyden met Dichtſtukjes, ter eere van den Dag en van den Schryver, en dan de Redenvoering zelve, groot 208 bladzyden. Eene Kerkelyke Redenvoering van die uitgebreidheid zal veelen wat heel lang voorkomen. Volgens de bovengemelde Reſolutie, zoude de plegtigheid beginnen des

(*) Iſte Stuk, Voorwerk, bl. LX, LXI.

des morgens ten tien uuren, en moest de dienst des Leeraars ten twaalf uuren geëindigd zyn (†). De Schryver zelve erkent (§), „ myne Redenvoering ftrekte zich langer uit, dan ik gedacht had, en echter had ik maar „ de helft, van het geen ik gefchreeven had, gezegd, de „ veelheid der dingen, die my in handen kwamen, vereischte die uitvoerigheid: dit durf ik, zonder grootfpraak, nazeggen uit *Pred.* XII: 10. *de Prediker zogt* „ *aangename woorden uit te vinden, en het gefchreevene* „ *is recht, woorden der waarheid.*" Men kan by dergelyke gelegenheden zich bezwaarlyk houden binnen de paalen eener gewoone Leerreden. Dit zal ook niemand verwachten. De Aantekeningen, welke de Schryver by zyn Werk heeft gevoegd, vergrooten hetzelve vry wat. Maar met dit alles komt het ons voor, dat zyn Eerw. het Stuk merkelyk had kunnen bekorten.

De Tekst, welken hy zich verkiest, is de bekende plaats uit de Voorzeggingen van Micha, Hoofdd. V: 1. Over deezen heeft men, na de Inleiding, eene Verklaaring, van bladz. 16 tot 47, in welker begin de Schryver zegt: „ Laaten wy, in de overweeging van den Tekst,

„ 1°. Acht geeven op het verband en doelwit der Prophetifche redeneering:

„ 2°. De fchynftrydigheid vereffenen, welke zich opdoet tusfchen de eigene woorden van MICHA, en derzelver aanhaaling by MATTHEUS *Cap.* 2: *vers* 6.

„ 3°. De onderftelling, dat deeze plaats billyk op de voorfpelde geboorteplaats van Mesfias wordt toegepast, verdeedigen:

„ 4°. De zin en kracht derzelve, volgens deeze beweezene vooronderftelling, kortelyk befchouwen."

Dit alles, zal de Leezer, misfchien, denken, mogt men met reden verwachten, wanneer de Leeraar omtrent het Kersfeest over deezen Tekst had willen fpreeken; maar men had het wel kunnen ontbeeren in eene Redenvoeringe op Axels Jubelfeest; vooral, wanneer men in aanmerking neemt, dat de voornaamfte overeenkomst, tusfchen Axel en het oude Bethlehem, daar in beftaat, dat het eerstgenoemde klein is, en in eene vruchtbaare Landftreek ligt, zo wel als het laatstgemelde (‡).

Het overige des eerften Stuks, van bladz. 48 tot 208, is

(†) Voorber. bl. XXI. (§) Voorber. bl. XLVI. (‡) bl. 46, 47.

is meer toepasſelyk op de gelegenheid van den Dag. Doch ook hier ontmoeten ons nog al verſcheidene zaaken, waarmede, gelyk zommigen zullen oordeelen, de Stad en het Ambacht van Axel weinig te doen hebben. Van dien aart is (om ſlechts weinige voorbeelden by te brengen,) het geen bladz. 49 gezegd wordt, raakende den naamsoorſprong van Vlaanderen. Zo ook het geen wy leezen van de oude watervloeden, bedykingen van Landen, de zeden en Godsdienst der vroegſte Nederlanderen, van bladz. 53 tot 64, welk alles Axel niet meer betreft dan gantsch Vlaanderen, en, in zommige opzichten, dan geheel Nederland. Van de watervloeden der 14de Eeuwe ſpreekende, zegt de Schryver zelve: „ Deeze Stad en dit Land „ deelde in het ongelukkig lot des nabuurs niet, en in „ den overloop der groote wateren zy aan Axel niet (**).” Op bladz. 65 wordt niet een enkel woord geſprooken van deeze Stad, welke in het jaar 1063 door BOUDEWYN, Graave van Vlaanderen, aan zynen Zoon ROBERT tot eene Huwelyksgift geſchonken, maar in het jaar 1076, wanneer ROBERT zich meester maakte van geheel Vlaanderen, weder met het Graafſchap vereenigd werd. Doch van bladz. 65 tot 70, is weder niets, het geen niet even goed van elke Vlaamſche Stad zoude kunnen gezegd worden, uitgezonderd een enkel woord op bladz. 70. Even weinig was hier noodzaaklyk, het geen de Schryver, van bladz. 87 tot 95, zegt van Keizer CAREL's Character, Ryksbeſtuur, en afſtand van de Regeeringe.

Het Werk is verrykt met een groot getal van Aantekeningen, welke, voor een aanmerkelyk gedeelte, aanhaalingen uit de oude Geſchiedenisſen, of aanwyzingen van Schryveren, welken men verder kan nazien, behelzende, in Schriften van deezen aart, ongetwyffeld, niet alleen nuttig, maar noodig zyn. Doch onder deeze Aantekeningen ontmoet men andere, welker nuttigheid, ten minſten welker betrekking tot Axel, den Leezer niet zo terſtond in het oog zal vallen. Van die ſoort is het geen wy op bladz. 9 vinden; alwaar de Schryver, in den Tekst, gezegd hebbende, dat de waare godsdienſtige „ de „ grootheid van den Schepper zo wel.... in een nauw- „ lyks zichtbaar Inſect als in een Olyfant aanbidt,” in de Aantekening ons bericht, dat „ ons bloot gezicht ons „ de

(**) Bl. 54. Hier ſchynt door eene drukfeil het woord *kwamen*, of eenig dergelyk, te zyn uitgelaten.

„ de waare grootheid der dingen niet geeft, maar alleen „ derzelver gelykmaatigheid, en het geene zich voor het „ oog als een punct vertoont, zo kan vergroot worden, „ zelfs door glazen, dat het eene ongelooflyke menigte „ van deelen ontdekt, enz." Hierby worden dan LEEUWENHOEK en HOOK en RAY aangehaald. De volgende Aantekening spreekt van de zeven hoofdkleuren des lichts, door NEWTON gesteld, door CASTEL en FAY tegengesprooken, maar door laatere proefneemingen bevestigd. —— Zo vindt men, op bladz. 35, eene Aantekening over Ps. CXVIII: 27, op bladz. 25, 26, 27. drie andere, over de Wyzen uit het Oosten, en de Star, welke door dezelven gezien werd, by des Heilands Geboorte. Bladz. 30 eene over de naamen, door welke de Rabbynen de verschillende wyzen van de Schriftuur aan te haalen betekenen. Op bladz. 41 eene over Bethlehems afstand van Jerusalem. Op bladz. 87 eene over zommige buitenspoorige belastingen, door Roomsche en Grieksche Keizeren hunnen Onderzaaten opgelegd, enz.

De taal van den Eerw. Schryver is doorgaans zuiver; maar zyn styl zomtyds ruim weelderig genoeg voor eene deftige en mannelyke welspreekendheid. Zyn Eerw. schynt een liefhebber te zyn van opeenstapelingen. Laat ons een paar voorbeelden hier van geeven. „ De waare Nederlander (zegt hy op bladz. 3,) misgunt u dan, ô „ Indiën! uw Elpenbeen, uwe blanke peerlen, ô Persien! uwe Koornschuuren, ô Egypten! niet: graaf uw „ goud, ô Peru! delf, ô Golconda! uwe edele gesteenten: zend ons, ô Arabier! uwen wierook, pluk uwe „ speceryen, ô Ceylonees, uw geurig ooft, ô Spanjen! „ pers, nabuurig Frankryk! uwe druiven, — ons bekoort de Vryheid meer dan alles, enz." —— Bladz. 55. „ Laaten anderen den oirsprong naspooren der oude „ Volkeren, die lang voor de Geboorte van onzen gezeegenden Verlosser in deeze Streeken gewoond hebben, of van tyd tot tyd dezelve overstroomden: noemt „ vry de *Gothen*, *Daciers* en *Geten*, de *Wandalen*, *Longobarden* en *Zwaaben*, de *Heruliers* vooral, de *Markomannen*, de *Slaven* en *Wilten*, enz." Het natuurlyke gevolg van zulk eenen schryftrant is, dat men ligtlyk eens tot het laage vervalt. Het heeft veel moeite in, wanneer men zo hoog boven het gewoone peil van eene bedaarde en gematigde wyze van spreeken of schryven gestegen is, op die hoogte te blyven zweeven, zonder nu

en dan eens plotsling te vallen. Men kan den Eerw. Schryver den lof niet weigeren, dat hy, doorgaans, hier tegen wel op zyne hoede is geweest. Evenwel niet altyd. Past het wel in eenen deftigen styl, het geen hy zegt bladz. 158, dat in het jaer 1747 „ de stoute Haan den „ Leeuw durfde overkraaien?" Of bladz. 175, van de invoeringe der nieuwe Psalmen spreekende. „ Wie zou „ 'er dan met Mephibozeth willen hinken, als hy met „ David huppelen kan." Of bladz. 202, „ *laat de ver-* „ *leidende Maan haare hoornen intrekken voor de heilzon* „ *der gerechtigheid.*" In een gebed, het geen altoos wel in eenen deftigen, maar tevens eenvoudigen, styl, moet ingericht zyn, komen, onzes bedunkens, allerminst verbloemde uitdrukkingen van dat soort te pas.

Niettegenstaande deeze aanmerkingen, behelst dit Werk veel goeds, en de uitvoering is verre van laakenswaardig te zyn. De gebreken in den styl; want als zodanig beschouwen wy ze, zyn minder die van den Schryver, dan waarschynelyk van zyne jaaren. Uit de vergelykinge van het geen bladz. 256 des tweeden Stuks voorkomt, blykt, dat zyn Eerw., wanneer hy deeze Redenvoering uitsprak, nog geene volle 30 jaaren oud was. In dien jeugdigen leeftyd zyn, vooral mannen van eenen vluggen geest en leevendige verbeeldingskracht, ligtlyk onderhevig aan eene weelderigheid van styl, welke zy in rypen ouderdom van zelve leeren besnoeien. Ook zyn de voorbeelden van anderen, welken zich door hunne Schriften eenigen naam gemaakt hebben, dikwyls verleidelyk. Doch men dient hier tegen op zyne hoede te zyn. Het vlytige leezen der uitmuntendste redenaaren, vooral van den ouden tyd, is het beste middel om den smaak, in dit opzicht, te zuiveren, en het waare onderscheid tusschen Prosa en Poësie te doen opmerken.

De uitgestrektheid des Werks verwondert ons ook minder, wanneer wy overweegen, hoe veel de Schryver daar over heeft moeten nazien en leezen, in vergelykinge van den tyd, welken hy 'er aan heeft kunnen besteeden. In het byeen verzamelen der schryfstoffe, en het eerste opstellen des Werks, moet noodwendig veel insluipen, het geen men, zo niet als overtollig, ten minsten als niet noodzaaklyk, zoude weg laaten, indien men den tyd had om alles naauwkeuriglyk weder over te zien en te bearbeiden.

Eene plaats, welker laatste gedeelte ons vooral getrof-

fen

fen heeft, zullen wy afschryven, tot een blyk, dat het den Eerw. Schryver niet ontbreekt aan de vermogens, om door waare en deftige welspreekendheid het hart zyner Hoorderen te roeren. Spreekende van de voordeelen, welke de Inwoonders van Axel genieten, en van het merkwaardige dier Stad, zegt hy, onder anderen, op bladz. 186. „ Rigt uwen gang Stedewaarts, let op on-
„ ze çierlyke Vestingwerken, en zie den aanleg, die ons
„ versterkt. —— Stap in onze Poorten binnen, en al-
„ les zal van het goed bestuur der Oudsten van ons Volk
„ getuigen, de welonderhoudene huizen, de çierlyke
„ straaten, de volle winkelen, de geregelde scheepvaart,
„ de openbaare waterwellen en steedelyke gebouwen. ——
„ Klimt het Raadhuis op, en de Raadzaal, aan de Ge-
„ rechtigheid, de Geheimkamer, aan de goede Trouw,
„ de gevangenisfen zelfs, aan de wraak geheiligd, zyn
„ uwe aandacht waardig. —— Of lust het U den god-
„ gewyden Tempel te betreeden, daar, by Jezus zuive-
„ ren Godsdienst, de uiterlyke orde çiert, daar zult gy
„ wel het bygelovig misbruik niet verbannen zien, dat
„ vunsche graven in reine Tempelchooren opent, maar
„ teevens zullen U gebeelde Zerken en opgehangen Wa-
„ penborden leeren, op welke grootsche naamen *Axel*
„ boogen kan. —— Hier vergrootschen de Wapenschil-
„ den de vertooning, hier rusten de overblyfzels der
„ Helden, die voor uw heil het harnas droegen. Hier
„ rusten de VASSYS, de CHARTREINES, de RIDDERS, de
„ SONSBEEKEN, en zoo veele anderen. Hier rusten de
„ CLAUSEN, de CRAUWELAARS, de LAMMENS, en ande-
„ re Burgervaders, die zich loflyk in uwe regeering kwee-
„ ten. Hier rusten myn Voorgangeren, die U het woord
„ van God verkondigd hebben. Hier rust .... bedwing
„ U, myn hart! .... neen Geliefden! ik weet het, myn
„ klaagen voegt by uwe vreugde niet: —— doch ver-
„ schoont één enkel traantje van Vaderlyk gevoel, dat
„ my by de herïnnering van mynen Eerstgeboorenen ont-
„ schiet: —— het zal uwe dankoffers niet ontheiligen."
—— Met verdienden lof spreekt ook de Schryver van de vriendelykheid en goede krygstucht door de Franschen, in de Jaaren 1747 en 1748 te Axel gehouden, wanneer zelfs de baldaadigheden door het Staatsche krygsvolk, te Neusen gepleegd, door de Franschen gestuit en beteugeld werden, bladz. 159, enz. Ook weigert hy niet, in de ergste verdrukkers van de Vryheid des Lands te erkennen,

het geen in dezelven waarlyk pryswaardig was, zie bl. 95. enz.

Het Werk is te Middelburg gedrukt, en hierdoor heeft den Schryver waarſchynelyk de gelegenheid ontbroken, om de proeven na te zien, anders zouden zekerlyk sommige drukfeilen niet zyn ingeſlopen. By voorb. bladz. 2, des eerſten Stuks, reg. 4, ſtaat *ſteeds* voor *ſlechts*; bladz. 10, reg. 5, in de Aantek. *grooter* voor *kleiner*; bladz. 21, reg. 20, is *mindere* uitgelaten. De uitdrukking, bladz. 177, reg. 16, *het vuur van den onrechtvaardigen en verderflyken oorlog met Engeland gevoerd*, is zeer dubbelzinnig. De Eerw. Schryver had die dubbelzinnigheid kunnen vermyden, indien hy, in plaatze van de drie laatſte woorden, geſteld had *ons door Engeland aangedaan*. Zo als 'er nu ſtaat kunnen de woorden betekenen, en dit zoude zelfs de natuurlykſte zin weezen, dat die oorlog *van onze zyde* onrechtvaardig ware geweest; iets het geen wy niet kunnen denken het gevoelen te zyn van iemand, die eenigzins der gebeurteniſſen kundig is, en ze met onpartydigheid beſchouwt.

Nog een paar kleine aanmerkingen, en daar mede zullen wy eindigen. Bladz. 188 van het eerſte Stuk, in de Aantek. (*a*), wordt gezegd, en herhaald tweede Stuk, bladz. 265, dat, volgens de gemeene overlevering, de Boekweit eerst door zekeren Jr. VAN GHISTELE uit Italie in de Nederlanden zoude zyn overgebragt, welke eenige zaaden van dat gewas in zyn *Zakboekje* had overgevoerd, en dat de Nederduitſche naam van daar zynen oorſprong hebbe. Of de *Zakboekjes* toen al onder dien naam in de mode waren, weeten wy niet, maar waarſchynelyker is ons altoos voorgekomen, dat de plant haaren naam had gekregen van de gelykheid des zaads met dat van den *Beuken-* of *Boekenboom*. Het Engelſche *Buckwheat* ſchynt ook daar van afgeleid. —— Bladz. 71, wordt MARGARETA, Graavin van Vlaanderen, de Stiefmoeder van JAN VAN AVESNES genoemd; daar zy nogthans zyne eigene Moeder was, gelyk de Schryver zelve eenige regels hooger haar doet voorkoomen. —— Dit is zekerlyk eene feil, uit overhaasting voortgeſprooten.

Over-

Overysselsche Gedenkstukken. Vierde Stuk. Door Mr. J. W. RACER. *Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1785. *Behalven het Register,* 349 *bladz. in gr.* 8*vo.*

Met dit vierde Stuk gaat de Heer en Mr. *Racer* over tot het behandelen van een geheel ander soort van onderwerp, dan hy in de voorige Stukken beschouwde. Deezen tog waren grootlyks betrekkelyk tot de vryheid der ingezetenen van Overyssel; en het tegenwoordige gaat wel byzonder over de dienstbaarheid, zo der vrye ingezetenen, als die der hoorige lieden, in dat Gewest, naar welk tweeledig onderwerp dit Stuk ook in twee Afdeelingen geschift is.

De eerste Afdeeling gaat over de *dienstbaarheid der vrye Ingezetenen van Overyssel;* en in derzelver voordragt legt de Autheur het 'er vooral op toe, om te toonen, dat dezelve zig van oudsher bepaalde tot het bevorderen der uitvoeringe van het Landsbestuur des Landsheeren of der Overheid; en zig geenszins uitstrekte tot een huishoudelyk voordeel van den Landheer (*). Ter duidelyker ontvouwinge hiervan gaat hy eerst na, de oude gesteldheid van 's Lands regeering ten deezen opzigte: en daaraan hegt hy een geschiedverhaal van 't voorgevallene in deeze Provincie, aangaande de diensten der vrye ingezetenen, naar uitwyzen der oude gedenkstukken, en 't geen men, in

(*) De eerst aangeduide diensten, behoorende tot het bewaaken en bewaaren van 't Land, draagen, volgens de onderrigting van onzen Autheur, den naam van *Heerendiensten*, om dat ze van wegens den Landsheer of Overheid gevorderd worden: en dien van *Landsdiensten*, dewyl deeze Heerendiensten ten behoeve van het Land verrigt werden. —— De laatstgenoemde diensten waren van veelerleie soort, en droegen uit dien hoofde verschillende benaamingen, doch veelal werden ze met den algemeenen naam van *Hofdiensten* benoemd; om dat ze, (in den sterksten zin door *Hofhoorige lieden*,) verrigt werden tot een huishoudelyk voordeel van den Eigenaar des *Hoofdhofs*, aan welks regtsdwang de *Hofhoorigen* bovenal onderworpen waren. In Duitschland noemt men ze *froondiensten*, als geschiedende ten huishoudelyken voordeele van den *Fron*, dat is den *Heer*, gelyk *Fro* deszelfs *Gemalin* aenduidt. Zie HUIDEC. *over* M. STOKE, I D. *bl.* 221. 595. II D. *bl.* 130, 150. ECCARD. *ad Leg. Salic. tit.* 70. POTGIESSER, *de statu serv.* L. I. C. 4. §. 42.

in laater tyd, byzonder wegens de Drostendiensten, en de daarover ontstaane geschillen, in de zeventiende eeuw, gemeld vindt. „ In dat alles is, gelyk hy opmerkt, geen „ blyk te vinden, dat tot in de achtiende eeuwe Ridder„ schap en Steden Drostendiensten, het zy als weleer „ Hofdiensten van den Landsheer en naderhand van de „ Provincie geweest zynde, het zy als byzondere Hof„ diensten van de Drosten, erkend zouden hebben; maar „ wel van het tegendeel." En na dit ontvouwde behandelt hy voorts het gebeurde, wegens deeze Drostendiensten, in de achttiende eeuwe, toen de Heer *van der Capellen tot den Poll*, de Resolutie van 18 Maart 1631, (by welke de Drostendiensten toen afgeschaft zyn, en den Drosten, ter vergoedinge hiervan, eene vermeerdering van tractement toegestaan is,) ontdekt hebbende (†), zeer ernstig aandrong op de geheele afschaffing der Drostendiensten, die ook eindelyk, door Ridderschap en Steden, voor eeuwig werd beslooten, en, by eene Publicatie van den 25 February 1783, aan de Ingezetenen bekend gemaakt.

Naa het afhandelen hiervan verledigt zig onze Autheur, in de tweede Afdeeling, ter ontvouwinge van de *dienstbaarheid der hoorige Lieden in Overysfel*, en ter naspooringe van derzelker regten. Hieromtrent verleent hy ons, eerst, een uitvoerig berigt aangaande de hoorige Lieden in Overysfel; en verder hegt hy daaraan eene verzameling van oude stukken, betrekkelyk tot de Hofregten aangaande deeze hoorige Lieden; aan welker hoofd geplaatst is, eene zogenaamde Constitutie van Keizer *Albert* van 't jaar 1322, doch welker echtheid door den Heer en Mr. *Racer* gewraakt wordt; als zynde dit stuk, zynes agtens, verdicht, en eerst onder de Spaansche Regeering, ten nadeele der hoorige Lieden, in de waereld gekomen. Voorts deelt hy ons mede de byzondere Hofregten van den Hof te *Ootmarsum*, en andere daar onder behoorende Ho-

(†) Het veronagtzaamen van deeze Resolutie schynt, volgens 't geen de Heer en Mr. *Racer* meldt, aanleiding gegeeven te hebben tot eene wederinkruiping van deeze *Drostendiensten*, (dus genaamd, om dat ze ten huishoudelyken voordeele der Drosten geschieden,) en gebrek van geheugen en onderzoek heeft die Resolutie vervolgens ligt geheel uit het oog doen verliezen; waaruit naastdenkelyk de latere geschillen, wegens de regtmaatigheid of onregtmaatigheid deezer diensten, ontstaan zyn.

Hoven in *Twente*, mitsgaders eenige oude oordeelen van het opgemelde Hof; en wyders de Hofhoorige Regten in *Twente*, benevens de Ampliatien en Elucidatien, daarop by de Staaten van *Overysfel* gemaakt, behelzende de Orde en Redres over 's Lands Domeinen van *Twente*, van 9 Augustus 1662, en de nadere Refolutien der Overysfelfche Staaten, van 26 February en 26 April 1667. Ten laatfte komen hierby nog eenige merkwaardigheden, nopens dit behandelde onderwerp, welken in de melding der voorige ftukken niet gevoeglyk geplaatst konden worden: behelzende narigten, wegens de bezitting van Hofhoorige goederen door een Hulder; de beleening van Hofhoorige goederen; en het onderfcheid tusfchen volfchuldige en volfchuldige vrye goederen; waarnevens nog eene melding van oude Geldfpecien; en eene opgave der Hofregten van den Sadelhof te Schapen. ——

Het vyfde Stuk deezer Verzamelinge eindelyk is inzonderheid gefchikt, ter voordragte van een Betoog, aangaande de bezwaaren der Kleine Steden van *Twente*, ten aanzien van derzelver Regten en Vryheden. By dit Betoog, welks vervaardiging den Heer en Mr. *Racer* gelast was, ten einde in het zelve de bezwaaren dier Steden aan de Staaten van *Overysfel* voor te draagen, heeft de Autheur, daar hy, door de vereischte beknoptheid van 't Betoog, te bepaald was, om over zommige byzonderheden uit te weiden, voorts gevoegd, eene breedere aantekening van zodanige opmerkingen, raakende de oudheden deezer kleine Steden, mitsgaders nopens de byzondere, met die Steden niet te vergelyken, gefteldheid der Stad *Almelo*, welken weetenswaardig zyn, of ter ftaavinge van het opgemelde Betoog kunnen dienen: en wyders nog een byzonder Betoog, aangaande de Bezwaaren der Stad *Vollenhove*, omtrent haare Regten en Vryheden. —— De Autheur heeft dit Stuk afgegeeven, met eene Voorreden, welke inzonderheid behelst eenige voorbereidende aanmerkingen, omtrent eene grondwettige herftelling in het ftuk der Regeering van Overysfel, ter ftaavinge van een vereischt redres der bezwaaren van de Kleine Steden. En dus behoort dit Stuk grootlyks tot de diestyds zweevende gedagten en verfchillen over de Grondwettige Herftelling; welken thans met de onlangs voorgevallen omwenteling van zaaken, en de herftelling van Zyne Doorluchtige Hoogheid, een einde genomen hebben; waarom wy geen rede hebben, om op eenige byzonderheden van dien

aart

aart ſtaan te blyven. Veeleer zullen wy den Leezer nog een ſtaal van eene andere natuur uit het zelve mededeelen, betrekkelyk tot het oude Taalkundige; dat, gelyk we voorheenen reeds aangemerkt hebben, meermaals, in deeze verzameling van Overysſelſche Gedenkſtukken, zyne leerzaame nuttigheid heeft; en waarvan de volgende uitvoerige aantekening, over het woord *grute* of *gruyt*, in deezen tot een voorbeeld kan dienen; te meer, daar 't in veele oude Ordonnantiën voorkomt, en men 'er verſchillende verklaaringen van gegeeven heeft. —— De Heer en Mr. *Racer* verklaart, in een Artykel der Willekeuren van de Stad *Almelo*, de uitdrukking van *dubbelde hooppe*, door *dubbeld hoppenbier*, en verleent ons, ter dier gelegenheid, deeze aantekening.

„ Hoppe of hoppenbier wordt gezegd in tegenſtelling van *grute*, in eenen brief van 1404, by Mr. VAN HATTUM, *geſchied. der Stad Zwolle*, D. I. *bl.* 272. Op dezelfde wyze als het woord *hoppe* wordt genomen voor *hoppenbier*; zo wordt ook *grute* gezegd voor *grutenbier*; beide van wegens de ſtoffe, die in het bier gebruikt wordt: want het is reeds bier, voor dat het met grute wordt voorzien. Hiertoe dienen ook de woorden, *bier tappede dat nyet gegruyt en were*, in eenen brief van FREDRIK VAN BLANKENHEIM, Biſschop van Utrecht, aan de Stad Ootmarſum gegeeven, den 20 February 1405, alwaar de Biſschop aan deeze Stad in erfpacht uitdoet *de gruyte en den aſſys tot Oetmarſem mit allen horen toebehoor als de gelegen is in den alingen gerichte tot Oetmarſem*, voor tien oude volwigtige Frankiſche Schilden des jaars: (§) *in ſulken voirwairden weert dat yemant bynnen Oetmarſem off anders woir bynnen den Gerichte Oetmarſem vurſ. gruyt haelde dan tot Oetmarſem of bier tappede, dat nyet gegruyt en were, ſonder conſent en wylle der Scepen van Oetmarſem, den ſolden wy hem doen panden alſoe dicke als dat geſchiede ende des begheerden voir drye pont, dair de twe*

(§) Zo verleende diezelfde Biſschop, als blykt uit een vroeger ſtuk, in deeze Verzameling bygebragt, *die van der Stadt Genemuyden heure grute ende chyns met alle behoirten, voor acht olde Vrancryxe ſchilden, jaerlycx*. De *Grute* naamlyk was oudtyds een eigendom van den Landheer, moest dus uit zyn daartoe geſchikt *Gruithuis* gehaald worden; doch hy ſtond dit, voor eene jaarlykſche ſomme, meermaals af, die den naam van *gruitgeld* of *ketelgruit* droeg. Zie MATTH. *Anal. T.* III. *p.* 258—263.

twe pont off comen sollen aen onse heerlicheit, en dat derde pont sal comen tot behoef der Scepen in der Stad oirbair vurs. Ook heeft Mr. P. H. VAN DER WALL getoond, dat door grute verstaan moet worden de stoffe, welke dient om het bier te doen gisten. *Handv. van Dordr. bl.* 151, 152, alwaar hy eene vergissing van den Heer WAGENAAR hieromtrent aantekent (†). Ik had echter eene breeder verklaaring gewenscht, van wat stoffe deeze grute zy geweest; en wat eigenlyk het woord *grute* in zynen oorsprong te kennen geeve. Dat door grute niet allerley soort van stoffe, waardoor het bier aan het gisten word gebragt, en althans geen gist verstaan wierd, meen ik daaruit te moeten opmaaken; dat tot hoppenbier ook gist vereischt wordt; en echter, in den aangehaalden Zwolschen brief, grute of gruite wordt tegengesteld aan hoppenbier, in de woorden; *hoppenbyer, dat men gemeenlike dryncket, in onsen lande, daar onse gruyten, op alle eynde ons gestichts seer mede afgegaen, ende vernyelt syn.* En vervolgens wordt aldaar afzonderlyk van den *accys van hoppenbier* gemeld. Ik meen dat hier in het oog te houden zy, dat de Latynsche woorden *fermentata cerevisia*, in brieven van de middeleeuwen met *grute* verwisseld, eigenlyk te kennen geeven bier, door zuurdeessem toebereid. Dit strookt zeer wel met de eigenlyke betekenis van het woord *fermentum.* In onze Twentsche landtaal is het woord *grute* nog van een bekend gebruik, betekenende den klomp toebereiden zuurdeessem, welken de huislieden op het *Scharpbier*, (een drank van roggenmeel, eenigzins goor van smaak, zonder hoppe gekookt,) doen, om het te laaten ryzen en zuiver worden. Wat eindelyk de afleiding van het woord zelve betreft, komt my voor, dat die moet gezocht worden in het woord *ruyen*, 't welk in de voorzeide landtaale als nog betekent *ryzen, dyen*, en inzonderheid gezegd wordt van het ryzen

(†) De Heer WAGENAAR naamlyk verklaart, in navolging van J. VAN HOUT, het woord *grute* door *mout*: dan Mr. VAN DER WALL brengt ons onder 't oog, dat *Gruit* en *Mout*, in de oude Keuren, als verschillende zaaken onderscheiden worden; en dat men in dezelven weinig onderscheids maakt, tusschen *Gruit* en *Hoppe*, als Plantgewassen van eenerleien aart, waarmede men gewoon was het Bier te gruiten. Zyn Ed. verstaat 'er des, met den Heer VAN RHYN, door, eene soort van Gist, die men gebruikte om het Bier aan 't gisten of *fermenteeren* te maaken.

zen van beslag van meel, en van meel of deeg, toebereid om gebakken te worden. Van *ruyen* komt *geruite*, dat is het gereezene of gezuurde, en voorts *gruite*, *gruit*, *grute*, *fermentum*. Van de overdragtelyke beteekenisfen van het woord *ruyen*, in *opruyen*, en in *voordruyen*, *voordroeyen*, zal ik hier niet melden; noch breedvoerig aanmerken, dat het woord *uitroeyen*, myns bedunkens, van een gansch anderen wortel is, naamlyk van *roden*, *uitroden*. Zie het aangetekende van Mr. JUNG, *in Cod. dipl. et doc. pro hist. Benth. pag.* 22. De Heer WAGENAAR leidt het woord *grute* of *gruite*, hoewel met eene geheele andere toepasfing, [als flaande op het *groeien* of *uitspruiten* van 't *mout*,] af van *gruyen*, *groeyen*. Ik twyfel niet of de woorden *ruyen* en *gruyen*, beide eene uitdying bedoelende, zyn aan elkanderen verwant, zo dat 'er weinig bedenklykheid fchynt te zyn, om het woord *gruyen* insgelyks tot myne gemelde afleiding over te brengen. In het oude Stadrecht van Deventer, van 1486, wordt gewaagd van *groeten water*, in de woorden: *Item: die dat groeten waeter hebben, sullen zweeren op die Ordonnancie van den groeten waeter.* DUMBAR, *Kerkl. en Wereldl. Dev.* bl. 169. Ik denk dat toen in het gemeen daardoor verftaan wierd het water tot brouwen van bier gebruikt."

Werken van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden. Zevende Deel. Te Leyden, by P. van der Eyk *en* D. Vygh, 1787. 350 *bladz. gr.* 4*to*.

De Letterfchat, in dit Deel van de Werken der Taal- en Kunst gewyde Maatfchappye, ontflooten, vangt aan met eene voorheen beloofde, doch, om de dikte des Zesden Deels, uitgeftelde Vertaaling eener Verhandelinge, op de Vraag, *In hoe verre kan men uit de overblyfzels van het Moesogothisch en Angelsaxisch, tot opheldering der Oudheid van het Nederduitsch, aantoonen, dat de grond onzer Taale in de bovengemelde te vinden is?* —— Die Verhandeling, fchoon aan het oogmerk der Maatfchappye niet beantwoordende geoordeeld, keurde men, nogthans, waardig, in 't *Nederduitsch* vertaald, in de Werken der Maatfchappye uit te geeven, met des Schryvers Naam, indien hy goed mogt vinden zich, binnen eenen bepaalden tyd, te ontdekken, 't geen hy niet

gedaan heeft, weshalven dezelve naamloos te voorschyn komt (*).

Oudheid-, Geschied- en Taalkunde brengen den Schryver tot het besluit, „ dat de *Hollandsche Taal*, als zynde een *Teutoonsche* Taal, altyd op zich zelve bestaan heeft; dat 'er, noch in de Taal zelve, noch in de Geschiedenissen, zich iets voordoet, om ons te doen gelooven, dat 'er ooit tusschen deeze en de *Moesogotische* Taal eenige gemeenschap heeft plaats gehad, en dat de eerste iets van de laatste zou hebben ontfangen, of kunnen ontfangen. Dat echter iets van het *Suevsch* of *Theotiskisch* deze Taal is bygezet geworden door den *Angelfrics*, uit wiens Taal, benevens andere Taalen, het *Angelsaxisch* in *Britannie* is voortgesprooten, en wel zo, dat de *Hollandsche* Taal, als zynde ook voor een gedeelte *Friesch*, het haare tot het *Angelsaxisch* heeft toegebragt. Dat men dus geenzins zeggen kan, dat het *Hollandsch* uit deze oude *Moesogotische* en *Angelsaxische* Taalen is voortgesprooten, hoe groot ook het nut zyn moge, dat de *Hollandsche* Taal, nevens de andere *Germaansche* Taalen of Spraakvormen, uit de oude, ryke, en hoog te schatten, gedenkstukken dier beide Taalen, tot opheldering van zich zelven, trekken kan. —— Weshalven zyn gevoelen, zo uit de Historien, als uit de vergelyking dier beide Taalen, met de *Nederduitsche* opgemaakt, aanloopt tegen het algemeen gevoelen, dat de laatstgemelde haaren oorsprong verschuldigd zou weezen aan de *Moesogothische* en *Angelsaxische* Taalen."

Op deeze volgen twee Stukken, de best gekeurde Antwoorden behelzende, op de Vraage: *Welke zyn de Kenmerken van waar, en valsch Vernuft, en welke zyn de behoedmiddelen tegen het laatste?* Het eerste met den gewoonen Gouden Eerprys bekroond, vloeide uit de penne van den Hooggeleerden Heere JEAN JAQUES HOTTINGER, *Hoogleeraar in de Welspreekenheid en Geschiedenissen te Zurich, in Zwitserland, Honorair Lid van het loffelyke Genootschap van Oudheidkunde.* Deeze Verhandeling, in 't Latyn geschreeven zynde, is ook, ingevolge van eene in den Jaare 1785 gemaakte verandering der Wetten, ook in die Taal gedrukt; doch zal, ingevolge van eene Wetverandering, uit de eerste voortvloeiende, in 't *Nederduitsch* vertaald, vervolgens in 't licht gegeeven wor-

(*) Zie des het *Voorbericht*.

worden; althans de Maatschappy vleit zich hiertoe eene bekwaame penne gevonden te hebben, en keurt het onderwerp, zo wel als deszelfs behandeling, belangryk genoeg om 'er haare Landgenooten meer en meer mede bekend te maaken. Dewyl dit keurig uitgewerkt Stuk ons nogmaals, naar alle waarschynlykheid, zal voorkomen, zien wy 'er van af om 'er iets uit te ontleenen; en vervoegen ons ten dien einde liever tot de tweede Verhandeling over dit Onderwerp, met vollen regt waardig gekeurd, nevens de bekroonde, gedrukt te worden; de Wel Ed. Gestr. Heer Mr. HIERONYMUS VAN ALPHEN, *Procureur Generaal 's Lands van Utrecht*, vervaardigde dezelve.

Wanneer eens Schryvers uitspraak, over zyn eigen Werk, daadlyk met den inhoud overeenstemt; of de laatste aan de eerste beantwoordt, mag dezelve vrylyk overgenomen worden. Dit hier het geval zynde, twyfelen wy niet, uit den Brieve van den Heer VAN ALPHEN, der Maatschappye, nevens de Verhandeling, toegezonden, 't volgende te plaatzen. „ Een ding heb ik in het schryven deezer Verhandelinge onder 't oog gehouden. Ik heb namelyk gedagt, dat de uitspraken van het gezond verstand veel meer ter beantwoording der opgegeeven vrage konden bybrengen, dan eene uitgestrekte geleerdheid, spitsvindige redeneeringen, of nodelooze uitweidingen, en daarom heb ik myn best gedaan, om eenvoudige beginzels, in een bevattelyken styl, en door voorbeelden opgehelderd, op te geeven; en daar uit natuurlyke gevolgen te trekken, welke den jongen Kunstenaar waar en valsch vernuft gemaklyk van elkander kunnen doen onderscheiden; zonder dat hy, door verveelende geleerdheid, schoolsche spitsvindigheden of hairklooveryen, verward of gekweld werd. Kort, eenvoudig en belangryk myn onderwerp te behandelen, is myn oogmerk geweest."

Om dit doel te bereiken, bestaat de Verhandeling uit deeze drie zeer natuurlyke Afdeelingen. —— De *eerste*, over het Vernuft, zo in 't algemeen, als meer byzonder met opzigt tot de Dichtkunst en Welspreekendheid. —— De *tweede*, over de Kenmerken van waar en valsch Vernuft. —— De *derde*, over de Behoedmiddelen tegen het valsch Vernuft. Met weinig woorden schetst ons VAN ALPHEN, in 't Slot, het geheel beloop zyner Verhandelinge in deezer voege.

„ Het Vernuft is de sierlykheid en het treffend vermogen

gen der Dichterlyke uitdrukking, uit hoofde van opgemerkte en voorgestelde gelykheden, overeenkomsten en betrekkingen.

„ Dit Vernuft heeft plaats in alle soort van Dichtstukken, schoon in eene onderscheide mate, en op zeer onderscheide wyzen.

„ Zal dit Vernuft *waar* kunnen genoemd worden, dan moet, in de opgemerkte en voorgestelde gelykheden, de Dichtkundige waarheid plaats hebben; niets buitenspoorigs, niets gedrongens, niets ongerymds, niets dat alleen schyn heeft, moet daar in gevonden worden.

„ Dan, 'er wordt daarenboven vereischt, dat de voorstelling duidelyk zy, dat de lezer niet in verwarring gerake, maar, zonder merkelyke of vermoeiende inspanning, het punt der vergelyking onder 't oog kryge.

„ Dan ook deze twee vereischten, hoe wezenlyk zy ook zyn, zyn egter nog niet genoegsaam. Elke Dichterlyke gedagte of voorstelling, elk Dichtstuk, moet vercierd zyn met zulk een soort van Vernuft, als overeenkomt met den aart van de hoofdvoorstelling, anders is het Vernuft, hoe schoon op zig zelf, en in het afgetrokken, kwalyk geplaatst; ja, in sommige voorstellingen, als het verhevene van het eerste soort, en het hartstogtelyke in den hoogsten trap, is alle Vernuft overtollig en schadelyk.

„ Maar laat het Vernuft waar, en duidelyk, en welgeplaatst zyn, 'er is eindelyk nog eene wet van spaarzaamheid, die ook hier in agt genomen moet worden, ten einde voor te komen, dat, gelyk menigvuldige speceryen de spys bederven, ook een Dichtstuk niet overladen wordt met vernuftstrekken, en de lezer verbysterd worde door al den glans, dien hy op eens voor zyne oogen ziet.

„ Deze wet der spaarzaamheid, egter, heeft ook hare byzondere bepalingen, met opzigt tot de verschillende soorten van Dichtstukken; en men kan daaromtrend niet wel byzondere Wetten maken; maar men is genoodzaakt, hieromtrend veel over te laten aan den kieschen smaak der Dichters.

„ Hier uit nu volgt, dat het eene zaak van groot aanbelang is, gemaklyke en zekere behoedmiddelen tegen het *valsch* Vernuft aan de hand te geeven.

„ Maar, dewyl het valsch Vernuft zyn oirsprong verschuldigd is of aan de zielsvermogens van den Kunstenaar zelf, namelyk aan gebrek van oordeel en grofheid van

smaak — of aan den genius zyner eeuwe en de voorbeelden die hem omringen, — zo zyn, in het eerste geval, de beste behoedmiddelen, de scherping van het oordeel en de verfyning van den smaak; en in het laatste, tevens het aan de hand geven van goede modellen; ten einde de Kunstenaar zig, langs dezen weg, wagte voor valsch Vernuft, en van zyne natuurlyke talenten op de best mogelyke wyze gebruik make."

Veel moeilykheid hadt de Heer VAN ALPHEN, gelyk hy betuigt, gevoeld in het volvoeren van den op zich genomen taak; doch vooral in het wel beoordeelen der Vernuftstrekken, welke hy tot opheldering zyner gezegden moest aanvoeren. Dan, zyne bedreevenheid in *Nederduitsche*, *Latynsche*, *Fransche* en *Engelsche* Dichtwerken, moeten wy bekennen, stelde hem in staat, om dit bezwaarlykst gedeelte zyns Werks gelukkig, en met lof, uit te voeren. Gelyk wy, liet ons bestek zulks toe, door veele voorbeelden, zouden kunnen toonen. Zy moeten in 't verband met de stukken, waartoe zy behooren, beschouwd, en in de Verhandeling zelve geleezen worden, die, door derzelver gepaste keuze, groot licht ontvangt, en tevens eene bevalligheid krygt. Doch niet ongepast zal het weezen, eene plaats ten voorbeeld te neemen, en kiezen daar toe, 't geen hy bybrengt, om zyn opgegeeven denkbeeld van Vernuft te staaven.

„ Ik heb gemerkt, schryft hy, dat men, wanneer men over 't Vernuft in de Dichtkunst handelt, daar toe wel eens meer brengt dan 'er eigenlyk toe behoort; en waarschynlyk om het gebruik, het welk men in de gemeene spraake van het woord *Vernuft* maakt: zo dat men 'er somtyds gedagten en voorstellingen toe brengt, welke veel meer de vrugten zyn van *Genie*, dan van *Vernuft*. Hier door geraakt men dikwyls in verwarring: en, om zulks te vermyden, dunkt my allergeschiktst te zyn, deze drie eenvoudige denkbeelden altoos levendig te houden, wanneer men over het Vernuft spreekt.

„ Schoone treffende gedagten, van wat aart ook, met de hoogst mogelyke eenvoudigheid voorgesteld. —— Zie daar de *Genie*.

„ Schoone treffende gedagten, kunstig en sierlyk, en door deze kunst en sierlykheid te meer treffend voorgesteld. —— Zie daar *Genie* en *Vernuft* te samen.

„ Gemeene bekende gedagten, zo voorgesteld, dat ze, door

door de wyze van uitdrukking, behagen en treffen. —— Zie daar het *Vernuft* alleen.

„ Laat my deze drie aanmerkingen door eenige voorbeelden ophelderen, de volgende pasſages zyn ſchoone gedagten, doch waar in geen eigenlyk Vernuft te vinden is.

„ PALAMEDES zegt, by VONDEL:

Die zorgt en waekt en ſlaeft, en ploegt en zwoegt en zweet,
Ten oirbaer van het lant een lastig ampt bekleet,
En waent de menſchen aen zyn vroomheit te verbinden,
Zal zig te jammerlyk in 't endt bedrogen vinden
Van 't wispelturig volk, dat, veel te los van hooft,
Genoten dienst vergeet en 't ergſte liefst gelooft.

en in JACOB SIMONSZOON DE RYK, zegt MARGARETHA tegen HOOFT (†):

Dees bange dag zal my myn wederhelft doen derven,
My ſchiet niets over dan te weenen en te ſterven.

zo ook wanneer YOUNG zegt (§):

Shall I too weep? Where then is fortitude?
And fortitude abandon'd, where is Man?

In alle deze voorbeelden is de voorſtelling ſchoon en treffend, zonder vernuftig te zyn.

„ Maar wanneer dezelfde YOUNG in de daarop volgende regels zegt:

He that is born, is listed; life is war,
Eternal war with woe. Who bears it best,
Deſerves it least —— —— ——

dan is 'er Vernuft by, in de wyze van uitdrukking: zo ook wanneer HORATIUS ſchetst hoe hy zig gedraagt, wanneer het geluk hem verlaat (‡).

—— *ſi celeris quatit*
Pennas; reſigno quæ dedit, & mea
Virtute me involvo, probamque
Pauperiem ſine dote quaero.
Non est meum, ſi mugeat Africis
Malus procellis, ad miſeras preces
Decurrere, & votis paciſci.

Ne

(†) Bl. 169.
(§) *Night Thougts*, N. II.
(‡) *Carm.* ib. III. Od. 29. vs. 53. &c.

Ne Cypriæ Tyriæque merces
Addant avaro divitias mari.
Tum me biremis præsidio scaphæ
Tutum per Aegeos tumultus
Aura ferat, geminusque Pollux.

BOILEAU drukt dit kort en geestig dus uit.

Qu'à son gré desormais la fortune me joue
On me verra dormir au branle de sa roue.

„ Eindelyk geeft men ook aan bekende en gemeene gedagten een zeker vermogen, eene zekere nieuwheid, door het vernuftige van de voorstelling. Dezelfde HORATIUS wil zeggen, dat men niet onophoudelyk moet treuren, en gebruikt daar toe de volgende uitdrukkingen.

Non semper imbres nubibus hispidos
Manant in agros; aut mare Caspium
Vexant inaequales procellæ
Usque; nec Armeniis in oris,
Amice Valgi stat glacies iners
Mensis per omnis; aut Aquilonibus
Querceta Gargani laborant,
Et foliis viduantur orni.

„ Dat de eer, welke wel eens aan boosdoenders te beurt valt, van korten duur is, is eene opmerking, welke zo dikwyls door de ondervinding is bevestigd, dat ze, eenvoudig en onopgecierd voorgesteld, niet zeer treffen zou, — maar zo als MALHERBE deeze opmerking voorstelt is ze vernuftig, schoon en treffend.

La gloire des mechans est pareille à cette herbe
Qui, sans porter jamais ni javelle, ni gerbe,
Croist sur le toict pourri d'une vieille maison:
On la voit sache et morte, aussitost qu'elle est née;
Et vivre une journée
Est reputé pour elle une longue saison."

Deeze geheele Verhandeling, en bovenal de Derde Afdeeling, verdient de aandagt aller Kunstkweekelingen.

Mr. ZACHARIAS HENRIC ALEWYN verzet zich in een Stuk, op deeze Prysverhandelingen volgende, tegen de zogenaamde Taalbeschaavers in ons Land, welke in zyn oog

oog niet anders is dan een volstrekt willekeurige handel, rechtstreeks geschikt om de taal te bederven. Ten dien einde gaat hy, in zyn *Toets van Nieuwerwetsche Taalkunde*, veele woorden na, waar omtrent men, zyns oordeels, Taalschennis bedreeven heeft. Alle deeze misdryven dunken ons niet even groot, en eenige niet klaar beweezen: althans zou 'er vry veel tot verdeediging te zeggen vallen.

Een Vertoog van dien zelfden Heere, over de Voorzetzels *Te*, *Ten* en *Ter*, waarin zyn hoofdoogmerk is te toonen, dat *Te* zo wel voor manlyke en onzydige Substantiva, als voor vrouwlyke, gesteld kan worden. *Nederduitsche* Taalminnaars zullen 't zelve met voldoening en goedkeuring leezen.

Onzydige en beproefde Gedagten, over de Leer aangaande Geesten en Geestenzienders, van J. CH. HENNINGS, *Hofraad en Hoogleeraar te Jena. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Stuk. Te Amsterdam, by* A. Fokke Simonsz., 1788. *In octavo, 406 bladz.*

In beantwoording aan 't oogmerk des Hoogleeraars, met het vervaardigen van dit Geschrift, voor eenigen tyd gemeld (*), volgt in dit tweede Stuk, het naspooren der bronnen der zogenaamde spookverschynzelen in 't eerste afgeloopen zynde, een onderzoek der bewysredenen voor de mogelykheid en weezenlykheid van zulke verschynzelen. —— Dan, dit vereischt vooraf een bepaalende omschryving van 't geen men door een Spook te verstaan hebbe; het welk zyne bezwaarlykheid heeft; doch waaromtrent de Autheur oordeelt, dat eene enkele omschryving aan zyn beoogde voldoen zal. „ Zo veel, zegt hy, „ is buiten kyf, dat men het denkbeeld van een Spook, naar „ de verrigtingen, die men het zelve — te regt of te onregt „ — gewoon is toe te schryven, door middel van afscheiding „ vormen moet: en gaa ik deezen weg, dan vinde ik geene „ andere kenmerken, om een Spook te kenschetzen, dan deze. „ *Dat het een voor de uiterlyke zinnen merkbaar, en ongewoon* „ *of vremd. verschynzel is, het welk, juist wegens 't ongewoone,* „ *den menschen vrees aanjaagt, en tot de werkende oorzaak noch* „ *God, noch goede Engelen, noch een hier beneden leevend mensch* „ *heeft, maar nogtans, uit hoofde der verrigtingen, een eindigen* „ *Geest vordert.*" Onder zodanig eene omschryving vallen de weezenlyke denkbeelden van alle de zodanigen, die, hoe zeer ze ook anders mogen verschillen, in ernst in Spooken gelooven; 'er

(*) Zie *N. Alg. Vaderl. Letteroef.* II D. bl. 254—258.

'er wordt tot een eigenlyk Spook een Weezen —— een denkend Weezen —— vereischt. En hier op is dan de Vraag: „ Is het mogelyk, dat een eindig, denkend Weezen, van eene „ aan deeze zyde des grafs leevende ziel, van goede Engelen, „ en van God verfchillend, op een mensch zinnelyk werke? en „ wat voor een Weezen zou het wel kunnen zyn?"

Zulks leidt den Hoogleeraar ter onderzoekinge van verfcheiden vooronderftellingen, waar van sommigen veelen in ons Vaderland vermoedelyk vreemd zullen voorkomen, maar zo vreemd niet zyn in 't nabuurige Duitschland, daar nog etlyke onder ons reeds verfleeten denkbeelden van Spookverfchynzelen ftand houden; weshalven onze Schryver, dit ftuk volledig willende afhandelen, dezelven niet onopgemerkt kon laaten: ze zyn de volgende. 1.) Zyn 'er *elementaire* (hoofdftoffelyke) geesten, die op den aardbodem kunnen verfchynen? 2.) Komt het fpooken van een *Astraal-* of Geftarnfe geest? 3.) Leveren de Chymifche bewerkingen van verfcheiden deelen des menschlyken lichaams, inzonderheid van het bloed, fpookverfchynzels uit? 4.) Verleenen de Zaaddiertjes van den Man, of de zielen in de eieren der Moeder, ftof tot fpooken? 5) Zouden de Zielen van geftorven Dieren ook fpooken, of zinnelyk gevoelbaar kunnen verfchynen? 6.) Kunnen de Zielen van geftorven menfchen, naa den dood, op de zinnen der leevende werken? 7.) Kunnen de Zielen van leevende menfchen aan afgelegen plaatzen verfchynen? 8.) Zouden ook Menfchen, in Dierengeftalte veranderd, kunnen fpooken? 9.) Kan de Satan fpookgeftalte aanneemen (†). 10) Of kunnen eindelyk andere hooger Geesten, dat is Middengeesten, eindige Geesten, tusfchen de goede Engelen en Menfchen, (derzelver beftaan vooronderfteld zynde, hetwelk de Hoogleeraar gereedlyk erkent,) zinnelyk verfchynen? —— Ieder deezer Vraagen beantwoordt de Autheur afzonderlyk, met aanwyzing van de blykbaare ongegrondheid, en de handtastelyke ongerymdheid van verre de meeste dier vooronderftellingen: dan met dit alles wil hy de mogelykheid der verfchyningen, of van het bewerken van fpookverfchynzelen, niet ontkennen, noch ten aanzien van afgefcheiden Zielen, noch met opzigt tot den Duivel, noch met betrekking tot de laatstbe-

(†) By het overweegen deezer vraage kan de Hoogleeraar niet wel afzyn van vooraf te onderzoeken, wat men van het al of niet beftaan des Duivels te denken hebbe: en 't gevolg van zyn onderzoek is te ftellen: '*Er beftaat, volgens de Heilige Schrift, werklyk een Duivel; een eindig, op zich zelven beftaande denkend Wezen van kwaade eigenfchappen*: maar hy is, gelyk hy vervolgens aanmerkt, met zynen aanhang thans van de aarde verwyderd, volgens 2 Pet. II: 4; zynde, in eene van onze aarde geheel verfcheiden waereldftreek, in den kerker opgeflooten; des de Duivels gansch geene gemeenfchap met, of geene de minfte magt over, de menfchen hebben; zynde thans noch werkende, noch aanleidende, oorzaaken der dwaalingen en ondeugden.

beoogde Middengeesten; zo ver de vraag alleen de magt om zulks te kunnen doen, of het mogelyke, buiten eenige andere bedenkingen, nopens het al of niet waarschynlyke en voegzaame, betreft; waaromtrent hy zich integendeel voor de ontkennende zyde verklaart.

Intusschen meenen veelen, dat ze door deeze toegestaane mogelykheid reeds veel gewonnen hebben; dan, 't is, gelyk de Hoogleeraar voorts opmerkt, wel verre van daar; overmits de schrede van de mogelykheid tot de weezenlykheid een zeer gevaarlyke sprong zyn zou. „ Wil men," dus vervolgt hy deswegens, „ 't bestaan van zulke verschyningen buiten tegenspraak „ stellen, dan moet het, of door middel der Heilige Schrift, of „ door sluitreden, geschieden; en in dit laatste geval zoude ik „ myne toevlugt of tot het denkbeeld van dergelyke geesten, „ of tot de ondervinding —— myne eigene of van anderen —— „ moeten neemen." —— En hierop verledigt hy zich tot het nagaan der bewyzen, welken men, voor de weezenlykheid der spookverschynzelen, aanvoert.

De bewyzen uit de Heilige Schrift, te weeten de Canonieke Schriften, vorderen hier de eerste plaats. Het euangelisch verhaal, nopens de vrees der Apostelen, in de verbeelding dat zy een *spooksel* of *geest* zagen, Matth. XIV: 26. Marc. VI: 49. en Luc. XXIV: 37; levert hier geen voldoend bewys; en van geen meer kragt is de verschyning van *Mozes* en *Elias* op den berg, Matth. XVII: 1—9. De plaatzen, die zommigen uit de Schriften des Ouden Verbonds, ter begunstiginge van dit hun gevoelen, bybrengen, zyn insgelyks ver van gewigtig genoeg ter overtuiginge. Hier toe behoort het *gezicht* in den *droom*, Job IV: 13—17: de verklaaring die men maakt van de *hoogmoedige kinderen*, Job XXVIII: 8; van de vergelyking eens nydigen by een *Spook*, Spr. XXIII: 7; mitsgaders van de *Veldduivelen*, Jer. XIII: 21, XXXIV: 14, volgens de vertaaling van *Luther*; en eindelyk het wedervaaren van *Saul*, by de *Toveresse te Endor*, 1 Sam. XXVIII: 6—20. —— De Hoogleeraar, de gemeende kragt der eerstgenoemde plaatzen kortlyk ontzenuwd hebbende, laat zich breeder uit over het geval van *Saul*, om dat veelen daar op sterkst aandringen. De merkwaardigste verschillende uitleggingen der Geleerden van het zelve bybrengende, verklaart hy zich voor het gevoelen van hun, die de geheele zaak voor een enkel menschlyk bedrog houden; waaromtrent hem de aanmerkingen van den Hoogleeraar *Michaëlis* zoo wel voldoen, dat hy dezelven overneeme, en met eenige bygevoegde opheldering verflerke (§).

Op het nagaan der bewyzen, uit de Heilige Schrift ontleend, komt

(§) Zie *Michaëlis*, over 1 Sam. XXVIII. in zyne *Nieuwe Overzetting des O. T.*

komt verder in overweeging, of verschyningen der Geesten uit de Rede beweezen kunnen worden? —— Heeft men daar mede het oog op sluitreden, gegrond op, en afgeleid uit, het enkele denkbeeld van een Geest of Spook, dan is de zaak, volgens den Hoogleeraar, zeer kort af te doen. Het is toch, gelyk hy, op het voorige zich beroepende, zegt, duidelyk, dat hieruit niets meer volgt, „ dan dat 'er, waarschynlyk, midden„ of hoogere Geesten tusschen God en de menschen bestaan; „ maar, dat ze den menschen in spook en menschen gedaanten „ moesten verschynen, daaromtrent zwygt de rede, gewis, te „ eenemaal." —— Het komt dan, vervolgt hy, nog aan op de ondervinding, — eige of van anderen; met welker naspooring hy zich deswegens voorts in dit Stuk bezig houdt. Edoch, ter betere overweeging van 't geen waarop men zich indiervoege beroept, agt hy het raadzaam eenige *regels* vooraf te laaten gaan, „ naar welke de waarheid der geschiedenis, raakende de „ verschyning van een Geest, beoordeeld moet worden." Deeze zyn de navolgende. „ 1.) Men moet het natuurlyke zo „ lang vermoeden, tot dat het tegendeel ten vollen is beweezen. „ 2.) Alle verhaalen, waarin onveréénbaare dingen za„ mengevoegd worden, verdienen geen geloof. (Deeze regel „ sluit byzonderlyk in zich, (*a.*) dat alles onwaar is, wat te„ gen waarheden, in andere weetenschappen ten vollen bewee„ zen, aanloopt, en 'er niet mede bestaan kan: als mede (*b.*) „ dat alles, wat met de Godlyke Openbaaring strydig is, den „ stempel van onweetenheid vertoont, en van geene waarde is.) „ 3.) Geschiedenissen, van een historisch bewys ontbloot; of „ wier waarheid door geene geloofwaardige getuigen word be„ krachtigd, verdienen geene toestemming. (Volgens deezen „ regel elscht men met het hoogste regt: (*a.*) dat de getuigen „ verstandige volwassen, en niet bygeloovige bevreesde, of met „ eene spoorlooze verbeelding bezette menschen moeten zyn. „ (*b.*) Zy moeten ook niet aan zulke gebreken vast zyn, wel„ ke de gewaarwordingen bederven. (*c.*) Zy moeten ook geen „ voordeel trekken uit het verhaal van verschyningen der Gees„ ten. En (*d.*) eindelyk, de getuigen moeten niet vuilaartig „ zyn, noch mogelyk zodanigen, die anderen slegts tragten te „ bedriegen, of willens zyn vrees en schrik aan te jaagen."—— De Hoogleeraar de gegrondheid deezer regelen getoond, en de noodzaaklykheid van derzelver in agtneeming door voorbeelden bevestigd hebbende, gaat hier op over, ter beoordeelinge van zogenaamde geestenverschyningen, of verhaalen van dezelven, die op ondervinding rusten. Hy behandelt de berigten deswegens onder drie hoofd rtykels: het eerste behelst gevallen, die hy of zelf ondervonden heeft, of hem door geloofwaardige lieden verhaald zyn; en waarin, hoe vreemd ook het een of ander in den eersten opslag mogte voorkomen, zyns oordeels, niets

niets bovennatuurlyks plaats had. Onder het tweede Artykel toetst hy de berigten, welken men van zodanige verschyningen by de Heidensche Schryvers ontmoet: en ten laatsten vestigt hy nog kortlyk het oog op de getuigenissen der Kerkvaderen en Roomschgezinde Kerklyken, nopens dit onderwerp. Een aantal dier verhaalde gebeurtenissen, die men, in vroegere dagen, vry algemeen, en ook in laater tyd hier en daar, voor buitennatuurlyke verschynzelen en voorvallen gehouden heeft, brengt onze Autheur overtuigend onder het fabelagtige, dat geen geloof verdient. Of hy stelt het verhaalde in een natuurlyk licht; op zodanig eene wyze, dat een ieder, die eenige kennis heeft van het menschlyk hart, en de werkzaamheden van het verstand, door vooroordeelen of verbeeldingskragt bezwalkt, hem gereedlyk toevalle, om te erkennen, dat men niet genoodzaakt zy, om 'er iets buitennatuurlyks in te stellen; daar alles zich zeer wel natuurlyk laat verklaaren. Byzonder laat hy zich in 't breede uit over den merkwaardigen brief van *Plinius Secundus*, welke een drietal van verschyningen meldt, die het Spookgeloof van *Plinius* versterkte: en met opzigt tot het bekende verhaal van het voorgevallene by 't geroep van den Stuurman *Thamus*, „ de groote PAN is dood!" 't welk hy als fabelagtig wraakt, deelt hy de bondige wederlegging van den Eerwaarden Vader *Honore de sainte Marie* mede. Wy maaken hiervan te eerder gewag, om dat deeze twee Stukken by veelen nog bovenal opmerking verdienen; doch ons bestek laat niet toe, het deswegens aangevoerde alhier te plaatzen. Een korter staal zy in deezen genoeg, en wel ten opzigte van een geval, dat gewoonlyk in onze Vaderlandsche Geschiedenissen nog al gadegeslagen wordt. Zie hier het zelve, benevens des Hoogleeraars oplossing.

„ *Dio Cassius Nicæus* meldt, in het LV *boek der Romeinsche Geschiedenissen*, voort in 't begin, dat *Drusus* alles in *Duitschland* wyd en zyd verwoestte, en tot de Rivier *de Elve* was doorgedrongen; doch daar over te gaan was een vrugtloos werk geweest; weshalven hy zig, naa behaalde zegeteekenen, te rug begeeven had. Wat hem daartoe inzonderheid bewoogen zoude hebben, word aan eene verscheene, zeer groote, vrouw, toegeschreeven, welke hem, van den overkant tot op de helft der Rivier, te gemoet gewaad, en hem gezegd hebbe: waar heen *Drusus*? Kunt gy uwe begeerte tot overwinning gansch geene paalen zetten? Het lotgeval staat u geen paallooze onderneeming toe; gaa te rug; 't einde uwer daaden en uwes leevens is naby. *Drusus*, dit hoorende, ging voort te rug, stervende nog onderwegen, voor dat hy aan den *Rhyn* kwam. 'Er zouden ook nog meer wonderbaare dingen voor zyn dood voorgevallen zyn, die hy nogtans niet hadt geteld. Daartoe behoort, dat twee jonge lieden door de verschanzing gereeden waren; dat

dat een vrouwengehuil gehoord ware geworden, enz. —— Nu ter oplossinge.

De verscheene vrouw met haare aanspraak neem ik als waar aan; doch geloof niet dat het een spook geweest is, maar een natuurlyke groote vrouw, welke zig ook wel door hooge hielen en ander optooizel zo groot heeft gemaakt, dat ze een buitengemeene grootte scheen te hebben. De Generaals mogten wel 't wanvoeglyke en gevaarlyke begrypen, dat 'er uit zoude volgen, wanneer men over de *Elve* wilde trekken, en, daar zy *Drusus*, door geene verstandige voorstellen, van zyn voorneemen konden afbrengen, zy mogen wel hunne toevlugt tot zulk eene vrouw en bewerkte verschyning hebben genomen. Het geheele geval was dus menschen-bedrog. Hoe zeer die verschyning aan *Drusus*, wanneer ze als eene geestverschyning wordt beschouwd, verdagt zy, kan daaruit opgemaakt worden, dat de Dichter, welke een lykdicht op *Drusus* dood maakte, niets daar van gewaagt, daar hy anders veele voorbeduidzels, aangaande *Drusus* dood, tè berde brengt. Want daar zouden starren, en vooral de morgenstar, met eene ongewoone vaart, aan den Hemel zyn verschooten; de wolven zouden zig met een yslyk gehuil rondom 't *Romeinsche* leger hebben laaten hooren, twee onbekende gewapende Jongelingen zouden, midden door het verschanste Leger en door de Wagten, zyn gereeden, enz. maar van het Spook, dat *Drusus* zou verscheenen zyn, maakt de Dichter geen het minste gewag, daar dit tog veel merkwaardiger geweest zou zyn, dan die de andere opgaaven (†). Inmiddels hebben veelen hunne stem, aan deze Fabel van *Drusus* spook, als een waarheid, gegeeven; en, daar men op een *Romeinschen* penning eene vrouw, met het omschrift, *Germania*, vondt, zo heeft men deze als eene afbeelding van het Spook willèn opgeeven. Waarby men nogtans had moeten overweegen, indien die penning al de voorgegeeven beduiding hadt gehad, dat egter tot de wezenlykheid der zaake niet mag beslooten worden. En was het dan, mogelyk, by de *Romeinen* iets vreemds, dat ze de Landen in de gedaante eener Vrouw voorstelden? Maar dat *Drusus* werklyk stierf, en dus de voorspelling der verscheene vrouw waar maakte, kon een toevallig gevolg zyn; waartoe ook wel de ongemakken in het veld zo gewoon, de ongeregelde leevenswyze, onttrekkinge van slaap, enz. het hunne hebben toegebragt. Wyle de Graaf *Hendrik van Runau* (**) oordeelt over de zaak dus. „Zo veel als men nopens dit Spook vermoeden kan, heeft het of eeniglyk van een inval van een *Romeinschen* Dichter zynen oorsprong genomen; dewelke, toen hy in de Romeinsche Historie vondt, dat een der-

(†) *Ped. Eleg.* I. *p.* 88. v. 401. *seqq.* Dio, *Lib.* 55. *pag.* 548.

(**) *In der Teutschen Kayser und Reichshistorie*, I *Th.* *s.* 154.

dergelyke vrouw in *Africa* aan *Curtius Rufus*, maar aan *Brutus* een zwarte Geest verscheen, en den dood aankondigde, daaruit gelegenheid nam, om van *Drusus*, die by 't Romeinsche volk zonderling bemind was, dusdanig eene te verdigten. Of 't is misschien eene vinding van *Drusus* zelf geweest, die daarom voorgaf dat hem eene Godheid verscheenen was, om dat hy zich over de *Elve* niet waagen, en evenwel beletten wilde, dat zyn te rugtogt, misschien, niet door het Leger, welk 'er lust toe hadt, als eene ontydige blohartigheid mogt worden uitgelegd; wyl dergelyke bedriegeryen by de *Romeinsche* Generaals niet vreemd waren. Ook kunnen wel eenige van zyne Zoldaaten verzonnen, en uitgestrooid hebben, dat hunnen Veldheer (om hem daardoor te eeren) niets dan de magt der Goden, van het te onderbrengen van meerder *Duitsche* Volken, afgehouden hebbe."

Geschiedenis van Karel van Burgheim *en* Emilia van Rosenau, *door* J. M. MILLER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Derde, Vierde en Vyfde Deel. Met Plaaten. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg, *en te Amsterdam, by* M. Schalekamp, 1787. *In octavo.*

Het geen wy by de afgifte der twee eerste Deelen van deezen Roman, nopens deszelfs bewerking geoordeeld hebben (*), houdt, naar ons inzien, stand, in de verdere uitvoering, tot aan het afloopen deezer geschiedenisse. Behoudens alle de agting, die wy voor de weezenlyke verdiensten van den Heer *Miller* hebben, kunnen wy niet nalaaten, van deezen zynen arbeid als te somber en te langwylig te beschouwen. Dan met dat alles heeft dit Werk zyne nuttigheid, daar het hoofdbedoelde is, en de byzondere lotgevallen van *Karel* den Leezer bestendig derwaards leiden, om de Jeugd behoedzaamheid, tegen de verleidingen der Ondeugd, in te boezemen. Om dit, by 't gelukkig afloopen deezer Geschiedenisse, met de Huwelyksvereeniging van *Karel* en *Emilia*, des te duidelyker te doen bemerken, zo plaatst de Heer *Miller* aan 't slot nog een Brief van *Karel*, als aan hem geschreeven; waarin het oogmerk van 't opstellen deezer Geschiedenisse voorgedraagen wordt; zynde naamlyk, „ onbedagte Jongelingen opmerkzaam op zichzelven en „ hunne bestemming te maaken; hen te waarschuwen tegen de „ gevaaren der Jeugd; en dus mede te werken, om hen we„ derom in den arm der rede, deugd en Godsdienst, de eeni„ ge waare leidsvrouwen, tot een eeuwigduurend geluk, te rug

„ te

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I Deel, bl. 350.

„ te brengen." In de hoop dat dit Geſchrift hier toe bevorderlyk zal kunnen zyn, luidt *Karels* taal deswegens aldus.

„ ô Hoe gelukkig zou ik zijn, indien mijne dwaalingen voor menig jong gemoed tot eene aanleiding konden dienen, om diergelijke gevaaren en bijwegen te ontgaan! Stel mij aan uwe leezers geheel zoo voor als ik voorheen was, en gelijk gij mij het eerst leerdet kennen. —— Als een mensch, te weeten, die de ſtem der dwaasheid, jeugd en zinnelijke vermaaken eerst blindelings volgde; zijn hoogſte geluk in de voldoening zijner driften ſtelde; rede en Godsdienst als verveelende tuchtmeesters dikwijls den rug toekeerde; en alzoo, aan zichzelven overgelaaten, zich in menigvuldige verlegenheid dompelde, van de droevige gevolgen der dwaasheid en buitenſpoorigheden omringd wierd, en ten laatſte, —— de grootſte wroeging die men hebben kan, —— zichzelf veragten, een afgrijzen van zich hebben, en zich als de bewerker van alle zijne ellenden moest aanzien. —— Jongeling, die mij in deze onzinnigheden naarvolgde; die mij in mijn lijden gelijk zijt, en ook met mij de verloorene rust van het geweeten beweent, wordt niet geheel moedeloos! Luister met mij naar de ſtem van 't ontwaakt geweeten! Zie, gelijk ik, naar een deugdzaam vriend, of eene deugdzaame vriendin om. Rijk hen uwe hand toe, als zij u willen helpen. En boven alles ſtreef naar de onzichtbaare vriendin, de Godsdienst! Verzoen u weder met haar! Laat u geheel aan haare leiding over! Wijk geen oogenblik van haare zijde! Zij zal uwe ſmerten verzagten, Hemelſche balzem in uw krank en gewond hart gieten. —— De wonden, die gij u zelven door uwe eigen dwaasheid geſlagen hebt, zullen wel niet terſtond geheeld worden; dikwijls zullen zij wel weder openbreeken; dikwijls zullen nieuwe ſlagen van het lot, dat gij u zelven bereid hebt, zich vernieuwen. Murmureer daar niet tegen en wanhoop niet! De Alwijze, die in den Hemel woont, doet geene wonderen, rukt de gevolgen uwer dwaasheden, als ſchakels van den keten van 't geheel, die in zijne handen berust, niet uit denzelven. Ik moet nu nog de gevolgen van mijn misdrijf met LOUIZA (†) in alle haare bitterheid ſmaaken, om 'er des te meer afſchuw van te hebben. De ſlagen van het lot, die op wanbedrijven volgen, zijn ſlagen van eenen liefderijken Vader, die zijn kind elke afwijking, die hem op nieuw in het ongeluk kon ſtorten, wil afleeren. Eindelijk zal deugd en Godsdienst, als gij ſtandvastig blijft, u brengen aan den eindpaal, daar de beoefening uwer pligten u een eeuwigduurenden inwendigen vrede zal verwekken."

(†) Met deeze naamlyk had hy zig, in vroegere dagen in een ongeoorloofden minnehandel ingewikkeld.

Leer-

Leerryke Verhaalen en Zamenspraaken, in 't Hoogduitsch opgesteld, door A. G. MEISNER, *op een vryen trant in 't Nederduitsch overgebragt. Tweede Stukje. Te Haarlem, by* F. Bohn. *In 8vo. 152 bladz.*

Met goedkeuring mogten wy van het Eerste Stukje van dit leerzaam Werkje gewaagen (*). Het tegenwoordige biedt een grooter aantal aan. En wel eerst BERWIG *en de Planeet Jupiter*, behelzende eene treffelyke Zamenspraak voor hun, die ondervinden dat elk hun verstoot. —— Vervolgens *de Dogter van* WILLEM VAN ALBANAK, een Edelman, ten wiens Huize ALFRED, Koning van *Brittannien*, afgedwaald kwam, en verliefd werd op diens Dogter, welke door dien Edelman, op eene zeer vreemde wyze, ter Vrouwe wordt aangeboden. Het schetst een onverschrokkendst Character, een Vorst, wederstand biedende in de allersterkste Drift, en zegepraalende —— zonderling —— zeer zonderling. —— Wyders *de Koning in een Bordeel, Klugtspel, overgenomen uit het Leeven van Koning* KAREL DEN II, een list van de Hertogin van PORTSMOUTH, met den Graaf van ROCHESTER beraamd, om dien Vorst het rinkelrooyen en de snoepreisjes te ontleeren —— natuurlyk —— natuurlyk genoeg! Hier op volgen drie kleine Stukjes, getyteld: —— *De twee Broeders*, —— *de Nagtegaal en de Kanarie-Vogel*, —— *de Redoute*, —— en, ten Slot, GIAFFAR en ABASSAH, of de *Barchemiden*. Geen verdichtzel, maar, tot byna de kleinste byzonderheid toe, de weezenlyke *Arabische* Geschiedenis, die GIAFFAR onvergeetelyk maakt. Alleen wordt hier en daar iets als zeker verhaald, 't welk de Geschiedenis enkel als vermoedelyk opgeeft. Deeze staat vervolgd te worden.

Twee der kleine Stukjes plaatzen wy hier geheel.

De Nagtegaal en de Kanarie-Vogel.

Een zeker Persoon hadt een Kanarie-Vogel en een Nagtegaal; hy floot beide die Vogels, dagelyks, verscheide maalen een stukje voor, 't welk hy hun wilde leeren. De Kanarie-Vogel vatte het spoedig, en zong het volkomen na, maar de Nagtegaal bleef by zyn ouden zang.

„ Dat is" riep hy, den vergeefschen arbeid moede, „ zon„ derling. Gy overtreft, anderzins, de Kanarie-Vogel zo on„ eindig, en laat gy u, in een vreemde zangwys, van hem be„ schaamen?

„ Juist daarom," antwoordde de Nagtegaal, „ om dat myn „ natuurlyke zang de stem van de Kanarie-Vogel overtreft, „ daarom is hy in het naavolgen gelukkiger. Weet gy niet, „ dat

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* I D. IIde St. bl. 515.

„ dat het naävolgen veel zwaarder valt aan een zelfdenkend,
„ dan aan een middelmaatig, Vernuft?"

De Redoute.

Een Man, die in eene kleine Stad woonde, en daar welgezeten was, kwam in eene groote Stad, toen men daar de Vastenavonds vermaaklykheden hieldt. Zyn Zoon, een Jongeling van zeventien jaaren, was by hem.

„ Gaä heden met my op de Redoute! zeide de Vader, op „ zekeren dag tegen zyn Zoon.

„ Op de Redoute?" vroeg de Zoon, ten uiterften verbaasd, „ ik meen gy hebt my dezelve altoos afgeſchilderd als een zamenloop van zotheden.

„ 't Geen ik thans ook niet weder herroep." ——— „ En „ zullen wy mede deel neemen in die dwaasheid?"

„ We zullen 'er geen deel aan neemen: wy zullen dezelve „ maar enkel aanzien, Zoon! Weet gy nog niet dat het eene „ onontbeerelyke noodzaaklykheid is, zotheden te leeren ken„ nen, om aan het tegengeſtelde of aan den middenweg te zien, „ wat in de daad verſtandig goed is."

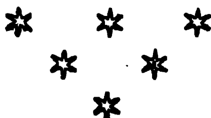
Zy gingen 'er twee avonden na elkanderen, en de nieuwheid van het Spel mishaagde den Jongeling geenzins.

„ Wanneer zullen wy, heden, na 't gemaskerde Bal gaan?" vroeg hy op den derden avond, toen het gewoone uur omtrent begon te naderen, en hy zyn Vader zich niet zag gereed maaken.

„ Hoe, houdt gy dat voor zulk een uitgemaakte zaak, dat wy „ 'er heden weder gaan zullen?"

„ Om dat gy zelf het als nuttig aanprees, dwaasheden te be„ ſchouwen."

„ Wel onthouden!" antwoordde de Vader, al lachende. „ Maar „ voeg 'er eene enkele bepaaling by, die, van dezelve niet al „ te dikwyls aan te zien en by te woonen. Het langduurige ge„ zigt maakt 'er ons aan gewoon, en kan 'er ons ligt toe bren„ gen, dat wy dat geene fraay vinden, 't welk ons, in den „ aanvang, belachlyk voorkwam. Dan heeft het misſchien wel „ draa ten gevolge, dat wy, even als anderen, een geruimen „ tyd, ons ten toon gezeten hebben, ook anderen, eindelyk, „ op onze beurt, even eens ten toon zitten."

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur, ontworpen door den beroemden J. J. SCHEUCHZER. *In 't Nederduitsch overgezet, met bygevoegde Aanmerkingen, uit de beste Uitleggeren, nieuwste Natuur- en Oudheidkundige Historische Schriften, Reisbeschryvingen, en Toegiften, vermeerderd, door* LAURENTIUS MEIJER, *Lid van de Holl. Maatsch. der Weetensch. te Haarlem, en Predikant te Twyzel en Kooten; met een aanpryzenden Brief van den Hoog Eerw. en Hooggel. Heer* J. NUYS KLINKENBERG, *A. L. M. Th. & Ph. Doctor, Hoogleeraar der H. Godgeleerdheid en Kerklyke Geschiedenissen, aan het Athenæum Illustre, en Predikant te Amsterdam, &c. Vierde Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn. *In gr. 8vo. Behalven de Voorreden, 733 bladz.*

Hebben wy, by de Aankundiging des Eersten Deels, van dit hoogst nuttig Bybelverklaarend Werk, opgegeeven het Plan des Schryvers en des Vertaalers, wy vinden het noodig: dewyl 't zelve met dit Deel eenige verandering ondergaan heeft, des een kort verslag te doen. 't Was de Heer DONAT, die het op zich genomen hadt, SCHEUCHZER's *Bybelsche Natuurkunde* te verkorten, en tevens met nuttige Aanmerkingen te verryken; deeze werd, vóór de uitgave van het Eerste Deel, door den dood deezer wereld ontrukt. De Geleerde BUSCHING vatte het Werk toen op, om het, zo veel mogelyk, op den eigensten voet voort te zetten, gelyk hy het Tweede en Derde Deel gedaan heeft. —— Onze *Nederduitsche* Vertaaler niets van de verdere voortzetting deezes Geleerden verneemende, ging hem met eenen Brieve aan; doch ontving ten antwoord, dat hy, wegens zyne hooge jaaren, en zeer veele bezigheden, 'er zelve niets aan doen, ook geen opzigt daar over hebben, kon. De Hoogleeraar MICHAELIS berigtte ook, dat men van dit Werk, in *Duitschland*, geen hoop altoos hadt, van ten minsten

door die kundige hand en goede medewerking, de voortzetting te verwagten.

„ De byzondere genegenheid ondertusſchen," ſchryft de Eerw. MEIJER, „ met welke onze vertaaling van, en onze arbeid aan, dit Werk, by onze Landgenooten ontvangen is, die uit het ruime getal van Intekenaaren blykt, en het herdrukken der Eerſte Stukken reeds noodzaaklyk gemaakt heeft, gelyk mede de goedkeurende aankondigen, beoordeelingen, en uittrekzels, daar uit, in verſcheiden Tydſchriften, in en buiten ons *Nederland*, kan ik, zonder de gevoeligſte aandoening, niet verneemen. —— Hier door bewoogen en aangemoedigd, heb ik de voortzetting en voltooijing van het Werk, zoo veel mogelyk, op dien voet, als de voorgaande Deelen, over de *Vyf Boeken van* MOSES, behandeld waren, op my genomen. Onder den Godlyken zegen en byſtand heb ik, met lust en voorſpoed, tot hier toe, daar in naar wensch mogen ſlaagen, en een aanzienlyk gedeelte daar van reeds afgedaan, zo dat ik nu in ſtaat ben, om dit Deel te leveren."

Naa eene welgegronde aanmerking, over de kostbaare *Nederduitſche* Vertaaling van SCHEUCHZER's Werk, in Vyftien Deelen, in groot Folio, laat de vervaardiger, der tegenwoordige bekorte Vertaaling, zich in deezervoege hooren. „ In de bekorting van SCHEUCHZER's arbeid heb ik dus gehandeld, dat ik zulke zaaken, die in de Godgeleerdheid inliepen, en niet zo rechtſtreeks met het beſtek van dit Werk ſtrookten, —— ook 't geen onze Schryver zomtyds, by gelegenheid van het een of andere door anderen gezegde, ter hand nam en behandelde, wanneer het behandeld wordende onderwerp daar by niet leed, —— kortere aanmerkingen over deeze en geene plaatſen, die men niet zelden ook by andere Uitleggers vindt, —— of die weinig ter zaake ſcheenen te dienen, heb weg gelaaten of bekort. —— Doch, omtrent de Oosterſche nog in zwang gaande naamen, hebben wy onzen Tekst minder bekort dan door DONAT gedaan was; dewyl wy de overeenſtemming der oude Hebreeuwſche of Bybelſche naamen, van Dieren, Aardgewasſen, en Delfſtoffen, met de nog in 't Oosten gebruiklyke naamen van dezelve, gewigtig en dikwyls beſlisſende vinden: waarom ook de Heer MICHAELIS den Reizenden Geleerden, in zyne *Arabiſche Vraagen*, zoo dikwyls de oplettenheid, op de thans nog in 't Oosten gebruiklyke naamen, aanbeveelt.

„ En

„ En dewyl men dit Werk zo min kostbaar als mogelyk was wilde leveren, heeft men de Plaaten van deeze volgende Deelen geheel weg gelaaten: waar door ook derzelver verklaaringen, die wy reeds uit DONAT's Werk hadden achtergelaaten, voor ons geheel onnoodig waren.

„ Integendeel heb ik de zaaken, die natuur-, oudheid, of tyd-rekenkundige ophelderingen van Schriftuurplaatsen behelsden, onverkort medegedeeld, en wel eens een woord, dat des Schryvers gedagten opheldereen kon, laaten invloeijen, waar door ik mynen Autheur niet dagt te verongelyken, of eene opzetlyke Aanmerking meende te kunnen bespaaren.

„ Myne Aanmerkingen, eindelyk, heb ik, op het voetspoor van myne Voorgangeren, in de voorgaande Deelen, daar de stof ze my aan de hand gaf, medegedeeld; ook zomtyds in eene Toegift, gelyk voorheen, zommige, door SCHEUCHZER overgeslaagene, dingen, opzetlyk behandeld. —— De noodige Registers van het geheele Werk staan in het laatste Deel te volgen."

Wy danken den Eerw. MEIJER voor zyn betoonden yver, aan dit Bybeltoelichtend Werk besteed, en twyfelen geenzins aan de pligtschuldige erkentenis zyner Landgenooten; buiten zulks was onze Aankundiging van het laatst voorgaande Deel, even als die van MICHAELIS, in *Duitschland*, de *Lykreden daar over geweest*.

Wat in SCHEUCHZER's en MEIJER's plan viel, omtrent het *Boek van* JOSUA, het *Boek der Richteren*, het *Boek van* RUTH, en het *Eerste* en *Tweede Boek van* SAMUEL, vervat dit *Vierde Deel*. Wy zullen den Inhoud, als ons te wydloopig, hier niet afschryven, alleen onzen Leezeren verzekerende, dat zy, omtrent de moeilykste plaatzen, in de gemelde Bybelboeken, zich om geene ophelderingen zullen verlegen vinden; eer zal zomtyds de groote verscheidenheid van begrippen belemmering baaren; schoon deeze wyze van voordragt het gunstig voorkomen van onzydigheid hebbe, en de vryheid van verkiezing den Leezer laate, zouden, onzes inziens, lang verouderde en volstrekt geen steekhoudende begrippen, zonder de onzydigheid te verkorten, of de verkiezing te belemmeren, veilig agter wege hebben kunnen blyven; de Toegiften van den Eerw. MEIJER zyn, uit den aart, min met deeze overlaading, mogen wy het zo eens noemen, belast dan wel andere gedeelten deezes aanpryzens-

 waar-

waardigen Werks. Het moeit ons, om der langte wille, geen deezer *Toegiften* te kunnen overneemen.

Meermaalen trekt de Eerw. MEIJER de onderscheide gevoelens der Uitleggeren zamen, of brengt ze onder zekere hoofden; dit doet hy, onder andere, naa SCHEUCHZER's gedagten, over de *Toveresse te Endor*, die hem zo voldoende voorkwamen, en zo wel lieten leezen, dat hy het niet noodig oordeelde 'er aanmerkingen by te voegen, omtrent dit vreemd geval, op deeze wyze. Daar zyn

„ I. Die dit geschied-verhaal allerstrikst na den letter in den eigenlykste zin der Woorden opvatten; denkende dat SAMUËL, of deszelfs ziel, in de daad door dit wyf zou opgeroepen en verscheenen zyn, en aan SAUL deszelfs aanstaande lotgevallen voorspeld hebben. Zommige Rabbynen, en de Roomsche Uitleggers doorgaans, vallen in dien smaak, en beweeren op hunne wyze, in 't lange en breede, dit gevoelen, 't geen ook by de Schryvers der *Algemeene Historie*, III D. bl. 529, de goedkeuring heeft kunnen wegdraagen, wordende in de Aanmerking, met verwerping van buikspraak, goochelaary, geheime verstandhouding, en eene rol door den duivel hier gespeeld, voor de letterlyke en eigenlyke opvatting der woorden gepleit. Gelyk ook SAURIN, *Disc.* XXXV. p. 511, J. A. ERNESTI, *Neue Theol. Biblioth.*, X B. p. 202, 203, die eene verschyning, dog in een gezicht van SAMUËLS ziel, door NELSON, in deszelfs *Antideistischen Bibel*, over deeze plaats aangenomen, voor de beste van de drie gewoone meningen keurt. Dus houdt ook DATE, in eene Aanmerking op zyne Latynsche Vertaaling der Historische Boeken, die mening, die eene waare verschyning van SAMUËL, door een byzonder godlyk oordeel, hier aanneemt, niet onderhevig aan zo veele zwarigheden, met welke die te worstelen heeft, die enkel eene verdichte verschyning van SAMUËL hier begreep. Dan wat hier voor en tegen geschreeven en herschreeven is, lust ons niet hier op te geeven.

„ II. Eene tweede klasse van Uitleggers meent, dat de duivel hier zo meesterlyk zyne rol zou gespeeld hebben, dat hy een spook, ter nabootzing van SAMUËL, hier op het tooneel zou gebragt, en daar door, als in den persoon van SAMUËL gesproken en antwoord zou gegeeven hebben. En dit gevoelen heeft men ongetwyfeld wel meest daarom begunstigd, om de berichten, aangaande de bezetenen, in de Schriften des N. T., daar mede te on-

onderfteunen, en daar uit op te helderen. LUTHERUS, en de meeste Godgeleerden in de Kerk, die naar hem zich by naame onderfcheidt, begunftigen deeze mening, b. v. A. PFEIFFER, J. SCHMIDT, J. F. BUDDEUS, Æ. STRAUCHIUS, J. G. CARPZOVIUS, breedvoerig heeft ook DEYLING, *Obferv. Sac.* Tom. II. p. 253, en LILIENTHAL, IV D. §. 67—77, voor dat gevoelen zich uitgelaaten, enz. Hoewel de laatere Godgeleerden van die Kerk 'er niet meer in dien fmaak, althans dus zoo algemeen niet meer, over denken.

„ III. Eindelyk zyn 'er ook veelen, die in dit geheele voorval flechts de bedriegeryen, de listen en looze kunstgreepen, van die gewaande Toverheks ontdekken, en, zoo als onze SCHEUCHZER 'er over gefchreeven heeft, dit verhaal ook begrypen. Dit heeft, onder de Rabbynen, M. MAIMON ook reeds zoo uitgebeeld. A. VAN DALEN, C. THOMASIUS, WEBSTER en andere, waren ook in die gedagte, welken J. C. HARENBERG, zelve ook die mening toegedaan zynde, aanhaalt: *Thefaur. Theol. Philol. Nov.* T. I. p. 639. fqq. Vooral moest hier ook de beruchte BALTH. BEKKER, in zyne *Betoverde Weereld*, bygevoegd worden. Terwyl ook J. DE MEY hier voor meest fchynt te weezen, en D. SCHRAMM, *Bibl. Brem.* C. I. III. p. 346. feqq. J. A. TURRETTIN, *Opp.* Tom. I. p. 451. feqq. CHANDLER, dit gevoelen omhelsd heeft, 't geene ook NIEMEYER, *Characteriftik*, IV D. bl. 116. J. MAQUET, *Bybelfche Ziekten*, bl. 49—57, verdeedigt, HEZEL en de Heer KLINKENBERG, in zyne Bybelverklaaring over deeze plaats, opgeeft, en M. H. F. KÖCHER, in eene Proeve hier over, Gera 1780. 8. by DÖDERLEIN, *Auferlefene Theol. Biblioth.* I B. VII St. p. 554. feqq., die echter twyfelingen 'er tegen inbrengt, en het onder No. II. voorgeftelde gevoelen meer fchynt te begunftigen. —— De Heer VENEMA, *Hift. Eccleſ.* V T. T. I. p. 448, 449, is ook voor het naast in die mening, dog ook, dat dit wyf, by alle haare bedriegelyke kunften en begoochelingen, even als Bileam, eene godlyke ingeving zou gehad, en daar door SAUL, tot ftraf, zyn aanftaande lot voorfpeld hebben. —— BURMAN, over deeze plaats, bl. 301, ftelde deeze drie verfchillende gevoelens voor, zonder één boven het andere te verkiezen.

„ De Heer MICHAELIS, die op dezelfde wyze als SCHEUCHZER, dit gefchied-verhaal ook verklaart, en de geheele gebeurtenis voor eene *Necromantie*, of een raad-

vraagen aan dooden, houdt, enkel op bedrog en begoochelingen uitkomende, zegt, eindelyk: maar waarom zegt ons de Historie-Schryver niet, dat dit louter bedrog was? Ik denk daarom: dewyl hy Historie-Schryver is, en niet noodig had, zyn oordeel 'er in te mengen, maar verhaalen zou 't geen SAUL, en derzelver gezelfchap, gehoord en gezien hadden. Wen hy uit historiefche berichten, nopens de kunstgreepen van dit bedrog kennis hadt gehad, als dan flechts diende hy ze ook verhaald te hebben; maar anders kon hy zyn verhaal aan het oordeel zyner Leezeren overlaaten. Wy bedillen immers geen Latynfchen Schryver, geen CICERO, of zelfs laatere Schryvers, wen zy verhaalen, Apollo heeft dit of dat geantwoord. Alhoewel zy ons tevens niet leeren, dat het niet Apollo, maar enkel de bedrog fpelende Priesteres, vaak door geld omgekogt, veellicht ook van anderen onderweezen, geweest zy, die de antwoorden gaf. Alhoewel zy zelve ook weinig geloof floegen aan de Orakels."

Amoenitates Theologicæ, *of Godgeleerde Verlustigingen, ter betooging van de voornaamfte waarheden van den Christelyken Godsdienst. Verzameld uit de voortreffelykfte Werken der Oude en Hedendaagfche Godgeleerden. Door* C. PANTEKOEK, *Leeraar der Hervormde Gemeente, eerst te* Muydenberg, *nu in de Stede en Heerlykheid* Niervaart *(gezegd) de* Klundert. *Tweede Deel. Te Rotterdam, by* J. Hofhout en Zoon, 1787. *Behalven het Voorwerk,* 177 *bladz. In gr.* 8vo.

By de uitgave van het eerfte Deel dezer *Verlustigingen*, in 't jaar 1782, (*) hebben wy, het oogmerk van zyn Eerwaerden, (diestyds Predikant te *Muidenberg*,) en de wyze der uitvoeringe meldende, aengeduid, dat zyn Gefchrift ter behulpzame handleidinge kon dienen, voor de Leden der Kerke, die zich op het Leerftuklyke byzonder toeleggen, en dien 't niet gelegen komt veler Godgeleerden Schriften te doorbladeren. Het vertier van dezen zynen arbeid heeft hem intusfchen, naer luid van zyn Voorbericht, niet aengemoedigd

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroeff.* V. D. bl. 236.

digd om dien voort te zetten, waer door de uitgave van het tweede Deel tot het jaar 1787 vertraegd is. De Boekhandelaers *J. Hofhout en Zoon*, de verdere gemeenmaking hiervan ten hunnen koste nu overgenomen hebbende, zo is de Autheur voornemens, zyne ontworpen schets te volvaerdigen; en levert thans in dit Deel het byeenverzamelde over de *Leer der Heilige Drieëenheid*; naer het eigenste plan, het welk hy alvoorens gevolgd heeft, in 't vergaderen van 't merkwaerdigste uit oude en hedendaegsche Godgeleerden, nopens de *Godgeleerdheid* in 't algemeen, de *Heilige Schriftuur*, en den *Godsdienst*, mitsgaders over Gods *bestaen*, *namen*, *wezen* en *eigenschappen*.

Canones Synodi Nationalis Dordracenæ, *ofte Oordeel des Synodi Nationalis, gehouden binnen Dordrecht, in den jaare* 1618 *en* 1619. *Uitgegeven door, en met eene Voorreden van* W. VAN IRHOVEN, *in leven Dr. en Prof. der H. Godgel. als mede der Kerkl. Gesch. in 's Lands Hooge school te Utrecht. Tweede Druk. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1788. *Behalven het Voorwerk*, 146 *bladz. In* 8*vo*.

Met de vernieuwde uitgave van dit Geschrift, ten dienste van vele Belyderen der Nederlandsche Kerkleere, daer 't geheel uitverkogt was, en 'er geene Exemplaren meer voor handen waren, heeft men zich naeuwkeurig aen de voorige afgifte gehouden. „ Doch „ om het Werkje," (dus luidt het Voorbericht,) „ min „ kostbaar te maken, en op dat het gevoegd konne „ worden by het *Kerkel. Handboekje*," [behelzende ene verzameling van de beroemde Kerkenorden, en daer toe behoorende inrichtingen, zedert het jaar 1571.] „ zoo „ heeft men het in kleiner formaat en met eene kleiner „ letter gedrukt; zoo echter, dat eenige weinige Exem„ plaren gedrukt zyn op Mediaan schryfpapier in groot „ Octavo, voor hun die mogten goedvinden 'er aante„ keningen by te schryven.".

Brieven van den Weleerwaardigen Heere J. HERVEY, A. M. *in leven Predikant te Weston Favell, aan de Hooggeboren Vrouwe* FRANCES SHIRLEY. *Uit het Engelsch vertaald. Tweede Stukje. Te Rotterdam, by* L. Bennet, 1787. *In groot 8vo.* 165 *bladz.*

De Brieven, in dit tweede Stukje vervat, behelzen 's Mans Brieven van 4 Augustus 1753, tot op zyn laetsten 16 December 1758, toen hy, door zyne ongesteldheid, zich reeds van eens anders hand moest bedienen, en na welks afzenden hy den 25 dier maend overleed. Ze toonen ene volkomen gelykmatigheid van zyn character, en zyn, wat den algemenen inhoud betreft, van denzelfden aert als de voorgaenden (*). Maer ze zyn voor den Lezer van minder belang, nadien ze veelal gaen over byzonderheden, die grootlyks persooneel zyn, zo ten zynen opzichte, als van Mevrouw *Shirley*, en andere persoonen. Doch in verzamelingen van die natuur is men 'er veelal op gesteld, om dezelven, 't zy minder of meer nuttig, zo als men 't noemt, volkomen of *compleet* te maken.

(*) *N. Alg. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 435.

Aanmerkingen op de Prysverhandelingen tegen PRIESTLEY, *inzonderheid op de Verhandeling van den Hoogg. Heer* C. SEGAAR, *door* PAULUS SAMOSATENUS, 1787. *In gr.* 8vo 159 *bladz.*

De Opsteller dezer *Aanmerkingen*, schoon, volgens zyne betuiging, niet veel op hebbende met het meerendeel van de Schriften der zogenoemde Kerkvaderen, en vooral niet genegen zynde, om hun enig gezag in den Godsdienst toe te kennen, had egter, reeds voorlange, uit een beginzel van geoorlofde nieuwsgierigheid, en ter uitbreidinge zyner geschiedkundige kennisse, 'er zyn werk van gemaekt, om de denkbeelden der vroegere Christenen, over deze en gene stukken der Euangelieleere, na te spooren. Uit dien hoofde las hy ook gaerne de uitkomende Schriften over dit onderwerp; en ingevolge hier van kon 't niet wel anders zyn, of het zo veel ge-

geruchts makende Geschrift van den Heer *Priestley* van dien aert, en de Schriften zyner tegenparty in Engeland, waren terstond voorwerpen zyner onderzoekinge. Hier by kwam, vervolgens, de openlyke afgifte eniger ingeleverde *Prysverhandelingen* ter wederlegginge van *Priestley*, welken insgelyks zynen onderzoeklust niet konden ontgaen: en hier uit zyn, zo als hy ons te kennen geeft, deze zyne aenmerkingen gebooren. In dezelven bepaelt hy zich, om niet te breed uit te weiden, tot het hoofdstuk *over de Godheid van* JEZUS, en om daeromtrent zyne aendacht meest te laten gaen over de Verhandeling van den Heer CAROLUS SEGAAR, als zynde dezelve, (hoewel hem niet voldoende,) naar zyn inzien, beter uitgewerkt dan de twee andere Verhandelingen. —— Overeenkomstig met de opgemelde voorname oorzaek van zyn onderzoek, en dus ook van 't schryven dezer aenmerkingen, is het buiten zyn tegenwoordig bestek, zich op te houden met de Godgeleerde bewyzen door den Hoogleeraer aengevoerd; 't welk hem doet zeggen: „ ik wil thans de waarde van deeze zyne bewysredenen niet toetsen: naardien myne bedoeling alleen is, „ om in een *Geschiedkundig* onderzoek te treeden, nopende de gedachten der eerste kerkvaderen en der „ kristenen van de eerste eeuwen; en om te onderzoeken, of de plaatzen, door den Heer SEGAAR tegen „ PRIESTLEY, aangehaald, dat geen bewyzen, wat dezelven bewyzen moeten." —— —— Dit Geschrift is derhalven, gelyk we ook voorheen wegens de *Prysverhandelingen*, en 't hoofdbedoelde van 't *Programma*, opgemerkt hebben, (*) niet zo zeer voor hun die zich op de Schriftuurlyke, en inzonderheid op de Wederleggende Godgeleerdheid, toeleggen, als wel voor de zodanigen, die lust hebben tot het naspooren van de gevoelens der Oudvaderen; en zy, die goedvinden zich daermede onledig te houden, zullen, welke zyde zy ook in 't Godgeleerde gekoozen mogen hebben, 'er nog al verscheiden bedenkingen in ontmoeten, die hunne nadere overweging afvorderen, zo ten aenzien van de egtheid en 't gewigt van zommige stukken, als met betrekking tot den zin veler spreekwyzen, door de Oudvaders ten opzigte van Jezus, als een by uitstek hoogvereerenswaerdig Persoon, gebezigd.

In

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II D. bl. 556.

In de eerste plaetze stelt onze Autheur, kortlyk, voor, het oogmerk dat zich de Hoogleeraer, voorstelt; en dit is, ten opzichte van de leere der Godheid van JEZUS, waer toe onze Schryver zich alleenlyk bepaelt, overtuigend te bewyzen, „ dat de leer der kristenen," hebbende daermede inzonderheid het oog, op de leer der heerschende Kerk in Nederland, nopens dit Stuk, thans, „ wat het wezenlyke betreft, over het geheel dezelfde is met die van de kristenheid." Nadien 't nu, uit het IX en X Artykel van de *Belydenisse des Geloofs der Gereformeerde Kercken in Nederlandt*, blykt, dat zy zich houdt aen de belydenisse der *Niceensche* kerkvergaderinge en de zogenaemde *Athananasiaansche* belydenis, zo moet de Hoogleeraer, zal hy aen dit zyn oogmerk voldoen, bewyzen, „ dat, gelyk door de *niceensche* „ vergadering en de zogenoemde *athanasiaansche* bely- „ denis gesteld is, de eerste kristenen ten allen tyde „ geleerd hebben, *dat* JESUS KRISTUS *geboren is, uit* „ *den Vader voor alle eeuwen; dat hy God uit God,* „ *licht uit licht, waarachtig God uit waarachtig God,* „ *geboren en niet gemaakt, en van het zelfde wezen met* „ *den Vader is:* kortom, *dat de Zoon in alles den* „ *Vader gelyk, van gelyke godheid, eere en heerlyk-* „ *heid is.*"

Doch hieromtrent tekent hy in 't algemeen aen, „ dat „ niet alleen de zogenoemde *onrechtzinnigen*, maar ook „ de *rechtzinnigen*, menige malen ontkend hebben, dat „ dit het gevoelen der eerste kristenheid geweest zou „ zyn." —— Wyders merkt hy vooraf nog op, „ dat „ de Heer SEGAAR, gelyk ook zyne mededingers, VE- „ LINGIUS en GAVÉL, de gevoelens der eerste kristenen „ doet voorkomen als eenvormig, en, althans in het we- „ zen der zake, met elkander overeenkomstig. Dan dit „ is, (zegt hy,) *van voren* beschouwd, reeds zeer on- „ waarschynlyk, en blykt *van agteren* tegen de ge- „ schiedkundige waarheid te stryden." Zulks noopt den Schryver op dit Stuk bepaeld stil te staen, en te toonen, „ dat de eerste kristenen niet alleenlyk aanleiding had- „ den, om op verschillende wyzen, aangaande den „ grondlegger des kristendoms, te denken, maar dat zy „ ook in de daad, omtrend zyn persoon, onderscheiden, „ ja, zeer uit elkander loopende, gevoelens koesterden." Hieruit leid hy af, dat men verkeerd te werk gaet, wanneer men het thans geheten *rechtzinnige* in dit Artykel

de

de *algemene* leer der eerste Kristenen noemt: „ daar ze „ (zegt hy) intusschen nimmer eenstemmiglyk omtrend „ het bewuste artikel gedacht, —— en ook nimmer ee- „ nige vastſtellingen, (zodanigen meen ik, welken het „ verschil van denkbeelden verhinderen zouden,) desaan- „ gaande gemaakt hebben. En dit blykt, (vervolgt hy,) „ nog klaarer, wanneer men zelfs die plaatsen met aan- „ dacht naleest, op welken de voorstanders der *rechtzin-* „ *nigheid* zich meest beroepen, en welken, wel overwo- „ gen wordende, in de daad niets meer, dan een en- „ kelen schyn van zogenoemde *rechtzinnigheid* vertoo- „ nen."

Na deze voorafgaende aenmerkingen verledigt hy zich voorts, om onderscheidenlyk na te gaen, of de Hoogleeraer SEGAAR, ten dezen opzichte, meer dan anderen afgedaen hebbe, met de plaetzen, door zyn Hooggel. aengevoerd, ter toetse te brengen. En dit, zyns agtens, daerin niet bespeurd hebbende, besluit hy zyne Aenmerkingen indezervoege.

„ Op dezelfde wyze is het, naar myn inzien, met die plaatsen gelegen, welken de Heeren VELINGIUS en GAVÉL hebben bygebragt. Doch het lust my voor het tegenwoordige niet, daar over my breeder uit te laten. Myn oogmerk was voornaamlyk, om aan te toonen, dat de ouden doorgaands, met opzigt op den persoon van JESUS, andere gedachten gekoesterd hebben, dan de Hooggeleerde Heer SEGAAR en zyne medestanders; en dat de plaatsen, van welken hy zich, ten bewyze van zyn gevoelen, bediend heeft, niet voldoende zyn.

„ Zo ik dit genoegzaam bewezen hebbe (waarover de onpartydige lezer beslisse); heb ik aan myn oogmerk voldaan: zo niet, zal het my altoos aangenaam zyn, beter onderrecht te worden; mits het op eene bescheidene en edelmoedige wyze geschiede."

Al-

Alle de Werken van FLAVIUS JOSEPHUS, *met Aanmerkingen uitgegegeevon, door* J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. Dr. Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen, te Haarlem en te Vlissingen, en Predikant te Zutphen. Zevende Deel. Met nieuwe Plaaten. Te Amsterdam, by* Allart *en* Holtrop, 1787. *In gr. 8vo.* 510 *bladz.*

Wanneer wy het Zesde Deel deezes Werks, het begin der *Historie*, van den *Oorlog der Jooden tegen de Romeinen*, welke in dit Zevende Deel wordt voortgezet, aankundigden (*), gaven wy uit eene Aantekening des Eerw. Uitgeevers, by den aanvang des Levens van FLAVIUS JOSEPHUS, op, hoe deeze in den Oorlog gevangen genomen, uit Vleizugt eene Voorspelling op VESPASIANUS toepaste, die voor hem van de heuchlykste gevolgen was, te midden van den druk zyner Land- en Volkgenooten.

Het verhaal hier van, met de Aantekeningen des Eerw. MARTINET's, zal thans de Aankundiging van het Zevende Deel vergezellen, en genoeg weezen om deezen Letterarbeid, van welken wy reeds zo veele keeren spraken, den zodanigen, die des nog onderrigtinge noodig mogten hebben, te doen kennen.

JOSEPHUS, in het lang en moedig verdeedigde *Jotapata*, nevens nog éénen der Bezettinge, overgebleeven zynde, daar de overigen, het lot werpende, elkander gedood hadden, behieldt, door de tusschenspraak van TITUS by VESPASIANUS, het leeven. Deeze beval egter, dat men deezen Gevangenen wel bewaaren zou, om hem na NERO te zenden; doch JOSEPHUS, dit verstaan hebbende, liet VESPASIANUS weeten, dat hy hem iets voor te draagen hadt, 't welk hy zelf hem zeggen moest. VESPASIANUS, hem daar op gehoor verleend hebbende, in de tegenwoordigheid van TITUS, en twee zyner Vrienden, werd van hem dus aangesprooken. „ Gy, ô VESPASIANUS! meent, dat gy JOSEPHUS alleenlyk, als een „ gevangen, in handen hebt; maar ik kome u, van „ GODS wege, eene zaak boodschappen, die van veel „ grooter belang voor u is. Buiten dat, weet ik wel, „ hoe

(*) Zie boven, bl. 109.

„ hoe 't eenen Krygsoverften der *Jooden*, die leevend
„ in uwe magt gevallen is, past te fterven. Gy zult
„ my na NERO zenden; maar waarom dat, naardemaal
„ zy, die hem tot op u zullen volgen, niet dan een
„ korten tyd zullen leeven? Gy, VESPASIANUS, zyt
„ het, dien ik als Keizer aanmerk, en TITUS, uwen
„ Zoon, na u. Doe my dan zelven als uw eigen ge-
„ vangen bewaaren; want gy zyt niet alleenlyk Heer en
„ Meester over my geworden; maar zult het ook wel-
„ haast over de geheele Waereld zyn, en gy moogt my
„ vry tot een zwaarer ftraf dan gevangenis bewaaren,
„ indien het ooit blykt, dat ik dit verfierd, en GODS
„ naam misbruikt hebbe, om u te behaagen."

Op die voorfpellende Aanfpraak des Gefchiedfchryvers, ontmoeten wy de volgende Aantekening van den Heere MARTINET. „ De Geleerden hebben moeite gedaan, om naauwkeurig te bepaalen, welke Voorzegging des Ouden Testaments hier door JOSEPHUS bedoeld zy: maar daar in hebben zy tot nog niet kunnen overeenftemmen. Sommigen denken op *Gen.* XLIX: 10; anderen op *Micha* V: 1; eenigen op *Jef.* IX: 5, 6, of op *Jef.* II: 1-5. Maar wordt de bedoelde Voorzegging wel ergens in het Oude Testament gevonden? Of bedoelde JOSEPHUS de hoofdzaak daar van, naamlyk, dat 'er iemand zou opftaan, die wyd en zyd regeeren zou? Of waande hy in de daad den Geest der Voorzeggingen te hebben, gelyk hy te vooren GOD daar voor dankte, en wilde hy zynen Overwinnaar met die Voorfpelling vleien? Dan, in de daad, JOSEPHUS behoefde die gaaf van voorzeggen niet voor te wenden. Hy kende ongetwyfeld de gefteldheid der *Romeinfche* zaaken van dien tyd zeer wel, en dan was het geene zwaare zaak, daar uit te befluiten, dat VESPASIANUS, en naa hem TITUS, regeeren zou. Men heeft opgemerkt, dat SUETONIUS en TACITUS mede verhaalen, dat 'er een groot Perfoonadie, als Heerfcher, zou opftaan, en uit *Judea* voortkomen, het geen zy mede op VESPASIANUS hebben toegepast, waar in zy mogelyk JOSEPHUS gevolgd hebben. Dan, deeze Heerfcher zou de MESSIAS weezen.

Nader licht de Eerw. MARTINET dit ftuk toe, als hy gevorderd is tot de plaats, waar JOSEPHUS fchryft. „ Maar 't geen hun [te weeten de *Jooden*] voornaamlyk
„ in deezen droevigen oorlog inwikkelde, was de dub-
„ belzinnigheid van eene Schriftuurplaats, behelzende,

„ *dat*

„ *dat iemand uit hun land te dier tyd het gebied over de* „ *gansche Waereld zou bekomen.* Dit verklaarden zy als „ of het iemand van hunne Landslieden zou weezen; en „ verscheiden, zelfs van de verstandigsten, werden 'er „ door misleid: want door deeze Profeetsie werd VESPA- „ SIANUS betekend, die Keizer werd, toen hy nog in „ *Judea* was. Maar alle deeze Voorzeggingen leidden zy „ naar hunnen zin uit, en bemerkten hunnen misslag „ niet, voor dat zy 'er door hunnen ondergang van over- „ tuigd werden." —— Ten opzigte van deeze plaats luidt de Aantekening des Eerw. Uitgeevers. „ Hier is de vraag, waar deeze Schriftuurplaats staat. Men denkt op verscheiden Teksten, by voorbeeld. *Ps.* XIX: 5. *Ps.* II: 8. *Jes.* IX: 6, 7. *Jes.* II: 1-5. *Micha* V: 2. of *Gen.* XLIX: 10. Dat deeze Teksten op den Zaligmaaker zien, weet men. JOSEPHUS kon ze niet op VESPASIANUS duiden, al hebben SUETONIUS en TACITUS eenige redenen daar van opgegeeven. Die Keizer toch zou *het gebied over de gansche Waereld* niet *bekomen.* —— Maar wordt 'er in de opgenoemde Teksten gezegd het geen JOSEPHUS hier aantekent? Hy zelf, die elders der *Jooden* algemeene verwagting, op de Godlyke Voorzeggingen gegrond, uit loosheid en vleiery, op VESPASIANUS toepaste, of zich ten minsten 't Voorzeggings-vermogen toeschreef, bekent, dat gemelde voorspelling dubbelzinnig is, en nergens in het Oude Testament woordelyk gevonden wordt. En geen wonder, zegt de geleerde VAN DER MEERSCH, men kan, de woorden in 't *Hebreeuwsch* overzettende, onmogelyk de dubbelzinnigheid behouden, welke hier in bestaat, dat JOSEPHUS woorden op tweederlei wyzen kunnen verstaan en vertaald worden. Voor eerst; „ Dat ie- „ mand, omtrent deezen tyd uit hun ('t *Joodsche*) Land ko- „ mende, over de Waereld zou gebieden." Ten anderen; „ Dat omtrent dezen tyd iemand van de hunne gebieden „ zoude uit het (*Joodsche*) Land over de Waereld." Volgens de eerste overzetting past het op VESPASIANUS, die, in *Judea* zynde, tot Keizer werd verklaard. Volgens de laatste overzetting betekenen de woorden, dat een *Joodsch* Vorst uit *Judea* zynen scepter over de Waereld zou zwaaijen. —— Dewyl de dubbelzinnigheid dan alleen in de *Griekſche* woorden gelegen is, zo blykt het, dat JOSEPHUS zelf Autheur is van deeze gewaande dubbelzinnige Voorzegging, welke hy enkel verdicht heeft om VESPASIANUS te vleien; terwyl hy tevens om zyne

Ge-

Geloofsgenooten niet al te zeer te ergeren, te kennen geeft, dat zy ook eene andere uitlegging kan hebben, als hy zegt, *door deeze Profeetsie werd* VESPASIANUS beteekend: want, door deeze woorden wil hy te kennen geeven, dat 'er *insgelyks* andere uitleggingen van konden gegeeven worden. Dus verdraait hy de algemeene verwagting van het Volk, op waare Voorzeggingen gegrond. SUETONIUS en TACITUS verhaalen ook, dat 'er in het Oosten eene algemeene verwagting was, wegens de komst van eenen grooten Heerscher, die, uit *Judoa* komende, regeeren zoude; en zy pasſen het insgelyks op VESPASIANUS toe; JOSEPHUS buiten twyfel volgende, gelyk uit hunne uitdrukkingen blykt."

Gelukkig liep deeze gewaagde Voorſpelling voor JOSEPHUS af: want, ſchoon VESPASIANUS, toen hy dezelve uitte, dagt dat JOSEPHUS dit ſprak, om te gunſtiger bejegening van hem te ontvangen, en in 't eerst geen geloof aan kon ſlaan, begon hy, gelyk het verhaal van JOSEPHUS luidt, „ allengskens 'er toe te neigen: dewyl GOD, die hem tot het Keizerryk beſtemd hadt, hem door andere tekenen hoop daar toe gaf, en dat hy JOSEPHUS waarachtig bevondt in alles wat hy ſprak. Want één der geenen, in welker tegenwoordigheid hy tot VESPASIANUS geſprooken hadt, hem gevraagd hebbende, hoe 't kwame, indien zyne voorzeggingen vastgingen, dat hy de verdelging van *Jotapata*, en zyne gevangenis, ook niet hadt kunnen voorzien, en zich alzo voor dit zyn ongeval gehoed hebben, hadt hy geantwoord: dat hy aan de Ingezetenen van *Jotapata* voorzegd hadt, dat hunne Stad, naa een beleg van zeven en veertig dagen, zou ingenomen worden, en dat hy zelf leevend in de handen der *Romeinen* vallen zoude. VESPASIANUS, dit verſtaan hebbende, ondervraagde de andere gevangenen heimelyk, of dit zich aldus toegedraagen hadt, en bevondt dat het alzo geſchied was. Toen begon hy te bedenken, dat het geen JOSEPHUS hem in 't byzonder gezegd hadt, ook wel waar zou kunnen weezen. Hy liet hem evenwel bewaaren, hoewel hy hem, ondertusſchen, met geſchenken van kleeding en andere kostelykheden vereerde. Ook bejegende TITUS hem met groote beleefdheid.

Dit nogthans was ſlegts een voorſpel van een grooter geluk, hem van wegen die Voorſpelling beſchooren. „ Want," gelyk hy laater optekent, „ VESPASIANUS, zich door 't geluk zo begunſtigd ziende, dat ſchier alles hem

hem naar wensch ging, oordeelde dat het niet zonder byzondere schikking van GOD was, dat zyne Voorzienigheid hem aldus, door veele omwegen, tot de Heerschappy over den ganschen Aardbodem gebragt hadt. Hem kwamen toen veele voortekenen weder te binnen, en inzonderheid, dat JOSEPHUS, zelfs by 't leeven van NERO, niet geschroomd hadt hem te verzekeren, dat GOD hem tot de Regeering van het Keizerryk voorgeschikt hadt. Het herdenken daar van ging hem zo ter harte, dat hy, zonder ontsteltenis, zich niet herinneren kon, dat hy dien Man nog gevangen hieldt. Hy ontboodt dan MUCIANUS, nevens zyne andere Krygsoversten en Vrienden, by zich, en stelde hun voor, „ de groote dapperheid van „ JOSEPHUS; den moeilyken arbeid, dien hy zelf door „ zyn vernuft, in 't beleg van *Jotapata*, hadt uitgestaan; „ en hoe hy alleen de oorzaak geweest was, dat die „ plaats het zo lang uitgehouden hadt, dat de tyd deszelfs Voorzegging, dat hy nog Keizer zou worden, 't „ welk hy toen geoordeeld hadt, uit vrees voor 't leeven, „ verfierd te zyn, bewaarheid had: dat het derhalven „ onbetaamlyk zou zyn, iemand, dien GOD hadt willen „ gebruiken, om hem zyn toekomend geluk te voorspel- „ len, langer in gevangenis te houden." —— Na dat hy aldus gesprooken hadt liet hy JOSEPHUS haalen, en stelde hem in vryheid. Deeze edelmoedigheid geviel alle den Krygsbevelhebberen zeer wel: want, dewyl hy eenen Vreemdeling zo gunstiglyk handelde, oordeelden zy daar uit, dat hy zich ook erkentelyk jegens hen voor hunne diensten toonen zoude! En TITUS, die 'er tegenwoordig was, zeide tot zynen Vader: „ 't Is eene daad uwer „ goedheid betaamende, JOSEPHUS in vryheid te stellen, „ en hem van zyne boeien te ontslaan; maar 't zou ook „ recht en billyk zyn, hem van de schande te bevryden, „ door die aan stukken te breeken, en hem alzo in den- „ zelfden staat te herstellen, waar in hy vóór zyne ge- „ vangenis was: nadien men aldus gewoon is te doen „ omtrent de zodanigen, die onschuldig in banden gele- „ gen hebben." VESPASIANUS keurde dien raad goed, en deedt toen met een byl deszelfs ketenen van een houwen. JOSEPHUS verkreeg, door de uitkomst zyner Voorzegginge, zulk eene achting, dat elk gereed was geloof te geeven aan 't geen hy in 't toekomende zeide."

De Eerw. MARTINET tekent hier by aan. „ De achting, die hy ontving, sproot tevens uit het *Romeinsch*

Bur-

Burgerregt, ten zelfden tyde aan JOSEPHUS gegeeven, en uit den bynaam van FLAVIUS, dien hy van FLAVIUS VESPASIANUS verkreeg."

Verhandeling over de Legerziekten, benevens Proeven over de Rotting. Door J. PRINGLE, M. D. *Vermeerderd met een Geneeskundige Beschryving der Hospitaalen; door* D. MONRO, M. D. *Uit het Engelsch vertaald, door* L. BIKKER, M. D. *enz. Derde Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, 1788. *In gr. 8vo.* 288 *bladz.*

Dit derde Deel, van het uitmuntende Werk des beroemden PRINGLE, begint met Proeven omtrent de verrotting baarende, en verrotting weerende, zelfstandigheden, met Aanmerkingen, betreffende derzelver gebruik in de Theorie der Geneeskunde, in verscheide verslagen voorgeleezen voor het Koninglyke Genootschap. Dit voor de Genees- en Scheikunde zo belangryk onderwerp is door den alom geachten Schryver 't eerst opzettelyk verhandeld, en hy heeft daar door tot verdere naasporingen den weg gebaand. —— Dan, daar de volgende ontdekkingen en gemaakte vorderingen in de Scheikunde meer en meer licht over dit onderwerp hebben verspreid, zo heeft de geleerde Vertaaler, tot meerdere opheldering, zeer veele oordeelkundige Aanmerkingen 'er by gevoegd, waarin hy de denkbeelden van laatere Genees- en Scheikundigen, omtrent dit stuk, nader ontvouwt en beoordeelt. —— Aanmerkingen, die zyne uitgebreide kennis eere aandoen. In deeze Aanmerkingen (zie pag. 119. enz.) herroept de Heer BIKKER zyn gevoelen omtrent het bestaan van het Phlogiston, — en wil, dat de Verklaaring, welke hy in de twee eerste Deelen van dit Werk op dit beginzel, van alle de daar toe betrekking hebbende verschynzelen, gegeeven heeft, voor geheel ongegrond en onvoldoende gehouden worde; enz. —— daar by voegende, dat hy deeze overtuiging verschuldigd is aan de beknopte, doch zeer klaare, Schets, welke de Heer VAN MARUM, van de nieuwe Leer van LAVOISIER, omtrent de zuivere Lucht, enz., by wyze van een Aanhangzel, geplaatst heeft agter het vierde Stuk van de *Verhandeling van* TEYLER's *tweede Genootschap.* —— Het verstrekt altoos een verstandig man tot eere, zyne dwaalingen te herroepen, en zyne betere overtuiginge der waereld mede te dee-

deelen. —— Dan, daar de Theorie van LAVOISIER reeds zo lange is bekend geweest, zo is het eenigzints vreemd, dat een man, als de Heer BIKKER, hier van zo lange is onkundig gebleeven, te meer, daar hy nog zo kortelings aan dit zelfde onderwerp zo veel arbeid besteed heeft. —— Ook hadden wy gaarne gewenscht, dat hy de gronden zyner nadere overtuiging meerder ontleed en opgenoemd had.

Vervolgens bevat dit Deel een Antwoord aan den Hoogleeraar DE HAEN, en den Heer GABER, behelzende eenige Aanmerkingen, door hun op het voorgaande Deel gemaakt. —— En eindelyk eene Geneeskundige beschryving van de Krygs-Hospitalen, door den Heer MONRO. Ook in deeze twee Verhandelingen ontdekken wy een schat van kennis, die door de bygevoegde Aanmerkingen van den Heer BIKKER nog aanmerkelyk zyn vermeerderd.

Van het groote en schoone in de Natuur, door H. SANDER, *Professor aan de Illustre Schoole te Karelsruhe, en Honorair Lid van het Genootschap van Natuuronderzoekeren te Berlyn. Tweede Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. V. M. AZ. *Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg *en* Zoon. *In gr.* 8vo. 351 *bladz.*

Het Tweede Deel van dit Werkje is geheel op den eigen trant, en naar dezelfde schikking, ingerigt als het Eerste (*), gaande, in de eerste plaats, *over veele wyze inrichtingen der Natuur*; en in de tweede wordt *de Proeve eener Natuurgeschiedenis van de Zee*, volgens toezegging in het voorgaande Deel, voortgezet. —— 't Geen wy ter aanpryzinge, op de boven aangetoogene plaats onzer *Letteroefeningen*, gezegd hebben, geldt ook hier; en is noodloos te herhaalen. Hebben wy daar een voorbeeld, van 's Hoogleeraars schryfwyze eens bepaalden voorwerps, ontleend uit de *Proeve eener Natuurgeschiedenis van de Zee*; thans zullen wy den aanvang van beide de Afdeelingen afschryven, die zyne denkwyze, over de Beschouwing van *het groote en schoone der Natuur*, in den volsten dag haalen; die met genoegen zullen geleezen worden, en denkensstoffe aan den geest der bedagtzaamen opleveren.

De

(*) Zie *N. Algem. Vad. Letteroef.* I Deels Iste Stuk, bl. 328.

De Hoogleeraar SANDER vangt aan, „ Het tooneel deezer waereld biedt den mensch twee voorwerpen ter beschouwinge aan, die op zich zelven zeer onderscheiden zyn. Wy kunnen de werken van God, of het doen en laaten der menschen, overweegen. Onze uiterlyke zinnen worden door de vrolyke beschouwing van de schoonheden der Natuur getroffen, maar onze uiterlyke wensch, den wensch der ziele, om gestadig met volkomenheden omringd te zyn, wordt zeer dikwyls door de waarneeming der heerschende zeden, en gewoonten, gekrenkt. Alles wat Gods werk en inrichting in de waereld is, is wys, nuttig, en werkt tot geluk en genoegen, en leidt tot volkomenheid, het hangt te samen met honderd andere weezens van zynen en anderen aart, en laat niet los; maar het meeste van het geen de menschen doen, geeft de enge paalen des verstands, en de geheime plooijen des harten, in welke de onreine zaaden verborgen liggen, te kennen. Hoe weinig weezenlyk volkomens, en voor andere medeschepzelen zonder schade werkend goeds, kunnen wy uitrichten? Hoe veel is er niet door menschen uitgevoerd en daar gesteld, dat geen andere bedoeling schynt te hebben, dan onze trotsche eer en dwaazen roem te verkondigen! Hoe veel dingen onderneemen wy, die geen waar uit aanbrengen? Hoe beschaamend is het voor ons, dat wy dikwyls by openlyken en verborgen toeleg meer bedoelen andere menschen ongelukkig te maaken, hunne wenschen te verydelen, hunne ontwerpen voor te komen, en hunne hoope tegen te werken! Hoe vernederend voor ons, dat de wyze beschouwer op aarde zo veele inrichtingen ziet, die meer tot verstooring, dan tot verheffing, der menschlyke waarde dient, dat ons weder van den weg verwyderd, op welken wy begonnen na volkomenheid te streeven! En wat bewyzen de ontelbaare twisten en verdeeldheden in de menschelyke Maatschappy anders, dan de moeilykheden, welke men zelfs by een deugdzaam leeven niet ontgaan kan, groot en menigvuldig zyn? De werken van God helpen, draagen, ondersteunen elkander, en vormen altyd een geheel. Maar het geslacht der menschen scheidt zich gestadig in ontelbaare hoopen, en vermoeid zich met stryden. In de vreedzaame natuur is de werkzaame Engel der liefde overal tegenwoordig, maar over de menschelyke Maatschappy zweeft de furie van eigenbaat, en de geest van nyd en boosheid breidt zyn Ryk overal uit. Wat wonder, dat de vriend

der

der Natuur by deeze beschouwing niet langer toeven kan? Wie kan het laaken, dat hy dit wonderlyk en tegen zich zelven strydend geslacht ontrent, en Gods werken, die altyd liefde en weldaadigheid ademen, weder opzoekt? Volgens het eenstemmig getuigenis van betere menschen ten allen tyden, is dit in de daad het zekerst middel om ons vaak tot treurigheid genegen hart weder te vervrolyken. Men vergeet de dwaasheden, de kinderlyke bezigheden, de ligtverwelkende eerekransfen, om welke veele dikwyls ademloos loopen, wanneer men van de wonderen der Natuur omgeeven is. Men verheft zich gelyk de zonnearend met vuur en kracht, en laat alle kruipende Insecten, voor welke het graaven en wroeten in de aarde een wellust is, in een onmeetlyken afstand beneden zich. Men drinkt aan den troon van God uit de eeuwig overzygende stroomen der reinste vreugde, wanneer de tweedragt der menschen schier alle beeken, die het leeven verfrisschen kunnen, getroebeld, of in onreine poelen veranderd heeft. Men wordt door het genot van het duizendvoudige goede, dat in het Godlyk Ryk is, dat nooit en nergens geheel kan ondergaan, schadeloos gehouden voor de drukkende gewaarwording der menigte gebreken en onvolkomenheden in alles, wat wy tot dagelyks gebruik, of tot verligting des levens, verkiezen. Men versterkt, door de zoete bezigheid met de Natuur, dagelyks in zich zelven de vrolyke en noodige overtuiging van Gods goedheid, welkers uitgietingen in den ruimsten omvang geen einde neemen. Hoe meer wy onderzoeken hoe helderder het licht wordt, terwyl wy de hoogste milddaadigheid van God moeten bewonderen. In het zuidelyk deel des Hemels is haast geen groote ster, die niet één of meer kleindere waerelden tot haare geleidster heeft. MAIJER heeft weder by eenige honderd vaste starren trauwanten ontdekt! Waerelden volgen op waerelden, zy rollen en wentelen onder elkander, in tallooze menigte voort, de zwarte sluier des nagts is overal met vuurvonken bezaaid, het gewelf des Hemels opent zich, aan het einde des dags, met onbeschryflyke verscheidenheid en stille majesteit; het oog vermoeid, en wenscht nog telkens langer te zien, het schrander brein vindt daar stof voor de eeuwigheid, en het staamrend kind gevoelt het groote en schoone van dit tooneel, en steekt de handjes na de dryvende maan; en alle deeze waerelden, deeze zonnen, planeeten, vaste sterren, wachters, maanen, ringen, met al-

alle haare dampkringen, den Hemel, de Aarde en Zee, en alles wat daar in is, heeft God in 't leeven geroepen. Zyn vrye wil gaf hun het aanweezen, vorm, beweeging, glans en schoonheid! En met dezelfde vaderlyke liefde, met de vreugde eens Scheppers, ziet hy nog heden van den eersten Engel tot op den zandkorrel, en van de verste sterre, welker eerste lichtstraal naauwlyks tot ons gekomen is, tot op het waterwormtjen, dat tegen den vloed kampt, neder. —— Zyne gansche Monarchie kent, doorziet, regeert hy zelve! Hy alleen, en zo, dat alles gelukkig moet zyn. Gepreezen zyt gy, edele weetenschap, die my derwaarts voert! Zyt gedankt, gy allen, die deeze goedheid en grootheid van God het eerst hebt leeren kennen. Wie ziet nog naar het gewoel der Menschen, naar den voorhof om, wanneer hy ten tempel Gods ingewyd is? Juicht den Heere alle gy waerelden! Dat de waterstroomen en bergen vrolyk zyn en hem looven!"

Hoe veel waarheids is in deezen aanhef! De Hoogleeraar ondersteunt deeze bedenkingen, in 't begin zyner voortgezette *Proeve eener Natuurgeschiedenis van de Zee*. „ Wie is het dien de zilvertoon der Natuur niet aangenaam klinkt? Is niet de kennis deezer groote werken het edelste en waardigste genoegen, dat den geest verzadigt en uitbreidt? Is dit niet de verheven bezigheid, die ons te gelyk gestadig in 't gevoel onzer voortreflyke waardigheid onderhoudt? Wanneer, onder het gouden schild der Natuur, zo veele duizend Millioenen schepzelen leeven en gelukkig zyn, kan ook ik — dit denk ik zo menigmaal ik my op de vleugelen der verbeelding boven waereld en zee laat voeren! — van hunnen en mynen Schepper zeer zeker verwachten, dat ik ergens anders, wanneer dit eerste punt myner bestaanlykheid voorby zal zyn, in andere hooger kringen volkomen het geluk genieten zal, dat myne ziel onophoudelyk met eene zekere onverzaadelykheid, waar toe zy door haaren aanleg en natuurlyke gronddrift schynt gerechtigd te zyn, vordert (†). Heeft de mossel en zeeëgel aan zyn rots alles wat hy noodig heeft om met wellust te leeven, en zou ik in 't geheim gestadig door ledige hoop, die nooit vervuld zal worden, verteerd worden? Alles, wat ik bekruip, gryp, en verover, stoot my

(†) Een Christen in de daad kan, ja moet zulks op duchtige gronden, in eene Goddelyke Openbaaring opengelegd, verwachten.

my te rug, of verlaat my, of bevredigt my maar half — slechts voor weinig oogenblikken, — en zou dit onvolkomen behoeftige leeven zo tot den dood voortgaan, en agter het duister pad des vervolgers, die my ook het laatste goed ontneemt, geen tockomende dageraad, geen lichter oord, geen helderer waereld komen, — zo is God onrechtvaardig en eenzydig, zo is hy niet de volkomen wyze, het beste en liefderykste weezen. De zeesterren verkondigen zyne grootheid, hunne welspreekenheid is Mechanismus en geen gevoel. Ik heb nevens het werktuiglyke, dat hy ook my gaf, het vermaak hem te kennen, ik kan hem beminnen, aanbidden, pryzen, navolgen, en kan myn dankoffer brengen. Waar toe deeze kracht, waar toe deeze hoogere bekwaamheid, wanneer ik noch hier, noch daar, myne ziele overvloed en ruste belooven mag."

Onder het overschryven hebben wy meermaalen gewenscht, dat de Vertaaling vloeibaarder en meer *Nederduitsch* was. Eene grootere naaukeurigheid zou, aan dit Werk, een nu ontbeerend fraay hebben kunnen byzetten.

Vervolg op M. N. CHOMEL, *Algemeen, Huishoudelyk, Natuur- Zedenkundig- en Konst-Woordenboek, door* J. A. DE CHALMOT. *Verrykt met Kunstplaaten. Vyfde Stuk. Te Campen, by* J. A. de Chalmot; *en te Amsteldam, by* J. Yntema, 1788. *In gr. Quarto*, 168 *bladz.*

De leerzaame verzameling van den Heer *Chomel* ontvangt door dit Vervolg, by aanhoudendheid, eene vermeerdering, die het gebruik van dit werk bestendig blyft aanpryzen, door de toevoeging van nieuwe Artykelen, of van nadere berigten, nopens deeze en geene byzonderheden alvoorens gemeld. Van dit laatste levert ons de in dit Stuk voorgestelde beschryving van den *Faizant* op nieuw een voorbeeld; waarin de Schryver zich inzonderheid bepaalt, tot die soort van *Faizanten*, welke in ons Land geplant is, en thans aldaar huisvest; die de Heer *Nozeman* naauwkeurig beschreeven heeft, en wiens berigt in dezen overgenomen wordt.

Volgens het zelve ontleent deeze Aziatische Vogel haaren naam van de Stad of de Rivier *Phasis* in Mingrelie, die 't Kolchische doorloopt, en van waar men wil dat de Griek-

Griekfche Argonauten dezelven na andere gewesten overgevoerd hebben. Het blykt, dat men deezen Vogel, om deszelfs uitneemende fchoonheid, oudtyds grootlyks ontzien en gefpaard heeft; doch dat de Romeinfche lekkerbekken, vervolgens, eene groote flagting onder dezelve veroorzaakt hebben. Van gansch andere gedagten was, in laatere dagen, *Frederik* de Hertog van Saxen, die 200 Faizanten in Saxe plantte, onder verbod van ze te vangen, waarop ze aldaar fterk vermenigvuldigden. — In de Provincie van *Holland* is de aanteelt der Faizanten, in 't wilde leevende, hier en daar zeer wel geflaagd, vooral langs den ftillen Duinkant, in kleine Elzenbosfchen, met frisch water voorzien, en in de nabyheid van Haver en Garstäkkers. Zedert dat de moedwillige ftrooperyën, door 't Jagtgerigt, merkelyk beteugeld zyn, is dit gevogelte hier te Lande fterk toegenomen; en daar de Faizanten van natuure te log en van eene te korte vlugt zyn, om te verhuizen, zo blyven zy by ons; en kan hun Geflagt overäl, daar boschägtige gedeelten zyn, duinval en zaailand is, worden aangekweekt, onder eenige geringe voorzorg voor deezer Dieren leevensonderhoud, geduurende de grootfte geftrengheden van den winter. —— Men kan, gelyk de opmerktende *Nozeman* verder aanmerkt, zich bykans niet genoeg verwonderen over het fraaie der Faizanten, ja 't zou niet vreemd zyn, dat Menfchen, die ze nooit natuurlyk gezien hadden, op het zien van derzelver gefchilderde aftekening, zulk eene fchildery voor een enkel ftuk van verbeelding hielden: en intusfchen zou die fchildery, hoe fraay ook uitgevoerd, nog byster uit de hand vallen, zo dra men den Vogel zelven, en wel inzonderheid den Haan, in oogenfchyn kreeg. —— Zie hier de nadere befchryving, welke ons de Heer *Nozeman* van deezen fchoonen Vogel geeft.

„ De Haan en Hen zyn omtrent even groot: de eerfte „ is een weinig klocker. De Haan, by voorbeeld, is „ twee- en- dertig, en de Hen agt- en- twintig, Rynland- „ fche duimen lang, gemeeten van het fpits des Beks af, „ tot aan de punt van den ftaart, regt uit. Hunne uit- „ gebreide vlerken maaken eene vlugt van omtrent dertig „ duimen. De voorwaards omgeboogen en tot opraapen „ gefchikte *Bek* is, van 't fpits tot aan den hoek der gaa- „ pinge, iets meer dan eene duim lang, en trekt, daar de- „ zelve anders eene blaauwägtige hoornkleur heeft, als de „ Vogel wat ouder wordt, naar 't witte. Boven onder de

Nebbe, tegen 't voorhoofd aan, ligt een bultig en vleeschagtig *Vlies*, onder het welke de Neusgaten als bedekt zyn. De *Oogkringen* zyn uit den geelen, het welk fierlyk afsteekt op het *roode Vlies*, het welk kaaler dan de harsenpan, van kort onder de Neusgaten af, zich uitstrekt tot even over het gehoor: op de zyden van het welk eenige lange Vederen liggen, welke hy uitzet, als 't op een vegten tegen een mededinger naar de Hen, aankomt. Zwart, met eenen purperen weerschyn, zyn de kleine Vedertjes, die op het uiterste *Voorhoofd* tegen de bovenste Nebbe aanliggen. De *Kruin* en 't opperste gedeelte van den Hals zyn donkergroen en wonderbaar glanzig, als satyn, en, naar mate het licht daarop valt, van sterker of flaauwer weerschyn uit den blaauwen. Purperverwig is de *Hals* op zyde, gelyk ook de *Keel*, terwyl eeniglyk de randjes van 't gevederde dier deelen, met groen en purper zyn afgezet. De *Borst* en *Schouderen* zyn bekleed met zeer fraay rosverwig gevederte, zwartägtig of donker purperägtig gekleurd, en luisterryk van gloed, naar rede van het daarop vallende licht, hier uit den blaauwen, daar uit den groenen, onder de heerschende goudkleur, welke dwars over de vederen ligt. De *Bovenrug* is bedekt met vederen, wel van dezelfde roode of goudkleur, doch tusschen beide puntiger, met witte boogjes of hoeken, getekend, die den purpergroenen rand afbreeken. Deeze schildering neemt over de helft van den Rug af; dewelke voorts, tot over den grond van de Bestierpennen toe, donker rosverwig is. Het blinkend geschelpte der Borstvederen is verder naar beneden minder digt, de vederen worden daar grooter, en de gloeijend blinkende randen van dezelve staan wyder van een; terwyl naar den Aars toe de rosheid meer en meer toeneemt, en het gevederte aldaar geene afgezette randen vertoont, uitloopende als 't ware in zeer fyne hairige vezeltjes. De *Vlerken* zyn bekleed met helder bruinägtige vederen, en die aan den *Elleboog* zyn eenigermate wit van randen. De bovenste en kleine *Slagpennen*, zyn uit den graauwen geblokt, en de grootere Slagpennen insgelyks, doch helderer. Op de *Dyen* heerscht de donker rosse kleur. De *Pooten*, *Vingeren* en *Nagels* zyn graauw, en 'er is een kennelyk *Tusschenvlies*, het welk de drie voorvingeren verbindt. De Haanen der Faizanten hebben zeer scherp gepunte, doch korte en zwarte, *Spooren*. De *Staart* is weinig korter dan de Vogel zelve. De middenste van deszelfs agttien Pennen zyn de langste, zy zyn rosägtig bruin,

bruin, naby de schaft graauw, en met zwarte blokjes getekend.

„ De Hen, schoon op zig zelve geene onzindelyke maar een zeer nette Vogel, haalt egter in fraaiheden en glanzen van kleuren by den Haan niet. Zy is over 't geheel Kwartelverwig. Zy heeft eene gelyksoortige roode Plek, doch bleeker, waarin de Oogen staan. Haar staart is graauwer en wyder gestriemd of geblokt, dan die van den Haan.

„ De *Faizante Haanen* gedoogen in hunne nabyheid geene anderen. Dit nayverige zit zo diep en vast in hunnen aangebooren aart, dat men hen, zelfs in *Faizanteryen*, wel afgezonderd van elkanderen moge houden. Doorgaans houden zich twee Hennen by eenen Haan. Zy geeven ieder jaar maar één broedzel, leggende de Hennen wel omtrent de twintig stuks Eijeren, van welken sommigen door de Wezeltjens geroofd, en sommigen Geld- of Schelpëijeren worden. Bezwaarlyk zouden zy 'er meer dan tien, te broeden zittende, kunnen beslaan; en zy koomen gemeenlyk slegts met vier of vyf Kuikens uit het Nest. Zy worden, door de Haanen niet getreeden, dan in de maanden Maart en April, als wanneer men hen, omtrent hunne verblyfplaats, ligtelyk ontdekken kan, uit het gerugt, welk zy door het klappen met hunne Vlerken veroirzaaken. Zy maaken weinig omslag van het *Nest*. Het zelve is zonder konst aangelegd in de ruigte, een vriel van wat Hooi en dorre Struiken, en de Kuikens koomen gemeenlyk den twintigsten dag uit den Dop. Sommige schryven, dat de Eijeren der *Faizanten* gestippeld zyn; doch de Heer *Nozeman* betuigt aan dat, het welk hy in zyne grootte en kleur heeft afgebeeld, geene spikkels te bespeuren waren. Ook herrinnert hy zich niet, ooit eenige anderen gezien te hebben, dan eveneens gekoleurd, naamelyk oliesteenverwig. De vermaarde *Zinanni* moet ook geene andere dan zodanig gekleurde en ongestippelde ontmoet hebben, uitwyzens zyne Figuur, getekend met No. 5.

„ De *Faizanten* houden, indien zy daar van niet gestoord worden, hunne Roest- of Verzamelplaats om hoog in het geboomte der jeugdige Boschjes, die zy zich ter wooninge gekoozen hebben. De Stroopers bespieden deeze plaatsen aan der Faizanten drek, en leggen onder dezelve, by stille en donkere nagten, eenige stukken Zwavel te branden, waar door de Vogels bedweld worden en

nedervallen. Hun Aas vinden zy aan Zaaden en klein kruipende Gedierte, welk zy of op den grond aantreffen, of schroeffelende uit denzelven ophaalen; beminnende zy bovenal de Eijeren der Mieren. Men kan de Haanen verschalken in Paardehaire strikken, onder eenige omgeboogde takjes opgehangen, agter dewelke men een Spiegel stelt: hunne jaloersheid doet hen op hunne eigene beeldtenis in den Spiegel, als op eenen mededinger naar hunne Henne, driftig aanvallen, en zy warren zich in den strik."

By dit voorbeeld uit de Natuurlyke Historie, zullen wy nog een staal van eene andere natuur voegen, behelzende eene ophelldering der zo gebruikelyke spreekwyze van *iets op zyn elf en dertigst te willen hebben of doen.* De Provincie *Friesland*, naamlyk, wordt bestierd door 's Lands *Staaten*, welke bestaan uit *Volmachten* of *Gevolmachten*, (eigenlyk, zo als men elders zegt, *Gekommitteerden*,) niet alleen der XI *Steden*, maar ook der *Landen* of der XXX *Grietenyen*, in welken de drie kwartieren *Oostergoo*, *Westergoo* en *Zevenwolden* afgedeeld zyn. Uit deeze Regeeringsvorm nu leid de Heer *Bachiene*, (gelyk hier op 't Artykel *Elf- en dertig* aangetekend wordt,) in zyne *Beschryving der Nederl. II Deel*, *bl.* 1191, de volgende zeer waarschynlyke origine deezer spreekwyze af. „De Leezer, die de manier van spreeken, *iets op zyn elf- en dertigst te willen hebben*, *of op zyn elf- en dertigst te doen*, of dergelyke, wel menigmaal gehoord, maar nooit geweeten mogt hebben, van waar dezelve herkomstig zy, zal hier den oirsprong daarvan ontdekken konnen: want, vermits de *Friesen* in dat denkbeeld staan, hunne Regeeringsform, uit de Gemagtigden der XI Steden en der XXX Grietenyen samengesteld, de *volmaaktste* te wezen, die men elders vinden mag, zo zal, op zyn *elf- en dertigst* te doen, niet anders beduiden, dan iets ter *juister* en *volmaakter* wyze uit te voeren; van waar die spreekwyze ook tot de andere Nederlanders overgegaan is."

Op het afschryven van deeze opheldering, dit Woordenboek toe zullende doen, valt ons oog, met het omslaan der bladeren, nog op het artykel *Eertytels*, dat verscheiden aanmerkingen over dit onderwerp behelst: maar 't is te lang om het hier nog plaats te geeven: alleen zullen wy 'er eene zeer wel gepaste aanmerking uit over neemen.

„*Monsieur* en *Monseigneur* zyn twee Fransche woorden,

den, die men beide door *Myn Heer* vertaalt, daar nogthans hunne betekenis hemelsbreedte van elkander verschilt. Een soortgelyk onderscheid, want juist het zelfde durf ik niet zeggen, heeft men in 't Nederduitsch, tusschen *Wel Edel Gebooren Heer* en *Wel Edel Hoog Gebooren Heer*, of, zo men aan Persoonen van Regeering of Amptenaaren schryft, *Wel Edel Gestrenge Heer*, het zy het eene tabbaard-pen-of degenvoerende *Gestrengheid* is: voorts schryft men *Wel Edel Heer*, *Myn Heer*, *Monsieur*, *Meester*, enz. enz. Myne eigenliefde zou my waarlyk onder 't schryven deezer aanmerking byna hebben vervoerd, om te gelooven, dat wy 't, ten deezen opzichte, verre op de Franschen winnen, met keur van *Eernaamen* en onderscheidene trappen van *Heerschap*; dan ik herinnere my ter goeder uure, dat *Wel Edel Heer* thands zeer veel kans heeft, om alle de laager volgende in onbruik te brengen. Zeker oude Rhetoryker, die op zyn beurt ook wel eens plag gelyk te hebben, schreef onder 't wapen van den Baron . . . . . deeze welluidende vaarzen.

Doen men schreef *eerzaamen* en *vromen*
Was 'er nog deucht te bekomen;
Doen men schreef *ernfesten* en *wyzen*
Was 'er nog veel te pryzen;
Maar nu men schryft *Hoog Edel Gebooren*
Is alles verlooren.

Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden. Vyftiende Deel, Tweede Stuk. Bevattende het Vervolg der Beschryvinge van Friesland. Te Amsterdam, by P. Schouten, enz. 1787. *In groot octavo, 289 bladz.*

Tot een slot der beschryvinge van de Grieteny *Hemelumeroldevaart* en *Noordwolde*, geeven ons de vervaardigers deezer Stukken, by den aanvang van dit tweede, een naauwkeurig verslag van de Steden *Hindeloopen* en *Workum*, welker melding in 't voorige Stuk nog agtergebleeven was. En hieraan is voorts gehegt een berigt van de negende en laatste Grieteny van *Westergo*, het *Bildt* geheeten. Dezelve is een Polder, of verslykte inham, tusschen de uitsteekende punten van Barradeel en Ferwerderadeel, die ten Noorden aan de Zee grenst, en ten Oosten, Zuiden en Westen van Ferwerderadeel, Leeu-

Leeuwarderadeel, Menaldumadeel en Barradeel gescheiden wordt, door den ouden Zeedyk van den mond der Middelzee, die weleer, toen het Bildt nog een openbaare Zeeboezem was, het land voor overstroomingen moest beveiligen. Zy heeft maar drie Dorpen, welken in de volgende orde stemmen: 1.) *St. Jakobi Parochie.* 2.) *St. Anna Parochie*, en 3.) *Vrouwen Parochie*; aldus genoemd naar de Heiligen, aan welke de Roomsche bygeloovigheid hen heeft toegewyd. Doch, behalven deeze drie Dorpen, behooren 'er ook toe de buurt de Oude Bildtzyl en een gedeelte, van de Leye, met daarenboven eenige gehugten, langs den Ouden Bildtdyk en de Hoeven ten Westen van Jacobi Parochie. Met een verslag van 't merkwaardige nopens deeze Grieteny, loopt de beschryving van *Westergo* ten einde; en ze wordt, even als die van *Oostergo* gedaan is, beslooten, met eene opgave van den staat van alle de Landsfloreenen, op de vastigheden en Landeryen in *Westergo*.

Na de beschryving van *Oostergo* en *Westergo*, volgt natuurlyk die van Frieslands derde of laatste Kwartier, met naame *Zevenwolden*; ook wel de *Wouden* geheeten; om dat dit Kwartier, vooral naar 't Oosten, meerendeels uit hooge Veenen, Bosschen en Zandgronden bestaat. Het grenst ten Noorden aan Rauwerderhem en Smallingerland; ten Oosten aan de Groninger Ommelanden en Drenthe; ten Zuiden aan Drenthe en Overyssel; en deszelfs Westelyke en Noordwestelyke grenzen zyn eindelyk de Grienenyen Hemelumeroldevaart en Wymbritseradeel in Westergo. Uit den naam *Zevenwolden* denkt men ligtlyk op eene zevenvoudige verdeeling, en vermoedelyk had ze in vroegere dagen plaats; maar thans telt men 'er tien Grietenyen in.

De eerste is *Utingeradeel*, dat zes stemmende Dorpen heeft. 1) *Oudehoorn*, 2) *Nes*, 3) *Akkrum*, 4) *Ter Horne*, 5) *Ter Kaple*, en 6) *Ækmaryp*. —— Hieraan volgt de Grieteny *Ængwirden*, hebbende vier Dorpen, 1) *Gersloot*, 2) *Tjallebird*, 3) *Lunjebird*, en 4) *Terband* of *Katharina-band*. —— Wyders *Doniawerstal*, waarin men veertien Dorpen telt. 1) *Goingaryp*, 2) *Broek*, 3) *Ouwsterhaule*, 4) *Ouwster Nyega*, 5) *Oldouwer*, 6) *Doniaga*, 7) *Tjerkgaast*, 8) *St. Niklaasga*, 9) *Idskenhuizen*, 10) *Ter Oele*, 11) *Dyken* of *Indyken*, 12) *Langweer*, 13) *Boornzwaag*, en 14) *Leegmeer*. —— Voorts *Haskerland*, dat zeven Dorpen heeft: 1) *Westermeer*, 2) *Snikzwaag*,

zwaag, 3) *Haskerdyken*, 4) *Nieuwe Haske*, 5) *Oude Haske*, 6) *Hasker Horne*, en 7 *Joure* of de *Jouwer*. —— De vyfde Grieteny is *Schooterland*, waarin, behalven het grootste gedeelte van 't *Heerenveen*, achttien (*) Dorpen liggen: 1) *Hornsterzwaag*, 2) *Jobbega* of *Jubbega* en *Schurega*, 3) *Oude Horne*, 4) *Nieuwe Horne*, 5) *Katlyk*, 6) *Brongerga*, *Nieuw Brongerga* of *de Knype en Mildam*, 7) *Oudeschoot*, 8) *Nieuwe* of *Nyeschoot*, 9) *Rottum*, 10) *St. Johannisga*, 11) *Rotstergaast*, 12) *Rotsterhaule*, 13) *Rohel* of *Nyega*, en 14) *Delstrahuizen*. —— By deeze komt *Lemsterland*, hebbende vyf Dorpen: 1) *de Lemmer*, 2) *Eesterga*, 3) *Vollega*, 4) *Oosterzee*, en 5) *Echten*. —— Vervolgens *Gaasterland*, dat zeven Dorpen heeft: 1) *Wyckel*, 2) *Sondel* of *Sindel*, 3) *Nye Mirdum* of *Mardum*, 4) *Oude Mirdum*, 5) *Mirns en Bakhuizen*, 6) *Harich en Balk*, en 7) *Rugehuizen*. —— In dit District ligt *Slooten*, op den gewoonen doortogt uit Overyssel in de Zevenwouden naar Westergo, de achtste in rang der stemmende Friesche Steden, en de eenige in 't Kwartier der Zevenwouden. —— Voorts heeft men hier de Grieteny *Upsterland* of *Upsterland*, onder welke dertien Dorpen behooren: 1) *Beets*, 2) *Beetsterzwaag*, 3) *Olterterp*, 4) *Ureterp*, 5) *Sigerswolde*, 6) *Duurswolde*, 7) *Wynieterp*, 8) *Hemrik*, 9) *Lippenhuizen*, 10) *Ter Wispel*, 11) *Korte Zwaag*, 12) *Lange Zwaag*, en 13) *Luxwolde*. —— De negende Grieteny is *Stellingwerf Oosteinde*, en bestaat uit tien Dorpen: 1) *Olde* of *Oude Berkoop*, 2) *Nieuwe* of *Nye Berkoop*, 3) *Makkinga*, 4) *Donkerbroek*, 5) *Haule*, 6) *Oosterwolde*, 7) *Vochtele*, 8) *Appelsche*, 9) *Langedyk*, en 10) *Elslo*. —— Ten laatsten heeft men hier nog de Grieteny *Stellingwerf Westeinde*, met twintig Dorpen: 1) *Boyl* of *Beuil*, 2) *Noordwolde*, 3) *Finkega*, 4) *Steggerden*, 5) *Peperga*, 6) *Blesdyk*, 7) *Nye Holtpade*, 8) *Olde Holtpade*, 9) *Wolvega*, 10) *Sennega*, 11) *Oude Tryne*, 12) *Nye Tryne*, 13) *Spangen*, 14) *Scherpenzeel*, 15) *Mon-*

(*) In de volgende telling heeft men 'er slegts *veertien*. Volgens het *Geographisch Woordenboek van Friesland* heeft men 'er *achttien*, met afzonderlyk te tellen, *Schurega*, *Nieuw Brongerga* of *de Knype*: *Mildam* en *Oldega*, of *Uitdyken*; welken egter op zig zelve geen stem hebben; en welk laatste Dorp, naar luid van 't hier gegeeven berigt, reeds in 't jaar 15.5 afgebrand en nooit weder opgebouwd is.

Monnikebuuren, 16) *Oude Lemmer*, 17) *Nye Lemmer*, 18) *Nye Holtwolde*, 19) *Olde Holtwolde*, en 20) *Ter Idzerd*.

Van deeze Grietenyen en derzelver Dorpen, mitsgaders van de Stad *Slooten*, geeft men ons in dit Stuk een voldoenend berigt, met melding der byzonderheden, die opmerking verdienen; ook van zulken, in welken een Vreemdeling juist geen belang stelt, maar die de Ingezetenen van zodanig een Gewest tog gaarne aangetekend zien. —— Onder alle deeze opgenoemde Plaatzen, in het Kwartier *Zevenwolden*, waar van verscheiden haare gevalligheid hebben, is 'er buiten twyfel geen, dat het oog derzulken, die Friesland doorreizen en bezigtigen, sterker trekt dan het *Heerenveen*; uit welken hoofde de Landzaaten ook gemeenlyk de Vreemden, die hen bezoeken, derwaards geleiden, om hen dit aanzienlyk Vlek, dat ook wel den naam van 't *Friesche 's Gravenhage* draagt, vooral te vertoonen. Wy vinden het dus ook niet oneigen, hier ter plaatze het voornaamste van deszelfs beschryving over te neemen.

,, Het *Heerenveen*, (dus luidt het verslag,) ligt ongeveer zeven uuren gaans ten Zuidoosten van Leeuwarden, en is zyne opkomst alleen verschuldigd aan de turfgraavery, hier ter plaatse begonnen, omtrent het jaar 1551 (†), wanneer de Heer Pieter van Dekema, Ridder en Raad in den Hove van Friesland, en zyne Kompagnons, de Heeren Kuik en Foits, de hieromtrent liggende Veenen kochten, die van wegens dit Koopgenootschap der Heeren Kompagnons, of der Heeren Veenen, werden genoemd, en uit welke benaaming die van 't allengs aanwassende Vlek 't Heerenveen is gesprooten.

,, In 't begin was deeze onderneeming aan groote zwaarigheden onderhevig, dewyl men geene vaart had, om de turf behoorlyk te verzenden. Men begon hierom eene doorvaart te zoeken, omtrent het Dorp Oudehorne tot in de Kuinder, om van daar te komen in de Zuiderzee: dan dewyl deeze uitwatering te ondiep wierd bevonden, werd 'er

(†) Aan deeze laate opkomst schryft men het toe, dat het *Heerenveen* niet aangetroffen wordt op de lyst der Dorpen, die een zeker getal van stemgeregtigde huizen en landeryen onder zig hebben; dewyl het naamlyk in dien tyd, toen het getal der Stemmen van elk Dorp bepaald wierd, nog niet in weezen was.

'er eene vaart van de Haskerdyken gegraaven tot die Veenen, op welke allengskens het Vlek is gebouwd. Deeze vaart werd in den tyd van vyf jaaren voltrokken, en de turf langs dezelve verzonden, niet alleen in deeze Provincie, maar meest buiten dezelve naar Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en zelfs Braband; waardoor veelen werden uitgelokt om zich hier ter plaatse neêr te zetten tot oeffening van allerhande Koopmanschap en Handwerken. Hier door is te wege gebragt, dat, binnen eene Eeuw, deeze vaart, van de Hasker en Terbandster Schans af tot aan de Bontebok toe, eene lengte van byna twee uuren gaans, aan beide zyden met fraaie Burgerhuizen en deftige Boerewooningen is bebouwd geworden; ziende men dus, uit het weleer woest en moerassig Veen, 't schoone Heerenveen met de Knype te voorschyn komen. Deeze vaart, van 't Hasker Konvent afgerekend, is ongeveer vyf uuren gaans lang, en loopt tot in het Heerenveen Zuidwaards, en vervolgens Oostwaards tot in de Kompagnons Veenen. Wegens den allengskens opryzenden grond, zyn in dezelve, om ze vaarbaar te houden, vier Schutsluizen gelegd, welker eerste in 't Heerenveen zelve wordt gevonden."

Onze Autheur tekent verder, met opzigt tot het Geschiedkundige, aan, het deel dat dit Vlek had in de Oorlogsonlusten, zo in 't jaar 1622 als 1672. En wyders hoe men alhier, eerst in 't Jaar 1613 een eigen Predikant verkreeg; die den Godsdienst in eene Schuur verrigtte, tot dat 'er, in 't Jaar 1633, eene Kerk gesticht werd: welke thans, ten deele tot eene Waag, ten deele tot eene Nederduitsche School, dient: hebbende de Grietman van Schooterland, by gelegenheid van eenige ontstaane onlusten, over den eigendom van den grond dier Kerk, tusschen de Grietenyen van Schooterland en Ængwirden, reeds in 't jaar 1537, binnen zyne Grieteny, eene nieuwe Kerk doen bouwen; welke aanbesteed werd voor de somma van 9560 Guldens. —— Het is, naar het hier gegeeven berigt, een deftig Kruisgebouw, uit welks midden een fraaie en doorlugtige toorn oprysť, die vier uurwyzers heeft, en met heel en halfuurs Klokkenslag voorzien is. In het zelve vindt men veele wapens, zo van Adelyke als van aanzienlyke Familien, die hier voormaals gewoond hebben, benevens verscheiden aanzienlyke gestoelten; mitsgaders eene pragtige Tombe, van wylen den Heer Martinus van Scheltinga, in leven Grietman

van

van deezen Deele. De Kerkenraad bestaat uit den Predikant, vier Ouderlingen en vier Diakonen. —— De Hervormde Ledematen, die in dat gedeelte van 't Vlek woonen, 't welk onder de Grieteny van Haskerland gelegen is, behooren niet tot deeze Kerkgemeenschap, maar onder de Gemeente van Haskerdyken en Nieuwe Haske. — De Doopsgezinden of Mennoniten hebben 'er, hunne oude Vergaderplaats niet meer tot den Godsdienst gebruikende, in 't Jaar 1762, eene nieuwe Kerk doen bouwen. Weleer was deeze Gemeente vereenigd met die van de Knype; doch thans is ze met een eigen Leeraar voorzien, die, in de Studiën opgeleid, met één Kerkvoogd, één Ouderling en twee Diakonen den Kerkenraad uitmaakt. —— Voorts staat 'er even buiten het Vlek, ten Oosten in het Meer, ook nog eene Roomsche Kerk, welke door éénen Priester bediend wordt.

Het getal der Huizen op 't Heerenveen beloopt thans, zegt onze Berigtschryver, ruim 400; waarvan 'er ruim 80 onder Haskerland, en ruim 70 onder Ængwirden behooren, maakende de overige ongeveer 260 huizen, die in de Grieteny van Schooterland (§) staan, niet alleen het grootste, maar ook tevens het aanzienlykste, gedeelte uit. Men vindt hier, onder een groot aantal fraaie Burgerhuizen, ook nog eenige aanzienlyke Heerenhuizen, waar onder voornaamlyk uitmunten, dat van den Heer E. A. van Idema, Grietman van Ængwirden, 't welk met een fraaien toren versierd is; dat van de Vrouwe Weduwe van Wylen den Heer M. C. van Scheltinga, en dat van de Heeren van Grovestins, het welk voor deezen ook een toren had. —— Verder wordt ons hier gemeld, dat op het Heerenveen, ter oorzaake van de groote en goede gesteldheid der plaatze, zedert veele jaaren niet alleen bestendig het Klassis der Zevenwouden, (‡) maar ook, om

(§) „ 't Is aanmerkelyk, zegt onze Schryver wat vroeger, dat de scheidlinien der drie Grietenyen, Ængwirden, Haskerland en Schooterland, juist samen loopen in 't Vlek 't Heerenveen, 't welk, dus in drieën gesplitst, tot drie verschillende Grietenyen behoort."

(‡) De Hoogleeraar *Bachiene* tekent in zyne *Kerkelyke Geographie*, bl. 195, deswegens het volgende aan. „ Alhoewel de Stad *Sloten* mede ligt op den bodem des Kwartiers *Zevenwolden*, was deze nochtans te verre op deszelfs uiterste grenzen gelegen, om tot eene bekwaame plaats van Vergaderingen deezer Klassis te dienen.

om het zevende jaar, het Synode van Friesland gehouden wordt; en dat de Leden dier Kerkvergaderinge zig aldaar ruim zo gewillig gehuisvest en gulhartig onthaald vinden, als in één der Vriesche Steden.

„ 't Heerenveen is, (indeezervoege vervolgt wyders het hier gegeeven berigt,) zo Volk-, Koop- en Neeringryk, dat 'er genoegzaam alles te bekomen is, wat eene Stad kan opleveren. Men vindt hier verscheiden Scheepstimmerwerven, drie Kalkovens, een Rog- en Weitmolen, een Rog-, Weit- en Pelmolen, een Houtzaagmolen, eene Pottebakkery, een Lynbaan, en eene Boekdrukkkery: ook zyn veele Schippers en Schippersgezellen hier woonachtig, terwyl veele Koopliedeu handel dryven in allerlei Waaren, en de Ambachtslieden allerhande Handteeringen oeffenen. De Weekmarkt, die des Saturdags gehouden wordt, is zeer aanzienlyk, zo van wegen den buitengewoonen toevloed van menschen, als toevoer van allerhande Waaren. Op zulke dagen ziet men 'er niet alleen verscheiden Veerschepen van veele Steden en Dorpen, maar ook dikwerf meer dan tweehonderd Wagens, met Boekweit, Rogge, enz., beladen, uit Drenthe, Oost- en West-Stellingwerf, en Schooterland. Ook heeft men hier eene schoone Vleeschmarkt, als mede, in 't Voorjaar, vier, en in den Herfst, zes weeken lang, eene aanzienlyke Beestemarkt, die beide nog geduurig toeneemen; wordende hier insgelyks niet weinig Boter verkocht. De Jaarmarkt, die op Pinkster Maandag en Dingsdag invalt, is, wegens den grooten toevloed van Menschen, zeer bekend. Behalven de menigvuldige doorvaart van Schepen, met turf en hout beladen, strekt niet weinig tot vermeerdering van den bloei des Vleks de menigte van reizigers, die door het zelve van en naar Overyssel, Drenthe, Gelderland enz., trekken. —— Sedert het jaar 1750 heeft dit Vlek niet weinig in welvaart toegenomen, door 't aanwinnen der turf-

nen. Daarom heeft men, by de verdeeling van alle de Standplaatzen dezer Provincie, tot zekere Klassen, de Stad *Sloten*, beneven alle de Dorpen van *Gaasterland*, van de Klassis van *Zevenwolden* afgezonderd, en dezelve tot de Klassis van *Sneek* gebragt: en is het Vlek *Heerenveen* tot de bestendige Vergaderplaats verkooren; het welk genoegzaam in 't midden van dit Kwartier ligt." Dit Vlek is de tweede in rang der zeven Synodale Vergaderplaatzen, zynde 1. *Leeuwarden*. 2. *Heerenveen*. 3. *Sneek*. 4. *Bolsward*. 5. *Franeker*. 6. *Harlingen*. 7. *Dokkum*.

turfgraaveryen, onder de nabuurige Dorpen van Oude- en Nieuwe Haske en St. Jansga. In deeze ſtreeken moet de Klyngrond uit de diepte worden opgehaald, ten welken einde jaarlyks honderden van vreemdelingen uit Westphalen en van elders herwaards komen.

„ Het Vlek Heerenveen vertoont zich, ten Zuidwesten, met de Knype ter rechterhand, en de Schans [eene buurt van Nieuwe Haske] ter ſlinkerhand, als eene wyd uitgeſtrekte Stad, pronkende met twee torens in 't midden, en een ter ſlinkerhand. De omtrek van dit Vlek is zeer vermaaklyk, en voorzien met fraaie wandelwegen; terwyl het zelve van binnen, door zyne volkrykheid en fraaie gebouwen, uitmunt, en men zich overvloedig met visſchen en jaagen in de nabuurſchap kan vermaaken."

Onder de hier boven aangeduide wandelwegen is geene van de minſte, die van 't *Heerenveen* na 't *Oranjewoud*; van welke Lustplaats wy ter deezer gelegenheid nog kortlyk gewag zullen maaken. 'Er ligt, naamlyk een goed halfuur van 't *Heerenveen*, ten Noordoosten van *Oudeſchoot*, in de buurt *Schooterwoud*, digt by *Brongerga*, eene vermaaklyke Lustplaats van Z. D. H. den Heere Prinſe Erfſtadhouder, het *Oranjewoud* geheeten, waar van ons hier het volgende gemeld wordt.

„ Dit huis, waarop Prinſesſe Albertina van Nasſau, gebooren Prinſesſe van Oranje, den meesten tyd van haaren weduwlyken ſtaat heeft doorgebragt, na dat zy het Stadhouderlyk beſtier aan haar Zoon, Hendrik Kazimier, had overgedraagen, beſtaat uit twee vleugels, die thans door den Kastelein worden bewoond; zynde het Lichaam des Gebouws nooit voltrokken geworden. Ten Zuiden van 't zelve vindt men een grooten uitgeſtrekten Tuin, voorzien met allerlei Vruchtboomen, Planten en Bloemen. Ten Noorden, achter de huizing, is eene Oranjery, waar in veele ſchoone Oranjeboomen gevonden worden; terwyl men ten Oosten een vermaaklyk Sterrenbosch en Doolhof ziet. Daarenboven is deeze Heerlykheid omringd met verſcheiden Bosſchen, waarin veel Wild en zingend Gevogelte wordt gevonden; gelyk ook met fierlyk beplante cingels, aangenaame wandel- en rydwegen, benevens bekoorlyke Weid- en Korenlanden."

Voorts wordt deeze beſchryving van 't Kwartier *Zevenwouden*, even als die der voorige Kwartieren, beſlooten, met eene opgave van den Staat van alle de Landsfloreenen, op de vastigheden en landeryen in 't zelve.

De

De hedendaagsche Stoicyn, door den Heer W. E. DE PERPONCHER. *Tweede Deel. Te Utrecht, by de Wed.* J. van Schoonhoven. *In gr. 8vo.* 308 *bladz.*

Onze voorige Aankondiging van het Werk, welks Tweede Deel thans voor ons open ligt (*), heeft genoegzaam de Aanleiding *tot*, het Plan *van*, als mede de wyze *waar op* het wordt voortgezet, ontvouwd; en bevat dit Deel een aantal Zedekundige Onderwerpen, op dien eigensten trant uitgevoerd. Alle Gesprekken zyn niet even gewigtig, alle Onderwerpen niet even gelukkig, behandeld. De omstandigheden des tyds, waar in de Heer DE PERPONCHER dit Deel, geduurende zyn verblyf te *Amersfoort*, heeft vervaardigd, is, gelyk hy zelve verklaart, niet alleen oorzaak van menigvuldige Drukfeilen en mindere onagtzaamheden; maar ook van gebrek aan genoegzaame uitwerking en beschaaving. Desgelyks draagen eenige Gesprekken merktekens van den invloed dier dagen op 's Schryvers geest, die, ingevolge hier van, naar de onderscheidene denkwyze, verschillend zullen opgevat, van deezen gepreezen, van geenen gelaakt, worden. Een groot gedeelte des Gespreks, *over de Vryheid in den Burgerstaat*, is van dien aart. 't Is onze zaak niet, ons in dien twist te mengen, schoon wy deeze aanduiding niet voorby mogten.

't Lust ons, als zynde dit een der kortste Gesprekken, grootendeels over te neemen, 't Gesprek, 't welk ten Opschrift voert, *hoe de naamen, die wy draagen, naar de betrekkingen, waar in wy staan, ons onze verpligtingen moesten herinneren.*

Naa eenige algemeene aanmerkingen over de gevoelloosheid, die de gewoonte baart, vraagt PHILOMETRON: —— „ Welke denkbeelden, welke bezeffen, b. v., moet de naam van Mensch, dien wy, uit hoofde onzer allereerste hoedanigheid en betrekking, draagen, in ons verwekken, wanneer wy denzelven, in de volle kragt der betekenis, overweegen?

„ A. Naar onze grondbeginzelen, die van een weezen, met zulk een kiezend vermogen begaafd, het welk door verstand en rede voorgelicht, over alle de overige ver-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II D. Iste St. bl. 294.

vermogens heerfchende, en zelfs aan niets dan aan den volmaakten en altoos boven alles verkieslyken wil des Scheppers onderworpen, hem, voor wysheid, deugd, en geestlyke volmaaktheid, vatbaar, en dus waardig maakt, om, in de aardfche fchepping den eerften rang te bekleeden, en het beeld der Godheid te vertoonen.

„ Ph. Maar, zo dit de betekenis zy van deezen naam, moesten wy dan niet, zoo dikwyls wy ons by denzelven hooren noemen, ons ook reeds door deezen enkelen, doch zo veel beduidenden, klank, met het gevoel onzer voortreffelykheid, doordrongen en aldus verhinderd vinden, van ons ooit gelyk te ftellen, met de mindere geflachten, met het vee des velds, of met het gedierte des wouds, dat ons omringt?

„ A. Voorzeker, want anders verzaaken wy in de daad dien zelfden naam, met denwelken wy willen dat men ons benoemen zal.

„ Ph. Maar welken zyn nu de Character-trekken deezer geflachten, welken b. v. die van het gedierte des wouds?

„ A. Woestheid, wildheid, vernielzugt, vertreeding van allen band en teugel.

„ Ph. En welken die van het vee?

„ A. Zorgloosheid, traagheid, bepaaldheid tot den kring der laagfte genietingen.

„ Ph. Maar, zo wy nu met drift, geweld en wreedheid, handelen; zo wy in woeste losbandigheid den gulden teugel der wetten afwerpen, fchudden wy dan niet den mensch uit, en worden aan het gedierte des wouds gelyk? Of, zo wy ons aan vadzigheid, onbedagtzaamheid, gulzigheid, en de flaaverny der laagere wellusten overgeeven, doen wy dan niet wederom den Mensch te niet, en worden gelyk aan het vee?

„ A. In beide gevallen is dit onweerfpreeklyk.

„ Ph. Maar met den naam van Mensch mogen wy nog den algemeeneren naam van Waereld-Burger draagen: wat moet nu deeze ons herinneren?

„ A. Dat wy deelen zyn van het fchoonst en uitgeftrektst geheel, van het alles omvattend Heelal: en wel zulke deelen, die ook, in 't zelve, niet eenen der laagfte, maar eenen der aanzienlykfte, rangen bekleeden; als zynde bekwaam gemaakt, niet alleen om de volmaaktheid van dat geheel, benevens de huishouding der Godheid in hetzelve, te leeren kennen en bewonderen; maar ook om

met

met vrywillige geneigdheid en keuſe, ter volvoering van het groot ontwerp deezer huishouding mede te werken.

„ Ph. Maar eiſcht dan nu niet wederom deeze hoedanigheid, eiſcht niet de naam, die dezelve uitdrukt, dat wy niets afmeeten naar ons eigen belang, dat wy nimmer handelen als afzonderlyke, op hun zelven ſtaande, Weezens; maar alles beoordeelen en waardeeren, naar 't verband, waar in het ſtaat, met het geheel; en dat wy in alles te werk gaan, naar den eiſch van 't groot ontwerp, tot welks volvoering het ons vergund wordt meê te werken? Want het geheel is immers meer dan het deel, de Stad dan de byzondere Inwooner, en de volvoering van 't groot Ontwerp, 't welk het Heelal bevat, dan de voorbygaande inzigten, wenſchen of belangen van een enkel byzonder lid. En eindelyk, daar wy dit geheel, in deszelfs uitgeſtrekten omvang en aaneengeſchakelde opvolging, niet bevatten kunnen, moeten wy ons dan niet, in alle deelen, gedraagen aan de beſchikking der geenen, wiens doorſchouwend oog, te gelykertyd, het geheel overziet, en alle deszelfs deelen, met gelyke vaderlyke zorge, gade ſlaat?

„ A. Voorzeker.

„ Ph. Maar gaan wy nu tot meer byzondere benaamingen over. —— Gy, myn waarde Neosophus! die nog het geluk hebt den naam van Zoon te mogen draagen, welke betekenis heeft die naam voor u, welke denkbeelden en gevoelens komen 'er in uw hart op, wanneer gy u by denzelven hoort benoemen?

„ N. De teederſte, de ſterkſte aandoeningen van dankbaarheid en liefde, van eerbied, gehoorzaamheid, van de onbepaalde verknogtheid aan hem, wien ik 't leeven, en alles wat ik zyn, of hebben, mag, verſchuldigd ben.

„ Ph. Zo dikwyls gy derhalven deezen naam hoort noemen, herinner u terſtond, dat gy alles, wat gy bezit, ja ook u eigen zelven beſchouwen moet, veel meer als aan uwen Vader toebehoorende, dan aan u; dat gy, by alle gelegenheden, zyne minſte wenſchen moet voorkomen; dat gy niet alleen nimmer 't minſte kwaad, of iets dat naar belediging zweemt, van hem moet zeggen, daar zyn character u, boven alles wat op aarde is, moet heilig en onſchendbaar zyn; maar dat gy ook, wanneer hy dwaalen mogt, en dus den gemeenen tol aan de menschlyke zwakheid voldoen, zulks toegeeven en bedekken moet; en eindelyk, dat gy hem in alles moet behulpzaam zyn, en

alles met hem medewerken, ter bevordering van zynen welstand, die te gelyk de uwe is, en u den steun betoonen van den ouderdom des geenen, die de steun uwer kindsheid was.

„ Hebt gy Broeders, en draagt gy ook deezen naam, dezelve herinnere u, dat gy ook omtrent deezen toegeevende, ligt over te haalen, en eendragtminnende zyn moet; spreek nimmer met hun dan de taal der broederliefde en vriendschap; maatig u niets tegen hen aan; twist niet met hun, over die dingen, die niet tot de behoorlyke bepaaling uwer keuze, maar alleen tot de toevalligheden deezes leevens behooren, op dat men 't u ten goede houde, wanneer gy, ten aanzien der eerstgemelden, omtrent dewelken geene toegeeflykheid betaamt, onverzettelyk blyft. En wat ook is de verkryging van een weinig goud, of zilver, of iets dergelyks, zo gy die ten koste van de welgeregeldheid en kalmte des gemoeds en den vrede des Huisgezins moet koopen?

„ Zyt gy Raadsheer eener Stad, gedraag u dan zo als het eenen Raadsheer, zyt gy een Jongeling, zo als het eenen Jongeling, zyt gy een Grysaard, zo als het eenen Grysaard betaamt (†): want elk deezer benaamingen, wel ingezien en overwoogen, brengt haare byzondere verpligtingen en betaamlykheden meê. En deeze kunt gy niet over 't hoofd zien, zonder uw character te verliezen, en u zelven te vernederen in geheel iets anders dan 't geen gy zyt en weezen moet. Want, gelyk een kunstenaar zich zelven vergeet, ja, ophoudt een kunstenaar te zyn; wanneer hy zyne kunst verkeerdlyk uitoefent, even zo houdt ook gy op een broeder te zyn, en verandert u zelven in eenen vyand, zo ras gy uwen broeder scheldt of kwaalyk bejegent. —— Of denkt gy, dat wanneer gy u, niet als mensch, dat is als een goedwillig, zagt geaard, gezellig weezen, maar veeleer als een looze vergiftige slang, of als een woest en verscheurend dier, gedraagt, gy daarby dan niets zoudt verliezen? Zou 'er dan geen ander verlies, geen andere schade, voor den mensch, bedenklyk zyn dan geld-verlies alleen? Verliest de Schilder niets, wanneer hy, door 't duister worden zyner oogen, of 't beeven zyner hand, zyn kunstvermogen kwyt raakt? en zoudt gy dan niets verliezen, wanneer gy u, voor de betragting van eer, en betaamlykheid en menschlykheid on-

(†) Zie T. W. of Ep. B. II. c. 10. p. 172. &c.

onvatbaar maakt? De Schilder ondertusfchen verliest zyn kunst-vermogen, en houdt op een Schilder te zyn, door toevallige oorzaaken, en buiten zyne fchuld; maar 't is door uw eigen toedoen, dat gy uw eigen character verliest, en ophoudt mensch te zyn. Ook is het geene fchande, het kunstvermogen van eenen Schilder nooit bezeten of verlooren te hebben, maar de hoedanigheden, die den mensch maaken, te hebben verlooren, zou dit niet even zo fchandlyk als ongelukkig zyn?

„ Geloof my, derhalven, niemand geeft zich over aan eenig kwaad, of hy lydt een waar verlies. Want by den verwyfden wellustling gaat de man verlooren; by den overfpeeler de zedige en vertrouwde nagebuur; by den ligt vergramden de aangenaame, welleevende, ter behandeling van zaaken welgefchikte, gezel; by den bloodaard de befchermer des huisgezins, der zwakken en des lands: en 't is ook even dus gelegen, met den bedrieger, dien elk fchuwt, met den wreedaart, die den mensch uitfchudt, en met alle anderen, die eenige verkeerdheid aankleeven. Maar zo 'er nu geen ander verlies is dan geld en goed, dan gaat 'er by allen deezen niets verlooren, dan lydt geen hunner eenige fchade, ja welligt mogen zy 'er veel by winnen, en hun geld en goed vermeerderd zien. Doch ten welken pryze? Ten kosten hunner gevoelens van eer, en fchaamte, en trouw en menschlykheid en deugd. En zouden wy dit voor geen verlies rekenen? Waren ons die gevoelens en neigingen dan niet oorfpronglyk eigen? Worden wy dan niet, tot onderlinge liefde, en infchiklykheid, en nut gefchaapen? En is het niets, wanneer wy deeze oorfpronglyke inrigting onzes weezens veranderen en doen ontaarden? Wanneer wy, in plaats van elkanderen te beminnen, en gelukkig te maaken, elkanderen haaten en belaagen, en verongelyken, en de beledigingen, door ze te wreeken, eindeloos vermenigvuldigen?

„ N. Maar moet ik dan den geenen, die my verongelykt en benadeelt, zo maar laaten voortgaan, zonder hem, op myn beurt, te benadeelen?

„ Ph. Zie dan eerst, waar 't groot en eigenlyk nadeel in gelegen zy. Herinner u, wat meest, met het weezen uws geluks, en dus met uwe grootfte belangen, ftrydt. En zeg my dan, of deeze vraag, in den grond, niet hier op neder komt. „ Wyl hy zichzelven benadeeld heeft, „ door my te verongelyken, wil ik nu ook, op myne

 „ beurt,

„ beurt, my zelven benadeelen, door hem ongelyk aan te „ doen." Dat is, gy wilt twee maal benadeeld zyn, eens door uwen vyand, en eens door u zelven. Gy wilt alle die beweegingen van toorn en haat, en kwaadwilligheid, die in zynen boezem woeden en den mensch in hem ontcieren, en doen verlooren gaan, ook in uwen eigen boezem doen heerſchen. Eene welbedagte ſchaêvergoeding voorwaar! Kon wel uw vyand zelf u beter, naar zynen zin, raaden, indien hy uw leed nog wilde verdubbeld zien?

Spectatoriaale Schouwburg. Zestiende Deel. Te Amſterdam, by de Erven P. Meijer *en* G. Warnars. 1787. *In octavo,* 367 *bladz.*

Een drietal van weluitgevoerde Tooneelſtukken wordt ons met dit Deel in handen gegeeven. —— Het eerſte, getyteld *de Neef van Guadeloupe*, ſchetst ons ten leevendigſte de characters van vuile eigenbaatigheid en zuivere menschliefde, in twee verſchillende ontmoetingen, van iemand, die, na een aanmerkelyk tydsverloop, uit Guadeloupe wedergekeerd, zyne twee naaste Bloedverwanten op de proeve ſtelt. Onder den ſchyn van een ongelukkigen Schipbreukeling, zoekt hy hulp by den vermogenden Heer *Dortigni*, en deszelfs pragtige en verkwistende Huisvrouw; doch te vergeefsch; hy vervoegt zich op de eigenſte wyze, by deszelfs Zuster, Mevrouw *de Mileau*, die in bekrompen omſtandigheden leeft, en terſtond bereidvaardig is, om hem allen haar mogelyken onderſtand te bieden: het welk ten gevolge heeft, dat hy de laatſte in zyn ongemeeten rykdom doet deelen, en zich met haar in den Echt verbindt. 'Er heerscht in dat alles een treffend contrast, en de tusſchenkomende Tooneelen leveren een ryken voorraad van leerzaame voorſtellingen: wel byzonder geeft de ontdekking, die Mevrouw *Dortigni* wel dra, nopens de weezenlyke geſteldheid van Neefs omſtandigheden, ontvangt, den Opſteller van dit Stuk, aanleiding om het laage der eigenbaatigheid, haaren begaanen misſlag ziende, in het juiste daglicht te ſtellen. —— Een tweede Stuk, 't welk ten opſchrift heeft, *de verſtrooide Vrouw verbeterd*, brengt ons, als een Hoofdcharacter van dit Stuk, op het Tooneel eene Vrouw, die haar Huishouden verwaarloost, door haare onophoudelyke verkeering in Gezelſchappen, en veel gelds verſpilt door haare ſpeelziekte; waar van een ſchurk, met wien zy ingewikkeld is, misbruik maakt, die het niet alleen op haare beurs, maar ook op haare eer toeleid; tegen welk laatſte zy egter, door haare kuisheid, gelukkig beſtand is. Haar Man, de Baron *d'Olban*, van haare zuiverheid in

't punt

't punt van eer verzekerd, heeft haar zekerlyk lief, dan haare verstrooidheid en verkwisting maakt hem 't leeven bitter; te meer daar alle zyne poogingen ter haarer verbeteringe van geen vrugt zyn, 't welk hem hooploos doet worden. Dan een zeker Heer, by hem huisvestende, (diestyds nog een onbekend Persoon, maar die zich vervolgens openbaart als zyn Oom, en een Man van groot vermogen,) geeft hem raad, en 't opvolgen vandenzelven brengt, onder het bykomende gedrag van dien Heer, de gewenschte verandering te wege; waarmede ook, door dien zelfden Heer, een gestremd Huwelyk van des Barons Zuster met haaren Minnaar, bevorderd word. Dit Tooneelstuk is wat te vol van bykomende omstandigheden, die juist niet altoos recht natuurlyk zyn, en 't stuk langwylig maaken, maar 't hoofdbedoelde is natuurlyk getroffen en uitgevoerd. —— Het laatste Stuk, getyteld *de Vryheidsliefde*, brengt ons eene Amerikaansche geschiedenis onder 't oog, waarin *Mongeron*, als de Verdeediger van Nieuw York, toont, hoe veel de Vryheidsliefde vermag. Mylord *Howe*, de Bevelhebber der Engelsche Troepen, tragt *Mongeron* over te haalen, *Nieuw York* in zyne handen te leveren. Hiertoe wil hy zich, alle andere poogingen vrugtloos zynde, bedienen van deszelfs Zoon *Eduard*, die, met zynen Zoon *Edmund*, uit Engeland overgekomen, toevallig in zyne magt geraakt is. Hy poogt dien Zoon te beweegen, om het Vaderlyke hart te vertederen, en hem van de verdere verdediging dier Vesting te doen afzien: waarin hy eerder hoopt te slaagen, om dat hy *Mongeron*, die, by eene wapenschorsing van zes uuren, in een gesprek met hem bewilligd had, in zyne Tent verwagtte. *Eduard* hoort dien voorslag met verontwaardiging, en wyst denzelven moedig van de hand. *Howe* wil dat zyn Zoon *Edmund* dien Jongeling, zyn Boezemvriend, daar toe zal overhaalen; dan deeze, zulk een bedryf wraakende, vindt in die omstandigheden niets beter dan met zynen Vriend te vlugten, om met een Fransch schip na Frankryk over te steeken, en aldaar verdere maatregels te neemen. Hy tragt dit ook werkstellig te maaken, maar *Howe* verydelt dien aanslag, en doet beide de Jongelingen gevangen neemen. — Intusschen nadert het uur tot het bovengemelde gesprek bepaald, en *Mongeron* verschynt. *Howe* wendt alles aan, om dien Gouverneur, door minzaame en veel beloovende voorstellingen, tot zyn bedoelde over te haalen; en, dit vrugtloos bevindende, doet hy een Gordyn opengaan; waarop *Mongeron* zynen Zoon, als een Krygsgevangen, en wel als ter doodstraffe geschikt, voor zich ziet staan. Dit gezigt ontroert hem, brengt hem in woede, doch hy herstelt zich. In een daar op volgend gesprek verstaande, dat *Howe* de overgave der Vestinge eischt of dien Jongeling zal doen sneeven, moedigt hy zynen Zoon, die reeds betuigd heeft, den dood niet te vreezen, aan tot volstandigheid,

en men maakt zich gereed om op hem te schieten. Maar op dit tydstip verschynt *Edmund*, door zynen Oppasser uit de gevangenis losgelaaten: deeze omhelst zynen Vriend *Eduard*, en maakt het treffen van *Eduard* onmogelyk, zonder tevens hem te ontzielen. Dit brengt *Howe* ten laatste tot inkeer; en 't Stuk loopt verder af, met het beraamen eeniger schikkingen omtrent beide de Jongelingen, en 't verlangen der wapenschorsinge voor nog vierentwintig uuren. In deeze meerendeels zeer treffende Tooneelen, zyn de Characters uitneemend wel uitgevoerd; het staatzugtige van *Howe*, en de Vryheidsliefde van *Morgeron*, mitsgaders het smertlyke gevoel van *Howe*, op het leevend bezef van 't haatlyke van dit zyn wanbedryf, is hier in volle kragt getekend; en 't edelmoedige gedrag van *Eduard* en *Edmund* in een schoon licht geplaatst.

Het Schouwtooneel voor jonge Lieden, door Mevrouw DE GENLIS. *Uit het Fransch vertaald. Door* E. BEKKER, *Wed.* D. Wolff. *Derde Deel. In 's Gravenhage by* J. van Cleef 1787. *In gr. 8vo,* 403 *bladz.*

Een zestal van Tooneelstukken, door Mevrouw *de Genlis* in denzelfden leerzaamen smaak als de voorigen opgesteld, (*) levert ons dit derde Deel. —— Het eerste Blyspel, getyteld *de Nieuwsgierige*, boezemt der Jeugd in, een leevendig bezef van het haatlyke der Nieuwsgierigheid, gewoonlyk gepaard met Praatzugt; onder eene treffende voorstelling van de gevaarlyke gevolgen, die zulks met zig kan sleepen. Een daaraanvolgend Tooneelstuk, dat ten Opschrift heeft, *het Bal der Kinderen of het Duël*, schetst ons een Jongeling, driftig van gestel, en uit dien hoofde meermaals onbezonnen? doch tevens zodanig een; die in een bedaard humeur, recht ter harte neemt, de goede beginzels, welken hem ingeprent worden, door een verstandig Gouverneur, wiens poogingen de Vader, hoe sterk ook met zynen Zoon ingenomen, door eene welberaaden Liefde ten kragtigste ondersteunt: waardoor de Jongeling, meermaals in zyne onbezonnenheid gestuit, zig der Vaderlyke tederhartigheid steeds waardiger maakt, het welk den Vader tevens op zyne hoede doet zyn, en noopt om den Gouverneur in deezer voege aan te spreeken: „ Beken, dat hy myne tederheid billykt.... „ Maar, myn waarde Vriend, indien echter deeze tederheid my „ ooit verblinde, dan bid ik u, dat gy my waarschuwt. O, 't „ is alleen om myn kinds belang, dat ik hier voor kan vreezen...... Bewaar my toch voor het ongeluk, dat ik dan be„ gaan zoude, door uw en myn werk te bederven." —— De naam

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II D. bl. 301.

naam van *Vathek*, zynde die des Zoons van den *Calif Motassem*, staat aan 't hoofd van het derde Stuk; het welk ons, byzonder in het gedrag en de handelingen van een *Vizir*, die zyne verheffing en 't fortuin zynes Zoons *Osmin* tragt te bevorderen, door *Almansor*, den Gouverneur van *Vathek*, by den *Calif* verdagt te maaken, en voorts geheel ten val te brengen, te toonen, hoe geschikt de Deugd zy om over de Ondeugd, niettegenstaande alle derzelver snoode listen, eindelyk te zegenpraalen. Zulks ondervond de Vizir ten laatsten, en deed hem betuigen: „ Dit is de vrucht myner Staatkunde, myner listen; „ zo zegepraal ik dan over *Almonsor*.... Hy heeft alle myne „ denkbeelden omgeworpen!... Moet dan de eenvoudige bestendige vroomheid altoos de diepstdoordagte verraderyen vernietigen?... Moet men dan waarlyk, om gelukkig te worden, „ deugdzaam zyn?... Ik heb myn Zoon by den Prins bedorven; ik zal hem voor eerst van het Hof verwyderen.... „ Laat ik by hem gaan.... Mogt ten minsten dit geval hem, zo „ zeer als my, door eene treurige ondervinding, leeren, dat de „ braave, de eenvoudige man altoos, in 't eind, loosheid, list „ en afgunst, haat en valschheid te niete doet." —— Het Blyspel, dat ons voorts, onder 't opschrift *de Blinde van Spa*, medegedeeld wordt, is, naar luid van 't Voorbericht, in 't weezenlyke eene waarlyk gebeurde Geschiedenis; en verleent ons een schoon Tafreel van een wel armoedig, doch van alle zyden recht deugdzaam, Huisgezin, dat eene edelmoedige ondersteuning ontvangt; by welke gelegenheid de milddaadigheid aangepreezen wordt, wel byzonder uit hoofde van het innerlyke genoegen, dat de betragting deezer Deugd onafscheidelyk vergezelt. —— In het vyfde Tooneelstuk, 't welk den naam van *Cecile* draagt, brengt men ons onder het oog een voorbeeld van eene aanmerkelyke opoffering van 't eigenbelang, ter bevorderinge van eens anders geluk; 't welk egter, vooral daar gunstiger omstandigheden dit betoon van hartlyke genegenheid gantsch onnoodig maakten, afgeweezen wordt, met eene minzaame erkentenis van de grootheid der beoogde opoffering; welke *Cecile* beantwoord, met te kennen te geeven, hoe zy niet twyfelt, of haare Zuster zou, in een omgekeerd geval, juist het zelfde, ten haaren voordeele, gedaan hebben. —— Het laatste stuk, getyteld de *Boekverkooper*, raakt het onredelyke en schandelyke van 't drukken en verspreiden van haatlyke hekelschriften; en dient wel inzonderheid, om jonge Schryvers, die geschikt zyn, om waarlyk roem te behaalen, te wederhouden van zig te vernederen, door nietswaardige tegenschryvers te beantwoorden, en hen te hekelen. De les, door den verstandigen en bedaarden *Desormeaux* aan den getergden *Duval* gegeeven, verdient de opmerking van alle oordeelkundige Autheuren, die zig in omstandigheden van die natuur bevinden. —— „ Gy hebt, zegt „ hy,

„ hy, een werk geschreeven, dat niet alleen eere doet aan uw
„ vernuft, maar dat ons een gunstig denkbeeld geeft van uwe
„ zeden, uwe beginsels, uw charakter; dit schoone geschrift
„ heeft u, en met reden, de goedkeuring van alle braave lie-
„ den verwekt, en die zal nog toeneemen, naarmaate de
„ kwaadaartigheid u lastert. Maar, zo gy u door eene blinde
„ wraak laat verleiden, dan zult gy u in beuzelachtige verschil-
„ len wikkelen; zo gy aan uwe vyanden die zelfde bitterheid
„ toont, die zy u toedreeven; die onrechtvaardige spotterny
„ toekaatst, daar zy zich van bedienden; ô dan zult gy aan
„ hunne geschrifjes nog meer gewigt hechten, en mogelyk in
„ gevaar zyn, om de achting van het volk te verliezen. Myn
„ Heer, herinner u de grondregels, die in uw eigen werk te
„ vinden zyn; wilt gy in deezen de gunstige denkbeelden, die
„ wy daaruit omtrent u opmaakten, wegwisschen? zult gy dan
„ reden geeven om te vermoeden, of onze achting voor u wel
„ gegrond zy: of gy wel aldus uit uw eigen hart geschreeven
„ hebt? Vergeef het aan myne jaaren, en aan myne zucht voor
„ u, dat ik zo vry spreek; maak een beter gebruik van uwe
„ talenten. Kunt gy u wel sterker op uwe vyanden maaken,
„ dan door hun niet met eenig antwoord te verwaardigen; dan
„ door u boven zulke beledigingen te verheffen; dan door een
„ nieuw werk te beginnen, dat uwen roem nog zeer zal doen
„ toeneemen?" — Behalven dit nuttige hoofdbedoelde dus ver gemeld, behelst bykans ieder Tooneel deezer Stukken, waardoor dezelven ontvouwd worden, nog byzondere leerzaame zedelyke voorstellingen, die Mevrouw *de Genlis* gepast hervoortdoet komen, en der Jeugd op eene inneemende wyze voor den geest brengt.

Eerstelingen van Surinaamsche Mengelpoëzy. door P. F. ROOS. *Tweede Deel. Te Amsterdam, by* H. Gartman, 1787. *In gr. 8vo,* 107 *bladz.*

Aan de gunstige verwagtinge, welke het eerste Deel deezer Surinaamsche Poëzy ons ingeboezemd heeft, (*) voldoet de dichtlievende *Roos* zeer wel, met de afgifte van dit tweede Deel; dat insgelyks een aantal van Mengeldichten van verschillende soort behelst, die den Dichter tot eer strekken, en hem verdere aanmoediging doen verdienen. Zyn volgend Tafereel van een Storm op Zee levert hier van een voldoenend blyk. —— Terwyl de Noord-Oosten-wind zyne reis na 't Vaderland vertraagde, smeekte hy den Westen-wind ten gunstiger geleide van het Schip, (de JONGE JAN geheeten,) het welk hem voerde; doch zyne smeekbede was voor eerst vruchteloos, naar uitwyzen zyner volgende dichtregelen.

Maar

(*) *Alg. Vaderl. Letteroef.* VI D. bl. 393.

Maar ach! de Westewind verhoort myn bede niet,
Het trouwloos pekelnat vergroot myn zielsverdriet.
't Word avond, en ik zie de Lugt allengs verdikken,
Een aklig duister doet my voor gevolgen ſchrikken.
De veege Bruinvisch ſpringt, en dobbert op en neêr.
De Meeuw, als voorboo van het ongeſtuimig weer,
Piept vreeslyk langs ons boord; ik zie de blixemſtralen
Slangswys van 't hooge zwerk in 't water nederdalen:
De ſchorre donder, met een vreesſelyk gerucht,
Volgt ſtraks het weêrligt na, en klatert door de lucht;
De woeste golf begint zyn kruin met ſneeuw te hullen;
De winden raken los, men hoord hun loeijen, brullen,
En fluiten door het wand, van zwellend zeil beroofd;
De ſtoute Zeeman, door het ſchel geruisch verdoofd,
Yst voor 't aanſchouwen van de hemelhooge baren,
Die, ſtortende over 't Schip, hem niet dan doodsgevaren
Voor 't ſterflyk oog doen zien; 'k zit in de Scheepscajuit
Al ſiddrend, en een Zee ſlaat al de blinden uit,
Zo dat ik my alreeds in 't zilte nat zie zwemmen.
De doodvrees nadert, 'k voel het bloed in d' adren ſtremmen,
En leer hier door den ſtaat van een die ſterven moet.
De kiel, gegeesſeld door het pekel, ſchynt verwoed,
En ſchut en ſlingert zig op 't vreeslykst heen en weder,
Nu ſtygt zy naar de lucht, dan ſnelt de Boegſpriet neder
In 't diepst des afgronds, daar het draait en woed en tiert
Tot dat het draaijend wêer ten tin der golven zwiert.
De donkre nagt komt my een dubble vrees verwekken:
Elk golv ſchynt my als tot een graf te zullen ſtrekken.
Hoe zeer in dit gevaar de doodsangst my bekroop,
Gevoelde myne ziel zig nog gevoed met hoop
Om 't dreigend doodsgevaar met hulp van God te ontkomen,
Heb dank, ô Vormer van de ontembre waterſtromen!
't Zuid-Oost klaart zachtjes op; de Wind, allengs geboeid,
Word ſlap en ſlapper; het gewoel der golven ſpoeid
Al traag en traager voort; men hoort den Zeeman zingen,
En ziet hem, naauw 't gevaar ontgaan, de wevelingen
Opentren, en het zeil ontbinden van de Ra.
ô Ongelukkig Volk! 'k zie u met deernis na:
Wat moet ge op 't zwalpend nat voor 't kostje wroeten, ſlaven!
Gelei, ô Westewind, de JONGE JAN *ten haven.*

Het Leven van FREDERIK WAHLMAN, *of Leerboek voor Jonge Lieden, ter waarschouwing voor de gevolgen van een slegt Levensgedrag. Te Amsterdam by* H. Gartman *en* J. de Jongh, 1787. *In gr. 8vo*, 274 *bladz.*

Eenstemmig met onze verwagting, by 't doorbladeren van 't eerste Deel, (*) zien wy, in dit tweede Deel, *Wahlman* van zyne verregaande buitensporigheden te rug gekeerd. By het afsterven van den President in *Wahlmans* geboortestad, die de schurkeryen, omtrent hem gepleegd, ondersteund had, en 't aankomen van eenen anderen President, een door en door eerlyk Man, verkreegen de omstandigheden van *Wahlman* wel dra een gunstiger aanzien. De poogingen van den Geneesheer ter zyner herstellinge gelukten, en *Wahlman* besloot eerlang na Amerika te stevenen. Op de reis derwaards leed hy schipbreuk, en landde op een Eiland, bewoond door een bejaard Man, die een soortgelyk lot, voor etlyke jaaren, mede aldaar gevoerd had. —— Tot dus ver blyft het character van *Wahlman* nog genoegzaam het zelfde; maar de verkeering met dien Man, met Godsdienstige beginzelen bezield, schynt hem eenigermaate tot nadenken te brengen; dat egter op zyn volgend gedrag, na zyne redding van dit Eiland, juist geene sterke uitwerking heeft: den hier toe vereischten invloed op het hart van *Wahlman* te hebben, was bewaard voor den edelmoedigen Predikant *Walter*, die hem in zyne jeugd onderweezen had; en nog wel byzonder voor *Louize*, welks kuische min hy in vroegere dagen zo schandlyk opgeofferd had aan de verleidingen eener dertele Actrice, als uit de verdere ontvouwing zyner lotgevallen blykt. —— Dit laatste gedeelte van zynen leevensloop, doormengd met eene verscheidenheid van lotgevallen, brengt ons verscheiden schoone characters voort, die 't aantal der slegte characters, in 't voorige Deel ter baane gebragt, vergoeden; en tevens meldt men ons het ongelukkig einde, dat het meerendeel dier schurken trof. Hier tegen zien wy *Wahlman*, met *Louize* in den Echt verbonden, tot een geregeld gedrag opgeleid, met haar, en met *Walter*, by hem inwoonende, een gewenschten gelukstaat beleeven. —— De Opsteller van deezen Roman besluit dit geschrift, niet ongepast, met de volgende aanspraak.

„Hebt gy dit Boek geleezen, Jongelingen? Hebt gy het met opmerkzaamheid en aandoening geleezen? Leg het niet met de linkerhand weg, zonder uw regterhand op het hart te leggen. Vergif zult gy uit deeze geschiedenis niet trekken: —— het komt 'er niet op aan welke bloemen 'er in verspreid zyn, maar wel

(*) Zie N. Alg. Vaderl. Letteroef. II D. bl. 504.

wel of op een derzelver een ſpin of Bei aast. Om u voor het plegen van de ondeugd te doen ſidderen, en de deugd in de armen te voeren — ſchreef ik dit Werk. Vergeet nu niet, dat ieder mensch, van moeder Natuur, meer of min, zyn deel van *Wahlman's* zwakheden ontfangen heeft. Zy meent het daarom niet kwaad met ons: door ons de ſterkſte neiging tot liefde in te boezemen, wilde zy ons in den hoogſten graad gelukkig maaken; vergun haar de vreugd van haare weldaad in geen dolk te veranderen, om daarmede uw borst en die van uwe kinderen te doorbooren. Verban dan de wellust uit uw hart, bemin den Godsdienst, en kweek de zachte en tedere gevoelens der menschlievendheid aan: houd de laatſte op een waardig voorwerp gevestigd, knel haar in uwe armen, beſchouw met haar Hemel en Aarde: omhels haar tusſchen beide, en geniet in haar het hoogſte goed, dat gy van Hemel en Aarde ontfangen kunt. Dan zult gy verheven denken, verheven handelen, en de waereld zal u voorkomen, als die den eerſten mensch, die uit de aarde was, voorkwam. —— God bewaare u allen, myne geliefden, voor *Charlottes* en *Schukkerts!* Bezit gy eene ryke bedeeling van het *Wahlmanismus*, ſlaat de zachte en edele neiging van liefde by u tot eene wilde wellust over: — ô Jongelingen, denk dan dat het graf voor en achter u bereid is —— treed beevende te rug —— verlaat die doodſche plaats —— luister na geen *Schukkert*; en ontvlucht de handen van uwe verleidſter. —— *Wahlman* dwaalde —— *Wahlman* kwam op den regten weg te rug; laat zyn beeldtenis u voor de oogen zweeven, wek de ſluimerende deugd in uwen boezem op, verſterk dezelve in de omhelzingen eener braave egtgenoote, —— herſtel het gepleegde kwaad, —— wasch de ſchandvlekken uwes leevens uit, — word een zegen voor de menſchelykheid, —— denk beevende aan de wellust te rug, die niets dan vloek en dood bereid, —— waarſchuw ieder Jongeling, die zich op den weg des verderfs begeeft, — en God geeve u alle eene *Louize* tot Echtgenoote, en eenen *Walter* tot Vriend!"

Siegfried van Lindenberg, uit het Hoogduitsch vertaald. Iſte Deel. In 's Hage, by J. van Cleef, 1787. *In gr. 8vo.* 389 *bladz.*

„Ha, ha, ſchoolmeester, hebt gy het boek by u?"

Om u te dienen! met onderdanigst verlof van uwe Genade; Ad mandatum venimus ecce domum.

„Gy kunt dat Fransch wel weglaaten, ik ben 'er in 't geheel geen vriend van Schoolmeester!"

Het is Latyn, indien uw Hoog Wel Geboren Genade het my allerootmoedigst veroorloven wil.

„Dat is het zelfde. —— Ik heb 'er zo naauw niet op gelet.

„ let. Wy Edelluiden hebben gewigtiger zaaken in het hoofd. „ —— Een mond vol Latyn kan evenwel nog door den beu- „ gel, —— voor u meen ik. 't Is, geloof ik, de taal der „ Schoolmeesters, is het niet? Ik zou het ook wel hebben „ mogen leeren, zo de Prediker meende, maar myne Ma- „ ma Zaliger wilde het niet hebben, en zo bleef het in den „ loop. —— *Krischan!* geef den Schoolmeester een borrel „ brandewyn, en dat 'er verder by hoort!"

„ Den Ludimagister wilde het nog niet zo glad van de hand schieten om met voornaame Heeren om te gaan. Toen de Kamerdienaar hem het blaadje aanbood, maakte zyn hoed, boek, en doornstok hem verlegen. Hy behielp zig evenwel zo goed zyne omstandigheden het gedoogden; nam het boek onder den linker arm, klemde zyn hoed tusschen zyne kniën, en sloeg de riem, die tot een rottingbandje verstrekte, twee of drie maalen om een knoop van zyn rok; de beide handen, dus vry hebbende, greep hy met de eene het glas, en met de andere een stuk gebak. —— *'t Is my geoorloofd uw gezondheid allergehoorzaamst en onderdanigst te drinken!* zei hy, en maakte een geweldig avantuurlyke buiging met den neus byna op den grond: hy wilde te gelyk, om zyn compliment alle mooglyke fraaiheid by te zetten, den rechten voet agter zig uit stryken, en dagt niet aan zyn hoed: deeze ontgleed hem, door de overmaat van hoflykheid, en toen hy, vermoedelyk op ingeeving van zyn boozen Geleigeest, denzelven met zyne kniën voor den val wilde behoeden, verloor hy zelf het evenwigt, en viel, zo lang hy was, voor de voeten van den Edelman, die in zulk een hevig gelach uitborst, dat hem de traanen over de wangen rolden. Hiermede was het balstuurig noodlot van den Latynschen Man op verre na nog niet voldaan; zyn boos gesternte wilde, dat hy onder het vallen met zyn hoofd tegen den lyfhond van zyne Genade aanbotste. *Turk*, die een bedorven hondenkind was, nam deezen Schoolmeesterlyken val zeer kwaalyk; zonder veel omstandigheden te maken, hapte hy naar den neus van den Schoolmonarch; gelukkig echter beet hy in zyn staatsiepruik, waaraan dat helsche beest zynen vloekwaardigen moedwil koelde.

Onderdanigst excuus! houd het my ten goede! riep de Ludimagister, terwyl hy wederom op den been scharrelde, het vloervuil van zyn feestgewaad klopte, en de glasscherven van den grond raapte, *Uw Genade zal het my gelieven te vergeeven!* —— *'t Is waaragtig met geen opzet geschied. Procumbit humi bos!* —— *Ik ben — ben — ben slechts een beetje gevallen, enz*".

Ziet daar, Leezers, tot een staaltje, uit dit fraai, vrolyk en Leerzaam Boek van den verdienstelyken Schryver van de *Heeren van Waldheim*, hoe Meester *Bartholomeus Schwalbe* zyne opwachting by zyne Genade *Siegfried van Lindenberg* maakt. — Voor hun, die smaak bezitten voor het wezenlyk comique, zal de gegeven proef een genoegzaam volledige recensie zyn.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Bijbel, door beknopte Uitbreidingen en ophelderende Aenmerkingen verklaerd, door J. VAN NUYS KLINKENBERG, A. L. M. Th. & Ph. Dr. *Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gesch. aen het Ill. Ath. en Predikant in de Gemeente te Amsterdam: mitsgaders Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Vijftiende Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1787. *Behalven het Voorwerk, 544 bladz. in gr. octavo.*

Op de verklaring der twee Boeken van den Propheet *Jeremia*, in 't voorige Deel voltrokken, volgt in het tegenwoordige de arbeid van den Eerwaerden *Klinkenberg*, ter opheldering der Godspraken van *Ezechiël*; enigzins by uitstek onderscheiden door de benaming van *Menschenkint* (*). —— By 's Mans gewoone oplettendheid, in 't ontvouwen der Bybelboeken, straelt in dit Deel by uitstek door zyne byzondere omzichtigheid in 't behandelen van duistere onderwerpen; waertoe velen der gezichten van *Ezechiël* hem bovenal aenleiding gaven (†). Met oplet-

(*) „ Dit is, zegt zyn Hoogeerwaerde, in de opheldering van *Ezech* II: 1, de gewoone naem, met welken onze Propheet, in de Godlijke gezichten; die hem werden medegedeeld, zeer gemeenzaem wordt aengesproken. Voor het naest schijnt dit te geschieden; om hem; ter zijner verootmoediging; de zwakheid van zijne natuur telkens te herinneren, op dat hij zich, op de veelheid en uitnemenheid van gezichten en openbaringen, niet verheffen mogt. —— Deze zelvde benaming is ook éénmael, aen Daniel gegeven. Dan. 8: 17."

(†) De Godspraken van *Ezechiël* zyn naemlyk, (gelyk de Hoogleeraer in zyne Inleiding opmerkt,) in verscheiden plaetzen, ongemeen duister, zo ter oorzake, dat 'er enige woorden en spreekwyzen in voorkomen, welke in andere Bybelboeken niet te vinden zyn; als uit hoofde dat men 'er meer breedsprakige voor-

lettendheid gebruik makende, zo van zyne eigene kundigheden, als van de hulp zyner goede Vrienden, die hy openlyk dankbaer erkent; wikt en weegt hy voorzichtig, in verscheiden duistere voorstellingen, de verschillende gedachten van anderen; vermydt gewoonlyk als dan den beslissenden toon; ja rekent het, als een verstandig Man, zich tot geene schande, hier en daer zyne onkunde of besluitenloosheid te erkennen; terwyl hy echter geene zwarigheid maekt van zyn gevoelen open te leggen, wanneer hy oordeelt genoegzamen grond te hebben, om 'er zyne gedachten bepaelder op te vestigen. —— Men ga, tot eene proeve hier van, na, 's Mans opmerkingen, over den beöogden zin der aenbevolen grensscheiding en verdeeling van Kanaan; aenvanglyk voorgesteld, *Ezechiel* XLV: 1 — 8, vervolgens voortgezet en ten einde gebragt, *Hoofdst.* XLVII: 13 — XLVIII: 35.

Zeer verschillend wordt dit stuk door de Uitleggers begrepen. Velen zien den letter geheel voorby, en verklaren alles geestlyk, met betrekking op de gesteldheid der Euangeliekerk: en de overige Uitleggers, die voor ene letterlyke verklaring zyn, onderscheiden zich in twee soorten. Zommigen vinden hier ene voorspelling van 't geen gebeuren zal, wanneer de thans verstrooide Jooden, in 't laetste der dagen, in Kanaan zullen wederkeeren. Doch anderen begrypen de zaek eenvouwig zo; „ dat de „ HEER hier een voorschrift geve, volgens het welke de „ toenmalige Joden, wanneer zy, onder EZRA, na Ka„ naan wederkeerden, dit land hunner Vaderen, naer de „ hier gemaekte grensscheiding, bewoonen, en onder de „ Stammen verdeelen moesten." —— De Hoogleeraer KLINKENBERG verklaert zich, hoewyl hy betuigt den geestelyken zin niet te willen uitsluiten, nopens den letterlyken zin, voor 't laetstgemelde gevoelen.

„ Wij menen, zegt hy, voorheen genoegzaem betoogd te hebben, dat de afteekening van den Tempel, met al wat 'er toe behoorde, aen EZECHIEL vertoond werd, Kap. XL — XLVI, eene schets behelze, volgens welke de Tempel, door ZERUBBABEL, moest herbouwd, en de plechtige Godsdienst, in denzelven, hersteld worden.

Hier

voorstellingen en zinbeeldige handelingen in ontmoet, dan ergens elders: waerom dit Boek, met het hoogste regt, voor een der allermoeilykste gedeelten van den Bybel gehouden wordt; het welk, in vele opzichten, zwaer is om te verstaen.

Hier uit vloeit van zelve voort, dat ook dit bevel, omtrent de grensscheiding en verdeeling van Kanaan, was ingericht, om den Joden, na dat zij uit Babel waren wedergekeerd, tot een voorschrivt te dienen, naer het welk zij zich gedragen moesten. Daerenboven wordt alles, ten aenzien der onderscheidene gedeelten van Kanaan, voor elke stam, zo nauwkeurig bepaeld, dat men, natuurlijker wijs, naer den letterlijken zin van zelve geleid worde; en zouden alle de bijzonderheden, ten aenzien der ligging, grensscheiding en onderscheidene plaets, van het afzonderlijk deel, voor elke stam geschikt, in eenen geestelijken zin moeten worden opgevat? wat zal elk van deeze bijzonderheeden beteekenen kunnen?

„ Ook kunnen wij ons niet vereenigen met het begrip der gener, die menen, dat de thans verspreide Joden, in het laetst der dagen, het land Kanaan, volgens de hier gemaekte schikking, bewonen, en onder de stammen verdeelen zullen. —— Hoe zeer wij het daer voor houden, dat verscheidene Godspraken de wederkeering der thans verspreide Joden in hun Vaderland, beloven, is het zeer ongeloovbaer, dat als dan zodanig eene verdeeling van Kanaan te pas zal komen. De stammen zijn, reeds zedert eeuwen, onder elkander verward, en eene onderscheiding van 't Volk, in XII stammen, zal, zonder wonderwerk, onmogelijk wezen.

„ Onzes erachtens derhalven wordt hier, in den letterlijken zin, een voorschrivt gegeven, naer het welk zich de toenmalige Joden, in het verdeelen van Kanaan, tot het welk het Overjordaansch nu niet behoren zoude, bij hunne wederkomst uit Babel, gedragen moesten. Ten dien einde worden Kap. XLVII: 13-20. de grenspalen van Kanaan aengewezen, en daerna wordt de verdeeling van dat land, onder de XII stammen, nader voorgeschreven, Kap. XLVIII. —— Dan 'er zijn ettelijke schijnbare bedenkingen, op welke wij kortelijk moeten antwoorden.

„ Voor eerst, zegt men, dit voorschrivt hebben de Joden, bij hunne wederkeering, in Kanaan, in 't geheel niet gevolgd; behalven dat nimmer alle de XII stammen, in hun Vaderland, zijn te rug gekomen. —— Maer wat zal men hier uit, met reden, besluiten, anders dan dat het Godlijk bevel niet gehoorzaemd zij? Of zou men, uit de verdeeling van Kanaan, ten tijde van JOSUA, mogen afleiden, dat dit alles enkel geestelijk te verstaen zij, om dat de nakomelingen van JACOB nalatig geweest zijn,

om, door het uitdrijven der oude inwoneren, alle die plaetsen in bezit te nemen, welke aen de onderscheidene stammen waren toebedeeld? —— Het is waer, de beide stammen, Juda en Benjamin alleen, zijn bij de slaking van de Babijlonische gevangenis, in Kanaan wedergekeerd, en 'er zijn maer weinigen geweest, uit het Rijk der X stammen, die zich, bij de wederkeerende Joden, gevoegd hebben. Dan dit voorschrivt voorspelt geenszins, dat alle de XII stammen, in hun Vaderland, stonden te rug te komen, maer dat zij alle daertoe vrijheid hebben zouden; en toen de meesten, uit de X overige stammen, nalatig waren, om van deze vrijheid gebruik te maken, kon de hier voorgeschrevene verdeeling niet ter uitvoer gebragt worden; voor dezen derhalven diende dit voorschrivt, om hen onverschoonlijk te stellen. Hier kwam nog bij, dat 'er, ten tijde van EZRA en NEHEMIA, onoverkomelijke zwarigheden waren, welke de uitvoering van dit bevel ondoenlijk maekten (§). In volgende tijden be-

(§) Men voege hierby des Hoogleeraers aentekening op Hoofdst. XLVIII: 1—29.

„ De zeer nauwkeurige afmeting van de erfdelen, voor elk der onderscheiden Stammen, bevestigt ons in het begrip, dat hier het eigenlijk gezegde Kanaan bedoeld zij, zo als het, bij de wederkeering der Israëliten in hun Vaderland, onder de Stammen, moest verdeeld worden.

„ 'Er is, gelijk wij gezien hebben, wel een zeer aenmerkelijk verschil, tusschen dit voorschrivt, en de oude verdeeling van Kanaan, zo in de ligging der Stammen, als in de evengrootheid der delen, bij deze bepaling. —— Maer gansch Israël moest nu, binnen het eigenlijk gezegde Kanaan, wonen, zijnde de Jordaen de uiterste grenspael ten Oosten. De verdeeling werd gemaekt, naer de XII Stammen, om dat zij alle de vrijheid krijgen zouden, van, in hun Vaderland, weder te keeren. Het was de onwilligheid van de meesten, dat dit voorschrivt niet is opgevolgd; en hadden alle de Israëliten van die vrijheid gebruik gemaekt, en Kanaan komen bewonen, zouden de wijze redenen van deze Godlijke schikking nader gebleken zijn.

„ Maer, zou men nog kunnen vragen, zou dit plan niet onuitvoerbaer geweest zijn, daer Kanaan, bij het slaken der Babijlonische gevangenis, door vreemde volken, bijzonder door de Samaritanen, bewoond was? —— Dan, waren alle de Israëliten in Kanaan wedergekeerd, dan hadden zij de Samaritanen, uit deze hunne wettige ervenis, en kunnen en behoren te verdrijven, gelijk de Joden, toen zij genoeg vermenigvuldigd waren, ten tijde van HYRCANUS, gedaen hebben."

begaven zich meer Israëliten, uit alle oorden, naar Kanaan, toen men aldaer gerust wonen konde; maer hoe het toen, met de verdeeling van Kanaan gegaan zij, kunnen wij, bij gebrek van geschiedkundige berichten, niet bepalen.

„ Eene andere tegenwerping ontleent men, uit vs. 14: *gij zult dat land erven, de een zo wel als de ander.* Dit, zegt men, geevt te kennen, dat elke ſtam eene gelijke hoegrootheid van land verkrijgen zou, maer zulk eene gelijke verdeeling van Kanaan, onder de XII ſtammen, kan niet letterlijk worden opgevat, om dat dezelve onuitvoerbaer was. Dan de uitdrukking zegt niet, dat de eene ſtam juist zo veel zou erven, als de andere; maer, gelijk het de Onzen vertalen, dat *de een zo wel* zou erven *als de ander*, vergel. Lev. VII: 10. Ieder ſtam zou zijn deel hebben, gene uitgezonderd; even als, onder JOSUA, de eene ſtam zo wel zijne ervenis kreeg, als de andere; maer daerom hadden alle de ſtammen niet even veel; elk ervde meer of min, naermate van de talrijkheid. Num. XXVII: 54-56. —— De HEER wil eenvouwig dit zeggen; dat alle de ſtammen, tot de ervenis van Kanaan, zouden gerechtigd zijn, de eene zo wel als de andere. Niemand mogt worden uitgeſloten; aen alle, die, uit de onderſcheidene ſtammen, in hun Vaderland, weder kwamen, moest hun deel werden aengewezen; en de natuur der zake vorderde, dat de verdeeling, volgens eene evenredige eenparigheid geſchiedde, zo als de talrijkheid der onderſcheidene ſtammen medebracht.

„ De derde tegenwerping neemt men uit vs. 22, 23, alwaer bevolen wordt, den *Heidenen* ook een *ervdeel te geven, in het midden der ſtammen Israels.* Dit, meent men wederom, kan niet letterlijk verſtaen worden, maer alleenlijk geestelijk, van de gemeenſchap der Heidenen, onder het Nieuwe Testament, aen de hemelſche ervenis; te minder, om dat de vreemdelingen, ten tijde van EZRA en NEHEMIA, tot de ervenis van Kanaan, geenszins zijn toegelaten, gelijk zij ook, bij de landverdeeling, onder JOSUA, geene erveniſſen, in het midden der ſtammen van Israël, gehad hebben.

„ Wij willen geenszins ontkennen, dat dit bevel een voorſpel geweest zij, van de vereeniging der bekeerde Heidenen, met de Kerk van CHRISTUS, maer dit was de eerſte en eigenlijke mening niet van dit Godlijk bevel.— Men neme wel in aenmerking, dat hier niet onbepaeld,

van alle *vreemdelingen*, gesproken worde, maer alleenlijk van de zodanigen, die *in het midden van Israël woonden, en kinderen gewonnen hadden*, vs. 22. 'Er worden derhalven zulke Heidenen bedoeld, die lang, onder Israël, gewoond hadden, en als het ware genaturaliseerd waren; Jodengenoten, Heidenen van afkomst, die den Joodschen Godsdienst hadden aengenomen, en het Joodsche Volk waren ingelijvd. Dezulke waren den Joden, *als een inboorling, onder de kinderen Israëls*, gelijk 'er wordt bijgevoegd vs. 22. Zulke Jodengenoten mogten Joodsche Vrouwen trouwen, en hunne kinderen, die, in den Joodschen Godsdienst, waren opgevoed, werden voor Joden gerekend. De Wet van MOSES, Deut. XXIII. 1-3, had de ontmanden, bastaerten, Ammoniten en Moabiten uitgesloten, maer den Edomiten en Egyptenaren vergund, om niet alleen Joden te worden, maer zelvs, in het derde geslacht, in de vergadering des HEEREN te kómen, dat is, bevorderd te worden tot alle de voorrechten van de oorspronkelijke Israëliten. Deut. XXIII: 7, 8. Ten tijde van DAVID, had ORNAN, schoon een Heiden van afkomst, zijnde een Jebusiter, een erv en dorschvloer in Jerusalem. 2 Sam. XXIV: 16, 18. 1 Kron. XXI: 15, 18-28. —— Daer nu de gemelde vreemdelingen, zo als men zegt, genaturalizeerde Joden geworden waren, vorderde zelvs de natuurlijke billijkheid, dat zij mede een ervdeel hadden, in die stam, in welke zij woonden, zo wel als de oorspronkelijke Joden, welker Kerk- en Burgerstaet zij waren ingelijvd."

Leerredenen over de gewigtigste Gebeurtenissen, uit het Leeven van JESUS CHRISTUS, *gewoonlyk genoemd Euangelien, door* JOHANNES THISSEL, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Dordrecht. Tweede Deel. Te Dordrecht, by* A. Blussé *en* Zoon. *In gr.* 8vo. 298 *blads.*

In de Voorreden, van het Eerste Deel deezer Leerredenen, hadt de Eerw. THISSEL eene, zo dra mogelyke, uitgave van de Drie overige Deelen deezer Verzamelinge beloofd: aan die belofte doet hy, met de afgifte van dit Tweede Deel, gestand. Het is geheel op de leest geschoeid van 't voorgaande, door ons als een nuttig Huisboek aangepreezen (*).

Een

(*) N. Alg. Vaderl. Letteroef. II Deel, bl. 54.

Een tweede Tiental wordt ons hier aangeboden, over de volgende Onderwerpen en Texten. —— *Hoedanig zyn de Verzoekingen ten kwaade te overwinnen*, Matth. IV: 1-11. —— *Eenige voorname Grondregelen om wel te bidden*, Matth. XV: 21-28. —— JESUS *in tegenoverstelling van zyne Vyanden* Luk. XI: 14-28. —— GODS *Heerlykheid in de gewoone spyziging der Menschen*, Joh. VI: 1 15. —— *De Volmaaktheid van* JESUS *Character*, Joh. VIII: 48-59. —— *De natuur der Verpligting tot* GODS *Verheerlyking*, Matth. XXI: 1-9. —— *Het Gewigt der Opstanding van* JESUS CHRISTUS, Matth. XVI: 1-8. —— *Handleiding tot het waardig gebruik van den Bybel*, Luk. XXIV: 13-35. —— *Waarom maakt* GOD *ons Zalig, niet door zien, maar door te gelooven*, Joh. XX: 19-31. —— *Hoedanig behooren wy aan* JESUS *herderlyke tederheid en zorg te beantwoorden*, Joh. X: 12-16.

Laaten wy onzen Leeraar hooren, daar hy een *Handleiding geeft tot het waardig gebruik van den Bybel.* Naa de Geschiedenis der *Emmausgangeren* ontvouwd, en zynen Toehoorderen een denkbeeld gegeeven te hebben wat de *Bybel* is, naamlyk: „ Eene Verzameling van die Open„ baaringen, waar mede GOD, van tyd tot tyd, de Men„ schen begunstigde, gepaard met een verhaal van eenige „ voorname gebeurtenissen, die daar aan verknogt wa„ ren," vaart hy dus voort.

„ Wenscht gy M. V. opregtlyk, om u, op ene waardige wyze, te oefenen in het Godlyk Woord, dan zal niets noodzaaklyker zyn, dan u, op allerlei wyze, gezettelyk tot het daaglyksch lezen van 't zelve op te wekken. —— Herinnert u, ten dien einde, daaglyks, aan deszelfs Godlyken oorsprong. —— Brengt u te binnen het onberekenbaar gewigt, en de groote oogmerken, waar toe u deze Openbaaring geschonken is. —— Zy is de helderste lampe op de donkere paden dezes levens. Zy is het geschiktste middel om ons hart te heiligen, en 't zelve met ware vroomheid te vervullen. Ook is zy te gelyker tyd de rykste troostbron onder alle onze rampen. Met één woord, gewent u, dikwyls dit Boek te beschouwen, als 't dierbaarste hand-geschenk, waar in zich immer de Kinderen der Menschen mogen verblyden. —— Herinnert u, om u tot het daaglyks gebruik van dit Godlyk Woord steeds op te wekken, al verder, welk ene schandelyke ondankbaarheid 't zyn zou, dit Gods-boek

te veragten, welk ene snoodheid het zou insluiten, om de Wetten van uwen Almagtigen Opperheer, de raadgevingen van uwen besten Vader, niet te willen lezen of te betragten. —— Dat ook 't voorbeeld van zo veel heiligen u al mede bevestige in 't bezef uwer verpligtinge, om dit Gods-Woord, daaglyks, te overdenken. De Regtvaardige wordt ons beschreeven als *de man wiens lust het is om van Gods Wet te spreken by dag en nagt*. Een DAVID is vol van die zalige geneugten, die Hy telkens schiep uit de betragting van de Godlyke Wetten. *Zy verligten*, zegt hy, *de ogen en zy verblyden het hart! Uwe bevelen zyn my een eeuwig erfdeel: want zy zyn de blydschap myns harten! Ik heb lust tot uwe getuigenissen, die zyn myne raadslieden! Was uw Woord myn troost niet geweest in myne elenden, ik wat al lang vergaan!*

„ Begeeft u, M. V. *Ene andere Regel* ten dezen opzigte, tot 't lezen van Gods-Woord, nooit anders, dan met een heiligen ernst, en onder een nederig opzien tot God. Smeek Hem, Die uwen geest kan neigen als een waterstroom, vuriglyk, dat Hy u genadig beware voor verstrooingen; en alle uwe poogingen, onder 't lezen, moge leiden en zegenen. —— O, dat zy de wensch van ieder lezend Christen, *Heer! de geregtigheid uwer getuigenissen is eeuwig! Onderwys my op dat ik leeve! Open myne oogen, op dat ik de wonderen van uwe Wet mag aanschouwen! Zo doende zult gy, te gelyker tyd, Gods invloed ondervinden, en uwe aandagt niet weinig zien aangroeien.* Terwyl gy Gods Woord zo te eerbiediger leest, zal de Heer u, te eerder, 't hart kunnen openen, gelyk dat van ene Godvrugtige LYDIA.

„ Komt, bid ik u, *al verder* van dat gevaarlyk wanbegrip te rug, als of het waardig gebruik van dit Godsboek gelegen ware, in 't lezen als lezen zelve, als ware het daar toe genoeg, dat men den geheelen Bybel, van 't begin tot 't einde, zo spoedig doenlyk, doorlas. Dwaze Christenen, die al hun roem meer vinden, in Gods-Woord, in zulk een korten tyd, te hebben afgeleezen, dan in 't zelve behoorlyk te hebben verstaan: menschen, waar van men zeggen mag, zy lezen altoos en worden nooit verstandig! Wat zou 't, b. v. enen Onderdaan baaten, 't Bevelschrift van zynen Koning spoedig te hebben doorgelezen, zo hy den roem miste van 't zelve, duidelyk, te hebben begrepen, veel min naauwkeurig te hebben gevolgd,

„ Leest

„ Leest M. V, *ook* veel liever weinig te gelyk; dan veel agter elkander; liever langzaam, zomtyds stilstaande; dan schielyk en met overhaasting. —— Dan eerst zult gy 't gelezene, duidlyk, kunnen bevatten: en terwyl 't zo, dies te dieper, in uwen geest gedrukt wordt, zult gy 't zelve, zo veel te zekerder, kunnen bewaren.

„ Leest *vervolgends*, om 't te beter te verstaan, zulk een klein gedeelte, dikwyls, by herhaaling. Blyft 'er, door nadenken, zomtyds op stilstaan. En, is 'er iets dat u byzonder getroffen heeft; een aanmerklyke spreuk, die u roerde, dan M. V. is 't vooral tyd om dat gedeelte eerbiedvol te herlezen; en zulk een gezegde als een dierbare schât, zo diep mogelyk, in uwe ziel te bevestigen.

„ *Al verder.* M. V. Leest steeds met waardige oogmerken! Geenzins tot een enkel tyd-verdryf, of uit loutere gewoonte en zonder enige belangneeming; geenzins uit enkele nieuws-graagte, of ook alleen, met het eerzugtig doel, om met uwe kundigheden te kunnen pralen. Neen M. V. Om door 't Godlyk Woord licht in uw verstand, heiligheid in uw hart, en troost in uw leven te erlangen, daar toe zal 't nodig zyn, dat gy steeds leest, met het waardig oogmerk, om 'er wyzer, beter, godvrugtiger en gelukkiger door te werden. Dan, dan eerst zal dat Boek 't heil uwer ziele bevorderen, dan eerst zult gy dit Woord kunnen noemen, een lantaarn voor uwen voet en een licht op uwen weg.

„ Om te beter te vorderen in 't begrip van dit H. Woord, en om die bezigheid voor u tevens dies te genoeglyker te doen worden; ook daar toe zal 't noodzaaklykst zyn, om dit edel bedryf, daaglyks, en gezet, te hervatten. En zoudt gy, zelfs in 't bezigst leven, niet, daaglyks, enige oogenblikken, daar toe, kunnen uitvinden? —— O, M. V. Gy moogt schynen, 'er iets door te verliezen, vóor de aarde, maar hoe veel, hoe veel wint gy 'er niet zeker door voor den hemel; terwyl immers de Algoedheid u dat verlies, zelfs in 't tydlyke, langs duizenderlei wegen, zal weeten te vergoeden.

„ Daar gy, altoos, enige oplettenheid nodig hebt, om menschlyke boeken te verstaan, daar zal ik u, zeker, niet behoeven te herinneren, dat gy, om waardig te lezen, steeds behoort te lezen, met inspanning en opmerking.—— Kiest daarom tot dit gewigtig werk, steeds zulke oogenblikken van den dag uit, waar in gy, naar de ziel, 't minst door zorgen, en, naar 't lichaam, 't minst door

 spy-

ſpyzen, bezwaard zyt; oogenblikken waar in gy de minſte afleiding vermoedt, en gy u dus 't vatbaarſte gevoelt, voor ſtille overdenking. —— Zo dra gy, intusſchen, bemerkt, dat uw lust en uwe kragten, uwe inſpanning en opmerking afneemen, ſtaakt dan M. V. voor dien tyd, uwe lezing; veel liever, dan dat gy dit edel bedryf, zo, door uwe ſchuld, zoudt doen worden, te gelyker tyd, nutloos en verveelend.

„ Ten einde het gewenschte nut van uw lezen te erlangen, zal 't verder zeer dienſtig zyn, om onder 't lezen, dikwyls, aan uzelven te denken. Vraagt dan, verſtaa ik wel wat ik lees? — Zou ik 'er wel iets aan een ander van kunnen mededeelen — En wat kan ik 'er tot leering, of waarſchuwing, ter beſtraffing, of vertroosting, voor my zelven uit afleiden? —— Leest dus, niet in eens onafgebrooken voort, ook niet onder algemeene beſchouwingen; maar, zo veel mogelyk, met toepasſing op uzelven; om zo, naar uwen byzonderen toeſtand, voordeel te doen met het gelezene.

„ Daar al 't nut van 't lezen blykbaar afhangt van 't goed verſtand van 't gelezene, is het ten dien einde allernoodzaaklykst, zich toe te leggen, om, 't geen men leest, behoorlyk, te bevatten. —— Bedient u daar toe M. V. zorgvuldig van diezelfde middelen, waar van gy gebruik maakt, om menschlyke ſchriften te verſtaan. —— Raadpleegt b. v. telkens den ſamenhang van 't geen gy leest, dat is, 't geen 'er voorgaat, en 't geen 'er op volgt. —— Poogt de gelegenheid of de aanleiding waar by, ook 't oogmerk, op te ſpooren, waar toe iets gezegd wordt. —— De perzoon, die ſpreekt; en zy tegen welken geſprooken wordt; de tyden waar in; de omſtandigheden waar onder de H. Schryveren geſchreeven hebben; ook daar op behoort gy, zo veel mooglyk, onder 't lezen agt te geeven. —— En tragt die plaatzen, die voor u duister waren in den beginne, en by de eerſte lezing, voor u duidelyk te doen worden, door dezelve, voor de tweede maal, met nadenken in te zien. —— Voorzeker M. V. Door 't in agtnemen van deeze raadgevingen, zult gy u, telkens in 't duidlyk begrip van 't geen gy leest, niet weinig geholpen zien.

„ Vindt gy M. V. onder 't lezen hier en daar, voor u duistere en onverſtaanbaare gezegden; in plaats van den zin ſtout of vermetel te beſlisſen; in plaats, van 'er u geheel vrugtloos op te vermoeien, of 'er te diep te willen

len indringen, zal 't voor u raadsaamst zyn, 'er uwen Leeraar of enen kundigen vriend, over te raadplegen; en inmiddels die duistere gezegdens eerbiedig voorby te stappen, u slechts naauw houdende aan 't geen gy duidlyk hebt kunnen bevatten: 't *Verborgene is voor den Here, maar 't geopenbaarde voor ons en voor onze kinderen eeuwiglyk!* —— Trouwens *'t geen God u geboden heeft, is u niet verborgen, noch te ver!* —— Dat men, om, door 't lezen, waarlyk verbeterd en vertroost te worden, zich, dikwyls, by zyne daden, en in den ommegang met anderen, aan 't gelezene zal behooren te herinneren, behoef ik schier niet te zeggen. Wat zou 't ons, M. V. tog baten, dat wy het zaad van Gods-Woord, al lezende, in onze harten hadden doen vallen; zo wy 't naderhand, met opzet, in den wind sloegen; of dat kostlyk zaad, door de zorgen en de rykdommen der aarde, ongelukkig, verstikten?

„Eindelyk, M. V. Staakt nimmer uwe lezing, zonder 't gelezene, nog eens, na te denken; en, naar gelang van 't geen gy gelezen hebt, dan, 't een of ander Godsdienstig besluit, by u zelven, te vernieuwen. —. Leest gy, b. v. ene beschryving van Gods Grootheid, of van Zyne Werken, hoe betaamlyk is 't dan niet, zulk ene lezing te eindigen, met den oprechten wensch, om zulk een grootmagtig Wezen, zulk een grootmagtigen Schepper, voortaan te eerbieden en te vreezen? —— Leest gy over Gods ontfermende Liefde, zo zigtbaar in het werk uwer Verlossinge: wat kan dan voor u voegzaamer zyn, dan dat heilig voornemen te bevestigen, om deze God der Liefde, voortaan dankbaar en vertrouwend te vereeren? —— Leest gy, op enen anderen tyd, ene aanpryzing van ene deugd, of ene waarschuwing tegen zekere ondeugd; wat kan, na zulk ene lezing, voor u gepaster zyn; dan, by vernieuwing, dat heilig besluit te neemen, om dat goede, van nu af aan, ernstig te volgen, en zulk een kwaad, met alle magt, te myden? —— Dan, neemt, bid ik u, zulk een besluit nooit vermetel, maar steeds onder een nederig zugten tot God. —— Wapent u voorts met enen heiligen moed! —— En uw *Geloof*, door zulk ene lezing aangevuurd en gesterkt, *zal de Wereld overwinnen.*"

De Geschiedenis van den Staat der rechtheid en Val onzer eerste Ouderen. Verklaard door HENRICUS VAN HERWERDEN, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 382 *bladz. in gr. octavo.*

Het behandelen van dit onderwerp komt enigermate in, als een gevolg der voorige ontvouwinge van 's Heillands Verzoeking in de Woestyn, door den Eerwaerden *van Herwerden* voorheen in 't licht gegeeven. (*) Ter dier oorzake is ook het hoofdonderwerp van dit Geschrift eigenlyk de verzoeking en val onzer eerste Ouderen, met de gevolgen daervan; dan hy oordeelde het, ten rechten verstande, dienstig vooraf te laten gaen ene ontvouwing van den staet der rechtheid of 's Menschen oorspronglyken staet; vanwaer hy, na 't voordragen eniger algemene ophelderingen, daermede aenvangt; en vervolgens de geschiedenis van den val, in alle derzelver byzonderheden, door Mozes Gen. III. gemeld, in 't breede ontvouwt. Hierop verledigt hy zich verder ter overweginge van den staet en val van het Menschdom, in den eersten Mensch, als plaetsbekleeder van het geheele Menschdom; en besluit voorts al het verhandelde, met practicale overdenkingen. —— Zyn Eerwaerde volgt de gewoone leerwyze, en uit dien hoofde behelst zyn Geschrift, ene ontvouwing van de algemene leerstellingen, die gewoonlyk in de Godgeleerde t'zamenstellen onzer Kerke deswegens voorkomen; des de Lezer, begerig om dezelven na te gaen, ze hier op ene soortgelyke wyze als elders kunne vinden. Wat wyders 's Mans verklaring van Genesis III betreft, hy houd zich, even als in zyne beschouwing der verzoekinge in de Woestyn, aen de letterlyke verklaring; het welk hem ook hierin veelal den gewoonen weg doet volgen; des hy ons, ook ten dezen opzichte, gene nadere ophelderingen van enig wezenlyk belang levere. —— Dit Geschrift is derhalve niet zo zeer voor hun, die over het duistere in deze Geschiedenis nog gaerne enig meerder licht verspreid zagen, als wel voor de zodanigen, die zich de gewoone denkwyze met genoegen verlevendigen, waertoe het zelve zeer geschikt is; dewyl zyn Eerwaerde alles in ene welingerigte orde, naer zyne denkwyze, ontvouwt.

Kort

(*) N. Alg. Vad. Letteroef. I. D. bl. 270.

Kort ontwerp van eenige Vragen, meest naer de leydinge van den Heidelbergschen Catechismus ingerigt: en volgens goedvinden van den Kerkenraed der Nederduytsche Gereformeerde Gemeynte te Haarlem uitgegeeven. Ten dienste van de geene die zig in de Heylige Waarheden laten onderwyzen. Te Haarlem, by de Wed. N. Beets, 1788. *Behalven het Voorbericht*, 39 *bladz. in octavo.*

Ene geregelde handleiding, die zeer wel geschikt is, om te beantwoorden aen 't hoofdoogmerk het welk zich de Kerkenraed, in 't vervaerdigen van dit Stukje, schynt voorgesteld te hebben, om, naemlyk, „ het zelve te „ doen dienen tot eene egaale handleiding voor Catechi- „ seermeesters en Catechiseervrouwen, die, in 't Onder- „ wys van eenvoudige en minder vatbaare, zig by dee- „ ze Vragen kunnen houden; en voor zulke, die meer „ vatbaarheid bezitten, naar aanleiding van deeze zelfde „ Vragen, de Leerstukken breeder kunnen behandelen, „ en uytbreyden, en dus te gelyk aan minder geoeffen- „ de, en meer gevorderde, kunnen nuttig zyn." —— Daer benevens kan, gelyk Hunne Eerwaerdens verder aenduiden, 'er een vruchtbaer gebruik van gemaekt worden, zo door de Leerlingen zelven, als door verstandige bestierders van Huisgezinnen; en wel byzonder zou 't ook met vrucht kunnen gebruikt worden, „ in zulke „ Schoolen, daar eenig onderwys in de Waarheeden ge- „ geeven wordt, waarby dan dit voordeel komen zou- „ de, dat Kinderen, by 't verhuyzen, versterf van „ Meesters, als anderzints, op eene andere School ge- „ plaats wordende, wel eenen anderen Meester, maar „ egter denzelfden leydraad, dien zy gewoon waren, in „ 't Onderwys zouden vinden."

Nieuwe Proeven omtrent eene waare Kennis der Gal, door SEBASTIAN GOLDWIZ, *Doctor in de Wysbegeerte en Geneeskunde. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *In gr. 8vo.* 219 *bl.*

Na eene voorafgaande Inleiding, benevens een geschiedkundig Verhaal, nopens de natuur, de nuttigheid en schadelykheid der Gal, en de trapswyze gevorderde kennis, omtrent dit afgescheiden vogt des dierly-

lyken Lichaams, —— gaat de Schryver, in de *Eerste Afdeeling*, over tot de beschouwing van de afscheiding en bestanddeelen der Gal; hy yvert te recht tegens de zulken, welke, uit louter vooroordeel, het voetspoor der ouden gevolgd zyn, en in de Gal bestanddeelen hebben aangenoomen, die by, eene nadere ontleding van dit vocht, niet ontdekt worden; hy toont, door veele nauwkeurige proeven, dat 'er nog Loogzout, nog Olie, nog Lucht, nog Yzer onder haare bestanddeelen geteld moeten worden. —— Hierna gaat de Schryver onderzoeken, welke dan de waare bestanddeelen der Gal zyn? en hy besluit, uit de bygebrachte proefneemingen, dat, behalven het water, slegts twee Hoofd-stoffen als bestanddeelen der Gal kunnen aangenomen worden, te weeten het vuur en de aarde; — dat voor het overige de Gal, gelyk de Hoogleeraar *Platner* reeds heeft aangemerkt, geen bepaald samenmengsel hebbe; maar daarin van de daadelyke gesteldheid des bloeds afhange, en by gevolg in een en hetzelfde *indivi- dium*, en nog meer in een en hetzelfde soort van dieren, van een geheel onderscheiden aart kan zyn. —— *In de Tweede Afdeeling*, onderzoekt de Heer GOLDWIZ, de Eigenschappen, en de Werkingsaart der Gal, nevens derzelver nuttigheid in het dierlyk Ligchaam. —— *In de Derde Afdeeling*, werpt de Schryver verscheiden vraagen op, en beantwoord dezelve op eene wyze die zyne kundigheden eere aan doen, en te gelyk aan het onderwerp zeer veel licht byzetten. —— Hieruit trekt hy eindelyk zeer nuttige, en voor de beoefenende Geneeskunst zeer gewichtige, gevolgen. —— In de behandeling van de opgenoemde onderwerpen, ontdekt men een man die zyn zaak wel doordacht, en alles, wat daarover geschreeven is, met een juist oordeel geleezen heeft. —— De ongenoemde Vertaaler verdient dank by zyne Land- en Konstgenooten, voor de Overzetting van dit wezenlyk nuttig Werk.

Brie-

Brieven over het bestuur der Colonien Essequebo en Demerary, gewisseld tusschen de Heeren ARISTODEMUS *en* SINCERUS, *nevens bylagen, betrekkelyk tot deeze briefwisseling en nevensgaande voorstellingen van den Nederduitschen Uitgeever. Het 7de, 8ste, 9de en 10de Stuk. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1787. *In gr. octavo.*

Op de zes eerste Stukken deezer Verzamelinge, welker inhoud wy onlangs voorgesteld hebben, (*) volgen, in het zevende een Brief van *Aristodemus*, behelzende een plan van redres in 't bestuur der Colonien; en een Brief van *Sincerus*, gaande hoofdzaaklyk over den Slaavenhandel; en dienende wel byzonder ter wederlegginge van 't geen de *Abt Raynal*, en anderen, in navolging van hem, nopens dit onderwerp, ten laste der Europeaanen, aangevoerd hebben. Hierby heeft de Nederduitsche Uitgeever gevoegd, eenige *Nadere Aanmerkingen* op het *Bericht* van de Vergadering van Tienen, van 2 Oct. 1786, op de *Requeste* en *Memorie* van Planters en Ingezetenen der Colonien *Essequebo* en *Demerary*, over *de belangen van dezelve Colonien.* —— Hy had naamlyk, gelyk alvoorens gemeld is, in het vyfde Stuk, op een vroeger berigt deswegens, door de *Kamer van Amsterdam* op zigzelvs ingeleverd, zyne wederleggende aanmerkingen gemeen gemaakt. Toen hem nu, vervolgens, het Berigt van de *Vergadering van Tienen* zelve in handen kwam, en hy de daarin bygebragte voorstellingen gansch niet gegrond oordeelde, heeft hy geagt verpligt te zyn, om ook dit Berigt openlyk te wederleggen: ten einde nog meer kennelyk te doen zien, „ dat de Planters zich in de allerhoogste noodzaaklykheid bevinden, „ om zich, op eene eerbiedige wyze, tegen de willekeurige onderneemingen van de Westindische Compagnie „ te verzetten." Het gewigt van 't onderwerp, en de noodzaaklykheid van 't zelve recht in den grond te behandelen, heeft deeze aanmerkingen dermaate uitgebreid, dat ze niet alleen een aanmerkelyk gedeelte van dit, maer ook het volgende geheele achtste Stuk beslaan. In deeze zyne Aanmerkingen stelt hy zig voor dit Berigt op den voet te volgen, welks beloop hy indeezervoege opgeeft.

De

(*) Zie boven, bl. 70.

De *Vergadering van Tienen* heeft goedgevonden aan den *Souverain* voor te draagen: „ Een onderzoek of haar Ed. „ Achtb. recht hebben gehad, om by *Resolutie van* 9 „ *April* 1782, alle de hooge en laage Bediendens, het „ *Gouvernement* dier Rivieren uitmaakende, en onder „ deeze de Colonie-Raaden te *licentieeren*, en by *Reso-* „ *lutie in dato* 5 *Oct.* 1784. een geheel nieuwen Raad aan „ te stellen, en onder deeze ook *drie nieuwe Colonie-* „ *Raaden.* (2.) Een onderzoek der verdere bezwaaren „ der *Supplianten*, en *speciaal* aangaande het heffen der „ lasten. En eindelyk (3.) eene zogenaamde *elucidatie* „ op de principaalste *pointen* van bezwaar, by de *Memo-* „ *rie* en *Requesten* der *Supplianten* over onderscheidene „ zaaken voorgesteld." Naar dit beloop zyne tegenbedenkingen ingerigt hebbende, vertrouwt hy, overtuigend getoond te hebben: „ (1.) De billykheid van de klach- „ ten der *Supplianten*, over de feitelyke omverwerping „ van de wettige constitutie van hunne Regeeringsvorm; „ en de onwettigheid van het tegenwoordig *via facti*, in- „ gedrongen Bestuur. (2.) De onredelykheid van het „ *vexatoire*, van de belastingen, welke de Compagnie „ in 1784 heeft willen dwingen; en de beguicheling, „ van welke men, onder den schyn van de Colonie- „ Hoofdgelden, mitsgaders het Akkergeld en Zegelrecht „ af te schaffen, zich tracht te bedienen. Als mede, „ het onheil, 't welk zo voor de Colonien als voor het „ Vaderland te wachten staat, indien deeze heerlyke Co- „ lonien langer onder eene zo onnatuurlyke, zo onge- „ schikte, zo schadelyke directie moeten blyven. En „ eindelyk (3.) het ellendige, het jammerhartige, het „ zich zelven verradende niet alleen van het grootste ge- „ deelte, maar van alle de oplossingen, welke het Bericht „ over die bezwaaren, die het verkiest aan te raaken, „ gegeeven heeft; en de machtige verlegenheid, om op „ die verdere Argumenten, en bezwaaren, die het Be- „ richt onaangeroerd heeft laaten liggen, te antwoor- „ den."

De twee nog volgende Stukken deezer Verzamelinge behelzen wyders nog etlyke Brieven van *Aristodemus*, en een en ander Antwoord van *Sincerus*, strekkende ten naderen aandrang van de klagten der Planters, en ter verdeediginge van dezelven, tegen eenige onheusche verdenkingen; met byvoeginge eener bescheiden voordragt van middelen van redres, die, naar 't oordeel der Planters, met

met vrugt aangewend zouden kunnen worden, ter herstellinge van den bloei der Colonien.

In deeze Brieven ontmoet men eene menigte van byzonderheden, welken men met geen onverschilligheid kan nagaan, als men begrypt, dat het behoud en welweezen onzer Colonien een stuk van weezenlyk aanbelang is voor ons Vaderland. En 't hoofdonderwerp, daarin overwoogen, blyft nog bestendig een onderwerp van nadenking; daar de Planters en Ingezetenen deezer Colonien nog steeds by aanhoudendheid, door middel van beredeneerde en ootmoedige Requesten, by de Heeren Staaten Generaal 'er op aandringen, „dat Hunne Hoog Mogenden de Suppli„anten gelieven te laaten jouisseeren van eene volkomen „vryheid, om door Schepen van allerleie Natiën van de „benoodigde Slaaven voorzien te worden; en wel zo „lange, als de Westindische Compagnie, of andere Ne„derlandsche Slaafhandelaars, in gebreke blyven van aan „der Suppliantcn behoefte, en aan den inhoud van 't „Octroy van het jaar 1732, te voldoen." —— Wy kunnen ons niet wel ophouden met een of ander stuk, tot dit onderwerp bepaaldlyk behoorende, zonder te omslagtig te worden; 't welk ons daar van doet afzien. Dan, vermids wy, by eene voorige gelegenheid (*), bygebragt hebben, 't geen de Nederlandsche Uitgeever ter verschooninge of verzagtinge van den Slaavenhandel aangevoerd heeft; zo agten wy 't niet oneigen, den Leezer ter deezer gelegenheid nog onder 't oog te brengen, de bedenkingen van den Heer *Sincerus*, (daar hy zig insgelyks over dat Stuk uitlaat,) wegens een tweeledigen voorslag, door verscheiden Schryvers gedaan, om het haatlyke van de Slaaverny deezer Negers te verminderen, en dezelve trapswyze te doen afneemen.

De eerste voorslag is, *de Neger-Slaaven tot Christenen te maaken.* Dan hieromtrent wyst hy den Leezer vooraf tot het geen *A. Blom* deswegens gezegd heeft, in zyne door ons onlangs gemelde *Verhandeling over den Landbouw in Suriname* (†), oordeelende, dat men, dit nagaande, de onmogelykheid daarvan ras zal bemerken (§); waarop hy zelf indeezervoege vervolgt.

„Hoe

(*) Zie boven, *bl.* 72-76. (†) Zie boven, *bl.* 149.

(§) De Heer *Blom* geeft 'er ons dit berigt van. „Hun bijge-

„ Hoe zullen Lieden, van hun jeugd opgebragt, om niets

geloof en vooroordeel is zeer groot en sterk: zij gelooven wel dat er iets grootsch in de Natuur is opgeslooten, 't geen zij Godheid of de groote Goden noemen, en die 't heelal maakt en bestierd; maar zij kunnen daar verder geen rede van geeven, wat het eigenlijk is; terwijl hunne denkenskragten daar omtrend niet verder gaan." Hiernevens voegt hy een kort verslag van hunnen afgodischen eerdienst, welke egter niet zeer bekend is, dewyl zy hunne zaaken, de Godheid betreffende, zo veel mogelyk, voor de Blanken geheim houden: „ om reden, (gelyk hy vervolgt,) dat de Blanken, hunne blinde dwaasheid ziende, hen willen doen begrijpen, hoe dwaas zij zijn, en tragten hen daar van af te trekken, en te doen belijden en gelooven, het geen wij belijden en gelooven; daar zij niets van willen hooren: zij antwoorden daarop, dat zulks wel goed voor ons Blanken kan zijn, terwijl onze Voorouders dat ook geloofd, en ons daarbij opgebragt hebben; en vraagen, waarom dat zij minder als wij zullen zijn, om niet te gelooven en te belijden, dat hunne Voorouders gedaan hebben, die hen ook daarin hebben opgebragt? Zij zijn zo sterk aan hunne Heidensche bijgeloovigheid verknogt, dat zij nooit nalaatig zijn, met de minste plegtigheid, daartoe behoorende, stiptelijk na te komen. Hoe onbeschaafd en plomp deeze Natie ook is, heb ik nooit gehoord, dat zelfs het allerruwste schepzel onder haar heeft gespot met het geen zij goddelijk noemen.

Daar zijn wel Menschen geweest, die de moeite genomen hebben, om hen van het Heidendom tot de Christelijke Religie over te brengen: eenige veinsden dan wel of zij daar toe genegen waren; doende dit alleen om hunnen Meester, die dat van hen vergt, te behaagen; om daardoor van werken verschoond te worden; terwijl zij in hun hart altoos blijven dat hunne Voorouders geweest zijn. Hoe kan men ook iets anders verwagten van een onbeschaafd Volk, dat, hoegenaamd, geen grondbeginzelen van eenige *Religie* heeft?

Zo haast zij iets meer weeten, als zij van hunne Ouders geleerd of overgeërft hebben, dan worden zij daar stout op; zij zijn dan hoogmoedig, verwaand, en onbekwaam tot den arbeid: terwijl zij zich in het stuk van werken met de Blanken gelijk willen stellen, en beschouwen een Soldaat, Matroos, of Ambagtsman, om hunnen geringen stand, met de grootste minagting. De beste Negers tot den arbeid zijn de geene, die naar de *Wet* of *Religie* van hunne Voorouders leeven, en van ons niets meer geleerd hebben als werken. Zij zijn nooit zo dom, of men kan hen met de schop en houweel leeren werken: en in dien staat leeven zij gerust, en zijn nuttig voor eene Plantagie."

niets te verstaan, dan zaaken, betrekkelyk tot hun physick bestaan, eensklaps begrippen krygen van bovennatuurlyke waarheden? Waar by komt, dat alles, 't welk een oplettende ingespannenheid vereischt, als zyn alle onstoffelyke zaaken, en die daarenboven nog afwezend zyn, voor een Neger genoegzaam onmogelyk worden om te begrypen; wyl men 'er zeer weinige vind, die men zelfs tot exactitude in zaaken voor hunne zinnen vatbaar kan brengen. Hun oor is zeer juist om de maat in de Muziek te hooren; hun gezigt om een Vogel te schieten, maar zeer weinig Timmer-Negers zal men vinden, die zes karbelen naast elkander in een Gebouw exact afschryven, en inwerken; om dat zy hunne attentie niet aanhoudend op één zaak vestigen. De Auteur, *des Considerations St. Domingue*, zegt ook wel, „ dat zy gemak-„ lyk genoeg alle soorten van Handwerken leeren;" doch hy voegt 'er by, „ daar zyn 'er, die wel bedreeven zyn „ in het Horlogiemaaken en 't Goudsmeeden, *maar zy* „ *zyn het zeldzaam.*

„ Hoe moeielyk, ja onmogelyk, nu zoude het zyn, Lieden, aan wien 't byna onmogelyk is oplettendheid in zaaken, onder haare zinnen, in te boezemen, het waare begrip te geeven van de Verborgenheden des Christelyken Godsdiensts? En zo men hun over deeze onderwerpen veel kwelde, zoude men niets uitrigten, dan hun bygeloof over de geesten der verstorvenen nog te doen aangroeijen, met hel, duivel, en andere voorwerpen, waarvan zy niets dan misbruik maaken zouden.

„ Doch zy zyn veel meer vatbaar voor zedelyke pligten: regtvaardigheid, maatigheid, kuischheid, menschlievendheid, goedheid, medelyden, zyn alle deugden, die zy zeer wel van de overgestelde ondeugden weeten te onderscheiden. Echter zoude men niet slaagen, met hun de eerste door redenkavelingen aan te raaden, en de laatste af te raaden: ô neen, zulks was verlooren arbeid; maar oeffent alle deeze pligten ten hunnen opzigte, en zy zullen u zeer wel toonen overtuigt te zyn, dat gy een deugdzaam Meester zyt. Of zyt onregtvaardig, onmaatig, onkuisch en wreed, en zy zullen wel degelyk van u zeggen, dat gy een ondeugend slegt Meester zyt.

„ Laat ons des alle gedagten verlaaten, van de Negers Christenen te maaken; maar laat ons Christelyke deugden ten hunnen opzigte betragten, en wy zullen zeldzaam over hunne slegte daaden te klaagen hebben;

 want

want ik denke dat het geen verbeelding is, opgemerkt te hebben, dat regtvaardige Meesters zeldzaam zwaare misdaaden in hunne Slaaven te ſtraffen hebben.

„ Echter noem ik regtvaardige Meesters; want de al te goede, die wezentlyke ondeugden in hunne Slaaven ongeſtraft laaten, brengen dezelven tot het pleegen van nog grooter ſlegtheden: want deeze ongeletterde Lieden neemen goed- en toegevendheid voor lafheid, of gebrek van opmerking in hunne Meesters. En over 't geheel is 't geen de Heer *A. Blom* omtrent de behandeling der Negers voorſchryft, te weeten regtvaardige geſtrengheid, 't allerbeste; als men zulks niet te ver uitbreid, en altoos in 't ſtraffen de misſlagen van *onweetendheid* of *onopletendheid* wel onderſcheid van *onwilligheid* en *boosaartigheid.*"

Wat wyders een tweede voorſlag betreft, die zommigen insgelyks welmeenend aangevoerd hebben, om naamlyk *de Neger-Slaaven vry te geeven*; de Heer *Sincerus* kan dien insgelyks niet goedkeuren.

„ Ik moet, zegt hy, dezulken voor eerst al weder verzenden na 't geen daar van Auteurs zeggen, die, in de Colonien woonende, over de omſtandigheden aldaar beter kunnen oordeelen, dan Lieden, die 'er nooit geweest zyn. Men leeze maar in 't *tweede Deel* van den Auteur *des Conſiderations ſur St. Domingue* zyn *Discours* III. *les Affranchis*, en hy zal ras bemerken, dat zulks noch de Blanken, noch de Negers zelfs, tot nut zoude ſtrekken: en deeze Schryver is geenſints een Vyand der Negers, maar wel 't tegendeel: men leeze maar in het *Eerſte Deel* zyn *Discours over l'Esclavage des Negers*, om daar van te worden overtuigt.

„ Ten tweeden, zal ik hem verzoeken na te gaan, hoe de Colonien zyn geconſtituëert, te weeten, dat de Landen, welke de Slaaven bewerken, zyn geweest woest, met Bosſchen bewasſen, welke door omkappen, opruimen, branden, ſchoonmaaken, en met verſchillende voortbrengzels, dan die 'er op groeiden, weder beplant zynde, tot vrugtbaare Landſtreeken zyn gemaakt. Dat deeze Landen, door deeze gedaane bewerkingen, geworden zyn de eigendom, (de wettigſte mogelyk welke uit te denken is,) van die geene die deeze Landen zodanig op hunne kosten, en meestal eigen arbeid, (want 't ſchikken en bevel voeren over werk is ontwyfelbaar ook arbeid,) hebben doen bewerken; en dat derhalven redelykerwyze niet kan

kan worden gevergt, dat aan familles van vry geworden Negers zouden worden voor niet uitgegeeven. —— Des blyft 'er voor deeze vrye Negers niets over, dan voor daggeld te arbeiden, welk daggeld ik zelfs wil toegeeven, dat, hoewel duurder, den Eigenaar niet meer kosten zal, om dat de vrye Neger meerder werk zal doen, dan nu de Neger-Slaaf.

„ Doch zulks is in betrekking tot de gezonde Negers, welke arbeid voor geld doen; doch op welke wyze zullen dan de zieken, de geulcereerde, de zwakke, de oude, aan de kost komen? want de Heer *Stuart* zegt, in zyn VII Capittel van 't Eerste Boek, over *the Political Œconomy*, zeer wel, niémand zal een vry mensch eerder voeden, dan de wilde Vogels of Dieren, ten zy hy gebruik kan maaken van 't werk van den eenen, of van 't vleesch van den anderen." —— Men zal zekerlyk zeggen, zulks is 't zelve ten aanzien van alle vryen in Europa; doch voor eerst zyn de Societeiten ouder, en dus hebben zig aldaar de kwaade gevolgen, spruitende uit 't vry worden van alle soort van menschen, reeds geschikt. Ten tweeden zo zyn de Staaten byna geheel bevolkt door Inwoonders, welke van ouder tot ouder aldaar gebooren en opgevoed zyn, en die 'er ook meenen te sterven; of komen 'er Lieden van andere Gewesten, zy zetten zig daar neêr, met voorneemen, om aldaar hun leven te verslyten. Daar men integendeel van de Colonien zeggen kan, dat zy meerendeels bevolkt zyn, ten aanzien der Blanken, door Reizigers, te weeten, door Lieden, welke meerendeel koomen, met voorneemen, om 'er zo ras doenlyk weder van daan te gaan. En hoewel veelen dit niet uitvoeren, zo verandert zulks hunne wyze van denken niet. —— Nu is dit in deeze twee zoorten van Inwoonders zeer verschillende. De eerste soort, 't zy van Ouders afstammende, die reeds in 't Land gebooren waren, 't zy die 'er zig voor hun leven nederzetten; onttrekken dezulken zig niet, om iets van 't hunne te geeven, tot 't oppregten van Diaconien of Huiszitten Armhuizen, Gasthuizen, Oude Mans- en Vrouwen-, Wees- en Aalmoesseniers-Huizen. Maar zullen zulks Colonisten doen, die, als 't ware, na ieder gewas verlangen, op dat 't genoegzaam zy, om hun in staat te stellen, van weder na Europa te stevenen.

„ Ja, zo men ooit den raad van den *Abt Raynal*, in 't vry maaken der Negers volgde, men zoude een nog veel

 groo-

grooter ontvolking in de Colonien, te weeten, onder deeze vry gemaakte Menschen, bespeuren, dan de Heer *Stuart*, volgens myne begrippen, meent in Europa plaats te moeten gehad hebben, wanneer de lyfeigendom is afgeschaft, en de algemeene Vryheid ingevoerd. —— Ja, 'er zyn in onze dagen twee voorbeelden van verschillenden aart voorgevallen, welke aantoonen, dat de Landbouw in onbebouwde, en dus onbevolkte, Landen, niet dan door middel van menschen, die, zo al niet Slaaven, immers zodanige zyn, welke op den voet van Slaaven moeten worden aangevoerd, tot bebouwing konnen worden gebragt.

„ Het *eene* voorbeeld is *Cayenne*, alwaar, na den Oorlog, welke door de Vrede van 1762 een einde nam, een groot getal vrye Lieden uit Frankryk na toe wierden gebragt; welke, om dat de geene, die van wegens den Koning gesteld waren, om huisvesting en voedzel voor die Lieden te vinden, ten tyd en wyle zy hun eigen kost konden winnen, hunne pligt niet betragt hadden, meest allen elendig zyn omgekomen: het geen zekerlyk geen plaats zoude gehad hebben, indien men de schikkingen zodanig had ingerigt, dat de eigenbaat der Directievoerders verbonden was (†) geworden met het leeven en de gezondheid der overgevoerden naar *Cayenne*, zo als 't tweede voorbeeld zal aantoonen.

„ Zulks is de wyze, door de Noord-Americaanen, in 't overbrengen der Lieden uit Duitschland, gebruikt. —— De Capiteins of Entrepeneurs, welke deze menschen van Hamburg, Bremen of Holland aanbragten, ontvongen een zekere somma voor ieder Man, Vrouw, Jonge of Meid, welke zy gezond leverden; en welke Lieden dan ook verbonden wierden, om den geenen, die hun op die wyze kogt, geduurende zeven of veertien jaaren te dienen, onder zwaare straf, in cas van desertie."

(†) Deeze opmerking heeft de Heer *Sincerus* alvoorens ook ten sterkste aangedrongen, ter wederleggingc der aangevoerde klagten, wegens de onagtzaamheid omtrent de gezondheid der Slaaven, mitsgaders derzelver mishandeling door wreede strafoefeningen, en dergelyken. Eigenbaat, zegt hy, maakt den Meester, als hy zyn intrest verstaat, oplettend op het welweezen van zyn Slaaf; en de grootste waarborg tegen de mishandeling van den Slaaf, is de eigendom van den Meester, die ligtlyk, by 't omkomen van zyn Slaaf, 6 à 700 Gulden, van zyn Capitaal verliest.

Geschiedkundige Ophelderingen, betreffende de Oorzaaken der herroeping van het Edict van Nantes, en, nopens den Staat der Protestanten in Frankryk, zedert het begin der Regeering van LODEWYK de XIV, *tot op onzen tyd. Getrokken uit onderscheidene Handvesten van het Gouvernement. Eerste Deels, Iste Stuk. Uit het Fransch vertaald. Te Amsteldam, by* J. Kok Pieterszoon, 1788. *Groot, behalven een kort Voorbericht des Vertaalers, 147 bladz. in gr. 8vo.*

Alle verstandige Vrienden van Godsdienst, Menschlievendheid, en Rechtvaardigheid, hebben zich oprechtlyk verheugd over het Bevelschrift des tegenwoordigen Konings van Frankryk, waar door zyne Majesteit den burgerlyken stand van zodanigen haarer Onderzaaten, welken geene belydenis doen van den Roomsch-Katholieken Godsdienst, heeft verzekerd. Men weet, hoe zeer het lot van eene menigte braave en naarstige Ingezetenen, welke te vooren zuchtten onder de zwaarste verdrukkingen, daardoor ten goede veranderd is. Om slechts één voorbeeld van derzelver rampzaligen toestand, in vroegere dagen, by te brengen: de Wet kende in Frankryk geene huwelyken, dan welke door eenen Priester met de plegtigheden der Roomsche Kerke waren ingezegend. De gevoelens en denkwyze der Protestanten lieten hun niet toe, zonder kwetzinge van hun geweten, zich naar die plegtigheden te schikken, en zelfs konden zy derzelver verrichting niet verwerven, zonder zich, ten minsten in schyn, met de Roomsche Kerke te verzoenen. Ondertusschen werden, zonder eene zodanige Inzegeninge, hunne echtelyke verbindtenissen beschouwd als enkel boelaadje, hunne kinders, als bastaarden, versteken van de nalatenschap der ouderen, geschandvlekt in het oog der Wet, en verwezen tot armoede en ellende. Zodanig waren, onder meer andere, de gevolgen der herroepinge van het Edict van Nantes, door LODEWYK den XIV gedaan, in de maand October, des jaars 1685, tot dat de menschlievendheid, of liever de Rechtvaardigheid, des werkelyk regeerenden Konings, in het Edict, in de maand November, des voorleden jaars, te Versailles gegeven, en, op den 29sten January des tegenwoordigen, door het Parlement te Parys geregistreerd, wel niet den Protestanten de vrye en openlyke oefening van hunnen

Godsdienst toeſtond, maar de niet Katholieken ten minſten bevrydde van allen geloofsdwang, hunnen burgerlyken ſtand vestigde, hunne huwelyken wettigde, en hunne kinderen herſtelde in de algemeene rechten der burgeren. Hierdoor is wel niet alles gedaan, het geen men hun ſchuldig was naar billykheid; maar zeer veel is evenwel verricht, veelmeer dan men, nog voor weinige jaaren, had durven hoopen.

Eene zo aanmerkelyke gebeurtenis moet natuurlyk de gedachten te rug brengen op het geen in vroegere dagen is voorgevallen, op de onderſcheiden maatregels en middelen, door welke, vooral onder de Regeeringe van LODEWYK den XIV, de vryheid en voorrechten, den Protestanten door HENDRIK den IV toegeſtaan, allengskens beknibbeld, en eindelyk geheel verſcheurd en vernietigd zyn. Veel weetenswaardigs vindt men wel daaromtrent, in het Eerſte Deel der *Gedenkſchriften*, van den Abt MILLOT (*). Maar dit betreft alleen een zeer klein tydperk, en bepaalt zich tot het geen in Languedoc en de Cevennes voorviel. Zeer veel uitvoeriger is het verhaal, door den Heere BENOIT gegeven, in zyne *Hiſtoire de l'Edit de Nantes.* Maar dat Werk, verſcheidene Boekdeelen in 4to beſlaande, is niet zo zeer geſchikt om algemeen gelezen te worden, als een beknopter verſlag. Het behelst, daarenboven, eene menigte van byzonderheden, en breedvoerige verhaalen van veele gevallen, enkele perſoonen of huisgezinnen betreffende, welke, hoe gewigtig in dien tyd, hoe geſchikt, om de ſchreeuwende onrechtvaardigheid en wreedheid der behandelinge, den Proteſtanten toen aangedaan, te doen blyken, in onze dagen veel minder belangryk zyn. Ook begint die Geſchiedenis met de Regeeringe van HENDRIK den IV, en eindigt met de herroepinge van het Edict van Nantes. Een algemeen en beknopt verhaal van het geen den Franſchen Proteſtanten, zo onder de Regeeringe van LODEWYK den XIV, als naderhand tot op onze tyden, wedervaren is, kan, derhalven, niet anders dan aangenaam zyn voor den weetgierigen Lezer, vooral, wanneer de Schryver toegang heeft gehad tot echte ſtukken

(*) Eene Nederduitſche Vertaaling van dit nuttige Werk, met verſcheidene Aantekeningen vermeerderd, is by de Boekverkoopers YNTEMA en TIEBOEL, te Amſterdam, in het jaar 1779, uitgegeven.

ken en befcheiden, welke hem in ftaat ftelden om de waare toedragt der zaaken na te gaan, en de eigenlyke bronnen der gebeurtenisfen aan te wyzen. Dat voordeel had de Heer DE RULHIERE. Want dat zodanig de naam is van den Schryver des Werks, dat wy hier onzen Leezeren aankondigen, leert ons de Vertaaler in zyn Voorbericht. Onder de ftukken, van welke hy zich in het opftellen deezer *Gefchiedkundige Ophelderingen* bediende, zyn de eigene Aantekeningen van LODEWYK den XIV zelven, en andere, van welke hy op bladz. 3, enz. verflag doet.

Uit het boven aangehaalde Werk van MILLOT heeft men reeds kunnen zien, dat de Regeering van Frankryk in haare beknibbelingen van het Edict van Nantes, en in deszelfs eindelyke herroepinge, niet naar een welberaamd en doorgedacht ontwerp handelde, maar zich onvoorzichtiglyk verbeeldde, alle haare bedoelingen door Koninglyk gezach op eens, en genoegzaam zonder wederftand, te zullen doordryven. Uit dit Werk, welks Eerfte Stukje tegenwoordig, in het Nederduitsch, het licht ziet, blykt hetzelfde. De Roomfche Geestelykheid had wel altoos toegeleid om de Proteftanten te vernietigen, en daartoe onophoudelyk haare poogingen aangewend, welke niet verminderd waren, zedert dat de laatstgemelden, ontwapend, van hunne vaste plaatzen berooid, en niet meer in ftaat waren om in het Koningryk eene party te maaken, welke men te vreezen had. De Heer DE RULHIERE merkt aan, bladz. 35, enz. dat de Geestelykheid in haare Vergaderingen, van vyf tot vyf jaaren, aanmerkelyken onderftand aan de Kroon opbrengende, onder den naam van eene *vrywillige gift*, daarvoor ook telkens eenige inkorting van de Voorrechten der Proteftanten bedong. „ Wanneer men, zegt hy, de verzamelingen der ftukken van „ de Geestlykheid, deze aaneenfchakeling van Wetten, „ geduurig ftrenger tegens de Calvynisten, die zy van „ vyf tot vyf jaaren, dat is, by iedere vernieuwing hunner Vergaderingen, op dusdanige wyze van 't Gouvernement kogten, nagaat, zal men aanftonds opmerken, „ dat haare eisfchen eenigzins zagt waren, zo lange de „ Calvynisten te vreezen waren, maar dat ze tot eene „ openlyke vervolging overhelden, zo dra zy (*) zich „ als vreedzaame Ingezetenen gedroegen. Ook zal men „ ver-

(*) [te weeten *de Calvynisten.*]

„ vervolgends opmerken, dat het Gouvernement, zich „ van dag tot dag meer in schulden steekende, hen (*) „ van stuk tot stuk verzogt, de agtervolgende afschaffing „ van alle Previlegiën, welken 't maar mogelyk was, „ zonder een schreeuwende onrechtvaardigheid hen (†) „ te ontneemen; dat men voor haar (§) geld inwilligde, „ het geen zy in den naam der Religie eischte; en dat „ dit verachtelyk hulpmiddel zynen loop had, tot op de „ spaarzaame Regeering (‡) van COLBERT, wanneer al- „ les tot hun (**) voordeel verkeerde (††)." Doch schoon de Geestelykheid op deeze wyze aanhoudende bezig was, om den voorrechten der Protestanten den bodem in te slaan, en dezelven, met recht of onrecht, te onder te brengen, de bekwaamste Staatsdienaaren waren van gevoelen, dat men de Hervormden, zo niet enkel door overtuiginge, ten minsten door zachtere middelen dan openbaar geweld, moest wederbrengen tot het geen zy den schoot der Kerke noemden. RICHELIEU, een Staatsdienaar, welke, zo ooit iemand, de Koninglyke magt tot het hoogste toppunt zocht op te voeren, zeide zelfs tot den Koning LODEWYK den XIII: „ 'Er is geen „ Souverain, welke niet verpligt is, de bekeeringe te „ bewerken van die geenen, welken, onder zyne Regee- „ ring, van den weg der zaligheid afgedwaald zyn; maar „ dewyl den Mensch van natuur een redelyk schepsel is, „ zo worden de Vorsten, in dit stuk gerekend, aan hun- „ ne plicht te hebben voldaan, wanneer zy alle redely- „ ke middelen aanwenden, om tot zulk een goed einde „ te geraaken, en, de voorzigtigheid laat hen niet toe, „ zulke gevaarlyke middelen aan te wenden, welken het „ goede koorn ontwortelen konden, door een onkruid „ te willen uitroeiën, waarvan men bezwaarlyk een Staat „ zoude kunnen zuiveren, dan alleen door zagte midde- „ len (§§)." Nog krachtiger zyn de uitdrukkingen, welke de Schryver elders bybrengt, uit eenen Brief van Mevrouwe DE MAINTENON, aan haaren Broeder (‡‡). Met

(*) [naamelyk *den Roomschen Geestelyken.*]
(†) [dat is, *den Protestanten.*]
(§) [t. w. *der Geestelykheid.*]
(‡) Dit moest eigenlyk zyn *Bestuuring*: COLBERT was *Staatsdienaar*, geen *Koning.*]
(**) [dat is, *der Protestanten.*]
(††) bladz. 36, 37. (§§) bladz. 71. (‡‡) bladz. 64, 65.

Met dit alles werden de Proteſtanten, ook van deezen kant, hard en onbillyk genoeg behandeld, zo veel mogelyk geſloten buiten alle bedieningen, van gunstbewyzen verſteken; terwyl men de zodanigen, welken zich, gelyk men het noemde, bekeerden, dies te rykelyker in dezelve deed deelen. Zodanig was zelfs het ontwerp, het geen voorgeſlagen werd in eene Memorie, opgeſteld door eenen van des Konings verſtandigſte en gematigdſte Amptenaaren, van welke de Schryver een kort verſlag geeft (*).

De Heer RULHIERE erkent dit alles. Dit Eerſte Stukje van zyn Werk ſchynt hoofdzaaklyk ingericht, om te toonen, dat men aan het Franſche Hof, tot weinige jaaren voor de herroeping van het Edict van Nantes, geen bepaald oogmerk had, om eenen zo geweldigen en onrechtvaardigen ſtap te waagen; maar echter niet naliet de zaak der Hervormden, zo veel mogelyk, te krenken door byzondere verongelykingen, hun alleenlyk ſtreng recht laatende wedervaaren, en dit nog ſlechts, wanneer men het niet met eenigen ſchyn wist te weigeren. De Schryver doet doorgaans den Hervormden recht, en ſpreekt hen vry van de lasterlyke beſchuldigingen, welke tegen hen uitgeſtrooid werden. „ In alle geſtrengheden, zegt hy, „ welke wy welhaast tegen de Proteſtanten zullen zien te „ werk ſtellen; in de vooraffpraaken van zo veele Ver- „ klaaringen, Beſluiten en geſtrenge Bevelen, nergens „ eindelyk, vindt men een eenig verwyt tegen hunne ge- „ trouwheid. In geene der Aantekeningen, in dit tyd- „ vak gedaan, en welken in de *Archiven* van het Gou- „ vernement bewaart zyn, ſchildert men dezelve als een „ gevaarlyke party af.

„ Geene derzelven vervat de allerminſte beſchuldiging, „ noch de minſte Staatzuchtige inzichten: — het is „ geen party die men verzwakken moet: — het is zelfs „ geen gevaarlyke Kettery, welke men wilde uitroeiën: „ het zyn dwaalende Onderdaanen, welke men moet te „ regt brengen.

„ Men vertoefde niet, uit alle Provinciën des Ryks, „ omſtandige berichten, omtrend hun getal, rykdommen „ en toeſtand, in te zenden. Hunne naamen waren daar „ in aangewezen, als ook hunne familiën en handwer- „ ken; men voegde daar dikwils nog byzondere aanmer- „ kingen by, omtrend het perſoonlyk caracter van eeni- „ gen

(*) bladz. 129, 130.

„ gen onder hen, benevens hunne naauwe verbintenis-
„ sen. —— In geene dezer opgaaven worden zy van
„ eenige heimelyken handel, van eenige kwaade geneigd-
„ heid tegen het Gouvernement, noch van eenige ver-
„ dagte zamenspanning, beschuldigd; maar, dat hun
„ Kerkhof te digt by dat der Katolyken was; dat ze
„ hunne Psalmen te overluid zongen; dat hunne klokken
„ by het aangaan der Godsdienst, te gelyk met die der
„ Katolyken luidden. —— Die geenen, welke men (*)
„ als gevaarlyke mannen wilde doen voorkomen, was en-
„ kel, om dat men ze vooronderstelde styfhoofdig te zyn
„ in hun geloof. Ja men beschuldigde ze zelfs van lief-
„ daadig onder elkander te zyn, en zorgvuldig voor
„ het onderwys en zeden hunner kinderen te waaken,
„ enz. (†)." —— Men zie ook het geen de Schry-
ver zegt tot lof der zodanigen uit de Hervormden, welke
bedieningen hadden in het bewind of invorderen der geld-
middelen (§); —— van de onderdrukkingen der Intendan-
ten (‡), waarvan wy niet kunnen nalaaten een voorbeeld
in des Schryvers eigen woorden by te brengen. „ Een
„ Procureur, of een Notaris, welke zich bekeerd had,
„ oogenbliklyk zyne kalanten verliezende, en zich van
„ zyn beroep verlaaten ziende, zeide den [de] Intendant,
„ welke hier over geraadpleegd werd: „ „ wanneer men
„ „ slechts de billykheid in aanmerking neemt, moet men
„ „ de anderen in hunne bedieningen laaten, en door
„ „ schadeloosstellingen voorzien in de benodigdheden
„ „ der nieuw bekeerde; doch wanneer men alleenlyk het
„ „ best der Religie beschouwd, moet men alle de ande-
„ „ ren daarvan ontzetten;" " en op deze redenkaveling
„ werden ze alle van hunne ampten ontstoken." ——
Even openhartig erkent de Schryver de onbekwaamheid,
traagheid en gebreken der Roomsche Geestelyken, vooral
in de zuidlyke deelen van Frankryk, niet alleen met de
woorden van den Maarschalk DE NOAILLES, maar ook
met die van den waarlyk godvruchtigen FENELON (**).
Doch allerzonderlingst is ons in de pen van eenen
Roomsch-

(*) [Wy hebben de oorspronglyke Uitgaaf van dit Werk niet gezien; doch de Nederduitsche taal vorderde zekerlyk, dat de Vertaaler hier gesteld had: *Dat men eenigen van hun*; of iets diergelyks. *Die geenen . . . was* is geene taal.]

(†) bladz. 122, 123. (§) bladz. 134, env.

(‡) bladz. 140, env. (**) bladz 100, env.

Roomschgezinden Schryver voorgekomen de volgende zinsnede. „ Misschien zoude de bekeering der Heide-
„ nen (*) zelve, minder moeilyk geweest zyn dan die
„ der Calvynisten. Misschien waren hun Afgodendienst
„ met derzelver offerhanden, hunne boetingen, hunne
„ vergodingen, minder verwyderd van onze verborgen-
„ heden en onze ceremonien, dan de Hervormde Gods-
„ dienst. —— Men eischte van de Heidenen niet, om
„ in hunne gebeden, van het gebruik hunner moeder-
„ taale af te gaan, noch af te zien, om niet, geduu-
„ rende hun geheel leven, aan den voet des Autaars,
„ woorden, zonder betekenis voor hen, uit te spreeken
„ (†).” In het geen hy zegt (§), raakende KAREL den II, Koning van Engeland, kunnen wy hem kwalyk als ernstig spreekende beschouwen.

Uit het gezegde kan de Leezer gemaklyk besluiten, dat wy dit Werk hem aanpryzen, als geschreven met alle onpartydigheid, welke men in zaaken van deezen aart kan verwachten. Eenen misslag van den Schryver, welke zekerlyk alleen uit nationaale vooringenomenheid is ontstaan, had de Vertaaler wel in eene Aantekening mogen verbeteren. Op bladz. 95 leezen wy, dat de Fransche Admiraal DU QUESNE, in het jaar 1676, „ drie over-
„ winningen ter zee, op de grootste Zeeheld, welke
„ Holland ooit gehad heeft, behaalde.” —— De eerste Zeeslag, tusschen die twee dappere Vlootvoogden, viel voor op den 8sten January. De Fransche Vloot was veel sterker dan de Hollandsche; de overwinning verklaarde zich noch voor de eene, noch voor de andere zyde. Maar DU QUESNE, schoon met nieuwe magt versterkt, schuwde het gevecht op de volgende dagen. De tweede Zeeslag gebeurde op den 22sten April. In deezen werd DE RUITER gekwetst, maar DU QUESNE tot wyken genoodzaakt. Vóór den aanval, welken de Fransche Vloot op den 1sten Juny deed op de Hollandsche en Spaansche, was DE RUITER reeds overleden (‡).

De

(*) [De Schryver bedoelt de oude Grieken en Romeinen.]

(†) bladz. 98. (§) bladz. 74.

(‡) BRAND Leeven van DE RUITER. Wy hebben dit hier te meer aangetekend, om dat men in een Opschrift, door den oudsten Zoon van DU QUESNE, te Lausanne, ter gedachtenisse van zynen Vader gesteld, den Franschen Admiraal den Overwinnaar van DE RUITER noemt. *Zie* KEYZLERS *Reizen*, I Deel, bladz. 173.

De Vertaaler zegt, in zyn Voorbericht, dat „het ſterk „ verlangen der Liefhebbers van de Historiekunde, den „ Uitgeever heeft doen beſluiten, het Eerſte Deel in „ twee Stukjes uit te geeven, om des te eerder den „ weetgierigen Leezer te voldoen." Wy wenschten wel, dat de Uitgeever wat langzaamer ware te werk gegaan, en de Vertaaling wat beter voor den dag gekomen. *Sat cito, ſi ſat bene*, is eene ſpreuk, welke men wel wat meer mogt in het oog gehouden hebben. Het Werk is vol van fouten, tegen de regelen der woordbuiginge, geſlagten der Naamwoorden, en diergelyke. Terſtond in het Voorbericht ontmoeten wy: „ Voor het overige is „ *onzen* wensch, dat den oordeelkundigen *Leezeren*, dit „ Werk moge verſtrekken, ter uitbreiding en verſterking „ *zyner* kennis, enz." Dergelyke vindt men 'er veele. Een groot gedeelte van dergelyke misſlagen is, misſchien, te wyten aan al te groote verhaastinge. Want wy willen niet onderſtellen, dat iemand, welke uit het Fransch in het Nederduitsch vertaalen, en zulk eene Vertaaling durft uitgeeven, uit onkunde diergelyke feilen zoude begaan.

De Vertaaler ſchynt doorgaans zich vergenoegd te hebben, met het Fransch genoegzaam van woord tot woord in het Nederduitsch over te brengen, zonder behoorelyk te letten op de onderſcheiden vereischten der beide Taalen. Hieruit ontſtaat meermaalen duisternis en verwarring, gelyk de Leezer reeds zal beſpeurd hebben uit eene der aangehaalde plaatzen, by welke wy duidelykheidshalve telkens aantekenden, waar van de Roomſche Geestelykheid, en waar van de Hervormden geſproken worde. Zo leezen wy (*), „ Zy [de Geſchiedenisſchryvers] geeven geen acht 'er op, dat zekere gebeurtenisſen, om „ *onvoorzien* te zyn, des niet tegenſtaande *onvermydelyk* „ zyn." Wy waagen het niet te zeggen, hoe dit eigenlyk moest zyn, daar wy het Franſche niet gezien hebben, doch durven wel gisſen, dat in plaatze van *om onvoorzien te zyn*, (waarſchynelyk in het oorſpronglyke *pour être imprévus*) moest geſteld zyn *ſchoon onvoorzien*. —— Het zoude niet moeilyk vallen, het getal deezer voorbeelden te vermenigvuldigen. Maar wy zullen alleenlyk nog twee of drie aanhaalen, om den Vertaaler te doen opmerken, dat hy niet kwalyk zal doen, met nu en dan iemand, der

Ge-

(*) bladz. 5, reg. 6 van ben.

Geſchiedenisſen van dien tyd kundig, te raadpleegen. Bladz. 15, reg. 1, ſtaat, „ dat Parys den Koning, de „ *regeerende* Koningin en het Hof, haare Vesten deed „ ruimen." In het Fransch zal het zyn *la Reine Regente*, en moest derhalven vertaald zyn *de Koningin Regentes*, of Beſtuurſter des Ryks: want, men moet hier verſtaan de Koningin, Moeder en Voogdes van LODEWYK den XIV. Deeze vlucht gebeurde in het jaar 1649, en de Koning trouwde eerst in 1658. — Op bladz. 27 ſpreekt de Vertaaler van den „ Kancelier van het Hospital" als of dit eene byzondere bediening ware, zonder te denken op den vermaarden Kanſelier DE L' HOPITÂL, die ten tyde van KAREL den IX in het bewind was. — Op bladz. 54. „ Het gehoor, dat LODEWYK den XIV aan den wel„ ſprekendſte der Staatsdienaars, by deze gelegenheid, „ verleende, enz." In plaatze van *Staatsdienaars* moet hier ſtaan *Leeraars* of *Leeraaren*. De Vertaaler heeft niet genoeg gelet op de verſcheidene betekenisſen van het Franſche woord *Miniſtre*. Het was DU BOSC, Leeraar der Hervormden te Caen, welke dit gehoor by den Koning had (*). — Op bladz. 51 is waarſchynelyk *mauvaiſe humeur*, dat eigenlyk *gemelykheid*, *knorrigheid* betekent, vertaald door *kwaade gemoedsaart*.

Wy voeren deeze dingen enkel aan om den onbekenden Vertaaler, welke met eenen loflyken yver voor nuttige Weetenſchappen ſchynt bezield te zyn, tot wat meerdere voorzichtigheid op te wekken, en van al te groote verhaasting te rug te houden.

(*) *Voiez* BENOIT, *Hiſt. de l'Edit de Nantes*, T. III. P. II. p. 103. ſuiv.

Be-

Beschouwing der Maatschappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken, doorvlogten met Voorvallen eenige uitsteekende Characters betreffende. Door WILLIAM COXE, *A. M. F. R. S. Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapelaan des Hertogs van Marlborough, Medelid van de Keizerlyke Œconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen. Naar den derden Druk, uit het Engelsch. Vyfde Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1788. *In gr. 8vo. 164 bl.*

Hebben wy den Heer COXE, nevens zyne Reisgenooten, met groot genoegen, door *Poolen* en *Rusland* vergezeld, 't zal ons niet verdrieten, hem door *Zweeden* te volgen, welk Ryk, in dit Deeltje, het Briefswys onderhoud uitmaakt.

Mislukte het de Doorkruissers der *Noordsche* Ryken *Lapland* te bezien, daar zy na goeden raad luisterden, voor hunne veiligheid, uit hoofde van het Jaarsaisoen, den weg over den *Bothnischen Golf* namen, en met veel gevaars dien overtocht volbragten. De ontmoeting eens Laplanders, die op de Hooge School te *Upsal* gestudeerd hadt, en het gesprek met deezen gehouden, vergoedt het eenigermaate. —— *Stokholm* wordt in de heerlyke vertooning, welke het maakt, beschreeven; van Koning GUSTAVUS DEN III, met diens Adel en Hofgezin, ontmoeten wy een breed berigt. Terwyl de Beschouwing van het Tuighuis, in de Hoofdstad van *Zweeden*, COXE aanleiding geeft, om, de Kleederen, waar in CAREL DE XII sneuvelde, beschreeven hebbende, 't geval van diens dood, waar over zo veel getwist wordt, en dat onder de Geschiedkundige onzekerheden behoort, te onderzoeken en te beoordeelen. —— De Regeeringsvorm in *Zweeden*, met de veranderingen, welke dezelve ondergaan heeft, en bovenal de Staatsomwenteling, door den tegenwoordig Regeerenden Koning, in den Jaare MDCCLXXII, te wege gebragt, leveren zeer leezenswaardige Brieven op. Terwyl de Staatkundige zich voorts kan verlustigen in de bespiegeling van 't *Zweedsche* Staats-, Finantie- en Krygsweezen. —— *Upsal* onthaalt den Geleerden en Liefhebbers in de Boekery, de Kabinetten en de Kruidtuin. —— Eene Reis van die Stad na *Trolhætta*, doet ons een gedeelte des Ryks, toen doorgetrokken, kennen, en

en by dat Kanaal zien, welke poogingen verscheide *Zweedsche* Koningen gedaan hebben, om eene binnenlandsche Vaart in het Ryk te vormen. — *Gothenburg* verschaft, als een Zeehaven en Handelstad, aanleiding, om over den Koophandel des *Zweedschen* Ryks te spreeken; en de Reis van daar na *Carelskroon* doet ons den *Zweedschen* Boerenstand kennen, als veel gelukkiger en beschaafder dan die in *Poolen* of *Rusland*. De Zeemagt van *Zweeden* valt, by 't bezigtigen van *Carelskroon*, onder 't ooge. En wordt dit Boekdeeltje besloten met onderrigtingen, wegens het reizen in *Zweeden*, en eenige byzonderheden, de Land- en Lusthuizen betreffende, als mede de groote gelykheid tusschen de *Engelsche* en *Zweedsche* Taalen.

Misslagen van groote en verdienstlyke Mannen aan te wyzen en te verbeteren, is billyk; onze COXE doet het in een aanmerkelyk geval, het Ryksbestuur van *Zweeden* betreffende. Wanneer hy de laatste Ryksomwenteling, meest met de woorden van zyn Vriend, den Heer SHERIDAN, beschreeven, voorgesteld hadt, merkt hy op, dat deeze Heer, in zyn verslag van het nieuwe Ryksbestuur, hoe schoon het anders zyn moge, een grooten misslag begaan heeft, die, uit de pen van een zo agtenswaardig Schryver gevloeid, vry algemeen in alle vreemde Landen schynt aangenomen, en te regt gebragt dient te worden. SHERIDAN, naamlyk, beweert: „ dat de Koning van „ *Zweeden* te *Stokholm* niet min volstrekt heerscht, dan „ de Koning van *Frankryk* te *Versailles*, en de Groote „ Heer te *Constantinopolen*." Terwyl zyne *Zweedsche* Majesteit, schoon tegenwoordig zeer groote voorregten bezittende, nogthans, in veele gewigtige gevallen, een bepaald Monarch is.

De Heer COXE bewyst deeze Stelling, door de opgave eener Schets der tegenwoordige Regeeringsvorm; ten dien einde merkt hy op: „ De geheele Uitvoerende Magt berust, met de daad, in den Koning: want, schoon 'er verklaard wordt, dat deeze hem, met den Raad te zamen, is opgedraagen, is hy, egter, volstrekt meester in den Raad; daar hy de Leden van denzelven aanstelde en afzet, en, in 't bestuur der zaaken, alleen hun raad vraagde, zonder verpligt te zyn dien te volgen." De Koning heeft het bevel over het Leger en de Vloot, benevens alle Bedieningen in beide, en ook alle Burger-Ampten. Hy alleen bezit de Magt, om de Staaten zamen te roepen en te doen scheiden, en is niet gehouden dezelve op een

vastgestelden tyd te vergaderen. Hy heeft de Belastingen standhoudende gemaakt, trekt een bepaald inkomen, en heeft de geheele beschikking over het Geld des Ryks.

„ Zodanig zyn de Voorregten, welke zyne *Zweedsche* Majesteit aan zyne Kroon gehegt heeft; doch hoe groot ze mogen schynen, bovenal, wanneer men ze vergelykt met de geringe maate van Gezag, vóór dat tydperk, den Koning opgedraagen, klimmen ze, myns oordeels, niet op tot volstrekte eigendunklyke Opperheerschappye. De twee hoofdtrekken, die een Onbepaald Gezagvoerend Vorst, van een bepaalden Monarch onderscheiden, zyn het onbeperkt geeven en afschaffen van Wetten, en opleggen van Belastingen, zonder toestemming der Onderdaanen: geen van beiden wordt door een Koning van *Zweeden* uitgeoeffend.

„ Ten aanziene der Wetten, huisvest de Wetgeevende Magt by hem en de Staaten, „ de Koning" dus luidt het Voorschrift, „ zal de Magt niet hebben om meer„ dere Wetten te maaken, buiten kennis en toestem„ ming van de Staaten; noch eenige oude Wet, voor„ heen aangenomen, buiten die kennis en toestemming, „ mogen afschaffen."

„ Omtrent het opleggen van Belastingen is vastgesteld, dat de Koning geene Belasting zal heffen, zonder toestemming der Staaten, uitgenomen by een daadlyken vyandlyken inval, en zal hy, den Oorlog geëindigd zynde, de Staaten zamenroepen, om met dezelve de nieuwe Belasting te vernietigen. —— By deeze twee gewigtige Bepaalingen komt nog, dat hy, zonder der Staaten toestemming, geen Oorlog kan verklaaren, of de Geldmunt veranderen, en moet hy, door hun opgeroepen, als zy vergaderd zyn, rekenschap geeven van 's Lands geld.

„ Schoon de Koning aan deeze zeer weezenlyke Bepaalingen onderworpen is, kan men, nogthans, daar zyn gewoon inkomen volduurt, en de zamenkomst der Staaten alleen van zyn welgevallen afhangt, aandringen, dat hy onbepaald kan heerschen, zo lang hy geene bykomende onderstandgelden vordert. Maar zeker, deeze wyze van regeeren beklimt den trap van volstrekt gezag niet: want daar hy geene Wetten kan geeven, geen Oorlog verklaaren, of Belastingen heffen, zonder toestemming van den Ryksdag, moeten 'er gevallen ontstaan, die het noodig maaken, die Vergadering zamen te roepen, waar

op

op dezelve bezwaaren kan herstellen, of inbreuken op de Ryksgesteltenisse verbeteren.

„ In de daad, zyne Majesteit vondt goed, hoewel niet gepraamd door een buitenlandschen Oorlog; noch door eenige weezenlyke behoefte gedrongen, zes jaaren, naa dat hy ontslaagen was van de noodzaaklykheid, om de Staaten te doen zamenkomen, dezelve op te roepen: en ontmoette die tegenkanting, welke de Vertegenwoordigers van een Vry Volk kenmerkt. In het Huis der Edelen, by voorbeeld, werd een Vertoog ter tafel gebragt, waar in men beweerde, dat de Regeeringsvorm, in den Jaare MDCCLXXII vastgesteld, eenigen tyd was in agt genomen; maar dat zints veelen van 's Konings Vrienden zich beroepen hadden op die van den Jaare MDCXVI, als het eigenlyk voorbeeld, naar 't welk het Ryksbestuur zich moest schikken; de vraag, derhalven, was, welk eene Regeeringsgesteltenisse thans bestondt? ——. Meer andere voorstellen, zeer haatlyk in 's Konings oor klinkende, behandelde men in dit Vertoog: men hadt ten oogmerke, by de volgende Zitting, 't zelve staatlyk voor te leezen; doch, om dit voor te komen, ontboodt de Koning de Staaten in 't Paleis, en ontbondt de Zamenkomst. Zyne Majesteit verklaarde, in de Aanspraaken, te dier gelegenheid gedaan, hoe zeer hem de klagten, ten onregte tegen hem ingebragt, griefden; en voegde 'er nevens, dat de Regeeringsvorm, zo als dezelve in den Jaare MDCCLXXII was vastgesteld, door hem altoos zou aangemerkt worden als de waare; dat hy hoopte 'er nimmer in 't minste van af te zullen wyken, en dat hy, daar veelen een misverstand hadden zoeken te verwekken, tusschen hem en de Staaten, beslooten hadt de Vergadering te doen scheiden; een volstrekt Oppergezagvoerend Vorst zou op die wyze niet gesprooken hebben.

„ Met één woord, of de tegenwoordige Regeeringsvorm, waarschynlyk, zal stand houden, dan of dezelve zo schielyk zal worden omgekeerd, door eene nieuwe Ryksomwenteling, gelyk dezelve is ingevoerd; of dezelve met den tyd zal veranderen in eene willekeurige Opperheerschappy, of dan weder vervallen tot de voorgaande Regeeringloosheid, staat my hier niet te onderzoeken; het voorstel betrof alleen de Ryksgesteltenisse, zo als die tegenwoordig bestaat, die, hoe nauwkeuriger wy dezelve nagaan, ons te minder schroomvallig maakt,

om te besluiten, dat de Koning van *Zweeden* een bepaald en geen volstrekt Oppermagtig Vorst is." —— Wie dit verder wil beweezen zien, vervoege zich tot het Werk zelve, waar in de Schryver het toelicht, door eene afzonderlyke beschryving van de Leden der Ryksvergadering, by welke de opperste Wetgeevende Magt berust, bestaande uit den Koning, met de gemelde voorregten bekleed, en de Staaten, die, wanneer het der Kroon behaagt, zamengeroepen worden: welke Staaten vier afzonderlyke Huizen uitmaaken: I. Dat der Edelen, —— II. Dat der Geestlykheid, —— III. Dat der Burgeren en IV. Dat der Boeren.

Wy zullen, om nog iets van eenen anderen, in 't algemeen meer bevallenden, aart, uit dit Deeltje, over te neemen, onze Leezers de ontmoeting van COXE ten *Zweedschen* Hove, mededeelen. „ Wy vergezelden den *Engelschen* Staatsdienaar THOMAS WROUGHTON ten Hove, om de eer te hebben, van, aan Koning GUSTAVUS DEN III, voorgesteld te worden. Het geheele Gezelschap, uitgenomen de buitenlandsche Staatsdienaars, en wy, waren gekleed in *Zweedsche* Kleeding, onlangs, door zyne tegenwoordige Majesteit, in dit Land ingevoerd. De kleeding der Mannen geleek naar de oude Spaansche, en bestondt in een korten Rok, een Kamizool, een Mantel, en een Hoed met een Pluim *a la Henry IV*, een Gordel om den middel, een Zwaard, een ruime Broek, en Schoenen met roozen; de Mantel is van zwart Laken, geboord met rood Satyn, de Rok en Broek zyn desgelyks zwart, vercierd met roode knoopsgaten en knoopen; het Kamizool, de Gordel, de Kniebanden, en de Roozen op de Schoenen, zyn van rood Satyn. —— De Kleeding der Dames bestaat uit een zwart zyden Opperkleed, met opgespleete Mouwen, afgezet met witte Koorden en gekleurde Linten. Dit is de gewoone Hofdragt. Op plegtige Feestdagen, draagen de Mannen wit Laken of Satyn, gevoerd met rood Satyn, de Dames witte Zyde of Satyn, met gekleurde Linten en Oplegzels. De Mannen, die ten Hove niet voorgesteld zyn, gaan meest allen, geheel in 't zwart, en zonder eenig rood of andere uitsteekende Cieraaden; de Dames, zich in gelyke omstandigheden bevindende, mogen niet verschynen met de wit opgespleete Mouwen; in andere opzigten, is haare dragt gelyk aan de boven beschreevene.

„ Omtrent half acht, kwamen de Koning en de Koningin,

gin, beide in de Volkskleeding gedost. Zyne Majesteit ging van het eene einde des Kamers tot het andere, en vervoegde zich, met veel leevendigheid, by verscheide Persoonen, en groette, naar 't Hofgebruik, alle de Raadsheers Vrouwen. Wanneer wy aan den Koning en de Koninginne voorgesteld waren, deedt zyne Majesteit ons de eer, om met een ieder onzer, eene geruime wyl, zeer gemeenzaam te spreeken. Deeze pligtpleegingen afgedaan zynde, begaven zich de Vorstlyke Persoonen in een naby gelegen vertrek, en werden gevolgd door een groot gedeelte des Gezelschaps; de Koning speelde *trente & quarante*, met omtrent twintig Persoonen, en de Koningin *Omberde*. Ten negen uuren scheidden zy uit met speelen, en hielden in een ander vertrek het avondmaal. De Prinses SOPHIA ALBERTINA was de eenige die met hun aan tafel zat, die eer is by deeze gelegenheid alleen bepaald tot het Koninglyk Gezin. Tegen over haare Majesteiten, op een kleinen afstand van het laage einde der tafel, stonden stoelen voor de Raadsheers Vrouwen, en voor die der Afgezanten: geene andere Dames mogen gaan zitten, waarom ook geene van laager rang, dan deeze, immer by zulke onthaalen ten Hove komen.

,, Aan dit Hof wordt alles, wat tot het plegtige behoort, zeer stipt in agt genomen, terwyl veele Vorsten van *Europa* zich bevlytigen, om de staatlykheden, omtrent de Koninglyke Waardigheid gebruiklyk, af te snyden, heeft GUSTAVUS DE III eene maate van Pragt, en stiptheid van *Etiquette*, ingevoerd, gelyk aan die van *Versailles*, en tot dus lang, in dit Land, onbekend. De Koning bezit te veel verstands, om, in dit stuk, een slaafsche naavolger der *Franschen* te weezen: 't is, derhalven, veel waarschylyker, dat zyne beweegreden hier toe eenigermaate Staatkundig is: dewyl de vermeerdering der Koninglyke Voorregten het voegelyk kan gemaakt hebben, den luister van den Throon te vermeerderen. Onder den maaltyd sprak de Koning bykans onophoudelyk met den *Zweedschen* Adel, met de vreemde Afgezanten, en de Heeren, die zich naby hem bevonden.

,, By een volgenden Hof-avond van dezelfde natuur, deedt zyne Majesteit my de eere, om met my, meer dan een half uur, te spreeken over verscheide deelen der *Zweedsche* Geschiedenissen. Hy onderhield my op eene gulle wyze, met veele aartige aanmerkingen, en oordeelkundige bedenkingen, over de verschillende Characters

den Koningen van *Zweeden*: inzonderheid weidde hy, met verrukking, uit over de uitsteekende hoedanigheden van GUSTAVUS VASA, en GUSTAVUS ADOLPHUS, die boven alle anderen zyne bewondering scheenen te trekken. Onder anderen sprak hy van den Huwelyks Voorslag, door ERIC DEN XIV aan ELIZABETH, Koningin van *Engeland*, en het luisterryk Gezantschap van JOHAN, Broeder diens Monarchs, na *Londen*, om haar Huwelyk te verzoeken; 'er byvoegende, dat deeze verrigting door veelen der *Engelsche* Geschiedschryveren overgeslaagen was, en dat zelfs HUME, die doorgaans zich meer dan anderen, op 't geen Buitenlanders betreft, toelegt, dezelve slegts ter loops hadt aangeroerd: hy besloot, met aan te merken, dat CELSIUS, in zyne uitmuntende Leevensbeschryving van ERIC DEN XIV (*), een zeer nauwkeurig en omstandig verslag gegeeven hadt van het Gezantschap van JOHAN, en alle de handelingen, tusschen ERIC en ELIZABETH.

Ten slot nog iets van de Hoofdstad des Zweedschen Ryks. „ Op alle myne Reizen," schryft de Heer COXE, „ heb ik geene Stad gezien, welker ligging my zo zeer trof, als die van *Stokholm*, van wegen de zonderlinge en romaneske vertooning. Deeze Hoofdstad, die zeer lang en onregelmaatig is, beslaat, behalven twee Schier-Eilanden, zeven kleine rotzige Eilanden, verspreid in de *Mæler*, en de Stroomen, welke uit dit Meir voortkomen, en in de Baay of Golf van *Bothnia*. Eene verscheidenheid van vreemde en betoverende gezigten wordt gevormd door ontelbaare Rotzen van Granit, het hoofd trots uit het water opbeurende, deels bloot en ruw, deels met Huizen bezet of met Houtgewas begroeid. De Haven is een Inham van de *Baltische* Zee, het water is volmaakt helder, en van zulk eene diepte, dat de zwaarst gelaadene Schepen aan de Kaay kunnen komen, die zeer breed, en met groote Woon- en Pakhuizen bezet, is. Aan 't einde van de Haven vertoonen zich verscheide Straaten, de een boven de ander, in de gedaante van een Amphitheater, en het Paleis, een allerschoonst Gebouw, praalt aan den top. —— Naa den Zeekant, tusschen twee

(*) Van dit Werk, in 't *Zweedsch* oorspronglyk geschreeven, is eene Fransche Vertaaling, *Hist.* D'ERIC XIV, *par* OLOF CELSIUS, welke ik onderhand met groot genoegen geleezen heb.

twee en drie *Engelsche* Mylen van de Stad, wordt de Haven eene nauwe Straat, en verdwynt, tusschen hooge rotzen heen loopende, uit het gezigt. Afgelegene bergen, met boschadie bezet, bepaalen het vergezigt. 't Gaat de beschryving met woorden, ja de kragt van 't penseel, te boven, deeze zonderlinge gezigten uit te drukken. Het middelste Eiland, van 't welk de Stad den naam ontleent, en *Ritterholm*, maaken de fraaiste gedeelten der Stad uit. — Behalven de Voorsteden, waar de Huizen van hout en rood geverfd zyn, vindt men de Huizen meest van gehouwen of gebakken Steen, wit gepleisterd."

Dichtlievende Verlustigingen, *van* BERNARDUS DE BOSCH. *IVde Deel.* Te *Amsterdam*, *by* G. Warnars. 1788. *In* 4*to.* 142 *bladz.*

Dit vierde deel maakt de Dichtlievende Verlustigingen van den deugdzaamen en verdienstelyken DE BOSCH, volledig: nadien dezelve (27 October 1786.) in den ouderdom van byna 78 Jaaren, al zingende, (zo men spreekt,) deze aarde verlaaten heeft, en het door hem nog voltooide Dichtstuk, *de Ouderdom*, weinig uuren vóór zynen dood, door een en ander zyner vrienden, uit zynen mond opgeschreven, ook het laatste van dezen Bundel, als zyn Zwaanenzang, uitmaakt. Te recht zingt daarom zeker Dichter van hem, in de *Lykdichten*, ter zyner gedachtenisse uitgegeeven:

> Hij stierf. Gij, dichtkunst, die op de aard',
> Zijn troost in stille stonden waart!
> Gij hebt den jongsten snik des grooten mans ontvangen;
> DE BOSCH week, zingende, van hier naar beter oord:
> Te recht hebt ge, op zijn graf, uw beste kroon gehangen;
> Gij, dichtkunst! waart zijn laatste woord.

Deze kunstminnende Grysaart had zyne Lier niet minder der Deugd dan het Bevallige toegewyd, en het ernstige kwam niet meerder met zyn' vergevorderden leeftyd, dan met zyn karakter, overeen. Alle zyne Versen ademen Godvrucht, en Vriendschap: en deze beide waren ook in zynen huislyken kring en verkeering aan te treffen. Hy was een yverig beminnaar van Kunsten en Wetenschappen, en het is uit humme Bron, dat hy zo veel voedsel haalde, en alles zo bevallig wist voor te stellen.

Van hier, dat hy de *Geleerdheid*, op deze streelende wyze, bezingt:

Ô Letterhelden! 'k zing uw lieve hartvriendin,
Geleerdheid: 'k juich haar toe, om u een blijk te geeven
Hoe ongeveinsd ik haar eerbiedig en bemin,
Schoon 't mij niet mooglyk zij het eerspoor op te streeven.
Doch stijgt ze mij te hoog, haar glinstrend aangezicht,
Dat heldre straalen schiet, houd me echter opgetoogen,
Door voedsterlingen, die, al meer en meer verlicht,
Den zoetsten honig van haar milde lippen zoogen.
Ik zie, in 't ruim verschiet, Geleerdheid! door wat damp
Van onkunde ook bedwelmd, de grootsche aantreklykheden
Waarmeê ge uw' leerling leid, en voorlicht met uw lamp,
Om, uit den doolhof, 't rijk der waarheid in te treden.
Geen reiziger, die 's nachts onzeker zworf door 't woud,
Ziet de eerste scheemring ooit met grooter vergenoegen,
Dan de oefenaar, dien gij der Wijzen schrift ontvouwt,
Uw heuchlijk, straalend licht, na 't al te rustloos zwoegen.
Uw heilige ijver stelt het goddelijk gezag
Der Christelijke leer, door klaare opheldeingen,
En Taal- en Oudheidkunde op 't glansrijkst in den dag,
En weet het ongeloof 't gewet geweer te ontwringen.
Gij siert den Godsdienst met eerwaardig choorgewaad,
Waar van gij gaarne elk vlekje op 't keurigst af zoud wisschen.
't Scherpzinnig onderzoek verrijkt zich met uw' raad,
Daar gij den sleutel draagt der heilgeheimenissen.
Wat lotgevallen treft ge in 't groot geschichtboek aan,
Van volken, driest gewoon aan bijgeloovigheden;
Van koningrijken, in hun op- en ondergaan,
En muitzucht, opgeruid in vrijgevochte Steden!
Gij ziet in menige eeuw den fieren heldenmoed
Door overmagt gestuit, en wreede dwinglandijen,
Ontmenscht, tot de enkels treên in stroomend burgerbloed:
Leerbeelden, die 't vernuft van dwaalingen bevrijên.
Wat knoopen worden, door uw uitgebreid verstand,
Hoe lang te leur gesteld, niet voor den geest ontbonden!
Den zucht tot kennis geeft ge een meetsnoer in de hand,
Waarmeê zij veilig bouwt, op onverwrikbre gronden.

De

De ſtrenge vierſchaar vind, naar 't ongekreukte Recht
En 's Lands geſtaafde wet, wat gij bepleit, voldongen,
Waarom ze, naar uw eisch, den duistren twist beſlecht,
Ten trots der tegenſpraak, waarmeê ge u zaagt beſprongen.
Uw deernis ſtaat getrouw het zuchtend krankbed bij,
En dikwerf mag 't, door kruid- en ſcheikunde, u gelukken
Den droeven lijder, door een heilzaame artzenij,
Te ontheffen van zijn angst, en 's doods geweld te ontrukken.
Uw fikſche ontleeding, die den wondärts onderſchraagt,
Toont dat de kunst zich aan 't vooruitzicht moet gewennen,
En niet gelukkig in haar onderneeming ſlaagt,
Ten zij ze leer' den mensch, die kleene waereld, kennen.
Wat dier, geſteente of erts, wat plant, gebloemte of zaad,
Houd u niet bezig om Gods wondre magt te ontdekken,
Wanneer uw werkzaam brein 't Natuurboek open ſlaat,
En ziet hoe 't minst gewrocht ons kan ten nutte ſtrekken.
Hoe duur verplichtte gij de land- en arbeidsliên,
Door menig werktuig, tot verligting uitgevonden,
Wat orde doet ge alöm in praalgebouwen zien!
Wat echte ſierſels houd ge aan 't noodige verbonden!
Wat wapenrusting ſchonkt ge uw dierbaar Vaderland,
Op dat geen wreed tiran het ooit moge overheeren!
Hoe waakzaam ſtuurt gij vloot bij vloot, van ſtrand tot ſtrand,
Om van de koopvaardij' roofmonſters af te weeren!
Wie zou, Geleerdheid, u niet dankbaar hulde biên?
Den dicht- en ſchildergeest moet gij ten leidsvrouw ſtrekken.
De doorzichtkunde doet ge onteſbre wondren zien,
Door 't ongewapend oog onmooglijk ooit te ontdekken.
Gij voert haar naar 't geſtarnte, en ſtreeft, daar ze u verzelt,
Den breeden melkweg op, door 's hemels ruime boogen,
Waar ge elken afſtand meet, en 't heir der lichten telt,
Dat, wijd en zijd geſchraagd, zich opdoet aan uwe oogen.
Die grootheid heft uw geest tot de Oppermajeſteit,
Die 't all' beſtuurt en ſchiep, en nimmer word volprezen.
Hoe vuurig ziet gij uit naar 't rijk der zaligheid,
Waar de eeuwige eerkroon u zal worden toegewezen!

De uitgave van dit laatſte deel is geſchied onder het opzicht van den Heere *H. J. Roullaud*, een der oudſte

en gemeenzaamste Vrienden van den Dichter, aan wien hy zulks ook, een klein uur vóór zyn dood, verzogt hadt. Deze betuigt in zyn *Voorbericht*, dat hy deze Verzameling wel grooter had kunnen maaken, doch dat hem des Dichters kieschheid te wel bekend was, om iets uit te geeven, 't geen hy oordeelde dat de Dichter zelve te rug zoude gehouden hebben: vooral gelegenheidsverſen. En waarlyk, dit verſtandig te rug houden van middenmaatige Verſen, of zulken, die geen algemeen belang kunnen verwekken, is even zo pryslyk, als de mededeeling van ſchoone ſtukken: te meer, daar de mindere dikte van dit *Vierde Deel*, ten opzichte van de voorige, door het byvoegen der welverdiende *Lykzangen* kan verholpen worden.

Eerkrans voor Bergen op den Zoom, door ADRIANA VAN OVERSTRAATEN, *Lid van verſcheidene Genootſchappen.* —— *Eerkrans voor Aardenburg, door* PETRONELLA MOENS, *Lid van verſcheidene Genootſchappen. Te Amſterdam, by* A. Fokke, Simonsz., 1788. — 28 *en* 20 *bladz. Behalven de Opdragten, enz. In quarto.*

De Dichteresſen *van Overſtraten* en *Moens*, goedgevonden hebbende, om, elk voor zich, een geletterden krans, ter eere van de ſtad hunner inwooninge, te ſtrengelen, en dezelven aan de Regeeringen dier ſteden op te draagen, deelen die thans, by elkander gevoegd, der Dichtlievende waereld mede. Het is ons, door eene herhaalde leezing, gebleken, dat de ſteden welke zy bezingen, veel meer in grootte en aanzien met elkander verſchillen, dan het kunstvermogen der beide Dichteresſen; zo dat het kleine en zwakke *Aardenburg*, binnen haare muuren, vooräl geene mindere Zangeres heeft aangetroffen, dan het grootere en ſterkere *Bergen op den Zoom*. Beide Eerkransſen zyn der Leezinge overwaardig, leverende eene beknopte Beſchryving, en de voornaamſte Lotgevallen der beide ſteden, op: by welke gelegenheid de beroemdſte inboorlingen niet vergeeten worden. Men zal echter wél doen, wanneer men der Dichterlyke verrukking, eenige te veel zeggende trekken vergeeft, by voorbeeld: dat *Bergen* op *Turcq*, gelyk op eenen Arts als *Boerhave*, mag wyzen: en dat deze *Turcq alleen* in ſtaat zoude zyn geweest, om de wond van *Willem* den Eer-

ften te heelen. Men moet altyd denken dat men *Eerkransfen* leest, in welken de Voorwerpen, onder een fterk vernis, voorgefteld worden.

Aanmerkingen over zeker Werk, uitgekomen te Middelburg in Zeeland, in het Jaar 1781, *en gedrukt by* P. GILLISSEN, *Drukker van het Zeeuwsch Genootfchap der Weetenfchappen. Onder den Tytel van Verhandeling over de Verbeteringen der Openbaare en vooral der Nederduitfche Schoolen, ter meerdere befchaaving van onze Natie gefchreeven, door de Heeren* H. J. KROM, *Profesfor en Predikant te Middelburg.* K. VAN DE PALM, *Kostfchoolhouder te Delft,* D. C. VAN VOORST *Predikant te Catzand, met eenige aanmerkingen, uit andere Antwoorden ontleend, en met de naaleezingen van den Heere* G. J. NAHUIS. *Hoogleeraar in de H. Godgeleerdheid en Kerklyke Gefchiedenisfen te Leiden. Te Middelburg, by* H. Snel en W. A. Keel. 1787. *Behalven het Voorbericht,* 225 *bl. In gr. 8vo.*

Een breede Tytel; doch noodig om aan te wyzen tegen welke Mannen de Ongenoemde Schryver van dit Werkje zich aangordt. Dan laaten wy hooren wat hem voornaamlyk tot deezen deels ftrydvoerenden Letterarbeid hebbe aangezet.

„ Met regt," vangt hy, zyn Voorbericht aan, „ kan men zich verwonderen over het *nu* uitkomen van deeze Aanmerkingen. Zes jaaren naa dat het op 't Titelblad genoemd Werk in 't licht gekomen is, (*) fchynt het zeer ontydig met *Aanmerkingen* over hetzelve voor den dag te komen. *Wat!* vraagt men ligt, *wat mag doch de reden zyn van deeze vertraaging, of waarom, naa zo een lang ftilzwygen, maar liever geheel niet gezweegen?* —— Wy zullen de antwoorden op deeze natuurlyke vraag niet anders dan in de waarheid zoeken. —— Het genoemde Werk, kort na deszelfs Uitgaaf, leezende vond ik 'er zeer veele weetenswaardige dingen in; maar zynde het myne gewoonte niet met verhaasting te leezen, kon ik my niet wederhouden, onder andere aanmerkingen van minder aanbelang, deeze te maaken. —— Dat 'er eenige dingen als gebreken worden voorgefteld, welke waarlyk dien naam niet verdienen. —— Dat 'er in het genoemde Werk zeer weinig van de Franfche Schoolen gefprooken wordt, als zynde dit ftuk het meest bepaalde oogmerk niet van het Genootfchap geweest, hoewel 'er al vry wat van had kunnen gezegt worden. —— Dat 'er van de fchikkingen, die ter verbetering voorgefteld worden, weinige, ja genoegzaam geene, zonder de Provin-

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* IV D. Ifte St. bl. 57.

vinciaale, of ten minsten Stedelyke, Overheden konnen plaats hebben. —— Dat 'er echter wel eenige zodanige Schikkingen, zonder de Regeeringen lastig te vallen, te maaken waren."

Het bezef, dat hy, om zyne gedagten te uiten, noodwendig, der Heeren Schryvers Verhandelingen hier en daar zou moeten tegenspreeken en wederleggen, deed hem eerst besluiten zyne Aanmerkingen, hoopende dat zulks door een bekwaamer hand zou geschieden, te laaten berusten. —— Het Character van die Heeren niet alleen, door hunne Bedieningen eerwaardig en door hunne Geleerdheid beroemd, maar daarenboven door een aanzienlyk Genootschap van geleerde Mannen met Eerepryzen bekroond, scheen hem eene onderneeming boven zyne kragten, en aangeraaden stil te blyven.

„Maar wat gebeurt 'er? omtrent nu een groot Jaar geleden, denkt men, in ons *Middelburg*, weer op de verbetering der Schoolen, zonder eenig gebruik van 't gemelde werk te maaken; 't geen my deed besluiten dat men 'er niet meer om dagt; en wyl 'er voorzeker veele dingen in gevonden worden, die, zo de Overheid medewerkte, van zeer veel nut zouden zyn, dagt ik over de gezegde zwaarigheid te moeten heen stappen, en myne gedagten over die van die Heeren te moeten in het licht brengen; my van hun Edel Hoog en wel Eerwaardens Edelmoedigheid, ja Christlyke manier van denken, beloovende, dat hun Edelen Hoog en Wel Eerwaardens ten goeden zullen duiden, dat men het ten nutte van het algemeen, zyne gedagten achter die van Hun Edelens Hoog en Wel Eerwaarden laat volgen, en onder Verbetering aanwyst, waar in hun Edelens Hoog en Wel Eerwaardens betrekkelyk *het Schoolhouden*, hebben konnen dwaalen, te meer wyl wy geerne toestemmen, dat hun Edelens Hoog en Wel Eerwaardens ons aanleiding gegeeven hebben tot het voorstellen van een bestek, het welk ons zeer uitvoerlyk, en voor het algemeen zeer voordeelig, voorkomt. Dit Werkje moet derhalven niet geleezen worden als eene Verhandeling over de verbetering der Schoolen, maar alleen als eene Opgaaf van eenige schikkingen, waarvan het Werk van gemelde Heeren de vinding heeft veroorzaakt."

Aan dit verslag, in 't Voorbericht nederig genoeg voorgesteld, met *Edelens, Hoog en Wel Eerwaardens* ryklyk doorspekt, dagten wy dat het Werkje zou beantwoorden; doch wy twyfelden, naa het doorbladeren, bykans niet te mogen besluiten, dat *Schoolmeesters Trots*, met den mantel der *Nederigheid* omhangen, ons eenige oogenblikken bedroogen hadt. Wy gebruiken het woord *Schoolmeesterlyk*: dewyl, in den loop der Aanmerkingen, de Schryver zich meermaalen, *betrekkelyk het Schoolhouden*, op de Ondervinding beroept, en zekere plaats niet ondui-

duidelyk aanwyst, dat hy dit Ampt niet verre van *Cadzant* waarneemt, (Zie bladz. 96.)

Het I. Stuk deezer Aanmerkingen dient om aan te toonen, dat de Schoolmeesters en Schoolmeestresſen op verre na zo ſchuldig niet zyn als zy in de drie Verhandelingen en het verder bygevoegde voorkomen. —— Hier moet de Verhandeling van den Hoogleeraar KROM het meest voorhouden: en, behalven eenige op Ondervinding ſteunende Aanmerkingen, hier en daar de bitsheid des Schryvers ondervinden. Heeft de Hoogleeraar, by voorbeeld, geſprooken van Schoolmeesters, die, met korzele geaartheid of knorrige bui, meer dan één weezenlyk wanbedryf der Schoolieren, ter oorzaake ſtrekt van eene onverſtandige en ſtrenge tugtoefening, de Schryver weidt uit over de driftige Predikanten en Profesſoren. Gewaagt deeze van Schoolmeesters, zonder genoegzaame Proeven aangenomen, de Aanmerking-Schryver, ſtelt er de zodanigen tegen over, die op dezelfde wyze tot het Leeraarampt in de Kerk worden toegelaaten.

In het II. Stuk handelt hy over de *Franſche Schoolen*, en neemt de Verhandeling van den Hoogleeraar KROM weder onder handen. Dit loopt wat minder ſchampet af. In dit zelfde Stuk tot de Verhandeling van VAN DEN PALM treedende, is hy minder tegen dien Schryver vooringenomen, en bejegent deezen met een Amptbroederlyke Beſcheidenheid, zo anders onze gisſing, dat hy een Schoolmeester zy, op goeden grond ſteunt. Meest verſchillen zy omtrent de Vreemdelingen tot Schoolmeesters te neemen: men zou uit het verdeedigen der Vreemdelingen welhaast gisſen dat onze Aanmerking-Schryver tot dezelve behoort. „ hy *moet* zeggen, *Inlandſche Franſche Schoolmeesters* te „ hebben *gekonnen*, waar van zommigen zo lui waaren als „ *Spaanjaaren*, andere zoo oploopend als een *Franschman*, een „ derde ſoort die hunne Vrouwen ſloegen als *Duitſchers*, een „ vierde ſoort zoo opgeblaazen als men 'er in eenige Landaard „ vindt, een vyfde ruim zulke liefhebbers van *Schiedamſche Jenever*, als een *Bourgondier* van zyn Wyn, of een ander „ *Franschman* na de *Franſche Brandewyn*, en zoo al voort, zoo „ dat 'er onder de Vreemdelingen zoo wel als onder de Ne„ derlanders achtingswaardige en veragtlyke Schoolmeesters ge„ vonden worden." —— Dan de Schryver de Verhandeling van den Eerwaardigen VAN VOORST in 't oog krygende, ſchynt zich nedergezet en zyne pen geſcherpt te hebben om dien Heer wakker door te haalen; zonder perſoonlyken haat is de ſchryfwyze tegen hem gevoerd niet wel te verklaaren. Op de algemeene bedenking van dien Leeraar, „ dat van domme Ouders „ ook domme Kinderen, en van vlugge Ouders ook vlugge „ Kinderen voortkomen," ſpottende, en niets ter zaak doende aanmerkingen gemaakt te hebben, wegens het mededeelen van de

de Ziel der Ouderen aan de Kinderen; verwyt hy hem den veelvuldigen ommegang met LUCURGUS, PLATO, ARISTOTELES, en PLUTARCHUS; bezigt verscheide persoonlyke haatlyke trekken, waar onder de geringe Standplaats *Cadzant*, hoe onschuldig, haar deel krygt. Hy word afgemaalt als slegt gehumeurd, om dat hy van de knorrigheid der Schoolmeesteren gesprooken hadt: „ dezelfde bladzyden, zegt de Aanmerking-Schryver, toonen „ dat 'er onder de Predikanten Knorrepotten zyn, immers als „ onze Auteur dezelve opstellende, wel geheumeurd geweest „ is, dan zou ik my by zyn Wel Eerw. niet waagen; als nu „ zyn Wel Eerw. knorrig is dan kreeg ik ligt boeken na den „ kop: maar wat zonderling is, de Heer VAN DER PALM is een „ Schoolmeester, die is evenwel zo korzelig niet; waar zyn „ nu de bewyzen voor de stelling van den Heer VAN VOORST; „ uit deeze twee dissertatiën blykt dat 'er althans een knorrige „ Domine en een niet knorrige Schoolmeester in dit Land is." ——— Noemt de Heer VAN VOORST *de Eigenliefde een edel geschenk van den Schepper.* Zyn Tegenschryver betuigt „ niet te weeten, hoe hy dit overeen moet brengen met het kort begrip des inhouds van de tweede Tafel der Wet, en met eenige grondbeginzelen van Godsdienst (Religie.)" ——— De onschuldigste en voeglykste uitdrukkingen lyden zelfs last. Heeft de Heer VAN VOORST, van de Kinderschooltjes spreekende, geschreeven: *Niet zo ras is van alle kanten het teder kroost vergaderd, of de Meesteres neemt een gevreesd wapen in de vuist, of aan haare zyde.* Wie zou hier op wagten: „ Wat cierlyke „ manier van spreeken om een *Roede* of *Stokje* uit te drukken: „ maar wat van beiden het is weeten wy nu nog niet, de „ Heer NAHUYS spreekt van *Rottingen, steevige Stok* en *Plak*, „ maar dat is lomp van die Professor, de Predikant van *Cadzant* „ is vry meer poliet en beschaafd, al wat die Man zegt is beleefd, „ als Professor NAHUYS goedgevonden hadt te zeggen, wat gebruik men van de Roede moest maaken, zou zyn Hoog Eerwaarde mogelyk lomp genoeg geweest zyn om te zeggen, „ *dat men 'er mede op de billen moest slaan*: maar de Heer VAN „ VOORST zou dat wel anders uitdrukken, die zou zeggen, *men* „ *moet 'er het meeste gevleesde gedeelte der Kinderen Lichaamelykheid mede lastig vallen.*" ——— Zelfs, om geen meer staaltjes van deeze haatlyke Schryfwyze op te geeven, kan hy den Heer VAN VOORST met diens Verhandeling reeds lang gedaan hebbende, niet in rust laaten. „ Ik hou my," schryft hy geheel ongevergd, „ dat als de Heer VAN VOORST eens in *Amsterdam*, *Rotterdam*, *Utrecht* en den *Haag*, of een diergelyke „ Standplaats zal staan, zyn Wel Eerwaarde dan nog wel een „ ander stuk van Geleerdheid dan deeze Verhandeling zal voor „ den dag brengen."

Schoon hy voor de Naagedagtenis van den Hoogleeraar NAHUYS

HUYS diepe hoogagting betuigt te hebben, en ook diens *Naatee-kingen* veel zagter behandelt, laat hy egter niet naa op te merken: „ dat de gevoelens van zyn Hoog Eerwaarde (wegens de „ Onderwyzers in het *Fransch*) van veel meer klem en kragt „ zouden zyn, indien wyle zyn Hoog Eerwaarde, zoo wel „ Hoogleeraar in de Fransche Taal als in de Godgeleerdheid „ geweest was"

Bevreemdt het onze Leezers dat wy hun zo lang hebben opgehouden met niets betekenende schamper- en haatlykheden, wy moeten, te onzer verdeediging zeggen, dat 'er het Werkje vol van is, en wy, om 't zelve te doen kennen, niet mogten naalaaten, ze aan te wyzen.

Wederom ontmoeten wy in de Afdeeling, *IIde Stuk.* 't Zelve handelt over het herstel der Schoolen, waarom de Overheid 'er nog niet in getreeden is, en wat daar omtrent gedaan moet worden. Hier zyn des Aanmerkingschryvers bedenkingen niet geheel verwerpelyk, en verdienen meer gezette leezing dan het voorgaande. „De groote zaak is," gelyk hy reeds meer dan eens hadt aangevoerd, „*Geld*, indien dat gevonden wordt „ zal de „ rest wel volgen, dan zal men op de Schoolen de Jeugd in „ de noodige Weetenschappen kunnen onderwyzen, dan zullen „ 'er zich bekwaame Mannen aanbieden en anderen 'er zich toe „ bekwaam maaken, *Geld*, dat de Ziel van de Negotie is, is „ ook de Ziel van het Schoolhouden." Hy geeft berekeningen op, stelt middelen voor om het te krygen: doch zyn *Half Eerwaarde* (welke schimpnaam hy elders zelve bezigt) spreekt van één middel waarmede de *Heel Eerwaardens* niet in hun schik zouden weezen, schryvende: „ In hoe veele Steden van „ dit Land zou men niet wel een *Fransch Predikant* konnen „ afschaffen, het welk voorzeker in ieder Stad aan de kosten „ van twee Schoolen van 120 Discipelen en een van 160 zou „ voldoen: althans om al wederom een bewys in *Middelburg* „ te zoeken, wyl het Werk, dat wy naagegaan hebben, in die „ Stad gedrukt is, en de Ed. Maatschappy in het Nabuurig „ *Vlissingen* de Verhandeling bekroond heeft, te *Middelburg* „ zeg ik, kan zeker één Fransch Predikant minder zyn: wyl „ 'er aldaar door drie juist het zelfde getal Predikbeurten waargenomen, juist even dikwyls het Nagtmaal bediend wordt, „ en in een woord alles volkomen hetzelfde als te *Delft* door „ twee wordt verrigt, dan de jongste Fransch Predikant „ *f* 1300-:-: hebbende, dunkt my was het in die Stad reeds „ gevonden, zonder nu van deszelfs Weduwen Tractament van „ *f* 500-:-: te spreeken. Te *Vlissingen* zou men insgelyks de „ jongste Fransche Predikant wel konnen ontbeeren, die heeft „ *f* 800 :-: dat ook al weer, aangezien de kleinheid der Stad, „ in vergelyking met *Middelburg*, aldaar genoeg konnen zyn."

Maar moeten de Schoolen, zo de Regeerders der Steden in

ons

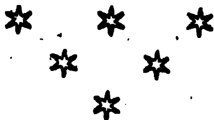
ons Land zich deeze zaak niet willen aantrekken, op den tegenwoordigen beklaaglyken voet blyven, zonder eenige de minste verbetering? Onze Aanmerking-Schryver oordeelt *Neen*, en besteedt het

. IIIde *Stuk*, om aan te wyzen, hoe die Verbeteringen, schoon op verre naa zo groot en algemeen niet, noch zo spoedig en gemaklyk daar te stellen, kunnen geschieden. —— Dan ons Verslag, reeds breeder dan wy dagten, uitgeloopen zynde, moeten wy de Leezers na het Werkje zelve verzenden, dat hy der Overweeginge niet onwaardig zal vinden. —— Meer nuts zou de Aanmerking-Schryver gedaan, en meer eers ingelegd hebben, hadt hy zich bepaald tot het *eigenlyk Schoolhouden*, en meer dan de helft zyns geschrifts niet doorvlogten met niets ter zaak doende, en, dat veel erger is, beledigende, Aanmerkingen.

Lierzang, na het ten Tooneele voeren van het Treurspel ELFRIDE; *de uitmuntende Actrice Mejuffrouw* JOHANNA CORNELIA WATTIER, *toegezonden door* P. J. KASTELEIJN. *Te Amsteldam, by* P. J. Uylenbroek, 1788. *in octavo. 16 bl.*

Volgens dezen Lierzang heeft de Actrice *Wattier* haar' pligt gedaan, en de haar opgelegde hoofdrol, in het Treurspel *Elfride*, zeer goed vervuld. Dat dit zulk eene uitstekende byzonderheid is, willen wy niet hoopen, maar liever vooronderstellen, dat de Vriendschap, in verscheidene coupletten van dit stukje doorstraalende, deze gelegenheid heeft aangegreepen, om zich, in 't openbaar, te vertoonen. Zie hier 't bewys:

De waarheid zwyge een poos. Zy zal zich openbaaren,
Als tyd en plicht haar zulks gebied.
Toen ge u voor BERTUCHS *telg zoo gunstig dorst verklaaren,*
Toen spande uw eigen hand, of 't waar', voor my de snaaren,
En, zonder uwe keuz', waar myne ELFRIDE *'er niet.*

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De geest der Hebreeuwsche Poëzy. *Door* J. G. HERDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald.* *Vierde stuk.* *Te Leyden, by* J. van Tiffelen *en* B. Onnekink. 1787. *Behalven het Voorwerk,* 330 *bladz. in gr. octavo.*

In achtervolging van het Plan, het welk de Heer *Herder* zich heeft voorgesteld, handelt hy in dit Stuk, eerst over de Zegezangen der Israëliten, en enige verdere overblyfzels uit den vroegeren tyd van Israël: by welke gelegenheid hy ene reeks van byzonderheden, met betrekking tot de oude Poëzy der Hebreeuwen, nagaet, en langs dien weg verschillende soorten Dichtstukken, tot op den tyd van Koning David ontvouwt. De geschiedenis van Bileam, verscheiden voorvallen in de dagen der Richteren, de Poëtische denk- en schryfwyze, wel byzonder ten aenzien van het raedzelachtige, het gebruiken van Naem- en Woordspelingen, en dergelyken, komen hier in overweging; en de Autheur stelt daer door verscheiden plaetzen der Bybelschriften in een nieuw licht; dat schoon juist niet altoos voldoende, echter gemeenlyk wel ene nadere beschouwing waerdig is. —— Hieraen hecht de Heer *Herder* voorts zyne naspooring wegens de Psalmen; waerin hy de geschiedenis van David als Psalmdichter voordraegt; en nagaet hoe deze soort van Poëzy in aenzien gebragt zy, mitsgaders welke betrekking zy op andere Poëzy hebbe. Daer uit neemt hy aenleiding om zich uit te laten, over het verkeerde gebruik, dat men 'er thans veelal van maekt, en om enige regels aen de hand te geven, die het nuttige gebruik kunnen bevorderen. —— Verder ontvouwt hy ons het voornaemste dat omtrent de verschillende Poëtische inrichting der Psalmen opmerking vordert; schetst het character van David en dat van Asaph; geeft een beknopt verslag van het merkwaerdigste omtrent de andere Psalmen, en de schikking van het geheele Psalmboek: voegende voorts daerby zyne overweging van de Muziek,

en Muziekinſtrumenten der Hebreuwen; en, by manier van aenhangzel, over 't gebruik der Muziek, onder de Ouden, in 't algemeen. —— Ene hieraen volgende Verhandeling is geſchikt, om ons de Pſalmen uit de voornaemſte Nationale gezichtpunten te leeren beſchouwen: waer by, als een Aenhangzel, gevoegd is een Gedicht, dat de Autheur opgeeft, als ene *Anthologie* of bloemlezing uit de Propheten en Pſalmen; waerin hy de voortreflykheid des Beſtierders van het Heelal nadruklyk afmaelt. —— De laetſte Verhandeling in dit Stuk betreft voornaemlyk de toekomſtige uitzichten; en ſterkt inzonderheid om te toonen, „ welken invloed de zogenaamde „ de Meſſias- of Koningspſalmen gehad hebben, op „ de ſtemmen der Propheten, welker ryke uitzichten „ zichtbaare ontwikkelingen van de oude voorzeggingen „ zyn." Aen de ontvouwing hiervan hecht de Heer *Herder* nog een kort voorſtel rakende de uitmuntendheid van *Mozes*, boven andere groote Mannen der Bybelgeſchiedenis; mitsgaders ene loffpraek van den Meſſias; en eindelyk een Dichtſtuk, ſchetzende den toekomſtigen gulden tyd onder den Meſſias, naer 't uitzicht der Propheten.

Het een en 't ander verleent, even als de voorige Stukken, den Bybeloefenaren een ruimen voorraed ter toetzinge van 's Mans bygebragte ophelderingen, om, na ene oplettende overweging van dezelven, het goede te behouden. Tot een ſtael hiervan ſtrekke in dezen 's Mans voorſtel, wegens de zogenaemde *Trap-* of *Opſtyging-Pſalmen*; waeromtrent hy het volgende aenvoert.

„ Men heeft die Pſalmen voor Reisliederen by de wederkomst uit Babel gehouden, dewyl deze, *Esra* VII. 9. een optocht, of opgang, genaamd wordt. De inhoud der meesten bevestigt bezwaarlyk deze mening. Veelen zyn ongetwyffeld van laatere tyden, en de 137ſte Pſalm bezingt duidelyk de gevangenis in Babel. Doch de minſten ſchynen eene rechtſtreekſche betrekking te hebben op de reis naar Judea. Betekent het opklimmen, of opgaan, in het Hebreeuwsch niet ook wel wat anders? Was het niet de gewoone uitdrukking van hun, die naar Jeruſalem, inzonderheid naar de nationaale feesten, trokken? Wat zwaarigheid dan, zo wy ſtellen, dat deze Pſalmen niets anders dan zulke Reis- Feest- en Nationaale Gezangen waren, gelyk wy reeds eene menigte van David, Aſaph en de kinderen van Korah zagen? En duidelyk

lyk zyn zy het. (*) Met dit meer uitgebreide denkbeeld laat zig in dezelve het grootste gedeelte verklaaren.

Nu vange ik ongaarne van den 120ten Psalm aan; Hy heeft juist het minste van 't geen de omstandigheden aantoont, waarin hy gemaakt is, en is misschien geheellyk eene klagte van een enkel persoon, en tot dien alleen betreklyk.

Klagt over onvreedzaame, onvriendelyke Tochtgenooten.

Tot u Jehovah, roep ik in myne benaauwdheid,
Ik roep, en gy verhoort my.
Verlos my, Jehovah van des kwaadspreekers lippen,
Van des bedriegers tong verlos my.
„ Wat doet zy u, die bedriegelyke tong?
„ Wat doet zy u?"
Zy steekt met scherpe pylen des krygsmans;
Zy brandt als brandende koolen van spiesenhout.
O! dat ik hier moet herbergen in Rooverstenten! (†)
Het is als of ik met Arabische moordenaaren reisde.
Het heeft my lang verveeld met menschen saam te woonen,
Die vrede en verdraagzaamheid haaten.
Ik ben zo vreedzaam; en (echter) spreek ik een woord,
Zo wordt het kryg.

Het

(*) Over deze soort van *Nationale Gezangen* en derzelver voortreffelykheid heeft onze Autheur zich reeds breeder uitgelaten in het derde Stuk bl. 169 — 180. Eenstemmig hier mede zyn ook de gedachten van den Hoogleeraer *Eichhorn*, die deze Psalmen insgelyks beschouwt, „ als Reisliederen, die zicht„ baar, hier de wederkeering uit Babel bezingen, maar de aan„ doeningen van vrome Bedevaardgangers na *Jerusalem* uitdruk„ ken, die naar de hooge Feesten opgaan." Zie zyne *Inl. in het O. T. bl.* 496.

(†) Het Hebreeuwsche woord *Mesech* betekent een Vel, een grove Tentdekking, waarvan het wilde Tentenvolk waarschynlyk den naam had. De klaagende Dichter zegt dan, „ dat „ het voor hem was, als of hy met ruwe wilden verkeerde." In *Mesech* en *Kedar* zyn de Israëliten nooit gevangen geweest, ook lagen deze streeken verre van malkander, en komen in dezen Psalm slechts figuurlyk voor, gelyk de Parallelismus duidelyk toont."

Het is een reiziger, die over de onvriendelykheid zyner tochtgenooten klaagt. Hy woont in tenten, en hy vergelykt hen dus met de Arabische roovers. De tyd is kort, welken hy met hen zal behoeven door te brengen, en hy verlangt, dat dezelve ten einde spoede. — Verder zegt ons de text niets; en ik kan ook niets verder bepaalen. Trokken deze tentenbewooners naar Jerusalem? Legerden zy zig buiten Jerusalem, gelyk dit dikwils, geduurende het feest, wegens de groote menigte, moest plaats hebben? Ik betuig het niet te weten.

De 121.e Psalm verklaart zig duidelyker. Daar wordt geen woord van Babel gerept. Het is een tocht naar Jerusalem, naar de heilige bergen.

Gelukwensching- Lied voor eene reize naar Jerusalem.

Ik zie, ik zie uit, naar gindsche bergen,
Van welken my hulp komt.
Myne hulp komt my van Jehovah,
Die Hemel en Aarde geschapen heeft.

„ Hy zal uwen voet niet laaten glyden;
„ Hy zal niet sluimeren; Hy, die uwe hoeder is;
„ Want zie! hy slaapt of sluimert nooit,
„ de hoeder Israëls.

„ Jehovah zal uwe hoeder zyn!
„ Jehovah zal uwe schaduwe zyn,
„ die met u trekt (als vriend) aan uwe zyde;
„ Dat des daags de straal der zonne,
„ des nachts de straal der maane, u geene schade doe.
„ De Heer behoede u voor allen ongeluk!
„ Hy geve acht op uw leven!
„ De Heer zal u behoeden, wanneer gy uittrekt,
„ en wanneer gy intrekt, nu en in 't vervolg."

Men verbeelde zig een jongen Israëlit, die, als een zwakke vogel uit zyn nest, naar de troostende bergen, waar van hy hulp verwacht, uitziet. Hy wil op reis, wil Jerusalem zien, en zyn oude vader geeft hem dezen zegen op den weg mede. Men stelle zig dezen Psalm, zeg ik, op dien voet voor, en dan is dezelve van woord tot woord verklaard. Het is geen uittocht uit Babel: want

want wie zoude daar zulke zegenwenfchen hebbe meêgegeven? Het is de ftem van een teder affcheid van iemand, wiens hart zig niet genoeg kan voldoen met den geliefden reiziger zyne wenfchen mede te deelen; en wiens mond overvloeit van zegeningen, die uit dat liefderyk hart opborrelen. Op de reize konde de Pfalm, 't zy van enkele perfoonen, 't zy van reijen, gezongen worden. Men wenschte malkanderen geluk op de reize.

Dat de volgende 122 Pfalm een Lied des verlangens van een jong Israëlit zy, die, fchoon al eens te Jerufalem geweest zynde, zig weder over den aangekondigden tocht derwaards verheugt, hebben wy reeds opgemerkt. (*) De 123ste, 125, 134ste toonen duidelyk, door hunnen inhoud, dat zy van gelyke foort zyn. De 124, en 129 zyn Dankliederen over de redding van Israël, zo als men die wel by Nationaale feesten zong, en zo als wy onder de gezangen van Afaph, en der kinderen van Korah vinden. (†) De 126ste is van gelyken aart, waarfchynlyk in de gevangenis gemaakt, en naderhand, ter gedachtenis des vertrouwens en der vreugde, als nationaal gezang behouden. De 133ste pryst de eendracht der ftammen en familien. De 128ste roemt het geluk des huislyken levens, en de 127ste bezingt het geluk van een talryk kroost, fchoon tevens deszelfs opvoeding moeite en zorgen kost. Alle voortreffelyke onderwerpen voor een verzameld volk. Hadden wy veelen derzelver ook voor onze zeden en levenswyze, zo zuiver, zo kort, zo vol gezang, gelyk deze voor Israël waren! De 130ste is eene zonden bekentenis, misfchien eene voorbereiding tot offeren, wanneer iemand zig fchuldig voelde. De 132ste beveelt Gode des konings huis, den heiligen berg Zion, de Priesters, en heeft dus dezelfde bedoeling: ook ftraalt 'er, gelyk mede in den 131ften, een rustig vertrouwen in door. Eindelyk worden deze vyftien klei-

(*) De Heer *Herder* over de Nationale gezangen handelende, haelde by die gelegenheid ook dezen Pfalm aen, en merkte deswegens op, „ dat de jonge landbewooner, die Jerufalem „ eens gezien hadt, en die ftad weder wenscht te zien, niet „ naïviger, met geen onbewimpelder, eenvoudiger en hartlyker verlangen daar van kan fpreken, dan dit lied daar van „ fpreekt"

„ (†) Pf. XLVI. XLVIII. LXXXIV. LXXXV."

kleine schoone liederen, van lofzangen, besloten, die blykbaar Tempel- en Feest- Psalmen waren. (†)"

„ (†) Waarschynlyk is het Psalmboek uit afzonderlyke kleine verzamelingen saamgegroeid, en deze verzameling zal dan geweest zyn van iemand, die zyn Reis-gezangboek Liederen des optochts, of der opklimming, zal genaamd hebben."

De allernauwste betrekking en zeer heilzaame invloed van het Geloof der Verborgenheden, en andere betwiste Leerstukken, op onze Gelukzaligheid betoogd, door J. VAN VOORST, *Predikant te Zierikzee. Behalven het Voorwerk,* 308 *bladz. in gr. octavo.*

Het Haagsche Genootschap, *tot verdeediging van den Christelijken Godsdienst, teegen deszelfs hedendaegsche Bestrijders*, geeft deze Verhandeling van den Eerwaerden *van Voorst*, dien de Gouden Eerprys is toegewezen, als de eerste vrucht van deszelfs onderneeming, afzonderlyk af, met oogmerk, om ten spoedigste nog twee andere Verhandelingen, over het zelfde onderwerp, die beiden met een Zilveren Eerprys bekroond zyn, het licht te doen zien. In 't Voorwerk, voor deze Verhandeling geplaetst, behelzende het *Bericht van 't Genootschap*, inzonderheid nopens de afgifte van dit Stuk; het *Octroy*, door de Heren Staten van Holland en Westvriesland, aen 't Genootschap verleend; de *Programma* van het jaer 1786 en 1787; mitsgaders de *Redenvoering*, door den Voorzitter, ter gelegenheid der eerste Vergaderinge van het Genootschap gehouden, vind men een voldoenend verslag van den oorsprong, de inrichting en 't oogmerk van dit Genootschap. Deszelfs Programma van het jaer 1786 stelt drie Prysvragen voor, waer van de tweede aldus luid. *Nadien de hedendaegsche Bestrijders voor hen, die onder de Godlijke Openbaering leeven, wel de beoefening der Zedenplichten, daer in vervat, als noodzakelijk erkennen, en aenprijzen, maer veelen van derzelver Leerstukken, bijzonder de Verborgenheden des Geloofs, als voorwerpen van loutere bespiegeling, min gewichtig keuren of verwerpen, vordert het Genootschap een Betoog, dat de erkentenis dier Leerstukken en Verborgenheden in zulk een onafscheidelijk verband staet met de Gelukzaligheid, als de beoefening dier plichten.* Ter beantwoordinge aen dit Voor-

Voorſtel dient deze Verhandeling van den Eerwaerden *van Voorst.* By den aenvang geeft hy een onderſcheiden verſlag van de denkwyze, door het Genootſchap bedoeld, voornaemlyk opgemaekt, uit het bekende *Samenſtel* van den Heer *Steinbart*, wiens denkwyze hier bovenal in aenmerking komt. Na de voordragt hier van, ſtelt hy zich voor, zyne Verhandeling drieledig te maken. Ik zal, zegt hy, *Eerst* „ het waare denkbeeld onzer gelukzaligheid „ behoorlijk bepaalen;” *Daar na* „ die Leerſtukken na„ der opgeeven, die men voornamelijk van de Leer der „ gelukzaligheid heeft willen afſcheiden, en wij dus hier „ bijzonder in aanmerking zullen neemen.” Om *vervolgens* tot de voornaame hoofdzaak te komen, „ tot een „ onpartijdig en naauwkeurig onderzoek, of deeze Lee„ ringen waarlijk zoo wel in verband ſtaan met onze ge„ lukzaligheid, als de beoefening der Euangeliepligten?” De twee eerſte deelen ontvouwt zyn Eerwaerde zeer beknopt, maer echter voldoende aen 't oogmerk zyner Verhandelinge; en hier op benaerſtigt hy zich, om het derde deel, als de groote hoofdzaek, met alle onderſcheiding ten duidelykſte voor te ſtellen; waerin hy ook ene oordeelkundige oplettendheid betoond, die men niet wel kan afzyn van hem toe te kennen, al is 't, dat men in 't leerſtellige begrip van zyn Eerwaerden zelfs grootlyks verſchille.

In de eerſte plaetze geeft hy ons op, wat hy, na een naeuwkeurig en gezet onderzoek der Euangeliſche Schriften, zyns oordeels daerin ontdekt heeft, aengaende het verband der Leeringen, met onze gelukzaligheid, dat op het volgende uitkomt. „ (1.) Het voornaam oogmerk, „ waartoe de Euangelieleer geſchonken is, is zaligheid, „ of de bevordering van ons waar geluk. (2.) De zalig„ heid, in 't Euangelie voorgeſteld, ſtaat in een naauw „ verband met de getrouwe uitoefening der gevorderde „ Euangeliepligten, ja kan zelfs, zonder derzelver ge„ trouwe uitoefening, niet genoten worden. (3.) Die „ zaligheid wordt zoo wel verbonden met het geloof der „ Leere, als met de beoefening der voorgeſchreevene „ pligten. (4.) Het is niet om 't even, hoe men over „ de Leerſtellingen van den Godsdienst gevoele. En ein„ delijk, (5.) in de Euangelieleer wordt, het geen wij „ gelooven moeten, tot bijzondere Hoofdleeringen ge„ bragt, die niet alleen geduurig geleerd, en nadruklijk „ ingeſcherpt, maar ook tot de zaligheid bijzonder be„ trek-

„ treklijk gemaakt worden." Zyn Eerwaerde ontvouwt ieder dezer opmerkingen afzonderlyk, en tekent by de laetste ook aen, dat alle belyders van het Christendom, hoe klein ook zommigen het getal der Geloofswaerheden maken, zich echter genoodzaekt vinden, om enige byzondere Leerstellingen aen te nemen; waerop hy zich verder aldus uitlaet. „ Met het zelfde recht, en op de ze-
„ kerste gronden, neemen wij alle die Leerstellingen aan,
„ die wij daarin meenen voorgesteld, en als gronden van
„ ons geloof opgeeven, te vinden; wel bijzonder ook die
„ allen, welken, als vroeger gemeld is, door zommigen
„ uitgemonsterd worden, als niet behoorende tot de Leer
„ der gelukzaligheid:" en waer omtrent hy ten oogmerk heeft te toonen, dat deze uitmonstering ten onregte geschied. Edoch, eer hy hier toe, in 't byzonder, overgaet, vind hy het dienstig, enige meer algemene aenmerkingen vooraf te laten gaen, welken hy tot zeven brengt.

„ (1.) Alle waare en duidelijke Leeringen der H. S., al schijnen dezelve niet meer te zijn, dan voorwerpen van bespiegeling, moeten zonder onderscheid met eerbied behandeld worden, en kunnen ons bij derzelver beschouwing een aangenaam vermaak opleveren. (2.) Het komt mij echter niet waarschijnelijk voor, dat 'er in de H. S. waarlijk zoodanige Leeringen vervat zijn, die ons verder nimmer in 't geheel eenige nuttigheid zouden kunnen aanbrengen. (3.) Sommige Leeringen der H. S. kunnen ons waarlijk nut aanbrengen, al verwekken zij te gelijk wel eens in ons onaangenaame gewaarwordingen. (4.) Het is niet minder zeker, dat waare en duidelijke Leeringen der H. S., in den eigenlijksten zin, met onze gelukzaligheid in verband staan kunnen, al wordt ons dat verband in de gewijde Bladeren niet met zoo veele woorden allerduidelijkst aangeweezen. (5.) Het is 'er zoo verre af, dat wij eenige Leering, in de H. S. voorgedraagen, min gewigtig zouden mogen keuren, om dat het eigenlijk nut, 't welk zij ons moet te wege brengen, daar niet uitdrukkelijk te leezen staat, dat wij zelfs zoodanig oordeel daaromtrent niet eens vellen mogen, al is 't, dat wij het belangrijke daarvan voor ons door redenkaveling niet kunnen uitvinden. (6.) In een betoog van het verband, waarin bijzondere Leeringen staan met onze gelukzaligheid, doet het reeds zeer veel af, wanneer wij derzelver invloeden op de uitoefening van deugd en godzaligheid beweezen hebben. En ten laatsten (7.) mag hier ook wel enig-

nigzins in aanmerking komen, de ondervinding van weldenkenden en welmeenenden; bijaldien zij gewoon zijn hunne denkbeelden omzigtig en redelijk te bepaalen, en zich beijveren, om alles op de geregeldste wijze in zijn waar licht te leeren kennen, en alzoo naar waarheid te beoordeelen."

Op deze gelegde gronden nu begeeft zijn Eerwaerde zich voorts, ter beschouwinge van de bedoelde Leeringen, en tracht te doen zien, „ dat ze waarlijk zoo wel „ in verband staan met onze gelukzaligheid, als de beoe- „ fening der Euangeliepligten." De hieromtrent overwoogen Leeringen zyn dezen. (1.) De leer van *Christus Persoon*, met de gansche Leer der *Heilige Drieëenheid*; (2.) van de *Verzoening*; (3.) van de *eeuwigheïd der straffen*; (4.) van de *rechtvaerdiging door het Geloof*; en (5.) van de *byzondere werkingen des Geestes*. Hierby komen voorts nog enige aenmerkingen, betreklyk tot zodanige Leeringen, die met de opgemelden zeer naauw verbonden zyn: naemlyk, de Leer der *verdorvenheid onzer Natuure en onmagt ten goede*, en die der *toerekening van Adams zonde*; als mede van de *verkiezing van byzondere persoonen tot zaligheid*, *en derzelver verlossing door den dood van Jezus te wege gebragt:* en daer aen hecht de Eerwaerde *van Voorst*, by wyze van toegift, nog ene overweging van de Leer der *Engelen*, wel inzonderheid met opzicht tot de *kwaade Engelen*, en derzelver *verleidende werking*.

Hiermede zyne voorgenomen taek afgewerkt hebbende, besluit hy deze zyne Verhandeling met een viertal van ernstige vermaningen: *voor eerst*, om by de aengenomen leer te blyven; *ten anderen*, om gene Grondwaerheden, ten gevalle van de bestryderen der Openbaring op te geven; *ten derde*, om den ganschen inhoud der Euangelieleer gestadig en allervlytigst te onderzoeken, ten einde om over het verband der geloofsleer met onze gelukzaligheid, en den schakel der geloofswaerheden geregeld te denken: en *eindelyk* om die kennis invloed te doen hebben op de betrachting.

„ Wij moeten, (*is zyne tael met opzicht tot dit laetste,*) „ wij moeten ons benaarstigen, om deeze Leer niet slegts „ vast te houden, maar in alle bijzonderheden steeds in „ gebruik te brengen, om zoo ook zelve de zaligheden, „ die zij medebrengt, en zoo veelen door haar verstandig „ gebruik reeds genoten hebben, te smaaken. Niets zal

 „ ons

„ ons daar aan vaster doen kleeven, en met meer gerust-
„ heid dien grooten dag doen te gemoet zien, wanneer
„ 't niet maar zal op aankomen, wat wij zullen geloofd,
„ beleden, en tegen anderen verdedigd hebben; maar
„ hoe wij, naar de aangenomene Leer der gelukzalig-
„ heid, zullen geleefd, en ons voor den toekomenden
„ ſtaat voorbereid hebben. Dat zal allen, die op ons,
„ om dat wij den ouden ſlenter blijven volgen, met ver-
„ agting nederzien, eenigzins omzigtiger maaken; voor-
„ al zoo wij met onzen ijver voor de waarheid, die wij
„ ter goeder trouwe vast houden, en tegen alle hunne
„ aanvallen verdedigen, onpartijdigheid paaren, en al-
„ toos toonen, dat wij over niemands geweeten heer-
„ ſchappij voeren willen. —— O! dat niemand onbe-
„ zonnen oordeelde voor den tijd, tot dat de Heere zal
„ gekomen zijn, welke ook in 't licht zal brengen, het
„ geen in de duisternis verborgen is, en openbaaren de
„ raadſlagen der harten, en als dan zal een iegelijk lof
„ hebben van God."

Aanleiding tot onderwijs in de Leere en Plichten van den Godsdienst. Uitgegeven door J. W. TILANUS, *Th. Dr. Predikant te Harderwijk. Te Harderwijk, bij* J. van Kasteel, 1788. *Behalven het Voorbericht en den Inhoud,* 112 *bladz. in octavo.*

Een zeer algemeen gebrek der gewoone godsdienſtige Onderwysboekjes, waer over vele al voorlang geklaegd hebben, is by den Eerwaerden *Tilanus* dermate in opmerking gekomen, dat hy 't niet wel by klagten kon laten blyven, maer zich genoopt gevoelde de hand aen 't werk te ſlaen, en 't zyne toe te brengen, om iets beters aen de hand te geven. —— „ Ze bevatten naem-
„ lijk, gelyk zyn Eerwaerde zich uitdrukt, alleen leer-
„ ſtellige waarheden en geheel niets, of zeer weinig, van
„ de zedeplichten: ze zijn daarbenevens doorgaans in
„ eene al te kunſtige ſchoolſche vorm en taal, met in-
„ menging van veel onbepaalds, willekeurigs, en, voor
„ ver de meesten, onbegrijplijks opgeſteld; terwijl zij
„ ook niet genoegzaam doen gevoelen, dat het in den
„ godsdienst, niet bloot op *weten* en *gelooven*, maar
„ vooral op *beoefenen* aankome; gelijk Jeſus en zijne
„ Apostelen zoo duidelijk en herhaald geleerd hebben,
„ dat

„ dat 'er geene twijfeling omtrend overblijft." Dit spoorde onzen Leeraer aen, tot het vervaerdigen van een geschikter godsdienstig volksboekje, „ dat die waar„ heden en plichten, welke wij, als Christenen, in ons „ geheel leven, meest noodig hebben, nauwkeurig en „ getrouw, in eene natuurlijke orde, zonder wijdloopig„ heid, duidelijk, en in eene ongekunstelde verstaanbare „ taal, voorstelde." Terwyl hy zich hiertoe verledigde, kwam hem in handen een boekje van den Heer *Pfeiffer*, Gereformeerd Professor te *Marburg*; het welk dermaate aan zyn bedoelde oogmerk beantwoordde, dat hy besloote het zelve grootlyks over te neemen, met 'er hier en daar enige veranderingen in te maken, en het zelve door enige byvoegzels voor de Nederlandsche Gemeenten nuttiger te doen zyn. —— Zyn Eerwaerde heeft, ter bereikinge van zyn bedoelde, met oordeel de uitvoering zo wel ingerigt, dat zyn arbeid van vrugt kan zyn, ter geregelder onderwyzinge van dezulken, die tot het Lidmaetschap der Nederlandsche Kerke voorbereid begeeren te worden. De hieromtrent vereischte Leerstellige kundigheden worden, in dit Geschrift, genoegzaem voorgedragen, en de Leerling wordt met gene noodelooze omslachtigheden vermoeid: by de duidelyke verklaring van het Geloof in Jezus ontvouwt de Leeraer de daermede verbonden gezindheden des harten; en geeft voorts ene leerzame onderrichting, nopens de plichten, die ons omtrent God, den Naesten en ons zelven, te betrachten staen: voegende hier by ten laetsten nog zyn onderwys, betreffende de belydenis des Christendoms, en byzonder van den Doop en 't Avondmael. —— Geleidlykheid en klaerheid is in de Vragen en Antwoorden gemeenlyk zeer wel in agt genomen; en daer zyn Eerwaerde zich der beknoptheid bevlytigd heeft, zou men veelligt hier en daer nog wel enige nadere onderrichtingen begeren. Ten einde daer aen, naer 't voorgestelde plan, te voldoen, heeft de Leeraer op verscheiden plaetzen 'er enige aenmerkingen bygevoegd, waer van een kundig Onderwyzer een goed gebruik kan maken, en die een oplettenden Leerling insgelyks te stade kunnen komen.

Verhandelingen van het Geneeskundig Genootschap, onder de Zinspreuk: Servandis Civibus. *XIIIde Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, 1788. *In gr. 8vo. 359 bladz.*

In dit Boekdeel ontmoeten wy twee Verhandelingen, over de voorgestelde Vraag: „ In hoe verre zou men, „ by gebrek van de Apotheek, uit Kelder en Keuken, de „ vereischte Geneesmiddelen, ook tegens de zwaarste „ Ziektens en Kwaalen, zo uit- als inwendig, kunnen „ bekoomen; mits uitzonderende de volgende middelen, „ Kina, Kwik, Opium, Staal, Delfzuuren, Rhabarber, „ en Ipecacuanha?" De eerste deezer Verhandelingen, aan welken de Gouden Gedenkpenning is toegewezen, heeft tot Opsteller den Heer VAN DER LEEUW, *Geneesheer te Dordrecht.* —— De Schryver heeft zyne Verhandeling in drie Afdeelingen gesplitst: *in de eerste* beschouwt hy die Ziekten, die men gewoonlyk met den naam van heete of kortstondige (*acuti*) bestempelt: *in de tweede* onderzoekt hy die Ziekten, welke onder den algemeenen naam van langduurige en kwynende (*chronici*) begreepen zyn; en eindelyk, *in de derde Afdeeling*, bepaalt hy zig tot die ongemakken en kwaalen, die uitwendig aan het Ligchaam voorkomen, en als zodanig ook uitwendig voornamentlyk moeten behandeld worden. —— De tweede Verhandeling, aan welke de Gouden Eerenprys, in de tweede plaats, is toegekend, is van den Heer VAN DER WACHT, *Geneesheer te Rotterdam.* Na dat de Schryver vooraf de waare en eigentlyke bedoelingen van het voorgestelde wat nader ontvouwd, en door eenige Aanmerkingen opgehelderd heeft, (iets, 't welk; hoe noodzaakelyk ook, te vergeefsch in de voorgaande Verhandeling gezocht wierd,) gaat hy tot de behandeling van zyn onderwerp over, en onderzoekt, *in de eerste Afdeeling*. in hoe verre men, by gebrek van de Apotheek, met de opgegeeven uitgezonderde middelen, uit Kelder en Keuken, alle Koortsen kan geneezen, voor zo verre zy geneeslyk zyn. *In de tweede Afdeeling* gaat hy na, in hoe verre men, volgens het gegeeven plan, de Ontsteeking-Ziekten, met derzelver gevolgen, alle Gezwellen en Zweeren, benevens de Bloedstortingen, zo uit- als inwendig kan geneezen. *In de derde Afdeeling*, tracht hy aan te toonen, in hoe verre de Water- en Weyvocht-Ziekten, benevens die der Zenuwen, op de vastge-

geſtelde voorwaarden zouden kunnen geneezen worden. *De vierde Afdeeling* behelst eene onderzoek, in hoe verre de Ziekten der holligheden, van het Hoofd, van de Borst, van den Onderbuik, van het Bekken, van de Kinderen, en van de Zwangere en Zoogende Vrouwen, op de bedoelde wyzen en voorwaarden, kunnen herſteld worden. *In de vyfde Afdeeling* poogt de Schryver aan te toonen, in hoe verre de heeling van de byzondere uitwendige gebreken, enz. voor zo verre 'er Heelmiddelen te pas komen, zou kunnen bewerkt worden. *In de Zesde en laatſte Afdeeling*, geeft de Schryver nadere overweegingen, en gevolgtrekkingen, tot bepaaling van het Antwoord op de voorgeſtelde Vraag. —— Wy onthouden ons met opzet eenige Aanmerkingen te maaken, over de wyze, op welke beide Schryvers hun onderwerp hebben behandeld, —— laatende zulks over voor rekening der Schryvers, en hun, die deeze Verhandelingen den Gouden Eerenprys hebben waardig geoordeeld; met welken dit onbekend Genootſchap niet ſpaarzaam ſchynt te weezen. Maar zou de waarde van een Eerepenning niet grootlyks afhangen van de waardigheid des Genootſchaps? —— En van waar ontleent toch een onbekend Genootſchap zyne waardigheid? ——

Wy bekennen ook zeer gaarne, dat de beantwoording van ſoortgelyke ingewikkelde Vraagen zeer moeijelyk is: en kunnen wy niet ontveinzen, dat wy tot dit oogenblik de eigentlyke bedoeling, en het waare nut deezer Vraag niet kunnen doorzien; doch hier van willen wy liefst de redenen aan onze bekrompen inzichten toeſchryven. Men belooft ons in het volgende Boekdeel nog al meer Verhandelingen over dit onderwerp te zullen mededeelen.

His-

Historie der Wiskunde, sedert haaren oorsprong tot in onzen tyd, door den Heer MONTUCLA, *Lid van de Koninglyke Academie, der Wetenschappen en fraaije Letteren, van Pruissen. Uit last van het Genootschap der Mathematische Wetenschappen, onder de Spreuk:* een onvermoeide arbeid komt alles te boven, *uit het Fransch vertaald, en met eenige Byvoegselen en ophelderende Aanmerkingen vermeerderd, door* A. B. STRABBE, *Lid en Secretaris van hetzelfde Genootschap, enz. Twee Deelen. Te Amsterdam, by* P. G. Geysbeek, 1788. *In gr. 8vo. 460 en 424 bladz.*

Gelyk de Geschiedkunde veel kan toebrengen, om een Volk in deszelfs aart en zeden te leeren kennen, even zo kan zy ook een helder licht over de Kunsten en Wetenschappen verspreiden, wanneer zaakkundige Lieden zich daar toe verledigen, met oogmerk, om de door hen behandeld wordende Kunst of Wetenschap, in deszelfs oorsprong en voortgang, naauwkeurig te doen kennen. Daar eene Kunst, zo ryk in uitvindingen en ontdekkingen als de Wiskunst, en zo nuttig voor het algemeen, reeds lang zulk eene Geschiedenis noodig hadt, moet het derzelver beminnaaren nog tot meerder genoegen verstrekken, dat dit uitgebreid Plan eenen *Montucla* is ingevallen, die, boven veele andere, in staat was om hetzelve uit te voeren, en het ook op zulk eene onderhoudende als leerzaame wyze gedaan heeft, dat zyn Werk door alle, zelfs door hen, die afkeerig zyn van alle Wiskunstige Betoogingen, met veel genoegen kan gelezen worden.

Wat nu de wyze aanbelangt, op welke hy deze *Historie der Wiskunde* heeft uitgevoerd: zo is hy eerst zoo hoog, als de duisterheid der tyden hem heeft toegelaaten, tot haaren oorsprong opgeklommen. Vervolgens heeft hy haare voetstappen by de oudste Volkeren gevolgd, en zich, zo veel mogelyk, van den lichtenden fakkel der Oordeelkunde bediend; stellende zomtyds, in plaats van de onbekende ontvouwing dezer Wetenschap, eene verdichte, en waarschynlyk zeer naby de waarheid komende, ontvouwing. Van daar is hy overgegaan, om van haare vorderingen, in alle tyden, verslag te doen, by welke gelegenheid de ontdekkingen, aan die tyden eigen, of zodanige omstandigheden, welke de zaaden voor die ont-

dek-

dekkingen opleveren, heeft doen kennen. Vervolgens geeft hy vry omſtandige aantekeningen, over den Perſoon, het Leven, en de Schriften, der meest beroemde Wiskundigen: doet verſlag van hunne twisten, over zaaken die de Kunst betreffen; en geeft eindelyk een duidelyk denkbeeld van alle de *Theorien* van eenig aanbelang, in welken het zamenſtel der Wiskunde gevonden wordt.

Dit zo uitgebreid Ontwerp vereischte zeker eene ſplitzing in byzondere deelen, welke de Schryver op *vier* bepaald heeft. In het eerſte geeft hy, na eene inleidende Vooraſſpraak, welke de natuur en de voordeelen der Wiskunde tot onderwerp heeft, haare geſchiedenis by de oudſte Volken der waereld op, en in 't byzonder by de Grieken: beginnende met de vroegſte tyden, tot de verwoesting van het Ryk van *Conſtantinopolen.* Dit groote tydperk heeft hy in eenige kleindere tydperken gedeeld, als van de vroegſte tyden af tot *Thales*; van dien Wysgeer tot de Stichting der *Alexandrynſche* Schoole; van de Stichting dier Schoole tot de Jaartelling der Christenen; en van het begin dier Jaartellinge tot den ondergang van het Griekſche Ryk. In het tweede Deel wordt verſlag gedaan van de Wiskundige kennisſe van verſcheiden Oosterſche Volken, als de Arabieren, Chinezen, Perſiaanen, en meer anderen, by welken de Wiskunde bloeide, toen het Westelyk gedeelte van Europa in onweetenheid gedompeld lag. In het Derde Deel komen de Wiskunſtige vorderingen der Westerſche Volken, tot in het begin der afgeloopene Eeuw voor, terwyl het Vierde Deel geſchikt is, om de Vorderingen van diezelfde Weetenſchap, geduurende de Zeventiende Eeuw, alleen voor te draagen. —— De twee eerſte Deelen zyn nog maar in het Nederduitsch verſcheenen, en doen naar de volgende verlangen.

Schoon het eene algemeen bevestigde Waarheid is, dat, naar maate 's menſchen kundigheden vermeerderen, zyne dwaalingen tevens verminderen, doordien men, dagelyks wyzer wordende, te beter het *wezen* van den *ſchyn* der zaaken leert onderſcheiden; zo behoort het evenwel voornamenlyk tot de voordeelen der Wiskunde, dat haare beöefenaars, by elken tred, zich hoe langer hoe meerder van alle Vooroordeelen verwyderen. —— Verſcheidene plaatſen van den Schryver betoogen dit, en onder deze ook de volgende.

De bekwaame Tydrekenaars hebben van de Hemelverſchyn-

ſchynſelen altoos een der middelen gemaakt, om de dagtekening van zekere grondſtellige tydmerken te ſtaaven. Men vindt in de tyden der oude Volkeren geen orde, wegens de onweetendheid waarin zy, ten aanzien der hemelſche omloops-tyden waren. De zekere geſchiedenis, welke de gebeurdtenisſen op haare wezenlyke plaats brengt, neemt geen aanvang als met de Sterrekunde. Eene ſchikking van een welgeregeld jaar, en zodanig als hetzelve voor redelyke en wel beſtuurde Volkeren voegt, ſchynt het meesterſtuk van deeze Weetenſchap te zyn. Wat al moeite hebben de oude Grieken, de Perſiaanen, de hedendaagſche Europiërs niet aangewend, om hunnen Almanach eene ſtandvastige en volmaakte ſchikking by te zetten, en zy zyn daar toe niet nader gekomen, dan naar maate de Studie des hemels meerder by hen is aangekweekt geworden. Behoort men te vergeeten, dat wy eeniglyk aan deze Studie verſchuldigd zyn, het ophouden van die voor de menschlyke reden zo onteerende verſchrikkingen, waar van eertyds de Volkeren, by het zien van weinig gewoone Verſchynſelen, bevangen werden? Men herinnert zich niet, dan met deernis, het Staaltjen van dien onnozelen Vorst, die, by de beſchouwing eener Zonsverduistering, zyn Zoon, als op een dag van ongeluk, het hair liet afſnyden. De onweetendheid van *Nicias*, die de Scheepsvloot der Atheners, in den oorlog van *Sicilie*, geboodt, was de oorzaak van het ongelukkig verlies, het welk zy aldaar ondergingen. Door eene verduistering verſchrikt, dorst *Nicias*, toen het tyd was, niet onder zeil gaan, om het beleg van *Syracuſa* op te breeken: des anderen daags de wind hem tegengeloopen zynde, belette hem zulks te vertrekken, waar door hy met zyn geheele Vloot gevangen genomen werdt. Het is nog niet lang geleden, dat de verſchyning van een Comeet het volk eene bygeloovige ſchrik inboezemde; de Sterrenkunde alleen heeft dezelve kunnen doen bedaaren, door de oorzaaken van dat verſchynſel aan den dag te brengen. Het is ook de aanzienlyke aanwas der Sterrenkunde, waar aan wy het verval der Sterren-Voorzegkunde te danken hebben. Deze bedrieglyke Kunst, geboorен uit het misbruik der Sterrenkunde, nog in haare opkomst zynde, heeft haar aanzien verlooren, of wordt niet meer in achting gehouden, als by eenige domme verſtanden, ſedert dat de Sterrenkunde uit den band geſprongen is, en nader tot de volmaaktheid komt. Uit alle de

Ster-

Sterrenkundige kennisfen vloeit eindelyk een groot licht voor het algemeen Stelfel van 't geheelal, een voorwerp, voorzeker waardig, om de verftandige wezens, welke dat verwonderenswaardig Schouwspel genieten, bezig te houden: aldus zullen zonder twyffel die geenen denken, welke de oogen niet eeniglyk naar de Aarde gekeerd hebben, en aan deze fraaije Verfen van *Ovidius* zullen gedachtig zyn:

Pronaque cum fpectent animalia cætera terram,
Os homini fublime dedit cœlumque tueri
Jusfit, & erectos ad fidera tollere vultus.

Befchryving van Dieren, in 't Kabinet en de Diergaarde van Z. D. H. Door A. VOSMAER, *Raad van Z. D. H., Directeur der Vorstlyke Natuur- en Kunstkabinetten en Diergaarde, enz. enz. Te Amfterdam, by de Erven* P. Meijer *en* G. Warnars, 1787. *In gr. quarto.*

Twee Stukken, hier toe betrekkelyk, leveren den Liefhebberen der Natuurlyke Historie, op nieuw, eene befchryving en afbeelding van twee niet algemeen bekende Dieren. In het eene onvouwt ons de Heer *Vosmaer* de Natuurlyke Historie van het nog weinig bekende, en 't allerhoogfte van de viervoetige Dieren, die in de afgelegene wildernisfen van Africa gevonden worden, en 't welk aan de Kaap de Goede Hoop bekend is, onder den naam van *Kameelpaard*, (*Camelopardalis*), en by oude en latere Schryvers onder dien van *Giraffe*. Vervolgens befchryft hy ons de gedaante en geftalte van dit Dier; waar by nog komen de waarneemingen van den Hoogleeraar *Camper*, over het Geraamte van deezen *Camelopardalis*, met deszelfs afmeetingen, zo als het gevonden wordt in het Kabinet van Z. D. H. —— In het andere Stuk verleent ons de Heer *Vosmaer* een verflag der Natuurlyke Historie, en tevens de befchryving van een genoegzaam onbekend Africaansch Diertje, van de Kaap de Goede Hoop; aldaar algemeen, onder de benaaming van *Mol*, bekend, en door den Heer *Vosmaer*, in onderfcheiding van anderen, *de groenglanzige Mol* genaamd. Dit *groenglanzige* fchynt intusfchen niet zigtbaar te zyn, zo lang als de Mol leeft en droog is; maar zig alleen te vertoonen, wanneer hy nat gemaakt, of in *liquor* gedompeld is.

Zulks kwam den Heer *Vosmaer* al voor lang bedenkelyk voor, en laatere waarneemingen en opmerkingen hebben gediend, om hem, schoon hy 't nog niet als volkomen uitgemaakt voorstelle, in dat denkbeeld te bevestigen: men kan 'er althans uit opmaaken, dat dit schoonkleurige eerst recht voor den dag komt, als die Mol nat gemaakt of in *liquor* gedompeld is, waaromtrent ons hier nog het volgende gemeld wordt.

„ Het hair van deezen Mol is, even gelyk in onzen gemeenen Mol, ongemeen fyn, zacht en gelyk Flueel, by het aanraaken. De koleuren vertoonen zich in den Wyngeest, in welken het Diertje is opgeslooten, verrukkelyk schoon, voornaamelyk als men het, zich met den rug naar den dag gekeert, voor zich houdt. Het verschilt zeer veel hoe men het beschouwt: het zelve, in den zo even gezegden stand, op een tafel voor zich neêrzettende, vertoont het zich groenglanzend, hier en daar met donkere bruinachtige vlakken. Maar wanneer men het glas, in welken het zelve is opgeslooten, maar een weinig voorover buigt, zo worden die donkere vlakken even groen glanzend. Maar bewerkstelligt men deeze wyze van beschouwing in een schoonen zonneschyn, als dan verschynen deeze koleuren in alle haare schoonheid en schitteringen; en het groenglanzige is als dan, vooral aan de puntige uiteindens van het donsige fyne hair, met goudgeele koleuren vermeerderd, welke het allerkundigste kunstvermogen der Schilderkunst niet in staat is te vertoonen."

Vaderlandsche Historie, vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, uit de geloofwaardigste Schryvers en egte Gedenkstukken zamengesteld. Met Plaaten. Twee en twintigste Deel, beginnende met den Jaare 1752, en eindigende met den Jaare 1758; bevattende het Tydperk van het Gouvernant- en Voogdesschap van haare Koninglyke Hoogheid ANNA. *Ten onmiddelyken vervolge van* WAGENAAR'S *Vaderlandsche Historie. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1788. *In gr. 8vo. 456 bladz.*

De Uitgeever der *Vaderlandsche Historie*, behelzende de Geschiedenissen der *Vereenigde Nederlanden*, zints den aanvang der *Americaansche Onlusten*, en den daar uit gevolgden Oorlog, tusschen *Engeland* en deezen Staat, tot

tot den tegenwoordigen tyd, ten vervolge van WAGENAARS *Vaderlandsche Historie*, waar van twee Deelen het licht zien, en reeds door ons zyn aangekundigd (*), hadt in het Voorberigt te kennen gegeeven, dat het Tusschenvak van den Jaare MDCCLI tot MDCCLXXV, ingevolge eener overeenkomste tusschen den Schryver en hem, middelerwyl stondt aangevuld te worden: en 't is, gelyk hy in een kort Voorberigt, voor dit Stuk geplaatst, zich uitdrukt, in beantwoording hier van, dat het tegenwoordige als een XXII Deel het licht ziet, waaromtrent hy niets te zeggen heeft, dan by deeze bloote herinnering nog te verzekeren, dat des Schryvers Plan is, in *Drie Deelen*, van grootte als dit, 't gemelde Tydvak te begrypen, en dus een *geheel* te leveren.

Aanvanglyk is dus die ongevallige gaaping aangevuld, en de Berigten, in de Nieuwspapieren geplaatst, verzekeren ons, dat de Boekhandelaar ALLART, van de Bezitters van het Fonds van TIRION, het Regt tot het vervolgen van WAGENAARS *Vaderlandsche Historie*, gekogt hebbende, deezen afzien van het eens bekend gemaakte oogmerk, om die *Vaderlandsche Historie* te doen voortzetten, weshalven men een van dien kant ongestoord vervolgen deezes Werks, op den thans aangevangen voet, te wagten hebbe, en, in *Drie Deelen*, dit Werk verbonden aan de *Vaderlandsche Historie*, die een *Nieuw. Tydperk* in den Jaare MDCCLXXV intreedende, een *Eerste Deel* des *Vervolgs* leverde.

Van het Tydperk, op den Tytel aangeduid, spreekende, luidt de taal des Schryvers, wegens de Schryfstoffe, die hem te verwerken staat, in deezer voege. „ 't Zyn de Lotgevallen en Gebeurtenisfen onzes Vaderlands, onder ANNA, de Gouvernante en Voogdesse van den nog kinderlyken Erfstadhouder, welke ons staan te boeken. Deeze zyn, in den beginne, noch vreemd, noch veelvuldig, zy missen dat treffende en uitlokkende, 't welk het blad der Geschiedenisse met greetigheid doet leezen. Wy zouden, 't zelve met kleinigheden opvullende, in staat zyn van dit Tydperk een dik Boekdeel te maaken; doch juist hier door de verveeling vergrooten: zo veel mogelyk zullen wy die wegneemen, door de keuze der gevallen en derzelver schikking. De Geschiedkunde, zal ze

(*) *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* II Deel, Iste Stuk, bl. 193. en hier boven, bladz. 115.

ze haare waardigheid behouden, en eene getrouwe Verhaalster zo wel als eene Leermeesteresse des leevens zyn, moet het weezenlyke optekenen, het waare zich ten doelwit stellen, en zo veel aangenaams, als daar mede bestaanbaar is, 'er by voegen: 't geen meest en best zal kunnen geschieden, door eene voeglyke behandeling, naar 't belang der zaaken geschikt, door verscheidenheid en eenheid, zo goed mogelyk, te paaren. De Leezer zal zich der schaarsheid in dorre Tydperken moeten getroosten, en dit ligtst doen, wanneer zyne aandagt niet lang wordt opgehouden, en de menigte van Gebeurtenissen, die, om derzelver zamenhang met het voorgaande, of het verband met de volgende, niet onverhaald mogen blyven, derzelver klein gewigt vergoedt."

's Lands Gebeurtenissen, in dat Tydperk voorgevallen, zyn te bekend, dan dat wy, met de opgave van den *Inhoud* der Boeken, in dit Deel begreepen, onze Leezers zullen ophouden. Met den Oorlog, tusschen *Frankryk* en *Engeland*, worden de zaaken belangryker, en begint de Schryver het LXXIII Boek, waarin ze aanvanglyk vermeld worden, op deezen trant. „ Kunnen de bepaaldste en afgemeetenste bewoordingen, in Verdraagen tusschen de Mogenheden gesslooten, wanneer de Staatkunde haare dikwyls zo veel bederfs berokkenende rolle speelt, in eenen zin geduid worden, rechtstreeks overgesteld tegen het bedoelde, of zodanig gewrongen en verdraaid, dat Onpartydigheid deswegen blooze: wat hebbe men dan niet te wagten, wanneer in dezelve onbepaalder uitdrukkingen voorkomen, ingevolge van welke de Vorsten zich daaden veroorloven, van een wederzydsch beledigenden, en op nieuws Oorlog ontsteekenden, aart? Van laatstgemelde soort was het bepaalde, tusschen de Hoven van *Versailles* en *Londen*, omtrent *America*, op de Vredehandeling te *Aken*, in den Jaare MDCCXLVIII, „ Alle dingen in *America* zouden gebragt worden op dien „ voet, op welken zy waren, of behoorden te weezen, „ vóór den tegenwoordigen Oorlog (†)." Hoogst onvoorzigtig was het gehandeld, een Volk, 't welk ten Staatsregel hadt: *Om door meerderheid van Rykdom tot meerderheid van Magt te geraaken*, zo veel aanleidings te geeven tot het daadlyk volvoeren dier grondstellinge.

„ Nauw-

(†) ROUSSET, *Recueil*. Tom. XX. 189. WAGENAAR, *Vaderl. Hist*. XX D. bladz. 248.

„ Nauwlyks bescheen de Vredezon het gelaad van *Europa*, of de stoffe tot nieuwe Oorlogswolken verzamelden zich in *America*, om eerlang, uit dat Werelddeel, in het onze over te dryven. De *Engelschen* begonnen gewapenderhand de zaaken in *America*, „ te brengen op „ dien voet, als zy oordeelden dat ze behoorden te wee- „ zen." Zo veelvuldig als vergeefsch waren de klagten van het *Fransche* Hof over dit bestaan, hoe meer LODEWYK DE XV den Vrede zogt te bewaaren: dewyl eene uitgeputte Schatkist, met eene zeer groote schuld belaaden, en eene bykans geheel vernielde Zeemagt zulks vorderde, hoe meer men in *Engeland* naar den Oorlog haakte. In veele openbaare geschriften van deezen tyd stelde men voor, dat het vermeesteren der *Fransche* Volkplantingen in *America* ten middel zou kunnen dienen, tot aflossing der Staatschulden des *Engelschen* Ryks, in den jongst gevoerden Oorlog veel meer dan de helft vermeerderd. —— Een rechtstreeks Krygsbedryf zou een haatlyk vertoon gemaakt hebben, naa eenen kortelings geslooten Vrede. De *Engelschen* zonden deswegen, onder voorwendzel van den Koophandel te begunstigen, eene sterke Vloot van Oorlogschepen na *America*: het waare oogmerk was, om den slinker oever van de Rivier *St. Laurens* inteneemen: hun wagten en zoeken was naar eene gelegenheid, om op de *Fransche* Volkplantingen te kunnen aanvallen. Hier door zou de Koophandel van dat Ryk op dit Werelddeel vernietigd, en 't zelve buiten staat gesteld worden, om eene Zeemagt in Zee te houden, bekwaam om de gezogte Opperheerschappy ter Zee te betwisten. Ter gewisse volvoering van dit Plan, stelde de *Engelsche* Afgezant ten Hove van *Madrid* alles in het werk, om dat Ryk tot Onzydigheid te beweegen; de voordeelen die *Spanje*, door een meerderen bloei van den Koophandel, zou behaalen, ten breedste uitmeetende. De meer Min- dan Oorlogzugtige Geestgesteltenis van LODEWYK DEN XV, op wiens Ryksbestuur zyne Matresfen maar al te veel invloeds hadden, de verzwaktheid des Ryks, door kleinagting van het Staatsbestuur, door Verdeeldheden tusschen allerlei Rangen, door de Oneenigheid der Staatsdienaaren, gepaard met de uitgeputte Geldmiddelen en eene vervalle Zeemagt (§); dit alles deedt voor *En-*

(§) *Gedenkschriften, dienende tot de Geschiedenis van* LODEWYK DEN XIV en XV, door MILLOT, VI D. bladz. 263 enz.

Engeland een gunstig tydstip gebooren worden, ter bereiking van deszelfs doelwit. Het Hof wilde, en het Volk schreeuwde om den Oorlog.

„ 't Ontbrak in *Engeland* niet aan Schryvers, die de schuld van hunne Landsgenooten tragten af te neemen, en op de *Franschen* te leggen. Zy beweerden, dat *Frankryk* zyne Bezittingen in *America* zogt uit te breiden, ten koste dèr *Engelsche* Volkplantingen; dat het deezen enkel tot de zeekusten wilde bepaalen, en versteeken van allen Handel met de zogenaamde Wilden; dat men ten dien einde een aantal van Sterktens hadt gebouwd, van de Rivier *Missisippi* tot aan *Canada*, meest op *Engelschen* bodem.

„ 't Loopt buiten ons bestek, in een onderzoek te treeden, wie der klaageren, wegens overlast en krygsgeweld, gelyk hebbe: wanneer men enkel in het ooge houdt de volkomen erkende slegte gesteltenisse van het *Fransche* Staatsbestuur (**), en de onmagt, om iets van gewigt, ten dien tyde, uit te voeren, en daar mede vergelykt, het in magt en aanzien toegenomen *Engeland*, dat den voorgemelden Staatsregel, Hof en Volk zo welgevallig, aankleefde, zal het niet bezwaarlyk vallen te oordeelen, wie der Partyen de meeste schuld hadt. — Wy moesten dit weinige vermelden, om de aanleidende oorzaak op te geeven, van eene andere gedaante der dingen, ook in ons Vaderland. De rustige dagen voor de Gouvernante namen een einde, en werden, van tyd tot tyd, de Landszaaken, tot het einde haars leevens, met meer en meer aangroeiende onaangenaamheden, ten haaren opzigte, vervuld."

Ieder der Oorlogende Mogendheden zogt de Staaten der Vereenigde Gewesten op zyne zyde in deezen twist over te haalen. Zy behielden met veel beleids de Onzydigheid. Onze Handel vondt zich aan de Zeeroveryen der *Engelschen* deerlyk blootgesteld. Herhaalde klagten, door de Kooplieden uitgeboezemd by 's Lands Vaderen en de Gouvernante, schilderen in 't breede hoe veel zy te lyden hadden; welk alles in 't breede in deeze Geschiedbladen ontvouwd wordt, met de Geschiedenissen daar toe betrekkelyk, die in 't verband dienen geleezen te worden.

't Is den Schryver, in het eerste gedeelte deezes Deels, by-

(†) TINDAL, Vol. IX.

(**) *Gedenkschriften* door MILLOT, als boven, blads. 280.

byzonder te ſtaade gekomen, dat hy, in de *Voorreden*, voor 't *Eerſte Deel* des Vervolgs geplaatst, verſlag doende van den aart zyns Onderwerps, daar in oordeelde te moeten betrekken, de Stichtingen, Maatſchappyen, en Genootſchappen van Naam, ingerigt om nutte Kunſten, fraaije Weetenſchappen, en wat meer den Vaderlande heilzaam is, of tot cieraad eener beſchaafde Maatſchappye ſtrekt. Immers geeft hem zulks gelegenheid, om te ſpreeken van de Oprechting van de *Hollandſche Maatſchappy der Weetenſchappen te Haarlem*; van de Inſtelling van den Heer WALTER SENSERF, te *Rotterdam*; van het *Stolpiaansch Legaat* te *Leyden*; de Stichting der Vrouwe van *Renswoude*, en meer dergelyken, die in een tydkring, als 'er geene belangryke Staatszaaken op het woelig tooneel verſchynen, eene aangenaame afwisſeling ſchenken, en ten blyke ſtrekken, dat de *Nederlander* Kunstmin voedt, en Weetenſchappen kweekt.

In welk eene maate de Schryver zich, ten deezen opzigte, de Eer zyner Landsgenooten aantrekke, blykt uit de toetrede tot het berigt van de Oprichting der *Haarlemſche Maatſchappye*. „ Hoe zeer de Buitenlanders, op den roem onzer Landzaaten gebeeten, denzelven tragten te verdonkeren, en nimmer in dit hun haatlyk oogmerk beter ſchynen te ſlaagen, dan wanneer zy de Ingezetenen afmaalen, als geheel beſtaande uit een Handeldryvend en Handwerken voortzettend Volk, zonder zugt om Kunſten en Weetenſchappen te kweeken, hebben de ſpreekendſte bewyzen hunne ſmaadtaal menigmaal gelogenſtraft, en getoond, dat de *Nederlanders*, ſchoon zich minder dan wel andere Volken, toeleggende op Uitvindingen en Kunſten, die nauwlyks ergens toe kunnen dienen, dan om Pragt en Weelde voedzel te geeven, en de heerſchende Dwinglandy de weifelende Mode te onderſteunen, geenzins de laatſten zyn in het uitdenken en toeſtellen van zulke zaaken, welke, naar 's Lands geſteltenisſe, hun nuttig zyn en noodzaaklyk, ook ten dienſte van andere Volken, en van het geheele Menschdom, kunnen ſtrekken. Eene lyst van dusdanige bedryven, moet den ſnaaterenden tegenſpreeker doen bloozen, en de Naamen van Mannen, die de Hoogeſchoole van ons Gemeenebest tot Cieraaden dienden, terwyl zy met onbezwalkten luister, by den onvooringenomenen Vreemdeling, ſchitterden, en van anderen, die door Kunst- en Lettermin uitſtaken, zullen altoosdurende Gedenktekens blyven, dat

het den Landzaat aan Vernuft, Geest, Verſtand, Oordeel, en vlytige Letteroefening, niet ontbrak (††).

„ Tot nog toe, 't is waarheid, zag men, in de *Vereenigde Gewesten*, 't geen zeker bevreemding moet baaren, geene Geleerde Maatſchappy, of Genootſchap, opgericht, gelyk aan die der Buitenlanderen; hoewel het zints jaaren niet ontbrak aan Gezelſchappen, die zich bovenal op de Natuurkunde bevlytigden (§§), en de vertaalde Werken der buitenlandſche Genootſchappen, zo geheel, als by uitgekooze ſtukken, uitgegeeven, een welkom onthaal by den Weetgierigen aantroffen. Dan, het verwyt van dit gemis kon ons dit Jaar (1752) niet weer gedaan worden. *Haarlem*, prat op de Uitvinding der Drukkunſte, waar het nimmer, zints het herleeven der Geleerdheid, aan Liefhebbers en Voorſtanders der fraaije Weetenſchappen ontbrak, hadt de eer, om, binnen haare muuren, de *Eerſte Maatſchappy der Weetenſchappen*, de *Hollandſche* bygenaamd, te zien gebooren worden."

Even zo bevlytigt zich de Schryver, om, daar hy geene Gebreken verzwygt, Verdienſten regt te doen. By voorbeeld, het geval van de Broeders MERKES, die men te *Nymegen*, om Vrymetzelaary, tot geen Leden der Kerke wilde aanneemen; als mede de Ongeregeldheden, by het Inwyen van een *Roomsch Kerkhuis*, in de *Ommelanden* gepleegd, opgetekend hebbende, vervolgt hy: „ Smert het de Vaderlandſche Geſchiedkunde, als haar blad, waarheid boekende, niet kan naalaaten, Dwaaling, bekrompenheid van Geest, en blinden Godsdienstyver, te vermelden, gelyk hier toe de twee laatſte byzonderheden aanleiding gaven, zy verheugt zich, wanneer zy, by afwisſeling van een uitgebreid Hart, en een wel verlicht Verſtand, in den Landzaat mag roemen. En wie zal deeze treffelyke hoedanigheden ontzeggen aan den Heere JAN STOLP, den dertienden van Wynmaand (1753), te *Leyden*, in hoogen Ouderdom overleden. Een Man, die zyn geheele leeven der Weetenſchappen hadt toegewyd, meer door zyne uitgeſtrekte Geleerdheid, groote Zielsvermogens, zonderlinge Zedigheid, manlyke Godsdienſtigheid, dan door Eertytelen, by de Beminnaars van nut-

(††) Zie, onder anderen, ENGELBERTS *Verdeediging van de Eer der Hollandſche Natie*. Tweede Druk, bladz. 26.

(§§) P. VAN MUSSCHENBROEK, *Beginzels der Natuurkunde*, Voorr. bladz. 1.

nuttige Weetenschappen, en Voorstanders van een vredelyk *Christendom*, bekend. Niet genoeg oordeelde hy het, door zyne gesprekken en voorbeeld, Waarheid, Deugd, en Godsdienst voor te staan, en, zo veel in hem was, gehandhaafd te hebben; naa zyn dood wenschte hy daar aan nut, bestendig nut, te doen; en heeft van zyne opregte zugt, om de zo noodige kennis van het aanbiddelyk OPPERWEEZEN in hooger top te heffen, den Godsdienst, en alle *Christelyke Deugden*, voornaamelyk onder onze Landsgenooten, aan te kweeken, een schitterendste blyk gegeeven. Hy besprak, naamlyk, uit zyne naa te laatene Goederen, aan de Hoogeschool te *Leyden*, eene somme van tien duizend Guldens, uit welker Renten, alle twee jaaren, een Eerprys, bestaande in een Gouden Penning, ter waarde van twee honderd en vyftig Guldens, zou toegereikt worden, aan den Schryver van het beste Antwoord, op eene voorgestelde Vraage, Onderwerpen betreffende, waarin hy, by zyn leeven, het grootste belang gesteld hadt." Hoe de Inrigting moet werken, en wat hy meer tot derzelver nut deedt, vermeldt het Werk, waar toe wy onzen Leezer wyzen.

Genoeg hebben wy uit dit Deel ontleend, om 't zelve te doen kennen. Wy zien, volgens het Berigt des Uitgeevers, nog dit Jaar het *Derde Deel* des *Vervolgs* te gemoet.

Verzameling van Placaaten, Resolutien, en andere Authentyke Stukken, enz., betrekking hebbende tot de gewigtige gebeurtenissen, in de maand September 1787, *en vervolgens, in het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden voorgevallen. Eerste Deel. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1788. *In gr.* 8vo. 318 *bladz.*

In Verzamelingen van deezen aart zyn de groote vereischten, dat zy ter goeder trouwe gemaakt worden, en volledig zyn. Omtrent beide is men, zo veel wy kunnen zien, in deeze Verzamelinge oplettende geweest. En het geen, misschien, nog aan de volledigheid mogt ontbreeken, kan in het volgende Deel of Deelen aangevuld worden.

Veele der hier voorkoomende Stukken, bestaande uit Resolutien en Placaaten van Souveraine Vergaderingen, of

of uit Geschriften van Persoonen van den hoogsten rang, zyn geene voorwerpen van onze beoordeelinge.

In het algemeen vergenoegen wy ons met te zeggen, dat de Verzameling, van welke wy nu spreeken, zeer veele stukken van aanbelang behelst, betrekkelyk tot de groote Revolutie, in den Herfst des voorleden jaars voorgevallen, en dat de Verzamelaar der Natie eenen weezenlyken dienst heeft gedaan, met dezelve dus in één lichaam te vergaderen. Wy zouden wel kunnen wenschen, dat men eene dergelyke Verzameling vroeger begonnen had, van het begin des Oorlogs, tusschen *Engeland* en *America*. De nakoomelingschap zoude dan nog beter in staat gesteld zyn, om alles in zynen zamenhang na te gaan, en over het gebeurde een juist en rechtmaatig oordeel te vellen. Zy toch is de eigenlyk bevoegde Rechter in dergelyke zaaken. By haar hebben de driften en vooroordeelen geene plaats, welke de oogen der Tydgenooten van eene gebeurtenisse meestal verblinden.

De Beroerten in de Vereenigde Nederlanden, van den jaare 1300 *tot op den tegenwoordigen tyd; geschetst ter waarschuwinge van derzelver tegenwoordige Burgers en Leden van Regeering. VI Deelen. Te Amsterdam, by* P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1788. *In gr. octavo.*

Aanleiding ter vervaardiginge van dit Geschrift, gaf de in ons Vaderland onrustige Herfstmaand des jaars 1786: het diestyds voorgevallene vestigde des Schryvers aandagt, op de heillooze gevolgen van binnenlandsche onlusten, en noopte hem, 's Lands geschiedenissen, welke hier van veele voorbeelden opleveren, bepaaldlyk uit dat gezigtpunt na te gaan. Zulks heeft hem een Geschrift doen opstellen, behelzende een verslag van de merkwaardigste beroerten in ons Vaderland, zedert het jaar 1300; om den Leezer te leevendiger te doen opmerken, „ hoe zeer opschuddingen en beroerten het Lichaam schokken en schudden, deszelfs deelen uit elkander werken, en het in gevaar brengen van een volkomen ondergang: ten einde daaruit te leeren, hoe het, voor elk Lid der zamenleevinge, een onvermydelyke pligt zy, eene heilzaame eensgezindheid aan te kweeken en te handhaaven, en alle aanleidingen tot opschudding en geweld zorgvuldig te vermy-

myden." —— Eenige opmerkzaame voorvallen van dien aart, in de veertiende en vyftiende Eeuw, worden kortelyk gemeld; die der zestiende en zeventiende Eeuw tekent de Autheur wat breeder aan; doch het gantsche tydbestek, zints het jaar 1300 tot het jaar 1700, loopt af met het eerste Deel; waarop het tweede een aanvang neemt, met het begin der achttiende of tegenwoordige Eeuw; welker gebeurtenissen, ten deezen aanzien, tot op het afloopen van 't jaar 1750, in 't tweede en derde Deel ontvouwd worden. Eene dertigjaarige rust, zo van binnen als van buiten, doet onzen Schryver het vierde Deel eerst aanvangen met het jaar 1780, toen de Engelschen ons den Oorlog verklaarden, en de Keizer ons vervolgens ten strengste dreigde; geduurende welken tyd ook de binnenlandsche onlusten ontstonden, die zich in den jaare 1788 openlyk verhieven, en, hoewel eenigzins gestuit, tot nog niet geheel tot bedaaren gebragt zyn. Ter ontvouwinge van het voorgevallene, geduurende dat tydsverloop, schikt de Autheur het overige van dit zyn Geschrift, en brengt het met het einde van het vyfde Deel, tot op het afloopen van het jaar 1786; waar aan hy in het zesde Deel hegt een uitvoerig verslag van de Regeeringsverschillen te *Rotterdam*, en het deswegens gebeurde aldaar, „ tot dat, by de inrukking der Troe„ pen van zyne Pruisische Majesteit, en zedert de ge„ wigtige Omwenteling, die daarop volgde, alles op „ den voorgaanden voet hersteld wierdt:" welke aanmerkelyke gebeurtenis, met het verder voorgevallene in de Nederlanden, in den jaare 1787, vervolgens nader staat voorgedraagen te worden. —— Men verzamelt in dit Werk by een, 't geen nopens de Nederlandsche Beroerten, in eene menigte van Geschied- en Tydschriften, opgetekend is geworden: des men het hier en daar deswegens verspreide gereedlyk kunne nagaan.

Vol-

Volledig Leerstelsel van Opvoeding, ontworpen door eenige beroemde Geleerden in Duitschland, en uitgegeeven door J. H. CAMPE. *Derden Deels, Eerste Stuk. Te Amsterdam, by de Erven* Meijer *en* G. Warnars, *en de Wed.* J. Döll, 1787. *In 8vo.*

Leesboek voor Kinderen, met Plaaten. Tweede Deels, Tweede Stuk. Te Amsterdam, als boven. In 8vo. 150 bladz.

Twee Verhandelingen, die tot elkander eene nauwe betrekking hebben, en in het Stelzel der Opvoedinge van het uiterste gewigt zyn, maaken het Derden Deels, Eerste Stuk, van dit alleszins hoogst aanpryzens Werk, uit. —— De eerste bevat *Voorschriften van Leefregelen voor Zwangere Vrouwen.* —— De tweede draagt *Leefregels voor aan Zoogende Vrouwen.* De eerste is men verschuldigd aan den Heer J. CH. UNZER, door zyn *Arts* onzen Landgenooten bekend: de ander aan den Heer K. FR. UDEN, en hebben, naar luid des Voorberichts van den Vertaaler, deeze Opstellers, Mannen, die in hunne Weeteusch ap uitneemenden roem verwierven, elkanders arbeid nagezien, en dus onderling getragt daar aan de hoogstmogelyke volmaaktheid te geeven. —— Men mag zeggen, dat zy daar in geslaagd zyn; en dat de Schoone Sexe, in die beide gewigtige Leevensomstandigheden, waar toe zy door de Natuur verordend is, hier de beste, duidelykste, onderrigtingen ontvangt, Lessen, van Vooroordeelen en Wanbegrippen gezuiverd, en rechtstreeks daar tegen aangekant. De tastbaare baarblyklykheid, waar mede de geagte Schryvers zich tegen deeze Monsters verzetten, zal, hoopen wy, voldoende weezen, om dezelve, hoe gedugt, te vermeesteren: en dat zy even gelukkig zullen slaagen in het bestryden van de grilligheden der Mode, die over de Sexe, in de beide gevallen, haar yzeren schepter heeft opgeheeven. Menschkunde, niet min dan Geneeskunde, heeft de pen deezer Schryveren bestuurd: en de nutste Lessen dezelve doen uitstorten.

De Hoogleeraar UNZER, van de *Hartstogten in zwangere Vrouwen* spreekende, neemt de gelegenheid waar, om alleen dat geen te zeggen, 't welk hy veeltyds aan één niet mogt zeggen. Hoogstwaarschynlyk komt deeze Aankondiging wel onder 't oog van de zodanigen, die anders dee-

deezen *Arts* niet hooren: ten haaren dienste, het volgende.

„ Ik wil hier geenszins den misnoegden speelen, geenszins de berisper van den tegenwoordigen tyd weezen: en welke Geneesmeester zou aan den anderen kant niet ook veel vinden, om onze tyden, die zo veel gewonnen, onze Vrouwen, die zo menig vooroordeel verlaaten hebben, te roemen: maar men vergunne my uit enkele trekken, welke ik maar al te dikwerf, hoewel gelukkig niet alle by één, zag, het beeld te schetzen van zulk een Dame, die, met den wensch om moeder te worden, zich berooft van alle eigenschappen, welke daar toe vereischt worden, en, door buitensporige driften en hartstogten, alle de voordeelen van de nauwkeurigste opvolging der overige voorschriften tot eene geregelde Leevenswyze verbeurt.

„ Met onregelmaatige begeerten naar dingen, waar van zy gedroomd, en welke zy zelve geschaapen heeft, met begeerten, welke in haare uitgestrektheid nooit vervuld zyn, nooit kunnen vervuld worden; met de hoop en het voorneemen, om door haar vernuft of verstand alles naar haare bedoelingen te leiden, alle haare bedoelingen, zelfs de onverstandigsten van eene onbedreevene jeugd te bereiken; met de dwaaze verwagting van een herders-leeven, het welk nooit op aarde plaats hadt, of van een reeks van dagen van ongestoorde vrolykheid, welke geen mensch kunnen ten deel vallen, die zich met andere weezens verbindt, of met een vertrouwen, dat menschen, tyd, elementen, en de loop der waereld, zich naar haare begeerte zullen voegen, treedt zy in 't huwelyk. En wanneer dit alles nu geheel anders is, of wanneer nu zelfs schielyk de kennis ontwaakt, dat het nooit weezen zal, gelyk zy heeft gedroomd; dan vergiftigt de misnoegdheid alle de geneugten van het leeven en van den moederstaat, en ondermynt allengskens de gezondheid van de geheele Familie. Want menschen, tyd, elementen, en de loop der waereld, voegen zich naar de menschen, en dus moeten alle kunstgreepen, welke het vernuft aanbiedt, opgezogt worden, om zich zelven een tyd lang te bedriegen, en anderen tot zyn oogmerk te noodzaaken. Dan zien wy de Vrouw, die, in plaats van een zachtmoedig en gerust gedrag, zonder het welke niet één eene gelukkige Moeder zyn kan, in plaats van natuur en gelykmaatigheid in het oog en de ziel te draagen, haar karakter met duizend vreemde dingen zodanig beschilderd heeft, als zy haar

aan-

aangezicht met een ziekelyk roode kleur bemaalt, die, wars van de vervulling van alle haare waare pligten, in één oogenblik verzaadigd van bevochtene verstrooijingen, onverduldig in het verdraagen van de minste ongemakken des ligchaams en des gemoeds, onverdraagzaam jegens alle menschen, die haar van naby zien, ongestadig en ongelyk in daaden, woorden, gebaarden, wenschen, lof, berisping, liefde en haat; door eene gemaakte houding, die zich gemeenlyk eerst by de dienstboden, vervolgens voor de familie, en eindelyk voor de waereld ontdekt, zich en de haaren alle geneugten ontsteelt, waarmede de hemel den huisselyken staat heeft gezegend.

„ En wanneer nu deeze Vrouw met haare uit duizend grilligheden saamengeflanste neigingen, en manieren, met flaauwtens en kramptrekkingen, ter bereikinge van haare geheim gehoudene bedoelingen, met eene zogenaamde gevoeligheid, met onverstaanbaare woorden, welke alleen door den klank aandoen, maar nogthans ook altyd aandoen, met voorgewende of nagebootste schrik, bevreesdheid, moed, drift, gevoeligheid, verdriet, met traanen, welke men zich door de hebbelykheid ligtelyk weet uit te persen, wanneer men slechts aan eenige aandoenelyke spreekwyzen denkt, met krakeelzugt en wangunst, waar aan men den theaternaam van jaloersheid geeft, met eene onbeperkte eigenliefde, welke zelfs niet eens altyd by Keizerinnen en kinderen bevredigd wordt, met een mannelyken toorn in het eene, en tedere vapeurs in het ander oogenblik; wanneer deeze Vrouw zwanger is, wat zal de vrucht, welke zy in haaren schoot draagt, en met haare in beweeging gebragte sappen voedt, met alle deeze hartstogten beginnen? Hoe kan deeze plant, welke slechts in rust groeijen moet, en aan welke de natuur tot dat einde de beslootenste plaats heeft aangeweezen, by alle deeze stormen volmaaktheid krygen? Want de wind beweegt de plant, hy mag komen van waar hy wil, en hartstogten schokken, zy mogen geveinsd en gemaakt, of natuurlyk zyn. Dan wordt niet alleen de maatschappy bevolkt met kinderen, die zwak en verbleekt daar heenen treeden, die de hun ingeplante weeklykheid, aangeërfde zenuwtrekkingen, en het zaad van alle ziekten, andere geslachten wederom inplanten: maar ook de moeder zelve, (want meenige moeders bekommeren zich niet over zulk eene verre toekomst,) maakt zich niet slechts het aankweeken van deeze in het stookhuis uitgebroei-

broeide vruchten, maar ook den geheelen tydkring van haare zwangerheid en verlosfing lastig.

„ De natuur der zaak, en elk onderwys in de Zedeleer, leert ons, hoe veel de gemoedsrust toebrengt tot het verdraagen van alle bezwaarlykheden; maar hier byzonder, waar niets met overhaasting, niets met ongeduld, moet verricht worden; hier, waar alle Geneesmeesters geduld, rust en zachtmoedigheid meer dan geneesmiddelen aanpryzen; waar men uit dagelykfche voorbeelden weet, hoe veele onheilen de hartstogten in Kraam- en Kinderkamers aanrechten, hier behoorde men, voor dat men moeder wordt, te leeren, zich met alle de voorrechten der wysheid bekend te maaken, dat alleen eene onwrikbaare gelykmaatigheid, eene alle toevallen verduurende zagtmoedigheid, en de zo vereerenswaardige waarheid, de waare moederlyke gefteldheid fchenken."

Dat deeze taak zo moeilyk niet is als meenige Vrouw mogelyk wel denkt, toont de Hoogleeraar UNZER, op eene kragtige wyze, die in de Verhandeling zelve moet gezogt worden: waar in hy, „ Eene zuivere lugt, eene goede keuze in eeten en drinken, omzichtige herhaalde beweegingen, het vroegé flaapen gaan, gemakkelyke kleeding, zindelykheid, vermyding van alle hartstogten, onderhouding van eenen natuurlyken afgang, uitgewerkt aanpryst, als de beste voorbereidingen tot het uur der verlosfing, het welk niet gevreesd, maar ook niet zorgloos moet vergeeten worden: want ontrusting, gepaard met achtloosheid, is een van de vreefelykfte hartstogten."

„ Voorbereid tot alles," dus luidt het flot dier Lesfe, „ wat bevalling en Kraambed vereifchen, gezond, welgemoed, vol hoop en geduldig, ga dan, gy Medefchepfter van een nieuw Weezen, het welk u eerlang Moeder noemen zal, het uur te gemoet, het welk u tot uwe verordening en tot een reeks van nieuwe pligten inwydt."

Een der eerften van deeze Pligten fchetst de Hoogleeraar UDEN, als hy handelt, *over de noodzaaklykheid aan den kant der Moeders, om zelven haare Kinderen te zoogen; — over de Hoedanigheden der Minnen; — over den Leefregel voor zoogende Vrouwen, met een breedvoerig onderzoek van de meest bekende Voedzels, naar derzelver waardy, voor zoogende Vrouwen, als mede van de Dranken; — over de Lugt, de Beweeging, den Slaap, de Hartstogten; — over de gewoone toevallen der zoogende Vrouwen, en derzelver behandeling.* Dewyl de goede behan-

handeling, geduurende de Verlosfing en het Kraambed, den gewigtigften invloed heeft op het zoogen, doet hy, des betreffende, een uitftap, welke de oplettenheid van elke Moeder verdienen.

De Schryver geeft ons deeze *Algemeene overziening van de Leefregelen voor zoogende Vrouwen*, welke wy nog moeten plaats geeven, als in 't kort aanduidende, wat breed verhandeld te vinden is in deeze weldoordagte Leefregels. „ (1) Eene zoogende Vrouw moet zich over 't algemeen onderwerpen aan eenen met het oogmerk overeenkomftigen leefregel; deeze moet, echter, niet zeer verfchillen van de leevenswyze, waar aan zy te vooren gewoon was. (2) De fpyzen, welke zy geniet, moeten voedzaam, week, ligt te verteeren; de dranken insgelyks voedzaam, verkwiklyk zyn, door de gal kunnen bedwongen worden, noch te veel ruuwe lugt in zich hebben, noch heet en fcherp, of verflappende zyn. (3) Zy moet dus niet te veel vleesch, geene fcherpe gekookte gezouten fpyzen, geen brandewyn, punsch, fterk bier, koffy, en zeer zeldzaam wyn, nuttigen. (4) Zy moet in een zuivere gezonde, niet opgeflooten, lucht leeven. (5) Zy moet, zo niet werken, nogthans zich veel beweegen; maar zich daar by zo zeer voor verkoudheid als voor verhittingen wachten. (6) Zy moet haare borst zorgvuldig bedekt houden. (7) Zy moet, zo veel als mogelyk, des nagts rust genieten. (8) Zy moet haare hartstogten, zo veel mogelyk is, zoeken te beteugelen. (9) Zy moet, wanneer zy ziek is, het kind met ander voedzel zoeken te onderhouden, tot dat het binnen eenige dagen blyken zal, of zy kan voortgaan met zoogen dan of zy het kind moet fpeenen. (10) Zy moet, naa dat zy moeielykheid en fchrik heeft gehad, het kind niet aan de borst leggen, maar het zog uitmelken. (11) Zy reikt het kind telkens, om de vier of vyf uuren, de borst, en wel zodanig, dat zy het altoos eenige uuren naa den maaltyd aanlegt. (12) Wanneer zy lang heeft gevast, moet zy eerst voedzel neemen, en het kind niet, dan een paar uuren daar naa, aan de borst leggen. (13) Wanneer zy gefchrikt is, of moeilykheid heeft gehad, moet zy (gelyk reeds gezegd is) het zog uitmelken, en, dewyl zy nu in denzelfden ftaat is als eene zoogende Vrouw, die lang heeft gevast, insgelyks eerst wederom ligt voedzel gebruiken, en dan een paar uuren daar naa het kind aanleggen. (14) Is het kind ziek, en de moeder ontvangt om die rede geneesmiddelen,

dan

dan moet zy niet voor een uur daarnaa het kind aan de borst leggen. (15) Zy moet het kind nooit in zyne legerftede de borst geeven, maar het 'er uitneemen, om zich en het kind het zuigen gemaklyker te maaken, en het kind niet te vertroetelen. Is het kind verzaadigd, dan moet zy het zelve wederom in zyne legerftede neêr leggen. Droevige ondervindingen maaken deeze les noodzaakelyk, fchoon dit elk van zelve behoorde te weeten. (16) Zy moet opletten, dat zy dagelyks afgang heeft, en ingevalle dit mogt uitblyven, denzelven door zachte middelen van manna en zout, of door klisteeren, bevorderen. (17) Zy moet het niet geheim houden, wanneer zy zich niet wel bevindt, dewyl de meeste ongemakken in den beginne nog kunnen geholpen worden, en eene waare ziekte, welke zy fomtyds onder de leden heeft, zich toch niet laat onderdrukken, maar welhaast en met dies te meer woede uitbarst; en dan evenwel het fpeenen van het kind, of eene andere bezorging van hetzelve, noodzaaklyk maakt, behalven eenige gevallen, dat wel de eigenlyke Moeder (de Min nooit) dan zelfs kan voortgaan met zoogen. (18) Zy moet alle bygeloovige vooroordeelen vaarwel zeggen, welke voor haar en haaren zuigeling nadeelige gevolgen zouden kunnen hebben. By voorbeeld, dat zy geene winden van winden verwekkende fpyzen te vreezen heeft, zo zy flechts eerst het kind 'er iets van laat proeven, en duizend andere foortgelyke laage en fchadelyke gevoelens.

Het *Leesboek*, dat, naar gewoonte, dit Deeltje vergezelt, bevat eene aangenaame verfcheidenheid van Leerzaame Vertoogen, op onderfcheiden trant ingericht. Wy neemen 'er een der kleinfte Stukjes, 't welk ten opfchrift voert: *de Trouw van een Vogeltje*, uit over.

„ Kom hier, lieve Doortje! ik zal u wat vertellen van de trouw van een Vogeltje, dat u recht treffen zal.

„ Gy weet, dat 'er in den voorigen week een fterk onweer viel, verzeld van hagel. Juist was ik toen agter in den tuin, op het lustprieeltje, en moest daar de bui afwachten. Voor het venfter ftaat een groote peereboom. Daar in had een vink zyn nestje met vyf jongen. Ik zag met een inwendig genoegen, hoe dat wyfje geduurig af en aan vloog, om zyne lieve kindertjes eeten te bezorgen. Toen het nu begon te regenen, en de hagel in de lucht zo verfchrikkelyk kletterde, kwam het vinkenwyfje, fchielyk, als een pyl gevloogen, — ging op zyn nest-

nestje zitten, —— bedekte de jongen, die angstig onder zyne vleugelen kroopen, —— stak zyn kopje onder de veeren, —— en liet het geduurig op zich loshagelen. Takken, bladen, alles werd van de boomen afgeslaagen. Zy bleef getrouw en stil zitten.

„ Toen de hagelbui voorby was, dacht ik: waarom toch het Vogeltje nu niet weg vliegt? Het zat als een muisje zo stil. Ik stiet met myn rotting uit het venster op den tak. Zy bleef even stil zitten. Toen nam ik een leder, en klom 'er naar toe.

„ Ach wat zag ik daar, myn Doortje? Welk een gezicht! Het hart deed my wee in 't lyf. Ik kon my van traanen niet onthouden.

„ De hagel hadt het Vogeltje op de jongen dood geslaagen; en de jongen piepten lustig onder hunne doode moeder. Deeze had dus liever willen omkomen, dan haare jongen laaten sterven. Door haaren dood hieldt zy hen in 't leeven.

„ Wat zegt gy van deeze groote trouw van een Vogeltje?

„ Zo getrouw meenen het ook uwe ouderen met u. En nog veel getrouwer. Zy bewaaren u, terwyl gy gerust ligt te slaapen, en als 'er een ongeval ontstaat, draagen zy u uit den slaap naar eene veilige plaats. Zo getrouw zorgen uwe ouderen voor u, op dat gy geene schade lydt.

„ Hoe veel hebt gy hen niet te danken! Erken het met een kinderlyke dankbaarheid en gehoorzaamheid!"

Ontwerp tot eene algemeene Characterkunde. Uitgegeven door W. A. OCKERSE, *Predikant te Wijk bij Duurstede. Te Utrecht, bij* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1788. *Behalven het Voorbericht*, 162 *bladz. in gr. octavo.*

Niettegenstaande de veelvuldigheid van charactermaatige Schriften, die ons, op eene leerzaame wyze, een groot aantal van Characters, uit verschillende gezigtpunten beschouwd, voor den geest stellen, dat ongetwyfeld zyne weezenlyke nuttigheid heeft; ontbrak het ons nog aan eene geregelde ontvouwing van de *Theorie der Characterkunde*, die geschikt is, om ons, niet slegts deeze of geene soort van Characters te leeren kennen, maar om ons tot eene *algemeene Characterkunde*, en derzelver

daadë-

daadlyke beoefening op te leiden. Ter vervullinge van dit gebrek, biedt de Eerwaarde *Ockerse* in dit Geschrift de hand, door het mededeelen zyner opmerkingen deswegens; welken hy indiervoege voordraagt, dat ze de ernstige overweeging van alle dezulken, die zich op de edele *Menschenkennis* toeleggen, by uitneemendheid waardig zyn. —— Nadien de geagte Schryver zelve een juist verslag geeft van dit zyn *Ontwerp*, zo hebben wy geoordeeld den Leezer in dit geval den meesten dienst te zullen doen, met hun het zelve, ter kennisse van 't bedoelde van dit Geschrift, onder 't oog te brengen: dan, deszelfs breedvoerigheid wederhoudt ons, op eenige byzonderheden, de uitvoering zelve betreffende, stil te staan, waartoe we, zo we vertrouwen, wel nadere gelegenheid zullen vinden, wanneer zyn Eerwaarde deezen hiermede aangevangen arbeid verder voortzet. —— Na eene voorafgaande ontvouwing van de vereischte kundigheden, die tot de Characterkunde behooren, en 't geen daaromtrent opmerking vordert, verklaart zyn Eerwaarde zich bepaaldlyk over 't geen hy in deezen bedoelt, en de wyze, waarop hy zich voorstelt zyn stuk ter uitvoeringe te brengen.

„ Wilde ik, dus vangt hy dit verslag aan, wilde ik Characterkundige schetsen en idealen leveren, ik kon, door middel van geleende kundigheden, eene weidsche gedaante en uitvoerigheid aan mijn werk geven, die mij weinig moeite kosten zoude, doch die tevens ook eene geringe mate van waar Characterkundig vernuft in mij zoude ontdekken, en in anderen verwekken; daar men dezelve denkbeelden, die ik zou moeten voordragen, overal elders aantreft, veelen reeds zoo goed gecharactizeerd hebbende, als men zulks verwachten kan; en mijn hoofddoel eigenlijk niet is te leeren, welke Characters 'er al bestaan, hoe zij werken, maar, op wat wijs en door welke middelen, men de Characters moet ontdekken, schiften, vormen en beoordeelen.

„ Het kan zijn, dat in de ontwikkeling van deze Theorie hier of daar eene kleene Characterkundige schets, ter opheldering geschikt, zal dienen te worden ingevlochten; ondertusschen bestaat de taak, dien ik mij heb voorgesteld, zaaklijk hierin, dat ik alle de hoofdcharacters, die met de daad aanwezig zijn, uit elkander schifte, stukswijs in derzelver uitstekende trekken voordrage, ze rangschik in bepaalde Classen of orden, en langs dezen geleidelij-

ken weg van het meerdere tot het mindere, van het grootere tot het kleenere, van het algemeene tot het individueele, nederdale. —— Om den lezer een juist denkbeeld te geven van mijn ontwerp, zal ik hier laten volgen eene korte fchets van den loop der zaken, die ik, zoo ver mijne krachten toereiken, heb voorgenomen te behandelen.

„ *Eerfte orde.* Het Character deezer Eeuwe, of van het algemeen menschdom in onzen en een naastvoorgaanden leeftijd.

„ *Tweede orde.* Volks-Characters. Hier zal ik eerst handelen van het geen doorgaans de Characters der volken vormt, en van die bijzonderheden, welke vereischt worden, om het Character van een volk wel te leeren kennen en beoordelen. Vervolgens zal ik een en ander ftaal opgeven van eene nationale Characterfchets, doch mij bepalen tot Europa, als dat waerelddeel, waar van wij niet alleen de meeste kennis, maar waarbij wij ook het grootst belang hebben. En wel bijzonder zal ik trachten het Nederlandsch Character in etlijke voorname trekken te tekenen.

„ *Derde orde.* Characters van kleenere maatfchappijen. Hiertoe breng ik —— Eerst plaatslijke Characters, zoo in het algemeen, als bijzonder, die van het Hof, van de Steden, en van het platte Land. Ten tweede Familie-Characters, waarvan de hoofdtrekken aan zekere geflachten bijzonder eigen zijn.

„ *Vierde orde.* Characters, gevormd door onderfcheidene ftanden en bezigheden van dit leven. Onder dit opfchrift behooren de Characters door beroep en verkeering. Die door rijkdom en armoede. Die door Godsdienst. Die door Lectuur. Romanesque Characters.

„ *Vijfde orde.* Behelzende de Geflachtcharacters. Hier zal ik eenige trekken geven van het manlijk en van het vrouwelijk Character, als zodanig.

„ *Zesde orde.* Characters uit het verfchil van den leeftijd geboren. Characters van kinderen, van jonge lieden, van mannen en vrouwen, van oude menfchen.

„ *Zevende orde.* Perfoneele Characters, die overal, in een bijzonder perfoon, vallen. Ik zal een en ander voorbeeld geven van een goed, van een kwaad, van een gemengd, van een ongeftadig, van een gekunfteld Character, en mooglijk nog van eenige andere foorten.

„ Hier zoude nu mijn plan ten einde gebracht zijn;

dan, om al het voorgaande meer vruchtbaar te doen worden, en als in één middenpunt t'zamen te trekken, zal ik trachten in een zeker voorgedragen Character onderscheidenlijk te toonen, hoe het zelve uit alle de opgegevene grootere Characters stukswijs zij t'zaamgesteld, zoo dat het van elk derzelven iets ontleend hebbe, zonder dat daar door het individueele, dat, na aftrek van al het gemeenschaplijke overblijft, ten eenemaal worde weggenomen; ten bewijs dat men, om een juist Characterkundig oordeelaar te zijn, ieder Character op eene soortgelijke wijs ontleden en schiften moet.

„ Ik ben zoo wel van de uitvoerigheid en moeilijkheid dezes onderwerps, en tevens van de tederheid mijner vermogens, om het zelve wel te bearbeiden, overtuigd, als iemand door eene langwijlige redeneering mij daar van zoude konnen overtuigen; doch ik vertrouw aan den anderen kant, dat kundige en weldenkende lieden, met de nieuwheid en nuttigheid van mijn plan, en met de welmeenendheid mijner oogmerken in het zelve, zoo wel bevredigd zullen zijn, dat zij mijne geringe pogingen voor aangenaam houden en ondersteunen zullen met hunne kundigheden; waarvan ik belove, indien mij dezelve door briefwisseling of door de drukpers worden medegedeeld, een dankbaar gebruik te zullen maken."

Agtervolgens dit Plan komt, in de eerste plaats, in opmerking, *Het Character deezer Eeuwe*, of van het algemeene menschdom in onzen en een naastvoorgaanden leeftijd; welks ontvouwing hy in dit eerste Stukje nog mededeelt; waarin hy de voornaamste byzonderheden daar toe behoorende oordeelkundig gadeslaat, en met alle oplettendheid in een juist licht stelt; en waarover hy zich ten besluite aldus uitlaat.

„ Indien men iets naar waarheid van de XVIIIde eeuw „ zeggen kan, het is dit: dat zij meer verlicht en meer „ beschaafd is, dan eenige eeuw, die haar voorging. „ Maar zij is daarom niet geleerder, niet wijzer, niet „ beter. Integendeel heeft zij de dwaasheden en on„ deugden van vroegere geslachten of behouden, of te„ gen nieuwe verruild, of, onder eene bevalliger ge„ daante, vermeerderd; en hare verlichting en bescha„ ving hebben gediend, om een nieuw licht over de „ menschlijke dwaasheid en verkeertheid te doen opgaan. „ Wij kennen die nu duidlijker dan voorheen, en zien,

 „ hoe

„ hoe ver wij nog af zijn van de volmaaktheid. ——
„ Ziet daar het grootste voordeel onzer tijden!"

Reize na de Kust van Gelukkig Arabie, en van daar, langs de Roode Zee en door Egypte, na Europa; behelzende, onder andere, een kort berigt, wegens eenen aanslag der Engelschen op de Kaap de Goede Hoop: in eene reeks van Brieven; door HENRIK ROOKE, *Schildknaap, Majoor onder 't Voetvolk. Uit het Engelsch. Te Amsterdam, by* M. de Bruyn, 1788. *In gr. 8vo. 198 bladz.*

Bykans elk Reiziger, welke eenigen tocht van aanbelang buiten zyn Vaderland gedaan heeft, oordeelt zich gerechtigd of verplicht, om aan het Gemeen verslag te doen van zyne ontmoetingen en aanmerkingen. Wanneer ook diergelyke verhaalen met oordeel opgesteld worden, dienen zy tot vermeerdering en verbreiding van nuttige kundigheden. En schoon men 'er somtyds niet zeer veel nieuws in aantreffe, laaten zy altoos zich met vermaak leezen, wanneer zy in eenen goeden styl zyn geschreven. Van deeze soort is het Boek, waarvan wy hier verslag doen. Al wie eenigzins bedreven is in de Reisbeschryvingen, welke, zedert veele jaaren, van tyd tot tyd, zyn in het licht gekomen, zal 'er, met betrekkinge tot de ligging en gesteldheid der Landen, de zeden der Volken, welke de Schryver bezocht heeft, juist niet veel in vinden, het geen hem te vooren onbekend was. Maar des Schryvers Aanmerkingen draagen in het algemeen het teken van een gezond oordeel, schoon hy op sommige plaatzen zich niet lang genoeg hebbe opgehouden, om eene grondige kennis van al het weetenswaardige, dat zy uitleveren, te kunnen verkrygen. Daarenboven kan het verhaal van eenen tocht, door de Engelschen, in den oorlog, welken zy voor weinige jaaren onzen Staat zo trouwloos als onrechtvaardig aandeeden, hoofdzaaklyk tegen eene onzer voornaamste buitenlandsche bezittingen ondernomen, niet dan belangryk zyn voor elken Nederlander, welke het welzyn des deerlyk geteisterden Vaderlands ten harten neemt.

Het Werk bestaat uit Dertien Brieven.

I. In den Eersten hebben wy het begin der Reize, van het vertrek des Engelschen Esquaders, onder den Commandeur JOHNSTON, van *Spithead*, in het voorjaar van 1781, tot op deszelfs aankomst en verblyf te *St Jago*, een der Kaap-Verdische Eilanden. Deeze behelst niets het geene men niet elders aantreft.

II. De Tweede Brief behelst een verhaal van den aanval, door den Heere DE SUFFREN, met een Fransch Esquader, ondernomen op het Engelsche, terwyl hetzelve in de haven van

Por-

Porto Praija ten anker lag. Twee omstandigheden waren oorzaak, dat dezelve niet volkomen gelukte. Het Engelsche Esquader, waarvan een gedeelte aan het Eiland Majo zyne ververschingen had ingenomen, was nu weder vereenigd: en de Heer DE SUFFREN, wiens Vlootdeel alleen uit vyf Oorlogschepen bestond, werd door drie derzelven niet naar behooren ondersteund. Dus werd het gevecht niet beslissende, maar had, evenwel, deeze goede uitwerking, dat de Engelschen, ter herstellinge der bekomen schade, genoodzaakt waren, langer, dan zy bedoeld hadden, zich aan de Eilanden van Kaap Verd op te houden; terwyl de Heer DE SUFFREN zyne reis vervolgde, en daardoor den voornaamen toeleg onzer vyanden verydelde.

III. Want in den Derden Brief meldt de Schryver, dat, by de aankomst aan het Eiland *Trinidad*, of, gelyk hy schryft, *Trinidado*, de Commandeur het voorwerp van den tocht openlyk bekend maakte. Dit was de verovering van de Kaap *de Goede Hoop*. Byster vlamden de Engelschen op het bezit dier bekoorlyke Vastigheid. „ Ydel, egter, (zegt de Schryver, bl. 27.) „ was alle onze hoop: de booze geest, die ons op *St. Jago* „ plaagde, kwam ons, op nieuw, in den weg, en belette ons „ het binnen loopen van Baai *Fals*, zo als het vervolg zal doen „ zien.' Inderdaad, de Heer DE SUFFREN moet, in de verbeeldinge der Engelschen, een zeer booze geest geweest zyn. Want, schoon de Heer ROOKE te vooren, bladz. 18, had uitgerekend, dat het Engelsche Esquader meer dan bestand was tegen het Fransche, zo ras de Heer JOHNSTON gewaar werd, dat dit laatste voor hem in Baai *Fals* was ingelopen, had hy geenen lust om aan hetzelve een tegenbezoek te geeven, en besloten „ geenen aanslag op de Kaap te doen." —— De Schryver voegt hierby eenige zeer gewigtige Aanmerkingen, over het aanbelang van de Kaap *der Goede Hoop*. Deeze Aanmerkingen zyn voor den Nederlandschen Leezer het belangrykste deel des Werks. Doch daar dezelve vry uitvoerig zyn, en ook wel elders vorkomen, zullen wy alleenlyk zeggen, dat de bezitting der gemelde Vastigheid, volgens des Schryvers met redenen gestaafd oordeel, de Engelschen wel ras volslagen meesters zoude maaken van Oostindie; terwyl derzelver verlies den ondergang van den Hollandschen handel op dat gedeelte der Waereld schielyk zoude na zich sleepen, of ten minsten denzelven geheel afhangelyk maaken van het welbehaagen der Britten. En dat dit niet reeds gebeurd zy, heeft men alleenlyk aan den bystand van Frankryk te danken. Want in hoe deernis waardigen toestand de Nederlandsche bezittingen in Indië waren, vóór den laatsten Engelschen oorlog, is te bekend om het hier te zeggen. —— Ondertusschen veroverden de Engelschen, in de *Saldanha* Baai, eenige Hollandsche Oostindischvaarders. Op een derzelven vonden zy eenen Indiaanschen Koning van Ternate, die,

 met

met zynen Zoon, na eene vyftienjaarige gevangenis op een woest Eiland, na Holland gevoerd wierd. By deeze gelegenheid spreekt de Heer ROOKE van de wreedheden, door de Nederlanderen in Oostindië gepleegd. Gaarne wenschten wy onze Landgenooten geheel van deeze de menschelykheid onteerende vlekken te kunnen zuiveren. Maar met verontwaardiginge en leedweezen moeten wy de onmogelykheid daarvan erkennen. Alleen kan men zeggen, dat het vooral eenen Engelschman niet betaamde, daarover onze Natie te berispen. De menigvuldige, maar doorgaans vruchtelooze, klagten, door Leden van het Engelsche Parlement zelve, in die Vergaderinge gedaan, de beschuldigingen tegen den Heer HASTINGS ingebragt, welker gerechtelyk onderzoek de Staatsdienaars niet hebben durven weigeren, maar welker uitwerking men, waarschynelyk, wel zal weeten te verydelen, toonen duidelyk, dat de hoedanigheden van schraapzucht, onderdrukking en wreedheid, niet minder by de Engelschen dan by eenige andere Europeaanen te vinden zyn.

IV. De Commandeur JOHNSTON had, twee of drie dagen, na het vertrek uit de *Saldanha* Baai, met een gedeelte des Esquaders de terug reis na Engeland aangenomen, en het overige vervolgde zyne reis tot aan de *Comora* Eilanden, aan welker voornaamst, door den Schryver *Joanna* genoemd, (misschien hetzelfde, dat in sommige Kaarten den naam van *Angoven* draagt,) men ter ververschinge en herstellinge der zieken zich eenigen tyd ophield. De Vierde Brief behelst eene beschryving van dat Eiland en van derzelver Inwoonderen. Wy zullen ons daarmede niet ophouden, schoon het leezenswaardig genoeg zy. Maar het is ons voorgekomen, dat de Schryver zich op eene plaats eenigzins tegenspreekt Van de Mahometaansche Vasten, den *Ramadan*, spreekende, zegt hy, op bladz. 46. „ met verbaasdheid zien wy, dagelyks, de landzaaten in „ de hitte der zonne, den zwaarsten arbeid verrigten." En op bladz. 48 leezen wy: „ De opgezetenen van dit..... eiland „ zyn luy en vadzig, en wenden niet ten voordeele aan, de „ vrugtbaarheid van den grond, met welke de Natuur hen „ heeft gezegend. Het klimaat bevordert hier dermaate den „ wasdom, dat de landman weinig werks behoeve te doen; „ doch dit weinige wordt nog geweigerd." Strookt dit wel volkomen?

V. De Vyfde Brief is geschreeven uit *Morebat*-baai, aan de kust van gelukkig Arabie, en behelst het verhaal van eene zeer ramppoedige reize der Engelsche Vloot, geduurende welke dezelve onder een aanhoudend zukkelen, met stilte en tegenwind, eene menigte van haare manschap door ziekte verloor, en eindelyk genoodzaakt werd, aan deeze kust, van welke de Schryver geheel geene voordeelige beschryving geeft, na verversching te zoeken. Verder vindt men 'er aanmerkingen over de

oor-

oorzaaken der ziekte, welke veele bevelhebbers, en gemeenen, wechsleepte. De Schryver zelve leed 'er zo veel door, dat hy besloot de voorgenomen reize na Indië te staaken, en zich te rug te begeeven na zijn Vaderland.

VI. Ingevolge van dit besluit, is de Zesde Brief gedagtekend uit *Mocha*. Hy behelst eene gevallige beschryving van de eenvoudige leevenswyze, welke de Schryver hield aan boord van een Arabisch schip, waarmede hy na deeze plaats reisde, van het schip zelve, van de gebrekkige zeevaart der Arabiers, van de Stad Mocha, van het Arabische Koningryk, *Yemen*, den Godsdienst der *Gentoos* [of Benjaanen] doch waarvan het voornaamste en weetenswaardige veel uitvoeriger kan gelezen worden by NIEBUHR en anderen: gelyk men over het geene de Schryver *Champooing* noemt, breeder kan nazien in Colonel CAPPER's Brief *over het reizen uit Indië door Egypte*, bladz. 32.

VII. Thans vinden wy onzen Reiziger te *Dsyidda*, of, gelyk hy spelt, *Juddah*. Zyn brief behelst het verhaal zyner reize van Mocha tot Dsyidda, op welke hy een voorbeeld zag van de bloedwreekinge onder de Arabiers in gebruik, en eene beschryving van Dsyidda. Doch van de Arabische gewoonten en zeden kan men veel naauwkeuriger beschryvingen vinden by NIEBUHR.

VIII. Deeze Brief geeft ons het verslag eener verdrietige Zeereize van Juddah na Suez. Zo slecht zyn de schepen in de Arabische golf, en zo onbekwaam de Zeeluiden, welke dezelve bevaaren, dat de Schryver bladz. 104 betuigt. „ Het baart „ my minder verwondering, dat wy daaraan [te weeten aan „ eene reize van tweehonderd mylen] vyftig dagen (*) besteed „ hebben, dan dat wy, de wyze van het behandelen der sche„ pen in aanmerking genomen zynde, dezelve in 't geheel heb„ ben kunnen volbrengen."

IX. De Reize des Schryvers van Suez na Cairo, vindt men in den Negenden Brief, en daarna het rampzalige lot een gezelschap van Engelsche Koopluiden, in de woestyne, tusschen die beide steden, overgekomen. De Engelschen hadden eenigen tyd lang een verboden handel uit Indië op Cairo gedreven. De groote heer gaf daartegen een verbod uit. Dat verbod had men eenen geruimen tyd niet werkstellig gemaakt; maar eindelyk werd 'er een Engelsch gezelschap het slagtoffer van. Met verboden goederen van Suez na Cairo komende, werd het door eenen daartoe uitgezonden hoop geheel beroofd, moedernaakt uitgeschud, en, in dien staat, in de woestyne gelaten, blootgesteld voor de straalen eener brandende Zonne, zonder spys of drank, met dat gevolg dat van het gantsche gezelschap slechts

(*) Eigenlyk schynt het te moeten zyn vyfenveertig; want de Schryver ging den 10den Maart te Juddah te scheep, en kwam den 24 April te Suez.

flechts drie ontkwamen, terwyl alle overigen door honger, dorst, en vermoeidheid bezweeken.

X. Met het geene de Schryver zegt, van de Egyptische pyramide, en van de overstroominge des Nyls, zullen wy ons niet ophouden, gelyk mede niet met de regeeringe van Egypte, welke het onderwerp van den Tienden Brief uitmaaken.

XI. De Elfde levert ons een staaltje van de onderdrukkinge en schraapzuchtige knevelaarye der gemelde regeeringe, waarvan de schryver zelve de ondervinding kreeg, schoon hy nog gelukkiglyk uit zyne verlegenheid gered werd. Men moet dit in het werk zelve leezen. Doch eene uitdrukking trekt onze opmerking. „ Meer dan andere volken," leezen wy op bladz. 154, „ schynen de Engelschen de slagtoffers geweest te zyn „ van deeze soort van plonderingen, de reden daarvan, geloo- „ ve ik, moet gezogt worden in de bereidwilligheid, met wel- „ ke zy zich daar aan onderwerpen." Hoe strookt dit met die fierheid met welke dit Volk zich anders zo trotslyk aanstelt by zyne nabuuren? Met dien roem, welken de Engelschen draagen op hunne vryheid? Of moeten wy het aanmerken als een voorbeeld van dien algemeenen regel, dat menschen, welken zich het hoogmoedigste gedraagen, daar zy waanen de meesters te zyn, doorgaans het laagste kruipen, wanneer de overmagt in andere handen is? —— Een voorbeeld, dat vervolgens wordt bygebragt, van iemand, die zich verstout had te Cairo het zegel, het geen de tolbedienden te Suez op zyne koffers gezet hadden, te breeken, eer dezelve door de daartoe gestelde opzieners bezichtigd waren, en daarvoor eene boete van duizend ponden sterling moest betaalen, is geen bewys van knevelaarye, zulk eene daad zoude overäl hoog opgenomen, en met reden door zwaare geldboeten gestraft worden.

De Twaalfde en Dertiende Brieven behelzen niets waarmede wy ons byzonderlyk behoeven op te houden; en ons uittreksel is reeds lang genoeg geworden.

By wyze van een aanhangsel is nog agter het werk geplaatst een *Firman* of Bevelschrift der Ottomanische Porte, waarby den Christenen verboden wordt met hunne vaartuigen te Suez binnen te loopen; of van Juddah op Suez handel te dryven, op straffe van gevangenisse voor het scheepsvolk, en verbeurte van schip en goed.

De Vertaaling, om hiervan een woord te zeggen, komt ons voor den Vertaaler eer te doen. Zy is in eenen fraaien, vloeienden en onopgesmukten styl opgesteld. Schoon wy het oorspronglyke niet gezien hebben, draagt zy, onzes bedunkens, blyken van eene grondiger kennisse van beide taalen, dan men by veele Overzetters aantreft. Eene enkele aanmerking duide de Vertaaler ons ten goede. Op bladz. 116 staat „ IJdelheid, godsdienst, bygeloof en koophandel, zyn de vier hoofdoorzaaken

„ dee-

„ deezer jaarlyksche Bedevaartstogten," te weeten der Musulmannen na Mekka. Wy begreepen eerst niet, wat de *IJdelheid* hier te maaken had, tot dat onze gedagten vielen op het Engelsche woord *Idleness*, dat *Ledigheid* betekent. Waarschynelyk heeft de gelykheid van klank den Vertaaler misleid in een oogenblik van minder dan gewoone oplettendheid.

Briefwisseling, tusschen de Familie en Bekenden, van den Vriend der Kinderen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede deels, tweede stuk. Te Haarlem, by F. Bohn, 1787. *In 8vo.* 173 *bladzyden.*

In dit Stukje is deeze Briefwisseling, die wyders op dezelfde leerzaame manier als het voorige ingerigt is, vergezeld van een Tooneelspel in drie Bedryven getyteld: *de gevaaren der Jeugd.* Het zelve strekt, inzonderheid, om der jeugd onder 't oog te brengen, hoe ligtlyk zy zig aan onheilen bloot stellen, wanneer ze, buiten der Ouderen kennis, zig in minnehandelingen laaten inwikkelen; al ware 't zelfs met medeweeten of op aanraaden eener Gouvernante, die wel eens haaren invloed, op het vooruitzigt van eigenbelang, schandelyk listig misbruikt. — Een oogschynlyk onvoorzigtig gedrag van Juffrouw *Lotje*, op een Bal, omtrent een jong Heer, die haarer oplettendheid geheel onwaardig was, met eene schynbaare veronagtzaaming van den Heer *Spiritus*, welke zig mede op dat Bal bevond, had dien scherpen toeziener van 't gedrag der Kinderen zynes vriends aanleiding gegeeven tot het opstellen van dit Tooneelstuk, het welk hy Juffrouw *Lotje* zydlings in handen deed vallen. Het gedrag dier jonge Juffrouw was intusschen geenszins van dien aart geweest, als de Heer *Spiritus* vermoedde; maar zyne betoonde agterdogt, op het Bal, had haar aangezet, om een rol, dien zy als eene grap aangevangen had, voort te speelen; en zyne daarop volgende agterhoudendheid, die eenige dagen duurde, welke de jonge Juffrouw niet goedvond voor de vuist tegen te gaan, baarde eene anders geheel ongewoone koelheid, jegens elkander: tot dat het vinden van 't opgemelde Tooneelspel, by een daaruit voortvloeiend gesprek, dezelve een einde deed neemen. Dit gesprek naamlyk bragt eene wederzydsche verklaaring te wege, en had eene verzoening der gemoederen ten gevolge; het speet den Heer *Spiritus* haar verdagt gehouden te hebben, dat ze zig te veel van een laffen melkmuil zou laaten inneemen; en het speet Juffrouw *Lotje*, dat ze in 't geheele geval wat al te los te werk gegaan was. —— Zy verhaalt deeze gebeurtenis in een Brief aan haaren Broeder, en maakt 'er een leerzaam gebruik van, dat ook bejaarden zig

wel eens mogen herinneren. —— Aan 't einde van haar verhaal komende, vervolgt zy in deezer voege.

„ Hy [de Heer *Spiritus*] verzogt my honderdmaal verschooning over zyne agterdogt, en ik hem over myne onbedagtzaamheid. Voorts deed ik door myn vriendlyk aandringen hem ook beloven, dat hy my zyne waarschuwingen, die ik altoos met de grootste dankbaarheid, als de kragtigste bewyzen zyner vriendschap, en zorge voor mynen wezenlyken welstand, erkennen zoude, nooit weder door eenigen agterdogt of wantrouwen, maar door rondborstige openhartigheid, en niet zydelings of door dubbelzinnige onderrigtingen, geliefde te kennen te geven: en dat ik hem dan altoos rekenschap geven kon, en niet ligt hierin mistasten zoude.

„ En inderdaad dit is, waarde broeder, altoos myne manier van denken, en ik ben verzekerd, dat menige partyschappen, en menige verkoeling in vriendschap, alleen uit dergelyke misvattingen ontstaan; als men namelyk niet regt voor de vuist zegt zo als men het meent. Zulk soort van mokken, pruilen en mompelen, of zo als men 't noemen wil, vergelyk ik by het gedrag dier twee oude wyven, die elkander in 't donker in een bosch ontmoeteden. De een hield de ander voor een toverheks of spook, en dus wilden zy elkander niet voorby gaan, voor dat het dag wierd. Hadden zy elkander toegeroepen, „ wie „ zyt gy, waar moet ge heen, of hoe komt ge hier?" dan hadden zy geweten wat zy aan elkander hadden, en elk had gerust zyns weegs konnen gaan.

„ Eenigen tyd geleden, was zekere Dame uit de stad by ons, die onze moeder kwam spreken, en die, door soortgelyk mokken of pruilen, met eene harer vriendinnen in onmin geraakt was. Deze was namelyk in een winkel gekomen, waar zy een stuk zyden stof zag, daar zy grooten zin in had, des zy heen gaande besloot, om, des anderen daags, daar van een kleed voor haar te kopen. Hare vriendin komt toevallig op dien morgen wat vroeger in dezelfde winkel, en kiest, daar zy van het voornemen der andere geen woord wist, juist dat zelfde stuk. De eerste, wederkomende, vindt dat het stof verkogt is, en ziet niet lang daar na hare vriendin te voorschyn komen met dat kleed aan. Hierop beeldde zy zich vast in, dat de andere, iets van haar voornemen geweten hebbende, haar dit heimelyk ontfutseld had. In plaats van hare vriendinne hier over te onderhouden, begint zy te pruilen, laat haar bezoek telkens afwyzen, is stekelig tegen haar in gezelschappen: kortom men houdt in 't geheel op, elkander te zien, en leeft in volslagen vyandschap, zonder dat de eene de oorzaak hiervan ontdekken kan, tot dat eindlyk de persoon, die zich beledigd achtede, dezelve aan myne moeder openbaarde; die daarop aannam de andere hierover te zullen onderhouden, en dus komt de gar-

sche

sche historie uit. Zy betuigt heiligIyk geen woord van het oogmerk harer vriendinne geweten te hebben, want dat zy haar gaarne dan het stof gelaten had, daar zy 'er zo veel belang niet in stelde; en nu schamen zy zich beide. Inmiddels is hier door tusschen deze Familiën eene koelheid en breuk in de vriendschap ontstaan, die niet ligt weder te heelen zal zyn. Had de eerste Dame haar ongenoegen aan de andere rondborstig geuit, dan had die geweten, waarom de andere op haar verstoord was, of zy waren vrienden gebleeven. Neem dit voor u zelven ook in acht, lieve Broeder! Gy pleegdet voorheen ook wel een weinigje aan dat zeer te hinken, en dat deugt onder broeders en zusters in 't geheel niet. Veel beter is het elkander eens voor de vuist de waarheid gezegd, en dan —— ziet daar is myne hand —— wy hebben beiden fout, —— en daar mede weder goede vrienden! 'Er sluipt door dat smooren zeer ligt eenige verbittering of koelheid in het harte, welke door geen berouw te verzoeten, of door eenige warmte weg te nemen is."

KAREL VAN KARELSBERG, *of Tafereel van de Menschlyke Ellende. Door* C. G. SALTZMAN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Vyfde Deel. Te Amsterdam, by de Wed.* J. Doll, 1787. *In octavo,* 382 *bladz.*

Met de geschiedenis van *Karel* en zyne beminde *Henriette* wordt in dit Deel nog al geen voortgang gemaakt; *Karel* zwerft door 't Land om *Henriette*, die hy meent geschaakt te zyn, te zoeken; en *Henriette* bevindt zig intusschen op zyn Landgoed *Karelsberg*; alwaar eene snapagtige Huishoudster haar onvoorzigtig aanleiding geeft, om *Karel* van wantrouw en een snooden minnehandel te verdenken; 't welk haar dit verblyf haatlyk maakt, en tot het besluit brengt om weder van daar te vertrekken. Voor 't overige ontbreekt het, naar de meermaals opgemerkte schryfwyze van den Heer *Saltzman*, ook in dit Deel aan geene verscheidenheid van ontmoetingen, die meerendeels gebreken, welken de menschlyke ellende verzwaaren, onder 't oog brengen. Hier toe behooren in deezen ook wel byzonder verkeerde inrigtingen in de zaaken van 's Lands bestuur, die voor de Maatschappy nadeelige gevolgen hebben; waarvan eene ontmoeting van *Zelnik*, een Vriend van *Karel*, op een Heeren- of Postweg, ten voorbeelde kan strekken. Zynen Vriend *Karel* een berigt gegeeven hebbende, van het oogmerk zyner reize na *Carmin*, vervolgt hy zyn Brief indeezervoege.

„ Tot *Kolchis* ging het zeer goed, om dat derwaards eene Chaussee leidt. Maar zo dra kwam ik niet buiten *Kolchis*, of de Chaussee heeft, gelyk u bekend is, een einde, en ik geraakte met myn paard zo diep in de modder, dat het onmogelyk was

was om verder te komen. Zo leed als het my doet, om een enkel ſcheutje van het gezaaide te vertrappen, het welk den boer zo veel moeite en inſpanning van krachten kost, zag ik my thans evenwel genoodzaakt, om over het bezaaide veld te ryden, en zo de vruchten der naarſtigheid van veele boeren te vernielen.

„ Maar ik had naauwlyks eenige honderd ſtappen gereeden, of een man greep myn paard in den teugel, die de ſchrikkelykſte vloeken en bedreigingen uitbraakte. Wat d . . . . . ! riep hy, zie je niet, myn Heer! dat dit veld bezaajd is? Wie heeft u gezegd, dat gy hier ryden zult?

„ Ik. De nood, myn lieve Vriend!

„ Hy. Wel, wat nood, wat nood! Ziet gy niet, dat de weg breed genoeg is, kunt gy niet op den weg blyven?

„ Ik. Dit zou ik gaarne doen. Maar gy ziet immers wel, dat het onmogelyk is, om 'er door te komen. Het paard zakt tot den buik in de modder. Man en paard moeten hier immers vergaan.

„ Hy. Wat raakt my dat! Ik ben veldbewaarder, ik ben 'er toe aangeſteld, om de akkers van de boeren te bewaaren. De boer moet zich het geheele jaar door genoeg plaagen, dat hem dikwils byna het bloed onder de nagels uitſpringt, moet daarenboven ſchatting en ongelden betaalen, —— daar vraagt dan geen mensch: hebt gy geoogst of niet geoogst? Wanneer de dag daar is, dan is het: betaal, boer! En nu wilt gy, myn Heer, hem de vrucht . . . .

„ Ik. Dit is alles waarheid; maar wanneer de boer zyne vrucht behouden wil, moet hy ook betere wegen bezorgen.

„ Hy. Wel, wat bekommert zich de boer over de wegen. Dit is de zaak van den Landsheer. En, om kort van de zaak te komen . . . . .

„ Ik. Wat moet ik doen?

„ Hy. Te rug ryden naar *Zinkleven*, en negen Guldens boete aan den Schout betaalen.

„ Ik. Dat is wat veel.

„ Hy. Dat is nog gratie. Linksom, myn Heer! of my zal die en die haalen, zo ik u niet met dit inſtrument op den kop ſlaa, dat 'er de harsſens zullen uitvliegen.

„ Ik. Wees dan redelyk! Wat zal ik u geeven, zo gy my laat verder ryden?

„ Hy. Wel nu! Eigenlyk moet gy wederom te rug, en negen Guldens boete betaalen. Maar wat zal ik met u beginnen? Myn Heer is immers vreemd. Wat wilt gy my geeven?

„ Ik. Een halven daalder.

„ Hy. Geef hier! (Toen hy het geld had.) Ryd nu in Gods naam recht uit! Daar by de galg komt een moeras, ſla dan maar links om, en volg het ſpoor; dan kunt gy niet misſen.

„ Ik.

„ IK. Maar op die wyze zal ik immers nog meerder vruchten bederven?

„ HY. Wie kan dat nu helpen?

„ IK. Moeten de boeren dan alle jaaren zo veel schade lyden?

„ HY. Alle jaaren.

„ IK. Maar waarom verbeteren zy de wegen niet?

„ HY. Dit is de zaak van den Landsheer. In den herfst bezaaijen zy de akkers, in het voorjaar ploegen zy dezelven wederom. —— Dit is nu reeds zo lang geschied als ik veldbewaarder geweest ben.

„ IK. Maar wanneer gy nu de reizigers tegens de betaaling van eenen halven daalder vergunt, om te paard en met wagens over de akkers van de boeren te ryden, wat nut hebben dan de boeren van uw ampt!

„ HY. De boeren hebben 'er zekerlyk geen nut van.

„ IK. En wie dan?

„ HY. Wie dan anders, dan ik zelf? Zie je, myn Heer! Ik ben een Invaliede. In den slag by *Mollau* heb ik deeze drie vingers verlooren, die moeten my immers betaald worden.

„ IK. Kan de Vorst u die dan niet betaalen?

„ HY. Dan moest de Vorst een ruime beurs hebben, wanneer hy alle de geenen zou willen onderhouden, die in zynen dienst kreupel worden.

„ IK. Maakt hy ze dan alle tot Veldbewaarders?

„ HY. Neen, myn Heer! dat niet. Maar zie je, wat buitenlanders zyn, die ontvangen hun afscheid, en gaan dan het lieve brood bedelen. Maar de onderdaanen worden bezorgd. De een wordt Poortier, de ander Opziener over de Accyzen, de derde Opziener over het Vleesch, de vierde Veldbewaarder, en zo voorts. Op die wyze worden alle onvermoogende Soldaaten bezorgd, zonder dat het den Vorst een koperen duit kost.

„ IK. Zo!

„ Ik reed weg, en verkropte alles, wat ik zo gaarne zou willen gezegd hebben."

De Heer *Zink* bragt, door de slegte gesteldheid van den weg, niet zonder gevaar van zyn leeven, het diestyds niet verder dan tot *Insevelá*; alwaar een gesprek met een Burgemeester en den Stadsschryver hem duidelyk deed bemerken, dat het den Landsheer aan behoorlyk bestuur, en den Ingezetenen aan zugt voor 't algemeene welzyn, mangelde.

Eduard en Eleonora, Treurspel. Gevolgd naar het Engelsch van den Heer JAMES THOMSON, *door* IZAAK DE CLERCQ H. Z. *Te Amsterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1787. *In 8vo.* 80 *bladz.*

Het origineel van dit Treurspel wierdt, in den jaare 1736, door den Engelschen Dichter *Thomson*, den Schouwburg te *Londen*

den aangeboden; doch, om onbekende Staatkundige redenen, op denzelven niet vertoond. De Geschiedenis, daarin ten grondslag gelegd, is genomen uit de Kruistogten naar het H. Land, alwaar *Eduard*, omtrend den jaare 1272, door een Moorder, op welken hy zich betrouwde, wierdt omgebragt; doch denzelven, met dezelfde vergiftigde ponjaard, ook het leven benam. In het Treurspel wordt zy op de volgende wyze voorgesteld:

De Engelsche Kroonprins *Eduard*, zyn Leger voor *Jaffa*, eene Stad op de Kust van *Palestina*, nedergeslagen hebbende, wordt aldaar, door eenen afgezant van Sultan *Selim*, met een vergiftigde dolk in den arm gewond. Schoon deze daad den Verraader het leven kost, brengt die wond echter ook den Vorst tot op den rand des Grafs, alwaar men niets dan zynen dood te gemoete ziet. Eene gevangene Arabische Princes, *Daraxa*, Minnaresse van *Selim*, en vertrouwde van *Eduards* Echtgenoote, *Eleonora*, geeft, in deze zorgelyke omstandigheid, den verschrikkelyken raad, het verspreidend gif uit de wond te zuigen, als het eenige middel om den Engelschen Vorst te behouden. *Eleonora* zelve stelt dit in 't werk, daar toe den slaap van *Eduard* te baat neemende; waarop het verspreidde vergif tot haar overgaat, en haar in even zulk een toestand brengt, als *Eduard* ontkomt; het welk verscheidene gevoelige Tooneelen oplevert. *Selim*, door den dweepzuchtigen Moorder misleid, die daad willende herstellen, komt, in de kleeding van eenen Dervis, in *Eduards* Leger: geneest, door de hulp van *Daraxa*, de reeds stervende Vorstin, en ontdekt zich daar na, zo wel op de grootmoedigste als verrassendste wyze, aan *Eduard*: welke daad de ontknooping van dit Treurspel uitmaakt.

Op de Tooneelschikking zyn eenige Aanmerkingen te maaken; zelfs vindt men eene gaaping tusschen het *Vyfde* en *Zesde Tooneel* des *Vierden Bedryfs*: dan soortgelyke feilen kunnen niet opwegen tegen de edele gevoelens, die overal in dit Stuk doorstraalen, dat met deze Verssen, door *Selim*, gesloten wordt.

De hoogste Wysheid, die niets zonder oogmerk doet,
Wrocht zulk een onderscheid in 't menschelyk gemoed,
Dat hy, die blindling zich geen denkwyze op laat dringen,
Verschillend denken moet met andre stervelingen:
Het oordeel lyd geen dwang; het houd zich altoos vry.
Dat dit dan 't middenpunt van overeenkomst zy:
Men bann' vervolgzucht en geloofshaat uit de zinnen;
't Verstand moog' twisten, maar het hart moet vrede minnen;
En 't gantsche menschdom vinde alom zyn heil en vreugd
In de oefening van recht, van menschenliefde, en deugd.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Vriend der Jonge Heeren, door den Eerwaardigen Heere J. FORDYCE, *Doctor in de Godgeleerdheid. Uit het Engelsch vertaald. Derde Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema, 1788. *Behalven het Voorberigt en de Voorreden*, 225 *bladz. in 8vo.*

Toen *Neerlandsch* Jonglingschap het dierbaar Geschenk ontving van den vertaalden *Vriend der Jonge Heeren*, door den Eerw. FORDYCE, reeds met zo veel lofs bekend door zynen *Vriend der Jonge Juffrouwen*, mogt men, uit het slot van de Voorreden des Schryvers, zich belooven, dat men meer Redenvoeringen van dien zelfden stempel te wagten hadt, indien het den Hemel behaagde hem tyd en vermogens te schenken. De Uitgeevers dier twee Deeltjes beloofden, in den Jaare 1780, dezelve, zo ras ze in 't *Engelsch* waren uitgegeeven, eene *Nederduitsche* Vertaaling daar van te zullen bezorgen. — In dat tydsverloop is 'er ons niets van voorgekomen; en mogen wy, uit de *Voorreden* des Eerw. Schryvers, in dit Stukje, besluiten, dat men geen meer Redenvoeringen van hem te wagten hebbe. „ Door ziek„ lykheid van gesteltenisse heeft hy zich genoodzaakt „ gevonden, het gewoone werk zyns Beroeps te staa„ ken."

Hoe komt, vraagt men derhalven, billyk, dit *Derde Deeltje* daar aan toegevoegd? Op het doorbladeren en het leezen des Voorberigts van den Vertaaler, is ons gebleeken, dat dit *Derde Deeltje* op dezelfde wyze zamengesteld is, als men een *Derde Deeltje* by de twee eerste, van den *Vriend der Jonge Juffrouwen*, toegeschikt heeft. 't Zelve bestaat, naamlyk, uit een en ander klein Werkje van die keurige hand, in deezen Bundel verzameld, voor de verstrooijinge bewaard.

Het Eerste, 't geen wy ontmoeten, is eene *Redenvoering*, over de *Dwaasheid*, *Schande*, en *Elende van*

Zondig Vermaak, over SALOMO's zeggen, *Spreuk.* VII: 6. door FORDYCE, op eene Algemeene Vergadering der Kerke van *Schotland*, uitgesprooken, waar de Leeraars zich bevlytigen, om meesterstukken van Welspreekenheid op te leveren; en mag deeze Redenvoering daar onder geteld worden. Luid de keuze van zulk eene stoffe vreemd by eene Kerklyke Byeenkomst, de Eerw. FORDYCE keurde ze niet onvoegelyk, „ in eene Eeuwe als „ deeze, waarin de Wellust, als 't ware, ten Throon „ zit. —— Eene Eeuw, waarin, te midden van de „ heerlykste vorderingen in Kunsten en Weetenschappen, „ en betooningen van Burger- en Krygsdeugd, maar al „ te veel bespeurd wordt van die Weekde en Verwyfd- „ heid, welke eenige deftige Schryvers onder de Cha- „ ractertrekken deezer Eeuwe tellen." —— Zy behelst, gelyk de Vertaaler te regt opmerkt, om zo te spreeken, „ de *Toepassing* van alle de Redenvoeringen, „ in de twee voorgaande Deelen den *Jonge Heeren* voor- „ gehouden."

Het Tweede Stukje, in dit Deeltje, en verre het grootste, bestaat uit *zes Aanspraaken aan de Godheid.* De eerste loopt, over een *Gezigt der Zee.* —— De tweede heeft ten onderwerpe, de *Behoudenis door* CHRISTUS, en dient ten vervolge van de voorgaande. —— De derde, over de *Bespiegeling*, is uit beide voortgevloeid. —— De vierde en vyfde gaan over de *Voorzienigheid*, —— en tot de zesde gaf de Dood van SAMUEL JOHNSON, een Vriend van FORDYCE, aanleiding. Deeze laatste, voor onze *Nederduitsche* Leezers, die den Heer JOHNSON niet, of niet genoegzaam, kennen, wordt toegelicht door den Vertaaler, die in zyne Voorreden een verslag geeft van deezen in *Engeland* zo bekenden Schryver.

Behalven de aanpryzende Bedenkingen des Vertaalers, over deeze *Aanspraaken*, ontmoeten wy, in de Voorreden des Schryvers zelve, zeer leezenswaardige Bedenkingen, over den aart deezer Godsdienstoefeningen. „ Hy, die „ een redelyke en teffens vuurige Godsdienstoefening „ altoos aangezien hadt voor de edelste bezigheid van 's „ Menschen Ziele, en de rykste bron van vordering en „ troost, wenschte deeze te bevorderen, door alle mid- „ delen, die hy in zyne magt hadt, en hoopt, dat Lee- „ zers, van eenen ernstigen aart, en teffens van eene „ onbekrompe denkwyze, eenigen smaak mogen vinden „ in deeze Aanspraaken."

De Eerw. FORDYCE verkoos aan deeze Stukjes liever den naam van *Aanspraaken* dan van *Gebeden* te geeven: om dat, schoon ze verscheide Gebeden en Voorbiddingen behelzen, ze voornaamlyk in den styl van Bedenkingen zyn ingerigt. „ Ze bestaan" gelyk hy zich uitdrukt, „ uit eene soort van Godsdienstige Beschouwingen, waar „ in de Ziel, werkzaam onder een leevendig gevoel van „ de Godlyke Tegenwoordigheid, met ootmoet en ernst, „ haare inwendige aandoeningen en overleggingen, en „ begeerten over verscheide onderwerpen, uitdrukt, en „ steeds het oog tot GOD opheft, als haar Vader en „ Regter, wiens goedkeuring haar hoogst geluk uitmaakt: „ dewyl Hy alleen haar kan zegenen, door alle tydper- „ ken van haar bestaan."

Het Derde, 't welk ons voorkomt, zyn *Twee Brieven, en andere Dichtstukjes, over verschillende Onderwerpen, aan een Kring van Jonge Vrienden.* Deeze werden, naar luid 's Vertaalers Voorreden, ontleend uit een Bundeltje Gedichten, door den Heer FORDYCE, in den voorleden Jaare, in 't licht gegeeven. Ze zyn niet van hem overgezet, maar door een zyner Vrienden, der *Engelsche* Taale magtig, en niet onbekend onder de tegenwoordige *Nederlandsche Dichteren*, die de goedheid hadt, deezen last wel op zich te willen neemen, en uit een vry ruimen voorraad eene keuze te doen van Dichtstukjes, die meest rechtstreeks de *Jonge Heeren* betreffen, en, in de daad, een bevallig einde aan dit Werkje maaken. —— Iet vreemds, dat de Eerw. FORDYCE, wien het noch aan leevendigheid van Verbeeldingskragt, noch aan Vinding, noch aan Vuur, ontbreekt, eerst in een vry gevorderden Leeftyd de hand aan het Dichten geslaagen heeft. 't Geen zyne Dichtstukjes daar door in *leevendigheid*, misschien, verliezen, winnen zy in *kragt* en *bondigheid*. Wy zullen 'er, ten slot onzer Aankondiging, een staaltje van bybrengen; doch moeten eerst van het voornaamste gedeelte van dit Boekdeeltje iets meer zeggen dan de straks bloote opgave der Opschriften.

De bekrompenheid der Dweepery, de naargeestigheid van het Bygeloof, de wartaal der Geestdryveren, de laage en laffe Styl, in opstellen van deezen aart, door Lieden, die Smaak en een recht gevoelig Hart derfden, hebben alle het haare toegebragt, om, meest alles, wat den naam draagt, of het voorkomen heeft, van *Gebedeboeken*, by Menschen van gezond Oordeel, kieschen

 Smaak,

Smaak, en Voorstanders van een redelyken en zuiveren Godsdienst, op een laagen prys te schatten, zo niet als onwaardig, en eer den Godsdienst hinderlyk dan voordeelig, te verwerpen; doch zy zullen deeze *Aanspraaken* van eene andere gehalte vinden; en 'er geenzins dien Schoolschen trant en stipte orde in aantreffen, welke in de meeste Gebedenboeken, zelfs misschien in de beste, heerscht. 't Zyn Uitboezemingen van het Hart, onder 't geleide van 't gezond Verstand, aangevuurd door *Christlyke* Godsdienstigheid. Mogelyk zullen ze al te vuurig geoordeeld worden, in eene Eeuw, waarin onverschillige koelheid, en valsche beschaafdheid, maar al te zeer naar de Mode is. Wat hier van zyn moge, ons hebben ze uitsteekend bevallen, en op veele plaatzen getroffen. Wy kunnen ze niet opensaan, of wy ontmoeten iets van dien aart. Laaten wy bezien, of eene en andere Afdeeling (*), uit deeze *anspraaken*, die uitwerking op onze Leezers hebbe.

„ Gunstryke Hemel!" boezemt de Schryver, in de Tweede Aanspraak, uit, „ welke Vooruitzigten doen zich op aan myn verrukt gezigt! „ Alle oude dingen zyn „ voorby gegaan, en 't is alles nieuw geworden." Het Licht der Waarheid bestraalt de verduisterde Zielen, gelyk de Dageraad den in 't donker wandelenden Reiziger. De minste Leerling van uwen Zoon, Hemelsche Vader! is wyzer dan de grootste Leermeester onder de *Heidensche Wysgeeren.* —— De aangenaamheden der Vergiffenisse daalen in het hart der Boetvaardigen, „ gelyk de regen „ op het verschroeide gras." De nederigen en opregten worden geroepen, om zich te verheugen over de zekerheid der Zaligheid. —— De Zielen der Menschen zyn vernieuwd door uwen Geest, gelyk het gelaad des Aardryks herleeft by het wederkeeren der Lente. De opwellingen van Lust, en de stormen der Driften, bedaaren tot eene heilige kalmte. Tweedragt en haat, boosaartigheid, nyd en dwaaze eerzugt, verdwynen voor den „ Vorst des „ Vredes." Kroonen en Schepters worden nedergelegd voor zyne voeten; alle Bevalligheden voegen zich in zynen stoet. —— De Deugd krygt kragt door 't Geloof, en haalt van het Kruis de Lauwerkroon der Onsterflykheid. —— Ik staa verrukt op de bedenking, „ dat

„ CHRIS-

(*) *Afdeeling* schryf ik: want deeze *Aanspraaken* zyn in, met getallen getekende, Afdeelingen onderscheiden, waar van de Eerw. Schryver, in zyne Voorreden, de rede opgeeft.

„ CHRISTUS, gelyk hy geſtorven is voor onze Zonden, „ ook opgewekt is ter onzer Regtvaardiging. Hy is de „ Opſtanding en het Leeven, wie in hem gelooft zal lee- „ ven, al ware hy geſtorven." —— Onze Lichaamen, thans de woonplaatzen van zo veele kwaalen, de bronnen van zo veele verkeerdheden, de veroorzaakers van zo veel arbeids en zorgs, en in 't einde een prooy des verderfs, zullen, ten eenigen dage, een beter en gelukkiger gedaante aanneemen; op de ſtem des Aartsengels, door de Magt van JESUS, het duister eñ ſmaadlyk graf verlaaten; en „ wy zullen hem gelyk weezen; dewyl wy hem „ zullen zien gelyk hy is." —— Voor eeuwig in zyne verkwikkende tegenwoordigheid verkeeren, — voor eeuwig vry van ſmart, — ziekte, verval, ontbinding, is 'er onbekend, — de volmaaktſte ſchoonheid, door volkome onſchuld verzekerd, — en wy, door 's Heillands goedkeurende uitſpraake, verwaardigd tot een onbeſchryfbaar en eindeloos Geluk! —— Wat hebben, met zodanige Uitzigten vervuld, met zulk eene Hoope bezield, ô GOD, uwe getrouwe Dienaars te vreezen, of waarom zouden onze Harten zich ontrusten in leeven of in dood.

„ Bewaar my," is zyne taal in de Derde Aanſpraak, „ Hemelſche Vader! voor de hooggeroemde weldaadigheid der geenen, die, terwyl zy Vryheid belooven van de ketens des Bygeloofs en des Vooroordeels, zich bevlytigen, om alle goede beginzels, door u het Menschdom ingedrukt, als de grondſlagen van hunne Deugd en Geluk, om verre te rukken. —— Verlos my van de valſche voorwendzels der zodanigen, „ wier barmhartig- „ heden wreedheid zyn," die den dikwyls matten geest willen berooven van haare meestvermogende hartſterking, en den Kinderen der ſmerte ontzetten van hun kragtigst ſteunzel, en de edelmoedige poogingen van den rechtſchaapen Vaderlandminnaar, de nuttige en moeilyke naſpeuringen van den Godvrugtigen Wysgeer, de geduldig verdraagene tegenheden en heldhaftige opofferingen des Volgers van JESUS, zonder belooning of hoope laaten. —— Geef dat ik altoos met afgryzen beſchouwe hun Godloos Stelzel, 't geen dit ſchoon en heerlyk Heelal in een tooneel van verwoesting hervormt, door uw ſcheppend vermogen uit te ſluiten, en uw opper-toevoorzigt, 't welk alles beſtuurt, verleevendigt en bezielt, te verbannen! —— Beſchut, bid ik u, elk deugdzaam Hart, ieder geens kwaads bewust jeugdig Gemoed voor de be-

 drieg-

drieglykheid van allen, die boosaartig hun best doen van te ondermynen en te verwoesten „ wat regt, waar en „ goed is” onder de Menschen; wat hun dierbaar kan maaken aan elkander, als Leden van uw Huisgezin, of hun by u aanpryzen als Onderdaanen van uw Koningryk; wat hunner waardigheid en hoope voegt als onsterflyke Weezens. —— Vervul hun met den uiterften en onveranderlyken afkeer van eene snoodheid, die, niet voldaan met den vrede en goede orde des Menschlyken leevens te ontrusten, door koele redenkavelingen, voorbedagte scherpzinnigheid, of losbandige vrolykheid, de Ziel, voor den Hemel geschikt, naar uwen Beelde geschaapen, zoeken te verlaagen, en, in 't einde, met alle haare edele bekwaamheden te doen nederzinken in den schriklyken afgrond van het Niet!”

„ 't Zy verre,” belydt hy in de Vierde Aanspraak, „ van my, uwe Wysheid of Regtvaardigheid eenigzins in twyfel te trekken, wanneer het u behaagt, in uw Opperbestuur de dingen zulk een gang te laaten gaan, dat zy afwyken van het gewoon beloop der Wetten, door u vastgesteld, om de zaaken der Menschen kinderen te regelen. —— Door zulke beschikkingen behaagt het u, de aandagt des Menschdoms op te wekken, hun een gevoel hunner afhangelykheid van u in te drukken, de onzekerheid te leeren, om op tydlyke genietingen te steunen, en de noodzaaklykheid, om deel te erlangen aan goederen boven de toevalligheden des tyds verheeven. —— Viel „ de loopprys, altoos den Snellen ten deel; behaalden de „ Sterken altoos de overwinning in den stryd; bezaten „ de Wyzen altoos Rykdom, en was de gunst der Men„ schen altoos het deel der Veelweetenden,” wie, ô HEERE! wie zou u om bystand smeeken, of wie u danken voor zyn gelukkig Lot? Waar is de Mensch, die, ten dage zyns voorspoeds, niet verlokt zou worden, om uwe medewerking te vergeeten, en, in den hoogmoed van zyn opgeblaazen harte, te zeggen, „ door de kragt „ van myne hand, of door de wysheid myner raadslagen, „ heb ik dit verkreegen?”

„ En,” luidt zyn taal in eene andere Afdeeling der vyfde Aanspraake, „ nooit wil ik ophouden u te verheer„ lyken, Beste der Vaderen! „ Gy zyt aan allen goed, en „ uwe barmhartigheden gaan over alle de werken uwer han„ den. Aller oogen wagten op u, en gy geeft ze spyze ten „ zynen tyde. Gy voedt de jonge Ravens als zy roepen.

„ Geen

„ Geen Muschje valt op den grond zonder u, Hemelsche „ Vader! De Hairen onzes hoofds zyn alle geteld!" Niets is te laag voor uw Vaderlyk opzigt, gelyk 'er niets te hoog is voor uw oneindig Verstand. Van uwen hoog verheeven throon, Alweetende Godheid! beschouwt gy, met een wydstrekkend en onpartydig oog, „ alle de Vol- „ ken, die op den geheelen Aardbodem woonen." In uw gezigt is niets groot dan Waarheid en Deugd, niets laag dan Valschheid en Ondeugd. Vorsten, Koningen, Magtigen deezer Aarde, hoe zeer ook verheeven door vleijers, hoe kruipend gediend door Slaaven, zyn niets in uwe tegenwoordigheid, dan als werktuigen uwer goedertierenheid, of uwer wraake. De geschillen van de Beheerschers der Volken, de oneenigheden, die tusschen de Wereldbewoonders ontstaan, de beroeringen der Staaten, de omwenteling van Koningryken, kunnen „ het „ voorneemen uws harten niet veranderen," uwe onfaalbaare raadslagen niet verydelen, of, voor één oogenblik, uwe rust verstooren. Gezeten op de ommegangen des Hemels, eeuwig werkzaam, eeuwig bedaard, zendt gy uwe bevelen uit, door de eindlooze uitgestrektheid van het geschapene, terwyl „ duizendmaal duizenden, en „ tienduizendmaal tienduizenden Hemelsche Geesten „ u ten dienste staan, de stemme uws Woords hoo- „ ren, en brandend zyn als een vlamme des vuurs, om „ uwe Bevelen te volbrengen." —— Ach! dat ik naar deeze uwe Dienaaren mogt zweemen, in den ernst van hunne Godsverheerlyking, en de volvaardigheid van hunnen Yver!"

In deezen verheeven Smaak, zo zeer aan die Onderwerpen voegende, zyn de *Aanspraaken* opgesteld, het Hart, —— het van den Godsdienst doortrokken Hart, spreekt. —— Wy moeten onze gedaane toezegging, eer wy dit Boekdeeltje ter zyde leggen, vervullen met uit de Dichtstukjes 'er een te ontleenen. Als een der kortste verkiezen wy 't geen ten Opschrift voert: *Aan den medgezel van een Jongeling, door onmaatigheid gestorven.*

Verstrooijing hoe? gy vat de drinkschaal in de hand,
Gy durft haar aan uw vrienden brengen ——
Den wyn by gansche stroomen plengen,
Ontroert u niet het ingewand?
Heeft uit die schaal, thans vol geschonken,
Uw vriend niet korts den dood gedronken?

Kom, dartle Jongling, zeg het my,
Was hy min fris, min ſterk dan gy,
Gaf hy meer agt op 't went'len zyner dagen,
Tot dat zyn vreugd, zyn lust, wierdt uitgedoofd?
Te laat vondt hy zich-zelf beroofd
Van leeven en geluk, op 't ſterfbed neêrgeſlaagen.

Afgryzelyke val! hy trad, met ſtouten ſtap,
Verrukt van vreugd, en wuft van zinnen,
De poort van eeuwig jammer binnen,
En loech op 't ydel handgeklap
Van hun, die lang de breede paden
Van 't zielsverderf zo driest betraden,
By 't wyken van zyn heil en vreugd.
Hy koos een voetſpoor voor zyn jeugd,
Alom belegd met doodelyke ſtrikken.
En dorst hy 't oog eens op zyn toeſtand ſlaan,
Een dartle hoer, een roffiaan,
Verdreeven uit zyn hart die heilige oogenblikken.

't Ontbrak den Jongling niet aan kloekheid van verſtand,
't Ontbrak hem niet aan ſterkte en kragten
Van geest, of rykdom van gedachten:
Jaa, op den akeligen rand
Van hooploos onheil; dien hy merkte,
Hadt hy, vertrouwende op de ſterkte
Zyns lichaams, zyn bekeering voor.
Maar ylings ging die hoop te loor.
Gy weet zyn lot, en God vergunt den zegen
Dat gy uw voet kunt redden uit dien ſtrik.
Houd ſtil dan voor een oogenblik.
Een vraag ſlegts, die ik eisch, dat gy zult overweegen.

Is uwe geest bereid, om, in 't rampzalig oord,
Waar wanhoop wemelt voor de voeten,
Den geest van uwen Vriend te ontmoeten;
Te ontmoeten waar gy 't kermen hoort
Van ſchimmen, die, in haare ellenden,
Tot onderling verwyt zich wenden,
Daar elk, met eindloos ongeduld,
Zyn' Vriend beticht met grooter ſchuld?
Gy hielpt den val diens Jongelings vervroegen;
Gy, wreedaarts, zyt de bron van zyn geklag,
Hy leefde ligt nog deezen dag,
Hadt hy u nooit gekend, in lyf- en zielsgenoegen.

Ver-

Verhandelingen, raakende den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. VIIde Deel. Te Haarlem, by* J. Enschedé en Zoonen, *en* J. van Walré, 1787. *Behalven het Voorbericht*, 388 *bladz. in gr. quarto.*

Het voorstel van *Teyler's* Godgeleerd Genootschap, in dezen behandeld, vorderde, „ ten bondigste en „ kragtigste te betoogen, de dwaasheid van het Scepticismus of der Twyffelaarye, en de onbezonnenheid „ van het meesteragtig beslissen omtrent Godsdienstige „ voorstellen, met aanwyzing van den middelweg, tusschen die twee uitersten, te houden." Eene Verhandeling van den Eerwaerden Heer *W. L. Brown*, D. D., Predikant der Engelsche Gemeente te Utrecht, ter beantwoordinge van dit voorstel, heeft den gouden Eerprys weggedragen. Voorts zyn 'er nog twee Verhandelingen over dit onderwerp ter drukperse geschikt, welker Schryvers met een zilveren Eerprys begiftigd zyn geworden; te weeten, de Eerwaerde Heeren G. *Hesselink*, toen Leeraer te Bolswaerd, thans Hoogleeraer te Amsterdam, onder de Doopsgezinden, en *J. van Voorst*, toen Bedienaer des Godlyken Woords te Zierikzee, thans Hoogleeraer te Franeker. —— Het beloop dezer Verhandelingen is, volgens den aert des Voorstels, natuurlyk drieledig, als gaende eerst over de Twyffelary, vervolgens over het meesterachtig beslissen, en eindelyk over den middelweg, dien men verstandig te bewandelen heeft, om beiden deze zo schadelyke uitersten te vermyden. Ieder Verhandeling behelst ene menigte van leerryke aenmerkingen over dit Stuk, dat wel by herhaling overwogen, en van onderscheiden zyden recht ernstig beschouwd mag worden; daer men veelal, en zomtyds vry sterk, tot het ene of andere laekbare uiterste overslaet. —— Om uit de menigte dezer aenmerkingen den Lezer 'er ene ter proeve mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het geen de Hoogleeraer *Hesselink* bybrengt, met opzicht tot de uitvoerige en ingewikkelde samenstellen van Godgeleerdheid; waeromtrent hy ons het volgende aen de hand geeft.

Gewag gemaekt hebbende van de verdeeldheid der gemoederen, in 't bepalen van 't geen men voor het hoofdzaeklyke des Christendoms te houden hebbe, slaet hy ga-

gade, hoe moeilyk het zy dit verschil by te leggen, zo lang de menschen niet dezelfde regels volgen in 't beoordeelen van 't geen het hoofdzaeklyke van den Godsdienst uitmaekt.

„ Sommigen naamlyk, zegt hy, schynen te begrypen, dat wel het voornaame van den Godsdienst bestaat in een regt geloof, in regtzinnigheid van gevoelens, daar anderen het zelve in het byzonder zoeken in die waarheden, welke regtstreeks en volgens haaren aart strekken, ter bevordering der daadelyke Godsvrugt. De eerstgenoemden, als inzonderheid veel werks maakende van de *bespiegelende* Godgeleerdheid, en dezelve op eenen hoogen prys stellende, loopen wel het grootste gevaar, om over min duidelyke leerstukken stellig te beslissen. Hoe zulks toegaat, zal ik iets omstandiger aantoonen.

„ Dewyl de voorstanders van den daadlyken Godsdienst, (met welken naam wy hen van de *bespiegelende* Godgeleerden onderscheiden,) de *waardy* eener Godgeleerde stelling voornaamelyk beoordeelen naar den invloed, welken dezelve heeft op de eigenlyke *Godsvrugt*, op het gedrag der menschen; zo bestaat derzelver Godgeleerd samenstel uit geen groot aantal van waarheden, en wel uit dusdaanige waarheden, die het gemeen menschenverstand, voorgelicht door de aanwyzingen der Openbaaring, duidelyk erkent, en waarover dus in het algemeen weinig verschil valt. In dusdaanige leerstellingen, welke in *bloote* bespiegelingen bestaan, en minder geschikt zyn, om de menschen tot daadelyke Godsvrugt te beweegen, stellen zy weiniger belang. Maar juist deeze zyn het, waaromtrend noch de reden, noch de Heilige Schrift, ons die klaare onderrigtingen geeft, en die derhalve volgens haaren aart aan de meeste tegenspraak zyn blootgesteld. Om deeze reden hebben zy minder noodig, en loopen dus ook minder gevaar, om aangaande meer of min twyffelachtige leerstukken stellig te beslissen. —— Een geheel ander aanzien heeft de zaak by dezulken, die veel ophebben met de *bespiegelende* Godgeleerdheid. Derzelver samenstellen zyn uit eene groote menigte van stellingen zo kunstig samengevlogten, dat men niet gevoeglyk ééne van dezelve kan missen, of 'er ontstaat eene gaaping, en men raakt het verband van waarheden kwyt. In het *afgetrokken* zyn den *bespiegelenden* Godgeleerden wel niet alle stellingen, waaruit zyn samenstel bestaat, even gewigtig; doch de min gewigtige worden hem aangelegen, of zelfs on-

onontbeerlyk, om dat hy ze met waarheden van grooter aanbelang in verband gebragt heeft, en de eerste beschouwt, als verspreidende een groot licht over de laatste. Hy pleit dus met dien zelfden yver, voor deeze min gewigtige stellingen, als voor dezulke, die den grondslag van den Godsdienst uitmaaken. Hy beschouwt dezelve als de samenvoegsels, welke het gebouw doen staande blyven, en zonder welke het zelve zou vallen, of zeer wankel worden... Dit doet hem met alle kragt yveren voor alle dusdaanige stellingen, welke van anderen als min gewigtig beschouwd worden, en waarover om de bygebragte reden doorgaans veel valt te zintwisten. Zou hy deeze stellingen als twyffelachtige waarheden beschouwen, zonder zig stellig over dezelve te verklaaren? hy zou zig verbeelden, dat de grondslagen, niet slegts van zyn samenstel, maar zelfs van den gantschen Godsdienst, ondermynd, werden. Hy moet dezelve des op alle mogelyke wys zoeken te handhaaven, al het duistere en twyffelachtige hieromtrend tragten op te klaaren, en derzelver regtmaatigheid gestrengelyk beweeren. Hoe twyffelachtiger deeze leerstukken, en aan hoe meer tegenspraak zy onderhevig zyn, met des te meer yver moet hy zig daarvoor in de bres stellen. Het volgende gesprek tusschen SOPHRON en zynen vriend THEORETICUS zal het beredeneerde misschien eenig licht byzetten.

„ De Godgeleerde twisten, voortspruitende uit het stellig beweeren van twyffelachtige leerstukken, zeide SOPHRON, zouden misschien met minder hevigheid worden voortgezet, indien men het wezenlyke onderscheid tusschen hoofdzaakelyke en min hoofdzaakelyke waarheden meer in het oog hieldt. —— Uwe aanmerking, zeide THEORETICUS, heeft eenigen schyn. Maar is deeze onderscheiding tusschen hoofdzaakelyke en min hoofdzaakelyke waarheden wel in de natuur der zaak gegrond? Wanneer ik de zaak in het afgetrokken beschouw, is my de eene waarheid wel van meer aangelegenheid dan de andere, naarmaate zy meer invloed heeft op myne gerustheid, en op de verzekering van myn toekomstig heil. Maar dit onderscheid houdt op, zo dra ik de waarheden in een zeker samenstel beschouw, en het verband nagaa, 't welk 'er tusschen dezelve plaats heeft; een verband, zo noodzaakelyk, dat ik het zelve niet missen kan, of de grond van mynen Godsdienst, en gevolgelyk van myne hoop en myn vertrouwen, valt geheel weg. ——

So-

SOPHRON tragtte hem te beduiden, dat het verband, 't welk 'er is tusschen de hoofdwaarheden van den Godsdienst, wel kan staande blyven, zonder zyne toevlugt te neemen tot die vergetrokken bespiegelingen, en fyn gesponnen leerstukken, welke van deezen zo hard verdedigd, en van geenen zo sterk worden tegengesproken, en dat onze gerustheid en vertrouwen hiervan geenszins afhangen. Dat JEZUS, zeide hy, de CHRISTUS, de Zoon Gods, de Afgezant des Hemels, is gezonden, om ons de leer van het Evangelie, den weg ten eeuwigen leven, en Gods genaderyke schikkingen voor het menschdom bekend te maaken, —— hierin komen alle Christenen overeen. Is dit niet genoeg om Hem volkomen geloof te geeven, en, indien wy zyne lessen gehoorzaamen, op Gods genade en bermhartigheid te vertrouwen? Wat hebben wy meer ter verzekeringe van Gods liefde jegens ons, en ter onzer gerustheid, noodig? De verdere bespiegelingen aangaande de natuur des Zaligmaakers, aangaande de wys van zyne vereeniging met den Vader, kunnen deeze onze gerustheid vermeerderen, of ons grooter vertrouwen op God en onzen Heiland inboezemen? —— Dat JEZUS de Zoon Gods is, viel de ander hem in de reden, is genoeg om in Hem te gelooven. Maar de leer aangaande zyne Goddelyke en menschelyke natuur staat, met een ander allergewigtigst leerstuk der Openbaaring, het leerstuk naamelyk der *Verzoening*, in een zo naauw verband, dat het zelve zonder het eerste niet kan begreepen worden: weshalve wy de leer aangaande de *Eenwezigheid* van den Vader en den Zoon even sterk moeten staande houden, als dat JEZUS de Zoon Gods is, of het Christendom wordt ondermynd. —— Uw begrip, gaf SOPHRON hem ten antwoord, aangaande de leer der Verzoening, berust waarschynlyk op even vergetrokken bespiegelingen, waarmede de eenvouwige leer van het Christendom niets te doen heeft. Waarom blyven wy niet by de duidelyke en doorgaande leer van het Evangelie, volgens welke God, naar zyne genadige toezeggingen in JEZUS CHRISTUS, bermhartigheid betoonen wil aan die geenen, die Hem lief hebben en zyne geboden onderhouden? Waarom berusten wy niet in de klaare uitspraaken der Heilige Schrift, welke zegt, *dat God, de tyden der onwetendheid overgezien hebbende, nu allen menschen alomme verkondigt, dat zy zig bekeeren* (*); *en dat Hy alzo lief de Wereld gehad heeft, dat Hy*

(*) Hand. XVII: 30.

Hy zynen eeniggebooren Zoon gegeeven heeft; op dat een iegelyk, die in Hem gelooft, niet verderve, maar het eeuwige leven hebbe; (†) zonder hierover nadere bepaalingen te maaken? — zonder deeze nadere bepaalingen, hervatte THEORETICUS, kan het leerstuk der *Voldoening* niet begreepen of verdedigd worden; zo dat, indien ik deeze moeste missen, het zelve my geenen troost of gerustheid zou aanbrengen. Om deeze reden komen my alle leerstukken, die met de leer der *Verzoening*, en met andere gewigtige waarheden van den Godsdienst, in verband staan, als het leerstuk der *Erfzonde*, van *des menschen onbekwaamheid ten goede*, gewigtig voor, welke men noodwendig moet staande houden, en waar omtrent men niet onverschillig zyn, of zelfs toegeevendheid kan gebruiken, zonder gevaar te loopen van omtrent de gantsche leer van het Christendom onverschillig te worden. —— Uwe gevolgtrekking, zeide SOPHRON, is te sterk. 'Er is een groot onderscheid tusschen *geheel onverschillig te zyn* omtrend eenig leerstuk, en *het sterk dryven* van het zelve. De Wysgeer, de Denker, die gaarne in de natuur der zaak wil indringen, kan hierover voor zig zelven bespiegelingen maaken, en zig een uitgebreid samenstel van waarheden vormen. Doch deeze zyne bespiegelingen en wysgeerig stelsel is niet de leer van het Christendom. De Godsdienst van JEZUS moet zynen eenvouwigen luister behouden, en door geene vreemde optooisels misvormd worden. Dezelve is voor het gemeen menschelyk verstand geschikt.

„ Met het gezegde heb ik alleen willen toonen, dat het maaken van uitvoerige en ingewikkelde samenstellen van Godgeleerdheid mede eene voornaame oorzaak is van het sterk dryven en meesterachtig beslissen van min wezenlyke leerstukken, waarover van de menschen zo verschillend gedagt wordt. Deeze Godgeleerde samenstellen, waarop ik het oog heb, al hadden ze hunne innerlyke waarde, zyn toch, met betrekking tot den grooten hoop der menschen, van geen nut. De ongeoeffende geest is niet afgerigt op spitsvindige betoogingen, langwylige gevolgtrekkingen en vergezogte aaneenschakelingen van waarheden. Veel minder is deeze schoolsche Godgeleerdheid in staat, om de menschen ter beoeffening der waare Godzaligheid aan te spooren. De waarheid, welke invloed

op

(†) Joan. III: 16.

op het hart heeft, ligt doorgaans niet diep, behoeft geen diepzinnig navorschen, en brengt in eene welgestelde ziel zulk eene overtuiging voort, dat de *wil* hierdoor *dadelyk* bewoogen wordt. Die leerstukken, integendeel, welke op fyne onderscheidingen en vitteryen uitloopen, en waartoe men niet komt, dan door ingewikkelde redeneeringen, kunnen deeze uitwerksels niet voortbrengen. Deeze liggen in onze ziel als verborgen, en onze aandagt wordt hierop zelden bepaald, of wy moeten 'er opzettelyk over willen nadenken. Ten minsten hebben zy niet dien trap van levendigheid, dat zy eenigen heilzaamen invloed op ons gemoed kunnen te wege brengen. Indien het tegenovergestelde waar was, dan moest het in het algemeen doorgaan, dat zulk een schoolsch Godgeleerde een beter Christen was, dan hy, die het naar de eenvouwige leer der Heilige Schrift is. Doch men heeft, naar myne gedagten, reden, om eer het tegendeel te gelooven; want deeze voor de wezenlyke Godsvrugt niets beduidende spitsvindigheden brengen in de daad het Christendom meer nadeel, dan voordeel, aan, daar zy deszelfs goede zaaden verstikken, en oorzaak zyn, dat dezelve geen behoorlyke wortelen schieten. Laat hy, die hieraan mogte twyffelen, en tevens gewoon is uit Godsdienstige beginsels deugdzaam te zyn, by zigzelve onderzoeken, of hy wel ooit aan de Leer der *Erfzonde*, aan JEZUS *plaatsvervullende geregtigheid*, aan deszelfs *twee natuuren*, of aan eenige andere soortgelyke bespiegelingen uit de Godgeleerdheid gedagt heeft, wanneer hy zig tot deezen of geenen pligt van den Godsdienst, tot eenig werk van bermhartigheid, weldaadigheid of vredelievendheid tragtte op te wekken? Laat hy onderzoeken, of, wanneer hem ziekten en tegenspoeden troffen, en hy troost by den Godsdienst zogt, hy dan wel ooit zyne toevlugt nam tot zyn zo kunstig samengevlogten Godgeleerd samenstel, tot de ydele hairklooveryen en fyn gesponnen verschillen? — Wy bedriegen ons geheel, indien niet de ondervinding het tegendeel bewyst. Het is de overtuiging aangaande het bestaan van God, aangaande eene albestuurende Voorzienigheid, en het geloof in eenen toekomstigen staat van vergelding; de overdenking van Gods groote liefde en bermhartigheid, welke Hy ons door CHRISTUS JESUS beweezen heeft; — het zyn deeze en soortgelyke waarheden, welke eenen regtstreekschen invloed hebben op onzen wandel, ons wapenen te-

tegen de aanvegtingen der zonde, en het verslagen hart opbeuren onder den last der ongelukken. Indien de menschen op deeze hoogwigtige waarheden meer gewoon waren aan te dringen, en dezelve met alle kragt in te scherpen, zou de waare Godzaligheid hierdoor niet alleen merkelyk bevorderd, maar ook te gelyk veele aanleidingen tot hevige twisten voorkomen, worden."

JOHAN GOTTFRIED EICHHORN, *Professor te Jena*, *Inleiding in het Oude Testament. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* Y. VAN HAMELSVELD. *Vierde Deel. Te Amsterdam by* J. WEPPELMAN 1786. *In gr. octavo.* 134 *bladz.*

Uit het herhaald gewag van deze *Inleiding* heeft men ten overvloede derzelver nuttigheid leeren kennen, en tevens heeft men uit het gemelde beloop van dat Werk, nagaende de menigvuldigheid en verscheidenheid der daerin behandelde onderwerpen, ligtlyk kunnen nagaen, van hoe veel dienst een goed Register op het zelve konde zyn; te meer daer Professor *Eichhorn*, hoe geregeld hy ook zyn arbeid inrichtte, onvermydelyk nu en dan op deze en gene byzonderheden staen moest blyven, op zodanige plaetzen, daer men ze juist niet altyd gereedlyk zou zoeken. Aen dit vereischte nu, ter voltooijinge van dit Werk, is ten nutte der leesgierigen in dit vierde Deel voldaen, door de afgifte van drie uitvoerige Registers, gaende het eerste over de *aengehaelde Schryvers en Werken;* het tweede over de *aengehaelde Schriftuurplaetzen*, en het derde over de *voornaemste zaken;* welk laetste Register, dat eigenlyk een stuk van overleg was, met zeer veel oordeels uitgevoerd is, om den Lezer ene welgeregelde en volledige aenwyzing der overwoogene onderwerpen aen de hand te geven. Het opstellen van zodanig een Register vereischt ene groote oplettendheid; en men is veel danks verschuldigd aen de zulken die zich tot een arbeid van dien aert willen verledigen; gemerkt goede Registers den oefengragen in vele gevallen zeer te stade komen.

MAL-

MALCHION *tegen* PAULUS SAMOSATENUS. *Te Utrecht by* A. van Paddenburg, 1788. *Behalven het Voorbericht* 118 *bladz. in gr. octavo.*

Nadien de Opsteller der aenmerkingen op de Prysverhandeling tegen *Priestley*, inzonderheid op de Verhandeling van den Hoogg. Heer *Segaar*, onder den naem van *Paulus Samosatenus* geschreven heeft, zo bedient zich zyn Tegenschryver, in dit Geschrift, van den naem van *Malchion*, den grooten tegenstander van dien Bisschop, op de Kerkvergadering te Antiochie, in welke des Bisschops gevoelen, over den persoon van *Christus*, als Kettersch veroordeeld werd. Het voornaemste in dit Tegenschrift aengevoerd, met betrekking tot het wezenlyke der zake, komt uit op ene beschuldiging van valsche of slinksche aenhalingen van de plaetzen der Oudvaderen, en verkeerde verklaringen van derzelver denkbeelden, wegens den persoon van Christus: dat stoffe ter verdere naspooring kan geven, aen zulken, die zich op het lezen en beoefenen van de Schriften der Oudvaderen toeleggen.

Alle de Werken van Flavius Josephus; met Aanmerkingen uitgegeeven door J. F. MARTINET, *Meester der vrye Konsten, Doctor in de Wysbegeerte, Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen, te Haarlem en Vlissingen, en Predikant te Zutphen.* VIII *en* IX*de Deel. Met nieuwe Plaaten. Te Amst. by* Allart *en* Holtrop. *Het* VIII; *behalven den Inhoud en Bladwyzer op de* VIII *Deelen.* 467 *en het* IX 576 *bl. in gr.* 8vo.

Met de afgifte deezer twee Deelen hebben wy de nieuwe *Nederduitsche* Uitgave der Werken van JOSEPHUS volkomen. Werken, waaromtrent de Eerw. Uitgeever MARTINET, ten slot der *Historie van den Oorlog der Jooden tegen de Romeinen*, welks einde wy in het VIIIste Deel aantreffen, verklaart. „ Wy zyn schuldig eene zonderlinge goede voorzienigheid van GOD te erkennen, in de vry ongeschonde bewaaring van JOSEPHUS Werken, vooral van die stukken, waarin hy de geheele Geschiedenis van *Jerusalems* ondergang, zelfs de kleenste medewerkende oorzaaken, die denzelven verhaast hebben, zo omstandelyk verhaald heeft. Indien *Christenen*, die daarin zo veel be-

belang hebben, deeze Boeken van JOSEPHUS hadden moeten missen; van waar zouden zy dat licht, 't geen zy nu daardoor ontvangen hebben, zo volmaakt en zo onvervalscht, ten minsten zo onëenzydig verkregen hebben! JOSEPHUS blyft dan voor hun een onwaardeerbaar Schryver, meer dan veelen begrypen." —— De onderscheide *Nederduitsche* Uitgaven der Werken deezes *Joodschen* Geschiedboekers, en derzelver vertier, 't welk ter aanmoediging van de tegenwoordige moet gediend hebben, strekken tot bewyzen, dat onze Landgenooten dien Schryver op zyne waarde wisten te schatten.

Het VIII Deel behelst, behalven het laatste Boek van den Oorlog der *Jooden* tegen de *Romeinen*, —— 't antwoord van JOSEPHUS aan APION; —— de Marteldood der *Machabeen*; —— 't verhaal van PHILO, aangaande het Gezantschap der *Jooden*, aan Keizer CAJUS CALIGULA; —— en eindelyk het Geschrift van PHILO tegen FLAKKUS. Noch talryk, noch van veel aangelegenheids zyn de Aanmerkingen des Uitgeevers op dit Deel: en wordt het met een niet zeer breedvoerig Register over de VIII Deelen beslooten.

Omtrent het IX Deel, 't welk geheel zonder Aantekeningen het licht ziet, luidt des Uitgeevers Voorberigt in deezer voege. „ Veelen hebben EGESIPPUS en FLAVIUS
„ JOSEPHUS voor denzelfden Schryver gehouden, en niet
„ onwaarschynlyk geoordeeld, dat de eerste naam uit den
„ tweeden gesmeed zy. Dit wil men daar uit afleiden,
„ dat de Broeder en Zwaager van HERODES DEN GROOTEN, beiden JOSEPHUS genoemd, den naam van JOSIPPUS voeren in de Schriften van deezen EGESIPPUS;
„ welk woord daar naa ligt in dat van EGESIPPUS kan
„ verwandeld zyn. Hier laat de Schryver een *Jood* spreeken, daar naa is dezelve elders een *Christen*. Dit zou
„ de Opsteller in agt genomen hebben, op dat zyn werk
„ in hoogen eerbied by de Belyders van het Euangelie
„ zou staan, wanneer het zelve niet al te duidelyk scheen
„ uit eene *Joodsche* pen gevloeid te zyn; ten ware het
„ vermoeden rees, dat zodanige trekken van een *Christen*, nevens het Naberigt, door iemand anders mogt
„ zyn ingemengd en bygevoegd, met de naamsverandering van JOSEPHUS en EGESIPPUS. —— LUDOVICUS
„ VIVES heeft AMBROSIUS, Bisschop van *Milaan*, voor
„ den Schryver gehouden. Anderen heeft dat min behaagd. —— Hoe het zy, het Werk van EGESIPPUS

„ moet gehouden worden voor eene ruime vertaaling, „ uittrekzel, of overzetting, van JOSEPHUS Zeven Boe„ken, over de Oorlogen der *Jooden*, doch die niet wel „ uitgevallen is: waarom zommige dezelve eene kwaade „ en ontrouwe verkorting genoemd hebben: gewis niet „ ten onregte. Hierom hebben wy geene Aanmerkingen „ daar by willen voegen, gelyk onder JOSEPHUS Wer„ken. Zodanig een arbeid zou toch zeer groot, en van „ weinig waarde geweest zyn. En, indien niet EGESIP„PUS Boeken eene zekere agtbaarheid, doch alleen door „ ouderdom, verkreegen hadden, wy zouden ze geheel „ agtergelaaten hebben."

Beschouwende en Werkende Pharmaceutische, Oeconomische en Natuurkundige Chemie; door P. J. KASTELYN, *Apothekar en Chimist te Amsterdam, en Lid van de Bataafsche en Utrechtsche Genootschappen van Kunsten en Weetenschappen. Tweede Deel, Eerste Stuk. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1788. *In gr. 8vo. 342 bladz.*

Na dat de Heer KASTELYN in het *Eerste Deel* (*) van dit Werk de algemeene gronden der Scheikunde heeft voorgedraagen, gaat hy in dit *Tweede Deel* over tot de nadere beschouwing der Werkende Scheikunde, en handelt bepaaldelyk in het *Eerste Stukje* over de *Pharmaceutische*, of Artzenymengkundige, *Chemie.* —— Het is voorzeker moeijelyk, zo als de kundige Schryver te recht aanmerkt, om dit gedeelte der Scheikunde naar een wel ingerigt plan te behandelen: doordien men by de verschillende rangschikkingen der daartoe betrekking hebbende onderwerpen, zeer verschillende, en voor den min geoeffende niet geringe, zwaarigheden ontmoet. —— En het komt ons voor, dat de weg, welken onze Schryver heeft ingeslaagen, (om namentlyk, volgens den aart der bewerkingen, en de daardoor te voorschyn te brengene Geneesmiddelen,) aan de minste onvolkoomenheden onderhevig is. —— De bewerkingen dan, welke in dit *Eerste Stuk* voorkomen, zyn de volgende: *de gedestilleerde Wateren;* —— *de gedestilleerde weezentlyke Oliën;* —— *de brandige Oliën;* —— *de verfyning der brandige Oliën;* —— *de uitgeperste Oliën;* —— *de Balsemen;* —— *de*

(*) Zie N. *Alg. Vad. Letteroef.* I D. Iste St. bl. 540.

de Harsſen; —— *de Extracten*: —— *de vloeibaare Uittrek-ſels*; —— *de geestryke Vloeiſtoffen*; —— en *de door Vitriolzuur bewerkte Wyngeest.* —— De Heer KASTELYN, wiens inzichten, zo wel in het beſpiegelende als beoefende gedeelte der Scheikunde, niemand in twyfel zal trekken, behandelt alle de opgenoemde Onderwerpen met eene ongemeene nauwkeurigheid; overal ontdekt men een Man, die met de nieuwſte ontdekkingen in de Scheikunde bekend is, en de beste Schryvers met oordeel geleezen heeft. De menigvuldigheid der Onderwerpen verbied ons by de behandeling zelven te blyven ſtille ſtaan; en daar de Schriften van deezen Heer (zo wy hoopen en vertrouwen) reeds by den beminnaaren der Scheikunde in ons Land genoegzaam bekend zyn, zo oordeelen wy het niet noodig, om hunne aandacht, tot dit voor ons Land zo onontbeerlyk Werk, door eene onnoodige Lofſpraak, nader te bepaalen.

Beſchrijving en gebruik van het Tellurium van G. ADAMS, *te Londen, door* H. ÆNEÆ, *A. L. M. Ph. Dr. Lid van verſcheiden Genootſchappen, en geadmitteerd Leeraar in de Wiskunde en Wijsbegeerte te Amſterdam. Ook in het Fransch vertaald, door* J. H. VAN SWINDEN, *Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, Natuur-, Wis- en Starrekunde aan het Athenæum Illuſtre te Amſterdam. Met de afbeelding der Werktuigen. Te Amſterdam, bij* W. Holtrop, 1786. *Groot Folio in Plano, 19 bladz.*

Met het woord *Tellurium* (afkomſtig van *Tellus*, de Aarde,) duidt men aan, een Werktuig, het welk geſchikt is, ,, om de beweeging van de Aarde om de Zon, ,, en teffens die van de Maan om de Aarde, werktuiglijk ,, te verbeelden; alle de verſchijnzelen, uit de dagelijkſche omwenteling van de Aarde om haaren as, zo wel ,, als uit haaren jaarlijkſchen loop om de Zon, voortſpruitende, aan het gezicht leevendig te vertoonen; ,, en de ſchijngeſtalten, verduisteringen, en al wat verder tot de Maan, en haare beweeging om den Aardbol, ,, betrekking heeft, op het duidlijkst voor oogen te ſtellen." —— Onder verſcheiden nuttige Werktuigen van dien aart, heeft dat van den kunſtigen *Adams*, te Londen, bovenal de aanpryzing van alle Sterrekundigen weggedraagen; de Heer *Ebeling*, te Amſterdam, heeft

'er ook daarom zyn beroemd Kabinet mede verrykt; en een aantal van Liefhebbers hebben meermaals met een leerzaam vermaak deszelfs werking beschouwd, onder de duidelyke verklaaring van alles, welke de Heer *Ænea* hun deswegens geliefde te verleenen. Ter dier gelegenheid is men deezen schranderen Leeraar voorts sterk aan geweest, om eene juiste afbeelding en beschryving van dit Werktuig te vervaardigen. Zyn Ed. heeft dit verzoek te eerder eenigermaate ingewilligd, om dat de Heer *van Beaumont*, insgelyks een bekend Liefhebber der Natuurkunde hier ter Stede, die ook zodanig een *Tellurium* bezit, hem reeds verzogt had, tot het opstellen van zulk een berigt ten zynen byzonderen gebruike. Hier door is deeze gemeen gemaakte afbeelding en beschryving van het *Tellurium* byzonder naar het laatstgemelde ingerigt; doch de Heer *Ænea* heeft egter tevens zorg gedraagen, om de noodige aanwyzing te doen, van het onderscheid dat tusschen beide deeze *Telluriums* plaats heeft. En de Hoogleeraar *van Swinden*, by uitstek voldaan over des Leeraars arbeid, heeft het der moeite wel waardig geagt, dit Nederduitsch berigt vergezeld te doen gaan van eene Fransche overzetting, ten gevalle van Vreemdelingen, welken, dit Kunststuk in 't Kabinet van den Heer *Ebeling* met veel genoegen gezien hebbende, zulks van zyne hand verlangden.

De nevensgaande Plaat geeft eene naauwkeurige afbeelding, zo van 't geheele Werktuig, als van deszelfs nog voornaamste byzondere deelen, of losse stukken, die by byzondere proefneemingen gebezigd worden; welk een en ander in de beschryving ten klaarste ontvouwd wordt. Op deeze beschryving van 't Werktuig zelve, volgt dan wyders een berigt van het gebruik, of de manier, op welke men zig van het zelve bedient, ter verklaaringe en ophelderinge veeler verschynzelen; waartoe dit Werktuig den onderwyzenden Leeraar, of den zigzelven oefenenden Hemelloopkundigen, van uitneemend veel nuts kan zyn. De Werkstukken, waarin het byzonder van dienst is, zyn de volgende, met welker ontvouwing de Heer *Ænea* een volledig verslag geeft, van 't geen men omtrent ieder van dezelven in agt hebbe te neemen.

„ I. Om den evenwijdigen stand (*Parallelismus*) van den as der Aarde aan zich zelven, in alle punten van haa-

haaren loopkring om de Zon, door het Werktuig te vertoonen.

„ II. Om te doen zien waarom de Zon, door de jaarlijksche beweeging der Aarde rondom haar, alle de teekenen des dierenriems moet schijnen door te loopen; als ook, hoe zij, indien de Aarde niet om haaren as wentelde, den Zonneweg, op den Aardbol overgebragt, volmaaktlijk in den tijd van een jaar door rechtstandige straalen zoude beschrijven, en dus als schijnen te doorwandelen?

„ III. Om de beweeging van de Aarde, om haaren eigenen as, en den tijd, waarin zij eene omwenteling volbrengt, te toonen.

„ IV. Om alle de verschijnzelen, met betrekking tot de verschillende jaargetijden, te vertoonen.

„ V. Om alle verschijnzelen, welke geduurende de vier jaargetijden, met betrekking tot den gezichteinder van eenige bijzondere plaats, moeten voorvallen, op het Werktuig aan te toonen.

„ VI. Om de beweeging der Maan in haaren weg, den te ruggang der Knoopen, en het verschil tusschen eene omloops- en zamenstands-maan, op het Werktuig te vertoonen.

„ VII. Om te toonen hoe de Maan, geduurende haare beweeging om de Aarde, altoos met dezelfde zijde naar haar toegekeerd blijve, en hoe zij dus, in den tijd van eenen omloop, ook juist om haaren eigenen as rond beweege.

„ VIII. Om de schijngestalten der Maan te vertoonen.

„ IX. Om de Zon- en Maansverduisteringen te vertoonen.

„ X. Om de verschijnzelen van het hoog en laag water te vertoonen.

Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde Afbeeldingen en Beschryvingen der Cicaden en Wantzen, in alle vier Waerelddeelen huishoudende, byeen verzameld en beschreeven door CASPAR STOLL. *In 't Fransch en Nederduitsch. Te Amsterdam, by* J. Ch. Sepp, 1788. *In gr. quarto.*

De Heer *Stoll* besluit hier mede deeze zyne agtervolgende afbeelding en beschryving van de Cicaden en Want-

Wantzen, waarvan hy in dit laatste Stuk nog eenigen medegedeelt, die hy, naar gewoonte, op de keurigste manier gemaald, en verder in haare voornaamste byzonderheden kennelyk voorgedraagen heeft. Het geheele Werk behelst 172 onderscheiden zoorten van *Cicaden*, eene *Galwesp* met eenen *Waterkrokel*, en 298 onderscheiden zoorten van *Wantzen*. By de van tyd tot tyd afgegeeven Stukken was het hem niet doenlyk, een behoorlyke rangschikking agtervolgend in 't oog te houden, en ter dier oorzaake zyn de onderscheiden *Gezinnen*, op de plaaten en in de beschryvingen, onder elkander vermengd. Om egter deeze onvermydelyke wanorde eenigermaate te gemoet te komen, heeft hy, behalven dat in de beschryving zelve reeds by ieder zoort, onder de *Benaaming*, ook het *Gezin*, waartoe dezelve behoort, was aangeweezen, in dit Stuk een Register, zo van de *Cicaden* als van de *Wantzen*, geplaatst, in 't welke zy allen, met hunne Benaamingen, in de vereischte orde, onder hunne verschillende Gezinnen gebragt zyn, met aanwyzing op welke Plaat, en in welke Figuuren, naar de getekende getalen, ieder van dezelven voorkomt. Wyders zyn hier bygevoegd twee afzonderlyke Tituls en Titulplaaten, de een voor de *Wantzen*, en de ander voor de *Cicaden*; waar door dit Werk gevoeglyk in twee Deelen geschift kan worden, behelzende het eene de *Wantzen*, en het andere de *Cicaden*. Voor 't overige geeft de Heer *Stoll* nog te kennen, hoe hy voorneemens blyft alles aan te wenden, wat ter volmaaking van zyn reeds begonnen Werk der *Spooken*, *Wandelende Bladen*, *Springhaanen* enz. kan dienen; mitsgaders dat hy de zeldzaame *Cicaden* of *Wantzen*, welken hy vervolgens nog mogte ontdekken, ook in dat Werk zal inlyven.

Historie der Reformatie, en andere Kerkelyke Geschiedenissen, in en omtrent de Nederlanden, door G. BRANDT, *op nieuw overzien en met eenige Aanteekeningen vermeerderd door* Y. VAN HAMELSVELD, *Doctor in de H. Godgeleerdheid, enz. Derde Druk, met nieuwe Plaaten en Portraiten.* II *Deelen. Te Amsterdam, by* W. Holtrop, 1787; *het eerste van 762, en het tweede Deel van 798 bladz. in gr. 8vo.*

Van een reeds voor zo langen tyd uitgegeven, en allen beminnaaren der Kerkelyke Geschiedenissen van ons Va-

Vaderland zo bekend Werk, als de Historie der Reformatie, van den beroemden GEERAERDT BRANDT, zal de Leezer van ons geen breedvoerige uittrekfels, af aaneengefchakeld verflag, verwachten. Een Werk, het geen den arbeidzaamen Schryver zo lang bezig hield, met zo groote naauwkeurigheid door denzelven werd uitgevoerd, en, behalven de netheid in het voordraagen der zaaken, door zynen fraaien, krachtigen en onopgefmukten ftyl, maar bovenal door de befcheidene behandelinge der verfchillende partyen zich aanbeveelt, verdiende ongetwyffeld wel door eenen nieuwen Druk gemeener gemaakt te worden, dan het zedert veele jaaren geweest is. De Hooggeleerde VAN HAMELSVELD heeft, derhalven, door het opzicht over die onderneeminge op zich te neemen, den Nederduitfchen Leezer eenen nuttigen, en wy durven zeggen, eenen aangenaamen dienst, bewezen. Want, hoe zeer dit Werk by zyne eerfte Uitgaave fommigen moge mishaagd hebben, en heftige tegenfpraak ontmoet, de zodanigen, welken, door aankleevinge aan byzondere gevoelens, niet genoeg verblind werden, om alles, wat tot derzelver voordeel moest dienen, goed te keuren, of te veroordeelen, wat ftrekte om ze te keer te gaan; de zodanigen, eindelyk, welken de begrippen weeten te onderfcheiden van de perfoonen, welken ze voorftaan, en hunne afkeuring der eerfte niet laaten overflaan tot haat tegen de laatften, hebben altoos het Werk van BRANDT gerekend onder de gemaatigdfte en getrouwfte fchriften van dien aart, welke ooit het licht zagen.

Doch, fchoon wy onnoodig achten van het Werk zelve te fpreeken, oordeelen wy niet ondienftig, iets over te neemen uit de Voorreden, door den Heere VAN HAMELSVELD voor den tegenwoordigen Druk geplaatst, het geen tevens den Leezer bericht zal geeven, waarin dezelve van de voorigen verfchille.

Na met verdienden lof van den Schryver gefproken te hebben (*), zegt zyn Hooggeleerde iets van de gisting, wel-

(*) De Heer VAN HAMELSVELD beroept zich hier op het getuigenis van den Profesfor GERDES, in de Voorreden, voor het IIIde Deel van deszelfs *Historia Reformationis*. Deszelfs woorden zyn ons zo aanmerkelyk voorgekomen, dat wy niet hebben kunnen nalaaten dezelve, uit het Latyn vertaald, hiernevens te voegen. „ Schoon het zeker en bewezen zy, dat in deeze zaaken „ het ys gebroken is door den zeer geleerden GEERAERDT BRANDT,

 „ ver-

welke het tweede Deel des Werks by veelen der Contra-Remonstranten verwekte. „ Het Noordhollandsche *Sy-
„ node* liet zich aan dit Werk gelegen liggen, en gaf
„ twee van deszelfs Leden in last, om het te onderzoe-
„ ken, en aan het *Synode* te berichten. Op derzelver
„ voorslag meende de Kerkvergadering „ éénige notoire
„ „ valschheden, als ook zeer scherpe, en injurieuze
„ „ expresfiën in deeze *Historie* gevonden te hebben,
„ „ niet alleen tegens verscheiden godvruchtige en yveri-
„ „ ge Leeräars der Gereformeerde Kerke, maar ook
„ „ zelfs tegen de Heeren Princen van Oranje, en te-
„ „ gens verscheiden Leden van de Vergadering der
„ „ Heeren Staaten van Holland." —— Om deeze
„ rede besloot het *Synode*, zich met eene Remonstrantie
„ tot Hun Ed. Gr. Mog. te keeren, verzoekende, de
„ stukken van BRANDT's *Reformatie*, reeds in het licht
„ gekomen, by Plakkaat te verbieden, of ten minsten
„ het verleende Oktrooi in te trekken, en vooral zorge
„ te dragen voor het uitkomen van het derde Stuk, enz."
Waarop vervolgens de tegenwoordige Uitgeever te recht aanmerkt. „ Jammer is het, dat de Kerkvergadering of
„ derzelver Leden zich niet verledigden, om in byzon-
„ derheden de notoire valschheden aan te wyzen, de in-
„ jurieuze expresfiën konden aan haare plaatze gelaaten
„ zyn, want daar over kan een doorzichtig Lezer zelf
„ veelal best beslissen, maar niet zo ligt kan de nakome-
„ lingschap oordeelen, wat waar of valsch mag zyn in
„ eenig anders wel opgesteld en ingericht verhaal." ——
Het is zo; maar de weg, welken het Synode insloeg, was zekerlyk voor hetzelve gemaklyker. Na vervolgens gesproken te hebben van de Schriften van RULÆUS en LEIDEKKER, tegen BRANDT, besluit de geleerde Uitgeever dit gedeelte zyner Voorreden met te zeggen: „ Nie-
„ mand verwachte van my, dat ik op my zal nemen ee-
„ ne beslissende uitspraak te doen, in hoe verre de hevige
„ be-

„ vermaarden Leeraar der Remonstranten te Amsterdam, en wy
„ dit gaarne en met genoegen belyden, als erkennende des Mans
„ uitsteekende verdiensten omtrent de Geschiedenis der Hervor-
„ minge in Nederland, twyffelen wy evenwel niet, dat, wie
„ onzen arbeid met denzelven wil vergelyken, gemaklyk zal ge-
„ waar worden, dat veele stukken, welke der vergetelheid
„ noodwendig behoorden onttrokken te worden, de naarstige op-
„ lettendheid van den vermaarden BRANDT ontsnapt zyn, enz."

„ beschuldigingen van RUIL en LEIDEKKER al, dan niet,
„ gegrond zyn; zo veel kan ik zeggen, en dit zal nie-
„ mand my betwisten, die openhartig te werk wil gaan;
„ aan den éénen kant is dit Werk van BRANDT een
„ Hoofdwerk (*liber classicus*) gebleven, in de Geschiede-
„ nissen der Nederlandsche Kerkhervorming; maar aan
„ den anderen kant, is het met allen goeden wil ten
„ hoogsten moeilyk voor eenen Geschiedschryver, in het
„ verhaalen van verdeeldheden en verschillen, het zy
„ Burgerlyke, het zy Kerkelyke, daar hy of regelregt,
„ of van ter zyde, in gemengd is, en party gekoozen
„ heeft, zo geheel onpartydig te blyven, dat men niet
„ zou kunnen ontdekken, welke party hy is toegedaan,
„ enz." Wy mogen 'er byvoegen, dat al bewaart een Geschiedenisschryver de zorgvuldigste onpartydigheid, het bykans onmogelyk is van hevige en langduurige twisten en verdeeldheden zulk een verhaal te geeven, dat by beide partyen als onpartydig aangemerkt en erkend worde. De onpartydigheid van zulk een Schryver vordert niet, dat hy zyn eigen oordeel over menschen en daaden dermaate bedekt houde, dat men zyne gezindheid nergens zie doorstraalen, maar dat hy ter goeder trouwe de gebeurde zaaken verhaale, de redenen, welke ieder party meent voor haare zaak, en tegen die van anderen, te hebben, naauwkeuriglyk opgeeve, het kwaade van geen van beide zyden bedekke of verbloeme, noch het goede verzwyge; dat hy geen van beide bezwaare met haatelyke gevolgen, welke zy niet erkent; of, indien hy diergelyke beschuldigingen als gezegden der andere partye bybrenge, is zyn plicht tevens de antwoorden te melden, door welke men die beschuldigingen wederlegt, of tracht te wederleggen, zonder dezelve door eenige uitlaatinge of anderzins te verzwakken, en vooral zonder eenige beleedigende of hoonende uitdrukkingen in zyn geschrift te mengen. Maar wanneer een Schryver dit al behartigt, zal hy dan nog wel altoos als onpartydig aangemerkt worden door Leezers, welken der eene zyde sterk toegedaan, niet te voldoen zyn, indien men hun niet in alles gelyk geeve, en zich by hun voege?

Het overige der Voorreden geeft bericht van de veranderingen, welke deezen Druk van de voorigen doen verschillen. De voornaamste zyn, dat men nu het zogenoemde 8vo. formaat, als gemaklyker, en thans meer gewild, heeft verkooren; dat men de Aantekeningen en

Byvoegfels, welke in den 4to. druk, achter het eerfte Deel, gevonden worden, in deeze overal geplaatst heeft onder de bladzyden, tot welke zy behooren, en dat de Heer Uitgeever 'er hier en daar eene kleine Aantekening heeft bygevoegd. Het eerfte is in zichzelve vry onverfchillig. Maar het ware te wenfchen geweest, dat men in deezen druk op den rand de talletters der bladzyden van den 4to. druk had aangetekend. Deeze laatfte is de eenige, die tot nog toe door andere Schryveren heeft kunnen aangehaald worden, en het zal den bezitteren des tegenwoordigen druks moeielyk vallen, dezelve in hunne boeken na te zoeken. Dit ongemak had door zulk een middel kunnen en ook behooren verholpen te worden. —— Het tweede geeft zekerlyk den Leezer gemak, en zal ieder aangenaam weezen. —— De Aantekeningen van den Heere Uitgeever zyn juist niet menigvuldig; maar fommige derzelve ftrekken tot nuttige opheldering. Onder andere die, welke bladz. 237 des Eerften, en bladz. 22, 23 des Tweeden Deels, gelezen worden. Doch eene Aantekening, op bladz. 665 des Tweeden Deels voorkoomende, moeten wy bekennen niet recht te verftaan. Daar wordt in den Tekst gefproken van de Keulfche Vredehandelinge in 1579, en van de redenen waarom dezelve mislukte. By die gelegenheid leezen wy in den Tekst. „ Ook „ feit men, dat de Prins van Oranje, forgende, dat alle „ vreede met den Koning tot fyn nadeel fou ftrekken, „ bedektelyk hadt te weeg gebragt, dat men fou dringen „ op het ftuk van Religie en andre punten, die men niet „ geloofde, dat de Koning fou inwilligen." Waar by de Heer VAN HAMELSVELD aantekent. „ Wanneer men „ de omftandigheden van faaken, en de byzonderheden „ der Keulfche Vredehandeling onpartydig nagaat, zal „ niet ligtelyk iemand, die een liefhebber van het Vader- „ land en Vryheid is, het gedrag der Staeten en van „ Prins WILLEM, omtrent dezelve gehouden, afkeuren; „ Vader BRANDT heeft zich hier al te *verdraegzaem* uit- „ gedrukt. Vergelyk WAGENAER *Vad. Hift.* VII *Deel*, „ *bladz.* 314." Wat de uitdrukking „ al te *verdraegzaem*" betekene, en waartoe het woord *verdraegzaem* curfief gedrukt zy, betuigen wy niet te kunnen bevatten. Wil de Uitgeever zeggen, dat BRANDT het geen fommigen zonder grond zich verbeeldden, of uitftrooiden, in zyne Gefchiedenis geene plaats had behooren te geeven? en is de uitdrukking „ al te *verdraegzaem*" een zydelingfche draai

op

op de godsdienſtige verdraagzaamheid, voor welke de Remonſtranten uitkoomen? Doch, behalven dat BRANDT alleen verhaalt wat *men zeide*, niet wat hy zelve gevoelde, zoude men nog zeer wel het gedrag van Prins WILLEM, de waarheid van dat *zeggen* onderſteld zynde, kunnen verdedigen. Het was dien Prinſe, zo wel als allen menſchen, geoorloofd ook op zyn eigen belang te letten, het ſtuk van Religie was van het uiterſte gewigt voor de algemeene welvaart der Landen, het was dus allernoodigst, dat daarop gedrongen wierd; de ſlaauwhartigheid en moedeloosheid van veelen liet, misſchien, niet toe hen openlyk en rechtſtreeks daar toe aan te ſpooren. En wat was 'er dan kwaads in, dat men dit bedektelyk en van ter zyde deed, indien men ſlechts geene andere middelen gebruikte, dan welke de goede trouw en eerlykheid dulden? Hoe koomt hier dan de *al te* groote *verdraagzaamheid* des Schryvers te pas? De uitdrukking ſchynt den Heere Uitgeever in een oogenblik van onoplettendheid ontſnapt te zyn. Want zyne Voorreden toont genoegzaam, dat hy, ſchoon tot eene andere Gezindheid van Christenen behoorende, in ſtaat is om de verdienſten en deugden der Remonſtrantſche Schryveren zonder vooroordeel te beſchouwen, en met onpartydigheid te erkennen.

Naar deeze twee eerſte Deelen te oordeelen, zal het geheele Werk omtrent tien Stukken in Octavo moeten beloopen. Wy vertrouwen, dat de Uitgeever of de Drukker zorg zal draagen, dat 'er een behoorelyke Bladwyzer bygevoegd worde, als ten hoogſten onontbeerlyk. By ieder Deel van den Quarto druk is zulk een Bladwyzer. Doch in denzelven is ons meermaalen lastig voorgekomen, dat de perſoonen, van welken in het Werk geſproken wordt, in denzelven, ſomtyds aangetekend ſtaan volgens de Alphabetiſche orde van hunne *Voornaamen*, en niet van hunne *Toenaamen*. Doorgaans zyn evenwel de menſchen, in onzen tyd, veel beter bekend by de laatſten dan by de eerſten. Ten opzichte van ſommige voornaame perſoonaadjen heeft men dit ook in acht genomen, en dezelven tweemaalen geplaatst, eens volgens de orde der Voornaamen, en eens naar die der Toenaamen. Maar tot gemak van den Leezer moest dit algemeener geſchied zyn. Wy hoopen, dat men in deezen Druk daarop bedacht zal weezen.

Proeven van Kunst en Weetenschap, *door* A. H. HAGEDOORN. *Te Dordrecht*, *by* A. Blussé en Zoon. *In gr. 8vo. 294 bladz.*

De Heer HAGEDOORN deelt, gelyk hy schryft, „ zy„ nen Landgenooten ongemaskerd mede eene kleine „ Verzameling van Lettervrugten, die in zyn opluikende „ jeugd gezaaid, en onder de begunstigende invloeden „ eener weldaadige Voorzienigheid, in den Zomer van „ zyn leeven gekoesterd, en tot een volkomener wasdom „ gebragt zyn."

Den oorsprong ontleenden zy uit een Gezelschap „ van „ Wysheidlievende Vrienden, welke zich byeen schaar„ den, om weeklyks een heilryk onderwerp te ontvou„ wen, tot onderlinge oeffening en bevordering van den „ bloei der Geleerdheid en fraaie Letteren." Ze zyn negen in aantal, en voeren de volgende Opschriften. —— I. *Beschouwing van de Wysbegeerte*, *als een bron van geluk.* —— II. *Beschouwing van den verschillenden geboorteäart en hoofdneiging der Menschen.* —— III. *De onderscheiden geäartheden der Menschen nader verklaard en bevestigd.* —— IV. *Het stelzel van* LEEUWENHOEK, *over de Generatie*, *onderzogt.* —— V. *Het stelzel van* BUFFON, *over de Generatie*, *onderzogt en wederlegd.* —— VI. *Het stelzel van* HALLER, *over de Generatie*, *onderzogt en aangepreezen.* —— VII. *Beschouwing der Onregelmaatige Eigenliefde.* —— VIII. *Vervolg der Beschouwing over de Onregelmaatige Eigenliefde.* —— IX. *Tweede vervolg der Beschouwing over de Onregelmaatige Eigenliefde.*

Bevreemt het veelen, dat de Heer HAGEDOORN zich heeft kunnen verledigen, om het geheim der Generatie, benevens Zedekundige Stoffen, ook tot een onderwerp zyner Beschouwinge te stellen, daar dit een onderwerp is, 't welk niet alleen tot de taak der Artsen behoort, maar ook, onder de onbekende kundigheden, den rei aanvoert, en hierom nutloos schynt voor 't Menschdom; hy dient hun, in zyne Voorrede, daar op in deezer voege. —— „ Ik meen hier op, onder anderen, te mogen aanmerken, dat de natuurlyke Huishoudingkunde van 't menschlyke Lichaam myne geliefkoosde speelpop geweest is van myn prille jeugd af, dat ik my, naar myne omstandigheden het toelieten, in die genoegelyke en oorbaare weetenschap, op voorlichting van grysërvaren Escu-

culapen, met eene altoos levendige *Genie* geoefend heb; verder dat zekere voorkomende gelegenheid my tot een geleidelyk onderzoek, naar het eerste grondbeginzel en de vorming van onze kleine Wonderwaereld, heeft aangemoedigd; hier by komt nog, dat eene natuurlyke bespiegeling van onzen dierlyken oorsprong niet onvrugtbaar is: dewyl zy aan schrandere Geneesheeren aanleiding kan geeven tot dieper naarspooringen, dezelve leert bedagtzaam denken over verhevene Godsgeheimen, en eindelyk het opmerkzaam Menschdom aanprikkelt, om den oneindigen Schepper, die onbegrypelyk is in zyn bestaan en werken, te verheerlyken en te aanbidden: om nu niet te zeggen, dat de voornoemde bedenking te veel bewyst: dewyl uit dezelve wettig kan afgeleid worden, dat men alle onderzoekingen omtrent natuurverborgenheden zou moeten staaken."

De drie Verhandelingen over de Voortteeling, wegens welke de Schryver zich, op gemelde wyze, verdeedigt, beslaan geen gering gedeelte van dit Werkje, zyn de bearbeidste van alle, en zullen met genoegen geleezen worden van de zodanigen, wier weetlust zich opgewekt vindt, om dit duister natuurgeheim na te speuren. Wel eens zullen zy uitweidingen ontmoeten, die niet strikt tot de zaak behooren; doch alzins reden vinden om des Schryvers goede en Godsdienstige oogmerken en zedigheid, in het bepaalen, te pryzen. Immers het Stelzel van HALLER, voorgesteld, verklaard, beweezen en verdeedigd hebbende, verklaart hy. „ Men moet echter niet vermoeden, dat wy het van alle bedenklykheden ontlast, en daar door de geheimzinnige leer der voorttélinge geheel openbaar gemaakt hebben. Neen, deze verborgenheid blyft nog met veele wolken van duisterheid bedekt, zo dat wy ze niet dan in de schemering beschouwen. Wy moeten met den schranderen BONNET ootmoedig bekennen, dat de verklaaring van het geheim der werktuiglyke deelen, in de bevrugting, boven het bereik der Wysbegeerte is, en dat het geen zy 'er over wil bepaalen, op een gelukkigen inval van schynbaar waarschynlyke onderstellingen steunt. Dan, de erkentenis van onze onkunde, raakende het verborgene der voorttéling, pleit niet tegen, maar voor, den Heer HALLER, dewyl hy veronderstelt, dat het kunststuk van 't menschlyk lichaam, by de waereldschepping reeds geschetst was, en dat de voorttéling alleen bestaat in eene ontwinding, veroorzaakt door eene le-

levendigmaakende vloeiſtoffe. In dit zamenſtel ſpeelt derhalven geen Magnetiſche, Werktuigkundige, of andere onbekende kragt, de hoofdrol om lichaamen te vormen; maar alleen het ſcheppend vermogen van den Oneindigen God."

De Heer HAGEDOORN betuigt, „ naar den tegenwoordigen ſchryftrant, een vryen en onbedwongen ſtyl, „ overeenkomſtig den aart van beſpiegelingen, verkooren „ te hebben, zonder zich echter te durven vleijen, dat „ dezelve geheel aan den Attiſchen ſmaak van kieſche Ariſtarchen voldoen zal." —— Zonder ons dien ſmaak, en die hoedanigheid, aan te maatigen, moeten wy bekennen, over den ſtyl niet ten vollen voldaan te weezen, dezelve is ongelyk, doorgaans zwellend, en geenzins van gemaaktheid vry te ſpreeken. Men proeve dit volgende, uit de Verhandeling over den *verſchillenden Geboorteäart en Hoofdneiging der Menſchen* ontleend.

„ Iedere ſoort heeft, (onder de verſchillende rangen der burgerlyke maatſchappy,) wel ingezien, zekeren geboorteäart, uit kragt van welken zy eene byzondere bezigheid verkiest. En, om hier in eenigzins geördend te ſpreeken, meen ik niet onvoegelyk de menſchen in drie hoofdſoorten te mogen verdeelen: namelyk, daar zyn 'er die alleen of meest grofzintuiglyk werkzaam zyn: een tweede ſoort voegt by de pogingen der zinnen niet alleen de verbeelding en het geheugen; maar ook het verſtand, oordeel en vernuft; terwyl de derde rang van menſchen zich van het zinnelyke en ſtoflyke poogt af te zonderen, om zuivere en afgetrokke waarheden te bevatten. De eerſte en laagſte ſoort van menſchen is doorgaans ongevoelig van hart, ſtomp van geest, vlottende van begrippen, en verwilderd van verſtand, door verwarde denkbeelden: daar toe behooren weezens, die in de ſlaafachtigſte handwerken en beuzelachtige bedryven zich verlustigen, waar van anderen hunner ſoortgenooten de walg ſteekt. Ik zie onder die den zwoegenden Landman door een kragtigen ſpoorſlag aangedreeven, om den ſtuggen grond van zyn digtſtoppeligen akker te doorploegen, in weêrwil van de woedenſte onweêrsbuijen, die hem beſtormen: ik betrek hier onder alle die laagkruipende verſtanden, die alleen vermaak vinden in ſchemerende en telkens wisſelende vertooningen van zaken, wufte menſchen, die altoos by 't gekras der fiöolen verkeeren, die hun kostlyke levensuren ſpillen in het ſchommelen der kaartebladen, het

het zinnelyk vermaak der schouwburgen, of het bewierooken der Modegodinne, die, als andere Lucullussen, hun hoofdwerk maaken, om dagelyks hunne smaakzenuwen te streelen met de lekkernyen van lucht, aarde en zee. Zie daar voorwerpen, die zich door de grove zintuigen laten leiden, en in wezenlooze verbeeldingen berusten, wezens, waar van 'er, uit kragt van de neiging der heerschende verdorvenheid, in levenswys, niet weinig zwemen naar vernuftlooze Dieren.

„Dan, 'er zyn menschen, van edeler stof gekneed, redelyke wezens, die het bestaan der zedelyke, zo wel als burgerlyke, waereld opluisteren, en met de zinnen de verbeeldingskragt, het geheugen, vernuft en oordeel paren. Hiertoe behooren regtäarte Kooplieden, die, door nyvere vlytigheid, en zorgenden hersfenarbeid, pylers van de beurs en werkmeesters der bloeijende waereld van hun vaderland worden. Onder dezen vind ik ondeeligen, die zich, met een onuitbluschbaaren yver, benaarstigen in het beoefenen der spraakkunde, die, langs een weg, meest met doornen bezaaid, tot de oorsprongen, overeenkomsten, eigenschappen en bevalligheden der talen doordringen; ik vind hier geesten, met een geweldige drift bezield, om in de goudmynen der oudheden te graaven, die de marmeren brokken, en gedenkwaardige puinhoopen van Persepolis en Memfis omwroeten, half versleeten pergamenten en uitgevreten munten met de oogen van een Links begluren, en dus een' zedelyken smaak hebben in het onderzoek van zaken, waar aan anderen met wanlust denken. Ik vind onder deze verdeeling ook Geschichtkundigen, die de lotgevallen der volken naardenken, en daar uit regels smeden, ter bloeijende welvaart van koningryken, vorstendommen en gemeenebesten. Ik bemerk hier Redenaárs, Muzykmeesters en Poëten, vernuften, die de kunst van welzeggen met gegronde redekavelingen huwen, die het oor streelen, om het hart te raaken, en de ziel door de zintuigen weten te overmeesteren, vindingryke geesten, die zich van beeldspraakige spreekwyzen bedienen, om de hartstochten te roeren, en de sluimerende aandagt te verlevendigen. Ik paar met de Poëten inzonderheid de Schilders, die, als naauwverwante spitsbroeders, hand aan hand, ten reije gaan. Ik merk in deze edele tweelingen eene ingeschapen neiging tot de loflykste kunsten, eene natuursdrift, die, als 't ware, door Godlyke inblaazingen en hemelsche verrukkingen bezield, de

Schil-

Schilders tot Poëten, en de Poëten tot Schilders vormt, om, door onnaarvolgbaare meesterstukken, hunnen naam te vereeuwigen. Onder dezen rang van zinnelyke, doch tevens vernuftige, wezens plaats ik ook de groote Regtkundigen, die uit de Natuurlyke, Romeinsche en Vaderlandsche Grondwetten, de onschuldige onnoozelheid verdedigen, het onregt logenstraffen, en het arglistig bedrog ter straffe doemen; ook die soort van Wysgeeren, die de voorzienige Natuur in haare werken naarsporen, de oorzaken der verschynzelen door kunstproeven uitvinden, en, met een onverzadelyken trek naar de waarheid dorsten, mits dat ze zich door beelden aan den geest vertegenwoordigen. Onder deze hoofdsoort vind ik nog verscheiden ondersoorten, welke, ieder met byzondere driften, haare geliefkoosde voorwerpen troetelen: dus zyn 'er vernuften, die, door eene vrywillige keus, zich aan de tuigwerkkunde overgeeven, die de kragten der vry bewogen ligchamen, door een toegepaste wiskunde, verklaren, en hier mede de gezigt-, water- en molenbouwkunde paren. Anderen hellen het meest over naar de onderzoekingen van de drie Ryken der Natuur. Onder dezen vindt men Plantkundigen, die, met een onbezweken naarstigheid, de bloem- en kruidryke paden van het land doorzoeken, die, met een taai geduld, gepaard met onbeschryffelyken arbeid, de geslachten, soorten en rangen, der groeijende wezens in orde schikken, en hunne kragten weten te beproeven. Een ander vindt weêr vermaak in de onderaardsche rykdommen der bergen, in de naarspooringen der heilzaame zouten, grove en fyne steenen, geringe en kostbaare metalen. Een derde vindt zich door de Natuur geleid tot de nutbaare kennis van de dieren, om hunne uitgestrekte geslachten en soorten te bevroeden, hunne willekeurige neigingen en zielverbaazende kunstdriften op te speuren, en hunne ware geschapenheid in te zien. Hier by ontdekt zich inzonderheid een verschillende geest, die niet zonder gewaarwording van eene heimelyke verrukking, het werktuiglyke en dierlyke konststuk van 't menschelyke ligchaam kan beschouwen, die niet te vreden is met de uiterlyke beschouwing der volmaakte overeenstemming van dit ligchaam, maar ook de verborgen schuilhoeken der kleene waereld doorsnuffelt, en, met een gewapend oog de fynste vezeltjes opspoort, welke anders het bloote oog ontsnappen. Hier by voegen nog anderen de kennis, die de werking der natuurlyke

Huis-

Huishoudingkunde en den gezonden en zieken ſtaat van het volkomtige ligchaam, volgens zekere grondwetten bepaalt. Eindelyk, tot dezen rang breng ik ook de Aerdryks-, Tydreken-, Uurwyzer- en Hemelloopkundigen, vernuften, die de hoegrootheid, geſtalte en verdeelingen van onzen waereldbol meet- en rekenkundig bepalen, die de raswentelende gebeurtenisſen der menſchen aan vaste tydperken verbinden, die den ſnelvlugtenden tyd zelven in zynen loop naarſtreeven, die vervolgens, met eene doordringende ſchranderheid begaafd, als 't ware, naar de ſtarren vliegen, en de loopkringen, middenlynen en afſtanden der hemelſche ligchamen afmeten, en in 't kleen, met duidelyke trekken, op gelyke oppervlakten uitbeelden.

„ By deze lofwaardige ry van wysgeerige vernuften plaats ik, ten laatſte, die van den derden rang. Dit zyn die redenmagtige wezens, welke zomtyds van de boeijen der ſterffelykheid ontſlagen ſchynen, en met hunnen vluggen en ſcherpzienden geest op de vleugels van bovennatuurkundige beſpiegelingen zweeven, geesten, die, terwyl de zinnen geboeid zyn, de zuiverſte en afgetrokkenſte waarheden beſchouwen, en, langs een keten van ſluitredenen, tot de verborgenheden der geesten, en de Bron der oorſpronglyke Wysheid, opklimmen, deugdgezinde menſchen, eindelyk, die, door een heilig vuur ontſtoken, zich geheel aan den Godsdienst toewyden."

Wy zullen ons over deeze rangſchikking, waar aan, onzes inziens, niet weinig ontbreekt, niet uitlaaten: maar om onze aanmerking, wegens den ſtyl, op het bygebragte niet alleen te doen berusten, 'er uit de *Beſchouwing der Onregelmatige Eigenliefde* dit weinige nog byvoegen, betreffende de onverdraagelyke Eigenliefde en buitenſpoorige verwaandheid der Schoolgeleerden, Oudheidkundigen en Voorſtanders der fraaije Letteren, „ vooral wanneer vleiende Dichters, en welſpreekende redenaars hen met winderige loffpraaken toejuichen, in hun plaatzende den zetel van het gezonde verſtand, en de kweekſchool aller geleerdheid. De wierook van zo veel lofs bedwelmd hunne harsſens dermaten, dat zy de ongeregeldſte verbeeldingen van zich zelven vormen. Nu beſchouwen zy zich als het groote Colosſus beeld van Rhodus, even of zy eenlingen in hun ſoort waren; dan twyfelen zy met den trotzen Macedonier, Alexander den Grooten, of zy ſterflyke wezens zyn. Alle de wysheid

der zeven wyzen van Griekenland is in hunne perzoonen vereenigd. Of zy zyn die gelukkige geesten, waar in gevonden wordt de uitvindingskragt van Bacon, de Hemelloopkunde van Huigens en Newton, de schranderheid van Boile, 't fyn geslepen Oordeel van Leibnitz, de arbeidzaame wakkerheid van Wolf, de vlugge vatbaarheid en diepe geleerdheid van Grotius, benevens de welspreekenheid en ryke dichtader van Francius, Hoofd en Vondel. Beschouwt nu deze verbysterde grootspreekers in hunne doolende verbeeldingen; zy zyn, naar hunne meening, de uitsteekendste geesten en verhevenste verstanden, koopvorsten der wysheid, en vraagbaaken der geleerdheid. Deze waanzieke stervelingen, die zelfs de bedgeheimen van Jupiter met Juno hebben bespied, plaatzen zich op de hoogste tinnen van den Tempel der Eere, en beschouwen, van deeze verhevene steilte, hunne geslachtgenooten met een verächtelyk gezicht, even of deze een soort van wemelende wormpjes waren, onwaardig hunner aandacht. Vraagt men hun naar de reden van zulk een wangedrag? de eigenliefde zal hun antwoorden: wy zyn in de wetenschappen de oorsprongkelyke Oceaanen, andere maar afleidende waterbeekjes; wy zyn scherpziende Lynxen, andere blinde Mollen: wy zyn Adelaars, die in de wolken zweeven, maar zy verachtelyke vledermuizen, die langs den grond fladderen. De hersenen van die doorluchtige verstanden zyn een konstkabinet van onschatbaare kundigheden, voortreffelyker dan alle de pareloesters van Ormus zeeboezem, of de diamantmynen van Angola. Hunne beredeneerde zamenstellen zyn onfeilbaare regelmaaten en toetssteenen der waarheid. Hunne schoollessen zyn loutere grondregels, en zy zelve nooit misfende noordsterren waar naar men zyne streek moet richten, zonder in gevaar te zyn van voort schipbreuk te lyden op de zee der geleerdheid."

Ten besluite stemmen wy in des Schryvers betuiging, „ dat hy nergens in beoogd heeft, om lofwaardige Persoonen te beledigen, of ingewortelde vooroordeelen en „ schadelyke dolingen aan te kweeken, maar wel om der „ waarheid hulde te doen, de wysheid voort te planten, „ en den Godsdienst, voor al die van het hervormde „ Christendom, waar het te pas kwam, te verdeedigen „ en aan te pryzen."

Beschouwing der Maatschappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken, doorvlogten met Voorvallen eenige uitsteekende Characters betreffende. Door WILLIAM COXE, *A. M. F. R. S, Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapelaan des Hertogs van Marlborough, Medelid van de Keizerlyke Œconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen. Naar den derden Druk, uit het Engelsch. Zesde Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema. *Behalven den Inhoud der Brieven van de Zes Deelen,* 110 *bladz. In gr.* 8*vo.*

Kort is het verblyf van den Heer COXE, met zyne Reisgenooten, in *Deenemarken* geweest, en heeft hy, in het *Voorberigt zyner Reize*, reeds te verstaan gegeeven: „ Naardemaal de Schryfstoffe, welke ik in *Deenemarken* opdeed, min ruim was, dan die ik elders „ verzamelde, is het verhaal van dat Koningryk meer „ bepaald tot die omstandigheden, van welke ik volkomene zekerheid kon bekomen; 't was myn onveranderlyk besluit, nooit onzekere berigten waar te neemen; maar my alleen te bepaalen tot zodanige stukken „ als my voorkwamen, op het onbetwistbaarste gezag „ te berusten" (*). Dit belet, nogthans, in geenen deele, dat wy, in het tegenwoordig Deeltje, dat Ryk betreffende, het gewigtigste en weetenswaardigste opgetekend vinden. En heeft de Vertaaler, in zyne Briefswyze schikking, en keur van Stoffe, niets agter wege gelaaten, wat tot kennis van den voormaaligen en hedendaagschen toestand diens Ryks kon dienen, en alles verleevendigd door het vermelden der Reisontmoetingen.

Zo treffen wy aan de Overvaart van de *Zond*, den oorsprong van de Koopstad *Elseneur*; keurige aanmerkingen over de *Deensche Tollen*; byzonderheden van de ongelukkige Koningin MATILDA; een oudheidkundig verslag van HAMLET; een beschryving van *Koppenhagen*, als mede van het bezienswaardige, 't welk die Stad oplevert, en een kort berigt van de Vorstlyke Familie. Breedvoerig is het verslag van de oude Regeeringsgesteltenisse in *Deenemarken*, en van de Omwentelingen, daar in, van tyd

(*) *Voorberigt*, I *Deel*, bladz. VIII.

tyd tot tyd, voorgevallen. —— De Staatsgesteltenisse des Ryks, als mede der Kunsten en Weetenschappen, daar gekweekt, verschaffen zeer leezenswaardige berigten. —— De Stad *R skilt* schenkt gelegenheid om van oude tyden des *Deenschen* Ryks byzonderder te spreeken, zo ook *Ringsted* en *Odenzee*. —— By de overvaart van de *Groote* en *Kleine Belt* zal men het Reisgezelschap met genoegen vergezellen: en de Landsgesteltenis van het Eiland *Zeeland* en *Funen* verneemen. *Flensburg*, *Sleeswyk*, 't Landschap *Kiel*, en veele andere plaatzen, leeren kennen. Terwyl hy deeze Brieven besluit met een verslag van de geregelde Steenkringen, in *Zweeden* en *Deenemarken* voorkomende; de verschillende gevoelens der Geleerden deswegen voordraagt en beoordeelt.

Wy hebben geen oogenblik in twyfel gehangen, wat wy, uit dit Deeltje, onzen Leezeren zouden opdisschen. De Nieuwstydingen, dat onder Noordsche Mogenheden, *Deenemarken* mede, gereed is om de wapenen aan te gorden, bepaalden ons, om stil te staan op de tegenwoordige gesteltenisse van dit Ryk, deszelfs Volkrykheid, Inkomsten, Land- en Zeemagt. In de daad, de Kryg, in 't Noorden ontstooken, zet eene bykomende waarde by aan deeze Brieven van COXE, de Ryken, in denzelven betrokken, beschryvende.

Aangaande de Volkrykheid, schryft de Heer COXE: „ *Deenemarken*, met de daar toe behoorende Landschappen, telt 785,540 Menschen; op de Eilanden *Feroe* stelt men dat 'er 4,754 woonen; in *Noorwegen* bepaalt men het getal op 723,141; op *Ysland* 46,201; in het Hertogdom *Sleeswyk* op 243,605; in het Hertogdom *Holstein*, den Koning toebehoorende, op 134,665; in 't Hertogdom *Gluksburg* op 10,072; in het Gewest *Kiel* op 75,000; zo dat het geheele getal van Zielen, in de *Deensche* Heerschappy, 2,023,028 bedraagt.

„ De Inkomsten van *Deenemarken* bestaan voornaamlyk in Tollen, en Uit- en Inkomende Regten, in Belastingen op Eetwaaren en sterke Dranken, in Hoofd-, Rang-, Ampt- en Trouwgeld (†), in Belastingen op Landeryen, in

(†) De Belasting op het Trouwen is, naa myn vertrek uit *Deenemarken*, afgeschaft: eene Belasting, welke geene verstandige Wetgeevende Magt ooit zal invoeren; of, wanneer dezelve onbedagtzaam mogt ingevoerd weezen, by de eerste gelegenheid weder herroepen zal worden, als hoogstnadeelig voor de

in Jaarrenten voor 't gebruik van Koninglyke Landen, in vrykoopingen van het houden van openbaare Huizen, in vergunningen om ſterke Dranken te ſtooken, in verlofbekomingen om te mogen ſchieten en jaagen op 's Konings grond, in opbrengingen van Landhoeven, Zaagmolens, in de voordeelen der Mynen, en in Belastingen op gezegeld Papier, Snuiftabak, Speelkaarten, enz.

„ BUSCHING, die, gelyk Perſoonen, deezer zaake kundig, my verzekerden, heeft een zeer nauwkeurig verſlag gegeeven van den Staat der Geldmiddelen, in *Deenemarken*, in den Jaare MDCCLXIX, en berigt ons, dat de Inkomſten 1,252,454 Ponden Sterlings beliepen. De Uitgaven berekende hy op 936,130 Ponden Sterling; waar van voor het Leger 350,000, en voor de Vloot 180,000 Ponden Sterling. De Ryksſchulden bedroegen, in het Jaar MDCCLXXI, 3,418,009 Ponden Sterling, en de Jaarlykſche Inkomſten 131,392 Ponden Sterling, die aan de Jaarlykſche Uitgave moeten toegevoegd worden (§).

„ De Landmagt in *Deenemarken* beſtaat uit *Deenſche*, *Holſteinſche*, en uit *Noorweegſche* Troepen. —— Die van *Deenemarken* en *Holſtein* worden verdeeld in Geregelde- en Landtroepen. Het Voetvolk beſtaat, voor het grootſte gedeelte, uit Geregelde Troepen; de Boeren, die de plaatzen hunner Landëigenaaren bewoonen, leveren een zeker getal van Manſchap, naar maate van de waardy der Landgoederen. Deeze Boeren worden, in kleine Benden, op Zondag en Heilige Dagen, in den Wapenhandel geoefend; en, ééns in 't jaar, zeventien dagen lang, te zamen in hunne byzondere Landſchappen.

De

de waare belangen der Maatſchappye. Deeze Belasting werd in *Deenemarken* geheeven op zo billyk een voet, als ten aanzien van een zo onoordeelkundig bezwaar kon geſchieden; de Boeren en Lieden van den laagſten rang moesten dezelve niet opbrengen. „ Het talrykſte en armſte gedeelte der Maatſchap„ pye, als de Boeren, de Matroozen, en de Soldaaten, waren „ 'er niet aan onderworpen; doch, indien het Huwelyk langs „ alle mogelyke wegen behoort aangemoedigd te worden, is 'er „ alle reden, om het van alle Belasting te ontſlaan. Die in „ *Deenemarken* betaald wordt, is zo gemaatigd, dat ze geen „ ſterke hinderpaal aan de Bevolking ſtelt" *Lettres ſur le Dannemarc*. p. 165.

(§) Zie de verdere byzonderheden by BUSCHING, *Hiſt. Mag.* Vol. XIV. p. 1—92. En *Erd. beſ.* Vol. I. p. 134.

De Regimenten der Voet- en Paarden-Gardes zyn alle Geregelde Troepen.

„ De *Noorweegsche* Landmagt is geheel en al Landvolk, uitgenomen twee Regimenten van *Sundenfield* en *Nordenfield*. Naardemaal de Boeren in dat Koningryk vry zyn, worden de Soldaaten aldaar op eene andere wyze dan in *Deenemarken* geworven. *Noorwegen* is verdeeld in een zeker aantal Districten, ieder deezer levert een Soldaat. Alle de Boeren worden, by derzelver Geboorte, op de Krygsrolle aangeschreeven; en die boven op de Lyst staat vult de ledigvallende plaats aan, in het District, tot welk hy behoort. Tien of veertien jaaren gediend hebbende, komen zy onder de Invaliden, en krygen, wanneer zy de oudste geworden zyn in dat Corps, hun ontslag. Deeze Krygslieden zyn niet gestadig onder de wapenen; maar worden, even als in *Deenemarken*, nu en dan in den wapenhandel geoefend. Eene vaste wedde is bepaald voor de Officieren, bykans gelyk staande met de wedde der Officieren van de Geregelde Troepen; doch de gemeene Soldaaten ontvangen geene Soldy, of zy moeten daadlyk in dienst weezen, of hunnen jaarlykschen wapenhandel verrigten.

„ De Academie der Land-Cadetten, opgericht door FREDERIK DEN IV, voorziet het Leger van Officieren. Volgens deeze Oprichting worden 'er vier en zeventig Cadets, op kosten des Konings, onderweezen. Het aantal der *Deensche* Landmagt, zo Voet- als Paardenvolk, beloopt 66909 Man.

„ Altoos hebben de *Deenen*, naardemaal zy een Land bewoonen door de Zee omgeeven, als een Zeevolk, uitgemunt. In de vroegere Eeuwen, toen de Zeeroovery onder de loflyke Beroepen eene plaats bekleedde, waren zy Zeeroovers, en zeilden uit de *Baltische* Zee na *Engeland* en *Normandye*. En schoon, naa de verbetering der Zeevaart, door de uitvinding van het Zeekompas, andere Volken een hooger trap van Zeevermogen beklommen hebben, zyn, nogthans, de *Deenen*, daar zy eene menigte Eilanden bewoonen, en een wyduitgestrekte Zeekust bezitten, welbedreeven in de Zeevaart, en zo wel de talrykste als de bedreevenste Zeelieden van het *Noorden*.

„ Ik heb te *Koppenhagen* het Dok gezien, en de Vloot in de Haven ten Anker liggende; myne nasspeuringen van

den

den Staat der Zeemagt hebben my in ſtaat geſteld, om u het volgende mede te deelen.

„ De koſten, om een Scheepshol te bouwen, berekent men op 200 Ponden Sterling voor elk ſtuk Geſchut; en ſtelt 1000 Ponden Sterling voor elk Stuk, wanneer het Schip toegetakeld, zeilree, en voor vier maanden uitgeruſt is. *Holſtein* levert wel Eikenhout op; doch niet genoegzaam tot de Scheepsbouw, waarom het meeſtal uit *Duitschland* gehaald, en het *Holſteinſche* alleen voor gevallen van den dringendſten nood bewaard wordt.

„ Ankers, Kanon, Kogels en Yzerwerk, maakt men in *Noorwegen* zelve. De *Deenen* krygen Hennip en Masten uit *Rusland*, Pik en Teer uit *Zweeden*; ſchoon zy Zeildoekrederyen hebben, verſchaffen zy niet genoeg voor de Vloot; *Rusland* en *Holland* bezorgen het te kort komende.

„ Het grootſte gedeelte der *Deenſche* Vloot legt in de Haven van *Koppenhagen*, binnen de verſterkingen der Stad: het water geen meer dan twintig voeten diepte haalende, hebben de Oorlogſchepen de onderſte Geſchutlaage niet aan boord; maar neemen die buiten de Haven in. Behalven de groote Magazynen, heeft ieder Schip zyn byzonder Voorraadhuis aan den waterkant, tegen over de plaats, waar het is opgelegd, en kan dus, in zeer korten tyd, van alles voorzien worden.

„ Het getal der op de Lyst gebragte Zeelieden bedraagt bykans 40,000; zy zyn verdeeld in twee ſoorten. De eerſte beſtaat uit die de Zeekusten bewoonen, en mogen zich, de geheele wereld door, op Koopvaardyſchepen verhuuren. Zy ontvangen ieder alle jaaren, zo lang zy een getuigenis zenden, dat ze in leevenden lyve zyn, 8 *Engelſche* Schellingen van de Kroon; doch moeten, in geval van Oorlog opontboden zynde, in 't Ryk verſchynen, om den Zeedienst waar te neemen. —— De tweede ſoort beſtaat uit vastbepaalde Zeelieden, ſteeds in dienst van de Kroon, derzelver getal is omtrent 4000. Zy onthouden zich te *Koppenhagen*, en werken in 't Dok. Elk hunner, wanneer zy niet in Zee zyn, krygt 8 Schellingen in de maand, behalven een genoegzaamen voorraad van Meel en anderen Leeftocht; alle twee jaaren een nieuw ſtel kleederen, en elk jaar een broek, kousſen, ſchoenen en een muts. Eenigen woonen in Barakken. Op Zee zynde, wordt hunne wedde tot 20 Schellingen

in de maand verhoogd. De Zee-Artilleristen maaken 800 Man uit.

„ In den Jaare MDCCLXXIX gaf de Lyst 38 Schepen van Linie op, onder deezen 9 van vyftig, één van vier en veertig Stukken, en 20 Fregatten; doch, indien wy de afgekeurden, en die alleen ten pronk dienden, daar van aftrekken, zal de Vloot niet meer dan 25 Schepen van Linie en 15 Fregatten kunnen haalen, tot den Zeedienst geschikt: een getal, nogthans, groot genoeg voor *Deenemarken*, en mag die Vloot; de uitsteekende bekwaamheid der Zeelieden in aanmerking genomen zynde, voor zo volkomen als eenige in 't Noorden gerekend worden. Een Schip van 90 Stukken is bemand met 850, een van 70 met 700, een van 64 met 600, een van 50 met 450, en een Fregat van 36 met 250 Koppen. Het grootste gedeelte van deeze Vloot ligt doorgaans te *Koppenhagen*, uitgenomen vier of vyf Schepen van Linie in de Havens van *Noorwegen*, een Fregat te *Elseneur*, een by 't Eiland *Funen*, en een kleinder op de *Elve*, behalven twee Fregatten, die 's jaarlyks gaan kruissen.

„ Dit jaar, in de Jaarboeken onderscheiden, door het aangaan der Gewapende Onzydigheid, zonden de *Noordsche* Mogenheden Schepen in Zee; de Vloot, welke *Deenemarken* in 't Voorjaar uitrustte, bestondt uit tien Schepen van Linie, vier Fregatten en twee Sloepen, van 20 Stukken: de kosten deezer Uitrustinge werd voornaamlyk gevonden uit eene vermeerderde Belasting van één ten honderd op alle inkomende, en één half ten honderd van de uitgaande, Goederen. Tot het bemannen deezer Vloote koos men 1000 der vaste Zeelieden uit, 3500 van de opgetekenden, en 1000 Zeesoldaaten.

Weleer was de Regeeringsgesteltenisse des *Deenschen* Ryks, *verkieslyk* en *bepaald*, doch is dezelve door eene Omwenteling, in 't midden der voorgaande Eeuwe, *erflyk* en *volstrekt* geworden. Een Oorlog, Verwarring, en opeengehoopte Schulden, deeden eene schielyke Omwenteling gebooren worden, door den Heer COXE in 't breede verhaald, — eene Omwenteling, die den Adel en Burger beide van Voorregten, tot nog bezeten, beroofde, „ wanneer een Vorst," dus luidt COXE's verslag deswegen, volgens de uitdruklyke Verklaaringen in de *Koninglyke Wet*, „ gezegd wordt, Onafhangelyk op Aarde te „ weezen, geen hooger Magt dan GOD te erkennen; „ wanneer hy een onbepaald Gezag bezit, om de Wetten

„ te

„ te maaken, te veranderen, ontslag van dezelve te ver-
„ leenen; wanneer hy alleen Oorlog kan verklaaren, en
„ Vrede sluiten, Verbintenissen aangaan, Belastingen
„ heffen; wanneer hy, met één woord, alle de Regten
„ en Voorregten bezit, die een erflyk, volstrekt opper-
„ magtig en willekeurig Vorst kan bezitten." (‡) ——
Wat betekenen dan Voorregten, welke hy, naar welgevallen, kan vernietigen; welk eene kragt hebben Wetten, die hy met een enkel woord kan herroepen? —— Gelukkiger zou het voor *Deenemarken* geweest zyn, indien de Magt der Kroone op eene behoorelyke wyze gemaatigd geweest ware; indien men de Voorregten der Edelen niet afgeschaft, maar beperkt hadt; indien het Volk Onderdaanen gebleeven was van eene bepaalde Monarchy, en niet verslaafd aan eigendunkelyken wil en overheersching.

„ Wanneer wy de voornaamste omstandigheden, aanleidelyk tot deeze Ryksomwenteling, nagaan, kunnen wy niet naalaaten op te merken, dat de Edelen de Slagtoffers waren van hunne eigene Onvoorzigtigheid en Hardnekkigheid. Hadden zy ten behoorelyken tyde toegegeeven, zy zouden veele hunner Voorregten behouden hebben; doch, dewyl zy niet bukten, voor dat hunne toestemming nauwlyks meer noodig was, konden zy geene vergoeding vraagen voor 't gemis van 't geen zy niet konden houden, en met den blykbaarsten wederzin overgaven. De Afgevaardigden uit de Geestlykheid en der Burgeren lieten zich wegsleepen, door hun haat tegen die Order, wier dwinglandy zy zo langen tyd ondervonden hadden, en wier aangroeiende overmagt zy vreesdén: daarenboven waren zy dermaate vervuld met bewondering van hunnen Koning, dat zy geene opoffering te groot rekenden, welke hem van hun vertrouwen kon verzekeren, en tot getuigenis strekken van hunne Dankbaarheid. Byster vreemde verdwaasdheid! dat zy geene middelen konden beraamen, om hunne Onderdrukkers te vernederen, en hunne eigene Vryheden te bewaaren, zonder het invoeren van eene volstrekte Oppermagt! Konden zy de banden, die den Koning bonden, niet gevierd hebben, zonder ze te scheuren? Het behouden van de Wetgeevende Magt, en het Ryk van Belastingen op te leggen, in de drie Staaten, zou genoegzaam geweest zyn, om de Vryheid des Volks te verzekeren, zo wel tegen de inbreuken der Kroon, als tegen de onbeschoftheid eens trotschen Adels.

„ Maar de stem der Rede wordt zeldzaam gehoord te

 mid-

midden van het geschreeuw van openbaar uitgeborste Verbitteringen, en het oproer der Partyschappen. Eigenbaatzoekende en toelegmaakende Persoonen, die vooraf hun plan beraamd hebben, als mede de wyze om het door te zetten, bedienen zich van elke toevallig voorkomende gelegenheid; en het groote gros laat zich door blinde drift vervoeren, om dat geen uit te werken, 't geen hun naderhand te laat berouwt."

(ǂ) Of alle deeze opgenoemde Voorregten des Konings niet genoeg waren, wordt 'er, gelyk COXE elders optekent, bygevoegd: „ Indien in alles, wat wy dus verre gezegd hebben, „ van Magt, Uitsteekenheid en Oppergezag, iets mogt overgeslaagen weezen, of niet uitdruklyk genoemd, zal zulks begreepen zyn in de volgende woorden. De Koning van *Deenemarken* en *Noorwegen* zal de Erflyke Monarch weezen, en „ bekleed met het hoogste Gezag, in zo verre, dat alles, wat „ gezegd of geschreeven kan worden, ten voordeele van een „ Christen-Erflyken, en volstrekt Oppermagtigen Koning, uitgestrekt zal worden tot den Erflyken Koning en Koningin „ van *Deenemarken*." —— MOLESWORTH geeft een kort uittrekzel van alle de Artykelen, p. 186. Men vindt eene *Fransche* Vertaaling in de *Lettres sur Dannemarc*, p. 118. Welke overzetting ook geplaatst is in MALLET's *Hist. of Dannemarc*, Vol. III. p. 475.

Proeven van Poëtische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de Spreuk: Kunstliefde spaart geen Vlyt. XI*de Deel 2de Stuk. Te Leyden, by* P. van der Eik *en* D. Vygh, 1787. *In gr. 8vo. 132 bladz.*

Schoon geene Prysversen bevattende, doet dit 2de Stuk des XIden Deels, van het *Haagsche Genootschap*, de voorige Stukken geene oneere aan. Het daar in voorkomend Dichtstuk, op *Washington*, is schoon, en doet ons, gissende, iets grootsch van het *Leydsche Genootschap* verwagten, 't welk dien Held tot een voorwerp hunner Prysgezangen gekozen heeft, en, volgens de Nieuwspapieren, na eene driemaal herhaalde opgave dier gewigtige stoffe, eindelyk naar wensch geslaagd is. Onder de daarop volgende Dichtstukken, verdient het vernuftig Stukje, *Vulkaan gestraft*, geen minder lof als overweeging voor de Nederlandsche Moeders, die hunne lieve Dochters nog zo vlytig in balynen borstharnassen dringen, tegen alle de Natuur- en Ontleedkundige redenen en bewyzen der Eskulaapen aan. Weshalven de Dichter, ten slotte, ook wenscht:

Dat

Dat eens die plaagen wendden. —
Dat niemand ryglyfmaker was,
Dan die de hoogte van Parnas
Eerst meette met zyn lenden.

Niet zelden trekken de Dichters party van het *Contrast*, nadien de menschen zeer gewoon zyn, om van het eene uiterste tot het tegengestelde over te slaan. Om zodanige dwaasheden bespotlyk te maaken, schynt het dichtpenseel by uitstek geschikt te zyn. Het volgende voorbeeld zal dit bevestigen. Elk waar beminnaar van het schoone pryst het oude of *antieke*, zonder het *moderne* of nieuwe, dat schoon is, daarom te laaken. Elk waar beminnaar van het *moderne* doet insgelyks; het nieuwe behaagt hem alleen als het schoon is; en de *Antieken* worden nimmer van hem mispreezen, dan wanneer zy de natuur verlaaten. Doch veeltyds zyn de Kunstbeminnaars zo sterk, of met de *Antieken* of met de *Modernen* ingenoomen, dat zy, aan weêrszyden, een van beide pryzen of laaken, alleen om dat het *Antieken* of *Modernen* zyn: waar door dan het waare schoon geheel vergeeten, of in een valsch licht geplaatst wordt. De Heer C. VLIEG, een vernuftig Dichter in *'s Hage*, heeft dus zeer gepast, zulk een *Voorstander der Oudheid*, op de volgende wyze, in een belagchlyk licht gesteld: laatende het aan een ander Vernuft over, om 'er den *Voorstander van het Nieuwe* tegen te plaatsen: zullende het waare punt dan zeker tusschen beide inliggen.

Anticus lacht om al 't moderne,
By de ouden is het pit, de kerne,
Anticus is een raare klant,
Verwaand, gelyk een schoolpedant,
Zegt, met een hooge borst: „ Ik geeuwe
By 't wangeschryf der agttiende eeuwe.
Al wat men daaglyks bakt en brout
Is wat vernis en klatergoud,
Is, op de keper recht bekeeken,
't Rampzalig gasthuis vol gebreken.
Wy menschen zyn niet agter 't fyn,
Geleerdheid, adel, rinsche wyn
En de aardewerken der Chineezen
Zyn nimmer te oud om goed te weezen.
Al 't nieuwe heeft niets van belang,
Zelf lachtme iets toe in de oude Slang.
'k Lees Langendyk, ik lees van Merken,
'k Lees Poot en de uitgebreide werken
Van Hoogvliet, Smits, van Feitama,
't Zyn mooije klanken, woorden, ja!

'k Heb

'k Heb d'ouden menig uur ontstolen,
Om by die nieuwen rond te doolen;
Door schade wordt men wyzer vrind,
Was steeds de spreuk van Wittekind,
Den tydgenoot van Charlemanje;
Het nieuwe is al de henker franje,
Al 't zaakelyke is uitverkogt,
Heel de oudheid wordt te schaars bezogt,
Dat men met deeze zich verzoene.
Men leez' de Mechelsche Pioene,
't Couwoerdeken van Herentals,
ô 't Is zo vindingryk! zo mals!
'k Sleet menig nachtje in myne kleêren
Om Spiegel te anatomizeeren,
En las, by heldren maaneschyn,
Het Goudsch Cronykske en Claas Colyn.
Wat zynwe toch maar sobre zangers
By die verstorven Pindusgangers,
Zich baadende in den hengsteplas,
Of Maro aller Vader was." ———
Hy droomde onlangs van Willeramus,
En riep: van Maarland te laudamus!
Zyn vrouw schreeude, in den slaap gestoord:
Myn lieve man die wordt vermoord!
Neen, riep hy, wyf, ik was vol yvers
Voor de agter bank geworpen schryvers,
Doch zweere by den gulden Troon,
Ten zy men zich met my verzoen',
Dat ik hier namaals koome en spooke
Met Anna Byns en Melis Stoke.
Wel dat 's een mislyk droomen Jan,
(Zei Trui) wel ventje ik beef 'er van,
'k Dagt heusch dat jou eèn snees Hebreeuwen
Ontweldigde eenen zak vol zeeuwen.
Maar egter, tot zyn bitter kruis,
(Is Salomon ook altyd t' huis?)
Had hem dit Truitje, ryk in zeden,
Volschoon, met welgevormde leden,
Onlangs bekoord, doch jong, en kon,
Juist om dit laatste epitheton,
Hem op den duur niet vergenoegen;
Om met dit kalf dan lang te ploegen,
Wenscht hy zeer flaau dat moog geschiên,
De dood zal mooglyk dit voorzien;
Haare ouders trouwens en haar maagen
Zyn allen vroeg naar 't graf gedraagen,
En heeft reeds, zo dit eens gebeurt,
Eene andre byslaap opgespeurd:

Een

Een maagd vol rimpels boven de oogen,
Der dartle jonkheid lange onttoogen,
Die reeds geharde kevels heeft,
In 't herfstsaisoen van Sara leeft,
Wier leevensboom begint te dorren,
En daaglyks zeer naïf kan knorren,
Reeds met den eenen voet in 't graf,
Dus oud — *en dit doet alles af.*

De Toets der Gehoorzaamheid. Tooneelspel, in drie Bedryven. Te Amsterdam, by A. van der Kroe *en* A. Capél, 1788. *In octavo 76 bladz.*

Een Vader brengt hier de gehoorzaamheid van zynen Zoon op den sterksten toets; dat men egter eerst in het laatste Tooneel, op eene verrassende wyze, ontdekt. *Ernestus* naamlyk, een bejaard Weduwenaar, had onder zyne bescherming genomen eene verlaatene Weeze, de Dogter van een armen Boer; zy was door hem, als 't ware, met eene Vaderlyke zorgvuldigheid, opgevoed; en had die opvoeding zo wel in agt genomen, dat haare ziel met de edelste begaafdheden mogt pronken, terwyl haare lichaamlyke schoonheid zich luisterryk vertoonde. Voor de aantrekkelykheden deezer *Charlotte* was *Karel*, de Zoon van *Ernestus*, niet ongevoelig; hy verklaarde haar eerlang zyne kuische Huwelyksmin, en kwam wel dra haare bedenkelyke zwaarigheid, uit hoofde van den ongelyken stand, te boven, daar hy volkomen staat maakte op de bewilliging van zynen Vader, die hem tederhartig beminde: waarop *Charlotte* ook voorts haare toegenegenheid voor *Karel* niet ontveinsde. Men streelde zich des met een aangenaam vooruitzigt; doch 't leed niet lange, of het zelve werd geheel bezwalkt: doordien Vader *Ernestus* ten sterkste begeerde, dat *Charlotte* zich met hem in 't Huwelyk zou verbinden; en 't geen 't hart van *Karel* doorsneed, was, dat *Charlotte* haaren Weldoender wilde involgen. *Karel* verweet haar haare ongetrouwheid; dan, *Charlotte* gaf hem te kennen, dat haar hart de vuurigste liefde voor hem voedde; maar dat de dankbaarheid het haar als een onvermydelyken pligt voorstelde, die liefde te smooren, en haaren Weldoener ten wille te zyn: het welk haar ook noopt om *Karel* aan te spooren, dat hy zyne genegenheid voor haar insgelyks aan de Ouderliefde opoffere, en dus den wensch zynes Vaders niet wederstreeve. Zulks heeft verscheiden aandoenlyke tooneelen ten gevolge; te meer, daar de tusschenkomst van *Goedhart*, een Vriend van *Ernestus*, die de twee Gelieven met medelyden beschouwt, vrugtloos is, om dit netelig geval tot eene goede uitkomst te brengen. Dit wordt te treffender, om dat men,

na een vuurig gesprek van *Ernestus* met *Karel*, verstaat, dat *Ernestus* zich, onder de hevigste beweegingen, te bedde heeft geworpen, 't welk voor erger gevolgen doet vreezen; welken men te meer dugt, na dat de by hem ontbooden Dokter betuigt, dat het met den Patient zober gesteld is. Zulks baart eene algemeene ontzetting; en *Karel*, recht gevoelig voor Vaderliefde, genoopt door *Goedhart* en *Charlotte*. besluit hierop van *Charlotte* af te zien, en haar, hoe hard het hem ook valle, zynen Vader ten Echtgenoote aan te bieden, overeenkomstig met het geen *Ernestus*, in zyn laatste vuurig gesprek met *Karel*, uitdruklyk gevorderd had. Het schrikkend denkbeeld dat hy zig den dood zyns Vaders te wyten zoude hebben, en de streelende gedagte, dat hy hem in 't leeven zou bewaaren, brengt hem tot dien gewigtigen stap: maar op de volvoering bezwymt hy, en *Charlotte*, zynen dood dugtende, kan haare ontroering niet verbergen. ——— Dit aandoenlyk treurtooneel is egter slegts voor een oogenblik; nadien *Ernestus*, te midden deezer ontroeringe, zyne toestemming geeft tot de Huwelyksverbindtenis van *Karel* en *Charlotte*; met eene kort daarop volgende verklaaring, dat al het voorige enkel spel en veinzery geweest is, waarvan niemand iets geweeten heeft, dan alleen de Doktor, toen hy den rol van een doodlyk zieken speelde. De reden van dit zyn gehouden gedrag was, gelyk hy voorts zynen Zoon *Karel* meldt, deeze.

„ Het was, zegt hy, alleen uitgedagt, om u, myn Zoon, daardoor eens op den toets te brengen; —— ik wilde slechts zien of uwe genegenheid voor my zich zo verre wel uitstrekte, dat gy alles, ja het geen u het liefste op aarde was, opofferen kon aan myn genoegen; —— ook was ik ten hoogsten verontwaardigt over uw gedrag, om dat gy U met Charlotte in een heimelyke minnehandel had ingewikkelt, zonder myn voorweten; —— ik zal 't U niet ontveinzen, myn Zoon! dit ergerde my, en ik besloot 'er U eenigsints over te straffen. —— Tot dien einde veinsde ik Charlotte te beminnen, ik drong aan op ons huwelyk, alleen, om te zien, hoe gy U in dit geval gedragen zoudt; en had gy ten eersten toegestemt in myn begeerte, had gy my uw woord gegeeven, dat gy, ter liefde van my, voor altoos van Charlotte zoudt afzien, gy had uzelven veel verdriets gespaart, en veel eer gelukkig geweest; —— doch uwe hardnekkige weigering, uw onbezuisde drift liet niet na myne gramschap op te wekken, en ik besloot U tot het uiterste te brengen, dus veinsde ik ziek te zyn; —— voorts weet gy de gevolgen. Ik heb U veel verdriets veroorzaakt, myn Kinderen! doch waart gy slechts by de aanvang uwer verkeringe openhartiger geweest, zo had ik nimmer stof gehad van dusdanig met U te handelen: nogthans al uw vorig verdriet, al uw lyden, is niets in vergelyking van het geluk, het geen U beiden

wagt;

wagt; ik zal voortaan altoos de eerste zyn, om uwe vorige tranen op te drogen, en, door eene verdubbelde genegenheid, U het gevoel van alle droefheid te doen vergeten."

Deeze verrassende uitkomst heeft zeker haare gevalligheid, maar 't gedrag van den Vader is wat streng en sterk, en zyn Vriend *Goedhart* heeft 'er ongelukkig wat veel deels in. Maar dit alles ziet men, by den gunstigen uitslag, over 't hoofd. *Karel* en *Charlotte* zien hunnen wensch vervuld; *Goedhart* neemt 'er zo veel genoegen in, dat hy voorslaa bestendig by *Ernestus* en 't liefwaardige paar te verblyven, mitsgaders *Charlotte*, by zyn overlyden, voor zyne volkomen Erfgenaame te verklaaren. Het een en ander wordt dankbaar erkend en heuschlyk beantwoord; waarop *Karel* ten slot zegt:

Dus kan dit voorval elk tot onderrichting strekken,
Wat zuivre Ouderliefde op 't hart eens Zoons vermag:
Zy wist my aan 't geweld der teêrste min te onttrekken,
En deed my bukken voor het Vaderlyk gezag.

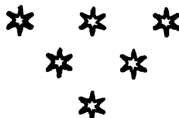
De Armoede, klaagend Zangspel. Door DIRK KUIPERS, Koimans. *Te Dordrecht, by* F. WANNER, 1788. *In klein 8vo.* 40 *bladz.*

Hoe ongewoon het ook heden wezen moge, dat men zinnebeeldige Wezens, gelyk de *Liefde*, de *Wanhoop*, de *Nyd*, enz. op het Tooneel brenge, en die te gelyk met wezenlyke Personaadjen, zo als MIRTEL CLOÊ, enz. laat werken, zal deze ongewoonheid echter nog overtroffen worden, door de byzonderheid; dat de Dichter zelf, onder den naam van MIRTIL, hoofdpersoon van dit Zangspel is. „ De ongelukken hem overgekomen; de mishandelingen hem aangedaan; de vernederingen die hy in zyne geboorteplaats heeft moeten ondergaan; zyn (zegt hy) in geenen hoek geschied; en kunnen niet wel verduisterd blyven." —— Al het bevallige der Dichtkunst missende, twyffelen wy zeer, of dit Stukje wel eenig meerder licht, over 's Dichters ongelukken, zal verspreiden; ten ware men de daar in voorkomende raadgeevingen der Wanhoop, dat MIRTIL zich zelven zou redden, door *in het water te springen*, of *zich aan een boomtak te verhangen*, als nog onbekende waarheden, by de reeds bekende moest voegen. Als een Handschriftje voor goede Vrienden, van het daar in bedoeld wordend lydend Huisgezin, zou dit *klaagend Zangspel* met deelneeming en eenig genoegen gelezen kunnen worden: maar voor het algemeen had het geene waarde genoeg, om in druk te verschynen.

Pel-

Poëtisch Mengelwerk, door Mr. RHYNVIS FEITH. *Te Amsteldam, by* J. B. Elwe, 1788. *In gr. 8vo. 276 bladz.*

Onder dezen bedrieglyken tytel verschynt de Kraay van ESOPUS, die, zo dra alle Vogelen hunne geleende Veêren te rug neemen, zich geheel kaal zal vertoonen. Zommigen hebben reeds een begin gemaakt met hunne Veêren te rug te eischen, onder welken wy ook den Heere FEITH tellen, wiens drie, reeds voorheen uitgegeeven, Dichtstukken, als: *Lierzang op het tweede Eeuwgetyde van de Utrechtsche Unie*; —— *Zegezang ter verjaaring der overwinning op de Doggersbank*; —— *de Vergangelykheid van 't Heelal*; —— en nog een Stukje in Prosa: *aan myn Vaderland, by gelegenheid der oprichting van den Oekonomischen Tak*, —— de eer van dezen tytel moeten ophouden. De Uitgeever heeft door de ondervinding geleerd „ dat kleine losse Stukjes ligtelyk verlooren raaken, om dat ze „ nooit, of zeldzaam, zo algemeen bekend zyn, als uitgebrei„ de Werken," hy heeft, om die reden, goedgevonden, de voorgemelde Stukjes van FEITH te doen vergezellen door stukken van *Vondel*, *K. Brandt*, *C. Bruin*, *A. Blusse*, de Jufvrouwen *Wolf* en *Deken*, als mede van eene andere Esopische Kraay, die, onder den tytel van *Leermeester der Zeden*, reeds dikmaals zyne Veeren vernieuwd heeft. De Leezers daar tegen hebben ondervonden, dat de Uitgeever geheel geen nieuws heeft geleverd. Dat hy, in plaatse van een *Poëtisch Mengelwerk van Feith* mede te deelen, een *Mengelmoes* van oude en reeds in handen zynde Dichtstukken, goede, middenmaatige en slegte heeft uitgegeeven: welke, naar ons gevoelen, even als de daar in voorkomende Plaaten en derzelver schikking, de minste aanpryzing een misdaad doet worden.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over het Leeven van David. *Door* PAULUS BONNET, *Predikant te Rotterdam. Tweede Deel. Te Rotterdam, bij* P. *en* J. Holſtein, *en te Utrecht, bij* A. van Paddenburg *en* G. van den Brink Jansz., 1788. *In gr. octavo 568 bladz.*

By de afgifte van het eerſte Deel een verſlag gegeeven hebbende, van den aenleg en het opgmerk deezer Leerredenen (*), zullen wy nu uit dit tweede Deel, op dezelfde wyze ingerigt, een ſtaal der uitvoeringe overneemen; 't welk den Leezer 's Leeraers manier van verklaren onder 't oog zal brengen. Davids komst en wedervaren te Nob, 1 Sam. XXI: 1—9, ſtrekke hier van ter proeve. Zyn Eerwaerde laet zig, na eenige voorafgaende aenmerkingen, deswegens aldus uit.

„ David komt te Nob, tot den Priester Achimelech. En hoe ontmoetten deeze mannen elkanderen? Achimelech, met groote verlegenheid; maar David, met eene houding, welke geſchikt was, om die verlegenheid te verbannen en gerustheid in te boezemen. *En*, zegt het heilig geſchiedverhaal, *Achimelech kwam beevende David te gemoete*, en hij, de reden van zijne ontroering te kennen geevende, *zeide tot hem: Waarom zijt gij alleen, en geen man met u?* —— Davids ſtaat en rang vorderde, dat hij, uitgaande, door een gevolg van krijgslieden en dienaars vergezeld wierd. Zoo was Achimelech gewend David te zien; nu ziet hij hem, alleen. Dit is vreemd. Dit treft den ouden man. Dit, vermoedt hij, zal wat kwaads beduiden. Te gereeder viel hij in zoo kommerlijke gedachten, doordien hij, ongetwijfeld, wist, hoe gewelddaadig Saul Davids leven belaagde. Des hij, David tot zich ziende komen, hem ontſtelt te gemoet gaat, en met beevende ſtem vraagt: Wat, ô, David, zegt dit? gij

(*) Zie boven *bl.* 52.

gij alleen hier, en geen man met u! —— Een liefhebber van Vaderland en Kerk wordt in het hart getroffen, wanneer hij in 't vermoeden valt, dat zij, die beide voorſtaan en ſchraagen, in eenige zorgelijke ongelegenheid zouden geraaken. Achimelech ontmoet David met groote verlegenheid.

„ Dan David ontmoet Achimelech, met eene houding, die geſchikt was, om Achimelechs verlegenheid te verbannen, en hem gerust te ſtellen. *En David*, dus vervolgt het geſchiedverhaal, *zeide tot den Priester Achimelech: De Koning heeft mij eene zaak bevoolen, en hij zeide tot my: Laat niemand iet van de zaak weeten, om dewelke ik u gezonden heb, en die ik u gebooden hebbe.* Dit antwoord moest dienen, om Achimelechs bevreemding wech te neemen, en het vermoeden van iet kwaads en zorgelijks uit 's mans hart te verdrijven. —— Maar David, wat daar van zij, hoe komt een man, als gij, zoo alleen? wat moet dit beduiden? *De jongelingen nu*, zegt hij, die mij vergezellen, *heb ik de plaats van zulk eenen te kennen gegeeven;* d. i. Ik heb hen op zekere plaats beſcheiden, daar ik hen, en zij mij zullen vinden. Deeze verklaaring moest dienen, om het nadenken bij Priester Achimelech, daar uit ontſtaan, dat hij alleen en zonder gezelſchap kwam, wech te neemen. —— Dat David door eenige manſchap, in zijne vlugt, verzeld geweest zij, is uit den aart der zaak zoo waarſchijnelijk, als uit 's Heilands zeggen zeker (†).

„ Wat moeten wij van deeze houding, van dit zeggen van David, denken? —— Hij was, aan den eenen kant, niet verpligt, den Hoogepriester het geheim van zijne zaaken te ontdekken. Aan den anderen kant, was hij verpligt, als hij iets zeide, de waarheid te zeggen. —— Ik zeg, *hij was niet verpligt het geheim van zijne zaaken den Hoogepriester te ontdekken.* Zaaken, welken geheimhouding vorderen, worden best, buiten uiterſten nood, aan niemand vertrouwd. Men kan toch gemaklijker iemand doen hooren, dan doen zwijgen. De vriendſchap zelve verbood het hier David, Achimelech zijnen vertrouweling te maaken. Het geen David nu met dien Priester ſprak, en het geen dees aan hem deed, liet hem bij Saul buiten ſchuld; maar had David hem het geheim ontdekt, hoe had hij zich bij Saul kunnen verantwoorden? ——

Hoe

(†) Matth. XII: 3, 4.

Hoe meenig kwam in lijden, door dingen te weeten, waar van hij veilig onweetend had kunnen blijven!

„ Maar aan den anderen kant was David verpligt, *als hij iets zeide, de waarheid te zeggen*. Heeft David dit gedaan? Neen. Waarheid was het, dat hij gezelschap met zich had. Voorzichtig was het, dat hij, te Nob koomende, die van zich verwijderde, op dat hij te vrijer met Achimelech spreeken, en in die Stad te meer onbekend blijven mogte. Naar waarheid kon hij ook zeggen, dat de zaak, welke hij te doen had, spoed en geheimhouding eischte. —— Maar onwaarheid was het, dat de Koning hem gezonden, en hem eenige zaak, nu uit te voeren, gebooden had. Onwaarheid was het, dat de Koning hem verbooden had, iets van de zaak, welke hij hem bevoolen zou hebben, aan iemand te zeggen. David maakt zich hier schuldig aan leugen. —— Dan, men kon vraagen: waarom redt de schrandere David zich niet, behoudens de waarheid? Had hij Achimelechs vraag niet dus kunnen beantwoorden? Het geen ik te doen heb vorderde grooten haast: en wat 'er van de zaak en van mijn beleid in dezelve zij, zult gij eerlang te weeten komen.

„ Dan, behalven dat de schranderste man niet alle oogenblikken even vaardig is, was hier eene omstandigheid, welke David in groote verzoeking bragt: —— hij zag hier Doëg den Edomijter, een van Sauls knegten, den magtigsten onder Sauls herderen (§). Dees Doëg heeft niet onkundig konnen zijn, van Sauls vijandschap tegen David, en van zijne onderneemingen tegen zijn leven. David, deezen man ziende, begreep aanstonds, in welk gevaar zijne vrijheid en zijn leven waren: —— dat Doëg, vermoedende dat hij ging vlugten, hem ligtlijk aldaar kon doen vasthouden, om intusschen aan Saul kennis te geeven, en dus, dat zijn leven, door Jonathans zorge zoo zonderling gered, door deezen Edomijt in het uiterste gevaar stond. Het schijnt, dat David, om zich te redden, hebbe voorgegeeven, in 's Konings dienst, met een zaak van groot gewigt en uitersten spoed, belast te zijn: —— wilde Doëg nu, bij Saul koomende, kennis van het gebeurde geeven; geen zwaarigheid; de kans, om hem te achterhaalen, zou dan vervloogen weezen.

„ Zwaare beproeving, zeker, voor David! Verschoont dit

(§) Vers 7.

dit zijne leugen niet? Geenszins! hij bezondigde zich zeer. En zulks te meer, daar God, deezer dagen, en te Najoth, en door middel van Jonathan, zoo blijkbaar had getoond, dat Hij voor hem zorgde. Zoo ziet men, dat de godvruchtige, ook dan, wanneer hij de meeste reden heeft, om op God te vertrouwen, door eene onverwachte verzoeking verrast wordende, en dan niet met den Heere, maar met zijn eigen verstand, te raaden gaande, beklaagelijk in zonden kan vallen."

De Eerwaerde *Bonnet* verklaert vervolgens het gesprek van Achimelech met David, over de Toonbrooden, en 't overleveren van dezelven, tot voedzel voor hem en zyne jongelingen; dan, om dit Artykel niet te uitvoerig te maeken, zullen wy ons alleen met ééne en andere byzonderheid uit het deswegens gezegde ophouden. — Nadien het overgeven der Toonbrooden zyne zwarigheid had, zo vraegt veelligt iemand, waerom dit niet voorgekomen?

„ Waarom bragt de Priester zich en David in zulk eene verlegenheid? Zoo hij thans al geen gemeen brood, in of omtrent den Tabernakel, had, was het dan in zijn eigen huis niet te vinden? En indien hij het aldaar niet, of niet genoeg in voorraad hadde, waarom het niet in de Stad gekocht? En zoo de inwooners, elk voor zich zelven, het brood bereidden; was dan in gansch Nob niet een brood of vijf voor David te bekomen. —— Dan, men gedenke, dat David alle reden had, om te verhoeden, dat zijne koomst aldaar zeer ruchtbaar wierd. Tot den Tabernakel en den Priester had elk vrijen toegang, en dit kon dus geen opzicht baaren; maar moeite te doen, om spoedig die brooden bijeen te brengen, moest der menschen aandacht wekken en navraag veroorzaaken. —— Maar vooral heeft David, den reeds gemelden Doëg ziende, zulk een haast gemaakt om weg te vlugten, dat hij, zich als geen oogenblik aldaar vertrouwende, den Priester geen tijd gunde, om hem op eene andere wijze, al ware zulks mogelijk geweest, van leeftogt te voorzien."

Het laetste gezegde van David, in 't vyfde vers, volgens onze gewoone vertaling; *ende het is eeniger wijse gemeijn* [broot,] *te meer dewijle heden* [ander] *in de vaten sal geheijligt worden*, is aen veelerleie uitleggingen en opvattingen onderhevig. Onze Uitlegger, opgemerkt hebbende, dat 'er, by den aenvang, naer den letter in 't He-

Hebreeuwsch ſtaet: *En deeze weg is onheilig* of *gemeen;* oordeelt, dat men het antwoord van David aldus kan opgeeven.

„ *Ja trouwends, de vrouwen zijn ons onthouden geweest, gisteren en eergisteren; ook zijn de vaten der jongelingen,* (d. i. hunne gereedſchappen, waarin zij deeze brooden zullen medevoeren,) *heilig, alſchoon de weg niet heilig is; doch hoe veel te meer zal het dan heden in de vaten geheiligd worden!* Wanneer, bij uitbreiding, de zin deeze zal zijn. De jongelingen zijn rein; en offchoon deeze weg, deeze reize, het bedrijf dat zij onderneemen, geen godsdienſtig, maar een gemeen oogmerk heeft, zal nogthans dit brood, daar het nu van voor 's Heeren aangezicht is wechgenomen, heden in het vat, in welk het zal worden gedraagen, heilig behandeld worden.

„ Of ook dus: *Deeze weg is niet heilig; maar hoe veel te meer zal het heden in het vat geheiligd worden,* of *heilig zijn?* Wanneer de zin, bij omſchrijving, deeze zal zijn. De jongelingen, wees daar, ô Priester, gerust op, zijn rein; dit niet alleen, maar ook hunne vaten zijn, van het geen zou kunnen verontreinigen, onbeſmet. Het is zoo, deeze weg, wijze of manier, dat wij van dit heilig brood met ons voeren en eeten zouden, is, ja, niet heilig; maar hoe veel te meer zullen wij bezorgen, dat het terſtond in een rein vat gelegd, en heilig zal behandeld worden!"

Achimelech laet zich overhalen, geeft David de verzogte brooden, en deze is daer door uit zyne verlegenheid om leeftogt gered. Doch men zou hier mogen vragen. Mogt de Priester dit doen? Mogt David dit brood begeeren en tot zich nemen? Volgens 's Heren wet, *Lev.* XXIV: 9, was dit brood ter ſpyze van den Hoogepriester en zyne Zoonen, die 't mogten eeten, en wel in eene heilige plaets. Deze bedenking beantwoord de Eerwaerde *Bonnet* aldus.

„ De onfaalbaare Uitlegger der Wet ſpreekt en den Priester en David hier van misdaad vrij (†); en dit is ons genoeg. Doch, om bedenkingen, welken hieromtrent zouden kunnen oprijzen, wech te neemen, zullen wij eenige oogenblikken beſteeden, om en den Hoogenpriester, en David, in dit geval te verdeedigen, en 's Heilands verklaaring te billijken.

„ Laat

(†) Matth. XII: 5.

„ Laat ons eerst onze aandacht vestigen, op den grond van 's Heilands verdeediging, en dan aantoonen, dat die grond, en het geen uit denzelven wettiglijk wordt afgeleid, voldoende werkt, tot verontschuldiging der beide genoemde persoonen. De grond van 's Heilands verdeediging is deeze: *God wil barmhartigheid en niet offerande* (**). Daar God beide in zijn Woord gebiedt, is het zeker, dat God die beide wil; derhalven is de zin dier woorden: God wil barmhartigheid boven offeranden. Wanneer, des, de omstandigheden eischen, dat men keuze doe, om, of met verzuim van godsdienstplechtigheden, barmhartigheid, of met verzuim van barmhartigheid, godsdienstplegtigheden te oefenen, als dan moet de oefening van barmhartigheid de voorkeur hebben. Trouwends, dit was ten allen tijde Gods verklaarde wil (††). Eene aanmerking van groot gewigt. Het vleeschlijk Israël dacht en deed anders. Dit is niet zeer te verwonderen. Het valt gemaklijker, de voorhuid van 't vleesch, dan die des harten te besnijden, — de handen, dan het hart en den wandel te reinigen, — zijn vee, dan zich zelven den Heere op te offeren. Dan, daar de zedelijke pligten in Gods heiligheid, in 's menschen staat, en betrekkingen tot God, tot zijne medeschepselen, en zichzelven, gegrond zijn, is het buiten tegenspraak, dat God niet alzoo godsdienstplegtigheden eischt, als wel zedepligten; en dat, in gevallen, waarin men tusschen de eene en andere keuze moet doen, der oefening van zedepligten den voorrang toekomt. Zie, daar den grond van 's Heilands verdeediging.

„ Maar nu is de vraag, of deeze grond, en het geen uit denzelven wettiglijk wordt afgeleid, voldoende werkt, tot verontschuldiging van Achimelech en van David? — Letten wij eerst op David. Hij was zekerlijk in uitersten nood. Men behoeft, om dit te beseffen, geene Joodsche beuzelaarijen te baat te neemen. Ligtlijk begrijpt men, dat David, zonder zich van leeftogt te hebben kunnen voorzien, op de vlugt gegaan, nu moede en mat, en genoodzaakt, zijne vlugt om zijns levens wil spoedig voord te zetten, zich in den uitersten nood bevond. Het was thans voor hem, of brood, of de dood. — Letten wij

(**) Matth. XII: 7. Hosea VI: 6.

(††) Deut. VI: 3. Exod XIX: 5. 1 Sam. XV: 22. Ps. LI: 18, 19. Jes. I: 11, 12. Jer. VII: 21, 22. Hosea VI: 6. e.z.v.

wij op Priester Achimelech. Dees hield zich verzekerd, dat David, in 's Konings dienst, ter bevoordering van 's lands zaaken, genoodzaakt was, met zulk een buitengewoonen spoed te reizen, dat hij zich geen oogenblik langer, dan even noodig was, mogt ophouden; weshalven hij zich, in deeze omstandigheid, oordeelde in het geval van uiterste noodzaaklijkheid te zijn. Op deeze gronden meende de Priester, dat hij David van die toonbrooden mogt geeven, en David, dat hij die mogt neemen en eeten, — en zulks te meer, om dat heden, op den Sabbath, versche brooden in de gouden schotelen, op de tafel der toonbrooden, gelegd werden, waar door de oude brooden tot spijze werden voor de Priesteren. — Uit dit alles volgt, dat hier tegen over elkander stond, — of de Priester deeze brooden, die naar de Wet alleen door de Priesteren mogten gegeeten worden, aan David zou weigeren, en daar door hem en zijn gezelschap, en de hoogwigtige belangen van het Rijk, in de uiterste ongelegenheid storten: — dan of hij David, om dit onheil voor te komen, deelgenoot van het Priesterbrood zou maaken. — Billijk verkoos hij het laatste; weetende, dat God barmhartigheid wilde, boven offerande."

Verzameling van Leerredenen, door A. DRYFHOUT, *A. L. M. Ph. et Th. Dr. Lid van verscheidene geleerde Maatschappyen, Secretaris van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, en Predikant te Middelburg. Te Middelburg, by* P. Gillissen en Zoon, 1788. *Behalven het Voorbericht*, 302 *bladz. in gr. octavo.*

Naer de inrichting van den Predikdienst te Middelburg, moet 'er in de twee Avondbeurten, op Dingsdag en Donderdag, door denzelfden Predikant, één Hoofdstuk der Heilige Schrift, in twee deelen afgehandeld worden; waer door men alle de Schriften, zo des Ouden als des Nieuwen Testaments, in den tyd van ongeveer drie-en-twintig jaren, agtervolgende, den Volke ontvouwt. Van dit zogenaemd *Kapittelprediken* levert ons deze Verzameling ene proeve, daer de Eerwaerde *Dryfhout* in dezelve zyne Leerredenen, over Jes. LX, Zach. XIII, Matth. II, en Joh. VII, gemeen maekt. Ze behelzen ene beknopte verklaring dier Hoofdstukken, en aendrang van het leer-

 za-

zame in dezelven vervat; het welk zyn Eerwaerde met zulk een onderscheidend oordeel uitvoert, dat deze zyne manier van behandeling hare wezenlyke nuttigheid hebbe; des zyne Leerredenen met vrucht gelezen kunnen worden. —— Het inzien en nagaen van 's Mans aenmerkingen, over de aloude voorzeggingen aen Israëls Volk gedaen, bepaelde ons bykans terstond, om dezen tot een stael zyner denkwyze over te nemen; en 't komt ons voor, dat derzelver plaetzing van dienst kan zyn, om zommigen onder 't oog te brengen, wat men daeromtrent hebbe gade te slaen, op dat wy ons, gelyk hy zich uitdrukt, „ noch door losse bespiegelingen, noch door „ vooroordeelen, noch door 't gezag van anderen, van „ 't smalle spoor der waarheid laaten aftrekken: daar het „ toch onze eenige bedoeling moet zyn, de meening van „ den H. Geest in het woord te treffen." Ter bevorderinge hiervan, laet hy, in zyne eerste Leerreden, over Jesaia LX, enige aenmerkingen, nopens dit onderwerp, vooraf gaen, welken hy tot zyn byzonder beoogde aenvoert; maer die tevens van een algemeen nut, in 't lezen der Prophetische Schriften, kunnen zyn. Hy stelt dezelven indezervoege voor.

„ *Vooreerst* merk ik aan, dat het *voornaamste en eerste oogmerk* dier Voorzeggingen geweest zy, om de Israëllers zelven nuttig te zyn in de bevoordering van hunne weezenlyke belangens: om hen aan te spooren tot een bestaan en gedrag, overeenkomstig het Verbond, dat de Heer met hen hadde opgerigt, en de bedeeling der genade, waarmede zy bevoorregt waren. Dit is in 't byzonder waar, gelyk de groote *Lowth* te regt aanmerkt (*), ten aanzien van die Voorzeggingen, dewelke door de aankondiging van de heilrykste beloften of ontzaglykste bedreigingen dienden, om het volk te vertroosten of te verschrikken. Dit vertrouwe ik dat van geenen onbevooroordeelden Leezer kan, of zal, in twyfel getrokken worden. Wanneer derhalven in zoortgelyke voorspellingen geene duidelyke kenmerken gevonden worden, dat dezelve op laatere dagen zien, is niets natuurlyker, dan dat men dezelve op der Jooden lotgevallen toepasse; en wel bepaaldlyk op die, dewelke het naast komen aan den leeftyd van dien Propheet, die dezelve verkondigd heeft: in zo ver ze namentlyk daarop betrekkelyk kunnen gemaakt wor-

(*) De Poesi S. Hebr. Præl. 20. p. 263. Ed. Oxon.

worden. Want veelmaalen neemen de Propheeten, van uitwendige verlossingen spreekende, daaruit aanleiding, om tevens te handelen van die uitneemende verlossing, die Vorst Messias in 't laatste der dagen zoude aanbrengen, als zynde dit de eenige grondslag van alle weldaaden, die God immer aan zyn volk beweezen heeft.

„*Ten tweeden* merk ik, op het voetspoor van denzelfden grooten *Lowth* (†), aan, dat de Propheeten, in zoortgelyke voorzeggingen, om het volk te vertrooSten of schrik in te boezemen, zig veelal bedienen van verscheidene beeldtenissen en het opeenstapelen van uitvoerige beschryvingen, om de blyde en treurige lotgevallen van een volk, op eene zielroerender en treffender wyze, voor te stellen. Dit heeft in 't byzonder plaats in stukken, die in dichtmaat geschreeven zyn, gelyk dit van ons text-cap., onzes erachtens, meer dan waarschynlyk is; al wilde men dit, aan den evengenoemden geleerden Bisschop van *Londen*, niet toestemmen, met betrekking op 't gansche boek van *Jesaias* voorzeggingen. Hieruit volgt; dat men zig in zoortgelyke voorspellingen niet angstvallig moet verpyningen, om alle uitdrukkingen en spreekwyzen van elkanderen te onderscheiden: dewyl de laatste dikwyls dienen; of om de eerste op te helderen; of om den styl verhevenheid, luister, kragt en achtbaarheid by te zetten. Men heeft dus in zulke Godspraaken voornamentlyk maar te letten, gelyk de doorkundige *Lowman* (§) opmerkt, op het *oogmerk* en de *meening* der voorzegging in 't *algemeen*; en wat het *geheel*, met zigzelve vergeleeken, ons beschryft. En dit is, zoo het ons voorkoomt, eene aanmerking, welke, mits men dezelve niet te ver uitstrekke, eens ieders goedkeuring zal wegdraagen, die zig eenig denkbeeld vormt omtrent het vuur van eenen Redenaar; vooral van eenen Dichter; allermeest van eenen Oosterling, wanneer hy het gemoed zyner hooreren of leezeren zoekt te treffen.

„Onze *derde* aanmerking is, dat de Heer, in eene menigte van voorzeggingen, de heilrykste *belofien*, en de schrikbaarendste *bedreigingen* gedaan heeft aan zyn oud Volk, waarin Hy den *bloei* van deszelfs kerk- en burgerstaat, op 't allerluisterrykste, met de leevendigste trekken, afteekent, of deszelfs *verwoesting* en *ondergang* met de

(†) l. c.

(§) In zyne verklaaring over de *Openb.* van *Joh.* C. XIX. 21.

de aakeligste verwen afmaalt: die veelal, zoo niet altyd, VOORWAARDELYK moeten opgevat worden, of schoon zulks daar by niet vermeld word. Dit zou ik, met den beroemden *Witsius* (†), door eene meenigte voorbeelden kunnen staaven. Dan waartoe hierover uitgebreid, daar de Heer, volgens *Jer.* XVIII: 7-10, zelf verklaart: *In een oogenblik zal ik spreeken over een volk en over een koningryk* enz. (**).

„ En hier uit volgt onze *vierde* en laatste aanmerking: dat, wanneer 'er in eene voorzegging, aan 't Joodsche Volk gedaan, *kenmerken* gevonden worden, die ons aanwyzen, dat dezelve op *hunnen staat*, in de *naast volgende tyden*, toepasselyk zy, men dezelve niet op *laatere dagen*, op *de tyden van 't Nieuwe Testament*, zonder ligtvaardigheid, mag brengen, al is het dat men de *juiste vervulling* van dezelve, in dien tyd, waarop de kenmerken ons wyzen, niet kan aantoonen. Dit immers kan veroorzaakt worden, *of* door gebrek aan genoegzaame gedenkstukken van die oudheid; denk, by voorbeeld, aan voorzeggingen, die op de *Moabiten*, *Edomiten* en zoortgelyke volkeren, *of* op de tyden der *Maccabeen* zien; *of* om dat zulk eene voorspelling, of schoon dit niet gemeld staat, *voorwaardelyk* was: wanneer, dit laatste plaats hebbende, gelyk in zeer veele gevallen, de uitkomst, zoo als bekend is, aan dezelve niet kan beantwoorden. Denk maar alleen aan de prediking van *Jonas* te Ninevé: *nog veertig dagen, en Nineyé zal omgekeerd worden.*"

Zyn Eerwaerde brengt deze algemene aenmerkingen byzonderlyk over op zyn Text-capittel Jez. LX, 't welk zommigen verklaren, als lynrecht slaende, op den *heerlyken kerkstaet in 't laetste der dagen;* terwyl anderen van oordeel zyn, dat men hier hebbe te denken, op de herstelling van Juda's Kerk- en Burgerstaet, na de verlossing uit de Babylonische gevangenis; welk laetste gevoelen ook onze Uitlegger omhelst, nadien de daer in voorkomende *kenmerken* hem, zyns oordeels, hier toe bepalen. Hy brengt ons deswegens het volgende, dat wy echter, om dit Artykel niet te uitvoerig te maken, hier en daer wat zullen inkorten, onder het oog.

„ 1. Elk, die dit Hoofdstuk met behoorlyke aandacht leest

(†) Vid. in Miscell. Sacr. L 1. C. 15. §. 41. seqq.

(**) Vergel. hier mede Jer. XII: 15-17. Jes. XLVIII: 18, 19. Ps. LXXXI: 14. seqq.

leest en herleest, zal moeten toestemmen, dat overal van *Jeruzalem*, als den zetel van den waaren en openbaaren Godsdienst, alwaar de Heer alleen zyn volk, de kerk, vergadert, in 't zelve gesproken wordt. ——

„ 2. In alle Godspraaken, niet alleen die op den heerlyken kerkstaat in 't laatste der dagen zien, maar ook in die, in welke de *toebrenging der heidenen*, in het begin van de dagen des Nieuwen Testaments, voorspeld wordt, is overal de belofte, en dit brengt de natuur der zaake mede: dat *het licht der kennisse* en der *waarheid over hen zal opgaan*. Dit, vertrouw ik, zal my elk kundig Bybelminnaar toestemmen. Maar hoe strookt hiermede, dat, wanneer de belofte, in dit Hoofdstuk gedaan, vervuld zoude worden; *des Heeren licht* alleen *over Jeruzalem*, zyn Volk, *zal opgaan*; maar *duisterheid de aarde bedekken, en eene dikke donkerheid de volkeren?* vs. 2. Is dat eene belofte aan, en een kenmerk van den heerlyken kerkstaat, of van dien des Nieuwen Testaments? Zie ook vs. 3. Voorzeker dit bepaalt onze aandacht tot Juda's Volk, na de wederkeering uit Babel in Canaan (††).

„ 3. Op *deezen* tyd ook, en niet op *eenigen tyd van 't Nieuwe Testament*, past, onzes erachtens, vers 9. dat *de scheepen van Tharsis hunne kinderen van verre zouden brengen:* want onder 't Nieuwe Testament is de kerk van *Christus* nimmer tot eene plaats bepaald geweest. Zie ook vers. 4. en nederwaarts.

„ 4. En dat ik kortheidshalve niet spreeke van 't geene vs. 7. *van de rammen van Nebajoth*; vs. 12. *van volkeren, die Juda niet zouden dienen;* vs. 13. *van de herbouwing des Tempels*, getuigd wordt; en verscheidene andere spreekwyzen en byzonderheden, die in dit Hoofdstuk voorkomen, welke men niet, dan zeer gedrongen, en oneigenlyk, van de Kerk onder 't Nieuwe Testament verklaaren kan: zoo wil ik, *eindelyk*, de beslising van deeze zaak volvaardig aan het wel- en onzydig wikkend oordeel myner Leezeren overlaaten, op welk een tydperk des Heeren eigene verklaaring ons wyst, vs. 15. vergel. met vs. 10. Is de beschryving vs. 15. *in plaatze dat gy verlaaten en gehaat zyt geweest, zoo dat niemand door u heenen ging:* is, zeg ik, deeze beschryving niet veel eenvoudiger en natuurlyker, als men dezelve opvat van *Jeruzalem*, toen de Jooden te Babel in gevangenis waren; dan

(††) Vergel. maar alleen Ps. CXLVII: 19, 20.

dan van de kerk onder 't Nieuwe Testament, ten tyde van deeze of géene *vervolginge*? Kan men dan van dezelve gevoeglyk zeggen: dat ze zoo *verlaaten* en *gehaat* was, dat 'er *niemand door heen ging*? Maar in 't byzonder, hoe kan God, ten aanzien van de kerk, zelfs in eenen weg van de *sterkste beproeving*, volgens vs. 10. zeggen: *in myne verbolgenheid heb ik u geslagen*? Dit is in volle kragt waar, van 't Joodsche Volk, toen de Heer het aan de *Babyloniers* heeft overgegeeven; maar past dit op de *kerk onder 't Nieuwe Testament*, ten tyde van derzelver *verdrukking*? Wie zal dit zeggen? - Vloeit niet alle loutering van 's Heeren Volk uit liefde voort?"

Dit alles bepaelt ons, zynes agtens, ten duidelykste tot het tydperk van der *Jooden optogt uit Babel naer Canaän:* intusschen betwist hy anderen de vryheid niet, om hier op latere dagen te denken; doch hy ziet 'er geen noodzaeklykheid toe; of schoon het hem niet mogelyk zy, de vervulling der belofte, in alle deelen, in dien vroegeren tyd aen te wyzen. Edoch zulks baert geen zwarigheid; dewyl men deze belofte als *voorwaerdlyk* heeft te beschouwen; en 't goed gedrag der Jooden, terstond na hunne wederkeering, ons genoegzaem doet zien, waerom wy wel de *beginzels*, maer niet de *volkomen vervulling*, dezer belofte kunnen aentoonen.

„ Misschien zal iemand (vervolgt hy,) hier echter nog denken, *Openb.* XXI en XXII, vinden wy, in de beschryving van 't *Nieuwe Jeruzalem*, geheele gedeeltens uit deze voorzegging aangehaald. Hieromtrent merk ik slechts aan, *voor eerst*, dat *Johannes* zig niet op *Jesaias* beroept; noch op eene of andere wyze verklaart, *dan zal geschieden*, of *vervuld worden*, 't gene door *Jesaias* gezegd is. Hy *zinspeelt* derhalven maar alleen op 't gene hier voorkomt; en dus legt 'er geene de minste kragt van bewys in, dat *Jesaias* 't zelfde *Jeruzalem* met *Johannes* moet bedoelen. Dit zal my een ieder gereedlyk toestemmen, die de regelen der uitlegkunde eenigzins verstaat. *Ten tweeden*, het komt my, behoudens beter oordeel, nog 't waarschynlykste voor, dat *Johannes*, in de aangehaalde plaats, niet den *heerlyken kerkstaat*, in 't laatst der dagen; maar den *staat der heerlykheid*, na de voleindiging der eeuwen, beschryft."

Oude en tegenwoordige Staat van de Godsdienstplichten, Kerkzeden en Gewoontens van alle Volkeren der Waereld, van de Schepping tot op heden. Eerste Deel. Versierd met fraaije Plaaten. Te Amsterdam, by H. Gartman, W. Vermandel, *en* J. W. Smit, 1787. *Behalven het Voorbericht*, 384 *bladz. in gr. octavo.*

Een beknopt denkbeeld te geven, van den ouden en tegenwoordigen Staet der Godsdiensten van alle Volken, is, naer luid van 't Voorbericht, de voornaemste bedoeling des Opstellers van dit Werk. Hier toe vangt hy aen met de Godsdiensten van Asia, en handelt, in de eerste plaetze, over den Godsdienst der Aertsvaderen; waer op natuurlyk volgt ene overweging van den ouden Godsdienst der Jooden, en voorts van den hedendaegschen Godsdienst dezes Volks. Daer benevens komt wyders ene beschouwing van de Godsdiensten der Egyptenaaren, Babyloniers, Karthagers en Tyriers; mitsgaders van die der oude Arabieren, Persiaanen en Meders, Scythen, Tartaren, der Volken der Noordsche Gewesten en der Chineezen; als mede van die der Volken in de Oostindiën en 't Ryk van den grooten Mogol. —— Na dus het oog op Asia gevestigd te hebben, doet ons de Autheur de Godsdiensten van Afrika gadeslaen, en wel byzonder dien der inwoonders van Nigritie, der Guineezen en der Beniers; der ingezetenen van Congo-Angola, der Guaguas en der Kaffers; der Monomotapaanen, der inwooneren van Agag enz. der Sofolaanen, der volken van Quilimanca, Lorango en Quizungo; dien der Ethiopiërs en Socotoraanen; benevens dien der ingezetenen van Madagaskar en der Canarische Eilanden. —— Verder schikt de Autheur zyn derde Boek ter voordragte van de Godsdiensten in Europa, plaetzende aan 't hoofd den ouden Godsdienst der Grieken, gepaerd met dien der Romeinen: waerby vervolgens in overweging komt de Godsdienst der Batavieren en verder Noordlyke Volkeren in Europa. Op het afhandelen van de Godsdiensten dezer Volken, gaet hy over ter beschouwinge van een meer verlichten en beter gevestigden Godsdienst, geschikt voor alle Volken over den ganschen Aerdbodem, te weten, dien door *Jezus Christus* verkondigd. Een kort verslag van den algemeenen inhoud der Euangelieleere gegeven hebbende, handelt hy over den Godsdienst der eerste Christenen,

en hecht daeraen een bericht van de Scheurmakers in de eerste Christen-Kerk. Ter dier gelegenheid slaet hy ook het oog op *Muhamed*, als den voornaemsten bestryder en vervalscher van den Christelyken Godsdienst; te meer, daer de vinding en uitbreiding dier Leere ene van de merkwaerdigste gebeurtenissen is, welken geduurende de eerste eeuwen der Christenen voorgevallen zyn. Vervolgens gaet hy na, de voornaemste lotgevallen van den Christelyken Godsdienst, zedert de regeering van *Constantinus den Grooten*, tot aen de zestiende Eeuw: by welker ontvouwing hy inzonderheid stil staet op den aenwas van de magt der Roomsche Kerke, en het vermenigvuldigen der plechtigheden in dezelve. Zulks geeft hem aenleiding, om voorts te handelen over de Geestlyke Ordens in de Roomsche Kerk, waerop hy nog ene beschryving van de voornaemste Feestdagen, en een bericht van de Sacramenten der Roomsche Kerke, ten besluite van dit eerste Deel, laet volgen. —— Wanneer men de uitgebreidheid van dit plan, en de menigvuldigheid der onderwerpen, nagaet, kan men 'er terstond uit afleiden, dat het den Autheur niet mogelyk was, dit alles in een zo kort bestek onderscheidenlyk te behandelen. Men wagte hier des gene breedvoerige onderrichting, maer alleen ene oppervlakkige beschryving dier Godsdiensten, en van etlyke byzonderheden, daertoe behoorende; welke hare nuttigheid kan hebben voor dezulken, dien 't niet gelegen komt zich meer uitgewerkte Geschriften over dit stuk eigen te maken. —— Zie hier zyn verslag, wegens de inrichting van de Orde der Jesuiten, door Paus *Paulus* den III gevestigd, en door Paus *Clemens* den XIV, geheten *Ganganelli*, vernietigd.

„ De Jesuiten noemden zig, zegt hy, een orde van Priesters, en verschilden niet van andere Kerkelyken, noch in kleding, noch in levensmanieren. Hunne bedoeling was alleenlyk de zaligheid der zielen te bevorderen. Ten dien einde predikten zy, onderwezen de jeugd, gaven openbaare lessen, schreven en redentwistten tegen de ketters. Het geheele genootschap bestond uit vier soorten van leden: naamlyk uit nieuwelingen, leerlingen, geestlyke en waereldlyke medehelpers, en aangenomene leden. De nieuwelingen bleven twee jaaren in hun stand, na verloop hier van wierden zy toegelaaten om in de orde te treeden. De leerlingen paarden met hunne letteroefeningen eenige godsdienstige verrichtingen. De gees-

te-

telyke medehelpers boden de hand aan de aangenomene leden, en volvoerden de amptsverrichtingen. De tydelyke medehelpers deeden alleenlyk geloften, om voor de belangens van het genoodschap zorge te draagen. De aangenomene leden moesten vier plechtige geloften aannemen, als kuischheid, armoede, gehoorzaamheid, en naar alle bewoonde gewesten trekken, waar de Paus hen geliefde te zenden. Zy hadden kloosters voor de aangenomene leden, en derzelver medehelpers; collegien voor de leerlingen, en proefhuizen voor de nieuwelingen. De geheele orde wierd door een Generaal bestierd, welke vier byzitters had. Hy was het, die de Rectoren en Superieuren van huizen, provintiaalen, visitatoren en kommissarissen aanstelde.

„ In 't jaar 1543 telde men 80 Jesuiten; 1545 hadden zy 5 huizen; in 1549 reeds 2 provintien; in 't jaar 1555 (het jaar waarin *Ignatius Lojola*, de Stigter der Orde, stierf,) bezaten zy 12 provintien; in 1608 hadden zy 29 provintien, 2 onder-provintien, 21 geordende huizen, 293 collegien, 33 proefhuizen, en 10,581 leden. De naamlyst, in 't jaar 1709 te *Rome* uitgegeven, begroot het geheel op 35 provintien, 2 onder-provintien, 33 geordende kloosters, 578 collegien, 48 proefhuizen, 88 kweekschoolen, 160 residentien, 106 zendingen, en in 't geheel 17,655 leden.

„ Geen orde onder de Roomsche Geestelykheid heeft zulk een beroemden naam verworven, als die der Jesuiten, haare zendingen in de *Indiën*, die zo menigmaal van een goed gevolg geweest zyn, haare uitgebreide kunde in alle weetenschappen, en het geen haar byzonder vermaard maakte, was de schrandere ontdekking van de natuurlyke bekwaamheid eenes jongelings: de wiskunstenaar CLAVIUS strekt daar van onder duizenden ten voorbeelde. Deze jongeling, tot alle andere weetenschappen onbekwaam, stond op het punt van uit het collegie gestooten te worden, wanneer een der Jesuiten den inval kreeg, om zyne vatbaarheid voor de Meetkunde te toetzen; dit was de waare toon van zyne neiging aangeroerd; CLAVIUS wierd, onder het geleide van zyn Meesters, een der grootste wiskunstenaars zyner eeuwe.

„ De rede der vernietiging van hunne orde is, zo men voorgeeft, haare indringing in de staatkunde der Hoven, haare te yverige verkleeftheid aan het Pauselyk gezag, waarin zy geen de minste inbreuk wilden dulden; of liever

ver de haat der overige Geestelyke ordens, die uit nyd, wegens hunne haar te boven ſtreevende geleerdheid, waar door zy alles tot zig lokten, en de meeste voordeelen genooten, onophoudlyk haaren ondergang bewerkten.

„ De waarlyk uitmuntende GANGANELLI (*), een man, die de verdraagzaamheid, met zyn uitgebreid verſtand, de nedrigheid, met zyn verheven carakter als Paus, en de beſcheidenheid, met zyn doordringend oordeel, altoos gepaard deed gaan: —— die man, welke zelfs de achting van zo veele Proteſtantſche Geleerden en aanzienlyke Leeraars heeft verworven, vernietigde deeze orde; niet uit overtuiging van haar onchristlyk wangedrag; neen, maar om de kerk voor ſcheuring te behoeden, en verſcheidene Roomsch-Catholyke Vorſten, die haare vernietiging begeerden, niet te beledigen. —— Hy heeft de vernietiging dezer orde, volgens de levensgeſchiedenis, die in druk uitgegeven is, niet met genoegen ondertekend; ſchoon die ondertekening, misſchien, de oorzaak van 's mans, voor de verlichte waereld, te ontydigen dood geweest is."

(*) Een keurlyke Verzameling van Brieven deezes grooten Mans zyn nog voorhanden, by den Drukker deezes *J. Tintema*, in IV Deelen, in gr. 8vo.

De inwendige Razerny, of drift tot Zelfmoord, als eene wezenlyke Ziekte beſchouwd; met oorſpronglyke Waarneemingen en Aanmerkingen bevestigd, door L. AUENBRUGGER, *Med. Doct. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met verſcheide Aantekeningen vermeerderd, door* L. NOLST, *M. D. Lid van het Bataafsch Genootſchap. Te Dordrecht, by* J. Krap, A. z. 1788. *In gr. 8vo.* 129 *bl.*

De Schryver onderzoekt in dit Geſchrift de oorzaaken, kentekenen, en geneeswyze, deezer inwendige Razerny, voor zo verre dezelve een voorwerp der Geneeskunde uitmaakt, en dus uit lichaamlyke oorzaaken ontſtaat. —— En in dit opzicht kan dit Werkje voor den Geneesheer van nut zyn, te meer, daar de Schryver zyne redeneeringen, door eigen Waarneemingen, opheldert en betoogt. —— De Heer L. NOLST, Geneesheer te *Rotterdam*, de Vertaaling van dit Geſchrift op zig genoomen hebbende, heeft 'er verſcheiden zeer nuttige Aanmerkingen bygevoegd, die wy met genoegen geleezen hebben.

Ver-

Verhandelingen van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte te Rotterdam. Agtste Deel. *Te Rotterdam*, by D. en A. Vis, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 180 *bladz. in gr. quarto.*

Een drietal van Prysverhandelingen, over drie onderscheiden Voorstellen, maakt grootlyks den inhoud van dit Deel uit. Het eerste Voorstel betreft de schaadlyke uitdampingen. „ Welke is (wordt 'er gevraagd) „ de aart van de verschillende, schadelijke en verstikken- „ de uitdampingen van Moerassen, Secreeten, Riolen, „ Gast- of Zieken- en Gevangenhuizen, Mijnen, Put- „ ten, Graven, Wijn- en Bierkelders, doove Koolen „ etc.? En welke zijn de beste middelen en tegengif- „ ten, om de schadelijkheid dier Uitdampingen, naar „ haaren verschillenden aart, te verbeteren en de ver- „ stikten te redden?" Het antwoord der Heeren *M. van Marum*, en *A. Paets van Troostwyk*, op deeze Vraag, heeft de toegezegde Gouden Medaille behaald. —— Het tweede Voorstel, raakende de Geneeskonstige Electriciteit, luidt aldus. „ Welken invloed heeft de Natuurly- „ ke Electriciteit, en derzelver verschillende verdeeling „ in onzen Dampkring op gezonde en ziekelijke Lig- „ chaamen? In welke ongesteldheden en ziekten is de „ konstige Electriciteit dienstig tot geneezing of verlig- „ ting? Op wat wijze werkt zij tot dat einde? En „ welke is de beste manier om 'er zig met dat oogmerk „ van te bedienen?" De Heeren *A. Paets van Troostwyk* en *J. R. Deiman* hebben, op hunne beantwoording dier Vraage, den Gouden Eerprys ontvangen. —— Natuur- en Geneeskundigen vinden, in de Verhandelingen over beide deeze Voorstellen, eene reeks van opmerkingen en proefneemingen, welken hun in deeze stukken kunnen voorlichten, en ter handleidinge tot verdere naspooringen strekken; waarvan ze zig voorts in 't behandelen veeler Lyderen met vrugt kunnen bedienen. —— Een derde Voorstel, hier insgelyks beantwoord, is van een anderen aart; men vraagt: „ Zijn 'er eenige natuur- „ lijke of andere Hinderpaalen, die het ondoenlijk zou- „ den maaken, om een Kanaal te graaven van 's Herto- „ genbosch af tot aan of nabij de Steden Maastricht of „ Luik, het geen bevaarbaar en voldoende zijn zou, „ ter vervoering van allerlei Koopgoederen, welke in

„ onze Zeehavens ontfangen worden; zoo neen, welk zou „ daar toe het beste en meest uitvoerlijke Plan zijn; welke „ kosten zouden 'er toe vereischt worden; en welke „ voordeelen zouden ons Land en de Koophandel daar „ uit trekken kunnen?" Het hierop ingekomen Antwoord, van den Heer *Hendrik Verhees*, is, schoon 'er eenige bedenkingen tegen zyn Plan gemaakt wierden, egter geoordeeld, in zo verre aan de eischen en bedoelingen van het Genootschap te voldoen, dat het Genootschap hem de Gouden Medaille hebbe toegeweezen. Ter oorzaake van de bedenkingen, tegen des Schryvers Plan geopperd, heeft men wyders goedgevonden, het gevoelen van andere kundigen deswegens te hooren; en het by die gelegenheid voor en tegen aangevoerde, als een Aanhangzel, by deeze Verhandeling te plaatzen, om dezelve daar door zo veel te volmaakter en algemeen nuttiger het licht te doen zien. —— Laatstlyk wordt ons hier nog medegedeeld een berigt, wegens de uitwerkingen van den Donder op een Oostindisch Schip, 't welk de Heer Mr. *D. Radermacher* het Genootschap toegezonden heeft, volgens een extract uit het Journaal van dat Schip. Zyn Wel Ed. Gestrenge merkt uit dat verhaal byzonder aan, dat meest alle de Lyders, die 'er van getroffen waren, niet slegts door kneuzingen, beenbreuken en verbrandingen, maar inzonderheid door bloedspuwing en verlammingen aangedaan zyn geweest. „Het „ schijnt, zegt hy, dat men deze uitwerkingen niet al„ leen hebbe af te leiden van het verbreekend geweld, „ dat door den Electrieken schok, en van de branding, „ die door het vuur van den Blixem en Donder word „ voortgebragt, maar ook van het ijdel of luchtledige, „ dat 'er geboren word, ter plaatse, alwaar zij uitbor„ sten, waardoor de bloedvaten der longen en hersenen, „ plotsling van de ondersteunende drukking der lugt be„ roofd, door de schielijke en geweldige uitzetting van „ het bloed verbroken worden, en dus uit- en inwendig „ uitstortingen van bloed veroorzaaken." Voorts geeft hem dit ongeval aanleiding, om op nieuw het gebruik van Afleiders op onze Schepen aan te pryzen: en daar benevens, op de melding dat een voorafgaande stortregen het Schip en Tuig waarschynlyk tegen den brand behoed had, voor te slaan, om, by een opkomend Onweder, terstond natte Touwen, van de toppen der Masten, en van de einden der Raan, tot in het Water te laaten af-

hau-

hangen, en vervolgens het Tuig en Schip zo nat te maaken, als doenlyk zy. 'Er is althans, zyns oordeels, reden genoeg, om, in tyd van nood, dat eenvoudig middel te beproeven: en hy acht het, ter bevestiging van zyn gezegde, niet ondienstig 'er by te voegen het volgende

Extract uit een Brief, geschreven uit Lisbon, *den* 11 *April* 1787, *aan boord van 's Lands Schip* THETIS:

„ Negen dagen door contrarie wind in Duins gelegen hebbende, liepen wij vervolgens, met eene gunstige gelegenheid het Kanaal in, doch twee dagen daarna kreegen wij weder contrarie wind en storm, welke met tusschenpoozing van eenen dag elkander volgden, en ons en het Schip veel deeden lijden; dit duurde tot de nagt van den eersten April, wanneer het dood stil werd, met eene regenachtige lucht; —— tegen drie uuren in den nagt kwam 'er op het alleronverwagtst een zwaare Blixem, onmiddelijk door eenen verbazenden Donderslag gevolgd, welke onze groote steng en Bramsteng geheel verbrijzelde, onze Mast op verscheide plaatsen scheurde, tusschen deks in de stuurboords voorhut alles kort en klein maakte, een zwaare knie dwarsch door sloeg, en de ijzere bouten meer dan 5 duim uitdreef, een geheel stuk der Wegering mede neemende, vervolgens een gat van 6 voeten onder en boven de Rust maakte, en het geheele Boort, aan stuurboort, ontzette, slaande onder anderen een houten nagel met zoodanig een geweld uit, dat het koper, waaronder dezelve zat, de figuur van een bol eenes hoeds kreeg, zijnde 'er, behalven dit, nog al verscheiden gaten in het Schip geslagen. Wij verbeeldden ons allen, dat het Schip zou springen, en riepen elkander reeds het laatst vaarwel toe; wij herstelden ons echter weder; maar de ongerustheid bleef ons bij, want de stank der smeuling was zoo sterk, dat wij vreesden dat het Schip in brand stond, waarom wij ook overal, waar wij konden, lieten spuiten, en niettegenstaande dit, hield de stank nog wel 14 à 16 uuren aan. Alle onze Compassen waren bedorven, en, hier door in groote verlegenheid zijnde, deeden wij nootschooten voor een Engelsch Schip, niet verre van ons zijnde, doch het zelve maakte zoo veel zeil, als mogelijk was, om weg te komen. Dus bleeven wij in het ongeluk, geene gelegenheid hebbende, door de dikke lucht, om observatien te

neemen; wij zworven aldus zonder Compasſen twee dagen; eindelijk ontdekten wij een Schip, ſnelden 'er naar toe, en noodzaakten het, met het Geſchut, ons te wagten. De Luitenant LEMMERS gong, ſchoon de Zee zeer hol ſtond, naar hem toe, alle onze Compasſen medeneemende, en bevond niet een goed, maar een zeer nabij, corrigeerde dezelve naar de zijnen, en wij vervolgden onze reis, enz."

Henr. Jani Arntzenii, Jcti in foro Groningano, Specimen de Origine et Progresſu Juris Belgici Civilis. Groningæ, apud *J. Dikema*, 1787. *Behalven het Voorwerk*, 155 *bladz. in gr. 8vo.*

Na eene korte Voorreden, over de Noodzaaklykheid van *den Oorſprong en den Voortgang des Vaderlandſchen Rechts* na te ſpooren, indien men zich wil in ſtaat ſtellen om onze tegenwoordige Wetten wel te verſtaan, te verklaaren, en toe te pasſen, verdeelt de geleerde Schryver zyn Werk in drie Hoofdſtukken, waarvan het Eerſte *eenige algemeene Aanmerkingen*, ter voorbereidinge tot de twee overige, bevat. — Het Tweede Hoofdſtuk handelt van *den Oorſprong en Voortgang van het Jus Municipale, of Landrecht.* —— Het Derde van *den Oorſprong en Voortgang van het Jus Urbanum of Stadrecht.*

In het Eerſte Hoofddeel geeft de Heer ARNTZENIUS eerst de bepaaling van den zin, welken hy, in dit Werkje, hecht aan de woorden *Jus Civile*, of *Burgerlyk Recht.* Hy neemt dezelve niet in de uitgeſtrektſte betekenis, maar verſtaat 'er door *die Rechten, welke in deeze Landen ingeſteld zyn, van dien tyd af, dat dezelve geweest zyn onder het gebied van Hertogen, Graaven en de Utrechtſche Bisſchoppen*; dus de vroegere Saliſche, Ripuariſche, Frankiſche en Frieſche Wetten aan haare plaats laatende (*). Daarop volgt een kort verſlag van de Volken, welke oudtyds deeze Landen bewoonden; derzelver onderwerping aan de Franken, en vervolgens aan het gebied der Duitſche Keizeren; de verdeeling der Landen in Graafſchappen en Hertogdommen, welke door Graaven en Hertogen beſtuurd werden, hoewel de laatstgenoemde waardigheid ten

(*) Bladz. 1, env.

ten tyde van KAREL DEN GROOTEN schyne opgehouden te hebben, en de Graafschappen alleen te zyn overgebleven (*). —— Daarna wordt gehandeld van de Magt der Graaven, van de onderdeeling van groote Graafschappen en kleinere, en der Graafschappen in het algemeen in *Honderdtalen* (†) en *Tientalen* (§), en de Rechtsmagt der Honderdmannen en Tienmannen (‡). —— Vervolgens wordt aangemerkt, hoe de Graafschappen, welke eerst alleenlyk geduurende het welbehaagen der Frankische Vorsten en der Keizeren bezeten werden, in vervolg van tyd den Bezitteren voor hun geheele leevèn geschonken, en ten laatsten ook van den Vader tot den Zoon overgingen, ja volstrekt erflyk wierden, terwyl ook de Graaven allengskens eene uitgebreider magt van de zwakheid der Keizeren verwierven, of ongevraagd aan zich trokken. —— Verscheidene kleinere Graafschappen werden, by wege van koop, geschenk, huwelyk of erfenisse, in één gesmolten, en vormden dus de grootere Graafschappen, als Gelderland en Holland, terwyl de Graaven met dit alles nog Leenmannen des Roomschen Ryks bleeven. —— Het geen van de Graaven gezegd was, wordt vervolgens ook toegepast op de Utrechtsche Bisschoppen, terwyl dit Hoofdstuk besloten wordt met een woord, raakende de Edelen van minderen rang, welken, schoon Leenmannen van den Keizer of den Graave zynde, in hunne heerlykheden een meer of minder uitgestrekt rechtsgebied oefenden (**).

Het Tweede Hoofddeel begint de Schryver met aan te merken, dat de oude Wetten der Franken en Saxen in de tiende en volgende Eeuwen allengskens den aart van *beschreven Rechten* verlooren, en gedeeltelyk in onbruik geraakten, gedeeltelyk wel behouden werden, maar onder de gedaante van *onbeschreven gewoonten*, bekend by de naamen van *oude Costumen*, *Landrecht*, enz. (††). —— De oorzaaken deezer veranderinge waren de woestheid en onkunde der tyden, geduurige oorlogen, verschil van Wetten, terwyl de Franken in hun land aan de verkiezinge van elken ingezeten lieten, naar welke Wetten hy wilde leeven en geoordeeld worden. Hier by kwam de toeneemende magt der Graaven, welken zich allengskens aan het gezach der Keizeren onttrokken. —— De Graaven

(*) Bl. 2, env. (†) *Centenæ.* (§) *Decuriæ* of *Decaniæ.*
(‡) Bl. 9, env. (**) Bl. 11, env. (††) Bl. 19, env.

ven hadden de magt niet om nieuwe Wetten te maken. Zy zaten enkel als Rechters, en wanneer zy over eenige voorkomende zaaken in twyffel geraakten, namen zy hunne toevlucht tot de zogenaamde *Judicia Dei*, of *Gods Oordeelen*, met welken naam men de proeven met heet of koud water, met gloeiend yzer, en het kampgevecht, betekende; of zy vergaderden eenen raad, wiens gevoelen zy vraagden, of keerden zich om onderrichting tot den Keizer (*). —— Dit duurde tot in de twaalfde Eeuwe, wanneer men weder begon de Oude Costumen in geschrift te brengen, en uit dezelve, zo veel mogelyk, een lichaam van Wetten te verzamelen, het geen verder uit het Roomsch-Keizerlyke en uit het Kerkelyke Recht voltooid werd. Doch deeze schikkingen en byzondere Wetten waren van geene verbindende kracht, ten zy ze door het Volk goedgekeurd wierden, terwyl ook somtyds het Volk zelve eenige Wetten voorstelde, maar welke dan de bekrachtiging des Graaven of des Bisschops noodig hadden (†). —— In Friesland alleen, dat zich toen nog verder uitstrekte dan het tegenwoordige Gewest van dien naam, konden de Graaven, vóór de Bourgondische tyden, nooit eenen vasten voet krygen. Het Volk zelve deed daar meest alles (§). In de nieuwe Wetten had het *Geestelyke* of *Kerkelyke Recht* (‡) een groot aandeel. Zaaken, welke, in die tyden, gerekend werden meer tot de Kerkelyke dan Waereldlyke Rechtbanken te behooren, by voorb., alles wat tot de huwelyken betrekking had, werden volgens hetzelve beoordeeld. Men gebruikte, evenwel, eenige voorzorg, om te beletten, dat deszelfs gezach, en de daarmede verknochte magt der Geestelyken, alles inslokte, tot dat, by de hervorming, dat gezach geheel werd afgeschaft, terwyl, nogthans, ook in het hedendaagsche Recht hierendaar eenig spoor van de oude gesteldheid der zaaken is overgebleven (**). —— Maar voornaamelyk werd het Roomsche Recht allengskens ingevoerd. De oude Saxische en Frankische Wetten waren niet gunstig voor de onbepaalde magt, na welke de Graaven stonden. Met het aangroeien van deezer vermogen en invloed werden, derhalven, die oude Wetten allengskens ter zyde gelegd, en het Roomsche Recht, het geen de volstrekte magt der

Vor-

(*) Bl. 21, env. (†) Bl. 26, env. (§) Bl. 33, env. (‡) *Jus Canonicum.* (**) Bl. 49, env.

Vorsten veel meer begunstigde, in derzelver plaatze gesteld (*). Evenwel had het Saxische Recht, omtrent het begin der dertiende Eeuwe, door EPKO VAN REPKOW, eenen Saxischen Edelman, byeen verzameld, en in het Latyn, onder den naam van *Speculum Saxonicum*, en daar na in zyne moedertaale, onder dien van *der Sassenspiegel*, uitgegeven, ook zynen invloed op de nieuwe schikkingen (†). —— Zo bleef het tot omtrent den tyd van KAREL DEN V, die zyn best deed om een veranderd Landrecht in te voeren, en ten dien einde vorderde, dat alle oude Costumen in geschrifte zouden gesteld, en hem toegezonden worden, *om die*, gelyk hy zich uitdrukte, *te doen visiteren, ende behoirlicken examineren, en by goede en rype deliberacie van Raide, op de voorsz. Costumen, ende de onderhoudenisse van dien, te ordonneren, ende in der rechtvaardigheyt ende redelicheyt, ende om de meeste welvairt, profyte ende commoditeit van onsen Vasallen ende ondersaten bevonden zal worden te behoeren.* Hy gaf van deezen eisch zeer schoonschynende redenen, doch men hield hem, niet zonder grond, verdacht, dat hy hiermede bedoelde de Privilegien en Voorrechten, op welke de Ingezetenen zich dikwyls tegen de indringende magt der Vorsten beriepen, in handen te krygen, en vervolgens de zodanige af te schaffen, welke hy oordeelde voor zyn gezach nadeelig te zyn. Zyn Zoon PHILIPS volgde zyn voorbeeld. Maar beiden misten hun oogmerk, ten minsten by de meeste Gewesten, alwaar men door hunne voorwendsels heen zag (§). Ondertusschen werd uit de in die tyden gemaakte Verzamelingen het hedendaagsche Landrecht voortgebragt, welks bronnen zyn. —— 1. Het oude Landrecht. —— 2. De oude Gewoonten of Costumen. —— 3. De Gewysden van vroegere tyden. —— 4. Eenige stukken uit het Kerkelyke Recht. — 5. Zeer veel uit het Roomsche (‡). —— Doch in het overneemen van het laatstgenoemde schynt men, volgens des Schryvers oordeel, deszelfs bedoeling niet altoos volkomen begrepen te hebben, waar van hy verscheiden voorbeelden bybrengt. — Tot een staaltje van zynen redeneertrant en schryfwyze (voor zo veel men over de laatste uit eene Vertaalinge kan oordeelen,) zullen wy een deezer voorbeelden overneemen. „ Wanneer by iemands „ overlyden geene nadere erfgenaamen zyn dan Broeders- „ of

(*) Bl. 53, env. (†) Bl. 56, env. (§) Bl. 59, env. (‡) Bl. 67, env.

„ of Zusters-kinderen worden deeze *by hoofden* tot de „ erfenis geroepen door *het Zutphensche Landrecht*, Tit. „ 17. Art. 3. *Het Overysselsche*, II D. Tit. 6. Art. 7. „ *Het Omlandsche*, III B. Art. 61. *Het Oldamptsche*, III „ B. Art. 85." [waarby men nog meer andere zoude kunnen voegen.] „ Dit komt my voor, zegt de Schryver, „ geschied te zyn door het kwalyk verstaan van eene „ plaats uit het Roomsche Recht, *Nov.* 118. *cap.* 3. al- „ waar JUSTINIANUS, spreekende van de erfopvolginge „ van zydelingsche bloedverwanten, een byzonder geval „ bepaalt, dat, naamelyk, wanneer, by iemands over- „ lyden, een Broeder van den dooden leefde, en nevens „ denzelven Kinderen van eenen reeds vroeger gestorven „ Broeder, deeze laatsten, nevens hunnen Oom, door „ het recht van plaatsvullinge *by staaken* tot de erfenis „ zouden toetreeden, en, derhalven, den Oom des Over- „ ledenen uitsluiten, schoon deeze, even als zy, in den „ derden graad ware. Dit hebben die van Zutphen over- „ genomen, *Landr. Tit.* 17. *Art.* 3. de Overysselschen „ *Landr.* II *D. Tit.* 6. *Art.* 7. de Omlanders *Landr.* III *B.* „ *Art.* 58. de Oldambters *Landr.* III *B. Art.* 84. Wat 'er „ gebeuren moest, wanneer 'er alleen Broeders Kinderen „ waren, is JUSTINIANUS met stilzwygen voorby gegaan; „ en men heeft daarom gemeend, dat, in dit geval, het „ oude Roomsche Recht in zyn geheel was gebleven, „ volgens welk zy niet, door het recht van plaatsvullin- „ ge in den tweeden graad overgebragt, maar in den der- „ den gelaten, en *by hoofden* tot de erfenis toegelaten „ werden. Zie *L.* 2. §. 2. *D. de suis et legitimis heredibus. L.* 14. §. 1. *in fine* C. *de legitimis heredibus.* Dit „ heeft ook den Zutphenaaren, Overysselschen, Omlanderen en dien van het Oldambt goedgedacht, welken „ hierin de *Glossen* der geenen, welken dit gevoelen voorstonden, schynen gevolgd te zyn. Want al van ouds „ hebben de opstellers der Glossen, zo wel als tegenwoordig, in dit hoofdstuk des Rechts stof tot twisten „ gevonden. Maar daarin hebben noch zy, noch de Uitleggers, welken hen gevolgd zyn, behoorelyk opgemerkt, dat alle oude rechten over de erfopvolging, „ door JUSTINIANUS, in het begin deezer *Novella*, worden afgeschaft. De volgende woorden van den Keizer „ zelven lyden geene andere uitlegging: *Wy willen, derhalven, dat alle vroegere, voor dit geval ingestelde, Wetten, geene kracht meer zullen hebben, en dat men in*

„ *het*

„ *het toekoomende alleen zal onderhouden*, *het geene wy*
„ *nu vastſtellen* (*). Het geval, derhalven, waarvan wy
„ ſpreeken, en dat door JUSTINIANUS is overgeſlagen,
„ moet niet uit het oude recht, (want dit was afgeſchaft)
„ maar uit deeze zelfde 118de *Novella*, door middel ee-
„ ner uitgebreidere uitlegginge, bepaald worden. En
„ die uitlegging moet men zoeken in het uitgedrukte ge-
„ val, wanneer, met mynen my overleevenden Broeder,
„ te gelyk kinderen van eenen voor my geſtorven Broe-
„ der tot myne erfenis geroepen worden. Deeze wil de
„ Keizer dat niet uit eigen hoofde, maar uit hoofde van
„ hunnen Vader, opvolgen (†), en dat zy niet uit hun
„ eigen recht, maar uit het recht huns Vaders, tot my-
„ ne erfenis komende, ook in deszelfs plaats en trap
„ overgebragt worden, en allen, die zich met hun in
„ gelyken graad mogen bevinden, b. v. hunnen Oud-
„ oom, uitſluiten, dat is, door het recht van plaatsvul-
„ linge, *by ſtaaken*, tot myne erfenis geroepen worden.
„ De natuurlyke billykheid is de reden en grondſlag van
„ deeze, zo wel als van alle inſtellingen van JUSTINIA-
„ NUS, over de erfopvolginge. Deeze wilde, dat, de-
„ wyl myne liefde jegens myne Neeven onderſteld wierd
„ voort te vloeien uit de liefde, welke ik mynen Broe-
„ der toedroeg, ook die Neeven uit eenen vooroverle-
„ denen Broeder, gerekend wierden het zelfde recht te
„ hebben om in het bezit myner goederen op te vol-
„ gen, het geen hun Vader zoude gehad hebben, indien
„ hy in leeven ware gebleven; en dat, derhalven, de
„ Neeven uit eenen vooroverledenen Broeder te gelyk
„ met hunnen Oom zouden erven. Maar dezelfde bil-
„ lykheid vorderde insgelyks, dat deezen Neeven geen
„ grooter recht wierd toegekend, dan hun Vader zoude
„ gehad hebben. Hieruit volgt van zelve, dat, indien
„ ſlechts een Neef uit mynen eerſten Broeder, en twee
„ uit eenen tweeden, my overleeven, deeze Neeven,
„ volgens de bedoeling van JUSTINIANUS, even groote
„ gedeelten van myne ervenis moeten ontvangen, als
hun-

(*) Het Latyn is: *Itaque prioribus legibus, pro hac cauſa po-ſitis, vacantibus, de cætero ea ſola ſervari, quæ nunc conſtitui-mus.*

(†) *Hos noluit Imperator ſuccedere ex propriâ perſonâ, ſed ex perſonâ patris ſui.* Het woord *perſona* hebbe ik hier niet duide-lyker weeten te vertaalen.

„ hunne Vaders zouden ontvangen hebben, indien zy
„ in leeven waren gebleven; dat is, volgens het recht
„ van plaatsvullinge *by staaken*. Ik zal nog drie bewy-
„ zen uit deeze zelfde *Novella* bybrengen, welke myn
„ gezegde volkomen betoogen. —— I. Het derde
„ Hoofddeel deezer 118 *Novella* heeft de Keizer in
„ deezer voege verdeeld, dat hy in het begin handele
„ van de erfopvolginge van Broederen te gelyk met Nee-
„ ven uit eenen vooroverledenen Broeder; daarna § 1.
„ van het geval, *indien de overledene noch Broeders*,
„ *noch Broeders-zoonen heeft nagelaten* waarin hy vervol-
„ gens allen, dat is te zeggen na Broeders-zoonen, *zy-*
„ *delingsche bloedverwanten tot de erfenis roept*. Wan-
„ neer men nu in het Begin het verzwegene geval be-
„ grypt onder het uitgedrukte, dan beantwoordt de § 1.
„ uit hoofde der tegenstellinge volmaaktlyk aan het Be-
„ gin. Want dan wordt in het Begin vastgesteld; *voor-*
„ *eerst*, dat tot myne erfenis nevens mynen my overlee-
„ venden Broeder geroepen worden, myne Neeven uit
„ eenen vooroverledenen Broeder; en dat, derhalven,
„ zy, die in den derden graad zyn, te zamen komen
„ met hem, die in den tweeden is: en *ten tweeden*, dat,
„ indien 'er alleen Zoonen zyn van meer dan éénen Broe-
„ der, en, derhalven, verscheidenen, welken zich in
„ denzelfden graad bevinden, deezen *by staaken* opvol-
„ gen. Hieraan, zegge ik, beantwoordt dan, uit hoof-
„ de der tegenstellinge, volmaaktlyk het geene wy § 1.
„ leezen. Want daar wordt, integendeel, vastgesteld;
„ *vooreerst* dat *vervolgens*, te weeten na Broeders-Zoo-
„ nen, *alle zydelingsche bloedverwanten*, *ieder naar rang*
„ *van zynen graad* (*) opvolgen, zodat niet een verdere
„ en een nadere te gelyk komen, maar *die van naderen*
„ *graad den overigen voorgetrokken worden:* en *ten twee-*
„ *den*, dat, *indien 'er verscheidene van denzelfden graad*
„ *zyn, de erfenis naar het getal der persoonen onder hen*
„ *gedeeld worde, het geen de Wet by hoofden noemt*. —
„ II. De Keizer, in het eerste Hoofddeel deezer Novel-
„ la, handelende over de erfopvolging in de nedergaande
„ lyn, slaat volkomen denzelfden wech in, als, in het
„ derde Hoofddeel, over de erfopvolging der zydeling-
„ sche bloedverwanten. Indien 'er een Zoon overblyve
„ met Kleinkinderen uit eenen anderen vooroverledenen
„ Zoon,

(*) *Secundum uniuscujusque gradus praerogativam.*

„ Zoon, roept hy deezen, te gelyk met hunnen Oom,
„ door het recht van plaatsvullinge, by staaken tot de
„ erfenis. Maar het andere geval, indien 'er alleen Klein-
„ zoonen zyn uit twee Zoonen, gaat hy hier voorby,
„ even gelyk in de opvolginge van zydelingsche bloed-
„ verwanten; ongetwyffeld daarom, dewyl dezelfde bil-
„ lykheid, welke eischte, dat de Kleinzoonen, met hun-
„ nen Oom te zamen komende, de plaats van hunnen
„ Vader vervulden, ook vorderde, dat, indien 'er alleen
„ Kleinzoonen uit verscheidene Zoonen waren, deezen
„ ook in dit geval de persoonen hunner Vaderen moes-
„ ten verbeelden, en, derhalven het verzwegen geval
„ van zelve beslist wierd door het uitgedrukte. En dee-
„ ze gelykheid van reden, in de opvolginge in de neder-
„ gaande lyn wordt goedgekeurd, en de Kleinzoonen uit
„ onderscheiden Zoonen, al zyn zy alleen, *by staaken*
„ toegelaten door de Uitleggeren, en met hun door de
„ Omlanders *Landr.* III. *B. Art.* 51. de Oldambters
„ *Landr.* III. *B. Art.* 78. De Overysselschen gaan het
„ geval stilzwygende voorby, ten zy men het wilde be-
„ trekken onder het woord *altyd. Landr.* II. *D. Tit.* 6.
„ *Art.* 1. Die van Zutphen roepen, evenwel, in dat
„ geval de Kleinzoonen *by hoofden. Landr. Tit.* 17. *Art.*
„ 2. Daar nu dezelfde reden JUSTINIANUS heeft bewo-
„ gen om de Neeven uit eenen vooroverledenen Broeder,
„ te gelyk met hunnen Oom, ook *by staaken* te roepen;
„ welke reden kan men dan geeven van dit onderscheid,
„ dat men in de nedergaande lyn, van het uitgedrukte
„ geval redekavele tot het overgeslagene, en de Klein-
„ zoonen uit onderscheiden Zoonen, indien zy alleen
„ zyn, *by staaken* moge toelaaten; maar dat hetzelfde
„ niet zoude vrystaan in de zydelingsche lyn ten opzichte
„ van Neeven, indien 'er die alleen zyn; daar het een
„ vaste regel in de rechten is, dat, waar de reden gelyk
„ is, ook het recht behoort gelyk te weezen. ———
„ III. Dit dringe ik nog sterker aan. De Keizer bepaalt,
„ dat, indien 'er Neeven zyn uit éénen Vollen Broeder,
„ en daarenboven nog Halve Broeders, deeze laatsten,
„ welke den Overledenen in den tweeden graad bestaan,
„ uitgesloten worden door de Neeven uit dien Vollen
„ Broeder, schoon in den derden graad zynde. Dit kon-
„ de niet geschieden, indien zy niet door het recht van
„ plaatsvullinge, *by staaken* geroepen wierden; en echter
„ zyn zy, in dit geval, de eenige opvolgers, zonder dat

„ 'er

„ 'er een Volle Broeder zy, met welken zy kunnen te„ zaamen komen (*)," enz.

Wy hebben ons hiermede wat langer opgehouden, dewyl wy best oordeelden de gedachten van den Schryver over dit onderwerp, welke, schoon niet geheel nieuw, der opmerkinge wel waardig zyn, in volle kracht voor te draagen. Doch even dit zal ons noodzaaken van het overige deezes Werks met een enkel woord melding te maaken, schoon ook daarin genoeg zaaken voorkoomen, welke wy met vermaak den Leezer zouden mededeelen, te meer, daar het Boek, in het Latyn geschreven zynde, van het gros onzer Landgenooten niet verstaan kan worden.

De Schryver dan, na nog eenige voorbeelden van soortgelyke natuure, als het bovenaangehaalde, bygebragt te hebben, eindigt het tweede Hoofddeel met te toonen, dat de beoefening der oude, ook der nu afgeschafte, Landrechten, den Rechtsgeleerden ten hoogsten nuttig is (§), en gaat daarop over tot het Derde Hoofddeel, om te spreeken *Van den Oorsprong en Voortgang van het Stadrecht*, *of Jus Urbanum* (†). Hier vinden wy verscheidene oudheidkundige aanmerkingen over de eerste opkomst der Steden hier te lande (‡); over de rechten, welke de Steden allengskens verwierven van de Keizers, of van de Graaven in derzelver naam, terwyl in laateren tyd de Graaven en Bisschoppen zich het toestaan van Stadsrechten en vrydommen aanmaatigden, zonder den Keizer te kennen (**); over de voordeelen en vrydommen, welke de Steden en derzelver Ingezetenen hierdoor verkregen (§§); over de *Ryksteden*, *Vrye Steden*, enz. (††). En hierop volgt een verslag van de Opkomst der Stedelyke Wetten het geen genoegzaam in gelyke orde behandeld wordt als het welk, raakende het Landrecht, in het Tweede Hoofddeel was voorgedragen.

De Heer ARNTZENIUS is, waarschynelyk, nog een jong Advokaat. Dit meenen wy te moogen besluiten uit de wyze op welke hy, zo in de Voorreden van dit Werkje, als elders, spreekt van zynen Vader, den Hooggeleerden H. J. ARNTZENIUS, aan welken ook het stuk is opgedragen. Het ware te wenschen, dat de jonge Advokaaten in

(*) Bl. 70, env. (§) Bl. 77, env. (†) Bl 82, env.
(‡) Bl. 83, env. (**) Bl. 103, env. (§§) Bl. 105, env.
(††) Bl. 124, env.

in het algemeen hunnen tyd op eene zo nuttige wyze besteedden, en dus toonden de praktyk waardig te zyn, welke zy hoopen te verkrygen. De Heer ARNTZENIUS geeft doorgaande blyken van naarstigheid, kundigheid, en gezond oordeel, en verdient den dank zyner Landgenooten.

Zaaken van Staat en Oorlog, betreffende de Vereenigde Nederlanden; zedert het begin van het jaar 1780. *Eerste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1788. *In gr.* 8*vo.* 345 *bladz.*

Wy weeten geen beter middel, om onzen Leezeren een denkbeeld van dit Werk te geeven, dan hun het Voorberigt, voor dit Eerste Deel geplaatst, gedeeltelyk mede te deelen.

„ Het Werk, zegt de Uitgeever, waarvan wy thans „ het Eerste Deel het licht doen zien, hoewel, na ge„ noeg, denzelfden tytel voerende, als dat van den Hee„ re LIEUWE VAN AITZEMA, is, egter, in de wyze van „ inrigtinge en uitvoeringe, daar van onderscheiden. „ Het plan des genoemden Historieschryvers omvat de „ Zaaken van Staat en Oorlog, *in en omtrent* de Veree„ nigde Nederlanden voorgevallen. Deeze verhaalt hy „ in eene zamengeschakelde orde, met tusschenhegting „ van oorspronklyke Stukken. Ons ontwerp, van naau„ wer bestek, bepaalt zich enkel tot de Zeven Provinci„ en, met agterlaating van alles, andere Gewesten raa„ kende, 't en zy het met onze Vaderlandsche gebeurte„ nissen in een zo naauw verband staa, dat het, als daar „ toe behoorende, moet beschouwd worden. Daarenbo„ ven vonden wy geraaden, afwykende van een aanéén „ gevlogten verhaal van zaaken, ons te bepaalen tot het „ mededeelen van Oorspronklyke Stukken, *Resolutien*, „ *Memorien*, *Requesten*, en soortgelyke Staats- of andere „ Papieren."

Hierop volgt eenig verslag van de redenen, welke den Uitgeever bewogen hebben dit ontwerp te volgen, met een bygevoegd verzoek aan alle kundige Vaderlanderen, om, indien hun eenige Stukken, in deeze Verzameling niet geplaatst, mogten bekend zyn, dezelve aan den Uitgeever te zenden; „ zullende daar van, in de bedoeling „ op alle mogelyke volledigheid, een dankbaar gebruik

„ wor-

„ worden gemaakt, in een Aanhangzel op het geheele „ Werk, met welks Uitgave, zo veel doenlyk is, spoed „ zal gemaakt worden."

Dit Eerste Deel begint dan met de Stukken, betreffende het wechneemen van de Hollandsche Koopvaardyschepen, onder Convooi van den Schout-by-Nacht Graave VAN BYLAND, door den Engelschen Commodore FIELDING, op den 31sten December 1779, en eindigt met de Stukken, betrekkelyk tot het begin van den Engelschen Oorlog, in het einde van het jaar 1780.

Van een Werk van deezen aart kan men niet wel eenig Uittreksel geeven. De voornaame zaak is, dat dergelyke Verzamelingen getrouw en volledig zyn. De tegenwoordige komt ons voor, deeze vereischten in eene groote maate te bezitten. Misschien is wel een of ander Stuk overgeslagen, doch dit is bykans onvermydelyk.

De Leezer zal dit Werk met veel nut kunnen gebruiken. Het is zyne zaak, na eene onpartydige en naauwkeurige Leezing, te oordeelen, over de handelwyze der nabuurige Mogendheden jegens onzen Staat, in dit en vroegere tydperken.

Verzameling van Placaaten, Resolutien en andere Authentyke Stukken, enz. betrekking hebbende tot de gewigtige gebeurtenissen, in de maand September 1787, en vervolgens, in het Gemeenebest der Vereenigde Nederlanden voorgevallen. II, III *en* IV*de Deel. Te Campen, ter Drukkerye van* J. A. de Chalmot, 1788. *in gr. 8vo.*

Na het geene wy in een voorig Stukje (*), van het *Eerste Deel* deezer Verzamelinge gezegd hebben, zal het niet noodig zyn van deeze Deelen iets meer te zeggen, dan dat het Werk op denzelfden voet vervolgd wordt, waarop men het begonnen heeft, en, in vervolg van tyd, wanneer de gemoederen meer bedaard zullen weezen, van groote nuttigheid kan zyn.

(*) Zie dit Deel, bladz. 349.

Ge-

Gedenkboek van Amsteldam, inhoudende, onpartydige Aantekeningen van het voorgevallene binnen die Stad, beginnende by het gebeurde met de Steden Hattem en Elburg, tot op de groote Omwenteling van zaaken, door het inrukken der Pruisfische Troepen, 1788. *Te Amsteldam, by* B. Elwe, G. Bom, *enz. In gr.* 8*vo.*

Het geen zedert eenige jaaren, en vooral in het laatstverlopene en het tegenwoordige, in ons Vaderland gebeurd is, ligt elken Nederlander nog versch in het geheugen. Men weet, hoe in dien noodlottigen toestand genoegzaam elk burger zyne party koos, naar dat hy door geweten, eere, belang- of Staatzucht gedreven werd. Men weet tot welk eene hoogte in dien tyd de onderlinge verbittering gestegen is; hoe men van wederzyde op elkanderen heeft uitgevaren, gescholden, elkander uitgemaakt voor Verraaders des Vaderlands, Dwingelanden, enz. De bezadigde Liefhebber van Nederlands welvaaren veroordeelde wel deeze onbetaamelyke drift, en moest, tot welke zyde hy ook mogt overhellen, zyne goedkeuring weigeren aan veele stappen, welke van weerskanten gedaan werden. Maar hy poogde te vergeefs zyne stem te verheffen, te vergeefs de gemoederen tot bezadigdheid te vermaanen. Zegt het oude spreekwoord, dat *in den Kryg de Wetten zwygen*, in de burgerlyke oneenigheden, welke ons Vaderland zo deerlyk schokten, luisterde men geheel niet naar de voorschriften der betaamelykheid. Het is 'er verre af, dat door de zegepraal der eene partye en derzelver gevolgen de verbittering geheel zoude hebben opgehouden. Wy behoeven het geen de dagelyksche ondervinding leert niet te bewyzen.

Maar kan men, daar de wederzydsche driften nog verre zyn van bedaard te weezen, wel een *onpartydig* verhaal van het gebeurde verwachten? Zo men dit al mogt hoopen, dit *Gedenkboek* kan altoos dien toenaam niet voeren. Het behelst niet alleen, gelyk de titel zegt, *antekeningen van het gebeurde*, maar de Schryver voegt bykans op elke bladzyde zyne Aanmerkingen daarby. Die aanmerkingen zyn niet alleen ongunstig voor de zogenoemde Patriotten, maar deezen worden overal met de haatelykste kleuren geschilderd. Het is niet genoeg, dat zy, volgens des Schryvers oordeel, bykans *het ongeluk van Land en Volk* veroorzaakten; *zy beoogden* dit zelfs. Zie bl. 208.

Het

Het Land, in Brieven. Met Plaaten. Te Amsterdam, by J. Allart, 1788. *In gr. 8vo. 336 bladz.*

Geen min bevoegd Beoordeelaar eens Werks van dien aart als deeze *Brieven*, eenvoudig *het Land* getyteld, dan, de kundige, en by allen, wegens zynen goeden smaak, bevallige Dichtkunst, en braaf Hart, bekende *Arnhemsche* Kerkleeraar A. VAN DEN BERG, levert ons in eenen Opdragtsbrieve, aan MARGARIET, *Baronesse van Essen, Geboren Baronnesse van Haeften*, een kenschets van de onbekende Schryffter, en een verslag van deezen haaren Eersteling.

Daar zyne opgave van de eerste belangryk is voor den Leezer, en zyn voordragt van het tweede, over 't algemeen, met ons oordeel deswegen strookt, kunnen wy niets beters doen, dan hoofdzaaklyk het een en ander overneemen.

„ Het Boekje," zegt zyn Eerwaarde, „ is geschreeven door eene jonge, onder de Schryvers nog geheel onbekende, Juffer, van welke ik vaststel, dat zy zich welhaast met grooten lof, in ons Vaderland, zal bekend maaken. Zy bezit een zeer sterk geheugen, een zeer vlug verstand, een zeer leevendig vernuft, een zeer fynen en zuiveren smaak. Zy heeft het grootste gedeelte van haar leven op het Land doorgebragt, en de stilte, die zy daar geniet, met zeer veel yver besteed, in het beschaaven van haaren geest, en in het verzamelen van noodzaakelyke, nuttige en aangenaame kundigheden, en dat zy in deeze onderneeming zeer gelukkig geslaagd is, zal aan het kundig publyk eerlang uit dit haar opstel overbodig blyken.

„ Het staat my niet vry haaren Naam te melden, zy wil voor als noch onbekend blyven, en afwachten, of onze Landgenooten in de vruchten van haaren geest eenig genoegen vinden. Zoo zy dat geluk niet heeft, dan ligt zy de pen neder, en Gy zult mogelyk nooit weer van haar hooren.

„ Wat haar Opstel betreffe; het bestaat in eene reeks van Brieven, tusschen verdichte persoonen gewisseld. Zy beschryft in dezelve de schoonheden der natuur, in alle de Jaarsaizoenen op het Land, en zulke andere voorwerpen, als zy best, uit hoofde van haar Landverblyf, of andere persoonlyke omstandigheden, heeft kunnen waarneemen. Dit doet zy overeenkomstig met haar natuurlyk

ka-

karacter; vrolyk en bevallig, maar teffens op eene wyze, die haaren eerbied voor den oneindigen Schepper en Bestierder der Wereld, en voor het Euangely van den Heere JEZUS CHRISTUS ongekunsteld aanwyst: zo dat men deeze Brieven, zoo wel tot Godsdienstige stichting, als tot eene aangenaame uitspanning, leezen kan.

„ Over het Landleven en de schoonheden der Natuur is veel geschreeven. Hoe veelen van onze Dichters hebben daar van het een en ander gezongen! Hoe veele buiten- en inlanders hebben ons Poëtisch-proze opstellen daar van gegeeven. Ik wil den welverdienden lof van sommigen van deeze Schryvers geenzins verkleinen, om dien van myne jonge Vriendinne des te beter te kunnen uitmeeten. Maar dat kan men, zonder onrechtvaardig te weezen, van veelen hunner zeggen, dat zy de schoonheden, die zy uitbeelden, vinden — niet in de Natuur, maar in de Schriften van anderen, die zy voor zich hebben: deze zyn de bronnen waar uit zy scheppen, en van daar komt het, dat men by zo veelen hunner hetzelfde vindt, alleen met eenige verandering van orde, of met byvoeging van de eene of andere kleinigheid, die eenigzins nieuw is. Zy doen gelyk jonge Schilders, die de beelden voor hun tafereel, uit verscheiden andere Schilderstukken, namaken, en uit dezelve een nieuw geheel vormen. Hier van is het, dat men by hen alleen leest, wat men alreeds by andere gelezen hadt. Onder dat soort van Schryvers behoort myne Vriendin niet. Zy bezit die koenheid van geest, die, boven slaafsche navolging verheeven, zelf opmerkt, zelf uitvindt. Haar naauwkeurig waarneemend oog zwerft alomme in 't ronde, en overal vindt zy onuitputlyke rykdommen van schoonheden, waar honderd anderen niets vinden. Zy houdt onze opmerking stil by voorwerpen, die ons naauwlyks noemenswaardig scheenen, en ze worden, onder haare handen, verbazende kunststukken van de wyze en magtige hand, die alles voortbrengt, en in weezen houdt.

„ Nog eene andere byzonderheid heb ik in deeze Brieven opgemerkt. — Zy behooren eigentlyk onder dat soort van Schriften, dat men Sentimenteel noemt. Doch het aandoenlyke, het gevoelige van dezelve is, niet in — uitroeptekens, — gedachtenstreepen, — tedere, helderklinkende woorden, gelegen. Myne Vriendin spreekt in de gewoone beschaafde taal van het gemeene leven. Ik heb woorden in haar handschrift doorgestreeken ge-

vonden, die haar maar een klein weinig ongewoon en gezogt scheenen. Zy behaagt en roert, niet door ydele klanken, maar door natuurlyke eenvoudige beschryvingen van treffende zaaken en waarheden.

„ Deeze Brieven hebben onder myne handen geene verbeteringen of veranderingen van eenig belang ondergaan. Zy hadden het waarlyk niet van nooden. Alleenlyk heb ik my met het naazien van de drukproeven belast: eene zaak, die voor myne Vriendin noch geheel en al ongewoon was. De ommegang, dien zy voor en naa met my houdt, heeft haar met myne gedrukte en ongedrukte Oden en Liederen gemeenzaam gemaakt, en dit is mogelyk de eenige reden, dat men hier en daar een stuk of brok uit dezelve in deeze Brieven zal aantreffen."

Dit is 't oordeel eens Vriends over 't werk zyner Vriendinne, en heeft de Vriendschap hem niet meer dan waarheid doen spreeken. Met vermaak, met stichting, lazen wy deeze Brieven. Eenige keeren schroomden wy, dat de Schryffter in het *Sentimenteele*, waar men zo ligt de perken te buiten treedt, zich te verre zou laaten vervoeren, en overslaan tot daar in by alle bedaarde Verstanden hoogstwraakbaare uitersten. Dikwyls wandelt zy op eene zorglyke steilte; doch zal zich voor vallen behoed vinden, als zy deeze opmerking, door haar zelve gemaakt, in 't ooge houdt. —— „ Ik merk dat een te groot toe„ geeven in Gevoeligheid ons eindelyk harssenschimmen „ voor waarheid zou doen aanneemen." —— EMILIA, (dit is de verdichte Naam, onder welke zy haare Brieven schryft,) die, naar 't oordeel van haare Vriendin EUFROZYNE, „ in haar bevallig vrouwlyk lichaam eene soort „ van wysgeerige ziel bezit," wapene zich tegen het valsch Aandoenlyke bestendig, gelyk zy doet, naa het uitboezemen eener weeklagte, over een haar geliefden Boom, in een storm omver gerukt. Men hoore haar zelve. —— „ Dit is een lykklacht over mynen boom. „ Acht ge my niet dwaas, EUFROZYNE, dat het verlies „ van een boom, die ligt zyns gelyken heeft, my zoo „ sterk treft? Ik verbeeld my, dat uw glimlach myne „ vraag met ja beantwoord; maar liever had ik dat gy my „ voorthielpt, en met my klaagdet! Ach gy kent het „ genoegen niet, dat my deze boom gaf, 'er staan 'er ja „ meer in zynen omtrek, maar deze muntte boven hen „ allen uit; deze was myne vertrouwde: hier zat ik al„ tyd te spelen, of te lezen: en weet gy ook niet, dat

„ eene zaak, die wy missen, ons honderdmaal schooner
„ schynt dan toen wy ze bezaten. Doch waar heen voert
„ my myne *onbeteugelde Aandoenlykheid?* —— Neen,
„ gy hebt het wel, EUFROZYNE! ik mag wel van een of
„ ander verlies *gevoelig* zyn: maar deeze *gevoeligheid* be-
„ hoort geëvenredigd te zyn aan de waardy van dat ver-
„ lies. Zy behoort nooit in onvernoegdheid en ondank-
„ baarheid te ontaarden; en zeker was zy dat by my.
„ Het geheele bosch werd gedreigd, en slegts deze ééne
„ boom viel: ik moet daar door eenige genoegens mis-
„ sen; maar verdient dit wel zulken weeklage? De on-
„ verwagte berooving deezer kleine genoegens kan my
„ ook de onbestendigheid der grootere leeren. Daarenbo-
„ ven zou ik verdrietig zyn om myn boom: daar moge-
„ lyk de storm, die denzelven omrukte, meenig hulpe-
„ looze kiel, verschrikkelyk op de woedende golven ge-
„ slingerd, en eindelyk op een rotzige klip elendig ver-
„ bryzeld heeft! Wie weet op hoe veele bleeke aange-
„ zigten de doodsvrees geschilderd was, terwyl het wan-
„ hoopig noodgebed de verstyfde lippen ontsloot! Wie
„ weet hoe velen, die 't vege leeven op een wrak nog
„ hoopten te bergen, en Vaderland en Vrienden weder
„ te zien, na een wyl tyds twyfelmoedig met den dood
„ geworsteld te hebben, door een bruischende golf in
„ den afgrond zyn neergeslingerd? O! hoe geducht is
„ God in alle de verschynzelen der Natuur! Hy roept
„ en een Storm verheft zich! Hy wenkt en het Onwe-
„ de zwygt!"

By dit kleine brokje, 't welk ons eenigzins den schryf-trant van EMILIA ontvouwt, zullen wy nog voegen haar eigen berigt van haare Leevenswyze, als zeer geschikt om haar nog nader te doen kennen, dat het boven opgegeeven van haaren Eerwaardigen Vriend, en teffens onze Leezers te doen opmerken, wat zy uit de pen van eene zo leevende jonge Schryfster te wagten hebben.

„ Veeltyds verlaat ik het bed met de ryzende zon. Van myne Godsdienstpligten spreek ik niet. Verder verdeel ik mynen tyd tusschen huisselyke bezigheden en uitspanningen, waar onder ik myne oefeningen reken. —— Tot de eersten dringt my meer de noodzaakelykheid, en het besef van myn plicht, dan myne eigen verkiezing. Het begrip, dat juiste huishoukunde, zuiverheid en netheid, het sieraad van eene vrouw is, doch dat ook de ziel van eene vrouw te waardig is, en zy tot hooger ein-

einden gefchapen, om haar tyd en vermogens daar aan alleen toe te wyden, —— is my altyd voor den geest. Dit regelt myn gedrag: en zou dat zelfs in veel weeliger omftandigheden doen. De bezigheden, onze Sexe opgeleid, zyn een behoedmiddel voor die bedwelmende melancholy, waar in de ledigheid ligt vervallen doet: want geftadige geestoefeningen zyn niet dienftig voor het teder vrouwlyk weefzel. Ik ben daarom blyde dat 'er ook andere zyn. Heb ik hier mede eenigen tyd doorgebragt, dan ga ik in myn boekvertrekje, en verbeeld my byna een Non in haar cel te zyn. Doch bygeloovigen Godsdienst verrigt ik niet. In dit verblyf, alleen gefchikt om myn geest op het aangenaamst te verryken, heb ik met voordagt alles geplaatst, dat my tot ernst en waare wysheid kan leiden. Hier ftaat een boekenkas met gemengde fchriften. Hier en daar aan den muur hangt een treffende bybelfpreuk, die my eeuwige waarheden herinnert. Ook een gefchilderd doodshoofd, met het byfchrift: *Dit zal ik worden*; en een verwelkte bloem, met die fpreuk: *Zoo is het leven*; deze zyn myne fprakelooze Leeraars, niet dat ik denk, dat de ziel van eene vrouw gefchikt is, om, wars van alle vrolykheid, enkel wysgeerigen ernst te voeden; ik geloof het tegendeel; —— Ik gevoel zelve dat de levendigheid van ons geitel ons van zelfs tot befpiegelingen leidt, die deze blymoedige hartstogt werkzaam houden. De keur myner boeken tekent duidelyk myn' affchrik van eene te ver gedreevene ftrengheid: voor alles bemin ik het woord van God; verder zulke fchriften, die ter opheldering daar van dienen, of die my in de oefening van het geloof en de zedepligten van een Christen meer leeren vorderen; vooral als de onderwerpen met dien fmaak, met die bevalligheid, met dat edel vuur zyn voorgefteld, dat derzelver verhevenheid vordert. Maar deze niet alleen, ook de Historie, ook de Natuurkunde, heeft voor my haare aantrekkelykheid; zy levert my duizend ftaalen van Goddelyke wysheid, in het beftier aller fchepzelen, en vooral in de lotgevallen der menfchen, die my zyne grootheid en de ydelheid der fchepzelen met verbaasdheid doen gevoelen: den Dichtftyl bemin ik in 't byzonder, zo wel in 't fomber en treurig als 't zedig vrolyk gewaad. —— Zo wel wanneer zy predikt —— als wanneer zy op het tooneel verfchynt. En zou ik zulke tafereelen van menschlyke deugd fchuwen, die alleen edele driften wekken; die myn ziel aangenaam roeren en verbeteren, enkel

om

om dat de wereld zoo bedorven is, dat zulk een deugd daar geen voorbeeld vindt? —— Zoude ik een *Clarisse*, een *Grandison*, een *Sofia*, een *Burgheim*, en meer andere soortgelyke Schriften, enkel om dat ze romans zyn, veragten? Hoe zoude ik dan ooit, met eerbiedvolle leergierigheid, en zagt vermaak, de gelykenissen van den wysten Leeraar kunnen lezen? Waren deze niet mede schilderyen, die hun bestaan alleen in zyn Goddelyk, vindingryk vernuft hadden? en konden nogthans zyne hoorders 'er niet zeer veel uit leeren?

„ Ik verfoey de zedebedervende en laffe romans, die 'er helaas al te veel zyn; ik zou myn tyd veel te dierbaar houden, om 'er één enkel oogenblik mede te verbeuzelen. Maar een nuttige roman geeft my de aangenaamste afwisseling, als myn geest, van meer ingespannen aandagt vermoeid, verlevendiging en gezelligheid behoeft. —— Gy ziet, EUFROZYNE, dat uwe EMILIA den minsten schyn van dweepery of gemaaktheid schuwt, ik bemin de vrolykheid; maar ken by bevinding de zwakheid van myn hart, in het vergeten der waarheden, die men nooit vergeeten moest, en ik begeer geene vermaaken, zelfs niet myne meestgeliefde letteroefeningen, die het denkbeeld van den dood niet verdraagen kunnen: neen, de herinnering van de kortheid des tyds moet ook daar myne keuze regelen.

„ Na dat ik my hier een uur of twee heb opgehouden met spreekende dooden, bevorder ik weder myn handwerk. Ik houd my met de overdenking van het gelezene bezig, en zoek my dat onuitwischbaar in de ziel te prenten, en 'er nuttige gevolgen uit af te leiden; doch dan ondervind ik, helaas! te dikwyls, dat de boekoefening my meer tot eene aangenaame tydkorting, dan tot eene duurzaame nuttigheid verstrekt. Evenwel pluk ik 'er deze vrucht van, dat ik gevoel hoe veel 'er te weeten valt voor een redelyk mensch; dat de grootste wysgeer hier slechts ten deele — zeer ten deele, kent, en dat ik niets ben! zoo dat ik myne zugt tot kennis alleen kan bevredigen door de hoop op zalige eeuwen der wysheid, die haar volmaken zullen. —— Maar ik raak van 't spoor af, ik moet u verder myne bezigheden beschryven. De zang, het orgel, en dwarsfluit, zyn myn meest geliefd vermaak; ik bemin de tekenkunst, en beoefen haar meest in 't maken van schoone landgezigten. Het mikroskoop geeft my ook eene aangenaame bezigheid.

heid: Doch daar eene rustende leveriswyze allernadeeligst voor ons is, bemin ik ook de gezonde wandelingen, die den omloop der leevensſappen bevorderen. — Zo ſlyt ik myn eenzaam Winterleeven. Nooit valt my de tyd lang, zelfs de middernacht ziet my meesten tyds nog waakende."

De beminnelyke EMILIA, die, uit deeze ſchets, blykt niet onder de *Savantes* te behooren, met zo veel regts de voorwerpen van ſpotterny en veragting, ſlaat, in de optelling haarer Bezigheden in het Boekvertrek, eene byzonderheid over, of verzwygt liever dezelve uit zedigheid, — de Bezigheid, naamlyk, waar op deeze *Brieven* het onwederſpreekelyk getuigenis draagen, dat zy de Pen voert om haare Gedagten en Waarneemingen het Papier aan te bevelen. Eene Bezigheid, waarin zy zo gelukkig ſlaagt, dat ze alle aanmoediging verdiene. Wy hebben hooren aanmerken, door Leezers, der *Hoogduitſche* taale onkundig, dat zy de breede aanhaalingen uit *Hoogduitſche* Dichters alle vertaald gewenscht hadden; niet twyfelende, of het voor hun verborgene ſchoone zou, door dat middel, geopenbaard geworden zyn: hier mede zal zy *vervolgens* eene gedeelte haarer Leezeren en Leezeresſen verpligten. — *Vervolgens* ſchryf ik: want wy twyfelen niet, of haare Landgenooten zullen door 't betoond genoegen, 't geen zy in haaren arbeid vinden, haar aanzetten om de pen weder op te vatten, zo dat wy weer van haar hooren, en verneemen wie zich onder den naam van EMILIA verbergt.

Nederlandſche Reizen, tot bevordering van den Koophandel, na de meest afgelegene Gewesten des Aardkloots. Doormengd met vreemde Lotgevallen. Veertiende of Laatſte Deel. Te Amſt. by P. Conradi *en te Harlingen by* V. van der Plaats. 1787. 155 *bl. in gr.* 8*vo.*

Vermids dit XIV, of laatſte Deel, der *Nederlandſche Reizen West-Indiſche Reizen* behelst, hebben de Uitgeevers aan het hoofd eene Inleiding geplaatst, een kort verſlag opleverende van de opkomst, voortgang en tegenwoordigen ſtaat der *Nederlandſche West-Indiſche Maatſchappye.* — Voorts vinden wy in 't zelve: — *De Togten en verrigtingen van* PIETER PIETERSZOON HEIN *na en in de West-Indien, in de jaaren* 1623 tot 1628. — *De Togten en Verrigtingen van* CORNELIS CORNELISZOON JOL, *bygenaamd* HOUTENBEEN, *derwaards in de jaaren* 1628 *tot* 1641. —

Togt

Togt en Bedryven van Graave JOAN MAURITS *in Brazil, in de jaaren* 1636 *tot* 1644. —— JOHAN NIEUHOFS *Reize na en door Brazil, in de jaaren* 1640 *tot* 1650. —— *Merkwaardige Reize van* JAN ERASMUS REINING, *in de jaaren* 1650 *tot* 1689. —— ADRIAAN VAN BERKELS *Reize na Rio de Berbice, in de jaaren* 1670 *tot* 1674. —— *En eindelyk de Reize van dien zelfden Heere na Suriname, in de jaaren* 1680 *tot* 1689.

De Naamen die deeze Reizen op 't voorhoofd draagen, de jaartallen, die derzelver tyd aanwyzen; zyn genoeg om elk die iets van de Zeetochten onzer Landsgenooten weet, te herinneren, de dappere Daaden, in dat Wereelddeel door onze Zeehelden uitgevoerd, de Overwinningen door hen behaald, de Schatten door hun veroverd en in den Lande binnen gesleept; vergezeld van ontelbaare vreemde ontmoetingen op Reize, en Wisselkanssen des Oorlogslot. 't Heeft zyne gevalligheid deeze alle in één Boekdeeltje, in een goeden styl, byeen te vinden.

Om uit dit Deel, 't welk ter slot des Werks dient, gelyk uit de voorgaande, iets over te neemen, is ons oog gevallen op eene en andere byzonderheid *Rio de Berbice* en *Suriname* betreffende, uit de Reize van ADRIAAN VAN BERKEL.

„ Zeer vermaaklyk", luidt het berigt, is de Rivier van *Berbice*, door een fraai gezigt van hooge groene boomen, doormengd met een gestadig krioel van Aapen, Meerkatten, Baviaanen, en zo veel Pappegaaien dat 'er de lucht zomtyds als mede bedekt is. Zeer aangenaam is ook het Fort *Nassau*, daar onze Reiziger eerlang voet aan land zette. Het werd omringd van eene Dreeve Oranjeboomen, altoos bezet met bloezem, groene en rype Appelen, en verder van een reeks Limoenboomen, die, by den lieflyken geur, waar mede de lucht verzeld wierdt, een verruklyk gezigt uitleverden."

Koophandel met de Inboorelingen dryvende, ondervond hy de onnozelheid der *Indiaanen*: want als zommigen hunner met een voorraad van dertig Bollen verf ter markt kwamen, dorsten zy dezelve niet naa elkander tellen. Zy gingen 'er dus mede te werk. Vyf Bollen plaatsten zy naast elkander, volgens het getal hunner vingeren, en vervolgens wederom vyf andere. Wanneer ze *tien* willen tellen, steeken zy alle hunne vingeren op; om twintig aan te duiden voegen zy daar nevens hunne teenen.

„ De *Indiaanen* hier te lande zyn roodagtig van kleur, met zwart hair. In het middelschot van den neus hebben zy een gatje, daar een Zilveren plaatje, ter grootte van een dubbeltje, wordt vast gemaakt, hangende tot op de lippen. Geen ander gewaat draagen zy dan 't geen dient tot dekking van de schamelheid. De Vrouwen, gelyk overal, zyn ook hier, op haare wyze zeer op den pronk gesteld. Dezelve bestaat hoofdzaaklyk in plat geslepe Beentjes, welke zy, zommigen ter

zwaarte van vyftien ponden, om den hals draagen. Voorts tooien zy zich, op verscheide plaatzen van het lichaam, met Snoeren en Kraalen."

„ De Suikerplantaadjen liggen aan de *Berbice*, aan den Rivierkant, zommige zeer vermaaklyk op een hoogen grond, omringd van Weilanden, met een verrukkelyk uitzigt van agteren tegen het geboomte. Andere liggen laager op een kleigrond. De Planters leiden hier een zeer vermaaklyk leeven: alles wat tot onderhoud, verkwikking en geryf, noodig is, wordt hun in overvloed bezorgd."

Wegens het planten en havenen van het Suikerriet, vinden wy de volgende byzonderheden aangetekend. —— De Velden, om met Suikerriet beplant te worden, bestemd, worden vooraf omgeploegd, van onkruid gezuiverd, tot vooren gesneeden, en vervolgens de Planten in zulkervoege in dezelve geplaatst, dat de bovenste toppen elkander aanraaken. Dieper dan in den Winter, moeten in den Zomertyd de Kuilen met aarde worden aangevuld, op dat de Wortel niet verzenge door de brandende hitte der Zonne. Hoe het Riet meer bevogtigd worde, naar gelange loopt het beter uit. Aan het einde van tien, of ten langsten van twaalf, Maanden bereikt het zyne volkomene rypheid. Naa dat het rype Riet is afgesneeden, blyft het zomtyds tot in het volgende jaar op het veld leggen. Doch langer dan twee jaaren bewaard wordende, vergaat het zoete zap, en sterft het Riet allengskens. Niet langer dan drie jaaren kunnen de Planten, hier te lande, vrugt draagen, in het vierde jaar moeten 'er nieuwe gepoot worden. De brandende Zonneschyn, daar geen Regen op volgt, doet het Riet zomtyds verschroeijen en sterven; de asch, van de verbrande stoppels voortkomende, dient tot mest. Zeer zorgvuldig moet men op het wieden passen, op dat het weelig opschietende onkruid de planten niet doe verstikken. Het rype Riet wordt by de onderste knoppen afgesneeden, voorts in garven gebonden, en aldus gebragt na de Suikermolens.

„ Deeze Molens bestaan uit drie stevige houten Assen, met zwaare yzeren Hoepelen beslagen, tusschen welken het Riet gekneusd en geplet wordt. De Assen, zo wel als de Bakken, in welke men het uitgeperste vogt ontvangt, moeten, in de vierentwintig uuren, tweemaal gezuiverd worden. De gemelde Assen zyn zodanig geplaatst, dat het Riet van de eene in de andere overgaat, en dus driemaalen wordt gedrukt, om 'er dus alle vogten beter uit te haalen. Het dus uitgedrukte Riet wordt verbrand.

„ Het uitgeperste vogt wordt, langs houten Gooten, geleid na groote koperen Ketels, onder welke groote Houtvuuren gestookt worden. Op dat kooken moet zorgvuldig gelet worden,

op

op dat, door al te groote hitte, de fyne deelen van het zoete vogt niet vervliegen. Het fchuim, welk van tyd tot tyd na de oppervlakte ryst, wordt 'er afgenomen, en dient tot voeder voor het Vee. Naa de eerfte ondergaat het vogt eene tweede Kooking; geduurende deeze giet men 'er tot meerdere zuivering, een Loognat in; waar naa het eindelyk wordt overgegooten in kleindere Ketels, alwaar het, onder geftadig roeren, de dikte van Siroop en ten laatften die van Suiker bekomt. Het verdient onze opmerking, dat, terwyl het vogt in de kleine Ketels wordt gekookt, van tyd tot tyd in 't zelve Oly by druppelen moet gegooten worden, om het vogt alzo te doen ftremmen; 't welk, indien het gefchiedde in de groote Ketels, de ftolling of ftremming volftrekt zou beletten. Wanneer nu het Suikervogt tot op de vereischte dikte is gekookt, wordt het overgegooten in houten vierkante Bakken, van boven wyd, doch allengskens nauwer toeloopende, tot op de grootte van een Stuiver op den Bodem, alwaar een Gat is, 't welk met een Prop wordt geflooten, tot dat de Suiker bekoeld en ftyf is geworden. Thans trekt men 'er den Prop uit, en laat de Suiker neder zypelen, die vervolgens, ter verzendinge, in Vaten wordt gekuipt."

De Heer ADRIAAN VAN BERKEL bezogt nogmaals de warme Landen, om het opzigt te hebben over eene Plantadie in *Suriname*; in het verflag deezer Reize treffen my de volgende byzonderheden aan; ons de gefteltenis dier Volkplantingen ten dien tyde, te weeten in den jaare MDCLXXX en MDCLXXXIX, opgeevende.

„ De Rivier van *Suriname* is gelegen op 5 Gr. 30 Min N.B. Aan den mond is zy bezet met eene menigte Zandbanken; doch by hoog water achttien voeten diep. Zy is eene Myl breed, tot daar zy zich verdeelt in twee Armen of Takken; de eene *Combuine* genaamd, ftrekt Oostwaarts; terwyl de andere, *Suriname* geheeten, na 't Westen ftrekt. Deeze Armen, aan welke veele Plantaadjen liggen, zyn ieder bykans eene halve myl breed, en diep genoeg om dertig mylen bovenwaarts van groote fchepen te kunnen bevaaren worden.

„ Omtrent twee Mylen van den mond der Riviere, aan de Riviere *Suriname*, legt een fteenen Fort *Parimario* genaamd, benevens een tamelyk groot Dorp van ruim vyftig Huizen. Een weinig hooger, aan eene fpruit dier dezelfde Riviere, ftaat een fterk huis, geftigt in den tyd als de Heer VAN SOMMELSDYK hier Gouverneur was. Nog hooger opwaarts legt de *Zandpunt*, een Christen dorp, beftaande uit bykans dertig huizen en eene kerk. Het *Joodenkwartier*, dus genaamd, om dat het van Jooden wordt bewoond, legt by dit Dorp. Hier zyn de beste Plantaadjen van de geheele Volkplantinge. Eertyds was dit de

uiterste wooning. Doch zints de overkomst eener Zuster des Heeren VAN SOMMELSDYK, met eene menigte *Labadisten*, in den jaare MDCLXXXIV, heeft men aldaar nog eene Plantadie aangeleid, naar den naam dier Gezinte genoemd.

„ Ter plaatze daar de twee gemelde Armen zamenvloeien, legt het *Krakkebosch*, zynde verdronken Land, 't welk geen Fort kan draagen, hoewel dit anderzins tot eene bekwaame verdeediging van beide Rivieren zou kunnen dienen. Maar aan de *Combuine* en de *Cottica*, een andere Tak der groote Riviere, ziet men een Fort van tamelyke sterkte. Ook langs deezen Tak ontmoet men verscheide Plantaadjen, alsmede eene menigte Kreeken, hier en daar verspreid.

„ Van Slagt- tot Hooimaand is hier de warmte eenigzins gematigd, ter oorzaake van de dikke wolken, met welke de lucht, in dien tusschentyd, meestal bedekt is, en die veelal overvloedigen regen doen nedervallen. Ook heeft men 'er, veelal, in die maanden, een verkoelenden Noord-Oosten wind. De andere Maanden, van wegen den aanhoudenden Zonneschyn, die zelden door schaduw wordt afgewisseld, is 't 'er brandend heet.

„ De Slaaven, welke de Plantaadjen in deeze Volkplanting bearbeiden, worden meestal derwaards gevoerd uit *Guinee*, aan de kust van *Africa*. Zeer elendig is de toestand deezer schepzelen. Weinig meer geagt dan de dieren des velds, moeten zy de gansche week een zwaaren arbeid verrigten, en zyn, by de minste nalaatigheid, aan zwaare kastydingen onderhevig. Den Saturdag naamiddag, den eenigen tyd van ontslag in den dienst hunner Meesteren, moeten ze besteden aan het bepooten en beplanten van eene plek gronds, welke hun, ter eigene lyfsverzorgingen wordt vergund. Want veele Meesters geeven niets anders tot hunne spyze, dan nu en dan een weinig stinkenden Zoutenvisch, of tot gebraad een stuk van eene Koe of Paard, aan eene ziekte gestorven. De knellende elende, onder welke zy zuchten, doet hen zomtyds het besluit neemen om weg te loopen, en wanneer zy vreezen gevat te zullen worden, uit mismoedigheid, geweldige handen aan zichzelven slaan. Gevat, en by hunne Meesters te rug gebragt zynde, ondergaan zy deswegen straffe, met eene ongelooflyke hardvogtigheid. Tot geluk deezer rampzaligen, schynen zy eenig denkbeeld te hebben van de Leer wegens de Zielsverhuizing; deeze troost hun onder de rampen, en doet hun de uitersten der menschlyke elenden draagen, in de opbeurende hoop van naa hun overlyden te zullen wederkeeren in hun Vaderland."

Zodanig was het rampzalig lot dier ongelukkigen nu een' Eeuw geleden, toen de Heer VAN BERKEL zich in *Suriname* bevondt, en schynt het, in dat Tydsverloop, zo men op de berigten mag staat maaken, niet veel verzagt, of verbeterd. De Menschlykheid

heid mag hoopen, dat alle verlichte Christen-volken, omtrent de Slaaven, het voetspoor thans in de *Noord Amerikaansche Staaten*, het Gewest der Vryheid, zullen drukken —— zy mag hoopen en wenschen; doch wy zien het tydperk der vervullinge in een onuitooglyk verschiet; mogt het nader onder ons bereik komen! —— Dan verder hier over uit te weiden is hier de plaats niet, en bekend is 't hoe men in 't Nabuurig *Engeland* thans daar op werkt.

Ten slot deezes Berigts moeten wy nog herinneren, dat, met dit XIV Deeltje, het Werk der *Nederlandsche Reizen* beslooten wordt. Het heeft, schoon geen nieuws opleverende, Leezers mogen vinden, en wy hebben niet kunnen afweezen, in onze op een volgende Aankondigingen, 't zelve dat regt te laaten wedervaaren, 't welk aan een, enkel uit andere Reizen zamengebragt, Werk toekwam.

De Vriendschap, in Vyf Zangen, door Jongvrouwe A. C. SLICHER. *Te Amsterdam by* J. Allart, 1787. *In gr. octavo*, 78 *bl.*

Dit Dichtstuk, in V Zangen bestaande, is reeds vroeger ontworpen, dan de eerst uitgegeevene *Weegschaal* der Dichteresse, welke wy voorheen beoordeeld hebben, (*a*) en die ook beter in staat was, om de Balans ten haaren voordeele te doen overslaan. Haar Dichtstuk de *Vriendschap* heeft dat onderhoudende en nieuwe niet, schoon het, over 't geheel beschouwd zynde, verscheidene schoone denkbeelden oplevert, en, zonder de hoogste vlugt der Dichtkunste te bezitten, die het, als een *Leerdicht* zynde, ook niet behoeft, van een goeden invloed kan zyn voor zodanige onzer Landgenooten, wier zielen (volgens „ de Voorrede der Dichteresse) eertyds zo naauw verbonden „ waren, als die van DAVID aan JONATHAN, maar nu door eene „ hooggaande verwarring, de bitterste haat en verachting, om„ trend elkanderen doen blyken, en dat niet zelden op valsche „ geruchten of op ongegronde verdenkingen!" Waarlyk dit doel is zoo edel, dat men gaerne eenige min dichterlyke uitdrukkingen over het hoofd zal zien, wanneer de daarin heerschende Zedenleer, maar eenigzins, de algemeene Vriendschap onder onze Landgenooten kan verlevendigen. Ieder erkent toch de waarheid, welke de Dichteresse, tot slot van haaren tweeden Zang, dus voordraagt:

Beminlyk Christendom! waar is uw oude luister?
Hoe taant uw heldre glans! ô wat al aaklig duister!
Hoe wordt het heilgeloof niet vaak in 't hart bestreên,

Door

(*a*) Nieuwe Alg. Vaderl. Letteroef. II D. bl. 340.

Door traage lustloosheid, door naare angstvalligheên.
't Geloof wordt sterkst geschokt, waar 't mangelt aan de blyken.
Dat wy dan daaglyks meer 't gestrengste vonnis stryken,
Ook over elke daad: wy blyven onvolmaakt;
Doch —— 't is de vraag, of 't hart op God betrouwend waakt?
Bestryden wy voorál dat overhaastend oordeel,
Dat alles ligt beslist en plooit naar eigen voordeel.
En —— schoon ook moedloosheid ons vaak hier in bestreed,
Hy had geen Borg van doen, die hier zich zelv' voldeed.
Wy moeten, arm van geest, een hooger kragt ontvangen:
Welzalig, die daarvan steeds biddend af mag hangen!
ó Dat we, in al ons doen, getrouw aan licht en pligt,
De groote Noordbaak toch behouden in 't gezicht!
Dat we in de omstandigheên ons telkens mogten vraagen:
Hoe zou, in dit geval, myn Heilland zich gedraagen?
Zo word menschlievendheid geroemd, betracht alom;
Zo blink' de Vriendschap sterkst in 't daadlyk Christendom.

De Geest der Nederlandsche Dichters. Te Amsteldam by M. de Bruyn, 1788. *In gr. 8vo. 160 bl.*

Te veel ingenomen met alles wat nieuw is, en uit vreemde Landen tot ons komt, is een groot gedeelte onzer Natie, als 't ware, geheel vervreemd geworden van onze oude Nederlandsche Dichteren; die uitmuntende vraagbaaken der vroegere tyden. De menigte van Gelegenheidsverssen, die men by veele onzer Dichteren, tot verveelens toe, moet doorlezen, om het fraaye aan te treffen, heeft zekerlyk ook het haare aangebragt, om die Bronnen langzamerhand te verlaaten, en zich tot andere te begeeven. Het oogmerk derhalve, om de beste stukken der oude Dichteren op te zamelen, en, als 't ware, den geest uit hunne Werken te puuren, kan, wél uitgevoerd zynde, een dubbel nut te wege brengen. Ook dit is reeds door de *Schatkamer der Nederlandsche Dichteren* en de *Honigby*, twee Werken voorheen in dien smaak uitgegeeven, bevestigd geworden. De Verzamelaars van dezen *Geest der Nederlandsche Dichters* [*Dichteren* had het, volgens ons taaleigen moeten zyn, ook komt het in de *Voorrede* bl. 3 zoo voor.] hebben echter nog een ander oogmerk bedoeld, namelyk het schikken der Versen in byzondere Kunstsoorten, volgens eene geschikte *Theorie*. Ingevolge dit ontwerp ontmoet men hier 29 *Bevallige*, en 45 zogenaamde *Naive* stukjes, gevolgd door 5 *Romansen*; alle uit de Nederlandsche Dichteren *Vondel*, *Hooft*, *Bredero*, *Huigens*, *Cats*, *Krul*, *Jonktys*, *Reaal*, *Zweerts*, *Rixter*, *Bruno*. *Vos*, *van Zomeren*, *Luiken* en *de Dekker* overgenomen. De Verzamelaars boven dien nog meerder willende doen dan enkel verzamelen, hebben vóór deze overgeno-

genomene ſtukken, eene Verhandeling van 44 bl. geplaatst, in welke de aart en eigenſchappen der drie byzondere, by hen zó gerangſchikte Dichtſoorten, het *Bevallige*, *Naive* en de *Romanſen* naagegaan en aangetoond worden.

De *Bevalligheid* hebben de Schryvers niet naauwkeurig genoeg, naar hun' zin, kunnen beſchryven; ook is zy geene van de gemaklykſte voorwerpen in de Theorie der ſchoone Kunſten en Weetenſchappen. Dit heeft hen genoodzaakt, zich met het opgeeven van eenige eigenſchappen te vergenoegen; onder welken zy het *zagte*, het *natuurlyke*, het *ongezogte*, het (zogenaamde) *ongekunſtelde* enz. rangſchikken: en die eigenſchappen, in de bygebragte voorbeelden, telkens doen opmerken. Men zou niet ongepast kunnen vraagen: of alle gedichten niet bevallig moeten zyn, zoo wel als zy natuurlyk moeten wezen? —— De aangevoerde voorbeelden toch zyn meest *Minnedichten*; ook zyn 'er wat veel, voor zulk een Bundeltje, uit JONKTYS *Roozelynsoogjes* genomen: dat misſchien door hunne uitmuntendheid zou verdeedigd kunnen worden: doch de Eenzelvigheid van onderwerp dan nog niet zou weg neemen.

De bepaaling omtrent het *Naive*, die zekerlyk die van *Mendelszoon* overſchreedt, is denkelyk wat onbepaald voorgeſteld in deze woorden: „ Het *Naive* behoort, in zeker opzigt, tot het „ *natuurlyke* en *eenvoudige*". —— 'Zyn 'er dan omſtandigheden of tyden, ten welken opzigte het *Naive niet natuurlyk* moet zyn? —— De volgende woorden zyn daartegen wat te naauw bepaalende: „ het is veeläl eene eenvoudigheid, met eene zekere maate van „ *ſchalkachtigheid* gepaard." —— Zo men dit ſchalkachtige aan den Spreeker wil toekennen en in hem vereiſchen, zullen veele *Naive* ſtukjes ophouden *Naif* te zyn, zelfs *Annette* valt dan buiten dien kring, wier zegging door de Schryvers echter voor ongemeen *Naif* gehouden wordt. —— Het is waar, wanneer men op het Tooneel *Annette* met een paar gluipende oogen, en, (dus zeggen de Schryvers) een geheel voorkomen van onnozelheid, *Lubyn* hooren antwoorden:

Somtyds maakt gy my wakker,
'k Ben daarom toch niet boos.

dan blinkt dat ſchalkachtige, of de volkomen kennis, die de Spreekſter van deze dubbelzinnige woorden heeft, in haar uit; maar is dat dan *een geheel voorkomen van onnozelheid?* Is het niet veel eer een kwaade trek der Actriſen, die ſchalkachtig genoeg zyn, om iets met gluipende oogen te zeggen, dat hunnen mond, als in eene boerſche eenvoudigheid, moest ontglippen. —— Men handelt op het Tooneel veel te kunſtig dan dat men hetzelve ten bewyze der waare natuur immer moest aanhaalen.

Het *Naive* is (naar ons inzien) eene zekere natuurlyke eenvoudig-

digheid in Denken, Doen en Spreeken, in welke men zo weinig kunst als voorbedachtzaamheid ontmoet. En zo dra de Naive uitdrukking iets betekent het welk ſtrydig is, met het geen zy moest betekenen, dan wordt dezelve belagchlyk. —— De ſchalk moet derhalven *buiten* het *Naive* zyn, want deze vindt iets onbeſchaafd of grof, dat enkel onſchuld of eenvoudigheid in den Spreeker of Spreekſter is. Men zie de aangehaalde Kleine van *Gellert*, de gemelde *Annette*, als ook de beide *Hanſen*, bl. 65 en 67. Doch wanneer de Dichter zelv ſpreekt, moet men het ſchalkachtige alleen aan hem toeſchryven: zo als in de twee volgende Stukjes van *Huygens*.

Piet *liep my tegen 't lyf en wou geen ſtroobreed wyken;*
En zei —— het lust my niet voor elken Gek te ſtryken.
Maar, zeide ik, dat lust my,
Ik trad van 't zandpad af en liet den Gek voorby.

Daar ligt gy, zeide een Spreeuw, en weet niets meer te zeggen,
Zoo plat als Samſon *deet de Philiſtynen leggen;*
Ja, zeide ik, ik beken, —— ja gy behoudt het veld:
Een Ezels kaakebeen heeft my zoo toegeſteld.

Over de *Romanſen* handelen de Schryvers meer omſtandig dan over de voorgaande Dichtſoorten; hebbende daartoe het voorbericht van zeker Hoogduitsch werkje gebezigd, getyteld *Romanzen der Deutſchen.* Boven dien voeren zy ook de karaktermaatige beſchryvingen, of bepaalingen der Heeren *Feith* en *Brender à Brandis*, raakende deze gedichten, aan; ſtaavende meestal hunne gezegdens, met de voorbeelden der Heeren *Bilderdyk*, *Feith* en verſcheidene Hoogduitſche Dichteren. Van welke laatſte men ook nog twee onvertaalde Stukken in dezen Bundel kan aantreffen, namelyk, *Graf Ludewig von Gleichen*, door *Löwen*, en *Pyrineus und die Muſen*, door *Schiebeler.*

Het was denkelyk niet kwaad geweest, omtrend het laatst geplaatſte Versje, getyteld *Geluk wensch*, iets meer te zeggen: daar het toch tot plaatsvulling eener bladzyde diende, en maar 4 Regels beſlaat. Zo wy den zin wel vatten, is dees gelukwensch aan eene Moeder gericht, die van twee Kinderen te gelyk zal verlost zyn, waar van het een ook daadlyk moet overleden zyn.—— Of dit Vers van de Schryvers zelfs is durven wy minder bepaalen, dan dat de verdere voortgang van dit Werkje zeer wel zyne nuttigheid kan hebben, nadien het de Theorie met de Praktyk te zamen voegt.

Staats-

Staats- en Karakterkundige byzonderheden, betreffende FREDERIK DEN II, *Koning van Pruisſen. Uit het Hoogduitsch, naar den derden druk. Derde Deel. In 's Gravenhage, by* I. van Kleef, 1788. *In gr. octavo* 242 *bladz.*

Men levert ons in dit derde Deel, even als in de twee voorigen, weder eene reeks van byzondere aantekeningen, die ons het charactermaatige van den beroemden Pruisſiſchen Vorst doen opmerken, dat zyne gevalligheid heeft. —— Het was hem, by voorbeeld, eigen, in 't midden zyner krygsbezigheden, zyne letteroefeningen voort te zetten, zonder egter daar door de krygsverrigtingen te laaten vertraagen; dit ſtraalde by uitſtek door in een voorval te Leipzig, alhier gemeld.

„ Als de Koning in het Hoofdkwartier te *Leipzig* juist bezig was met het beoordeelen van ROUSSEAU, CREBILLON en VOLTAIRE, werd hem gemeld, dat alle de Generaals en Majors van de Armee, die in en by *Leipzig* lag, in de *Antichambre* waren, en de nodige ordres verwagtten. —— Hierop ſprong de Koning oogenbliklyk van zyn ſtoel op, nam zyn hoed, rotting en degen, ging in de *Antichambre*, en deelde de bevelen uit tot den veldſlag, die de heele zaak den uitſlag zou geven. Een kwartier daar na kwam de Koning opgeruimd en vrolyk te rug, ging weder aan zyne ſchryſtafel zitten, en ging in zyn werk zo gerust voort, als of hy volſtrekt niets anders te doen had gehad."

Die bedaardheid van geest bezielde hem doorgaans, en bleef hem zelfs by in zeer hachlyke omſtandigheden, waar van zyn volgend gedrag een blyk oplevert.

„ In 't jaar 1745 vernam de Koning, dat zyne vyanden, tegen alle vermoeden, het plan gevormd hadden, om hem op eens van verſcheiden kanten aan te tasten, om daardoor zyne magt te verdeelen, en hem over hoop te werpen. De zaak was wel ontdekt, maar met dat alles gevaarlyk, en het Hof, de Inwooners van *Berlin*, en alle Hoogachters van den Vorst, waren deswegens verſlagen. Maar FREDERIK werd 'er niet door van zyn ſtel gebragt; hy gaf de nodige bevelen, dat zyne Troepen naa verſcheidene plaatzen zouden marſcheeren, en hy nam afſcheid van zyne Familie. Toen hy aan de deur van de zaal, in welke hy zyne Moeder, Gemaalin, Zusters en Broeders verliet, den Kabinets-Minister Graaf van PODEWILL ontmoette, die hem de hand wilde kusſen en geluk wenſchen op zyne ondernemingen, omhelsde hy denzelven, zeggende: *Adieu, myn lieve Graaf! neem alles wel in acht, en als my een ongeluk bejegenen mogt, zo denk, dat gy een goed vriend verlooren hebt*"

Overeenkomſtig met zyn denkbeeld van verdraagzaamheid in den Godsdienst, duldde hy geene mishandeling om een verſchil

van Godsdienstige begrippen; een vergryp van die natuur haalde een Geestlyk Kapittel een scherpen brief van den Koning op den hals.

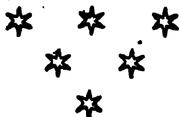
„ By de groote Procesſie, naamlyk, welke jaarlyks van *Kleef* na het wonderdaadig Mariebeeld gaat, had men zich aan den Koetzier van den President van D**, welke noodzaaklyk door de rei gaan moest, zodaanig daadlyk vergreepen, dat 'er gemaklyk een oproer door had kunnen ontstaan, als de poorten niet gesloten, de aanleiders der opschudding gevat, en de beste maatregels genomen waren. De Koning schreef toen het volgende aan het Kapittel.

HOOGWAARDIGE EN AANDAGTIGE!

Ik heb UL. ongeschikt gedrag, by gelegenheid der Procesſie, uit het my gedaane onderdaanigste berigt van mynen President, vernomen, en raade UL., welmeenend, als gy uwe potszierlyke Procesſie verders wilt aanhouden, dat gy niemand van den anderen Godsdienst daar by beleedigt, maar nog minder, zo als geschied is, mishandelt. Anderszins zal ik genoodzaakt zyn, deeze gekheid af te schaffen. De Soldaaten, die opschudding gemaakt hebben, zullen braaf door de spitsroede loopen, en nooit weder op dien tyd verlof krygen; maar de Burgers zullen, naar de omstandigheden, aan lyf en in de beurs streng gestraft, en het Kapittel tot het betaalen der onkosten veroordeeld worden."

Geestelyke, Regtsgeleerde en Geneeskundige Anecdotes, uit verscheiden Schryveren byeen verzameld. Te Amsterdam, by J. Weege, 1788. *In groot octavo, 45 bladz.*

Eene byeenvergadering van vertellingen, welke men in soortgelyke schriften, vooral Fransche, onder den tytel van *Bons Mots* en verscheiden *Anas* enz. vindt, waarvan zommigen al van den ouden dag zyn, die wy voor veele jaaren, in onze vroege jeugd, reeds in den Almanach geleezen hebben.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaaring over het Nieuwe Testament, *door* CH. A. HEUMANN, *in deszelfs leeven Hoogl. der H. Godgel. Wysg. en geleerde Geschiedkunde op de Hooge Schoole te Gottingen. Tiende Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald, onder het opzicht van, en met Aantekeningen verrykt, door* A. STERK, *Leeraar der Gemeente toegedaan de onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse te Amsterdam. Te Campen, by* J. A. de Chalmot, 1787. *In gr. octavo* 480 *bladz.*

Dit Deel van des Hoogleeraers arbeid, ter ophelderinge der Schriften van het Nieuwe Testament, behelst zyne verklaring der brieven van Apostel *Paulus* aen de Philippensen en Colossers, mitsgaders van den tweeden en derden brief van Apostel *Joannes*. In de uitlegginge dezer Brieven houd hy zich bestendig aen dezelfde manier van behandeling, welke hy in de verklaring der voorige Brieven in agt genomen heeft; des zyne opmerkingen steeds hare leerzaemheid hebben. Tot een nieuw stael hier van, diene het geen hy ons onder 't oog brengt, by gelegenheid van een voorstel van Apostel *Joannes*, dat maer al te dikwils, zeker tegen het oogmerk van dien liefderyken Discipel van den menschlievendsten Meester, op de haetlykste wyze misbruikt is. —— De Apostel naemlyk laet zich, in zynen tweeden Brief, vers 10 en 11, volgens de overzetting van onzen Uitlegger, aldus uit. *Wanneer iemand* (als een Leeraer) *tot u komt, en brengt deeze leer niet mede*, (maar leert het tegendeel,) *dien neemt niet op in uw huis, en groet hem ook niet. Want wie hem groet,* (gelyk een Broeder) *maakt zich zyner kwaade werken deelachtig.* —— Ten rechten verstande nu hiervan tekent de opmerkzame *Heumann* het volgende aen.

„ *Wanneer iemand tot u komt.* Dat dit van *het komen* van eenen valschen Leeraar te verstaan is, en wel van

zulk eenen, die komt, om zyne valſche leere voor te draagen, en anderen over te haalen, om aan dezelve hunne toeſtemming te geeven, en om bygevolg hen, die de waare leere hebben aangenomen, tot medegenooten van den valſchen Godsdienst te maaken; bewyzen de aanſtonds daarop volgende woorden: *wie deeze* onze Apostoliſche *leere niet mede brengt*. Onder de woorden: *de waare leere niet mede brengen*, is mede ingeſloten, dat hy integendeel zyne valſche en van de Apostoliſche leere afwykende leere voordraagt, en met ſchyngronden verdeedigt.

„ *Zulk eenen*, ſpreekt JOHANNES, *neemt niet op in uw huis, en groet hem ook niet*. By dit tweeledig bevel van den Apostel, moeten wy 'er eerst over nadenken, hoe het zelve niet verſtaan kan worden, en dan wat de zin van het zelve is. Om het eerſte uit te vorſchen, valt niet moeijelyk. Elke verklaaring, die andere duidelyke beveelen van CHRISTUS en zyne Apostelen tegenſpreekt, moet als valsch en onchristelyk verworpen worden. Wy zullen het eene bevel van JOHANNES na het andere beſchouwen. *Eenen valſchen Leeraar*, zegt hy vooreerst niet alleen jegens KYRIA (*), maar tot alle Christenen, *neemt niet op in uw huis*. Hy verbiedt hier mede niet, om eenen valſchen Leeraar, die op eene reize in hongersnood geraakt is, in zyn huis te laaten komen, hem te verzadigen, en ook eenen reispenning mede te geeven. Want dit vereischt de algemeene liefde, de liefde jegens alle menſchen. *Wanneer uw vyand hongert*, zegt PAULUS, ROM. XII: 20. *ſpyst hem*, en GAL. VI: 10. bewyst goed *aan alle menſchen*. CHRISTUS prees LUC. X: 33. enz. den Samaritaan, die den Jood, dewelke zo kwalyk door Struikrovers behandeld was, in een huis bracht, en in het zelve liet oppasſen en geneezen. Zy bygevolg verſtonden het bevel van JOHANNES geheel verkeerd, die in de zestiende eeuw meenden, dat men aan de Gereformeerden uit Engeland, die de wreedheid van de Roomschge-

(*) De Griekſche benaaming Κυρία, in 't eerſte vers van dezen brief, door de onzen *Vrouwe* overgezet, is, volgens den Hoogleeraer, de eigen naem der Vrouwe, aen welke Johannes ſchryft; waerover hy zich in de verklaring van dat eerſte vers breedvoerig uitlaet: toonende wel byzonder, dat *Kyria* een gebruiklyke Vrouwen naem by de Grieken geweest is; ja dat ook *Kyria* en *Kyrius* eigen namen by de Latynen geweest zyn.

gezinden waren ontvlucht, niet eens herberg in de Stad moest verschaffen, tot dat zy op eene geschikte wyze hunne reize konden vervolgen (†). Vergat men hier niet die dierbaare leere: *wat gy* (Lutherschen) *wilt, dat u* (in dergelyke gevallen) *anderen* (de Gereformeerden) *doen zullen, dit doet gy hen ook?* Wat den Gereformeerden Hoogleeraar, L. DANÆUS, wedervaaren is, toen hy door de Luthersche Stad Strasburg wilde reizen, verhaalt hy zelf, in zyne in 1583 gedrukte *Opuscula Theologica*, p. 1460 *seq.* „ Ik moest, zegt hy, toen ik in 1581 naar „ Holland ging, om daar de Godgeleerde Hoogleeraars- „ plaats te vervullen, myne weg van Geneven door Stras- „ burg neemen. Ik kwam in deeze Stad tegen den avond, „ en hadt Vrouw en Kinderen by my. Het was midden „ in den winter, en te gelyk regenachtig weder. Daar „ men nu reeds gehoord hadt, dat ik daar aankomen „ zoude, was aan alle Waarden verboden my te herber- „ gen. Ik vertoonde huilende en van koude en regen „ schreijende kleine Kinderen. Maar zy waren onbarm- „ hartig, en ik werdt by alle herbergen afgeweezen. Ein- „ delyk ontfermden eenige Studenten zich over my en de „ mynen, die ons in hun kwartier opnamen." Wat hem den volgenden dag aldaar is ontmoet, gaa ik voorby, en merke alleenlyk nog met vermaak aan, dat in onze tyden een DANÆUS in alle Luthersche Steden goede herbergen vinden, en over eene vriendelyke behandeling roemen zoude (§).

„ Wy komen wederom op de vroome KYRIA, aan dewelke de Apostel verboodt, om eenen valschen Leeraar in haar huis te neemen. Wy kunnen ligtlyk besluiten, dat JOHANNES haar dit niet zoude verbooden hebben, wanneer het inneemen van zulk een Mensch niet zeer gevaarlyk geweest was. Want was hierby geen gevaar geweest,

(†) „ Aangaande deeze gebeurtenis leeze men SALIGS *Geschiedenis van de Augsburgsche Geloofsbelydenis*, 7 B. Cap 3 §. 7. enz. en BERTRAM, *Historia critica Joannis à Lasco.* T. I C. I. §. 6. en T. III. C 2."

(§) Men heeft, gelyk de Eerwaerde *Meiners*, in zyne *Oostvrieslandts Kerkel. Gesch.* I D. bl. 326, niet ongepast aengemerkt, de harde bejegeningen en begane onmenschlykheden, omtrent *à Lasco*, grootendeels toe te schryven aen den heftigen en beklagelyken *Sacramentstryd*. En wat *Danæus* aengaet, 't is bekend, dat hy zeer veel tegen de Lutherschen geschreven heeft.

weest, dan konde JOHANNES haar niet verbooden hebben, om vriendlyk en goeddadig jegens zo iemand te zyn. Dan dit gevaar kan men ligtlyk inzien. Een valsche Leeraar, wanneer hy eenen tyd lang van haar was geherbergd geworden, ook aan haaren tafel mede gespysd, en veele vriendschap genoten hadt, zoude haare ongeleerde Kinderen allerleye twyffelingen tegen den waaren Godsdienst bygebracht, en met eene groote bevalligheid getracht hebben, hen op zyne zyde te brengen, en, zo al niet haarzelve, ten minsten één of meerdere van haare Kinderen verleid hebben. Om dit gevaar nu te ontgaan, moest zy hem niet in haar huis ontfangen; hoewel hem geenszins haaten, of met woorden bespotten en schelden, maar voor hem, gelyk voor alle, ook geheel ongeloovige Menschen, bidden. I TIM. II: 12. Daar dit bevel van JOHANNES alleenlyk aan byzondere Persoonen gericht is, behoort het onderzoek, of de Heer van een Land lieden van eenen anderen Godsdienst in zyn huis, dat is, in zyne Stad of in zyn Land, dulden, of hen, wanneer zy tot dus verre niet daarin gewoond hebben, in het zelve kan, of zelfs moet opneemen, geheel niet tot het geen hier gezegd wordt.

„ Het tweede bevel van JOHANNES, dat men *eenen valschen Leeraar niet groeten* (‡) moest, heeft ook niet zulken zin, dat men hem haaten, en daarom niet eens aanzien, maar dat men hem, zonder eene vriendlyke begroeting

(‡) Met opzicht tot de betekenis van 't woord *groeten*, verzend ons de Hoogleeraer tot zyne verklaring van LUKAS X: 4, alwaer hy de Griekfche uitdrukking, *groet niemand*, by omschryving aldus vertolkt. „ *Houd u onderwegens by niemand met groeten op.*" By de Hebreeuwen, zegt hy, betekent *groeten*, niet, in het voorbygaan, *goeden dag* of *goeden morgen* zeggen, maar iemand, die ons ontmoet, beleefde plichtpleegingen bewyzen, en met hem een vriendlyk gesprek houden. Iemand, die dit wil doen, kan met zyne reize geenen grooten spoed maaken, en, zo hem van tyd tot tyd veele van zyne bekenden ontmoeten, ligtlyk verscheidene uuren verliezen. In deezen zin heeft men het ook op te vatten, wanneer de Propheet ELISA, 2 KON. IV: 29. zynen Dienaar, zoo spoedig als mooglyk is, beveelt voort te loopen, en hem verbiedt, iemand op den weg te groeten. Op dezelfde wyze leezen wy MARKUS XVI: 8. van de Vrouwen, dewelke met grooten haast van het graf van JESUS te rugge kwamen: *zy spraken onderwegens met niemand.*"

ting met een onvriendelyk gezicht voorbygaan, en in het algemeen geenen omgang met hem hebben zoude. PAULUS leert immers I COR. V: 10, 11. dat men ook met den zondigsten Mensch omgang kon hebben, jaa dat men deezen omgang in de werelt niet ontbeeren kan: alleenlyk moet men, zegt hy, met zulk eenen niet zulk eene vriendschap houden, gelyk men met een waar Christen houdt, noch hem voor eenen Broeder in het geloof erkennen. Dit is ook de zin van JOHANNES, dat men naamlyk eenen valschen Leeraar, wiens leere den grond van den Christelyken Godsdienst om verre stoot, niet als eenen Broeder begroeten, dat is, niet zodaanig aanpreeken moest, dat hy gelooven konde, dat wy zyne leer niet voor valsch, niet voor verdoemelyk hielden. Turken groeten immers de Christenen vriendlyk; en zouden wy niet even zo handelen? Wanneer wy eenen valschen Leeraar niet groeten en aanspreeken wilden, hoe kunnen wy dan den Christelyken plicht in acht neemen, om hem de waare leer grondig te toonen, en te beproeven, of hy tot de kennis van de waarheid kan gebragt worden?

„ Onze Apostel vaart voort: *wie eenen valschen Leeraar groet*, naamlyk als eenen Broeder, *maakt zich zyner kwaade werken deelachtig*. De werken van eenen valschen Leeraar, en wel zyne kwaade werken, bestaan daar in, dat hy anderen tot de aanneeming van zyne dwaaling tracht te brengen. Daarom wordt dezelve vs. 7. *een Verleider* genoemd. Aan deeze verleiding maakt die geene, die hem als eene Broeder in het geloof begroet, en hem even zo vriendlyk, als een waar Christen, bejegent, ook vertrouwde vriendschap met hem houdt, zich daardoor deelachtig, dat hy anderen, inzonderheid zwakke Broeders, ergert, vermits zy in het denkbeeld gebracht worden, als of de dwaaling van den anderen zo gewichtig en gevaarlyk niet is, en dat men aan deszelfs leere zeer wel zyne toestemming konde geeven. Dit is insgelyks de verklaaring van CALOVIUS, ZELTNER en HEDINGER."

Redevoering, over de waarschynlykheid van een toekoomend tydperk van Verbeteringe in den Staat van het Menschdom; nevens de middelen en de verpligting om dezelve te bevorderen. Door R. PRICE, D. D. F. R. S. *Uit het Engelsch. Te Amsterdam, by* J. van den Burgh en Zoon, 1788. *Behalven het Voorberigt*, 56 *bladz. in gr. octavo.*

Het oprichten en verder handhaven van een Kweekschool, wel in de eerste plaetze geschikt, om Jongelingen, onder de Presbyteriaensche Gezinte van Dissenters, tot den Predikdienst bekwaem te maken, maer voorts ook om insgelyks anderen, des begerig, behulpzaem te zyn, om hun verstand te oefenen, en hun hart ter deugd te vormen, heeft aenleiding gegeven tot het voordragen dezer Redenvoeringe, welke ten texte heeft, Matth. VI: 10. *Uw Koningryk kome. Uw wil geschiede op Aerde, gelyk in den Hemel.*

Volgens *Dr. Price* doelde het eerste gedeelte dezer bede wel oorspronglyk, op den aenvang van 't Koningryk van den Messias, of de invoering van den Christelyken Godsdienst, onder 't menschdom, dat hy de *eerste toekomst* des Koningryks van Christus noemt. —— Doch dezelve heeft, vooral in onze latere dagen, ene wyduitgestrekter beooging, als ziende, op de *tweede toekomst* van dat Koningryk, die, daer de eerste slegts *gedeeltelyk* was, *algemeen* staet te zyn, „ om dien beteren toe„ stand van zaaken op aarde te wege te brengen; wel„ ken onze Heer bedoelt, onder de uitdrukking, van „ *het doen van Gods wil op aarde, zo als dezelve geschiedt* „ *in den Hemel:*" over welken toestand de Redenaer zich aldus uitlaet. —— „ Tot nog is het Koningryk „ van den MESSIAS geweest in deszelfs kindsheid. Het „ volheerlykste tydperk van het zelve is nog toekoomen„ de. Zyn Godsdienst is thans bepaald aan eenige *wei*„ *nige* Natien. Hier naa zal dezelve zich uitbreiden „ over *alle* Natien. —— Hy wordt nu ontluisterd „ door veel twistens, bygeloofs en boosheids. Hier naa „ zal hy worden gezuiverd van die rampzaligheden, en „ zegepraalen over alle valsche Godsdiensten. —— Tot „ nog toe heeft dezelve Gods wil slegts zeer onvolko„ menlyk doen volbrengen. Hier naa zal hy Gods wil „ op aarde doen geschieden, gelyk dezelve geschiedt in „ den hemel. —— Het licht, welk dezelve tot nog

„ toe

„ toe heeft aangebragt, is gelyk geweest aan de morgenschemering. Hier naa zal hy een glansryken dag over de geheele aarde voortbrengen. —— Met andere woorden, en om my te bedienen van 's Heeren vergelyking in de Gelykenisse van het Mostaardzaad, het Koningryk der Hemelen heeft tot nog geleeken naar eenen kleinen zaadkorrel, welke uitspruit onder den grond. 'Er zal een tydperk koomen, waarin dezelve alle belemmeringen zal wegstooten, en groeien tot eenen boom, groot genoeg voor de vogelen des hemels, om te nestelen in deszelfs takken." —— De verwachting van zulk een staet, of ene telkens voortgaende verbetering van 't menschdom, welke zal uitloopen en eindigen, in hooger graden van licht, en deugd en gelukzaligheid, dan tot nog bekend is, houd onze Redenaer voor hoogstwaerschynlyk; en zulks noopt hem, om de natuur, de gronden en de gebruiken dezer verwachtinge voor zyne Toehoorderen open te leggen.

Ten dien einde verledigt hy zich, *eerst*, tot het voordragen der bewyzen, die deze verwachting aenneemlyk maken; welken ontleend zyn, zo van de overlevering en schriftuur, als van den aert en de noodwendige strekking der dingen, bekragtigd door 't geen wy weten van den *voorledenen*, en zien van den *tegenwoordigen*, staet der waereld. —— Dr. *Price* brengt deze Leer, zo hy dezelve al niet ter volkomener overtuiginge van anders denkenden bewezen hebbe, althans tot zulk een hoogen trap van waerschynlykheid, dat zyne bedenkingen deswegens aller opmerking vorderen. En hieraen hecht hy, ten *tweede*, ene overweging der middelen, door welke die geschetste gelukkige afloop van zaken, op dezen aerdbodem, te wege gebragt moet worden. Van de hand der gunstige Voorzienigheid heeft men dit zeker boven alles te wachten, die, gelyk meermaels geschied is, hare oogmerken door verborgen en zydlingsche middelen volvoeren kan. Dan, benevens dit, heeft men, gelyk hy vervolgt, inzonderheid het oog te vestigen op de meest gewoone middelen, welke de Voorzienigheid in een geval als het tegenwoordige gebruikt, naemlyk de nasporingen en werkdadige poogingen van verstandige en eerlyke menschen; doelende regelrecht op de beterwording der waereld. „ Het is, zegt hy daerom, het is de zegen van God over de naavorschingen des verstands, en de werkzaamheden der Deugd, gepaard met de ontzigt-

„ baare bestuuringen der Voorzienigheid, die het tyd„ perk, welk ik bedoel, moet doen voortkomen." —— Uit dien hoofde wyst dan Dr. *Price* verder aen, de menschlyke middels hier toe vereischt, waerop men den Godlyken zegen met vertrouwen kan inwachten: waeronder *ene verbetering in de wyze van opvoeding der Jeugd*, een der voornaemsten is; en ter bevorderinge van welke, de Stichting, die aenleiding tot deze Redenvoering gegeven heeft, by uitstek dient, gelyk Dr. *Price* in velerleie opzichten doet zien: welker hoofdoogmerk hy, onder anderen, dus voordraegt, met aenpryzing van zodanig ene opvoeding.

„ Zy heeft ten oogmerke de Gezinte van Protestantsche Dissenters, tot welke wy behooren, te voorzien van eenen agtervolgenden reeks van bekwaame en nutte Leeraars. —— Maar het aankweeken van Leeraaren is, in geenen deele, het eenig doelwit deezer Stigting. Zy heeft verder ten oogmerke, de opvoeding van Jongelingen, in dat tydbestek der toenaderinge tot het volwassene leeven, wanneer zy meest bloot staan voor verleidinge, en 't grootste gevaar loopen, om eene verkeerde wending te neemen.

„ In het volvoeren van deeze onderneeminge, zal het eerste doelwit van derzelver bestuurders zyn, de jeugdige gemoederen, zo veel mogelyk is, vast te maaken aan de deugd, en ten zelfden tyde mede te deelen zodanig een onderwys, als meest zal kunnen dienen om hun de behulpzaame hand te bieden in het oordeelen voor hunzelven, en hen aan te spooren, om onbekrompenheid en nederigheid te paaren met godsvrugt, yver en geleerdheid.

„ Het is de beste opvoeding, welke dit einde kragtdaadigst bewerkt; welke diepst in het gemoed drukt de liefde tot de deugd, en de uitgebreidste en vuurigste goedwilligheid mededeelt; welke de diepste bewustheid geeft omtrent de feilbaarheid van het menschelyk verstand, en het behoedt tegen die veragtlyke stelzeldryving, die in de waereld zo zeer de overhand heeft genomen; welke de menschen omzigtig en bescheiden maakt, agtgeevende op klaarblykelykheid, bekwaam om hunne toestemming te berekenen naar den trap van dezelve; vlug in het opmerken, en bereidvaardig tot het volgen van dezelve: om kort te gaan, eene opvoeding, welke, in plaats van voort te brengen spitsvindige Gevalbeslissers,

trotsche laatdunkende schoolvossen, of woedende Geloofstwisters; daarentegen voortbrengt onpartydige onderzoekers, begaafd met die hemelsche wysheid, door den H. JACOBUS beschreeven, *welke ten eersten zuiver is, daarna vreedzaam, bescheiden, gezeggelyk, vol van barmhartigheid en van goede vrugten, niet partydiglyk oordeelende en ongeveinsd* (*). Eene opvoeding, aldus ingerigt, is het eenig middel ter verkryginge van eenen gebaanden weg tot den voortgang der waarheid; ter uitroeijinge van de jammerhartige vooroordeelen, welke wy tegen elkander voeden; en ter vaststellinge van *vrede op aarde, en welbehaagen onder de menschen.*"

Onze Redenaer het heilzame vruchtgevolg van zodanig ene Stichting breeder ontvouwd hebbende, schikt voorts het overige gedeelte zyner Redenvoeringe ter aenmoediginge zyner Toehoorderen, om deze Stichting met allen verstandigen yver te handhaven, waer van hy, onder den Godlyken zegen, een gunstigen uitslag te gemoet ziet; dat hem, schoon hy wel ene merkelyke tegenkanting verwachte, in een blyd vooruitzicht doet zeggen: „ Onkunde en onverdraagzaamheid mogen haare stemme verheffen; doch haare tegenkanting kan niet voorspoedig zyn. De onbekrompene geaartheid der tyden moet op dezelve de overhand bekoomen. Dweepery en bygeloof moeten verdwynen voor het opgaande licht. Wy zien de wolken breeken. Wy beleeven gelukkiger tyden dan onze voorvaders. De schaduwen des nachts zyn aan 't wyken. De dag breekt aan; en de zon der gerechtigheid zal wel haast opgaan, met geneezing onder haare vleugelen. Laaten wy de aandagt gevestigd houden op dit bemoedigend vooruitzigt. Daardoor opgebeurd, laaten wy volharden in onze poogingen, weetende dat, in zo verre wy op de zyde der Vryheid en Deugd zyn, wy ons bevinden aan die zyde, welke ten langen laatste de overhand moet bekomen."

(*) Jac. III: 17.

Bijdragen tot bevordering van Waarheid en Godvrucht. Derde Stuk. Te Amsterdam, bij M. de Bruin, 1788. *In gr. octavo* 184 *bladz.*

Achtervolgens het plan, dat men zich in deze Verzameling voorstelt, levert men hier weder enige Verhandelingen van onderscheiden Schryvers, die deze en gene Godsdienstige onderwerpen ontvouwen, zo ter algemener onderrichting, als ten byzonderen dienste van jonge Christen-Leeraren. By den aenvang van dit Stukje ontmoeten we een gesprek, tusschen een Christen en een Ongeloovigen, dat ene beknopte en wel uitgevoerde verdeediging van den Christelyken Godsdienst behelst. Hierop volgt ene aenleiding voor aenstaende Leeraren, om hun voorstel, tot bevordering van de geestlyke bevinding der Christenen, en dus tot erkentenis van de waerdy van den Christelyken Godsdienst, in te richten. Een Leeraer naemlyk moet den Christelyken Godsdienst zo voordragen, dat zyne Toehoorders daer door opgeleid worden, om den heilzamen invloed van den Godsdienst op het hart te ondervinden, zo dat ze de heuchlyke gevolgen hier van in hunnen handel en wandel bevindelyk bespeuren. In dit Stukje worden verscheiden leerzame lessen deswegens voorgesteld, die wel inzonderheid den Leeraren betreffen, maer meerendeels van dien aert zyn, dat ze te gelyk ene algemene nuttigheid hebben, en een ieder toonen, wat hy van den Godsdienst hebbe te verwachten, en daedlyk behoort te ondervinden. Van die natuur is, uit vele andere soortgelyken, de volgende.

,, Men moet bevinden dat de Godsdienst alles, wat hij werkt en werken moet, op eene redelijke wijze werkt. Dat is, dat hij, door leere, bewijzen en beweegredenen, den geenen, die over denzelven nadenkt, denzelven verstaat en goedkeurt, daartoe leidt, dat hij nu zelfs kracht verkrijgt, om liever zoo, als de Godsdienst voorschrijft, dan anders te denken en te handelen. Wanneer men dit gewaar wordt, dan wordt men ook overtuigd, dat de Godsdienst naar de natuur van onze ziel en naar derzelver inrichting geschikt is; dat dezelve op zulk eene wijze vrijwillige voornemens van ons vordert; dat dezelve niets voor zedelijk goed erkent, wat zonder bewustheid, zonder overleg, zonder nadenken, zonder voornemen geschiedt,

schiedt, of waarvan men zich misschien verbeeldt, dat het nu, zoo zonder ons weten en toedoen, gewerkt en als ingestort wordt; dat dezelve vooral de inwendige gezintheden des harten raakt, zonder welke alle uitwendige daaden geen waardij hebben; dat hij niet voor werklooze menschen geschikt is, maar dat hij ons zijne leeringe aanbiedt tot hulpmiddelen, ons tot het gebruik der waarheden van den Godsdienst verwijst, en dat de bijstand van God aan het recht gebruik der waarheden van den Godsdienst verbonden is, en dat men geen recht hebbe, om denzelven daarvan afgezonderd te verwachten, dat dezelve, daar hij, bij dagelijksche vlijt en vordering, ons Gods hulpe en zegen belooft, vooronderstelt, dat God niet altijd alles doet, maar dat de mensch, dien hij verbeterd heeft, en dien hij wil bijstaan, in vervolg zelf moet werken, zelf tot dat einde moet medewerken, tot welks bereiking God hem helpen wil; dat verder een onbedingelijk kenmerk,, waaraan de mensch weten kan, dat hij zijne geheele gerustftelling en verbetering aan den Godsdienst te danken heeft, daarin bestaat, dat men zich bewust is, door middel van deszelfs onderrechtingen, aan deze goederen gekomen te zijn, en dezelven door derzelver gebruik bewaard en behouden te hebben; dat 'er een bestendige wasdom gevorderd worde, en dat hier toe onvermoeide vlijt en oefening noodig is; dat deze hoedanigheid van den Godsdienst en van onzen geest, naar welken de Godsdienst geschikt is, de grond is, waarom het onderscheiden gedrag der menschen, omtrent de erkende waarheden van den Godsdienst, belooningen en straffen uitwerkt. Zoo zeker als ons dit te weten van groote nuttigheid is, en zoo zeker als menige dwaaling, in denken en doen, even daaruit ontstaan is, dat men, of dit in het geheel niet wist, of zich daarvan verwerde bevattingen vormde; zoo zeker is het ook een plicht, met groote zorgvuldigheid deze hoedanigheid van den Godsdienst zijnen toehoorderen duidelijk te maaken, op dat zij in zich mogen kunnen bevinden, of zij door denzelven op zulk eene zedelijke wijze gerust gesteld en verbeterd zijn. En wien kan dit zwaar vallen van eenen Godsdienst te toonen, die in het geheele groote werk, dat Christus op aarde gedaan en volbragt heeft, en nog volbrengt, op deszelfs inwendig verband, oorzaken, oogmerken, werkingen en voordeelen wil gezien hebben; en ons tot dat einde, bij voorb. bij de in het oog vallende

be-

bedrijven van Christus, leert opmerken, dat in dezelve alomme uitwerkingen van Godlijke volmaaktheden voorkomen, die wij 'er in opzoeken, en, wanneer wij ze gevonden hebben, als zodanig erkennen moeten, en naar welke wij ons leven en onze gezintheden moeten inrichten; van eenen Godsdienst, die ons niet alleen leerſtukken, beloften en voorſchriften geeft, maar die ons te gelijk redenen ontdekt, waarom deze waar, zeker te verwachten, noodig en nuttig zijn; die zijne beweegredenen allereerst van den wil en het voorſchrift van God, maar vervolgens ook, niet alleen van het nut en de voordeelen dezer voorſchriften, maar ook van de waardigheid, die wij door het navolgen van God deelachtig worden, van de voortreflijkheid van Christus voorbeeld, van de billijkheid, de welvoegelijkheid, van de goedkeuring der menſchen ontleent; die even daardoor alle hindernisſen, doolingen en vooroordeelen uit den weg ruimt, de magt der booze begeertens, die ons zoo vaak verleiden, en zich zoo aangenaam bij ons zoeken in te vleien, geheel verzwakt, en integendeel het gemoed tot betere gezindheden ſterkt, zoo dat het zich tot betere voorneemens en gedragingen niet alleen genegen, maar ook genoeg geſterkt voelt; die eindelijk het gebed als een krachtig hulpmiddel even daarom aanprijst, op dat men, bij het afſmeeken van den goddelijken bijſtand deze herinnering ſteeds voor oogen hebbe: „ zoo moet ik leven; ik kan „ vallen, en ik val dagelijks: Het is niet genoeg dat ik „ weet, wat ik doen moet; dat ik het ook gaern doen „ wil; maar ik moet dagelijksch opmerken en bedenken, „ dat ik ook heden verplicht ben mij alzoo te gedraagen; „ ik moet mijn opzet geduurig vernieuwen; doch ik moet „ daarom geduurig tot God opzien, die mij zijne hulpe „ belooft heeft, en die mij dezelve zeker zal ſchenken." —— Is dit niet op eene zedelijke wijze het hart aantasten? En die niet in zichzelven bevinden kan, of hij op deze wijze, door deze hulpmiddelen zijn hart verbeterd en bevredigd vindt, wat zal hij dan in zichzelven kunnen bevinden? Maar die deze zalige bevinding bij zichzelven heeft, moet ook erkennen, dat de Godsdienst dat alles doet, dat hij belooft, en dat wij tot hier toe van hem gezegd hebben. En zoo zal hij van deszelfs hoedanigheid recht leeren oordeelen, en zich verblijden, dat hem van God door Christus eene weldaad ten deele geworden

is,

is, die zoo geheel met de natuur van zijne ziel overeenkomt."

Ene derde Verhandeling in dit Stukje gaet over de oorzaken van 't miskennen en lasteren van Jezus; waerby gevoegd zyn enige korte bedenkingen over de nuttigheid der verschyninge van Jezus na zyne opstanding, wel bepaeldlyk aen zyne Vrienden, en niet aen zyne Vyanden. —— In de vierde Verhandeling word aangewezen de noodzaeklykheid van de prediking der Voldoeninge van Jezus. —— En de daeraen volgende behelst ene Verklaring van het Geloof, de goede Werken en de Rechtvaerdiging, volgens *Jacobus* II, als niet strydig met de leer van *Paulus*, over de wyze om de zaligheid te verkrygen. —— Voorts deelt men hier mede drie Brieven van een ouden Leeraer aen zynen Zoon, over de laekbare middelen, om zich in het predikampt toejuiching te verwerven; de twee eersten gaen over de predikwyze, en de laetste over het gedrag in de gemeenzame verkeering: het hoofdzaeklyke zyner voorstellinge is het volgende. „ (1) Predik niet voor de zinnen en de verbeel„ dingskracht, maar voor het verstand en het hart van „ uwe toehoorders. (2.) Predik niet om zulken te be„ hagen, die der waerheden van het Euangelie vijandig „ zijn. (3.) Zoek door uwe leefwijze, door uwen om„ gang met uwe toehoorders, hunne liefde, hun ver„ trouwen. O maak het u ten hoofdwet: *Eenen iegelij„ ken alles te worden!* U, naar elks zeden, denkwijze „ en gewoonten te schikken. Maar het zij u daarbij „ ook eene onschendbare regel: *ik wil dit onder geene „ andere voorwaarde doen, dan wanneer het met wijsheid „ en deugd, met mijn geweten, en het heil mijner toe„ hoorders overeenkomt!*" —— Eindelyk heeft men hier nog geplaetst een Aendenken aen God in de Lente, strekkende ter proeve voor ene Voorjaers-Leerrede; in welke de Redenaer het 'er op toelegt, om te toonen, hoe de aengenaemheden der Lente ons tot aendenken aen God opwekken, en verder enige der gewigtigste nuttigheden voor te dragen, die dat aendenken aen God ons verschaft.

De

De Nyd gezweept en de Lasteraar ontmaskert, of het liefdelooze aangetoont, voorkomende in de lasterlyke aanmerkingen van C. PH. SANDER, *Leeraar der Luthersche Gemeente Groningen, enz. Te Amsterdam, by* J. Ammeling, 1788. *In groot octavo, 64 bladz.*

Op het lezen van een Tytel, als den bovenstaenden, verwacht men eigenaertig in het Geschrift zelve geen zagte tael; en by het doorbladeren van het Geschrift ontdekt men alleszins Schryvers, die door een geest van bitze kwaedaertigheid gedreven worden: des de Eerwaerde *Sanders*, naer ons inzien, wel zal doen met zyn woord te houden, van naemlyk, gelyk hy in zyn voorige Geschrift te kennen heeft gegeven (*), zich tegen zulk soort van Schryvers niet verder te verdeedigen. Wat men van menschen van dien stempel te verwachten hebbe, kan men afnemen uit hunne volgende betuiging, die nog regt in den ouden Hoogduitschen smaek is. „ De gestoorde rust „ in de Amsteldamsche Gemeente te herstellen, daaraan „ werken wy zo sterk, als men zoude kunnen vergen, „ en als iemand zoude kunnen doen. —— De onrust „ in de Amsteldamsche *Luthersche Gemeente* is ontstaan, „ door het voordragen van Leerstellige zogenaamde Waar„ heeden, geheel strydig met het *Symbolum* onzer Kerke, „ en wy zyn 'er met al ons vermogen op uit, om, on„ der den Goddelyken bystand, dezelve onder ons te „ weeren, en zullen ook niet eer Rusten, voor dat wy „ de dwaaling, en derzelver verkondigers uit ons midden „ hebben uitgeweid, het koste dan ook wat het wil, en „ al had men ook alle Duivelen te baat! Zie daar of wy „ niet werken, om de gestoorde rust te herstellen!" Het woord *uitweiden* klinkt ons hier boven wat vreemd, maer mogelyk is het een Tuinmans woord, of wel ene drukfout, in stede van *uitwieden*. Wat hier van zy, dit bragt ons voor den geest de dienstknegten, in de gelykenis van den akker, hebbende onkruid onder de tarwe. Matth. XIII: 24 enz. Het mangelde dezen dienstknegten aen gene vaerdige werkzaemheid, dan ze hadden echter nog de voorzichtigheid van hunnen Heer vooraf te vragen: *wilt gy dat wy henen gaen, en het onkruid vergaderen:* en deze, zulks niet goedvindende, gaf hun tot antwoord: *Neen,*

(*) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II. D. *bl.* 559.

Neen, op dat gy, het onkruid vergaderende, ook mogelyk met het zelve de terwe niet uittrekt. Laetze beiden te samen opwasſen tot den oogst, en in den tyd des oogſtes zal ik tot de maeijers zeggen: Vergadert eerst dat onkruid, en bindt het in busſelen, om het zelve te verbranden; maer de terwe brengt te ſamen in myne ſchuure.

Brieven aan een Vriend over het tweede Geſchrift, of de dertien Brieven van den Heer Mr. ZACHARIAS HENRIC ALEWYN. *Door* PAULUS VAN HEMERT. *Te Rotterdam, by* A. Vis, 1788. *In gr. octavo* 264 *bladz.*

Nadien de Heer *van Hemert*, in ſtede van ſlechts op byzonderheden van wezenlyk gewigt ſtaende te blyven, goedgevonden heeft, den Briefſchryver bykans voet voor voet na te gaen, en het zyne tegen het aengevoerde by te brengen, zo is het vervelende, waervoor wy vreesden (*), eer vermeerderd dan verminderd. 'Er worden dus, even als in die Brieven, zeer vele byzonderheden overwogen, maer 'er word, bepaeldlyk geſproken, niets wezenlyks afgehandeld, dat, vermids de verſcheidenheid van ſtoffen, in zulk een kort beſtek, niet wel doenlyk was. Van daer laet de Heer *van Hemert* zich ook meermaels in, in het aenvoeren van gevoelens, die ver van den gewoonen weg afwyken, welken, ten rechten verſtande, ene gezette behandeling zouden vorderen, en die nu op ene oppervlakkige wyze, welke niets afdoet, alleenlyk voorgedragen worden; als daer is het geen hy meld, wegens ene byzondere geheime onderrichting van Jezus aen enigen zyner Apostelen; betreffende de Godlyke zending van Mozes, de echtheid der Schriften des Nieuwen Testaments, zo als wy dezelven thans bezitten, en meer dergelyken. —— Dit is een natuurlyk gevolg der ſchryfwyze in dezen door de Heren *Alewyn* en *van Hemert* gehouden, waeraen nu vermoedelyk een einde zal wezen, dewyl de Heer *Alewyn* overleden is; en wy niet verwachten dat 'er een Medehelper zy, die verkiezen zal hem in dezen ſchryftrant op te volgen.

(*) Als boven, III D. *bl.* 190.

Pr-

PETRI DRIESSEN, Oratio Inauguralis de Arte Pharmaceutica, in magnum Patriæ Emolumentum, ad majus dignitatis fastigium evehenda. Groningæ, apud *T. Spoormaker*, 1788. In 4to. f. m. 56 p.

Het plechtig aanvaarden van het buitengewoon Hoogleeraarampt in de Geneeskunde en Pharmacie, aan de Hooge Schoole van Groningen, verschafte den Heer DRIESSEN eene zeer gepaste gelegenheid, om de hooge noodzaakelykheid eener hervorming in het Apothecarsweezen hier te Lande, zynen Hoorderen, voor te draagen. De Hoogleeraar schildert in zyne Redenvoering den diep gezonken staat der *Kruidmengkunst*, in ons Nederland, met leevende verwen af; toont de voornaamste oorzaaken, welke tot deeze treurige gesteldheid aanleiding gegeeven hebben, ten duidelykst en aan, en ontvouwt de middelen, welke, naar zyn inzien, deeze hoogstnuttige Kunst tot haaren verdienden luister, waarin zy by andere nabuurige volken zo rechtmatig praalt, zouden kunnen verheffen, op eene wyze, welke aan het oogmerk zyner nieuwe Amptsbediening, en den aart eener Academische Redenvoering, volkomen geschikt is.

Nederlandsche Insecten beschreeven en afgebeeld. Door J. CH. SEPP. D. II. St. IV. Verh. VI. *Te Amsterdam, by* J. Ch. Sepp, 1788. *In quarto.*

De thans afgegeeven Plaat brengt ons onder 't oog eene Rups, en den daar uit voortkomenden Nacht-Vlinder; welks Rups, in meer dan één opzigt, merklyke overeenkomst heeft met de Pylstaart-Rupsen, uit welken hoofde zy hier den naam draagt van *de Pylstaart gelykende*. Eene naauwkeurige beschryving vergezelt, gelyk gewoonlyk, de nette Afbeelding; en in dezelve geeft de Autheur een berigt wegens het eierleggen der *Ichneumons*, zig tevens beroepende op een vroeger berigt deswegens. Wy zullen het een en ander hier over in deezen nog mededeelen, nademaal het zommigen van dienst kan zyn.

„ De Rupsen hebben, zegt hy, behalven veele Vogels, tot Vyanden, inzonderheid de Sluipwespen (*Ichneumons*,

mons (*),) van welken 'er verscheidene soorten zyn, verders nog eenige soorten van Vliegen, welke allen hunne Eieren in de Lichaamen der Rupsen weeten in te brengen, of buiten aan te hegten; uit welken als dan Wormpjes komen, die zich het Lichaam der Rups tot hun Verblyf doen dienen; aldaar in wasdom en grootte toeneemen; en eindelyk veranderen zy, 't zy binnen of buiten het Lichaam der Rups, waarin zy gehuisvest waren, in een eeven zoodanig Dier, als dat geene geweest is, 't welk hun als Eieren gelegd heeft. Het gevolg voor alle Rupsen, welken dusdanig met Eieren van andere Insecten belegd worden, is altoos dat dezelven sterven, en by geene mogelykheid tot eenen Vlinder veranderen kunnen; ten zy dat men in staat geweest zy, om de aan de Lichaamen der Rupsen van buiten aangelegde Eieren te hebben kunnen vernielen, zo dat geene Wormpjes uit dezelven zich in het Lichaam der Rupsen konden invreeten. Uit dusdanige, om zo te spreeken, van hunne Doodvyanden verloste Rupsen kunnen Vlinders voortkomen, gelyk ik dit zelfs meer dan eenmaal ondervonden hebbe, en 't welk ook reeds beschreeven is, in de vyfde Verhandeling van het vierde Stuk, p. 25. in het Eerste Deel van dit Insecten-Werk." —— Ter dier plaatze meldt hy ons daaromtrent nog de volgende byzonderheid.

„ Zy leggen haare Eieren ieder met een draadje in de Rups door 't Vel heenen, en wel altoos tusschen de Ringen vastgehecht, zodanig dat, als de Rups zich zamentrekt, en gevolglyk de Ringen over elkander schuift, men deeze Eieren niet kan gewaar worden, maar als ze zich uitrekt komen ze te voorschyn. Wanneer nu de Rups met dit Zaad bezet is, gaat ze zekerlyk verlooren, 't en ware men ze daarvan bevryd, 't geen geschieden kan, door met een Koren-Tangetje ieder Eitje aan stukken te knypen, welke Proef ik meer dan eens genomen, en de Rups daardoor behouden, ook vervolgens een gezonden volmaakten Vlinder 'er uit bekomen hebbe: maar als de meergemelde Eieren niet vernield worden, zo verandert de

(*) [Men heeft aan deeze soort van Wespen den naam van *Ichneumon* gegeeven, om dat ze zo schadelyk is voor de Rupsen, als de *Ichneumon*, een Egyptisch viervoetig Dier, voor de Krokodillen; als 't welk niet alleen derzelver Eieren vernielt, maar ook in den Krokodil zelven insluipt, en diens ingewand doorknaagt. Zie *Reaumur*, T. II *Mem.* XI. p. 430.]

de Rups wel in een Popje, doch ze neemt dit dodelyk Zaad met zich, waar uit als dan de Wespe-Wormpjes komen, die het Popje van binnen geheel ledig eeten, en dus het Insect ten eenemale te niet doen gaan; zy zelfs veranderen daarna in Popjes of zogenaamde Tonnetjes, waaruit vervolgens wederom deze Wespen te voorschyn komen. By 't vernielen dier Wespe-Eieren dient aangemerkt te worden, dat men ze niet moet aftrekken, vermits ze te vast in de Rups gehecht zyn, die men daardoor te veel pynigt. Het behoeft ook niet, maar genoeg is het, als ieder Eitje slechts plát gekneepen, en dus het Diertje in het zelve gedood word."

ANTONII DE ROOY, Inlustr. Gymnasii Nassav-Velavici, quod Hardervici est, Rectoris, nondum editæ Animadversiones Criticæ in M. Valerii Martialis Epigrammatum Libros XIV, nec non diversorum Poetarum Spectacula. In quibus nonnulla aliorum scriptorum loca passim tentantur atque emendantur. Hardervici Gelrorum, ex Bibliopolio, *J. van Kasteel*, 1788. in f. m. 278 p p.

Uit eene voor dit Stuk geplaatste Voorreden blykt, dat de geleerde DE ROOY, reeds zedert langen tyd, voorgenomen en beloofd hebbende, eene nieuwe Uitgaaf der *Epigrammata* van MARTIALIS, met de Aantekeningen van andere Geleerden, in het licht te geeven, tot nog toe verhinderd is geworden dat voorneemen uit te voeren, maar het echter niet heeft ter zyde gelegd. Tot een blyk daarvan, en tevens, op dat zyn eigen aan den gemelden Dichter besteede arbeid niet zoude verloren gaan, indien hem, vóór het uitgeeven van denzelven, iets menschelyks mogt overkomen, dienen deeze *Oordeelkundige Aanmerkingen*. Verder vinden wy in de gemelde Voorreden bericht van etlyke Handschriften, of de uit dezelve getrokken *verschillende Leezingen*, welke de Schryver in het opstellen van dit Werk gebruikt heeft.

Het oogmerk van den geleerden Schryver is zodanige plaatzen van den Latynschen Dichter, in welke, naar zyn oordeel, eenige misslag is ingeslopen, te herstellen, het zy door het maaken van eenige veranderinge in de woorden, het zy ook somtyds door het enkele verplaatzen van de zinscheidende tekenen. Die in deeze stukken eenig-

zins

kins ervaren zyn, weeten, hoe veel hiertoe vereischt worde, een vlug en tevens bedaard verstand, een scherpziend oordeel, eene leevendige verbeelding, eene groote bedrevenheid in eene zedert lang doode taal, in het byzonder kennis van derzelver gesteldheid ten tyde des Schryvers, welken men onderhanden neemt, eene volkomene kundigheid van deszelfs styl en schryftrant, van de geschiedenissen, van de gewoonten en zeden des Volks, waaronder hy leefde, en, indien het een Dichter zy, van de voetmaat der versen, de kortheid of lengte der Lettergreepen. Dit laatste zal, misschien, sommigen voorkomen als eene kundigheid, welke gemaklyk te verkrygen is, en reeds in de gewoone Latynsche Schoolen den Jongelingen wordt ingeprent. Doch de ondervinding leert, dat zelfs groote mannen hieromtrent wel eens misslagen begaan, en dit zelfde Werkje levert blyken, dat de beroemde NIC. HEINSIUS, die bykans zyn geheele leeven doorgebragt had in het leezen en beoefenen der Latynsche Dichteren, in dit stuk wel heeft misgetast. Hierby moet nog komen kundigheid van de wyze, op welke de boeken, vóór het uitvinden der Drukkunst, geschreven werden, van de gedaante der letteren in onderscheiden eeuwen, van de verkortingen in het schryven gebruikelyk, enz. Na dit alles blyven de veranderingen, welke niet op het duidelyke en meer of min eenstemmig gezach der oude Handschriften gemaakt worden, niet meer dan gissingen. Maar de gissingen van eenen verstandigen en geoefenden *Criticus* kunnen op zo goede gronden steunen, dat zy eene zeer groote waarschynelykheid verkrygen, en bykans als zeker mogen aangemerkt worden.

Het Werk van den Heere DE ROOY verdient ten deezen opzichte allen lof. Zyne Aanmerkingen zyn doorgaans gegrond, de veranderingen, welke hy maakt, of voorslaat, ongedwongen, geschikt naar den styl van MARTIALIS, en strekkende om den zin op te helderen. Ondertusschen kan het niemand verwonderen, dat in een zo groot aantal van Aanmerkingen eenige worden gevonden, welke minder gelukkig zyn getroffen dan de meeste. Dus kunnen wy niet zeggen, dat eene verandering, welke de geleerde Schryver op bladz. 29 voorslaat, ons voorkome noodig te zyn, of tot verbetering te strekken. By MARTIALIS, *Lib.* III. *Epigr.* 19, is een regel, welke dus luidt:

Vipera sed caeco scelerata latabat *in ore*.

(De Dichter fpreekt van eene koperen of fteenen beerin, in welker geopenden muil een kind zyne hand fteekt.) 'Er zyn Handfchriften, welke, in plaatze van *foelerata*, leezen *caelata:* een heeft *fcelata*, en andere voor *latebat*, *jacebat*. Hiervan gist de Heer DE ROOY, dat de waare leezing, misfchien, zoude zyn

Vipera fed caeco celata jacebat *in ore*.

Deeze verandering is evenwel niet noodig om den zin goed te maaken. Dat *fceleratus* ook gebruikt worde van voorwerpen, welke voor geene zedelykheid vatbaar zyn, behoeven wy den kundigen DE ROOY niet te zeggen. Dus vinden wy by MARTIALIS zelven, *Lib.* I. *Epigr.* 102. *fcelerata lues.* Daarby maakt de herhaaling der Letter C in *caeco celata jacebat* in onze ooren eenen wangeluid, dat wy in de verfen van MARTIALIS niet gewoon zyn. En of de bygebragte verfchillende leezingen genoeg zyn om eene dergelyke verandering op te gronden, laaten wy gaarne over aan het oordeel van kundigen. Ook moeten wy erkennen, dat die verandering niet hooger dan eene bloote gisfing wordt opgegeven. En uit die gisfing neemt de Schryver aanleiding tot het voordraagen van eene, in ons oog, uitmuntende verbetering in JUSTINUS *Hift. Lib.* II. c. 10. Ook kunnen wy naauwelyks twyffelen aan de juistheid der aanmerkinge, op bladz. 32, alwaar de Schryver in MARTIALIS, *Lib.* III. *Epigr.* 26, voor

Omnia folus habes: hoc *me* puto *velle negare*

te recht wil gelezen hebben

Omnia folus habes: nec *me* puta *velle negare*.

Gelukkig is ook de verandering bladz. 36, in *Lib.* III. *Epigr.* 55, van

Scis, *puto, posfe meum*, fic bene *olere canem*

in

Sic, *puto*, *posfe meum* cinnama *olere canem*.

Wy kunnen de verzoeking niet wederftaan, van nog een voorbeeld eener, naar ons inzien, uitneemend getroffen verbetering aan te haalen. Het komt voor op bl. 90 en 91. By MARTIALIS, *Lib.* VII. *Epigr.* 10, leest men gewoonlyk

Dicere quindecies *poteram*, *quod pertinet ad te*.

alwaar de Heer DE ROOY niet vreemd is van te denken, dat

dat men eigenlyk moest leezen

Dicere quin decies *poteram, quod pertinet ad te.*

Dit geeft hem gelegenheid om aan te merken, dat, gelyk de oudste Handschriften geschreven werden zonder de woorden van elkander te scheiden, of de letters te verdubbelen, men somtyds eene bedorven plaats kan herstellen, door enkel hier op te letten. Hy past dit toe op sommige plaatzen van andere Schryvers, onder anderen op MACROBIUS *Saturnal.* II, a. alwaar hy oordeelt, dat men voor *sestertia centum millia numerare Græculo jussit*, moet leezen *sestertios centum illi annumerare Græculo jussit*. De misslag is ontstaan uit de wyze van schryven *centumillianumerare*. Alleenlyk is hieromtrent by ons in bedenking gekomen, of men niet *sestertia* zoude kunnen behouden. De belooning, welke AUGUSTUS den Griekschen Dichter deed geeven, komt ons, indien men *sestertios* leest, wat heel klein voor. Zy zoude dan weinig meer dan 8 guldens van onze munt bedraagen, daar zy, indien men *sestertia* behoudt, komt op omtrent 8333 guldens; een geschenk, veel beter met de grootheid van AUGUSTUS, en de natuur van het voorval, strookende.

Wy zouden meer voorbeelden, tot lof van des Schryvers geleerdheid en schrandere oordeelkunde, kunnen bybrengen. Maar voor den enkel Nederduitschen Leezer zouden dezelve toch vruchteloos zyn, en die de geleerde taalen verstaan, zullen zich der moeite niet beklaagen, van het Werk zelve te leezen.

Eene vraag zoude men nog kunnen opperen, welke wy niet wenschen te beslissen. Indien de geheele MARTIALIS ware verloren geraakt, zoude men dan wel groote redenen gehad hebben om dat verlies te betreuren? Het is waar, in zyne *Epigrammata* straalt schranderheid van geest en een fyn vernuft door. Maar hoe weinige zyn er onder de geheele menigte, welke niet op eene afschuwelyke wyze de eerbaarheid kwetzen, somtyds den spot dryven met, somtyds ook met goedkeuringe spreeken van, bedryven, welke men zich schaamt te noemen? Op welke laage wyze vleide de Dichter den ontmenschten DOMITIANUS? En hoe schielyk veranderde hy van taal, toen NERVA aan de Regeering kwam? Inderdaad, hoe zeer de Werken der Ouden hoog te schatten zyn; hoe zeer het wenschelyk ware, dat veele, welke wy nu missen, onze tyden bereikt hadden; wy hebben niet minder reden om

te wenſchen, dat van ſommigen der Ouden wat minder tot ons gekomen ware. Veele ſtukken van OVIDIUS, ſommige van HORATIUS, verre het grootſte gedeelte van MARTIALIS, om geene anderen op te noemen, zyn ruim zo veel geſchikt om den geest met wulpſche verbeeldingen te vervullen, als om den ſmaak te vormen. In de oogen van de Liefhebberen der Oudheid zoude het, misſchien, eene heiligſchennis zyn, maar voor de zeden der Jeugd ware het te wenſchen, dat men, ten minſten tot gebruik der ſchoolen, (en die voorzorg mogt zich nog wel verder uitſtrekken,) uitgaaven had van de oude Dichteren, waarin ſommige Dichtſtukken geheel werden wechgelaaten. Want het enkele uitlaaten van eenige woorden, en het ſtellen van ſterretjes in derzelver plaatze, het geene wel eens gedaan is, ſtrekt alleen om de nieuwsgierigheid gaande te maaken, en zal daardoor meer kwaad dan goed veroorzaaken. En welk een klein Boekdeeltje zoude een Schryver als MARTIALIS worden, wanneer hy op deeze wyze van al het ſchadelyke gezuiverd was! Doch het zy ons genoeg deeze ſtof ſlechts aangeroerd te hebben. De plaats laat ons niet toe, ons verder tot dezelve in te laaten.

Catechismus der Weetenſchappen, ſchoone Kunſten en fraaije Letteren, uit verſcheiden beroemde Schryveren, en inzonderheid volgens de Schets van den beroemden BARON VAN BIELFELD, *ſamengeſteld. Met Plaaten. Vyfde Stuk. Te Amſterdam, by* A. Fokke Simonsz., 1788. *In groot octavo.*

In dit Deel, 't welk op eene ſoortgelyke wyze als de voorige Deelen vervaardigd is, ontvouwt men in de eerſte plaatze, ten beſluite der geſprekken over de *Godgeleerdheid*, nog de *Kerkelyke pligten*, of de *Prudentia Ministerialis*, gaande over het geen een Godgeleerde, in de beoefening zyner bedieninge, heeft waar te neemen. By manier van aanhangzel is 'er aan gehegt eene verklaaring van eenige byzondere ſchoolſche kunstbenaamingen van zommige deelen der Godgeleerdheid; omtrent welke onderverdeelingen niet ten onregte aangemerkt wordt, dat ze veel eer belemmeren dan nuttig zyn, en naar het *Pedantismus* rieken, dat in alle Weetenſchappen min of meer ingeſloopen is. —— Drie daaraan volgende Sa-

menſpraaken gaan over de *Regtsgeleerdheid*, wel byzonder, over het *Jagt- en Mynregt*, het *Crimineele-Regt*, en eindelyk over de *Practyk des Regts*, naar de drie onderſcheiden Amptsbedieningen, als *Hoogleeraar*, als *Advocaat*, (wiens medehelpers de *Procureurs* en *Notarisſen* zyn,) en als *Magiſtraat*. —— Voorts hebben vier Samenſpraaken het *Geneeskundige* ten onderwerp; handelende over de *Scheikunde*, *Kruidmengkunde*, *Heel- en Verloskunde*, mitsgaders over de *Practyk der Medicynen*. In de ontvouwing der *Scheikunde* ontmoeten we eene aanmerking, over de onderſcheiding der *Chymie* van de *Alchymie*, die we, ten minſte voor zommigen onzer Leezers, niet ondienſtig agten in deezen over te neemen.

De *Chymie*, of waare Scheikunde, beſtaande, *in de kunst om alle lichaamen door middel des vuurs te ontbinden of te vereenigen*, heeft alleszins een nuttig oogmerk; maar de Arabieren hebben in de achtſte Eeuw een verleidenden byweg in deeze kunst gevonden, vormende eene wetenſchap, die zy met byvoeging van het woordje *Al*, een Arabisch voorzetzel, zo veel als *de* betekenende, *Al-chymie* noemden, zo veel als de *Chymie* by uitneemendheid. Zy trachtten een *algemeen Geneesmiddel*, voor alle kwaalen en gebreken der menſchen, in alle ouderdommen, te ontdekken, door middel van den *Steen der Wyzen*, dien zy door de Scheikundige bewerking meenden te vinden; en waardoor zy, buiten dit algemeen Geneesmiddel, naar hun voorgeeven, ook goud zouden kunnen maaken. *Ernestus*, in dit Geſprek hier van gewaagende, maakt zig ſterk de bedriegelykheid daar van duidelyk te toonen, door te doen zien, wat de waare Scheikunde bevat, wat zy belooft, en wat zy geeven kan; tot hoe verre zig de paalen van haare gegrondheid uitſtrekken, en waar het hersſenſchimmige in deeze weetenſchap een aanvang neemt. Op het verzoek van zyn byhebbend gezelſchap, om dit nader te ontvouwen, vervolgt *Ernestus*, en 't verdere geſprek gaat indeezervoege voort.

„ *Ernestus*. Zo lang de oordeelkundige en redelyk denkende Scheikundige zig alleenlyk bepaalt met de Scheikunde aan te zien voor eene kunst, welke onderwyst, om de verſchillende zelfſtandigheden, die zig in de *vermengde* dingen (*Mixtæ*), te weeten in de *groeijende* dingen (*Vegetabilia*), *Delfſtoffen* (*Fosſilia*), en *Dieren* (*Animalia*), bevinden, te kennen; om de ontbinding der na-

 tuur-

tuurlyke lighaamen te doen, om dezelve met hunne eerste grondbeginzelen te hereenigen, om 'er de verborgene kragten en deugden van te ontdekken; om derzelver overeenkomst aan te toonen, en het middenpunt, waarin alle de ligchaamelyke zelfstandigheden zamenloopen; en, om zo te spreeken, om door middel des vuurs de *Anatomie* der natuurlyke lighaamen te doen, om dezelve te scheiden, en weder te vereenigen tot hun oorsprong of grondbeginzel; om de nuttige zelfstandigheden in de vermengde lighaamen van de onnuttige af te scheiden; om de zappen uit planten en dieren te trekken; om de digtste en hardste lighaamen vloeibaar te maaken, en dezelve te smelten; om met een naauwkeurig oog alle de uitwerkzelen na te gaan, welke deeze verschillende gedaante-verwisselingen uitwerken; en om dezelve tot veele kunsten en geleerdheid te doen dienen; gelyk als om de *Artzenykunde* (*Materia Medica*) door nieuwe ontdekkingen te verryken; om nieuwe verwen uit te vinden; om nieuwe zamensmeltingen van Potaarde, Glas of Porcelyn enz. enz. te maaken, zo lang is de Scheikunde van groot nut. Zulk een Scheikundige, zegge ik, zal wyselyk handelen en den roem en erkentenis zyner Medeburgeren verdienen.

„ *Leonard.* Maar veelen slaan, helaas! door de Eigenbaat misleid, eenen dwaalweg in.

„ *Ernestus.* Dit gebeurt veelen. Wanneer de Scheikundige zig tot een kwakzalver opwerpt, en een Dweeper of bedrieger wordt; wanneer hy zig verbeeldt dat 'er een verhevene of liever wonderbaare Scheikunde bestaat; wanneer hy, by het woord *Chymie*, het Arabiesch voorzetzel *Al*, wyl 'er toch Arabiesch by schynt te moeten weezen, begint te voegen, en deeze weetenschap *Alchymie* noemt; wanneer hy zig vleit met de hersenschimmige verbeelding, dat de eerste beginzelen, waaruit de lighaamen zamengesteld zyn, veranderd kunnen worden, of dat hy in zyn destilleerkolf kan voortbrengen, het geen de natuur in de ingewanden des Aardryks voortbrengt; wanneer hy niet opmerkt, dat 'er tot elke voortteeling, tot elke wezenlyke voortbrenging, een leevendmaakende geest noodig is, een beginzel van leven en werking, en de zamenloop van duizend andere zaaken, van duizend kragten, die voor de oogen der stervelingen verborgen zyn; wanneer hy niet ziet, dat de wezenlyke gedaanteverandering der Metaalen natuurlyk onmogelyk,

en de ſchynbaare verandering ſlegts een bedrog en begoocheling is; wanneer hy niet ter goeder trouwe toeſtaat, dat de afſcheiding van eenige goud deeltjes, die zig in eenige Metaalen kunnen bevinden, of van eenige lighaamen, welke het ook zouden mogen zyn, al te kostbaar is; dat deeze afſcheiding veel meer kost, dan deeze gouddeeltjes waardig zyn; dat 'er reeds genoeg en te veel gouds in de waereld is, zonder dat men, met groote kosten, andere veel noodiger of nutter lighaamen, als zyn het hout, de koolen, de andere metaalen, de kwik enz. behoeft te vernielen; wanneer de dwaalende Chymist alle deeze waarheden niet gevoelt, of veinst dezelve niet te gevoelen, zal hy altyd, in de oogen van den waaren Wysgeer, of een bedrogene of een bedrieger ſchynen.

„ *Leonard.* Maar, wanneer hy by dit alles nog zo dwaas is van naar den *Steen der Wyzen* en den *Levensbalzem* te zoeken, wat moet men dan met hem aanvangen?

„ *Ernestus.* Dan is 't tyd om hem op te ſluiten. Het toppunt van dwaasheid is, te gelooven, dat 'er in de natuur eenig lighaam, of eenige mogelyke zamenmenging van verſchillende lighaamen beſtaat, welke tevens zoute, brandende, zuure, bytende, verzagtende, zoete, olieachtige, en wat al meer, deelen inhoudt, en dat, zo dit al mogelyk ware, deeze deelen niet elkanders eigenaartige kragten zouden vernietigen: by voorbeeld, het zuure het zoete, het ſcherpe het zagte enz. of omgekeerd. Is 'er grooter dwaasheid, dan te gelooven, dat de verſchillende ziekten des menſchelyken lighaams geene geneesmiddelen zouden noodig hebben, die lighaamen van verſchillende eigenſchappen en verſchillende uitwerkzelen bevatten; dat men zig inbeelde, dat een eenig en zelfde geneesmiddel, tot aan den zetel van elke ziekte, naderen kan, 'er zyne werking kan doen, en zyne uitwerkzelen voortbrengen enz. 't Is my niet onbekend, dat de *Alchymisten*, met waarſchynlykheid, in den mensch een beginzel des levens onderſtellen, een beweegenden geest, die alle zyne ſpringveeren bezielt, en dat zy dit leevend beginzel, door hunne *Panacceën* en algemeene geneesmiddelen, tragten te geneezen; maar deeze pooging is nog veel dwaazer, dan al het overige. Zy willen eene zaak geneezen, die zy niet kennen, waarvan zy zelfs de minſte kentekens niet hebben! Zy willen ee-

eene zaak, die zy hemelsch en onstoffelyk gelooven te zyn, geneezen door *Elixirs* en geneesmiddelen, die altoos stoffelyk en lighaamelyk zyn! Beeter en redenlyker zouden men dan nog dit stoffeloos deel van den mensch, van zyne ongeregeldheden, door de Muziek trachten te geneezen, gelyk men den steek der Italiaansche Spin of *Tarantula* gewoon is te doen. Daarom pleeg de wyze *M. Harris*, die de *Alchymie* van de *Chymie* onderscheidde, te zeggen, dat de eerste *eene kunsteloose kunst is, welker beginzel liegen, haar midden arbeiden, en haar einde bedelen is.* Hierom verbande het oude Rome weleer allen, die zig met dit beroep moeidden, en de *Canones* van het Christelyke Rome hebben dezelve ook altyd naderhand met den kerkeban geblikzemd. Het eenige goed, dat deeze gevaarlyke dolheid voortgebragt heeft, is, dat de zoekers naar den *Steen der Wyzen*, en naar den algemeenen *Levensbalzem*, (ten minsten de oordeelkundigste en bekwaamste,) al voortkruipende, op hunnen weg en als onder hunne voeten, verscheidene nuttige en fraaije dingen gevonden hebben, gelyk daar zyn nieuwe verwen, geneesmiddelen, zamenstellingen van glas, porcelyn, en verscheidene andere dergelyke dingen."

Beschouwing der Maatschappy en Zeden, in Poolen, Rusland, Zweeden en Deenemarken, doorvlogten met Voorvallen eenige uitsteekende Characters betreffende. Door WILLIAM COXE, *A. M. F. R. S. Lid van 's Konings Collegie te Cambridge, Kapelaan des Hertogs van Marlborough, Medelid van de Keizerlyke Œconomische Societeit te Petersburg, als mede van de Koninglyke Academie te Koppenhagen. Naar den derden Druk, uit het Engelsch. Zevende Deel. Te Amsterdam, by* J. Yntema. *Behalven den Inhoud der Brieven van de Zeven Deelen,* 175 *bladz. In gr.* 8vo.

In het Voorberigt des Vertaalers, voor het *Eerste* Deel deezes Werks, welks laatste Deel wy thans aankundigen, berigtte die Heer ons, hoe COXE veel lichts verspreidde over de oude Geschiedenissen der Ryken, van hem doorreisd, hoe de Leevensverhaalen der Vorsten en Vorstinnen, en andere gedenkwaardige Mannen, by 't beschouwen hunner Grafsteden, en andere gelegenheden, in-

ingevlogten, zeer leezenswaardig waren: hoe men in het *Mengelwerk*, onzer *Vaderlandsche Letteroefeningen*, 'er nu en dan een proefje van hadt gegeeven, dat veelen niet ongevallig was; „ dit, zegt hy, zou meer geschieden, „ of liever, wy zullen in een afzonderlyk Deeltje, 't „ welk een Zevende zal uitmaaken, eene keuze doen „ van 't geen ons, voor den *Nederlandschen* Leezer, 't „ belangrykst dunkt." Dit laatste zien wy is geschied: waar door dit Werk eene volkomene uitwendige gelykheid gekreegen heeft met MOORE's *Beschouwing der Maatschappy en Zeden in Frankryk, Zwitzerland en Duitschland*, voor eenigen tyd by denzelfden Boekhandelaar uitgegeeven, en door onze Landgenooten met eene hun goeden smaak aanduidende graagte ontvangen. Dezelfde onvermoeide hand heeft ons dit paar Werken bezorgd: en zyn wy in 't zekere onderrigt, dat de Eerw. PETRUS LOOSJES ADRIAANSZ., *Leeraar der Vereenigde Doopsgezinden te Haarlem*, de Vertaaler van 't een en ander is.

Zo veel wy ons het oorspronglyk Werk van COXE herinneren, zou het voorraad tot meerdere Leevensbeschryvingen hebben kunnen opleveren; doch ook staat ons tevens voor, dat de daarin gevlogtene Leevensberigten van zeer ongelyke waardye waren voor den Leezer in 't algemeen, en wy vertrouwen, dat de weetenwaardigste hier plaats vinden. Zy maaken een twaalftal uit. Te weeten: I. De *Leevensbeschryving* van CASIMIR DEN GROOTEN, *Koning van Poolen.* II. Van IVAN VASSILIEVITCH DEN I, *Czaar van Rusland*. III. Van IVAN VASSILIEVITCH DEN II, *Czaar van Rusland.* IV. Van BORIS FOEDEROVITCH GODUNOF, *Czaar van Rusland.* V. Van den Czaar, die, onder den naam van DEMETRIUS, *Rusland* beheerschte. VI. Van NICON, een *Russisch Patriarch.* VII. Van Prinses SOPHIA ALEXIEFNA, *Zuster van Czaar* PETER DEN GROOTEN. VIII. Van CATHARINA DE I, *Czarin van Rusland.* IX. Van Prins MENZIKOF, *Gunsteling van Czaar* PETER DEN I. X. Van Graaf MUNICH. XI. Van JOHAN ANTHONY GULDENSTAEDT, en XII. Van CAREL LINNÆUS. In deeze keuze straalt door, dat de Vertaaler de verscheidenheid in 't oog gehouden, en dus dat veraangenaamende aan deezen Bundel van Leevensschetzen bygezet heeft.

Wy zullen, als een der kortste, overneemen de *Leevensbeschryving van Prins* MENZIKOF, wiens zonderlinge lotgevallen twee onzer Vaderlandsche Dichteren, N. S.

VAN

VAN WINTER, en A LOOSJES P. Z., bewoogen hebben, hem ten Hoofdperſoonadie van hunne Treurſpelen te neemen.

„ De Afkomst van Prins MENZIKOF wordt, door onderſcheide Schryveren, zeer verſchillend opgegeeven. Eenigen willen, dat hy, Knegt geweest hebbe by een Pasteibakker, in de ſtraaten van *Moscow* met Pasteien te koop liep, en Czaar PETER, eens, ſtilſtaande, met hem ſpreekende, dermaate getroffen werd door zyn vaardig vernuft en ſneedige antwoorden, dat hy hem in dienst nam, en, door ſchielyk op elkander volgende vorderingen, verhief tot de hoogte van gunst, welke hy naderhand bereikte. Anderen verhaalen, dat hy de Zoon was eens Palfreniers, in een Stal van het Hof, en toevallig in dienst des Keizers kwam (*). —— Beide deeze berigten, hoe zeer ſtrydig met elkander, wyzen genoegzaam uit, de geringheid en onzekerheid zyner afkomſte; en, in de daad, men hebbe zich niet te verwonderen, dat de Geſlachtlyst eens ſchielyk voor den dag gekomen Gunſtelings, niet nauwkeurig kan opgemaakt worden.

„ Het vroegſte berigt, 't geen wy, MENZIKOF betreffende, ontmoeten, is, dat hy, in den Jaare MDCLXXXVII, een der Jongelingen was (†), die PETER DE I tot eene bende vormde, en naar de *Europiſche* wyze oefende. De Czaar was niet meer dan vyftien jaaren oud, en MENZIKOF, toen bekend by den naam van ALEXASCA, of KLEINE ALEXANDER, van bykans denzelfden ouderdom; byzondere blyken van wakkerheid gegeeven hebbende, liep hy LE FORT boven anderen in 't oog, en werd door deezen by den Czaar aangepreezen. Verſcheide Perſoonen, uit deeze Bende, klommen tot zeer hooge waardigheden in den *Rusſiſchen* Krygsdienst, en 'er liepen verſcheide omſtandigheden zamen tot de bevordering van MENZIKOF. Hy was den Czaar van grooten dienst, in diens plans van Verbetering; hy ſloeg byzonder agt op de Vreemdelingen, door Czaar PETER by aanhoudenheid in dienst genomen. Hy

(*) Het eerſte gevoelen, dat hy een Pasteibakkers Jongen geweest hebbe, ſchynt het aanneemelykſte, het draagt by WEBER, MANSTEIN en BRUCE, de voorkeus weg.

(†) MULLER'S, *Nachricht von der Urſprunge des Preobaſchenkiſchen enz. Journal of St. Petersb.*, *for March* 1778. p. 173. *Furst Menſikaw was einer der erſten Poteſchnii.* Zie ook MANSTEIN, p. 11.

Hy lag zich uit op het doorgronden van des Czaars Character en geaartheid, en kon de hoonendste behandelingen verdraagen. „ De Czaar" zegt GORDON, die 'er ooggetuigen van was, „ sloeg hem dikwyls in 't openbaar als „ een hond, zo verre, dat de omstanders dagten dat hy „ 'er onder zou bezwyken; doch altoos was 's anderen „ daags 's morgens de verzoening weder getroffen; 't „ geen het Volk geloofde dat niet dan door eene buiten- „ natuurlyke oorzaak kon geschieden" (§).

„ Een voorbeeld van zyne blinde gehoorzaamheid aan den Czaar, en zyne bekwaamheid in het volvoeren van den hem opgelegden last, verhaalt KORB, Secretaris van den *Oostenrykschen Afgezant*. 't Is eene bekende zaak, dat Czaar PETER gewoon was zich te laaten vinden by het onderzoek der Gevangenen, van Hoogverraad beschuldigd; dat hy tegenwoordig was by de pynigingen, den zodanigen aangedaan, om hun schuldbekentenis af te persen; dat hy doorgaans de strafoefening bywoonde, en zomtyds, met eigen hand, het werk eens Beuls verrigtte, en ook, by wylen, wilde, dat zyne Gunstelingen, en de voornaamste Edellieden, deeze taak op zich namen (‡). KORB tekent aan, dat, kort naa den opstand der *Strelitzen*, in den Jaare MDCXCVIII, veelen der Edelen, die beefden, als zy gedrongen werden eenigen der Oproerigen te onthoofden, door Czaar PETER des bestraft wierden; 'er byvoegende, tot billyking zyner bloedvergietende gestrengheid, *voor de Godheid is 'er geen aangenaamer slachtoffer dan een Schurk!* MENZIKOF schynt de tederheid dier beevende Ryksgrooten niet gehad te hebben: want, als een voorspel der Strafoefening, over honderd en vyftig *Strelitzen*, reedt hy 's avonds te vooren door alle de straaten van *Moscow*, in eene Sleede, zwaaijende een ontbloot zwaard, en roemende dat het reeds twintig hadt afgehouwen (**).

„ Doch het was niet alleen door Geestigheden en het betoon van Wreedheid, dat hy de agting en 't vertrouwen van Czaar PETER won, zyne uitsteekende bekwaamheden als Krygsheld en Staatsman werkten mede te zyner bevorderinge. In den slag, by *Pultava*, werden drie paar-

(§) GORDON, *Life of Peter*, Vol. II. p. 278. KORB, *Diarium*, p. 84.

(‡) KORB, *Diarium*, p. 170.

(**) —— —— p. 88, 89. 172.

paarden van onder hem doodgeschooten. Door den Czaar tot Reisgenoot op de buitenlandsche reizen gekoozen, werd hy, in den Jaare MDCCVI, tot een Prins des *Duitschen Ryks* verheeven, en schielyk bevorderd tot de eerste Staats- en Krygsampten. — —. By byzondere gelegenheden kreeg hy last om zyn Souverain te verbeelden, door openbaar gehoor te verleenen aan buitenlandsche Afgezanten; terwyl Czaar PETER, afkeerig van de Staatsievertooningen der Vorstlyke Grootheid, als een byzonder Persoon, zich onder het gevolg zyns Staatsdienaars bevondt.

„ Zo groot, in de daad, was de heerschende invloed deezes Gunstelings over den Czaar, (een invloed, bevestigd en staande gehouden door CATHARINA (††),) dat de Russen onder elkander betuigden, dat MENZIKOF den Vorst betoverd hadt.

„ Naa den dood van Czaar PETER, weidde MENZIKOF's magt nog onbeperkter. CATHARINA, die, aan zyne kunstenaaryen en bekwaamheden, haare verheffing ten Throon voornaamlyk hadt dank te weeten, gaf hem de teugels der Regeeringe geheel in handen; zy mogt de schynbaare Vorstin heeten, by hem berustte de Souverainiteit. „ Het Ryksbestuur" schryft de Graaf MUNICH, „ was niet anders dan de willekeur van Prins MENZIKOF" (§§). Zyn gezagbetoon bleef onverminderd tot het oogenblik van den dood dier Vorstinne, en het gedeelte van haaren Laatsten Wil, in welke zy haaren Opvolger, PETER DEN II, beval, de Dochter van Prins MENZIKOF te trouwen, strekt teffens ten blyke van zynen invloed, en van haare dankbaarheid (‡‡).

„ Zy-

(††) Meer dan ééns voorkwam CATHARINA de ongenade die MENZIKOF dreigde, en hem, zonder haare tusschenspraak, zeker zou overgekomen zyn. BASEWITZ, *in Busch. Hist. Magaz.* p. 294.

(§§) MUNICH, *Ebauche*, p. 63.

(‡‡) GORDON veronderstelt, dat deeze Laatste Wil een versierd stuk van Prins MENZIKOF geweest hebbe; eene veronderstelling voor welke geen bewys in 't geheel is. Men moet onderscheid maaken tusschen die gedeelten van GORDON's Historie, welke betrekking hebben tot gebeurtenissen, voorgevallen terwyl hy in *Rusland* was, en andere, welke hy schreef naa het verlaaten van dit Ryk, in 1711. Hy spreekt slegter van Prins MENZIKOF dan hy schynt te verdienen, en byzonder ten opzigte van diens moed.

„ Zyne streeken en magt, zyne Staatzugt en trotsheid, zyn hoonend gedrag omtrent PETER DEN II (***), de byzondere omstandigheden van zyn val en ongenade, worden alle verhaald in de *Memoires van* MANSTEIN; een Boek, dat, als een egt en onpartydig Werk, niet te zeer kan worden aangepreezen (†††). ——— Twee dagen vóór zyn val, ging hy na zyn Paleis *Oranienbaum*, door hem gebouwd, toen hy ten hoogsten top van grootheid geklommen was, om eene Kapél te doen inwyen. PETER DEN II hadt hy laaten uitnoodigen, om deeze plegtigheid by te woonen; deeze verontschuldigde zich, onder voorwendzel van onpasselykheid; de Inwying ging voort, en men liet niet na op te merken, dat MENZIKOF zich zette op den Throon, voor den Keizer geplaatst.

„ In Herfstmaand, des Jaars MDCCXXVII, Staatsgevangen gemaakt zynde, werd hy gevangen gehouden te *Bersof*, eene kleine Stad, aan de Rivier *Oby*; tot zyn verblyf hebbende een houten Hut, met palissaden omzet, in welke hy zyne dagen eindigde. Men zegt, dat hy zyne vernedering kloekmoedig en met gelaatenheid gedraagen hebbe (§§§). Hy ontving een Daggeld van tien Roebels, van 't welk hy zo veel wist over te houden, als noodig was om een houten Kerk te bouwen, en hy vondt zyne uitspanning met de Werklieden, in het bouwen, te helpen. Omtrent twee jaaren en vyf maanden overleefde hy zynen Val, stervende in Slachtmaand, des Jaars MDCCXXIX, aan eene Volbloedigheid (‡‡‡).

„ De

(***) Onder anderen tekent hy de Brieven aan den jongen Vorst: *Uw Vader Mensikof*. MUNICH, *Ebauche*, p. 67.

(†††) MANSTEIN, *Mem.* P II. p. 1-13.

(§§§) MANSTEIN, p. 10. WEBER verzekert, integendeel, dat MENZIKOF elendig en onverduldig was, en het leeven zo moede werd, dat hy allen voedzel weigerde, en niet kon overgehaald worden om iet anders dan water te drinken, dat hy eenige dagen, in deezen staat, doorgebragt hebbende, zonder een enkel woord te spreeken, den 2 Nov. 1729 overleedt. Het gezag van MANSTEIN is, in dit geval, grooter dan dat van WEBER: dewyl hy, geduurende zyn verblyf in *Rusland*, veelvuldige gelegenheden hadt, om onderzoek te doen wegens den uitgang van MENZIKOF, naa dat diens Familie, door Keizerin ANNA, weder ontslaagen was van de Ballingschap: daar WEBER vóór dien tyd het *Russische* Ryk verlaaten hadt, en van MENZIKOF'S dood alleen spreekt met een *men zegt. Ver. Russ.* Vol. III. p. 178.

(‡‡‡) SCHMIDS *Materialen*, p. 248. enz. Een Werk, waarin al-

„ De Egtgenoote van Prins MENZIKOF was dermaate getroffen door haars Mans vernedering, dat ze, zich blind geschreid hebbende, op den weg na *Beresof* overleed. Zyne Dochter, die aan den Czaar uitgehuwelykt was geweest, stierf vóór haaren Vader, in de plaats der Ballingschap: het overige gedeelte zyns Gezins, bestaande in één Zoon en Dochter, kreeg ontslag, toen Keizerin ANNA den *Russischen* Throon beklom. De Dochter trouwde GUSTAVUS BIREN, Broeder des Hertogs van *Courland*, en de Zoon kreeg bevordering in den Krygsdienst. Nog is 'er een Zoon van Prins MENZIKOF in leeven, Officier in 't *Russisch* Leger, alleen Erfgenaam des Naams van zynen Grootvader, niets van diens middelen en magt bezittende."

alles, wat tot Prins MENZIKOF betrekking heeft, byeen verzameld is.

Verhandeling over de Droomen en Slaapwandelaaren, *door* J. CH. HENNINGS, *Hofraad en Hoogleeraar te Jena. Eerste en tweede Stukje. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam*, *by* A. Fokke Simonsz. 1788. *Behalven de Voorreden en den Inhoud*, 376 *bladz. in gr. octavo.*

In de Voorreden geeft ons de Hoogleeraar *Hennings* te kennen, hoe hy bepaaldlyk bedoelde het zonderlinge verschynzel en de werkzaamheden der *Nachtwandelaaren* wat nader op te helderen, dan tot nog door anderen geschied is: maar dat hy zig genoodzaakt gevonden heeft, om, ter vereischter verklaaringe hiervan, eenige zaaken vooraf in overweeging te neemen. „ Alzo ik, zegt hy, by myne verklaaring onderstelle, dat de *Nagtwandelaaren* slaapen en droomen, en dat de leevendige werking des drooms de bedryven der Slaapwandelaaren bestuurt, zo was ik ook verpligt het leerstuk, aangaande de droomen, vooraf te verklaaren. Dit leerstuk nu konde wederom niet opgehelderd worden, zonder het verband der ziele met het lighaam in dien staat, wanneer wy waaken, benevens haare gesteldheid, te hebben laaten vooraf gaan: weshalven myn werk zig als van zelf in drie *afdeelingen* verdeelde, waarvan ten onderwerpe heeft, de eerste, *het verband tusschen de ziel en het lighaam, wanneer men wakker is;* de tweede, *dat zelfde verband, in den staat van*

slaapen en droomen; en de derde, *de eigenlyke verklaaring der Slaapwandelaaren zelve.* Het eerste en tweede wordt afgehandeld in deeze twee Stukjes, waarop eerlang een derde staat te volgen, dat eigenlyk geschikt is, ter ontvouwinge van het hoofdbedoelde.

Des Hoogleeraars voornaame grondstelling, waarop hy bouwt, is deeze: „ Alle denkbeelden gaan gepaard met „ eene zekere verandering in het lighaam, met eene be„ paalde beweeging der zenuwen en van derzelver ze„ nuwsap; en zo ook omgekeerd, elke beweeging van „ de zenuwen en van derzelver geesten heeft het eene „ of andere denkbeeld dat haar byzonder eigen is." Met het verklaaren deezer stellinge, en 't aanvoeren zyner bewyzen voor derzelver gegrondheid, ontvouwt de Hoogleeraar de voornaamste byzonderheden en verschynzelen, die betrekking hebben tot, of voortvloeien uit, het verband tusschen Ziel en Lichaam, wanneer men wakker is: het welk hem ook, ten slot deezer eerste afdeelinge; de aandagt doet vestigen op de *Sympathie* en *Antipathie* of toegeneigdheid en afkeerigheid; waarvan de voornaamste oorzaaken, zyns eragtens, te zoeken zyn, in de uitwaasemingen, de inbeeldingskragt en de eigenliefde, welk alles een sterken invloed op ons zenuwgestel heeft. Te gelyk verklaart onze Autheur het geeuwen op het zien geeuwen van anderen, uit de tweede der opgemelde oorzaaken, te weeten, de inbeeldingskragt, gelyk zo het zien van lieden, welken de vallende ziekte hebben, zomtyds ook by anderen dergelyke toevallen veroorzaakt.

Op het afhandelen van dit eerste Stuk vangt de Hoogleeraar het tweede, dat op dezelfde grondstelling voortgaat, waarom hy zich hierin dikwils op het voorheen beweezen beroept, aan, met de overweeging van 't geen de *slaap* zy, en verklaart by die gelegenheid etlyke gevallen van Langslaapers. Hier aan volgt eene beschouwing van het *droomen*, geduurende het welke de denkbeelden der verbeeldingskragt veel leevendiger zyn, dan onder het waaken. Ter duidelyker ontwikkelinge zyner gedagten over dit onderwerp, gaat hy onderscheidenlyk na, hoe de droom zyn *begin* neemt, hoe dezelve *vervolgd*, *uitgebreid*, en eindelyk *afgebrooken* wordt. Met de ontvouwing hiervan neemt hy tevens in opmerking, hoe men droomende in hartstogten geraaken kan, waarmede overeenkomstige beweegingen gepaard gaan; als mede hoe men zich, in den droom, ontschooten denkbeel-

den weder te binnen brengen kan.' En by het afbreeken des drooms, komt wyders nog in opmerking, hoe het bykome, dat men, wakker wordende, zich dikwerf niet herinneren kan, wat men gedroomd heeft; mitsgaders hoe men zich zomtyds verbeelden kan iets gedroomd te hebben, schoon men het zelve waakende verrigtte. Tusschen beiden laat onze Autheur zich ook uit over het praaten in den slaap, en verklaart verscheiden byzonderheden, die zodanige *Slaapspreekers* betreffen; en even zo leert hy ons hoe het *ryden der nagtmerrie* te verklaaren zy; waaromtrent hy het volgende meldt.

,, Wanneer iemand slaapt, kan het zomwylen gebeuren, dat 'er, 't zy of door eene oorzaak, die inwendig binnen het lighaam werkt, of ook wel door leevendige en schrikachtige verbeeldingen in den droom, eene verdikking der vogten en eene krampachtige samentrekking in de spieren plaats grype.

,, Dat eene innerlyke oorzaak binnen het lichaam in staat is, eene stremming in de vogten, nu van dit, dan van een ander deel, te wege te brengen, heb ik te vooren aangetoond. Het verdikken der vogten veroorzaakt voorts, door middel eener prikkeling, zomwylen kramptrekkingen, en deze kan men zig niet voorstellen, zonder ongeregelde sterke beweegingen van het zenuwsap, waardoor de leevendige verbeeldingen der inbeeldingskragt eenen trap van klaarheid bekomen, welken aan dien der gewaarwordingen evenaart. De verdikking der vogten verschaft ook de gewaarwording van eene drukking en perzing. De oorzaaken der drukking, die men in den slaap gevoelt, kunnen ten opzigte des lighaams veelerlei zyn. Ik reken onder dezelve volbloedigheid, dik en zwaar bloed, opzwellingen, de byzondere ligging des lighaams in den slaap, welke den vryen omloop des bloeds belet, (by voorbeeld, wanneer men op den rug liggende slaapt, of met het hoofd zeer laag gaat liggen,) als mede overlaading der maag. Egter wil ik niet beweeren, dat deze oorzaak altoos eene drukking der ingewanden te wege brengen, dewyl 'er zomtyds slegts angstige droomen uit ontstaan. Alleenlyk dan moet die drukking gevoeld worden, wanneer deze oorzaaken in zo verre werkzaam zyn, dat 'er eene kramptrekking of ledenverstyving op volgt. Schrikachtige droomen gaan dus ook met verdikkingen der vogten en ongeregelde beweegingen der levensgeesten, gelyk alvoorens beweezen is;

ge-

gepaard; gevolglyk kunnen dezelve ook drukking, persing en krampachtige beweegingen veroorzaaken. Zodanige gevolgen nu zyn aan het *ryden der nagtmerrie* eigen (*). Dit komt immers voort, zelfs met toestemming der grootste Geneesoefenaaren, uit eenen schrikbaaren droom, die in de spieren eene kramptrekking te wege brengt, welke eene leden-verstyving, eene moeilyke en kortafgebroken ademhaaling, eene benaauwdheid op de borst, eene hartklopping, en eene onbekwaamheid om te kunnen spreeken of schreeuwen, ten gevolge heeft. Het ryden der nagtmerrie kan dus ook van de werkzaamheid der ziel afgeleid worden, nadien niet slegts de denkbeelden der inbeeldingskragt, als voorheen opgemerkt is, veel leevendiger zyn in den slaap, dan onder het waaken; maar zelfs de beweeging der levensgeesten by eenen leevendigen droom, of ook wel eene leevendige gedagte, volgens het alvoorens beweezene, even zo sterk zyn kan, als wanneer men dat geen, waarvan men droomt, gewaar wordt: egter zal het lighaam wel den meestentyd de oorzaak dezer drukkinge zyn. Dewyl nu de ziel, zelfs in den droom, volgens de aaneenschakeling der denkbeelden, gelyk ik te vooren getoond heb, by eene uitwerking ook om de oorzaak denkt, zo kan het gebeuren, dat zulk een, wien de nagtmerrie rydt, zo wel in den slaap, als ook naa het ontwaaken, van meening is, dat 'er iemand op hem gelegen heeft; want wanneer een mensch of eenige zwaarte op ons ligt, dan heeft 'er dezelfde gewaarwording plaats als by het ryden der nagtmerrie. ... ... „ Uit

(*) „ In de vroegste tyden bedienden zig de Geneeskundigen van de benaaming *Ephialtes*, welk woord van ἐφάλλεσθαι, *opspringen* betekenende, afstamt. De reden dezer benaaming was, om dat het den geenen, dien de nagtmerrie berydt, somwylen toeschynt, als of 'er iemand boven op hem springt. In het Latyn zyn de benamingen *incubus* en *succubus* bekend; en deeze zyn gesprooten uit het bygeloof, 't welk de nagtmerrie voor een boozen geest of spook hieldt; men verliep zig in het zelve zo zeer, dat men een mannelyken en eenen vrouwelyken geest onderscheidde. Aan den mannelyken schreef men de eigenschap toe, dat hy op of over den slaaper heen ging leggen, en deze was de *incubus*; maar de vrouwelyke leide zig onder den slaaper, en daarom heette hy *succubus*. In 't Hoogduitsch zyn *der Alp*, *die Mare*, *das Nachtmännchen*, als woorden van dezelfde betekenis in zwang."

„ Uit de tot hiertoe gegeeven verklaaring volgt, dat de nagtmerrie alleenlyk des nagts of in den slaap haare rol speelt; maar zoude het dan onmogelyk zyn, dezelve te gevoelen, wanneer men waakt? Ik antwoord; dat 'er over dag, en in den staat van waaken, zomwylen eene drukking en eene krampachtige beweeging, even als alle de overige gevolgen, die het ryden der nagtmerrie vergezellen, van wege eenen grooten schrik of eene inwendige oorzaak des lighaams ontstaan kunnen, lydt gantsch geene tegenspraak: dat men egter deze volkomen gelykende uitwerkingen niet met den naam van nagtmerrie bestempelt, geschiedt om die reden, dat zy, die 's nagts zulk eene gewaarwording gevoelen, welke men aan 't ryden der nagtmerrie toeschryft, zodanig eene werking van eene uitwendige oorzaak, die op den mensch ligt, afleiden; maar dit kan men, wakker zynde, zig aldus niet verbeelden, nadien de mensch als dan bewustheid bezit, dat 'er niets voor handen is buiten hem, 't welk die drukking, kramptrekking en verstyving kan te wege brengen." —— Met deeze natuurlyke verklaaring vervalt, zo als de Hoogleeraar vervolgens toont, de oude beuzeltaal van 't bygeloof deswegens; te gelyk met de fabelagtige vertelzels van de *Vampyren* of bloedzuigers, die op dezelfde manier te verklaaren zyn.

Wyders voegt de Hoogleeraar by al het opgemelde nog zyne aanmerkingen, wegens de natuurlyke voorspellende droomen, daar zommigen zeer hoog mede loopen; terwyl ze intusschen, schoon door de uitkomst bevestigd, niets buitengewoons hebben, dat zo byzonder opmerking verdient. Ze zyn meerendeels, zegt hy, uit zyne hoofdstelling in de bykomende omstandigheden zeer wel te verklaaren; en dat men, vervolgt hy, „ by menig een vervuld wordenden droom verlegen staat, en denzelven „ voor bovennatuurlyk houdt, komt deels daar van daan, „ dat wy ons alle de omstandigheden niet herinneren, „ welken aanleiding tot dien droom gegeeven hebben; en „ deels ook, nadien zomwylen dat geen, 't welk de „ droom ons vertoonde, toevallig gebeuren kan." Dit zyn beweerde heldert hy voorts op, en bevestigt zyn gezegde nader, door 't bybrengen zyner verklaaringe van etlyke voorbeelden van zodanige droomen, waarin zommigen iets bovennatuurlyks waanden te ontdekken: waarmede deeze tweede afdeeling ten einde loopt. —— Het bygeloof vindt in dit Stukje, even als in 't voorige Werkje

je des Hoogleeraars, over *de Geesten en Geestenzieners* onlangs gemeld (†), een ſterken tegenſtander in onzen Autheur; wiens ſchryf- en redeneertrant, zo al niet magtig om het diepgewortelde bygeloof geheel en al uit te rooien, ten minſte zeer wel geſchikt is, om deszelfs voortplanting te verzwakken; en nog eenigzins oplettende Leezers meer op het natuurlyke, dan op het wonderdaadige, van veele verſchynzelen, die hun in den eerſten opſlag vreemd voorkomen, te doen ſtaaren. Als dit maar, in hoe gering eene maate ook, by den Leezer begint post te vatten, moet het bygeloof zyne kragt verliezen; dewyl het zyne voornaamſte ſterkte vindt, in 't natuurlyke over 't hoofd te zien, of te veronagtzaamen.

(†) Zie *N. Alg. Lett.* IIde D. bl. 254, en IIIde D. bl. 219.

Lesſen over de Redekunst en fraaije Weetenſchappen, van Dr. HUGO BLAIR, *een van de Predikanten der Hoofdkerk, en Hoogleeraar in de Redekunst en fraaije Weetenſchappen aan de Hoogeſchool van Edinburg. Naar den derden Druk, uit het Engelsch. Eerſte Deel. Te Deventer, by* L. Leemhorst, 1788. *Behalven het Voorwerk, 517 bladz. in gr. octavo.*

'Er behoefde welligt niets meer, dan de naam van BLAIR, op den tytel van een boek over de Redekunst en fraaije Weetenſchappen te ſtaan, om het onze Natie aan te pryzen. Dan, daar 's mans werk ſlegt vertaald zou kunnen zyn, moeten wy ter dezer plaatſe zeggen: dat dit hier geenzins het geval is, nadien deze in 't Engelsch opgeſtelde *Lesſen*, in zulke bekwaame Nederlandſche handen gevallen zyn, als zy verdienden: zo dat Schryver en Vertaaler zich op elke bladzyde aanpryzen. Immers de laatſte heeft het gebrek, wegens een zamenſtel van Rhetoriſche regelen, in ons Vaderland zeer wel opgemerkt: en nadien hy de vlyt zyner Landgenooten, wegens het beöefenen van Taal- en Letterkunde, roemt, kan men hem zeer wel toeſtaan', dat hy ook van die onkunde ſpreeke, welke men maar al te veel, ten opzichte van de wezenlyke deelen der Welſpreekendheid, in ons Vaderland nog doet blyken. Wy durven, met hem, alle onpartydige kenners wel vraagen: Hebben onze openbaare Redevoeringen die Duidelykheid, die Bevalligheid, dien Nadruk, welke zo by uitſtek geſchikt zyn om den Toehoorder te overreeden, te overtuigen, weg te ſleepen? Komen 'er van tyd tot tyd Schriften uit, welke men als klasſikaale werken kan aanzien, en als modellen van eenen goeden Styl veilig kan aanpryzen? — Wy durven dit met hem ont-

kennen, zonder te vreezen, dat iemant over eene te groote gestrengheid in het beöordeelen zal klaagen De voorgedraagene zaaken, in plaatſe van door eenen eenvoudigen en natuurlyken opſchik te behaagen, vertoonen zich gemeenlyk, of in een ſlegt en onſmaaklyk kleed, of zyn dermaate met klatergoud en valſche ſieraaden behangen, dat zy walging of gelach veroorzaaken. Vooral worden de Spraakfiguuren, onder de handen van jonge Redenaars en Schryvers, veeltyds op de jammerlykſte wyze misvormd (a) —— Zy, die derhalven de waare welſpreekendheid bezitten, en in hunne ſchriften vertoonen, ryzen daar door tot eene dubbele waarde.

De luſt om een bekwaam, en nog ontbreekend ſamenſtel van Redekunde, aan onze Landgenooten te bezorgen, deedt dit werk van BLAIR onder handen neemen: de aangevoerde Voorbeelden, welke ook in de Vertaaling van dienst konden zyn, wierden behouden, en ſlechts weinige in getal weggelaaten, om dat zy zonder merkelyk nadeel weggelaaten konden worden, welk verlies, door eenige gepaste Aantekeningen van den Vertaaler, vergoed is geworden.

Dit *Eerſte Deel* handelt, na eene gepaste *Inleiding*, over den *Smaak*, de *Critiek*, het *Genie*, de geneugten der *Verbeelding*; over het *Verhevene* in de *Voorwerpen*, en dat der *Redenaars* en *Dichters* Werken. Over de *Schoonheid* en andere aangenaame gewaarwordingen, den *oorſprong* en *voortgang* der *Spraake* en het *Schrift*; over den *Styl*, de *Duidlykheid* en *Juistheid*; over het ſamenſtel van geheele *Zinnen*; de *Harmonie* van dezelve; over den *Oorſprong* en *aart* der figuurlyke taal; over de *Metaphora*, de *Hyperbolae*, *Proſopopeia* en *Apoſtrophe*; en eindelyk over de *Comparatie*, *Antithesis*, *Interrogatie*, *Exclamatie* en andere Spraakfiguuren.

Met den aart van onze *Letteröefeningen* ſtrookt best het begin van de *derde Les*, handelende over de Critiek, enz: „Echte Critiek (zegt men daar) is niets anders, dan de toepasſing van den Smaak, en de grondregelen van het gezond verſtand, op de ſchoone kunſten. Haar werk is, het ſchoone van het gebrekkige, in werken van Vernuft te onderſcheiden, van enkelde gevallen tot algemeene grondregels op te klimmen, en daar uit aanmerkingen of voorſchriften over de verſchillende ſoorten van ſchoonheid, in de werken der Schryvers in 't gemeen, af te leiden.

„De

(a) De kundige Vertaaler herinnert zich, ter dezer plaatſe, eens zekeren jongen Redenaar, die het denkbeeld, dat de dood den jongeling, zo min als den grysaart, gewoon is te ſpaaren, onder een bevallig beeld, zo hy meende, wilde voorſtellen, met alle tekens van zelvbehaagen op het gelaat, zich in dezer voegen te hebben hooren uitdrukken: „*De dood klopt* „*zo wel aan de hutzen van jonge Lentebloemen, als van ſtokoude Grys-* „*aarts.*"

4. De Voorschriften der Critiek worden niet uit zogenaamde gevolgtrekkingen *a priori* opgemaakt, of, met andere woorden, zy zyn geenszins de vrucht van besluiten in 't afgetrokken gemaakt, en onafhanglyk van voorhanden zynde daadzaaken en opmerkingen. De kunst der Critiek is volstrekt gegrond op de ondervinding; op de opmerking van zodanige schoonheden, welke met den voorheen vastgestelden grondregel meest overeenkomen, of, het gene hetzelfde is, welke, van oudsher, aan het grootste deel der menschen behaagd hebben. Dus waren, by voorbeeld, de Voorschriften van ARISTOTELES, over de éénheid van Bedryf, in Tooneelstukken en Heldendichten, geene voorschriften, welke hy zo maar door bloote redeneeringen uitgevonden, en vervolgens getracht had op de Dichtkunst toe te passen; maar zy waren uit de beschouwing van HOMERUS en SOPHOCLES getrokken; zy waren gegrond op de ondervinding van het grooter genoegen, 't welk ons de vertooning van een enkeld bedryf verschaft, in vergelyking van dat, 't welk ons de vertelling van gevallen, die onderling geen verband hebben, veroorzaakt. Soortgelyke opmerkingen, welke oorspronglyk uit gewaarwording en onmiddelyke ondervinding ontstonden, werden, by nader onderzoek, bevonden met de grondregels van het verstand en de inrichting der menschelyke natuure zo wel over een te komen, dat men geene zwaarigheid maakte, om dezelve voor algemeene regels aan te neemen, en zich van dezelven, als een richtsnoer, by het beoordeelen der schoonheden, in dichterlyke werken te bedienen. Dit, en niets anders, is de eigenlyke oorsprong der Critiek.

„Gewisselyk zal een uitmuntend Verstand, reeds van zelfs, en zonder een diergelyk onderricht, aan zyne werken die gedaante geeven, welke met de wezenlykste regelen der Critiek over een komt. Immers, daar deze voorschriften op de Natuur gegrond zyn, zal reeds de Natuur zelve den Schryver, welke haare ingeevingen volgt, in de meeste gevallen, daar heen wyzen. HOMERUS kende, naar alle waarschynlykheid, geen Leerstelsel der Dichtkunst. Zonder eenige andere leiding buiten zyne Genie, heeft hy een regelmaatig Gedicht ontworpen, 't welk de nakomelingschap, door alle tyden heen, bewonderd heeft. (b) Dit geval is nogthans geen bewys tegen de

[(b) Indien de Autheur door het woord *leiding* alleen een *Leerstelsel* bedoelt, kan men 'er niets, met grond, op aanmerken. Doch indien de Gedichten, vóór den tyd van HOMERUS geschreven, ook onder dit woord *leiding* begrepen worden, zou de bepaaling ons te naauw bepaalt voorkomen. HOMERUS heeft te groote meesterstukken gemaakt om hem zonder voorgangers te vooronderstellen: schoon dezelve daarom wel minder konden zyn; dan hy zelv. Groote Meesters kunnen zekerlyk, zonder Leerstelsels, regelmaatig arbeiden: doch dit is ook maar eene eigenschap van groote Meesters: en de vraag zou dan nog zyn, of zy hunnen arbeid niet aanmerk-

de nuttigheid der Critiek, als eene Kunst beschouwd. Gelyk géen menschelyke geest in den hoogsten trap volmaakt is, zo is 'er ook geen Schryver, die niet uit oordeelkundige aanmerkingen, over de schoonheden en gebreken zyner voorgangeren, eenig nut kan trekken. Wel is waar, dat geenerhande aanmerkingen of voorschriften het gebrek aan eigen geestvermogens vergoeden, of den Dichter dat vuur kunnen mededeelen, 't welk hem de natuur heeft geweigerd: maar zy kunnen toch vaak het Vernuft den weg aanwyzen, welken het te betreeden heeft, en hetzelve voor afdwaalingen behoeden; met één woord, zy kunnen het Vernuft de beste en meestgepaste navolging der natuur aanwyzen. Het voorname oogmerk van de regelen der Critiek bepaalt zich daar toe, om ons op de gebreken, welke wy te myden hebben, opmerkzaam te maaken: het voortbrengen van uitmuntende schoonheden daar tegen, is en blyft het werk der Natuur. Het gene wy dus verre hebben gezegd, leert ons, wat wy te denken hebben van die klagten, welke zekere soort van Schryvers, zints eenigen tyd, goedgevonden hebben, tegen de Kunstrechters en de Critiek in te brengen. Men heeft de Kunstrechters aangezien voor vrymagtige Wetgeevers, welken het te doen is, om de aangebooren vryheid van het Vernuft te beperken, en de Schryvers aan lastige, zo wel als onnatuurlyke, banden te leggen; kortom, als Dwingelanden, tegen welker onwettige vervolging men genoodzaakt is bescherming te zoeken, en zich in de armen van het Publiek te werpen. In myne oogen geeven diergelyke Voorredenen, die vry wel naar smeekschriften gelyken, juist niet het gunstigste denkbeeld van de bekwaamheden des Schryvers. Een goed Schryver toch moet met genoegen zien, dat zyn werk aan de grondregels van gezond verstand en echten smaak getoetst wordt. In 't gemeen zyn de spotternyen tegen de Critiek gegrond op de onderstelling, dat Kunstrechters menschen zyn, welke blootelyk volgens regels, en niet naar eigen gevoel, oordeelen. Maar het is 'er zo verre af, dat dit het geval zou zyn, dat veeleer dezulken, welke op zodanige wyze oordeelen, Schoolvossen, en niet Kunstrechters, verdienen genoemd te worden. Alle regels der echte Critiek berusten eigenlyk op gevoel: en alleen smaak en gewaarwording kunnen ons in de toepassing van die regels, op voorkomende enkelde gevallen, veilig geleiden. Dewyl 'er ondertusschen geen ding is, waar over zich een ieder met meer vrypostigheid tot rechter opwerpt, dan over Werken van Vernuft, valt het gemaklyk te begrypen, dat men van oudsher een groot aantal onbevoegde Kunstrechters heeft gevonden, en in 't vervolg ook

nog

merklyk zouden verligten, indien zy zulk eene leiding geliefden te volgen? — Het gevoelen van den Heer BLAIR bevestigd deze voor onderstelling.

nog zal vinden. Maar dit kan even weinig eene algemeene verachting den Critiek wettigen, als de gemeene hoop van Wysgeeren en ongezouten Denkers, iets tegen de waardigheid des Verstands en der Wysbegeerte zelve, kan bewyzen.

„ Meer schyn heeft de tegenwerping tegen de Critiek, welke genomen wordt uit de goedkeuring, waar mede het Publiek sommige werken heeft ontvangen, welke, by nader onderzoek, bevonden zyn, met de vastgestelde regels der Critiek te stryden. (c) Nu is, ingevolge voorgaande stellingen, het Publiek de opperste Rechter, door wiens uitspraak de verdienste van elk werk van vernuft beslist wordt: dewyl de oordeelvellingen over den Smaak gegrond zyn op gewaarwordingen, welke aan alle menschen natuurlyk en gemeen zyn. Doch men dient hier by in 't oog te houden, dat men dikwils al te onbedacht over de beslissing van 't Publiek oordeelt. De luidruchtige toejuiching, met welke somtyds dit of dat werk, by deszelfs eerste verschyning, ontvangen wordt, is niet altoos de stemme van het eigenlyke Publiek. Men vindt zo wel eenen grooten, als eenen kleinen hoop, die zich maar al te ligt van eenen valschen glans van schoonheid, welke zeer schielyk ophoudt bewonderd te worden, laat verblinden en wegsleepen. Ook kan een Schryver zich somtyds, voor eene korte wyle, beroemd maaken, of schoon zyne werken geene andere verdiensten hebben, dan dat zy overeenkomen met de driften en vooröordeelen, den geest van partyschap, of de bygeloovige begrippen, welke niet zelden eene geheele Natie, in een zeker tydsbestek, beheerschen. In zodanige gevallen kan echte Critiek met recht veroordeelen, het gene door het Publiek wordt gepreezen, en zelfs niet zonder hoop, dat zy haar oordeel eenmaal zal zien billyken: de uitspraak toch der waare Critiek, en de stem van 't Publiek, wanneer hetzelve namelyk van zyne vooroordeelen tot onpartydigheid is te rug gekomen, kunnen niet missen, van ten laatsten altoos over een te komen.

„ Voor het overige kan men niet ontkennen, dat 'er eenige zeld-

[(c) Wy herinneren ons, by deze gelegenheid, een aanmerkelyk voorbeeld van dien aart, dat wy niet kunnen nalaaten hier by te voegen. Het Treurspel de *Cid*, van den Franschen Dichter CORNEILLE, werd reeds met een groot genoegen geleezen, en op het Tooneel aanschouwd, toen de Fransche Academie, onder aanvoering van den Kardinaal de RICHELIEU, op eene regelmaatige wyze, alle de feilen aantoonde, welke in dat stuk gevonden wierden. Dan, dit baatte weinig; de *Cid* bleef, ondanks zyne gebreken, behaagen; weshalven BOILEAU, tegen een van zyne vrienden, zeer gepast zeide:

En vain contre le Cid un Ministre se ligue,
Tout Paris pour Chimere a les yeux de Rodrigue.

Dat *Richelieu* den *Cid* belaag' met ydel poogen:
't Volk blyft *Chimere* zien met *Don Rodrigo's* oogen.]

zeldzaame voorbeelden van werken gevonden worden, welke met onbetwistbaare misslagen tegen de regels der Critiek, des niet te min, algemeene en duurzaame bewondering verworven hebben. Tot deze soort behooren de *Tooneelspelen van* SHAKESPEAR, welke als dramatische gedichten beschouwd, in hoogen trap onregelmaatig zyn. Doch hier by moet men bedenken, dat deze stukken niet daarom behaagen, om dat zy onregelmaatig zyn, of om dat zy sommige regels der kunst overtreeden; maar alleenlyk dat zy, onaangezien deze overtredingen, de algemeene verwondering hebben behouden. Zy bezitten, namelyk, andere schoonheden, welke met goede grondregels volkomen over een stemmen; en alleen het vermogen van deze laatsten is sterk genoeg geweest, om tegen de gebreken op te weegen; en aan het Publiek een zo levendig genoegen te verschaffen, dat deszelfs misnoegen over die gebreken, daar door geheel wierd weggenomen. SHAKESPEAR gevalt, niet om dat hy gebeurdtenissen van verscheidene jaaren in één stuk samenbrengt; niet door zyne kluchtige vermenging van het Tragische met het Komische, in een en hetzelfde Stuk; niet door de spitsvindigheden, en gedwongen woordspeelingen, welke hy zich somtyds heeft veroorlofd; deze dingen worden van ons veeleer als gebreken beschouwd, welke wy toegeeven aan de onbeschaafdheid der eeuwe, in welke de Dichter leefde: maar hy gevalt door zyne meesterachtig getroffen afbeeldingen der karakters, door de levendigheid zyner schilderyen, door de sterkte zyner gedachten, en zyn gansch ongemeen talent, om de natuurlyke taal der hartstogten te treffen: schoonheden, welke de waare Critiek ons even zo leert hoogachten, als de Natuur ons den indruk daar van laat voelen. —— Dit zy genoeg van den oorsprong, het werk en het gewigt der Critiek."

De vertaaling is (volgens de *Voorrede*) in zeer onaangenaame omstandigheden begonnen, en voortgezet; doch heeft den Vertaaler, in zyne wederwaardigheden, de aangenaamste uitspanning verschaft; zo dat hy de lofspraak, door CICERO aan de Letteroefeningen gegeeven, namenlyk, dat zy ook in ongeluk troost aanbrengen, aan zich zelven heeft bevestigd gevonden. Hy heeft dus uit dankbaarheid voorgenomen, om, van nu af, de uuren, welke hem van de zorge voor zyn onderhoud, en dat van zyn huisgezin, overschieten, aan haar toe te wyden; om den hoon en het nadeel, hem door menschen aangedaan, in het gezelschap der Musen te vergeeten. Wy mogen dus op de verdere vertaaling van dit werk hoopen, doch wenschen den Vertaaler geene meerdere soortgelyke redenen van dankbaarheid toe.

WIELANDS, *Sympathien. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1787. *In gr. octavo, 100 bladz.*

Men ontmoet, in dit Geschrift van den Heer *Wieland*, eene reeks van uitsteekende Zedelessen, die zeer wel geschikt zyn, om een heilzaamen invloed te hebben, op ieder die ze met opmerkzaamheid leest; daar hy te gelyk tot het verstand en tot het hart spreekt; des men dit Stukje, het zelve uit dat gezichtpunt beschouwende, niet wel anders dan hoog kan waardeeren. Dan hij omkleedt zijne leeringen veelal wat te sterk met bovenmenschlyke vervoeringen, en ingewikkelde vooronderstellingen van eene Sympathetische werking der geesten, die 'er slegts een geleend schitterend cieraad, maar geene weezenlyke bondigheid, aan by zetten. Ten voorbeelde hiervan leeze men, zyne, voor 't overige, recht leerzaame waarschuwing aan *Sacharissa*, welke aldus luidt.

„ In een uur des middernachts, als mijne Ziel, in stille schaduwen gehuld, rondom zwierf, hoorde zij, met het inwendige zagte gehoor, waar mede zij de Hymnen der natuur, en de nog tederer stemme verneemt, die bij iedere idéé of daad ons goedkeuring geeft of berispt, eenen strijd tusschen twee *Genii*, die om het hoofd der sluimerende *Sacharissa* zweefden. De een was ligt voor eenen goeden Engel en haaren beschermer te onderkennen: maar den anderen verriedt zijn zwavelagtige glans, en eene mine vol listige boosheid, dat hij een van die genen was, die in 't duistere rond sluipen, om het reine hart der onschuld te bevlekken. ——— Want iedere Ziel, ô *Sacharissa!* is van twee *Genii* omgeven. De een, haar vriend en getrouwe wagter, is onophoudelijk bezig, haar onbeschadigd, door de dwaalwegen des levens, te leiden. Hij werkt, door geheimen invloed, in het edelste deel der Ziel, waar hij het verstand sterkt, en van daar zich in 't gewillige hart uitgiet. Zoo zoet is niet de stemme der geliefde, voor den tedersten jongeling, noch, voor de beminnende moeder, het stamelen van 't kind, dat om haaren boezem lagcht, als zijne Ætherische stem zagt lispend, in 't harte, neer klinkt, wanneer hij eene goede daad, met inwendige goedkeuring, beloont, en der in zich zelve gekeerde Ziele een Triumphlied zingt. Onder zijne vleugelen, in het gevoel der onschuld, te rusten, is liefelijker, dan, in beeken van zinnelijke vreugde, te zwemmen. Van hem komt het, schoone *Sacharissa!* wanneer gij, door eene wonderbaare geheime aandoening, gewaarschouwd word, om geen gedagten, in uw gemoed, plaats te geven, die de liefelijke vrede uwer Ziel verstoren konden. Van hem komt de bestraffing, die gij, des nachts, op uw leger, voelt, als gij eenen dag, der iedelheid opgeofferd, of, uit al te

te groote toegeeflijkheid, tegen uwen eigen ſmaak, dwaasheid, die 't gebruik niet kan regtvaardigen, meê bedreven hebt. Gelukkig, wanneer gij zulk eenen beſchermer nimmer van u afſchrikt, noch uw ligt verwond harte, den listigen Demon, bloot ſtelt, die altijd, nu nader, dan meer verwijderd, op u 't oog heeft, en op gelegenheden loert, om ergends eenen onbewaakten toegang, in uwe Ziel, te vinden. En hoe ligt is dit mogelijk, daar hij de gevaarlijke gave bezit, gelijk de bedriegelijke geestigheid, allerlij gedaanten aan te nemen? Hoe dikwijls verbergt hij zich, onder eene ſchaar van jeugdvermaken, die hij onſchuldig noemt, en loert, als een ſcorpioen, onder bloemen? Laat u niet, door zijne gladde woorden, vervoeren; door zulken, vervoerde een van zijn ſoort, de onſchuldigſte aller vrouwen. Als dan zijt gij onſchuldig, wanneer gij uw hart, met vreugde, voor den Alwetenden, kunt uitbreiden. Als geen gewoel van iedele begeerte, geen onbezonnen wenſchen, geen ongeduld, geen trotsheid op voortreffelijkheden, die 't op de waag der wijsheid, van een Zonneſtofje, in wigt verliezen, uwen geest bevlekken. Geloof den onbedagtzaamen niet, die u geestig noemt, om dat uwe oogen, met haare liefelijke ſtraalen, zijn hart geſmolten hebben; en u voor deugdzaam houdt, om dat hij zich wijs maakt, dat, in eenen verblindenden boezem, noodwendig de ſneeuwwitte onſchuld woonen moet. Gij zijt edel, dat gij begeerte in u voelt, om de verhevenſte voorbeelden der deugd naar te ieveren, maar gij zijt nog verre af van ze bereikt te hebben, ſchoon gij hun dit of dat gevoel al afgeleerd hebt. Eene *Clarisſa*, eene *Bijron* of *Amalia* is het hoogſte ſieraad der menschheid; zij zweeft, midden tusſchen de natuur der Engelen en der menſchen. Gij hebt alle haare tederheid, *Sacharisja*! ſtaa ook naar haare grootheid. Het eerſte is eene gave der natuur, het laatſte zal uw eigen werk zijn. Tederheid des gemoeds, zonder ſterkte, zonder grootmoedigheid, is weekheid; een riet, dat van elken wind bewogen wordt. Maar eene Ziel, die zich aan een verheven manier van denken gewend heeft, hoort, zonder aandoening, de ſtem der vermaken, die heur aan hunnen oever, tot eenen wellustigen dood, uitnodigen; en ſtaat onverſchrokken in den ſtorm, gelijk een ceder Gods, wier wortels in de diepte nederſchieten. En hoe kan een Ziel anders dan *groot* zijn, die haren adel bedenkt, die dezen aardkloot, met gindſche Hemelſche waerelden vergeleken, en dagen, die als een ſchaduw voorbijgaan, tegen de Eeuwigheid, afgewogen heeft! wat aangenaamheid heeft dan iedelheid en wellust zulk eene Ziel aan te bieden? welke proportie heeft een ſtofje, bij den Hemel? Moet, wanneer gij zoo denkt, de getrouwe uitoefening der kleinſte pligt, u, niet een groter vernoegen geven, dan deze wispeltuurige zielen vatbaar zijn te

ken-

kennen, die immer buiten hunnen eigen kring, in de velden der dwaasheid, rond zwerven, en alle dingen om zich heen, met een dronken en onzeker oog, aangapen. Neen, *Sacharissa*! de nijdige Dæmon moet geen triumph roepen, van u, in deze labyrinthe, gevoerd te hebben. Gij zult, zonder om te zien, uw oor naar de zagte ſtem der wijsheid wenden, en den weg, met immer ſterker wordende ſtappen, voordwandelen, op welken rust en te vredenheid, onder uwe treden, bloeijen, en duizend Seraphim, door uwe nederige deugd gelokt, om u heen zweven, en, om uwe Ziel, eenen kring maken, daar geen kwaad doordringen kan."

HEERFORT en KLAARTJE, *of de Zegepraal der deugdzaame en ſtandvaste Liefde. Twee Deelen. Te Amſteldam, by* W. Wynands, 1787. *In 8vo.* 734 *bladz.*

Een verhaal van een tederen kuiſchen minnehandel, die, na eene reeks van wiſſelvalligheden, door een wettig Huwelyk, het gewenschte einde erlangt. Menigvuldige te leurſtellingen dwarsboomen, by herhaaling, het geluk van *Heerfort* en *Klaartje*, die, verſtrooid geraakt zynde, eindelijk, na veel omzwervens en vrugtlooze naſpoooringen, elkander te Antwerpen weder ontmoeten, en voorts gelukkige dagen genieten: verſcheiden toevallige omſtandigheden verydelen dikwerf het gunſtigſte vooruitzigt, en de Schryver heeft ze telkens zo weeten in te voeren, dat hy het mogelyke ſteeds in 't oog houde. Dit brengt eene leevendigheid in 't verhaal die den Leezer uitlokt, 't welk wyders doorvlogten is, met de lotgevallen van drie paar Gelieven, welken, met andere bykomende ontmoetingen, natuurlyk in 't beloop deezer geſchiedeniſſe voorkomen. Zulk eene ſchryfwyze geeft den Opſteller van dit verhaal eene gunſtige gelegenheid tot het invoeren van onderſcheiden characters, zo van een goeden als ſlechten aart, die hy op eene gepaste wyze doet werken, en indiervoege voordraagt, dat het deugdzaame in zyn beminlyk, en 't ondeugdzaame in zijn haatlyk licht, op 't duidelykſte ten toon ſtaa. Dit alles maakt deeze Roman tot eene aangenaame uitſpanning, die men der Jeugd zonder gevaar kan verleenen; terwyl derzelver doorbladering ook van nut kan zyn, om aan dezelve leſſen van voorzigtigheid en aanmoedigingen ter Deugd in te boezemen, waartoe etlyke voorvallen eene ongedwongen aanleiding geeven. Het geſchiedverhaal zelve is te veel aan een geſchakeld, of loopt door geduurige te leur ſtellingen te breed uit, om 'er een gedeelte van over te neemen; maar zie hier, tot een ſtaal van des Autheurs ſchryfwyze, zyn verhaal van *Heerforts* gedrag, by 't ontdekken van een Vondeling.

,, HEER-

„HEERFORT, naamlyk, hoorde, by het doorryden van een bosch, van verre een gehuil. Hy reed frisch door, en kwam aan de plaats, daar het geschrei het hoorbaarst was. Hy herkende het voor de stem van een weenend kind; maar hy zag niets. Hy reed rondom een digt kreupelboschje, dat aan den weg stond, en zag nu een smeltend gezigt. —— Daar stond een oude ben, zo als de wyven op den rug dragen. In de ben lagen oude, todden, en op de todden, en in de todden gewonden lag een weenend kind, dat bitter huilde. Arme worm! gy hier zo alleen? zeide HEERFORT. Toen hy sprak, hield het kind op met kryten, en lagcht hem, met betraande oogjes, toe. De edeldenkende jongeling gevoelde geheel dit aandoenlyk gezigt. Zyn gantsche goede ziel geraakte in beweging, en beide zyne oogen werden bevochtigd. Ondertusschen werd hier, met enkel aankyken, niets uitgevoerd, en goede bewegingen en natte oogen alleen hielpen niets. Hy riep zo luid hy kon, om dat hy geloofde dat de arme behoeftige moeder zich hier of daar begeven had; maar zyn roepen baatte niets. Daar kwam niemand te voorschyn.

„Hy stapte van het paard. Het arm, verlaaten, hulpelooze menschlyk schepzel was, naar zyn oordeel, niet boven het jaar oud. Hy ging by de ben, en sprak het kind vriendlyk toe. Het vatte éénen van zyne vingeren, hield dien vast, en keek hem met een lagchend hartroerend gezigt in de oogen. Zyne Waardin, [by welke hy in 't naaste dorp gehuisvest had,] had hem een boterham mede gegeeven; deeze haalde hy uit den zak, en stak het wigt kleine stukjes in den mond. Hoe groot was zyne blydschap, toen hy het, met grooten smaak, zag eeten. Eindelyk had het genoeg, en, toen het denklyk dorst kreeg, begon het weder te kryten. —— Wat maak ik nu? dacht de goede HEERFORT. Hier laaten liggen, kan ik onmooglyk, en als ik u ook wilde medenemen, hoe kryg ik u voort? Hy wist niet wat hy doen zoude. Eindelyk hoorde hy een rytuig, en zag het tot zyn blydschap na hem toekomen. Het was een boerenwagen. Een welgekleede oudachtige Vrouw zat 'er op. Dit gezigt vermaakte hem. Hy ging schielyk aan den weg, en verzocht, dat zy stil wilde houden. De kerel hield de paarden op. —— Lieve vrouw! hier heb ik een hulpeloos kind gevonden! Als gy het arme verlaaten wormpje wilde mede nemen. Daar is niemand bij. —— Waar is het? —— Hij liep schielyk achter de struiken, en haalde de ben voor den dag. —— Daar is het. —— Wat duivel? zou ik dat schepzel medenemen. Het is een Bedelaarspak, dat zyn verhoerde Moeder heeft laaten staan. Foei! Myn Heer! hoe kunt gy zo iets begeeren? —— Maar het is evenwel een menschelyk wezen! zal het dan hier vergaan? —— Nu, neem jy het dan mede, ik wil niet. Ryd voort ALEXIS! —— Ho! lieve Vrouw! doe het toch: Ik zal u terstond kostgeld betaa-

taalen en meer toezenden. Ik ben te paard, en kan het kind niet voortvoeren. —— Ik wil niet, myn Heer! Laat het onnut schepzel liggen. Ryd voort ALEXIS! De kerel lag de zweep over zyne paarden, en joeg voort.

„ HEERFORT geraakte in een woedende toorn. Welk eene Tygerin! riep hy, vloekte het schandelyk wyf achter na, en werd door het weenen van zynen Vondeling verzacht en bewoogen. Wat zal ik my dan lang bedenken? riep hy; hy nam het in lompen gewonden kind in zyn rechten arm, wierp het paard den teugel voor den kop, steeg 'er op, en reed weder na het dorp toe, daar hy van daan gekomen was. Door de beweeging van het ryden werd het kind stil, en raakte in slaap. Het had, als hy 'er op zag, een walglyk voorkomen. Rondom het zelve bewegden zich beestjens, die ook wel schepzels zyn van onzen lieven Heer, maar die ik echter niet noemen zal, om dat zy overal, onder alle schepzels, voor de oneerlykste gehouden worden. HEERFORT grilde 'er van, maar reed echter getroost voort, en nam alles mede wat leefde. Alzoo hy uit menschen liefde langzaam reed, zo duurde het lang eer hy aan het dorp kwam. Eindelyk kwam hy, diep in den namiddag, in de Herberg, aan. —— Hy vertelde kort, wat hem bejeegend was, toonde zynen armen vondeling, en verzocht, dat men voor deszelfs opkweeking, tegen een kostgeld, dat hy betaalen zoude, wilde zorg draagen. Men stond verbaasd over zyne edele denkwyze; en nam geerne op zich het geen hy begeerde (*). Eene arme vrouw in het dorp werd geroepen; deeze nam het kind, ontving kostgeld, en belofte, om meer te zullen hebben, en de edeldenkende jongeling was te vrede.

„ Dien dag niet verder kunnende ryden, vertoefde hy aldaar tot den volgenden morgen, wanneer hy, na het ontbyt genuttigd te hebben, weder afreed. Toen hy aan het einde van het dorp kwam, kwam de vrouw hem tegen, die den Vondeling overgenomen had. —— Myn Heer! hoe moet het kind heeten? —— Wat is het? —— Een Meisje —— Een Meisje? KLAARTJE zal het heeten! Doe het maar wel, en zorg 'er voor, dat het groot en goed word; ik zal 'er u wel voor beloonen. Hy gaf zyn paard de spooren, en reedt schielyk voort."

Een laater berigt meldt ons nog, dat HEERFORT zynen Vondeling vervolgens ook niet vergat. Na de ontdekking van, en zyne huwelyksvereeniging met zyne Beminde, bleef hy 'er zorg voor draagen. „ Hy liet het kind wel opvoeden, en, toen het groot geworden was, nam hy het by zich. Het Meisje droeg, gelyk hy belast had, den naam van KLAARTJE. Het werd in dienst van zyne beminde KLAARTJE, nu Mevrouw van HEERFORT, die het zeer in waarde hield, groot, zeer aartig en een recht lief Meisje."

School-

(*) Een vroeger verblyf in deeze Herberg, en 't aldaar voorgevallene, gaf een egzaamen grond, om zich op het woord van *Heerfort* te verlaaten.

Schoolboekje van Nederlandsche Deugden. Met Plaaten. Uitgegeeven door de Maatschappy: Tot nut van 't algemeen. *Te Amsterdam bij* H. Keyzer, A. Fokke Simonz. *en* C. de Vries. 1788. *In octavo* 48 *bladz*.

Dit stukje dat een aantal van zedelyke voorstellingen, by manier van Fabels, Zamenspraaken, Verhaalen, enz. in Prosa en op Dichtmaat behelst, dat men ook met eenige Plaatjes vercierd heeft, behoort onder die soort van Geschriften, die der Jeugd nuttig kunnen zyn; en welken men, zo op de Schoolen als anders, tot eerprysjes ter aanmoediginge kan gebruiken. Zie hier eene les ter aanpryzinge der Ouderliefde.

„ Een goedaartig Jongeling beklaagde, onder de bitterste droefheid, den dood van zyn beminden Vader; zyn vriend troostte hem, door te zeggen, dat hy aan zyn gestorven Vader zich altoos gehoorzaam, braaf en eerbiedig getoond had: „ zoo „ dacht ik ook, zeide de Jongen, maar nu herinner ik my, „ met droefheid, hoe dikwyls ik ongehoorzaam en onacht- „ zaam geweest ben; hoe gaarne zou ik dit willen verbeteren; „ maar, helaas! nu kan ik niet; nu leer ik, dat, in veele ge- „ vallen, myne liefde grooter, myne gehoorzaamheid oprechter, „ had kunnen zyn."

* * * *

„ ô Bedenkt dit, lieve Kinderen! terwyl uwe Ouders leeven, op dat gy niet, na hun dood, u met meer recht zoudt moeten beklaagen.

„ *Welk een zorg besteedt ge, ô Ouders!*
Eer ik wel ben opgevoed.
Laat ik u beminnen, eeren,
Voor al 't heil, dat ge aan my doet."

Tafel eener Engelsche Etymologie. Twee Bladen in Plano.

Eene beknopte ontvouwing van 't voornaamste dat tot de Engelsche *Etymologie* of Woordgronding behoort; brengende in een Tafel, die op Linnen of stevig Papier geplakt kan worden, in eenen opslag onder 't oog, de noodwendig vereischte kundigheden, raakende de verbuiging enz. der Zelfstandige en Byvoeglyke Naamwoorden, mitsgaders der Voornaamwoorden, benevens de tydvoeging enz. der Werkwoorden, met eene Alphabetische lyst der onregelmaatige Werkwoorden. Men heeft 'er eene welgeordende schikking in gade geslaagen; uit welken hoofde zodanig een Tafel den eerstbeginnenden Leerling van dienst kan zyn; doch hy moet zig benaarstigen, om zig die algemeene kundigheden wel dra zo eigen te maaken, dat hy zulk soort van hulpmiddelen niet meer behoeve.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Inleiding in de Boeken des Ouden Verbonds, *door* J. D. MICHAËLIS, *Ridder van de Noordstar-orde*, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte te Gottingen*, *enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaald door* Y. VAN HAMELSVELD, *Dr. en Prof. Th. enz. Eerste Deels eerste Stuk. Te Haarlem*, *by* F. Bohn, 1788. *Behalven het Voorbericht*, 274 *bladz. in gr. octavo.*

Met de Vertaling van dit Werk doet men den Nederduitschen Bybeloefenaer ontegenzeglyk een wezenlyken dienst, nademael de Hoogleeraer *Michaëlis* zich in 't zelve bevlytigt, om zyne nauwkeurige nasporingen, wegens de echtheid der Schriften des Ouden Verbonds, derzelver inhoud, en 't geen voorts ten beteren verstande van het daerin voorgedragen kan dienen, gemeen te maken. Oordeelkundige onderzoekers zullen 'er ene ruime stoffe ter nadere overweginge in vinden, die ten deele hunne kundigheden zal vermeerderen of ophelderen; en ten deele hunne oefenzucht scherpen, wanneer de Hoogleeraer, hunnes oordeels, eens misgetast mogt hebben: 't welk, ten opzichte van Boeken van dien ouderdom, waeromtrent in deze en gene byzonderheden alles op verre na niet even klaer is, ligtlyk plaats kan hebben.

Gemerkt het *Boek van Job*, naer des Hoogleeraers gedachten, het oudste Bybelboek is, zo vangt ook zyn arbeid met het onderzoek van 't zelve aen, en ter voordragte hiervan is het thans afgegeven eerste Stuk geschikt. —— Vooraf komt desaengaende in overweging de Vraeg: „ Is het eene waare Geschiedenis? of zedelyke leerzame „ Fabel?" De Hoogleeraer omhelst het laetste gevoelen, beweerende, dat de Godlyke Schryver dit voorval en den daerby gevoerden redentwist verdicht heeft, om, onder dat verdichtzel, zyne beoogde zedelyke leering te krachtiger voor te stellen. Hy dringt de reden van dit gevoelen ten sterkste aen, met beantwoording der tegen-

werpingen; toonende inzonderheid, hoe ongegrond de berichten zyn, die men nopens *Job*, als ene wezenlyke persoonaadje, te berde brengt. —— Hierop verledigt hy zich ter ontvouwinge van 't geen tot de daerin aengevoerde Leer betrekking heeft. Dezelve is, naer zyn inzien, deze: „ Geluk en ongeluk, zelfs het grootste, en „ dat tot het einde des levens voortduurt, word in dit „ leven niet naar verdiensten uitgedeeld; wel zeer dikwils ziet men den deugdzaamen gelukkig, en den on„ deugenden van alle ongeluk vervolgd; maar ook dik„ wils het tegendeel, de deugd ten einde toe ongeluk„ kig, en de hoogste ondeugd tot aan 's levens einde, „ en dat zelfs zacht en vol eere, in den hoogsten graad „ gelukkig. In deeze wereld is de schouwplaats niet van „ Gods rechtvaardigheid, wy gelooven die, maar zien „ ze niet. Daar is een leven na den dood te wachten, „ vol straffen en belooningen, zelfs ook eene opstanding „ des ligchaams, en in dat toekomend leven zullen de „ deugdzaamen gelukkig, maar de boozen ongelukkig „ zyn." 'Er zyn, gelyk hy opmerkt, ook wel andere leeringen ingevlochten, maer het bovenstaende is de hoofdleering, en het eigenlyke doel der Fabel: waeromtrent hy voorts nagaet, hoe deze Leer in dezelve omkleed word. —— Vervolgens doet hy ons gadeslaen de Poëzy en fyne uitwerking der Fabel, mitsgaders de voornaemste byzonderheden die dezelve uitmaken; als daer is, de plaets, de tyd, de persoon der verdichting, en de vrienden van *Job*; benevens de staet van *Job* en deszelfs ziekte. Ieder dezer Stukken behandelt de Hoogleeraer onderscheidenlyk, dat hem veelvuldig aenleiding geeft tot het ophelderen veler plaetzen in dit Geschrift; 't welk voorts over het geheel nog ene nadere opmerking vordert.

Wat deswegens, in de eerste plaetze, deszelfs Ouderdom betreft; men heeft het, gelyk de Hoogleeraer tracht te doen zien, te houden voor het oudste, onder alle de tot op onzen tyd overgebleven boeken der Waereld; en deszelfs Schryver is, naer alle waerschynlykheid, *Mozes*, die het naestdenkelyk opgesteld zal hebben, in den tyd van *zyne vlugt na Midian*. —— Na de ontvouwing zyner gedachten, ter staving van dit gevoelen, verledigt hy zich echter nog ter overweginge van 't geen anderen aenvoeren, ten opzichte van *Salomo*, als ware deze de Schryver van dit Boek, of iemand van veel later tyd, om en aen, of wel na, de Babylonische gevangenis. En ter

dier

dier gelegenheid gaet hy tevens na, de, zyns oordeels, ongegronde bedenkingen van zommigen, wegens de tael in dit Boek, als ware dezelve een onzuiver Hebreeuwsch, vervuld met Arabismen en Syriasmen; zo ook nopens het byzondere, dat zich in de redenen van *Elihu* opdoet, en het denkbeeld, dat het Boek van *Job*, 't welk wy tegenwoordig bezitten, ene overzetting uit het Arabisch zyn zoude. —— De Hoogleeraer erkent voorts, dat dit Boek onder de Kanonyke Bybelschriften behoort; maer hy slaet tevens gade, dat het zelve, van zo hoogen ouderdom zynde, niet zonder fouten tot ons gekomen is, en dat gevolglyk oordeelkundige gissingen, in de vertaling en uitlegging van dit Boek, bovenal geoorlofd zyn, en gebruikt behooren te worden. En nadien wyders de oude Overzettingen ook hierin van dienst kunnen zyn, zo geeft de Hoogleeraer ten laetste nog een kort verslag van dezelven; als daar zyn: die der zeventig Overzetters, de Latynsche, Syrische, Arabische en Chaldeeuwsche Overzetting; omtrent welken hy den taelkundigen de vereischte onderrichtingen verleent. —— Om, na deze melding der schikkinge van dit Werk, nog ene byzonderheid uit het zelve mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot het hoofdzaeklyke van 't geen de Hoogleeraer meld, wegens het beloop van den redentwist tusschen *Job* en zyne Vrienden.

„ Drie Vrienden, komende om hem te beklaagen en te vertroosten, staan zo verbaasd, over de grootheid van zyne smerten en ongeluk, dat ze, met JOB, als verstomd zitten. Deeze breekt eindelyk het stilzwygen af, met eene zeer ongeduldige klagt en verwensching van den dag zyner geboorte; waarmede de redentwist voorts een aanvang neemt. ELIFAS, een waarlyk verheeven karakter, waagt het, om, met de grootste bescheidenheid en eerbied, JOB te antwoorden. Hy gelooft, dat JOB zich in zyne redenen overhaast, dat hy onder de smert bezwykt, daar hy anders anderen getroost had; hy wil hem troosten, en zegt, dat zyne ongeveinsde Godsvrucht zyn onbedrieglyke troost is; dat boozen onder het ongeluk bezwyken, maar nooit de Godvreezenden, dien zal het ten laatsten welgaan; hy belooft hem, volgends zyne Godgeleerdheid en Wysgeerte, volkomene herstelling en vermeerdering van zyn voorig geluk, lang leven, en dat hy in hoogen ouderdom ten grave zal gedragen worden. Alles zeer wel gemeende zaaken, maar daarom nog niet

doorgaands waar, en hier zeer kwalyk te pasſe gebragt: Want de ziekte van JOB is ongeneeslyk, en de verſtandige man kan geene wonderen van God verwachten tot zyne bevryding; ook moest voor JOB de troost van een lang leven ſtootend en yslyk zyn; want men kan juist niets verſchriklykers by zyne ziekte denken, dan dat daarby een zeer lang, ten uiterſte rampzalig, en van dag tot dag in ellende en jammeren toenemend, leven mooglyk is. Het is zo, ELIFAS verhaalt ook een gezigt, het welk hy gehad heeft, maar niet ſchynt te verſtaan, en dat volſtrekt het tegenſtelde van alle zyne redenen is, alhoewel hy het vervolgens ten tweedenmaal herhaalt. JOB verwerpt ook deezen onverſtandigen troost, en wel zeer bits met inmenging van allerhande ſcherpe aanmerkingen over zyne vrienden: en hiermede begint de twist. Om dat JOB niet gelooft, dat het den Godvruchtigen, den Deugdzaamen, op het einde van dit leven wel moet gaan, noch ook, dat hy van zyne ziekte genezen zal, zo maaken zy hem tot eenen verloochenaar der Godlyke gerechtigheid, en eindelyk tot eenen volkomen Booswigt, en verloochenaar van den Godsdienst. De beide partyen, gelyk by hevig redentwisten het geval pleeg te zyn, verklaaren zich nooit duidelyk noch bepaald genoeg jegens elkanderen, om het misverſtand weg te nemen, en de vraag met die naauwkeurigheid voor te dragen, welke de beſlisſing gemaklyker zou maaken.

„ In deezen twist beweert JOB nu herhaalde keeren: Dat het toneel der Godlyke gerechtigheid niet is op deeze wereld. Het zy waar, dat de Boozen dikwils in dezelve geſtraft worden, maar niet altyd; dat meenig volmaakt Booswigt tot aan het einde van zyn leven gelukkig is, maar dat men misſchien eerst na zyn dood de wrake Gods aan zyne Nakomelingen ziet. En omgekeerd, dat het mooglyk zy, ja niet zelden gebeurt, dat de oprechte, tot aan het einde van zyn leven, ten uiterſte ongelukkig is; en dat hy, by eene ongeneeslyke ziekte, niet anders te wachten heeft; dat zyn eenige wensch is een ſpoedige dood; alleen dat hy daarvoor vreest, dat deeze te lang mogt wegblyven, en dat nog jaaren vol kommer hem voorbereid mogten zyn. Maar aan geene zyde des doods beweert gy het groot onderſcheid tusſchen den toeſtand der Godloozen en der Godzaligen, de eerſte ten hoogſten rampzalig, deeze in den hoogſten graad gelukkig. Dit toekomend leven, vol ſtraffen en be-

belooningen, ontkennen zyne vrienden niet; zy fpreken 'er zelfs van, ja dreigen hem deszelfs ftraffen, als eenen verloochenaar der Godlyke gerechtigheid. Alleen dit willen zy doorgaands, dat het hier in deeze Wereld den Boozen niet ten einde toe gelukkig gaat, en den goeden niet ten einde toe ongelukkig gaan kan. Nooit ontkent JOB, maar belyd meer dan eens, dat alles, zelfs het ftrengfte kwaad, door onze zonden wel verdiend is; hy zelf belyd zich eenen zondaar te zyn, die dit alles verdiend heeft. Maar hy vind het echter ten hoogften hard, dat God juist hem zo zeer ftraft, hem zyne zonden (van onwetendheid of overyling) niet vergeeft, hem niet eens laat weten, of merken, waar voor hy geftraft word. En hier worden zyne klagten meermaals niet alleen ongeduldig, maar oneerbiedig jegens God, die vervolgends gemeenlyk weder in het weemoedige te rug vallen. Tevens brengt hy uitmuntende lesfen by, van de onoverzienlyke wysheid Gods, met welke hy de Wereld regeert, dat het in geen 's menfchen vermogen ftaat, die na te fpeuren, en uit te vorfchen, waarom God dus handele, waarom hy dit of dat kwaad gehenge. Zyne vrienden, die met elke reden harder geworden waren, zwygen eindelyk ftil, en eene niets ter zaak doende declamatorifche reden van BILDAD maakt het flot uit. Doch JOB vaart fteeds voort, fchildert inzonderheid voortreflyk het onnafpeurlyke van die Wysheid, met welke God de Wereld regeert, betuigt nogmaals zyne onfchuld, en befchryft zynen wandel.

„ Eindelyk komt een nieuw perfoon, ELIHU, te voorfchyn, die met hartelyke vriendfchap en groote hoogachting voor JOB fpreekt; in dat ftuk gelyk heeft, dat hy hem zyne overhaastingen in oneerbiedige redenen jegens God voorhoud; maar die nogthans zeer verkeerd den knoop oplost. Dat al dit kwaad, zonder eene byzondere bezondiging van JOB, over hem kon toegelaaten zyn, gelooft hy niet: opzettelyke zonden heeft JOB wel niet begaan, daar kent hy hem te goed toe; maar het kunnen onbekende zonden zyn, door welke hy, als God hem niet tugdigde, uit de genade Gods zou vervallen zyn. Hy is vol van de leere der Engelen, die hy als Middelaars aanziet tusfchen God en de Menfchen: zy bidden voor den geenen dien God ftraft, en wyzen hem wel eens, met Gods toelaating, de zonde aan, voor welke hy geftraft word, op dat hy zich kunne bekeeren. —

Zonderling! JOB word gewezen, niet tot zelfsbeproeving, niet tot een ootmoedig gebed voor God, om ontdekking van het geen, daar hy zich in bezondigd heeft; maar tot Engelen, die hem misschien deeze weldaad bewyzen zullen, byaldien een onder hun zyn vriend is. —— Ondertusschen komt 'er een Onweder, ELIHU hoort het van verre donderen, het nadert meer en meer; hy beschryft de schaterende donderslagen tot roem van Gods magt, zegt: boven de wolken is alles klaar en helder, en onder donkere nacht, maar de wind zal dien opklaaren, (misschien met opzigt op de tegenswoordige donkerheid, met welke Gods handelwyze omtrent JOB bedekt is,) God is rechtvaardig, maar hy laat zich niet neder, om stervelingen te antwoorden, alle Wysgeeren zien niets. En terwyl hy dit zegt, spreekt God zelf op eens uit het onweder. Deeze lost den knoop niet op, maar verwyt aan JOB alleen zyne stoutheid, beschryft de werken der Natuur, en vraagt hem, of hy de Wereld kan regeeren? en hem dit leeren wil? Of hy ook het ligtste, het A, B, C der Natuur verstaat? Het welk, vergeleken met de ingewikkelde Voorzienigheid Gods over de lotgevallen van zedelyke Schepzelen, over de uitdeeling van goed en kwaad, alleen eerste beginzelen zyn!" —— Voorts vergeeft God, (gelyk de Hoogleeraer vervolgens nog opmerkt,) JOB, op zyne bede, de menigvuldige overylingen, maer verklaert dat JOB in de hoofdzaek gelyk gehad heeft, en zyne vrienden ongelyk; zy hadden dwaeslyk gesproken.

Proeve eener Geschiedenis van het Arianismus, door J. A. STARCK, *Dr. der H. Schrift, Vorstlyken Opperhofprediker te Hessendarmstadt, Consistoriaal-Raad &c. &c. Eerste Deel. Uitgegeven door* P. VAN HEMERT. *Te Rotterdam, by* A. Vis, 1788. *In gr. octavo,* 396 *bladz.*

Een ieder, die maer de minste ervarenheid in de Kerklyke en Waereldlyke Geschiedenissen bezit, weet, dat de Godgeleerde verschillen, tusschen *Arius* en *Alexander* van *Alexandrie* ontstaen, zo in het Kerklyke als Waereldlyke, vele en verregaende gevolgen gehad hebben. Uit dien hoofde is ene byzondere nasporing van het deswegens voorgevallen der oplettendheid wel waerdig; en zulks heeft den Eerwaerden *Starck* genoopt, om

'er

'er zyne aendacht op te vestigen; 't welk hem dan ook aenleiding gegeven heeft, tot het opstellen dezer Proeve ener Geschiedenisse van het Arianismus; die men, begerig zynde, om deze gewigtige gebeurtenis, en derzelver gevolgen, na te gaen, in dat opzicht met vrucht zal doorbladeren.

Na ene voorafgaende aenmerking over de verschillende denkwyze der Christenen in de vroegere eeuwen, over de Godsdienstige leerstellingen in 't algemeen, en byzonder over die leerstukken, welken op den persoon van Jezus Christus betrekking hebben, en waer uit de ongelukkige Ariaensche twisten ontstaen zyn, zo bepaelt zich onze Schryver, in de eerste plaetze, tot het ontvouwen der vroegere begrippen over dit onderwerp; als oordeelende dat men best doet, met eerst te rug te gaen tot die tyden, uit welken de oorsprong der *Niceensche* en *Ariaensche* leer kan worden afgeleid. Dit doet hem aenvanglyk het oog slaen, op de voorstellingen van *Christus* en deszelfs *Apostelen*, omtrent zyn persoon, mitsgaders op de begrippen hieromtrent, volgens de Joodsche en Heidensche denkwyze. Voorts verledigt hy zich tot ene nadere ontvouwing van de onderscheidene begrippen der vroege Christenen, zo uit de *Jooden* als uit de *Heidenen*, omtrent den persoon van Christus; waer by die der wysgerige Christenen, onder den naem van *Gnostiken* bekend, ene byzondere opmerking vorderen. Op die wyze nagegaen hebbende, wat men uit de berichten, nopens de verschillende denkwyzen der Christenen deswegens in de *eerste* Eeuw, kan opmaken, zo geeft hy vervolgens een onderscheiden verslag van de verschillende gevoelens der Christenen over dit onderwerp, en in de *tweede* en in de *derde* Eeuw, zo onder de *Rechtzinnigen* als onder de *Niet Catholyken*. Wyders maekt hy ook nog gewag van sommige byzondere begrippen, welken voorkomen in enige ondergeschoven Werken, die in deze tyden onder de Christenen rond gingen, en nog al etlyke merkwaerdige trekken behelzen, welken hier t'huis hooren. —— Met opzicht tot deze verscheiden voorstellingen, geduurende de drie eerste Eeuwen, merkt de Eerwaerde *Starck*. in zyn daeruit afgeleid besluit aen; „ dat zy gedeeltlyk hunnen grond hadden in de voormaalige godsdienstige begrippen der nieuwe Kristenen; gedeeltlyk in de verschillende wysbegeerte, welke de kristlyke leeraars volgden, en welke zy met het kristendom

dom zogten te vereenigen: gedeeltlyk zyn zy haar oorsproug schuldig aan den yver voor de leer der alleenheerschinge (*Monarchi*), en ook gedeeltlyk aan de pogingen, om zich tegen de dwalenden met nadruk te verzetten. Evenwel heeft ook de weinige bepaaldheid der theologische uitdrukkingen, welken met den tyd tot grootere naauwkeurigheid kwamen, hier ook geen gering deel aan gehad; men vindt mede by de rechtzinnige leeraars der kerke veele uitdrukkingen, welke door de dwalenden gebruikt zyn; zonder dat men daarom met zekerheid kan beweren, dat zy 'er dezelfde begrippen mede verbonden hebben. —— Dan, hoe meer de geest der bespiegeling uit de wysgeerige schoolen in de kristlyke maatschappy overging, en men het onder de wezenlyke eigenschappen van eenen volmaakten kristen, en voornaamlyk van eenen leeraar der kerke rekende, zeer diep in deze verborgenheden in te dringen, en meer en bepaalder van de Godheid te weten, en te kunnen zeggen, dan in de heilige boeken geopenbaard is, des te meer vermenigvuldigen zich deze verschillende gevoelens."

„Men zou zich zeer bedriegen, wanneer men wilde beweeren, dat men geheel onverschillig is geweest, met opzigt tot deze verschillende voorstellingen. Twee van deze onderscheiden gevoelens schynen, van den beginne, als even zeer dwalende aangemerkt, en even zeer gehaat geweest te zyn: naamlyk, het gevoelen van hun, die KRISTUS voor een bloot mensch hielden, en vervolgends de gnostische gevoelens, naar welken de menschheid van KRISTUS geloochend werd. Deze beide gevoelens worden reeds in de eerste geschriften bestreden; hoewel de uitwendige gesteldheid der Kristenen in de eerste tyden hen belette, om met de anders denkenden op zulk eene wyze, als naderhand, te handelen. —— Daar men echter met opzigt tot deze waarheid: KRISTUS *is God en waarachtig mensch*, overeenkwam, daar schynt men met opzigt tot de byzondere begrippen omtrend de godlyke natuur des Heeren, haren oorsprong, rang, waardigheid, vermogen en betrekking tot den Vader en den Heiligen Geest, taamlyk onverschillig te zyn geweest. Dit blykt uit de menigvuldige en zonderlinge begrippen, welken hierover by de kerkvaders voorkomen. —— Met den tyd werd deze toegevenheid bepaalder, toen SABELLIUS en andere de persoonlykheid des zoons in twyfel trokken. Waren het enkel bepaaldere en betere theologische be-

grippen, welke deze bepaaling voordbragten, of had de geest der heidensche wysgeerige schoolen, die in deezen tyd onder de Kristenen heerschte, hier ook deel aan? Genoeg: de vryheid van denken werd binnen naauwere grenzen gebragt; hoewel men met opzigt tot de wyze van ontstaan, het vermogen, den rang en de betrekking van dezen godlyken persoon tot den Vader en den Heiligen Geest, verschillende gevoelens volgde, zonder daarom, wegens deze of gene voorstellingen, onder de ketters gerekend te worden."

De Eerwaerde *Starck*, hier mede de drie eerste Eeuwen doorgeloopen hebbende, komt, met den aenvang der vierde Eeuwe, op de zo veel geruchtsmakende verschillen tusschen *Arius* en *Alexander*, Bisschop van Alexandrie. Het begin hunner geschillen, in den jare 319 of 320, ontvouwd hebbende, geeft hy een bericht van de geschiedenis van *Arius* en zynen aenhang, tot op zyne verdryving uit Alexandrie; en voorts van de verdere voortzetting dier verschillen, tot dat Keizer *Constantinus de Groote* 'er deel in begon te neemen. Wyders vermeldt hy de poogingen diens Keizers, om deze verschillen by te leggen; welker vruchtlooze uitslag ten gevolge had, dat hy ene *algemene kerklyke vergadering* uitschreef, om op dezelve alle de, onder de Christenen, oneenigheden, en voornaemlyk de onlangs ontstane Ariaensche verschillen, by te leggen. Hierop geeft hy een verslag van deze Kerkvergaderieg, in den jare 325, gehouden te *Nicea*, in *Bithynie*, op welke de leer van *Arius* als onrechtzinnig veroordeeld werd. En hieraen hecht hy ten laetste nog enige aenmerkingen over de gevoelens van *Arius* en *Alexander*, mitsgaders over de Geloofsbelydenis van *Nicea*; waerover hy zich, ten slot, aldus uitlaet.

„ Wanneer men nu het leerbegrip, welk op de kerkvergadering van *Nicea* is vastgesteld, onderzoekt, dan kan men niet ontkennen, dat het reeds te vooren, onder de rechtzinnige leeraars der kerke zyne aanhangers heeft gehad; hoewel men, met BULL de Niceesche begrippen niet als die van alle de voorige kerkleeraaren kan aanmerken, zonder hunne schriften het grootste geweld aan te doen (*). Maar men kan ook niet ontkennen, dat

(*) BULL, *Defensio fidei Nicenæ.*

dat de begrippen van ARIUS en ALEXANDER (†) onder de rechtzinnige Leeraars aanhangers gehad hebben. Indien 'er weinigen waren, die volkomenlyk van het gevoelen van ARIUS zyn geweest, gelyk indedaad zelfs onder hen, die tot de party van ARIUS overkwamen, de meesten van het naderhand zogenoemde *Half-Ariaansch* gevoelen waren; zoo waren 'er ook zeker ongemeen weinigen onder de voorige leeraars der kerke, die de *Homoousi* zoo begreepen, als de Vaders te *Nicea* die bepaalden (§). — Voor het overige zou het niet moeijelyk zyn geweest, de twistende partyen, tot eer van den Godsdienst, en tot burgerlyk welzyn, zamen te vereenigen: maar, daar ydere van dezelven, en wel voornaamlyk de *Alexandrinische* party, het tegenovergesteld gevoelen als eene godslastering aanzag en daarvoor opgaf, zoo was eene vereeniging onmogelyk; en het geweld, waarmede de tegenparty te *Nicea* onderdrukt werd, zoo dat zy, die anders dachten, zelfs als rebellen en schuldig aan misdaad van beledigde majesteit, aangezien en gestraft werden, kon niets anders dan die ongelukkige gevolgen hebben, welken het vervolg der Ariaansche geschiedenis zal aanwyzen."

(†) Onze Autheur duid hiermede aen, dat het begrip van ALEXANDER niet het zelfde was, met het leerbegrip te *Nicea* vastgesteld, het welk hy in zyne voorige aenmerkingen reeds getoond had.

(§) Men vergelyke hier, behalve SANDEN, ZWICKERT, WHISTON, en anderen der tegenparty, SEMLERS *Einleitung zur Baumgartsen Polemic*, PETAVII, *Dogm. Theol.* T. II. et LAMI, *de recta Patrum Nicænorum fide.*

Ver-

Verhandeling over Gods laatste einde in de Schepping der Wereld, *door* J. EDWARDS, *Professor en Predikant te Northampton*, *in Noord-Amerika. Uit het Engelsch vertaald door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven met eene Voorrede en Aanteekeningen*, *door* C. BREM. *Te Amsterdam*, *by* M. de Bruyn, 1788. *Behalven de Voorrede en den Inhoud*, 198 *bladz. in gr. octavo.*

J. VAN LODENSTEYN's *Geestlijke Gedachten*, *over den waaren aart van 's Menschen gelukzaligheid. Naar de hedendaagsche schrijfwijze veranderd*, *door* M. VAN WERKHOVEN, *en uitgegeeven*, *met een Voorbericht en Aanteekeningen*, *door* C. BREM. *Te Amsterdam*, *by* M. de Bruyn, 1788. *Behalven het Voorbericht*, 220 *bladz. in gr. octavo.*

Men voegt deze twee Stukjes zeer geschiktlyk te zamen, gelyk de Uitgever *Brem*, in zyn Voorbericht, voor het laetste te kennen geeft. „ De Onderwerpen, „ (zegt hy,) in de beide Werkjes behandeld, zijn gewis „ zeer naauw aan elkanderen verwand. Want is God „ zelf het laatste Einde van alles, wat buiten hem, door „ zijne Almagt en Algenoegzaamheid, is en bestaat; dan „ is het ook zeker, dat de mensch, zal hij aan zijne hooge bestemming beantwoorden, en dus ten hoogste ge„ lukkig, d. i. gelukzalig zijn, zig ook, als een redelijk „ en vrijwillig werkend schepzel, geen ander nog hooger „ einde kan voorstellen. En dit einde kan hij alleen be„ reiken, wanneer hij vrijwillig en met genoegen alles „ wat hij is, heeft, en doet, onderwerpt en dienstbaar „ maakt, aan den roem, de eer en verheerlijking van den „ hoogen GOD. —— Dit Stuk is door den Heer EDWARDS in zijne Verhandeling, geleerdelijk en overtui„ gende betoogd. De Heer LODENSTEYN, op denzelfden „ grondslag bouwende, heeft, —— mag ik mij dus uit„ drukken, — op die Leerreden de Toepassing ge„ maakt, in dit Stukje, waarin niet minder bondig en „ overtuigend aangeweezen wordt, dat onze hoogste Ge„ lukzaligheid gelegen is, in die Waarheid dadelijk te „ beoeffenen." —— Schoon we juist dat *overtuigende*, waar van de Heer *Brem* spreekt, in deze Werkjes niet vinden, kunnen we 'er echter in volle ruimte wel van zeggen, dat ze naer die denkwyze regelmatig ingericht zyn,

zyn, en, op dien grondflag, met ftichting gelezen kunnen worden. 't Is bekend, dat velen anders over dit onderwerp denken, oordeelende dat Gods laetfte einde in de fchepping der Waereld was, *de gelukzaligheid zyner fchepzelen;* welker beooging ook door den Eerwaerden *Edwards* niet ontkend, noch door *Lodenfteyn* betwist word, maer als ingeflooten is in het denkbeeld, dat *Gods Heerlykheid* het laetfte einde van de fchepping der Wae-reld is. —— Mogelyk zyn ze het fpoor niet geheel byster, die denken, dat hier meer een woordenftryd, dan een wezenlyk verfchil, plaets heeft. —— Wat 'er van zy, 't is gelukkig, dat de verfchillende denkwyzen daeromtrent, gelyk het met meer Godgeleerde befpiegelingen gaet, geen wezenlyk nadeeligen invloed op het betrachtlyke hebben; daer men, ter wederzyde, 'er op aendringt, om God te *verheerlyken*, door hem, *ter zyner eere*, volvaerdig in alles te gehoorzamen.

Natuurlyke en naar 't leeven naauwkeurig gekleurde Afbeeldingen en Befchryvingen der Spooken, Wandelende Bladen. Zabelfpringhaanen, enz. in alle vier deelen der Waereld huyshoudende, byeen verzameld en befchreeven door C. STOLL. *In 't Fransch en Nederduitsch. Te Amfterdam, by* J. C. Sepp, 1788. *In gr. quarto.*

Maakten wy onlangs gewag van het voltrekken der Verzamelinge van den Heer *Stoll*, zo veel de Natuurlyke Historie der *Cicaden* en *Wantzen* betreft (*), thans is ons eene andere aangevangen Verzameling van dien zelfden Heer ter hand gekomen, welke den Liefhebberen niet minder gevallig zyn zal. Dezelve heeft tot onderwerpen *de Spooken* (Spectra), *de Wandelende Bladen* (Mantes), *de Zabelfpringhaanen* (Gryll. Tettigoniæ), *de Krekels* (Gryll. Achetæ), *de Trekfpringhaanen* (Gryll. Locustæ), en *de Kakkerlakken* (Blattæ.) Volgens de rangfchikking van *Linnæus* komen deeze Infecten, met anderen, onder de algemeene benaaming van *Hemiptera* of Halffchildig; doch onze Autheur brengt dezelven liever, met *de Geer*, tot eene byzondere Clasfe of Orde, onder de benaaming van *Dermaptera* of Lederagtig, om dat derzelver Dekfchilden pergament- of lederagtig zyn.

Het

(*) Zie boven, *bl.* 393.

Het eerste stuk deezer Verzamelinge is bepaald tot de *Spooken* en *Wandelende bladen*, die men veelal onder elkander verward heeft, en egter duidelyk onderscheiden zyn, naar uitwyzen der verschillende kenmerken, alhier beschreeven: by welke gelegenheid ons ook onder 't oog gebragt wordt, hoe ieder deezer beider Geslachten, naar de verschillende kenmerken, gevoeglyk in twee Gezinnen verdeeld kunnen worden. Van de eene en andere soort vindt men hier 23 onderscheiden afbeeldingen, die zo naauwkeurig uitgevoerd, en met zo veel oplettendheid beschreeven zyn, dat men den verderen voortgang deezer Verzamelinge met vermaak te gemoet zie. Men kan niet wel afzyn van den hier aan besteeden arbeid hoog te schatten; en 't is te wenschen, dat deszelfs erkenners, naar de les van onzen Schryver „ tevens, by „ het aanschouwen en betrachten dezer Schepzelen, „ niet uit het oog zullen verliezen de Almachtige Hand „ van den *Grooten Maker*, die zo veelerly Wezens heeft „ gewrogt, welken onze Aandagt kunnen en moeten „ opwekken, om met eene innerlyke dankbaarheid zyne „ goedheid te erkennen, waar door onze verstandelyke „ vermogens verbetert, en de kennis van den mensch „ in *Gods Werken* vermenigvuldigt worden."

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER's *Tweede Genootschap. Zesde Stuk. Te Haarlem by* J. Enschedé en Zoonen en J. van Walré 1788. *Behalven de Voorredens en het Register*, 331 *bladz. in gr. quarto.*

Een vroeger voorstel van dit Genootschap, betreffende de Regels der Dichtkunde, beantwoord door den Heer *J. de Bosch*, in eene Verhandeling, strekkende inzonderheid, om eene oplettende beoefening der oude Grieksche en Latynsche Dichters aan te pryzen (*), heeft dit Genootschap opgewekt, om, by de naaste gelegenheid, het volgende aan te kondigen. —— „ Men belooft den gewoonen gouden Eerpenning aan den geenen, die aan de Nederlandsche Dichteren, der oude „ taalen niet kundig, de beste handleiding zal geeven, „ om 't schoon en verheven in de werken deezer oude „ Dichteren, en, boven allen, van den Vader derzelven,

„ HO-

(*) Zie *Alg. Vad. Letteroef.* V. D. *bl.* 256.

„ HOMERUS, zoo te leeren kennen, dat zy daardoor in „ ſtaat geraaken zig van dat ſchoone en verhevene te be„ dienen, en zelfs, op 't voetſpoor der gemelde Dich„ ters, nieuwe dichterlyke cieraaden te ſcheppen, om „ daarmede hunne dichtſtukken te verryken." —— Op dit voorſtel heeft de bovengenoemde dichtkundige *de Bosch* een uitſteekend ſtuk vervaardigd; het welk de eenpaarige goedkeuring der Heeren Beoordelaaren heeft weggedraagen, en ingevolge daarvan ook met den toegezegden Eerprys bekroond is geworden.

Zyn Ed. heeft geoordeeld niet beter aan den inhoud van het gedaane voorſtel, en het daarmede bedoelde, te kunnen beantwoorden, dan, „ met een kort verſlag te „ geeven van al het geen in ieder boek van de *Ilias* van „ HOMERUS voorvalt, en dan by die gebeurteniſſen zyne „ aanmerkingen en ophelderingen te voegen; — inzon„ derheid met betrekking tot het dichtkundige, verſtan„ dige en vernuftige." In de uitvoeringe hiervan is de oordeelkundige Schryver zoo wel geſlaagd, dat alle liefhebbers der Dichtkunde hem deswegens de hoogſte verpligting hebben; daar hy onzen Nederduitſchen Dichteren een ſchat van ſchoonheden geopend heeft, waarvan zy een zeer voordeelig gebruik kunnen maaken. 's Mans Voorreden baant hun hier toe den weg, hen aanwyzende wat zy in agt hebben te neemen. Zyne opgave van den inhoud van ieder Boek van de *Ilias* ontvouwt hun het beloop van 't Geſchiedverhaal, 't welk hier als ten tekst verſtrekt; waaromtrent hy, ter geſchikter plaatze, onder denzelven, zyne opehelderende aanmerkingen voegt, om de oplettendheid te vestigen op het Dichterlyke ſchoon en verheven daarin doorſtraalende; dat eene reeks van leerzaame leſſen aan de hand geeft. En eindelyk heeft hy, ten meerderen dienſte van een beſtendig nuttig gebruik van deezen zynen arbeid, 'er nog bygevoegd, niet alleen een Bladwyzer van de merkwaardigſte perſoonen; maar ook van de vergelykingen die *Homerus* van verſcheiden byzonderheden ontleent; mitsgaders van de voornaamſte zaaken, welken hier in voorkomen; waardoor deeze en geene voorſtellingen te gereeder na te ſpeuren zyn. —— De dicht- en oordeelkundige *de Bosch* legt het in deeze zyne voorſtellingen 'er ſteeds op toe, om den leezer het fraaie, dat allerwege in de *Ilias* voorkomt, zoo te leeren gadeſlaan, dat hy daardoor bekwaam gemaakt moge worden, om 'er een ver-

ſtan-

ſtandig gebruik van te maaken; des zyne ophelderingen als zo veele dichtkundige lesſen zyn. Van dien aart is, by voorbeeld, het geen hy aanvoert, by gelegenheid van 't verhaal van een hevigen ſtryd, waarin verſcheiden ſneuvelen. In ſoortgelyke verhaalen vindt men maar al te dikwerf, in onze laatere Dichtſtukken, eene verveelende eenzelvigheid en een mangel van verbeeldingskragt, waardoor het ſtrydtooneel, hoe akelig ook anders geſchetst, het hart des Leezers weinig of niet roert. Geheel anders is 't met *Homerus*, die zo menigen Veldſlàg beſchryft, en telkens toont dat zyn vindingryke geest op verre nà niet uitgeput is.

„ Verſcheidenheid, zegt de Heer *de Bosch*, dichterlyke vinding en natuurlyke trekken vertoonen zig overal in de verhaalen van HOMERUS. In dit gevegt brengt Antilochus eene doodlyke wond toe aan Echepolus, hem treffende in het voorhoofd, zo dat hy nedervalt, gelyk een hooge tooren in het beſtormen van eene Stad. Elephenor wil deezen, dus nedergeveld leggende, by de beenen buiten 't geweld der pylen trekken, om hem dan van zyne wapenen te berooven, maar de moedige Agenor, dit bemerkende, werpt eene ſpies in die zyde, welke Elphenor, nederbukkende, van zyn ſchild ontbloot had, en beneemt hem dus het leeven. Door dit geval ontſtaat 'er eene zo groote woede onder de ſtrydenden, dat zy als wolven op elkander aanvallen, en de een den ander doet omkomen. De grootmoedige Ajax dryft zyne ſpies met zulk eene kragt door de borst van den zoon van Anthemion, die in den bloei van zyn leeven was, dat de punt agter op den rug uitkomt. Deeze valt in 't ſtof ter neder, gelyk een populier, wiens takken zig reeds wyd en zyd verſpreiden, en wiens kruin zig begint te verheffen in de lugt, wanneer die door eenen Wagenmaaker met eene blanke bijl word afgehouwen en omver geworpen, en vervolgens, op dat hy 'er goede raderen van zou kunnen vormen, aan den oever van eene rivier, om uit te droogen, nederlegt. Op Ajax werpt Antiphas, een zoon van Priamus, een ſchicht, maar, deezen misſende, treft hy Leucus, een medgezel van Ulysſes, die bezig was, om het lichaam van eenen geſneuvelden tot zig te haalen, op 't welke hy zelfs zielloos nederſtort. Ulysſes, hierover vertoornd, velt met zyne ſpies Democoon, eenen natuurlyken zoon van Priamus. De woede meer en meer beginnende te vermeerderen, werpt Pirus eenen grooten ſteen,

en

en breekt daardoor de beenen van Diores, welke, nedervallende in 't zand, zyne beide handen na zyne medgezellen uitsteekt, en, naauwlyks zyn adem haalende, hem om bystand bid. Dan Pirus, die hem getroffen had, schiet toe, en dryft hem zyne speer in 't lyf, zo dat de ingewanden op de aarde storten. Deezen word daarop aanstonds wederom op eene andere wyze door Thoas 't leeven benomen. Voegende de Dichter hier doorgaans by, de gelegenheid, waarby iemand gewond of gesneuveld is, op wat wyze hy die wond ontvangen heeft, op welke plaats die gekomen is, den loop van dezelve, en de houding, zo van den gekwetsten, als van den geenen, welke het kwetzuur toegebragt heeft, zelfs van het geluid der wapenen, waar mede de gekwetsten ter aarde vallen, melding maakende, en inzonderheid spreekende, of van het vaderland of van het geslagt, of eigenlyk character, en wat iets meer zii, van de persoonen, waarover hy handelt, 't welk alles meer of min uitgebreid, en na de byzondere omstandigheden, op eene onderscheidene wyze toegepast, veele keurige schilderyen van treflyke gevallen oplevert, die zeer geschikt zyn, om de gemoederen der menschen met gevoelige aandoeningen en medelyden te vervullen."

Meermaals heeft de Heer *de Bosch* gelegenheid, om aan te toonen, hoe eigenaartig *Homerus* de natuur weet na te volgen, alle byzondere omstandigheden van 't menschlyke leven, zelfs tot zogenaamde kleinigheden toe, gade te slaan, en de hartstogten op de juist gepaste wyze te doen werken. En dit geeft hem dan gemeenlyk aanleiding, om den Dichtlievenden onder 't oog te brengen, hoe zy 'er byzonder op hebben toe te leggen, om *Homerus* in dit voetspoor na te treeden: te meer, daar men ziet, „ dat veele zig meer bevlytigd hebben, om hem *in 't* „ hooge en verhevene, even als of daarin alleen *dich-* „ terlyk schoon te vinden was, dan in 't eenvoudige „ en natuurlyke, na te volgen." —— Zulks doet hem, onder anderen, de aandagt vestigen, op 't geen *Homerus* meldt, wegens de komst van *Hector* in Troje, en deszelfs wedervaaren aldaar; welk verslag verscheiden aandoenlyke en schilderagtige trekken oplevert.

„ Zo is, zegt hy, de toeloop der vrouwen, van alle kanten den grooten Hector omringende, om iets wegens den staat van hunne naastbestaanden te verneemen, zeer natuurlyk en treffende. De korte beschryving daarenboven

ven van 't hof van Priamus, 't welk met prachtige en konstig getimmerde gaanderyen voorzien was, waarin verscheide slaapvertrekken digt by elkander waren gebouwd; in welken de zoonen van Priamus by haare wettige vrouwen sliepen, en twaalf achtervertrekken, waarin de ongehuwde dochters van den koning haar verblyf hielden, nevens nog eenige afzonderlyke wooningen voor deszelfs schoonzoonen en hunne echte vrouwen. De ontmoeting van Hector met zyne tedere moeder, gaande na eene van haare dochters, dicht by dit paleis; de gulle blydschap, liefde en genegenheid van die vrouw, om haaren zoon eenige verkwikking toe te brengen, haare zorg en gedienstigheid eindelyk, om uit het binnenste van haar praalvertrek het schoonste kleed te haalen, en dat aan Minerva op te offeren, zyn alle zodanige zaaken, waarin ons de eenvoudige waarheid en natuurlykheid bekoort. Zulke gevallen en beschryvingen in een heldendicht te plaatzen, komt ons in den eersten opslag zeer gemaklyk voor; maar om dit wel te doen, en daar 't voegt, daar toe is veel meer kunst nodig, dan men doorgaans denkt. *Homerus* heeft hierin de dichteren wel voorgelicht, maar nergens in is zyn voetspoor meer verlaaten; 't welk wy nodig gedagt hebben, ter bevordering van waare dichtkunde, nu en dan aan te merken."

Eene soortgelyke les, om het onopgesmukte weezenlyke schoon recht gade te slaan, geeft hy den Dichteren, by gelegenheid, dat *Homerus* verhaalt, hoe *Andromache*, (toen *Hector* weder uit de Stad na 't leger en ten stryde ging,) haaren Echtgenoot al schreiende verliet, telkens na hem omzag, en hem, t' huis gekomen zynde, met haare dienstmaagden beweende; alle hoop opgeevende om hem ooit weder te zien.

,, Het is, (zegt de Heer *de Bosch* ten deezen opzigte,) byna onmogelyk, om alles, wat het gevoel opwekt, hier aan te stippen. De droevige Andromache t' huis komende, beginnen alle haare dienstmaagden te schreijen, en beweenen dus reeds den leevenden Hector, niet denkende dat hy het geweld der Grieken zal ontwyken, of immer tot de zynen wederkeeren. *Clarke* meent, dat 'er niets beter uitgedagt of bevalliger kan gezegd worden, om de hartstogten in beweeging te brengen, dan het geene hier door den dichter is ter nedergesteld. Wy zeggen alleen, dat, hoe meer waarschynlykheid 'er in eenvoudige verhaalen is, ons die des te meerder treffen, en dat

 de

de onvervalschte waarneeming van een enkel geval in 's menschen leeven veeltyds meer toebrengt tot de beoeffening van het verstand, en de verbetering der zeden, dan wel uitgedoschte en net gesponnen redeneeringen. Daar is niets waarin *Homerus* meer andere dichteren heeft overtroffen, dan in dit bezef van 't waare schoon, 't geen niet ontydig moet gezogt worden, maar de natuur van zelve moet opleveren."

Redenvoering over het allerheilzaamst verband en de vereeniging van den Godsdienst met de Wysbegeerte. Uitgesproken door den Hoogeerw. den Hooggeleerden Heer W. L. BROWN, *wanneer hy op Utrechts Hooge School het gewoon Hoogleeraars-Ampt in de Kerklyke Geschiedenis en de Zedelyke Wysbegeerte openbaar en plegtig aanvaardde, den 14den February* 1788. *Uit het Latyn vertaald. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, 1788. *In gr. octavo,* 71 *bladz.*

Overeenkomstig met de opgemelde dubbele Post van Hoogleeraer in de Kerklyke Geschiedenis en Zedelyke Wysbegeerte, die en den Godsdienst en de Wysbegeerte betreft, heeft de Hoogleeraer *Brown*, by de aenvaerdiging van dit zyn Ampt, eigenaertig verkoozen te handelen, over het onderwerp in den bovenstaenden Tytel uitgedrukt. Ter ontvouwinge van dit onderwerp, dat te meer overweging vordert, om dat velen hier ter wederzyde tot buitensporigheden overslaen, stelt hy zich voor, aen te toonen, (1.) hoe ydel en dwaes, ja zelfs nadeelig de Wysbegeerte is, wanneer zy van den Godsdienst is afgescheiden; en daerna (2.) hoe veel nut de ware Wysbegeerte aen den Godsdienst toebrengt: en eindelyk (3.) het schoone, het nuttige en geheel Goddelyke, dat uit beider verwandschap en onscheidbare vereniging voortvloeit. Ieder gedeelte levert ene reeks van weluitgewerkte overdenkingen, die den opmerkzamen ten overtuigendste toonen, hoe onafscheidelyk de Wysbegeerte en de Godsdienst hand aen hand behooren te gaen. Men leze, ter proeve hiervan, zyne volgende voorstelling, wegens het gene zy, ter onderlinge matiginge, aen elkander toebrengen.

„ Gelyk de natuur van alle zaaken, (zegt hy,) bestaat uit verscheiden grondbeginzelen en eerste deelen, die, juist

juist gemengd en zamengesteld, elkander matigen, en dus een zoort van eendragt en volmaaktheid voortbrengen; dus, Godsvrucht en Wysbegeerte, door een onderlingen band zamengepaard, matigen elkander, en deelen onderling elkanders eigenschappen en deugden; tot dat het geen wy zoeken volmaakt ten top gebragt is. Want, het is een voornaam gebrek in de Wysbegeerte, uit het welk alle derzelver misbruiken voortgesproten zyn, dat zy, met eenen ongelovelyken yver, om wat nieuws uit te vinden, of te hooren, aangedaan, het oude en beproefde te veel veragt, naar vreemde stellingen haakt, en het geen moeijelyk en blinkend is meer najaagt, dan het nuttige en gemeene. Zy blaast ook eene zekere verwaandheid in, die niet minder aan de deugd schade doet, dan aan den voortgang der wetenschappen. Zy houd zich slegts be zig met de tweede oorzaken, en zy blyft te veel aan dezelve hangen, en in dezelve berusten, denkende niet met Godvrugtig genoeg geheugen aan de Eerste van alle, van welke alle de andere haare kragt en uitwerkzelen verkrygen, zo zy dezelve niet algeheel uit het oog verliest. Maar deze gebreken verbetert de Godsvrugt, en verandert dezelve in deugden, en leert de zwakheid der Menschelyke vermogens. Zy toont, in hoe veel onkunde zelf de schranderste vernuften verkeeren, met hoe veele vlakken de edelste deugden der Menschen besmet zyn, hoe laag en ydel alles is wat de Aarde aangaat, en in de Aarde eindigt! Zy leert dat die Waarheid, die Deugd, die Volmaaktheid en dat Geluk, zo gretig door de Ziel gezogt, en, om welke te verkrygen, de Mensch alle zyne kragten aanwend, zyn Ligchaam verzwakt, zyn tyd doorbrengt, ja zelf den Dood durft tarten, hier op Aarde niet gevonden worden, maar buiten de grenzen der Waereld hunnen oorsprong en bron hebben. Het aangezigt ten Hemel heffende, en de Aarde versmaadende, *zoekt hy zyne reis door een zwaren weg door te zeilen, veragt het gemeen en de laage aarde, en verhaast zyne vlugt* (*).

„ Van de andere zyde, wyl goed en kwaad dikwyls zeer na aan elkander grenzen, en dat de beste zaaken, uit de verdorvendheid der Menschlyke Natuur, het bederf meest onderworpen zyn, vereischt zelf de Godsdienst eene zekere matiging, en den wyzen raad der Rede,

(*) HORAT. *Lib.* III. *Carm.* II. *vs.* 21.

de, zal zy niet van haare edele afkomst verbasteren en tot schade strekken, in een dwaas bygeloof, of in eene dweepersche woede, vervallen zynde en overgegaan. Hier van daan die onmatige geneigdheid tot het wonderbaare, die ydle schrikken, dat tot slaverny bekwaam gemoed; hier van daan die dwaze verdigtzelen van een dom bygeloof, die menigte van Plegtigheden, om de Godheid te bevredigen, die ten hoon der Godheid en tot bederf der Menschen zyn. Ook is de Ziel, die door geen Wysbegeerte in toom gehouden word, te veel verslaafd aan gevoelens en vooroordeelen, door de eerste kindsheid ingezoogen; en die, door gebruik en gewoonte, aan welke de Oudheid eene zekere heiligheid gehegt heeft, ingeworteld zyn. Alles derhalven wat nieuw schynt, hoe waarschynelyk ook, of zelf waar, word gehaat en bestreeden, en geen agting waardig geagt, schoon het zich door Waarheid en Nuttigheid aanpryst. *De deugd word na de Jaaren geschat, en men bewondert niets ten zy het door Libitina geheiligd is* (†).

„ De Wysbegeerte geeft Geneesmiddelen aan de hand, tegen deze Zielen-kwaalen. De Wysbegeerte, de natuur der zaaken nagaande, ziet haar onderling verband, ontdekt de oorzaaken, let op de eindens, en ziet dat deze Waereld zo geschikt en gesteld is, dat geen deeltje, geen gedaante, geen beweeging, geen uitwerking byzonder is; maar dat alles dat geweest is, is, of zyn zal, een deel van dat geheel is, dat God van het begin geordend heeft, en tot de algemeene bestuuring der Voorzienigheid behoort; en daar het dus een uitgebreid Toneel der Goddelyke werken oplevert, levert het iets groots, iets der Godheid waardig van God te voelen, en dryft alle die ydele hersenschimmen uit eene Ziel, die met eene naauwkeurige kennis der zaaken vervuld is. Zy verdryft en slaat het bygeloof ter neder, en prent eene mannelyke, standvastige en grootmoedige Godvrugt in. *Want hier ziet men zeer schielyk de oorzaaken, daar, integendeel, worden de gemoederen beroerd, door alles wat de tyd ongemeen voortbrengt, en het ligt aandoenlyk gemeen verschrikt: maar de nevelagtige dwaling der onwetendheid verdwyne, dan zal men daarin niets wonderbaars meer zien* (§). En dewyl de ware Wysbegeerte de zaaken, niet

(†) HORAT. *Epist.* L. II. I. 49.

(§) BOETH. *Consol. Philosoph* L. IV. 5.

niet naar gezag, noch tyd, maar naar waarheid en gewigt schat, en het Volk ontwendt valsche Naamen te gebruiken, opent dezelve het hart voor onderzoek, en, oude beproefde dingen behoudende, neemt zy ook nieuwe aan, die zich door blykbaarheid of nut aanbeveelen."

Gedenkschriften van den Baron DE TOTT, *betreffende de Turken en Tartaaren. Tweede Deel. Uit het Fransch vertaald door* YSBRAND VAN HAMELSVELD. *Te Amsterdam, by* M. de Bruyn. *Behalven den Bladwyzer,* 372 *bladz. in gr. 8vo.*

Genoegzaam hebben wy, in de Aankondiging van het Eerste Deel deezes Werks (*), den Schryver, den Aart zyner *Gedenkschriften*, en wat 'er de Aanmerkingen van den Heer DE PEYSSONNEL, ter volmaakinge aan toevoegen, doen kennen. In 't algemeen bevat dit Stuk de Verrigtingen van den Baron DE TOTT, te *Constantinopolen* wedergekeerd, waar de uitgeborste Oorlog een reeks van Gebeurtenisfen aan zyn geest aanbiedt, zyne begaafdheden, yver en werkzaamheid, op 't kragtigst te voorschyn roept. —— DE PEYSSONNEL vindt in dit Stuk, schoon het byzonderheden van meer gewigts en treffender, die naamlyk van DE TOTT's verrigtingen in de Hoofdstad, in de Straat der *Dardanellen*, en die der *Zwarte Zee*, bevat, nog in verscheide stukken dwaalingen, welke de *Turken* betreffen, en hy niet kan nalaaten aan te stippen. Hy gaat deswegen voort met de plaatslyke kundigheden te vergaderen, welke hy tyd gehad heeft om te verkrygen, om eene Natie, indien mogelyk, te regtvaardigen, die ten allen tyde eene Vriendin en Bondgenoote der *Franschen* geweest is, met welken zy eenen Koophandel dryven, die het voorwerp is van den afgunst en wanhoop van alle hunne mededingers; eener Natie, welker glorie zich heeft staande gehouden tot aan het Tydperk van den laatsten Oorlog, en welke, benevens het bestaan, dat zy nog behouden heeft, zyns bedunkens, de agting en oplettenheid van alle Mogenheden verdient. —— Hy vervolgt daarom zyne *Aanmerkingen*, en tragt de zodanigen te voldoen, die, zo wel als hy, deeze *Gedenkschriften* aangenaam vindende, zich te-

(*) Zie hier boven, bl. 126.

tevens beklaagen, „ dat de Schryver, veel zaaken heb-
„ bende mede te deelen, 'er nog veel laat begeeren, en
„ niet altyd even nauwkeurig is omtrent de overigen."

Menigmaal moet hy DE TOTT tegenspreeken, zomtyds nogthans dient zyn berigt tot opheldering of bevestiging. Hy hadt, in soortgelyke omstandigheden als de Schryver, *Constantinopolen*, de *Dardanellen*, en de Vestingen aan den mond van het Kanaal de *Zwarte Zee*, verdeedigde, op 't verzoek van het *Ottomannisch Ministerie*, naa het Zeegevegt by *Tchecheme*, hem door den Graaf DE ST. PRIEST, toen Afgezant des Konings van *Frankryk* te *Constantinopolen*, gedaan, tot beschutting van *Smyrna*, tegen een gevreesden aanval der *Russen*, zich met dergelyk een last bekleed gevonden. Geen geschikter Aantekenaar kon 'er des weezen, om den Aart en Handelingen der *Turken* in den Kryg, en wat tot denzelven behoort, als mede de Characters van eenige voornaame *Turksche* Persoonaadien, toe te lichten: dit maakt ook zyne Aantekeningen veelvuldig, zomtyds uitvoerig, altoos leezenswaardig, over het Derde Stuk van DE TOTT's Werk, waar mede dit Deel aanvangt.

Het Vierde en laatste Stuk der *Gedenkschriften*, mede in dit Deel begreepen, behelst het verhaal van de Reize des Barons DE TOTT, door de Stapelplaatzen van de *Levant*, in 's Konings Fregat de *Atalante*, in hoedanigheid van Opziener van den Koophandel. De algemeene Aanmerking van den Heere DE PEYSSONNEL, over dit gedeelte, is zeer gegrond. „ Het was wenschelyk ge-
„ weest, dat de Baron DE TOTT, zonder de geheimen
„ van zynen last te openbaaren, in dit laatste Stuk, ee-
„ nigen nieuwen en belangryken straal van licht had kon-
„ nen verspreiden over dit gedeelte van zyne zending:
„ maar hy heeft ongelukkig, bykans altyd, den Opzien-
„ der van den Koophandel verborgen achter den Reizi-
„ ger, en hoe meer de vernuftige waarneemingen, oor-
„ deelkundige aanmerkingen, en schrandere gissingen,
„ van den Reiziger, over de Aardrykskunde, Plaatsbe-
„ schryving, Natuurlyke Historie, Oudheden en Ge-
„ schiedenissen, van verscheide Landen, belangryk en
„ voldoende zyn voor de Geleerden en Nieuwsgierigen,
„ zo veel te meer is het stilzwygen van den Opziender
„ verdrietlyk voor Lieden van Staat en Koophandel."
Hy volgt hem op deeze Reize alleenlyk om zyne Aanmer-

kin-

kingen te voltooijen. En zal men alzins reden vinden, om zynen arbeid te pryzen.

Zo veel overneemenswaardigs biedt dit Deel aan, dat wy ons in de keuze verlegen vinden; doch de thans aangevangene *Turksche* Oorlog bepaalt dezelve om 't een en ander uit te kippen; het uitbarsten eens Oorlogs, onder de *Turken*, betreffende; en derzelver onbekwaamheid, ten dien tyde, afmaalende.

,, Een oud gebruik, waar van men noch de beweegreden, noch den oorsprong, ontdekt, voegt by de verbaazende vertooning van de vereeniging der krachten, van een groot Keizerryk tegen zyne vyanden, de ongerymdste zotheden: en deeze belachlyke samenmenging noemen de *Turken Alay*, dat is te zeggen Zegestaatzy. Deeze bestaat in eene soort van Maskerade, in welke alle soorten van Handwerkslieden, de een na den anderen, aan de Toekykers het werk van hunne byzondere Kunsten vertoonen. De Landman dryft den ploeg, de Wever schiet zyn spoel, de Schrynwerker schaaft; en deeze onderscheiden vertooningen, op wagens, die, ryklyk verguld zyn, geplaatst, openen den trein, en worden gevolgd door den Standaart van MAHOMETH, wanneer men dien uit het *Serail* brengt, om hem na 't Leger te voeren, om dus de overwinning te verzekeren voor de *Ottomannische* Troepen.

,, Deeze Hoofdbanier der *Turken*, van groene Zyde, die zy *Sandjak Cherif*, of den Standaart van den Propheet, noemen, is onder hun zo geëerbiedigd, dat hy, niettegenstaande de veelvuldige schokken, daar zyn achting door gekrenkt is, nog het eenig voorwerp van vertrouwen is, en het heilig punt van hunne verzameling. Alles vertoont ook de heiligheid van dit vendel. De *Emirs* alleen hebben recht om het aan te raaken: zy maaken de bende uit die het omringt, en het wordt gedraagen door hun Opperhoofd. De *Musulmannen* alleen mogen hunne oogen tot hetzelve opheffen, andere handen zouden het bezoedelen, andere oogen het ontheiligen, de barbaarste geestdryvery omringt het.

,, Eene lange Vrede hadt ongelukkig het belagchelyke, en voornaamlyk het gevaarlyke, van deeze plegtigheid doen vergeeten. De Christenen haastten zich onvoorzigtig, om mede te loopen kyken, en de *Turken*, die door de gelegenheid van hunne huizen hunne vensters konden verhuuren, begonden van dit voordeel gebruik

te maaken, wanneer een *Emir*, die voor den Standaard uitging, luidkeels het volgende uitriep: *Dat geen Ongeloovige bestaa, door zyne tegenwoordigheid het heiligdom van den Standaard van den Profeet te ontheiligen, en dat elk Musulman, die een Ongeloovigen verneemt, dit te kennen geeve, onder straffe der verwerpinge!* —— Van dit oogenblik af was 'er geene vryplaats meer, die geenen zelfs, welke, door hunne huizen te verhuuren, zich zelven medepligtigen der misdaad hadden gemaakt, werden 'er de verklikkers van, de woedde vermeesterde de gemoederen, zy wapenden alle armen, en de hevigste buitensporigheden waren de verdienstelykste. Thans was 'er geen onderscheid van jaaren of kunne, zwangere Vrouwen, by de haairen voortgesleept, vertrapt onder de voeten der menigte, sneuvelden op de jammerlykste wyze. *Niets* werd door deeze monsters ontzien, en onder zulke *auspicia* begonden de *Turken* deezen oorlog.

„ De *Hatty-Cherif*, (het Keizerlyk Diploma) waar by deeze oorlog verkondigd werd, in de gewoone vorm opgesteld, noodigde alle waare Geloovigen, in staat om de wapenen te draagen, om zich te vereenigen onder den Standaard van het Geloof, om deszelfs vyanden te bestryden. Deeze wyze, om de *Arriére-ban* op te roepen, beloofde eene talryke Armee, hoewel het beter zou geweest zyn, dat zy eene Armee beloofd hadt, bestaande uit goede Troepen. Onkunde en gierigheid wilde liever gebruik maaken van deeze menigte vrywilligers, die men na den Oorlog terstond afdankte, dan dat men alle *Janissaaren* verzamelde, welker soldy en eischen voor altyd zouden vermeerderd zyn. Ook mag men denken, dat de Groote Heer, vreezende aan dit lichaam de kracht weder te geeven, daar zyn Vader het slachtoffer van geweest was, het niet wilde gebruiken, dan als een byvoegzel by zyne andere krachten. Het weezenlykst gebrek, en daar men zich het minst over bekommerde, was, dat 'er geheel geene voorzorg gebruikt was, met betrekking tot de leevensbehoeften. Het is de natuur en aart van het *Despotisme*, dat het zich altyd vleit, om gebrek van voorzigtigheid te vervullen door het gebruiken van gezag. De Groot-Vizir voerde het bevel over het Leger, en alle de Staatsdienaars verzelden hem. De Registers, zelfs de Kanzelary, werden in hun gevolg medegevoerd. Men twyfelde niet aan den goeden uitslag,

ſlag, noch aan den overvloed; en dit vertrouwen was zo algemeen als blind.

„ De nieuwe Troepen, die, uit het hart van *Aſiën*, zich na het Leger begaven, trokken den *Bosporus* over, en hielden te *Conſtantinopolen* halte, niet zo zeer om by de *Porte* een verzoek te doen, als wel om haar te noodzaaken, om over hunne ſoldy te handelen. Terwyl de Bevelhebbers van deeze Vrywilligers over hunne benoodigdheden tot den veldtogt handelden, dreeven deeze *Aſiatiers*, overal in de Hoofdſtad verſpreid, van het hoofd tot de voeten gewapend, en 's avonds en 's morgens op de kruiswegen loerende, en de voorbygangers beroovende, de handelingen aan, nadien men zich in de dringende noodzaaklykheid bevond, om zich, hoe eer hoe liever, van zulk ſchuim te ontdoen. De Regeering, al te zwak, om de ongebondenheid van dezelve te beteugelen, wilde onvruchteloos afdingen, en gaf toe zonder ſchaamte. Onder het getal van deeze ſtroopers, die, van tyd tot tyd, aankwamen, beſtond een troep, gekomen uit het Land der *Las* (†), by hunne aankomst, dat eenige *Janitſaaren* van hunne Kompagnie (§) vastgezet waren in het Kasteel van *Tsſar* (‡), aan het Kanaal. Men was omtrent hunne ſoldy overeen gekomen, en zy waren in dienst genomen; doch nu eischten zy ook de vryheid der gevangenen. De *Vizir* dorst die noch toeſtaan, noch weigeren, men moest dan de toevlugt neemen tot eene ſchikking. Men kwam overeen, dat deeze troep voorby het Kasteel zou trekken, en op de Poort ſchieten, waar op de Gouverneur, als 't ware, gedwongen door deeze daad van vyandlykheid, de ſchuldigen zou overleveren. Voorgaande voorbeelden konden dit belagchelyk hulpmiddel wel verſchoonen, maar het blyft des niettemin een bewys van de merkwaardige lafheid van een volſtrekt Regeeringsbeſtuur, nademaal het dienen kan, om het onver-

(†) Het Land der *Las* ſtrekt zich uit langs de Zuidkust van de Zwarte Zee, en bevat de Steden van *Sinope* en *Trebizonde*.

(§) Deeze Kompagnie, die ik meen dat de 32ſte is, is daarom talryker, om dat de *Las* zich nooit in eene andere begeeven, en het getal der geenen, die daar in opgetekend zyn, beloopt wel 30,000.

(‡) Dit is het Kasteel, daar men de Janitſaaren opſluit, die men wil ſtraffen of worgen, welk een van beiden dit verblyf zeer gevaarlyk maakt.

veranderlyk karakter van het *Despotisme* te ontdekken. Den *Despoot* kan zyne magt geen oogenblik uit de hand glippen, of het gemeen maakt 'er zich meester van.

,, Terwyl de zwakheid der Regeering haar de oogen deed fluiten voor de buitenſpoorigheden van ongebonden Krygsknegten, poogden de Staatsdienaars voor zichzelven den Zee-oorlog te verbergen, daar het Ryk mede gedreigd werd. Daar was nooit een *Rusſisch* Schip tot hier toe te *Conſtantinopolen* verſcheenen, derhalven de *Rusſen* hadden geen Schepen, of zo zy 'er by geval hadden, dit raakte de *Turken* niet, om dat 'er geene gemeenſchap is tusſchen de *Baltiſche* of *Oostzee* en den *Archipel*. De *Deenen* en *Zweeden*, welker vlag by de *Turken* bekend was, konden evenwel deeze redeneering niet uit hunnen geest wisſchen. De kaarten, voor hunne oogen opengelegd, hadden geen meer vermogen, en de *Divan* was nog niet overreed van de mogelykheid der zaak, toen zy de tyding ontving van de belegering van *Koron*, en den inval in *Morea*, en de verſchyning van twaalf vyandelyke Scheepen van lienie (**).

,, Evenwel had de onzekerheid der Staatsdienaars niet belet, om eenige toerustingen ter Zee te maaken. Men zette de toerusting voort van dertig Oorlogſcheepen, en men zag ſchielyk, in eene zo aanmerkelyke overmagt, niets anders dan het vermaak, om zich in den *Archipel* ſchadeloos te ſtellen van de rampen, die men aan den *Donau* geleeden had. —— Schoon men uit alle kragt zich toegelegd had, om het bouwen der Scheepen door te dryven, en derzelver uitrusting te verhaasten, en om de menigte van manſchap te verzamelen, die gedwongen werden om voor matroozen te dienen, evenwel gaf alles blyken, dat onweetenheid en hoogmoed alles beſtuurd had-

(**) De onkunde der *Turken* in de Aardryksbeſchryving levert nog ſterker voorbeelden op dan dit. Zeker Ambasſadeur van *Venetiën* na *Conſtantinopolen* komende, met twee Oorlogſchepen van de Republiek, ontmoette in den *Archipel* de Vloot van den Grooten Heer, die in Vredestyd jaarlyks uitzeilt, om de ſchatting der Eilanden op te haalen. De Turkſche Admiraal noodigde zyne Excellentie aan zyn boord, om hem te onthaalen, en onder hun geſprek vraagde hy hem, of de Staaten van het Gemeenebest aan *Rusland* grensden. De Edelman, verontwaardigd over deeze onweetenheid, antwoordde. Ja, daar is niets tusſchen beiden dan het Ottomannisch Ryk!

hadden. Scheepen, hoog van boord, welker onderfte batteryen echter by den minften wind onder waren, konden den vyand niets aanbieden dan veel hout en weinig vuur. Eene verwarde toetakeling, touwen en blokken, die by de minfte force ftukken braken, dertig man in de Konftapels kamer gebruikt, om de roerpen te regeeren, op het gefchreeuw van den Stuurman, op 't halfdek ftaande. Geen overleg in 't ftuuven der vaten, geen kundigheid van zeevaard, ellendige batteryen, geene gelykheid van kaliber in dezelve, zo was de toeftand van deeze uitrusting, over welke het bewind alleen kon toebetrouwd worden aan lieden, die onkundig genoeg waren om 'er zich mede te vergenoegen.

„ *Tchesme* was de fchuilplaats, waar in, naa eene ontmoeting met de niet verwagtte *Rusfen*, de geheele *Turkfche* Zeemagt, in de grootfte wanorde, binnen viel, en eenige ftukken Kanon in haast ontfcheept, en op de twee uithoeken geplaatst, die deeze Haven befluiten, ftelden de vluchtelingen gerust. —— Het fchynt, dat de *Rusfen* ondertusfchen zich bezig hielden, om de beweegingen van den vyand gade te flaan, en men kan denken, dat zy, niet zonder groote verwondering, 's anderen daags vernamen wat te *Tchesme* gebeurd was. Dit vreemd gedrag der *Turken* aan niets anders kunnende toefchryven dan aan eene ydele fchrik (*Terreur panique*), na welke men, bykans altyd, zaaken met voordeel kan onderneemen, die anders geen den minften voorfpoed fchynen te belooven, vertoonden zy zich voor de Haven met twee Branders, die zy 'er in zonden. Op het verfchynen der *Rusfen*, dachten de *Turken*, nog ontfteld van den voorigen dag, eerder, om zich te land te bergen, dan om hunne Scheepen te verdeedigen. Maar het gezigt van twee kleine vaartuigen, die koers na de Haven ftelden, wekte by hun het denkbeeld van overwinning weder op, en ze voor overloopers neemende, in plaats van te poogen, om ze in den grond te fchieten, baden zy om hunne behoude aankomst, nogthans vast beflooten hebbende, om de manfchap in yzers te kluisteren, en zich reeds met het vermaak ftreelende, dat zy hen in zegepraal na *Conftantinopolen* zouden voeren.

„ Doch deeze gewaande overloopers, zonder moeite binnen geloopen, vertuiden hun roer, maakten hunne enterdreggen klaar, en braakten fpoedig vuurwolken, die de heele vloot in brand ftaken. De Haven van *Tchesme*, be-

bedekt met Scheepen, kruid en kanon, vertoonde niets anders dan een vulkaan, in welke de geheele Zeemagt der *Turken* verflonden werd.

„ Terwyl deeze ramp de *Ottomannifche* Trotschheid vernederde, moesten de Staatsdienaars van dit Ryk zich fchielyk met eene meer dringende noodzaaklykheid inlaaten, alzo de Hoofdftad door eenen aanftaanden hongersnood gedreigd werd. In de daad, de vernieling der *Turkfche* Vloot, den *Archipel* aan de *Rusfen* overlaatende, belette de verzorging van *Conftantinopolen* van leevensmiddelen. De Vyand kon ook nog de Straat der *Dardanellen* vermeesteren, zich voor den hoek van het *Serail* vertoonen, de Stad befchieten, en den Grooten Heer de Wet voorfchryven. De ontfteltenis was algemeen, en nooit was eenige vreeze meer gegrond.

De Baron DE TOTT werd derwaards afgevaardigd, daar gekomen, fchryft hy, „ was myne eerfte zorg om den ftaat der Kasteelen te onderzoeken; doch men behoefde enkel eenen opflag van het oog te flaan op de Soldaaten, die met derzelver verdeediging belast waren, om te oordeelen, dat 'er geen meer hulp in den zedelyken dan in den natuurkundigen toeftand te wagten was. De fchrik had zich zodanig meester gemaakt van de gemoederen, dat men zich openlyk uitliet, dat men de batteryen zoude verlaaten op den eerften kanonfchoot. —— Het vast verblyf der bezettingen, by de *Turken* in gebruik, van elken foldaat eenen gezeten burger maakende, geeft hem al te veel voorwerpen, die voor hem belangryk zyn, om te bezorgen, dan dat hy zich alleen en geheel zou toeleggen op de verdeediging eener vesting, daar hy toe gefchikt is, zyne belangens ftrekken zich buiten derzelver omtrek uit. De krygstucht by de *Turken*, altoos ftreng, en nooit ftipt, is niet genoegzaam, om hen daar toe te bepaalen. Een enkel opflag van het oog, op den aanleg der *Dardanellen* geflaagen, was genoeg, om de beweegreden van dit wegloopen te begrypen. Drooge muuren, meer dan dertig voeten boven de batteryen, die waterpas liggen, verheeven, dreigden neder te ftorten op het kanon en de kanonniers, by den eerften fchoot der *Rusfen*, foortgelyke verwarring was voor de *Turken* veel gevaarlyker dan de aanval zelfs van hunne vyanden. —— Eene Artillery, verfchriklyk in den eerften opflag, door de wydte van derzelver monden, maar weinig te vreezen, na de eerfte losfing, uit hoofde van de langzaamheid van den

dienst

dienst van zulke verbaazende groote steenstukken, maakte de voornaamste batteryen der kasteelen van *Europa* en *Asiën*, wier vuur kruisling speelde by de *Dardanellen*, maar die naauwlyks elkander konden ontmoeten by de twee kasteelen aan den ingang. Deeze stukken alle van metaal, zonder assen en zonder affuiten, lagen alleen op afgeronde stukken houts; terwyl een steenen muurtje de stukken van achter ondersteunde, het te rug springen belette. Een aantal andere stukken op het zand liggende, zo als ook veele mortieren, scheenen eerder de overblyfzelen eener belegering te zyn, dan welgeschikt om 'er een te verduuren."

Zodanig was de toestand der *Dardanellen*, toen de Baron DE TOTT daar aankwam. Wat zyn verrigtingen ter verdeediging betreft, moet in de *Gedenkschriften*, waartoe wy den Leezer wyzen, geleezen worden. Wy hebben onze taak afgedaan, en eenige byzonderheden opgezameld om de gesteltenis der *Turken* by den aanvang des Oorlogs te doen kennen.

Merkwaardige Levensgeschiedenis van FREDRIK, Vryheer VAN DER TRENCK, *beschreven door hemzelven. Naar de nieuwe vermeerderde en verbeterde uitgave, die te Berlin met privilegie van den Koning gedrukt is, uit het Hoogduitsch vertaald, en door eenige Aantekeningen opgehelderd. Met Platen. Eerste Deel. Te Amsterdam by* M. de Bruyn 1788. *Behalven het Voorwerk* 262 *bladz. in gr. octavo.*

In den eersten opslag beschouwt men deeze Leevensbeschryving van een Pruisfischen Officier, ongelukkig aan veele wederwaardigheden bloot gesteld, ligtlyk als een Geschrift van geen wezenlyk belang, inzonderheid voor eenige andere Natie: dan op het doorbladeren van hetzelve zal men 'er ongetwyffeld gunstiger over oordeelen. De Vryheer *van der Trenck*, tegen alle regten aan, mishandeld, heeft eene reeks van rampen moeten doorstaan, om dat hy, ten gevalle van het Despotismus, tot geene laagheid vervallen kon, waartoe zyne ziel te edel en te grootsch was. Hieraan schryft hy grootlyks zyne wederwaardigheden toe: „ Myn weerbarstig lot", zegt hy, „ heeft het zoo gewild, dat ik, door een overdreven vuur „ der Jeugd, en een zeker soort van tegenstand, welke

„ den

„ den machtigen Vorst beledigde, die alleen maar aan „ onderworpene onderdanen genade wedervaren liet, den „ regten weg miste, om dezelve door de geregtigheid „ myner zaak te verdienen." Men ziet in zynen leevensloop een Man, die bestand is tegen de bitterste onderdrukkingen; en, in 't verhaal van dezelven, schetst hy eene menigte van caracters van persoonen, in hooger en laager stand, die op verschillende wyzen deel in, of betrekking tot, het hem aangedaane onregt hadden; als mede van zodanigen, die hem wel gunstig, doch niet magtig waren, om hem uit zyne onheilen te redden, dat eerst, na verloop veeler jaaren, toen zyne onschuld ten duidelykste bleek, mogelyk werd. Het vermelden zyner rampspoedige lotgevallen, geduurende dien tyd, terwyl hy verschillende Gewesten doorkruiste, geeft hem ook meermaals aanleiding om van verscheiden gewigtige voorvallen aan deeze en geene Hoven te gewaagen; 't welk hier en daar ter ophelderinge van etlyke byzondere geschiedenissen kan dienen. Het grootmoedig en standvastig gedrag door hem in alle deeze omstandigheden gehouden, mitsgaders de al te vuurige buitenstappen nu en dan door hem begaan, heeft men, gelyk hy den Leezer zomtyds doet opmerken, voornaamlyk te houden voor een gevolg zyner opvoedinge, waarvan hy, by den aanvang, een oordeelkundig verslag geeft, met aanduiding van den invloed, die dezelve bestendig op zyne denk- en handelwyze gehad heeft, als mede van 't gebruik door hem daar van gemaakt. Zyne opmerkingen deswegens, zo in het algemeene berigt, als by 't melden van deeze en geene zyner byzondere bedryven, behelzen uit dien hoofde veel leerzaame, en men vindt 'er bovenal nuttige aanmerkingen in, over het vermogen der Driften boven dat der Reden, als men niet onverzetlyk pal staat, gelyk ook over de behoedzaamheid in de verkeering, en den invloed der voorbeelden, die ons bestendig omringen. —— Dit alles maakt deeze Levensbeschryving, die op zichzelve zeer merkwaardig is, van een des te leerzaamer nuttigheid.

Het eerste Deel, dat wy thans onder handen hebben, verleent ons, na een kort begrip van zyn Opvoeding en Academiejeugd, eerst een verhaal van zyn opkomenden en veel beloovenden gelukstaat, terwyl hy de blaakende gunst van den Pruissischen Monarch in den hoogsten trap mogt genieten, en zyne Majesteit hem weezenlyk hoogagtte. Dan een verraderlyke trek, gelyk het verhaal ver-

volgt

volgt, beroofde hem, na weinig jaren, van dat alles, en hy werd onverhoord, als een werklyk booswigt, na *Glatz* op de citadel gebragt. Eene mislukte pooging om te ontvlugten had eene enger gevangenis ten gevolge; en eene driewerf herhaalde onderneeming van dien aart verzwaarde zyn arrest telkens des te meer; waaruit hy nogtans zichzelven eindelyk, door eene verhaaste en onverwagte vlugt reddede. Onder het doorſtaan veeler rampen, en gevaarlyke ontmoetingen, gelukte het hem, na een langdurig omzwerven, te *Elbing* te komen, en aldaar aan te treffen zynen geweezen geliefden leermeester *Brodowsky*, als Hopman en Auditeur by de Poolſche kroons-armee. Deeze behandelde hem ten vriendlykſte, en hielp hem ook, door eenen Brief, tot het overhaalen zyner Moeder, die zich op haar Landgoed boven *Koningsbergen* bevond, om te *Elbing* te komen, en haaren Zoon te ſpreeken. Op het aanſtaan zyner Moeder, die hem met raad en daad byſtond, zag hy af van zyn beſluit, om na *Petersburg* te gaan, en in Rusland dienst te neemen; hy liet zich door haar overhaalen, om na *Weenen* te gaan, en aldaar zyn geluk te zoeken. Hy vertrok des na *Weenen*; dan eene averechtſche ontmoeting aldaar noodzaakte hem eerlang weder te keeren tot zyn vroeger beſluit; ingevolge waarvan hy voorts in Rusſiſchen dienst overging. Aan het verhaal van 't geen hem in Rusland wedervoer, is wyders gehegt een berigt, van eene hem toegeweezen ervenis van zynen overleeden Neef, mits dat hy geenen anderen Heer, dan het Ooſtenrykſche Huis, dienen zou. Uit zichzelven zou hy van het aanvaarden dier erveniſſe afgezien hebben; maar de drangredenen van eenigen zyner Vrienden, en byzonder van den Graaf *Bernes*, diestyds Keizerlyken Gezant by het Rusſiſche Hof, bewoogen hem, om zich van den Rusſiſchen dienst te doen ontſlaan, en de reis na *Weenen* te vervorderen. Uit het verſlag van zyn wedervaaren alhier beſpeurt men, dat hy, dien, door een zeer ſlinkſchen regtshandel, ſlegts een byster ſchraal gedeelte eener hem wettig toekomende aanzienlyke erfeniſſe te beurte viel, aan 't Weener Hof op geen aanmerkelyke bevordering hoopen kon; te minder, daar de Pruisſiſche Gezant aan dat Hof, wiens voorſlag hy afgeweezen had, hem dwarsboomde. Hy moest zich vergenoegen met eene Ritmeestersplaats in een Cuiraſſiers regiment; verliet gemelyk *Weenen*, en vertrok na zyn regiment in Hongarye: by eene uitſpanningsreize

nog-

nogmaals te *Weenen* gekomen zynde, ondervond hy 'er niets dan veragting en koelheid, 't welk hem dra weder tot zyn Regiment deed keeren. Intusschen stierf zyne Moeder: ter dier gelegenheid kreeg hy voor 6 maanden verlof, om na *Dantzig* te reizen; alwaar hy vervolgens met zyne broeders en zusters hunne familiezaaken schikte. Terwyl hy zich hier bevond, bragten zyne Vyanden hunnen alvoorens gesmeeden verraderlyken toeleg in uitwerking; en hy zag zich, kort na 't vertrek zyner Familie, door de Dantziger Magistraat, op de onregtmaatigste wyze, als een delinquant aan zyne Majesteit, den Koning van Pruissen, uitgeleverd. Het gevolg hiervan was, dat hy na *Berlin* gevoerd, van daar over *Spandau* na *Maagdenburg* gebragt, en op de citadel in de voor hem bestemde en gereed gemaakte gevangenis geplaatst werd: in welke gevangenis hy ten onbarmhartigste behandeld is geworden, en den tyd van tien jaaren lang verbleef; het geen in 't volgende Deel nader ontvouwd zal worden: dat nog treffender tooneelen uitleveren, en te gelyk 's Mans onschuld aan den dag brengen zal.

Aan myne jonge Vriendin; of Zedelyke Brieven, ter verbeteringe van het Hart. Eerste Deel. Te Middelburg by P. Gillissen en Zoon, 1788. *Behalven de Voorreden* 254 *bladz. in gr. octavo.*

In den eersten deezer Brieven komt ons derzelver Schryver voor, als iemand, die eene zeer genoeglyke verkeering gehad heeft in een deftig kinderryk Huisgezin, waar onder *Henriette*, een Meisje van dertien jaar, hem, door haar voortreflyk character, byzonder ingenomen heeft: het welk hem aanleiding gaf tot eene briefwisseling met haar, geschikt om haar hart ter Deugd te vormen. Met dat oogmerk behelzen deeze Brieven zedelyke onderrigtingen, in welker voordragt de Schryver de Zedekundige lessen van *Gellert* grootlyks volgt, die hy op eene gevallige en leerzaame wyze ontvouwt en opheldert. Hy doet haar aanvanglyk opmerken het geluk haarer opvoedinge door braave deugdzaame Ouderen; leidt haar verder op tot eene rechte erkentenis van Gods bestaan en deszelfs aanbidlyke Volmaaktheden, mitsgaders de daaruit voortvloeiende verpligting, om hem te verheerlyken,

zy-

zynen wil te leeren kennen, en dien tot een rigtfnoer van ons geheele gedrag te ftellen, ten einde ons, zo veel doenlyk, in de betragting der Deugd, van alle onze pligten te kwyten. By de opheldering en aandrang deezer onderwerpen, voegt hy wyders de hoofdregels van gedrag, welken men, om hier in eene goede en beftendige vordering te maaken, behoort gade te flaan. Tusfchen beiden deelt hy haar ook eenige opwekkingen en troostredenen mede, by gelegenheid eener ziekte, en het daarop volgende fterfgeval van haaren deugdlievenden Broeder. En eindelyk fluit hy dit eerfte Deel met eenen heilwenfchenden brief op haar verjaaren; voegende daarnevens eene beknopte herhaaling van den hoofdzaaklyken inhoud zyner voorige Brieven, met belofte van haar zyne verdere onderrigtingen vervolgens ter hand te zullen doen komen. —— De inhoud en de manier van uitvoering pryst deeze Brieven aan, niet alleen voor de Jeugd, maar ook voor dezulken die reeds tot meerder jaaren gekomen zyn, gemerkt dezelven eene welingerigte zedekunde behelzen, die, onder den ernftigften aandrang, niet droog ontvouwd, maar leevendig voorgedragen, en op veelerleie wyzen, door het aanvoeren van verfchillende characters, ten duidelykfte opgehelderd wordt. —— Hier van verftrekken ter proeve de gemeenzaame voorbeelden, welken hy aanvoert, om te toonen, hoe men op zyne hoede behoort te weezen, tegen alle afwykingen van onzen pligt. —— 's Mans vermaanlesfe is, „ de kennis van onzen pligt ten allen tijde vlijtig voort te zetten; en daartoe onze verkreegen kundigheden geduurig te vernieuwen, om dezelven des te fterker in 't geheugen te prenten." Deeze onderrigting verfterkt hy, door te herinneren, „ dat wij, in het waarneemen onzer pligten, altijd meer of min verhinderd worden door onze driften, dat wij te kampen hebben met onze hartstochten, met onze begeerten en lusten. Dat eene verhitte verbeeldingskracht, eene niet naauwkeurig genoeg geleide opvoeding; dat ook duizend vooroordeelen en kwaade voorbeelden, benevens eene flechte gewoonte, en ontelbaar veele natuurlijke neigingen de duidelijkfte begrippen allengskens kunnen doen verflaauwen, en op het laatst geheel en al uitwisfchen; dat zij ons aan het dwaalen kunnen helpen, en ons, zo wij niet zorgvuldig op onze hoede zijn, ten laatften geheel en al in ons verderf kunnen doen loopen." ——

Hiervan had hy een treffend voorbeeld geschetst in *Juliana* die van eene geregelde tot de buitenspoorigste leevenswyze verviel; dan men heeft, om van de gegrondheid deezer opmerkinge overtuigd te zyn, zulke ongemeene voorbeelden, vervolgt hy, juist niet noodig; wij behoeven slegts dagelijks onze oogen te openen, en na te speuren, wat 'er bij en om ons geschiedt.

„ Zie, zegt hy, hoe CLEON zich door zijne begeerten laat regeeren, en zich geheel en al aan zijne wellustigheden overgeeft: zie hoe KRATIPPUS zich daaglijks in zijne dronkenschap te buiten gaat; hoe DAMON zijnen wraaklust den teugel viert; hoe KLEANT de gierigheid in zijnen boezem troetelt; hoe ARISTUS al zijn geld verspilt, en DAMIS door zijne ijdele klapzucht den goeden naam van zijnen evenmensch bekladt. —— Zie hoe CLIMENE, door den nijd aangezet, op alle andere Vrouwen en Meisjes, bekenden zoo wel als onbekenden, vreemden zoo wel als vriendinnen, iets te zeggen weet, en niemand ongemoeid kan laaten; zie ook hoe haar Zuster RYNBRANDINA, oorspronkelijk zoo goed van aart, reeds haar vergiftigend voorbeeld volgt; zie hoe PETRONELLA, door een *Romanesk gevoel* geheel en al bedorven, zich niet meer schaamt openlijk te praalen met eene onkuische liefde voor den man van haare vriendin, die, zulk eene goede vrouw onwaardig, zichzelven en zijne *Sentimenteele Zottin*, (die het echter in alle andere zaaken aan geen verstand of natuurlijk oordeel ontbreekt,) door zijne malle verbeeldingskracht als in eene betoverde Waereld heeft overgebragt, en zijne arme Vrouw in de grootste droefheid gedompeld. —— In één woord, men merke slechts op het geen 'er in den dagelijkschen omgang voorvalt, om zich meer en meer te overtuigen, hoe men de denkbeelden zijner pligten altijd levendig moet houden, zo men geen gevaar wil loopen, om in zijn verderf te worden weggesleept. CLEON was van natuure een vijand van den wellust, ten minsten van alles wat naar de verleiding der onschuld geleek, en hem tot laage buitenspoorigheden kon vervoeren, maar hij liet zich door de kwaade voorbeelden zijner bekenden verleiden, om dat hij niet veelen kon, voor een *stijven of droogen Klaas* uitgemaakt te worden. —— In het eerst zondigde hij met tegenzin, doch welhaast verbeeldde hij zich, dat het genoeg ware, zo hij zijne gezondheid niet benadeelde, of zich zoo voorzichtig gedroeg, dat hij 'er zijn eerlijken naam niet bij

in-

inschoot. —— De ondervinding leerde hem, hoe anderen zich beroemden, op het geen zij hunne *Intrigues* noemden, en nu rekende hij het zich ook welhaast tot een eer, om openlijk de rol van *homme a bonnes fortunes* te speelen; eindelijk werd hij zelf een verleider der onnozele onschuld.

„, Had CLEON zich het rechte denkbeeld der maatigheid altijd vertegenwoordigd, hij zou nimmer zoo buitenspoorig geworden zijn.

„, Even zoo ging het met KRATIPPUS —— van een vijand van alles wat naar onmaatigheid zweemde, werd hij allenskens een Dronkaart, en verbeeldde zich echter niet meer dan een *vrolijke haas* te zijn.

„, DAMON, die van natuure een goed hart had, en altijd zijn evenmensch beminde, werd, daar hij toch eenigzins driftig en opvliegend van aart was, door het heerschend vooroordeel van het geen men in de zoogenaamde beschaafde waereld *Point d'honneur* noemt, in eenen wraakgierigen bloedvergieter veranderd.

„, KLEANT sloeg van eene prijslijke *spaarzaamheid* tot *gierigheid*, —— ARISTUS van eene onbepaalde en kwalijk beredeneerde *mildheid* tot *verkwisting* over. —— DAMIS werd een *achterklapper*, door de begeerte om zijn verstand ten toon te spreiden.

„, CLIMENE zou haar naijver nooit tot nijd hebben doen overslaan, zo zij zich deeze ondeugd in alle derzelver afschuuwlijkheid had voorgesteld, en haare Zuster, RYNBRANDINA, zou nimmer haar voorbeeld gevolgd hebben, zo zij bestendig op haare hoede ware geweest. —— Had PETRONELLA wat minder zedebedervende Romans, en wat meer Zedekundige boeken geleezen, zij zoude nooit het spoor zoo ver zijn bijster geworden; en had WILLEM, haar verleider, zich wat meer aan zijne Amptsbezigheden, en zijn huishouden laaten geleegen liggen; hadde hij, wat minder onbevooroordeeld, de waare kracht van het woord *Sentimenteel* overwoogen, hij zoude het arme Meisje, en zich zelven, zoo deerlijk niet bedroogen hebben.

„, Leer hieruit, mijne waarde HENRIETTE! hoe nauwkeurig en zorgvuldig men zijn moet, om de verkreegene kennis zijner verpligtingen dageliiks te vernieuwen, en voor dwaalingen, die ons zoo dikwils kunnen verleiden, te behoeden. —— Wij kunnen zelfs, zo wij hier in nalaatig zijn, ons verbeelden, dat wij alle Deugden be-

trachten, en door elkeen als voorbeelden van Deugd aan anderen worden aangepreezen, en zoo wij het eens nauwkeurig onderzogten, zouden wij mogelijk bevinden, dat wij niets minder dan deugdzaam zijn.

,, Zoo verbeeld zich ERASTUS *menschlievend* te zijn, en is daarvoor bij elkeen gekend. ——— Hij doet ook zeer veel goeds aan armen; maar zo hij de aanleidelijke oorzaak van zijne zoogenaamde *menschliefde* naging, zou hij ontdekken, dat deeze niets meer was, dan 't gevolg van eene natuurlijke onberedeneerde weekhartigheid. —— Hij verbeeldt zich zeer maatig te zijn, maar zo hij zichzelven eens nauwkeurig onderzogt, zou hij bemerken, dat zijne maatigheid geenzins uit een beginzel van Deugd ontſtond, maar alleen door eigenliefde, en door vreeze van zijne gezondheid te verliezen, veroorzaakt wierd. ——— Hij verbeeldt zich zeer werkzaam te zijn, om dat hij zijne zaaken met eenen onvermoeiden iever behartigt; doch bij nader onderzoek zou hem blijken, dat zijne werkzaamheid geen Deugd is; maar alleen ontſtaat uit een begeerte om ſchatten te verzamelen, of om zijn aanzien ten top te doen ſtijgen.

,, Laat mij hier eindelijk nog het voorbeeld van DORIS bij voegen, 't welk door GELLERT wordt aangevoerd.

,, DORIS is van kuiſche Ouderen geboren, en onder de voorbeelden der Onſchuld opgegroeid. Zij heeft van jongs af aan eenen afkeer gekreegen voor alles wat naar onbeſchaamdheid zweemt. Zij heeft haare beminnenswaardige Moeder altijd nagevolgd, en al vroeg geleerd, dat een jonge Dochter zich, door eerbaarheid en ſchaamte, op de zekerſte wijze, hoogachting en liefde kan verwerven; zij is voor alle gevaarlijke verkeering zorgvuldig bewaard, en tegen alle konſtenaarijen der verleiding gewapend en oplettende gemaakt; zij vermijdt alle verdacht en dartel tooiſel, want het is niet welvoegelijk. Zij bloost over ijder dubbelzinnig woord, want zij hoorde in haar huis nooit ongebonden taal. Zij gevoelt geen trek tot die ondeugd, die de onſchuld moort; want men heeft haar gewend deeze ondeugd als de grootſte beſchimping voor haar geſlacht, als de ſchrikkelijkſte onteering van haar Maagſchap, en van haaren naam, en als eene eeuwige hinderpaal voor een toekomend huwelijk aan te zien. ——— Is DORIS, indien zij niet meer dan dit is, wel waarlijk kuiſch? Is deeze deugd bij haar niet meer opvoeding dan vrijwillige pooging? Is het niet een kunſtig be-

ſtier-

ftierde Natuur, die het pad blijft bewandelen, waaraan men haar van jongs af gewende? Het is voor haar gelukkig dat zij zoo zorgvuldig werd opgevoed, maar haar hart zelfs heeft zich deeze deugd niet wezenlijk eigen gemaakt. Het heeft ze alleen, door navolging, uiterlijk aangenomen. Bemint ze de onfchuld niet, uit oorzaake dat zij dezelve, met overtuiging voor een *Goddelijk fieraad* der ziel erkent, om dat zij de verpligting daartoe in haar geweeten gewaar wordt; dan heeft zij wel het uiterlijk voorkomen der kuisheid, maar geenzins de ziel daarvan. —— Laat DORIS 'er de proef van neemen, en de waereld openhartig zeggen, waarom zij kuisch is, en de waereld zal haar deugd niet hoog waardeeren; maar die voor even zoo natuurlijk houden als haar fraaie ftem in 't zingen, waartoe men haar door kunst reeds vroegtijdig gewend heeft. Echter wil ik hiermede niet ontkennen, dat uit deeze Deugd der opvoeding een eigenlijke Deugd kan groeien, en dat de uiterlijke drangredenen drijfveeren ter Deugd kunnen en behooren te weezen, alhoewel zij aan de Deugd niet eigenlijk het leeven geeven."

Kort begrip der Astrologie, of de nieuwe Planeetlezer, waarin men de waare gefteldheid der Hemelloopkunde in al haar deelen kan nagaan, hoe men een Horoscoop moet opmaaken, om de Lotgevallen, aangebooren Aart en natuurlyke Eigenfchappen van ieder Mensch te vinden, of iemand veel Fortuin zal hebben, meer als één Huwelyk zal doen, ook Kinderen zal bekoomen, of groote Rykdommen zal nalaaten. Waarby gevoegd is een Astrologifche Almanach na de behoorlyke Tafels van de Graaden, Minuten en Poolshoogte, daar dezelve op gemaakt zyn. Eerfte Deel. Te Amfterdam by L. Groenewoud, 1788. *Behalven het Voorwerk* 246 *bladz. in gr. octavo.*

In 't jaar 1762 zag te Rotterdam het licht een ftukje, getyteld *Aftrologia, of Sterrenvoorzegkunde, in alle deszelfs gronden nagefpoort en ontdekt*, waarvan wy diestyds gewag gemaakt hebben (*). —— By het opftellen van het thans afgegeeven *Kort begrip der Aftrologie*, onder den bovenftaanden uitvoeriger tytel aangekondigd, heeft men dat voorgemelde Gefchrift, (zynde het zelve, zo men meldt, geheel en al uitverkogt,) grootlyks overgenomen, met eenige veranderde fchikkingen en byvoeg-

(*) Zie *Vad. Letteroef.* III D. bl. 148.

voegzelen; die, zo verre wy uit dit eerste Deel kunnen afneemen, niet wel onder den naam van verbeteringen gebragt kunnen worden. Dan 't is niet noodig hier op verder staan te blyven, daar het toch den onbevooroordeelden overbekend is, dat alles, wat men hieromtrent aan de hand geeft, op te willekeurige gronden steunt, om 'er eenig vertrouwen op te stellen; terwyl de ondervinding nog dagelyksch leert, dat die manier van voorzeggen geen zekerheid heeft, en op zyn hoogst genomen, maar raadzelagtig genoemd kan worden.

De Nagelaten Brieventas van J. CAR. LUDEMAN, *en deszelfs Sterren-Voorzegkundig Treurspel*, CHOSMADROES. *Te Arnhem by* Moeleman *en elders* 1788. *In quarto* 232 *bladz.*

Kroonwerk of laatste Eeuwbazuin van den alomvermaarden Astrologist LUDEMAN. *Te Arnhem by* Moeleman *en elders* 1788. *In quarto* 375 *bladz.*

Beide deeze Geschriften hebben ons niet gunstiger doen denken, over die soort van Papieren, welken men op den naam van Dr. *Ludeman* gemeen maakt, dan wy 'er over dagten, toen ons, voor eenigen tyd, de *Triumphzaal van Astrologische Voorzeggingen* in handen kwam (†). Ze behelzen niet minder dan de *Triumphzaal* eene menigte van beuzelingen en ongerymdheden, onder het mededeelen van zogenaamde Voorspellingen, wegens de lotgevallen zo der Waereld in 't algemeen, als veeler Volkeren en Staaten in 't byzonder, die in het *Kroonwerk* gebragt worden, zints het jaar 1836, tot in het jaar 1899, of het afloopen der negentiende Eeuw. —— Wy oordeelen het der moeite niet waardig eenig verslag van die Voorspellingen, of van zommigen derzelven te geeven; gemerkt men, naar uitwyzen der tegenwoordige ondervindinge, op die manier van Voorzegkunde geen staat kan maaken; en men over de vervulling van het aangekondigde gansch niet gunstig kan denken, volgens het geen ons de *Triumphzaal*, ter beoordeeling hiervan, aan de hand geeft.

Het eerste stuk der *Triumphzaal*, naamlyk, moest, volgens de opgegeeven bepaaling van Dr *Ludeman*, voor den eersten Augustus 1787, waereldkundig gemaakt worden, „ om dat, „ uit de aaneenschakeling der gedenkwaardige gebeurtenissen, „ die als dan, na zyn begrip, hier te Lande plaats zouden „ hebben, by voorraad best te besluiten zou vallen, op hoedanige gronden van waarschynlykheid of onwaarschynlykheid, „ hy het *zevental zyner uitgekipte Voorzeggingen* voor het op-

„ vol-

(†) Zie *N. Alg. Vad. Letteroef.* II. D. bl. 581.

„ volgende Wonderjaar 1788 gebouwd had." (‡) —— Wat men nu van deeze gronden in dit geval, en zo dan ook met betrekking tot zyne volgende Voorſpellingen, te oordeelen hebbe, kan men uit de uitkomst opmaaken. —— Dat *zevental zyner uitgekipte Voorzeggingen*, waarvan hy met zo veel opheſs ſpreekt, moest, in de vervulling, in 't ontſtaan van een *zevental van verbaazende gebeurtenisſen* ſtand grypen. en vervuld worden *van den 3 Maart tot den 18 October* 1788. Ten aanvange hiervan, moest 'er zig een afgryzelyk bloedbad vertoonen, dat, *in de maand Maart*, *in volle vlam* moest uitbarſten: *in die Maand* moest „ het Gordyn van de groote omwenteling van „ zaaken opgeſchooven worden, door een jammerlyk bloedbad „ of liever langbedreigden Burgerkryg, die in negen onderſchei„ den ſtemvoerende Steden en zeventien Dorpen eener voor„ naame Provincie plaats zou hebben:" en dan moest voorts, *van den 3 Maart tot den 18 October*, dat *zevental van uitgekipte Voorzeggingen* zyne vervulling erlangen (§). Dat Tydbeſtek nu is afgeloopen; het *algemeen voorſpelde* in de maand *Maart* is diestyds niet gebeurd; en van die *zeven* Voorzeggingen is, in dat tydsverloop, niets vervuld, dan alleen, dat het *Voorjaar en Zomerſaiſoen beter en beſtendiger geweest is* dan voorheen, dat, naar luid dier Voorzegginge, *voortaan* zo zyn zal, 't welk de tyd zal moeten leeren.

Wanneer nu een Astrologist, niet alleen in zyne *algemeene voorſpelling* feilt, maar ook in zyne tydsbepaaling van *zeven gebeurtenisſen*, waarop hy zo grooten ſtaat gemaakt wilde hebben, in *zes* den bal misſlaat, en dien ſlegts in *één* geval, (welke voorſpellinge, inzonderheid uit kragt der voorige jaaren, in zulke algemeene bewoordingen, ligt te waagen was,) treft, dan mag men 'er, volgens het bovengemelde uit de *Triumphzaal*, naar ons inzien, vry gegrond uit afleiden, dat zyne Voorzegkunde niet anders dan eene Giskunde is, die enkel by geval haare vervulling erlangt. Meer ſtaaltjes van die natuur zouden wy, met opzigt tot het jaar 1788, aan de hand kunnen geeven; doch wy oordeelen 't, na het voorgeſtelde, niet noodig ons daar toe in te laaten: het afloopen van dit jaar, en het geen in de volgende jaaren ſtaat te gebeuren, zal hiervan ongetwyfeld nog wel nieuwe bewyzen opleveren. Wy hebben dit alleen voor tegenwoordig ſlegts onder 't oog willen brengen, ter verſterkinge van de gegrondheid onzer voorheen gegeeven waarſchouwing, tegen de bygeloovige omhelzing van zodanige voorſpellingen, (§§) die, gelyk men daar van in onze da-

(‡) Zie het *Naberigt* agter het eerſte ſtuk der *Triumphzaale*.

(§) Zie *Triumphzaal*, I D. bl. 3, 11 en 12.

(§§) Zie *Nieuwe Algem. Vaderl. Letteroef.* II Deel, bl. 582.

dagen maar al te veel voorbeelden gehad heeft, een nadeeligen invloed by veelen kan hebben.

Voor dit *Kroonwerk* heeft men nog geplaatst een *Voorportaal tot de Kunst der Astrologie.* Het behelst, volgens de aldaar gedaane opgave, „ eene Astrologische Verklaaring over de *zeven* „ *Planeeten*, en over de *twaalf Hemelstekenen van den Zodiak*, „ om uit dezelven zo wel de geaartheden, als de toekomende „ lotgevallen, van allerleie personen, van verschillenden ouderdom, „ onder anderen ook van jonggeborene kinderen, te leeren kennen, en des door zodanige kunstregelen aan elk Wereldling „ het trekken van zyn eigen *Horoscoop* gemaklyk te maaken; „ met uitgewerkte *Proeftafelen* voor de 18de en 19de Eeuwen, „ aantoonende het jaar, waarin ieder Planeet op zyn beurt regeeren zal, verluisterd door een apart Kunsttafeltje van de *ongelukkige dagen*, welke in ieder maand van het jaar voorkomen, „ en in hoedanige zaaken die meest plaats hebben." Wy hebben dit Voorportaal doorwandeld, en het daarin geplaatste ter loops vergeleeken, met het geen ons in het bovengemelde *Kort Begrip der Astrologie* voorgesteld werdt. Het *Voorportaal* en 't *Kort Begrip* hebben wy over 't algemeen nagenoeg eenstemmig bevonden, schoon 'er ons hier en daar egter eenige byzonderheden in voorgekomen zyn, waarin wy de onderrigtingen, die twee Astrologisten niet met elkanderen kunnen vereffenen: dan de zaak is, onzes oordeels van dat belang niet, dat wy 'er onze Leezers in 't breede over behoeven te onderhouden. Genoeg zy het, hier nog, ten deezen opzigte, met een kort woord te melden, dat zy, hoewel meerendeels eenstemmig in 't opnoemen der *ongelukkige dagen* in iedere maand, egter in die der maanden *February*, *Maart* en *December* verschillen.

zyn ongelukkig	Volgens het *Kort Begrip*.	Volgens het *Voorportaal*.
in February	11, 17 en 18	1, 17 en 18
in Maart	1, 4, 14 en 16	14 en 16
in December	6, 11 en 18	6, 11 en 15.

En volgens het *Voorportaal* behoort 15 *December* juist onder die geboortedagen, welke, boven alle andere dagen des jaars, by *uitneemendheid ongelukkig zyn:* te weeten 12 Jan. 17 Feb. 16 Maart, 7 May, 21 July en 15 Dec.——Wy laaten de proefneemingen, ter staavinge hier van, en ter beslissinge van 't verschil deezer opgave, aan de Liefhebbers over.

Gedichten van PIETER NIEUWLAND. *Te Amsterdam by* P. den Hengst, 1788. *In groot octavo* 136 *bladz.*

Deze *eerste*, en te gelijk *laatste* bundel van den jongen Dichter NIEUWLAND, welke aan zijne Weldoeneren en Vrienden is op-

opgedragen, bevat een aantal dichtstukken van verschillenden inhoud, en van ongelijke waarde. Buiten eenige Versen, bij bijzondere gelegenheden, en voor goede Vrienden, gemaakt, of naar het Latijn van den Heere JERONIMO DE BOSCH gevolgd; vindt men 'er verscheiden fraaije Naarvolgingen, van oude Dichteren, als van *Moschus*, *Theocritus*, *Anakreen*, *Homerus*, *Archias*, *Seneca*, *Virgilius* en *Claudianus* in. Hierop volgen verscheiden vertaalde *Fragmenten*, mede uit oude Griekſche en Latijnſche Dichteren getrokken. Zijnde deze laatste versen alle betreklijk op den staat der zielen na dit leven; en als zodanig ook door de Heeren WYTTENBACH en DE BOSCH, in hunne door *Teylers* Genootschap bekroonde, en door den Dichter vertaalde, Verhandelingen, raakende de *gevoelens der oude Wijsgeeren* over dien staat, reeds gebezigd en ingevlochten. Behalven de stukken der reeds genoemde Dichteren *Homerus* en *Virgilius*, ontmoet men hier nog veele schoone brokken van *Hesiodus*, *Empedocles*, *Pindarus*, *Parmenides*, *Tibullus*, *Manilius*, *Ovidius* en *Lucanus*; welke zo veele blijken, van het uitmuntend vernuft hunner Maakeren, opleveren.

Om het niet enkel bij gezegdens te laaten, willen wij onze Lezeren zelf laaten oordeelen, uit de volgende naarvolging eener Rei uit den *Thijestes* van SENECA, in dezen bundel voorkomende onder het opschrift:

DE WARE KONING.

Zo heeft dan eindlijk 't oud geslacht,
Uit koning Inachus gesprooten,
Den broedren fellen wrok verzacht,
En 't lang gewenscht verbond gesloten!
Wat helsche woede dreef u aan
Om naar elkanders bloed te dorsten?
Door gruwlen naar de kroon te staan?
Gij weet het niet, misleide Vorsten!
Indien ge naar paleizen haakt,
Wie recht den naam verdient van koning,
't Is niet de schat, die koning maakt,
Noch 't rijk verguldsel van uw woning;
Noch Tijrisch kleed, met purpren gloed,
Noch kroon, die van juweelen schittert,
Hij, hij is koning, wiens gemoed
Geen vrees ontstelt, geen haat verbittert:
Wien geene volksgunst, los van aart,
En wuft als ligtbewogen golven,
Noch scepterzucht ontroering baart,
Noch wat uit mijnen wordt gedolven;
Noch 't goud dat Tagus langs zijn boord,

Glas-

Glashelder, meevoert uit zijn bronnen;
Noch al het graan, in 't vruchtbaar oord
Van 't gloeiend Africa gewonnen;
't Is hij, die, boven vreugd en leed
En alle driften ver verheven,
Zijn lot grootmoedig tegentreedt,
En vrolijk scheiden kan van 't leven.

Het groot gemoed bezit een rijk;
Dat ruitermagt behoeft noch vloten,
Noch schild, noch speer, ten laffen blijk'
Van vrees, al vlugtende afgeschoten,
(Gelijk de woeste Parther vecht.)
Noch steenen brakende mortieren,
Waarmee men wal en muren slecht:
Hij, die zich zelven kan bestieren,
Is van gevaar en rijkszorg vrij;
Behoeft geweer noch praalvertooning.
Elk geeft zich zelf dees heerschappij;
Wie niets begeert, niets vreest, is koning.

Het eerste, in dezen bundel voorkomend dichtstuk, *Orion*, dat geheel eigen vinding van den Dichter, en op de nieuwste waarneemingen, wegens dat sterrenbeeld, gegrond is, bevalt ons zoo wel, dat het ons spijt, dat wij, volgens des Dichters bedreiging, of liever stellige verzekering, in zijn *Voorbericht* gedaan, moeten melden, dat deze bundel zijne *laatste* zal zijn. Dan wij vleijen ons nog al met de algemeene bekende waarneeming, dat de Dichters, in dit opzicht, zelden hun woord houden. Wij zouden het ten minste den Heere NIEUWLAND voor gene zonde aanrekenen indien hij, in dit geval, dit ook niet deedt. Dan, indien hij, onverhoopt, hier in te naauw van geweeten mogt vallen, wenschen wij eens een tweeden druk van dezen bundel te zien, in welken alle de Verjaar- en Trouwdichten, door soortgelijke eigenvindingen verwisseld zijn, als ons het dichtstuk *Orion*, bij verdere kunstoefening, belooft.

Bybelsche Tafereelen, in Dichtmaat, ten dienste der Jeugd, door F. VAN AKEN. *Te* Amsterdam *by* D. M. Langeveld 1788. *In 8vo. Eerste en Tweede Stukje*, 100 *bladz. beslaande.*

Het denkbeeld van den Heer *van Aken*, om de Nederlandsche Jeugd eenige Bybelsche Tafreelen eigen te doen worden, is zeer Christelyk en lofwaardig; maar zyne beryming van die Tafreelen is verre beneden het middenmaatige; en de keuze van sommige Onderwerpen, ten opzichte der Kinderen, ge-

geheel ongelukkig uitgevallen. Welke denkbeelden moeten 'er niet by de Kinderen ontstaan, wanneer zy, by voorbeeld, in *de vlugt van Hagar* lezen: dat *Sarai*, om haaren hoogen ouderdom, *bevreest begon te worden, dat zy geen kinderen zou baaren?* —— Of, in *Abrahams tweede Huwlyk*: dat hy *de schoone Ketura, een roosje pas ontloken, tot zyne Bedvriendin nam, en 'er nog zes Zoonen by won?* —— Of, daar *Rebekka*, op *Izaacs* bede, vruchtbaar wordt, en van *Esau* en *Jacob* verlost? —— Of, by het *Huwelyk van Jacob met Lea en Rachel?* enz. Hoe veel geschikter Tafreelen, en voorbeelden ter naarvolging, zou hem eene Geschiedenis van *Joseph*, en deszelfs broederen; van *Moses*, en deszelfs wonderen voor *Pharao*, en in de Woestyne, enz. niet aan de hand gegeeven hebben; die de nieuwsgierigheid der Kinderen altoos gaande houden, en den Dichter nimmer zullen doen blozen.

Meriones, Koning van Krete; Treurspel, door IZAAK DE CLERCQ, A. Z. *Te Amsteldam, by* P. J. Uilenbroek, 1786. *in 8vo.* 71 *bladz.*

Het afschaffen eener barbaarsche gewoonte, volgens welke men, om de 7 jaaren, te *Krete* den Goden eenen vreemdeling offerde; gaf VOLTAIRE aanleiding, om, Ao. 1775, dit Tooneelstuk te schryven: het welk door hem *les loix de Minos* genoemd werdt; nadien gemelde gewoonte op eene byzondere godsdienstwet rustte, welke aan MINOS werdt toegeschreven. De Nederduitsche Naarvolger heeft dit opschrift niet ongepast in *Meriones* veranderd, nadien de daad van dit Treurspel, geenzins, de *wetten van* MINOS in 't gemeen raakt, maar alleen de gemelde byzondere Wet, welke door MERIONES [de XVIIde Koning van *Krete*, door VOLTAIRE, *Teucer* genoemd] afgeschaft werdt: en welke dan ook, door die daad, de Hoofdpersoon, en te gelyk de door den Opperpriester bedreigde man, is. Dan, zie hier de Geschiedenisse zelve, zodanig als zy in dit Treurspel voorgesteld wordt.

ASTERIA, een gevange Cydonische maagd, is de twistappel tusschen PHARES, een bloeddorstig offeraar, en dwingeland, onder den geheiligden naam van Opperpriester, en tusschen MERIONES, een braaf en weldenkend Koning. De eerste weet het in den Raad zo ver te brengen, dat ASTERIA, volgens bovengemelde wet, zal geöfferd worden; welke offering door den laatsten, als eene euveldaad verfoeid wordt. Intusschen komen 'er gezanten van de Cydoniërs, met voordeelige aanbiedingen gelast, binnen *Krete*; van welke een zich als Bruidegom, en een ander zich als Vader van de gevangene maagd aan MERIONES bekend maakt. De openbaare blyken van Vorstelyke goed-

keu-

keuring, doen den Opperpriester te meerder yveren, om zyn gezag by het Volk te bewaaren, en de bloedwet te doen gelden. Dan, eene nieuwe ontdekking ſtelt het harte van den Vorst op den ſterkſten toets; daar hem de vermeende Vader AZEMON, duidelyk, doet zien, dat niet hy, maar MERIONES, de Vader van ASTERIA is. Deze ontdekking werkt zoo aanmerklyk by den Vorst, dat hy de Tempeldeuren openrukt, alwaar PHARES [door het misverſtand en de woede van ASTERIA's Bruidegom, nog meer voortgedreeven] de maagd reeds geknield voor het outer heeft, en, met het offermes in de hand, gereed ſtaat om haar te ſlagten. Eene omverwerping van het Outer geſchied te gelyk met het ſlaaken der Boeijen van ASTERIA; welke voorvallen echter een oploop onder het, door den Priester opgeruidde, volk, veröorzaaken: die niet dan door 's Opperpriesters dood, en het gevangen neemen der voornaamſte muitelingen, geſtild wordt. Waar naa de Koning zyne ondernee-mingen, door het huwelyk van ASTERIA en DATAMES, en de volgende korte aanſpraak aan het Volk, doet eindigen.

Doorluchtige eedlen! richt het volk met wys beleid.
Gy, priesters! dient de goôn met ware nedrigheid;
Verlicht het menschdom door verſtand en kundigheden:
Zo ſtrekk' de godsdienst tot verbetering der zeden.

Jammer is het, dat de bevryding der Maagd met de overwinning van MERIONES, op den Priester en deszelfs aanhang, niet in één en het zelfde Bedryf heeft kunnen komen. De ontknooping ware dan niet ten halve in het *Vierde Bedryf* volvoerd, en het *Vyfde* had niet gevuld behoeven te worden met het ſtuiten ener muitery, die enkel een gevolg der groote daad was, en nu het *Vyfde Bedryf*, dat het ſterkſte moest wezen, wezenlyk zwakker dan het *Vierde Bedryf* doet worden. —— De naarvolging verdient egter Lof.

NIEUWE
ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Paraphrasis et Annotationum in Epistolam ad Hebraeos specimen secundum. Auctore P. ABRESCH, Th. Dr. et in Academia Groningo-Omlanda Prof. Ord. ——Lugd. Bat. apud *A. et J. Honkoop* 1787. In octavo f. m. 128 pp.

In deze tweede Proeve achtervolgt de Hoogleeraer ABRESCH zynen aengevangen arbeid, en deelt ons mede zyne uitbreiding van, en ophelderende aenmerkingen over, het derde en vierde Hoofdstuk des Briefs aen de Hebreen, of wel tot Hoofdst. IV: 13; brengende het overige tot het volgende vyfde Hoofdstuk. Van den aenleg en het bedoelde dezes Werks hebben wy, by de uitgave der eerste Proeve, een verslag gegeven (*); en het doorbladeren van dit tweede Stukje doet ons zien, dat de Hoogleeraer daer aen blyft beantwoorden, en dus voldoet aen onze diestyds geuitte verwachting: des men ook in dit gedeelte weder een verscheidenheid van leerzame tael- en oordeelkundige aenmerkingen ontmoete. Tot een voorbeeld hier van uit velen diene het voornaemste van 't geen zyn Hoogeerwaerde bybrengt, wegens de benaming van *Apostel*, Heb. III: 1. aen onzen Heilland gegeven

Daer ter gemelder plaetze de benamingen van *Apostel* en *Hoogenpriester* byeen gevoegd worden, zo vind men Uitleggers, welken oordeelen, dat door beiden even het zelfde aengeduid word: nademael een *Hoogenpriester* in zekeren zin mede den naem van *Apostel* kan dragen: of ook wel, om dat het woord *Middelaer*, meermaels ten opzichte van Jezus als *Hoogenpriester* gebruikt, gereedlyk door het woord *Apostel* verwisseld kan worden: Edoch de Hoogleeraer toont, dat de deswegens aengevoerde bewyzen ver van voldoende zyn; als mede dat

(*) Zie *N. Algem. Vaderl. Letteroeff.* I. D. bl 354.

dat dit denkbeeld geenszins ſtrookt met den redeneertrant en het beoogde van den Schryver dezes briefs. — Zyns oordeels word de benaming Αποϛολος, zo veel als *Gezant*, hier aen Jezus eigenlyk gegeven, met betrekking tot zyne zending in deze Waereld; op dat hy, in 't character van een Godlyken Leeraer en Uitlegger, den ſtervelingen zou ontvouwen het voornemen en de beſluiten zynes Vaders nopens 's menſchen zaligheid, als mede ene nieuwe en volmaektere inrichting van den Godsdienst daer ſtellen. Hierop heeft onze Zaligmaker het oog als hy zegt Jo. XX: 21, *gelykerwyze my de Vader* (ἀπεϛαλκε) *gezonden heeft, ſende ik ook ulieden. Camero* verklaert dit wel van de zending van Christus om zyn volk te verlosſen; dan dit is te min nauwkeurig; nadien 'er geſproken word van het ampt der Apostelen, door Jezus aengeſteld, om dat zelfde werk te verrichten, 't geen hem aenbevolen was, te weten, om, in Gods naem, den weg der Zaligheid te verkondigen. In dien zin draegt Christus insgelyks, Rom. XV: 8, den naem van *dienaer der Beſnydenisſe*, dat is, een *Leeraer der Israeliten*, gelyk *Estius* zeer wel opgemerkt heeft. Vergelyk *Carpz. Strict. p.* 347. Voorts ſtrekt niet weinig tot opheldering den benaminge van Ἀποϛολος, welke nergens anders dan hier, met opzicht tot Christus, in de H. Schrift voorkomt, de uitdrukking *dien God* (απεϛειλεν) *gezonden heeft*: dezelve is Jezus, in 't Euangelie van *Joannes*, zo byzonder eigen, dat het niet vreemd zy te denken, dat hy die uitdrukking meermaels van zichzelven gebruikte, overeenkomſtig met ene diestyds gewoone benaming onder de Jooden; als den gezant van God by uitnemendheid, dat is den Mesſias. Men zie ſlechts Jo. III: 34. V: 36, 38. VI: 29. en inzonderheid X: 36: omtrent welke laetſte plaets inzonderheid aen te merken ſtaet, dat het woord *geheiligd* hier zo veel zegt als *afgezonderd*, dat is byzonderlyk geſchikt tot de waerneming dier zendinge. In dezen zin lezen wy ook, met opzicht tot Mozes, by *Sirach* XLV: 4. *Door zyn geloof en zachtmoedigheid heeft hy hem geheiligd*, dat is *afgezonderd*, eenſtemmig met de daerop volgende verklarende uitdrukking, *hy heeft hem uit alle vleesch uitverkooren*, ἁγιαζειν. *Heiligen* is dus in dit geval het zelfde als ἀφοριζειν *afzonderen*. Rom. I: 1. Gal. I: 15. Daer 't nu blykbaer is, dat de uitdrukking *dien God* (απεϛειλεν) *gezonden heeft* ſtrekt ter omſchryvinge van den Mesſias, zo is het niet oneigen te denken, dat de bena-

benaming van *Apostel*, hier aen Christus by uitnemendheid gegeven, ook daerop slaet, en enigermate dient om ons aen te duiden dien grooten *Propheet*, welken God, (Deut. XVIII: 15. en volgg.) beloofd had te zullen *verwekken* aen Mozes *gelyk*; om, naemlyk, gelyk Mozes, een verkondiger van Gods welbehagen te zyn, ten einde den Euangelischen Godsdienst in te voeren, uit welken hoofde hy inzonderheid *gehoord* moest worden. Hierin toch heeft men de *gelykheid aen Mozes* byzonderlyk te zoeken; de overige zogenaemde bedieningen en voorregten van Mozes komen in den zamenhang van dat voorstel niet in aenmerking; maer eigenlyk het character dat hy droeg, als een verkondiger van Gods welbehagen, en den invoerder der Wettische Huishoudinge.

Het Wigtige der Godsdienstige begrippen; door den Heer M. NECKER. *Uit het Fransch vertaald. Te Amsteldam by* M. Schalekamp, 1788. *In gr. octavo* 222 *bladz.*

Ene levendige overtuiging van den heilzamen en kragtdadigen invloed der Godsdienstige begrippen, op het wezenlyke geluk der Burgermaetschappye, heeft den Mensch- en Staetkundigen *Necker* genoopt, om dit onderwerp opzetlyk na te gaen, en zyne overdenkingen deswegens in ene geschikte orde te brengen, te meer, daer 'er maer al te velen gevonden worden, die dezen steun der Burgermaetschappye poogen te verzwakken, ja te vernielen. „ 'Er is, (zegt hy met regt,) misschien „ nimmer een dringender tijdstip van wezentlijker nood„ zakelijkheid geweest, dan heden, om de menschen „ het gewigtig belang dat zij hebben bij Godsdienstige „ gevoelens te herinneren. Immers zijn dezelven heden„ daagsch niets dan vooroordeelen, wanneer men den „ geest der losbandigheid, en dien der lichtvaardigheid „ zal geloven, gevoegd bij de fraaie voorschriften der „ *Bon Ton*, en nog meer, wanneer men op iets wezent„ lijker acht geeft, ik meen op de onderwijzingen van „ zodanige Wijsgeeren, die zich bevlijtigen, om die „ verscheidene voortbrengzelen eener bedorven verbeel„ ding, en die eener zinlooze laatdunkendheid en ver„ waandheid te doen aanwakkeren, en met veréénde „ krachten te doen werken." Derzulker poogingen nu tegen te gaen, en de noodzaeklykheid van den Gods-

 dienst,

dienst, ter bevorderinge van 't heil der Maetschappye, te handhaven, is het hoofdbedoelde van dit Geschrift; 't welk de Heer *Necker*, met een welwikkend oordeel, en ene manlyke Godsdienstigheid, op de bescheidenste wyze, ter overtuiginge van allen, die voor overtuiging vatbaer zyn, uitvoert; des zyne behandeling van dit onderwerp niet wel kan missen van de hoogste goedkeuring der verstandige voorstanderen van den Godsdienst weg te dragen. —— Na de Inleiding, in welke hy 't bovengemelde, en 't geen daer toe betreklyk is, breeder ontvouwt, brengt hy zyne voorstellingen deswegens onder tien Hoofdstukken.

In 't eerste bepaelt hy zich tot ene overweging van de betrekking der Godsdienstige begrippen op de algemene order; en legt het 'er inzonderheid op toe, om onder het aentoonen van derzelver heilzamen invloed in dit opzicht te doen zien, hoe onverstandig zy handelen, die den werkzamen invloed van den Godsdienst plaets willen doen ruimen aen de ziellooze leeringen ener staetkundige Wysbegeerte. Ene zedekundige Catechismus, alleen gegrond op grondregelen, getrokken uit het natuurlyke regt, schiet hier, volgens zyne welberedeneerde ontvouwing, verre te kort, by ene Godsdienstige Zedekunde, gegrond op de kundigheden, die wy van God hebben, als Schepper en Beweger van 't Heelal, die onze handelingen gadeslaet, en ons, naer gerade van derzelver aert, beloont of straft. —— Dit onderwerp word in het volgende Hoofdstuk nog verder nagegaen, ook met betrekking tot den invloed der wetten, en dien van het algemene denkbeeld of volksbegrip. Zulks doet den Heer *Necker* zich verledigen, om de magteloosheid der staatkundige wetten te ontvouwen, met opzicht tot de beoogde regeling der menschlyke bedryven; daer 'er zo velen zyn, en wel zulken, die eene zich zeer wydverspreidende nadeelige uitwerking hebben, op de algemene orde, welke men, door staetkundige grondregels, vrugtloos zal zoeken te handhaven of te bevorderen; dat alleen door de Godsdienstige zedekunde te wege gebragt kan worden. En niet minder zwak is, vervolgt hy, het steunzel, dat men waent te vinden, in het algemene denkbeeld of volksbegrip; als ware dit, onafhangelyk van Godsdienstige beginzelen, genoegzaem om de maetschappy de openbare orde in agt te doen nemen, door de krachtige werking van der menschen begeerte naer agting en lof, midsgaders

ders der vreeze voor verağting en ſchande. 't Is toch, wanneer men alles behoorlyk nagaet, blykbaer, dat die beweegraderen niet geſchikt zyn, om het bedoelde genoegzaem uit te werken; en vooral niet, om, langs dien weg, een algemenen grondregel voor aller gedrag, in alle omſtandigheden, op te leveren; dat enkel te vinden is by den werkzamen invloed der Godsdienſtige begrippen; die en de wetten en het volksbegrip, (op zichzelven te zwak,) dan van de vereischte kracht kunnen doen zyn. —De tegenwerpingen, getrokken uit 's Menſchen natuurlyke neigingen en vermogens ten goede, mitsgaders uit het goed gedrag van verſcheiden ongodsdienſtige menſchen, en het tegenovergeſtelde gedrag van velen, niettegenſtaende de erkende ongodsdienſtige begrippen, in het derde en vierde Hoofdſtuk beantwoord hebbende, gaet hy in de twee volgende Hoofdſtukken na, den invloed der Godsdienſtige begrippen op het geluk der menſchen. Hy behandelt dit onderwerp met betrekking tot de onderſcheiden ſtanden der menſchen, en doet ten klaerſte zien, hoe veel de mensch, in welken ſtand ook, mist, om waerlyk gelukkig te zyn, wanneer men hem allen Godsdienst ontneemt, en hoe deze integendeel zyn wezenlyk geluk bevordert, zelfs ook deze wanneer hy van alle andere ſoorten van geluksgenietingen verſteken is. — De zaek dus met opzicht tot het Menschdom in 't algemeen beſchouwd hebbende, zo vestigt hy, in 't zevende Hoofdſtuk, byzonder de aendacht, op de betrekking, die de Godsdienst heeft tot de Vorſten, met aenwyzing van de noodzaeklykheid van deszelfs invloed op de zodanigen, die het hoofdbeſtier der Maetſchappye in handen hebben, als welken, aen de ene zyde, daerdoor ten krachtigſte beteugeld worden; en, aen de andere zyde, nergens zo ſterken ruggeſteun vinden als in den Godsdienst.

Niettegenſtaande al dit aengevoerde ten voordeele der Godsdienſtige begrippen, dat zo overtuigend ſpreekt, vind men 'er nogtans die ſchynen te wanen, dat zy de kracht hiervan kunnen verzwakken, zo niet verbreken, door daertegen te ſtellen, de beroertens en oorlogen, die uit de Godsdienſtige begrippen geſprooten zyn. Dit doet den Heer *Necker* nog een Hoofdſtuk ſchikken tot het beantwoorden dezer tegenwerpinge; die, gelyk hy kortlyk aentoont, alle hare zogenaemde ſterkte ontleent van het misbruik, terwyl zy het rechte gebruik over 't

 hoofd

hoofd ziet; en tevens Godsdienst en Geestdryvery onder een verwart; waerover hy zich in dezer voege uitlaet.

„ De Godsdienst en de Geestdrijverij hebben geene gelijkenis op elkander, ondanks dat men maar al te dikwijls de tweede met den eersten heeft vereenigd gezien. Het zijn noch de dienst van den algemeenen vader des menschdoms, noch de zedekunde van het Euangelie, wier voorschriften niets ademen dan verdraagsaamheid en goedheid, die ons een geest van vervolging inboezemen; men moet dien alleen zoeken in eene afwijking, gelijkvormig met alle die andere afdwalingen en misdaden, die de menschelijkheid onteeren. Doch daar in onze dagen de uiterstens waartoe de menschen overgaan, niemant verpligten om voor een ongeluk te verklaren alle aandoening, waarvan het ongeregeld gevolg niets dan de ongezondheid is, hoe kan men dan de Godsdienstige begrippen de verschuldigde erkentlijkheid weigeren, om dat zij in vroeger dagen aanleiding tot haat en ongelukkige beroeringen en verdeeldheden hebben gegeven? Men behoorde veeleer aan te merken, dat die onverdraagsame ijver, van alle afwijkingen van den geest der menschen, de eenige schijnt te zijn, waarop de vermogens der verlichting meest uitwerking hebben gehad. Indedaad, terwijl de blaking van dat geestdrijvende vuur trapsgewijze verzwakt, en hedendaags nabij de volstrekte versterving schijnt te zijn, blijven de ongeregeldheden, voor zo verre het onze gemeenzaamste driften betreft, als die der eerzucht, die der zucht tot goederen der fortuin, en die der begeerte tot vermaak, hare volle krachten behouden. Ondertusschen, welke gevoelens, wat heerschende begrippen hadden meer recht om verschoning te vorderen voor eene dwaling, dan die der Godsdienstigheid en vroomheid? Door hoe veele ontelbare weldadigheden vergoed de zuivre geest van een Godsdienst, de misbruiken, die door eene valsche uitlegging zijner bevelen zijn veroorzaakt? Het is aan dezen geest dat de menschen, gelijk wij hebben doen zien, de onwrikbaarheid der openbare order, en de bekrachtigde grondregelen van recht en onrecht zijn verschuldigd; het is aan dienzelfden geest dat de behoeftige de ondersteuning der barmhartigheid te danken heeft; aan hem moest de deugd voor hare aanmoediging dank zeggen; het ongeluk voor de vertroosting, de verongelijkste onschuld voor een toeverlaat, en de

ge-

gevoeligheid voor hare zagtste en geliefdste hoop. ô Ja! de gelouterde geest van den Godsdienst omvangt ons aan alle zijden; hij is het bevallige der eenzaamheid, de band der maatschappij, de hoop der heimelijke neigingen en uitzigten; hij leeft in ons, om ons, en tot verre buiten ons; en wij kunnen hem lasteren! wij trachten hem te vernielen! en dat op de droevige herderking van de tirannige begrippen van eenige priesters en vorsten, wier grondregelen en gedragingen wij hedendaags verfoeijen!

„ Ik zal hier nog eene aanmerking bij voegen, en vragen, door welk een geest van bijzonderheid voert men heden, als een reden van verachting, tegen de begrippen van Godsdienst, de oude oorlogen aan, die uit deszelfs misbruik zijn voortgesprooten, terwijl men nimmer tegen het groot belang en het gewigt van den koophandel inlegt, daar, om de geringsten zijner belangen, zo menigmaal stroomen bloeds vergoten zijn? Zouden de menschen, die ons recht geven, om hen zodanig eene verwijtende vraag toe te voegen, zich zo verre in hun oordeel vergissen, dat zij eene gelijkheid willen hebben, tusschen eenige tijdlijke voordeelen van geld, waarvan een volk, op eene staatkundige wijze, nooit de genieting heeft, dan ten koste van een ander volk, met die goederen, die zo onwaardeerbaar als algemeen zijn, en die de begrippen van Godsdienst tot bronnen en ten steunsel hebben?"

Achtervolgens het plan van den Heer *Necker*, dat de Godsdienstige begrippen in 't algemeen ten onderwerpe heeft, raken hem gene byzondere bedenkingen over deze en gene eerbewyzingen; dan 'er is desniettegenstaende nog ene bedenking, welke hy niet wel onaengeroerd kan laten, om dat ze van belang is, voor alle de onderscheidene Godsdiensten van Europa. —— Men beweert namelyk, dat de aenneming van een openbaren eerdienst, en de ingevoerde noodzaeklykheid van ten minste éénen dag van ieder week aen Godsdienstige verrichtingen toe te wyden, te wege brengt eene te geduurige opschorting van den arbeid, en dat zulk ene opschorting nadeel doet aen den rykdom van den staet, als verminderende de bronnen en middelen van bestaen der Ingezetenen. — Dan hier tegen merkt hy, in 't negende Hoofdstuk, eerst, over 't algemeen, aen, dat soortgelyk ene tegenwerping zwak moet schynen, indien wy de groote voordeelen, die de menschen aen de begrippen van Godsdienst

verſchuldigd zyn, tegen de geopperde zwarigheid willen overſtellen; nadien ene vermindering van rykdom nimmer in de waegſchael gelegd kan worden, tegen de order, de zedekunde en het geluk. En hierop verledigt hy zig verder, om aen te toonen, dat de rustdag, onder ons toegewyd aen Godsdienſtige verrichtingen, geen nadeel toebrengt aen het ſtaetkundig vermogen, en dat zodanig ene inſtelling, wel verre van tegen de belangen des volks aen te loopen, denzelven ten waerborg verſtrekt en begünſtigt. —— Hier nevens voegt hy, ten laetſte, nog ene aenmerking over 't gebruik der Latynſche tael in den Roomſchen openbaren Godsdienst, en tracht deszelfs Voorſtanders te noopen; om eens naeuwkeurig te onderzoeken, of het geen tyd is, om meer gebruik te maken van de algemene tael des lands; en of zy, door de zigtbare vermeerdering der zedeloosheid niet als gewaerſchuwd worden, om hieromtrent enige veranderingen te moeten maken in dit gedeelte van den openbaren Godsdienst? Hy dringt dit, als zeer noodzaeklyk aen, ter verbeteringe van des Volks zeden en neigingen, waervoor deze aenzienlyke Hoofden ten ſterkſte verantwoording ſchuldig zyn. —— Onder de gebrekkige Vertalingen, die ons van tyd tot tyd ter hand komen, en waeromtrent wy ons zelden uitlaten, om geduurige herhalingen te vermyden, en de onderwerpen het dikwyls niet waerdig zyn, behoort dit anderzins ſchoone Stuk.

Geſchied- en Oudheidkundige Verhandeling over den oorſprong, benaamingen, plegtigheden enz. der Zon- en Feestdagen, *die in de Griekſche, Latynſche en Lutherſche Kerken, in Duitschland en in de Nederlanden, gevierd zyn, of nog gevierd worden, en de* Texten *voor dezelven* Euangelien *en* Epistelen *genoemd. Van* C. PH. SANDER, *Leeraar der Lutherſche Gemeente te Groningen, honorair Medelid van het Hertoglyk Brunswyk-Lunenburgsch Genootſchap te Helmſtadt, enz. Eerſte Deel. Te Groningen by* L. Huyſingh 1787. *Behalven het Voorwerk en 't Regiſter* 227 *bladz. in gr. octavo.*

Bekend is het dat de Lutherſchen, in navolging van den beroemden Hervormer *Lutherus*, met betrekking tot den openbaaren Eerdienst, verſcheiden plegtigheden

en omstandigheden, die in de Roomsche Kerk in zwang waren, welken andere Protestanten meerendeels afschaften, behouden hebben, van waar ze ook nog heden, grootendeels in Duitschland, en ten deele mede in de Nederlanden, in de Luthersche Kerken, nog in stand blyven. —— De Eerwaarde *Sander* toont, in de Voorrede van deeze zyne Verhandeling, beknoptlyk ten bondigste aan, dat 'er geene gegronde reden zyn, om dit der Luthersche Kerke ten kwaade te duiden. Byzonder laat hy zig deswegens uit, met betrekking tot de bepaald gebruikelyke Texten op de Zon- en Feestdagen, onder den naam van *Euangelien* en *Epistelen* bekend. Zyn Eerwaarde doet zien, dat dit jaarlyksch gebruik niet wraakbaar zy, en zo wel te verdeedigen is, als het jaarlyksch prediken ,over bepaalde gedeelten van een *Catechismus*. Dan hy staat eenigzins stil voor eene bedenking omtrent dit onderwerp. „ Boven veele Texten „ staan *Latynsche benaamingen* der Zondagen, die de „ gemeene Man niet verstaat; hy weet niets van den „ *Oorsprong* en de *Oorzaaken* dezer Benaamingen, niets „ van de *Orde* dezer Texten, welke kennis men nochtans by hem diende te veronderstellen, wanneer deze „ Benaamingen hem niet aanstootelyk zullen zyn." Onze Leeraar erkent, dat hierin iets wanvoegelyks plaats heeft, en zou dit wel veranderd wenschen; dan oude paalen zyn, gelyk hy zegt, zo gemaklyk niet te verzetten; en zulks ook in dit geval waar zynde, zo heeft hy, dit gebruik stand houdende, het raadzaam geagt het zyne toe te brengen, om deeze onkunde by den gemeenen Man weg te neemen, door het in 't licht geeven eener Verhandelinge, welke dienen kan om den opmerkzaamen de noodige kundigheden deswegens te verleenen.

Het eerste Deel deezer Verhandelinge, ons toegekomen, is tweeledig, en behandelt dit stuk aanvanglyk in het algemeen, en voorts meer in het byzonder. In 't eerste Lid ontvouwt ons de Eerwaerde *Sander* het geen ten regten verstande van het *Kerkelyk Jaar*, en de *Zon-* en *Feestdagen* in 't algemeen, dient; geeft ons voorts een nader verslag van den *Zondag*, en de Godsdienstige *plegtigheden* op denzelven; hieraan hegt hy eene opheldering van de Godsdienstige *Nachtlyke byeenkomsten* der eerste Christenen, en de daar uit voortgesprooten *Vigilien*. Voorts geeft hy eene gezette onderrigting van de *Stukken*, die in 't begin van de Christelyke Kerk, en vervolgens,

 op

op de *Zon- en Feestdagen* voorgeleezen zyn; als mede van de byzondere Afdeelingen of *Texten*, voor de Zon- en Feestdagen geschikt, *Euangelien* genoemd; met aanwyzing van derzelver Oorsprong, Instellers, Tyd der instellinge, bepaaling deezer Texten, enz.; mitsgaders van de *plegtigheden*, by 't *leezen* der Euangelien en Epistelen gebruikelyk: waarby ten laatste nog komt een berigt van de invoering en het gebruik der *Litaney*. —— Op dit algemeene volgt, in de tweede Afdeeling, eene nadere verklaaring van 't geen omtrent *ieder Zon-* of *Feestdag* in 't *byzonder* opmerking vordert, van den zogenaamden *Advent* af, tot op het *Paaschfeest*, (†) of wel *Palm-Zondag*, acht dagen voor Paaschen. —— Deeze Zondag draagt, gelyk zyn Eerwaerde opmerkt, buiten andere benaamingen, ook die van *Dominica Competentium*, Zondag der Verzoekenden, als mede die van *Pascha petitum* of het verzogte Paaschen, om dat de *Catechumenen* of Leerlingen, die tot het ontvangen van den *Heiligen Doop* bekwaam gekeurd waren, en verlangden dien te ondergaan, zig op deezen Zondag by den Opziender der Kerke begaven, en verzogten op het aanstaande Paaschfeest gedoopt te worden. Dit geeft onzen Leeraar aanleiding, om, op de melding van den *Palm-Zondag*, te laaten volgen een berigt van de *Catechumenen* of Leerlingen; en dewyl deeze geheele Week, van dien Zondag tot Paaschen, de goede of groote Week geheeten, in verscheiden opzigten, ten aanzien der Kerklyke gebruiken, by uitstek merkwaardig is, zo voegt hy 'er, ten besluite van dit eerste Deel, nog by een verslag van 't geen die Week in 't algemeen, en iederen dag van dezelve in 't byzonder, betreft.

De Eerwaarde *Sander* heeft dit Geschrift voornaamlyk ten dienste zyner Geloofsgenooten opgesteld; doch de daarin beschouwde onderwerpen, op zodanig eene wyze behandeld, dat het zelve tevens van een uitgebreider nut kan zyn: gemerkt hy, in de uitvoering, zich bevlytigd heeft, om niet slegts eene oppervlakkige verklaaring dier by-

(†) De volgende *Zondagen* na het *Paaschfeest*, tot op het einde van het *Kerkelyk Jaar*, zal zyn Eerwaarde in 't tweede Deel beschryven, waarin hy ook een kort berigt zal geeven van de voornaamste *Heilige* en *Apostel dagen*; en tevens nog van de *Epistelen* handelen.

byzonderheden te geeven, maar te gelyk zyne nafpooringen der vroegere en laatere Kerkgebruiken daaromtrent mede te deelen. Weetgierige Leezers derhalven, dien navorfchingen van zulk een aart gevallig zyn, zullen, in 't doorbladeren van dit Gefchrift, een leerzaam genoegen vinden, te meer daar zyn Eerwaerde allezins toont, dat hy met eene oplettende oordeelkunde hier in is te werk gegaan. Ter proeve hiervan ftrekke zyn berigt wegens de plegtigheden, waarmede de *goede* of *ftille Vrydag*, den zesden dag der *goede* of *groote Week*, by de eerfte Christenen gevierd werd. Na eene melding der onderfcheiden benaamingen, welke deeze dag droeg, met redengeeving van dezelven, tekent hy nopens de plegtigheden het volgende aan.

„ De eerfte Christenen onthielden zich op dezen dag van het *knielen*, en van het onderling *kusfchen*, op dat zy niet mogten fchynen de *Jooden* na te volgen, in hun befpotten van en knielen voor Jezus, noch *Judas*, die den *Kusch* tot een verradend teken gaf.

„ Het is wel niet onwaarfchynlyk, dat deze *Dag* van de eerfte en Apoftolifche tyden af wierd gevierd, ter gedachtenis van *Jezus lyden*, en ter *Voorbereiding* op het *Paaschfeest*: dan dit is zeker, dat Keizer *Conftantyn de Groote* bevolen heeft, dezen *Dag* met veele Plechtigheden te vieren, ter herinnering van alle die groote gebeurtenisfen, die op denzelven zyn voorgevallen. Men bragt hem door met een plechtig en geftreng *Vasten*, waarvan niemand verfchoond was, dan de *Kinderen*, de *Oude* en *Swakke* lieden. De allervuurigfte en zieltreffendfte Gebeden wierden uitgeboezemd in de Vergaderingen, en men liet niet na, om den vertoornden God te bevredigen, en hem te danken voor den fmartelyken en fmaadelyken dood van zynen Zoon *Jezus Christus*. Wanneer iemand deze Vasten overtrad, of uit de Vergadering ging, voor dat de Gebeden waren geëindigd, en de *Abfolutie* (Vryfpraak) gegeeven, was het hem niet geoorlofd in de *Paaschvreugde* te deelen, of op dien dag het Heilig Avondmaal te ontvangen. De Christenen lagen op dezen *Dag* uitgeftrekt op den grond, het welk by hen op eenen plechtig voorgefchreeven *Vast-* en *Boetdag* in gebruik was, (doch zonder Kniebuiging,) ten bewys van de allerdiepfte Nederigheid, en dat zy zich voor Stof en Asfche, in het Stof der Aarde, voor den grooten God erkennen, en dus om genade fmeeken. —— Deze Vernedering en aandach-

dachtige Gebeden gingen vergezeld met eene eerbiedige en Godvruchtige overweeging van *Jezus Lyden.* De Geschiedenis van dit *Lyden* wierd niet alleen aan het Volk voorgeleezen, maar men hield ook byzondere Redenvoeringen over dezelve, gelyk men ook gewoon was op de dagen der Martelaaren te doen. Hiervan is nog de gewoonte in de Euangelische Gemeentens overgebleeven, om op dezen *Dag*, in de Kerken, die Geschiedenis voor te leezen, daarover te prediken, en zelfs ook, op sommige plaatzen, dezelve in *Musicq* te zingen.

„ Te *Amsteldam* word in *onze* Gemeente, op dezen *dag*, des *morgens* vroeg, in beide Kerken, na een kort voorgezang, door den Voorleezer, de geheele Geschiedenis van Jesus Lyden en Sterven voorgeleezen, en dan, na het zingen van het Gezang: *o Goddelyk Lam! onschuldig* enz., door den Leeraar het laatste gedeelte dezer Geschiedenis, van *Jesus Begravinge* handelende, verklaard. Voor dezen was het eene gewoonte, dat de Leeraar ook in zyne Redevoering de geheele Geschiedenis doorliep en ophelderde; waarvan nog een Voorbeeld te vinden is, in de Leerredenen over het *Lyden* en de *Zeven Kruiswoorden* van *Jesus*, weleer te Amsteldam gehouden, door wylen den Wel- Eerwaarden Heere *J. Velten*, eertyds yverigen en nog geachten Leeraar dezer Gemeente, en naderhand in Druk gegeeven. —— By onze Gemeente in *'s Graavenhage* word op dezen *Dag* alleen des *Voormiddags* ten negen uuren over de *Begraving van Jesus* gepredikt, en hier, in *Groningen*, alleen des *Avonds* ten vyf uuren of over den *Dood van Jesus*, of over zyne *Begraving.* Voor het overige word deze *Dag* ook nog, by eenige andere van onze Gemeentens in de *Nederlanden*, met het houden van eene Redenvoering gevierd.

„ De *Plaats*, op welke ten dezen *dage* die Godsdienstige plechtigheden wierden verricht, was, naar *Chrysostomus*, *buiten de Stad*, by of in de *Begraafplaatzen.* Dit geschiedde, om dat *Jesus* na *buiten* was geleid na *Golgotha*, en hierby had men het oog op *Paulus* woorden *Hebr.* XIII. 11-14. Dus waaren ook de *Eerste Christenen* gewoon, op de jaarlyksche Gedachtenisdagen van den Dood der *Martelaaren*, na buiten te gaan, en by derzelver *Grafsteden* hunne Gebeden, en andere Godsdienstige Oeffeningen, te verrichten.

„ De beroemde Oudheidkundige *Bingham* meldt, dat 'er Schryvers gevonden worden, die met groote waarschynlyk-

lykheid beweeren, dat op dezen Dag die *Boetelingen*, welke in het begin van de *Quadragesima* (Vasten) hunne één, twee of driejaarige *Boete* hadden volbragt, in de Gemeenschap der Kerke weder wierden opgenomen; en zelfs dat op dezen *Dag* eene openlyke algemeene *Absolutie* (Vryspraak) wierd gegeeven en bekend gemaakt.

„ Op zommige plaatzen in *Duitschland* word deze geheele *Dag* voor ten hoogsten *Heilig*, ja voor den *Heiligsten Dag* van het geheele Jaar gehouden, en als een *Boet-* en *Bedendag* statelyk gevierd. Te *Hamburg* heeft de *Raad*, in het jaar 1751, den 15den Maart, bevolen dezen geheelen *Dag* te vieren, en over den Dood des Verlossers te prediken, en by deze gelegenheid bekend gemaakt, „ dat geen Jood, op eene Boete van 50 Ryksdaalders of „ Gevangenisse, zal mogen iets koopen of verkoopen, „ of openlyk eenigen Koophandel dryven, of langs de „ Straaten wandelen, of met Tabakspypen voor de huis- „ deuren zitten; maar dat ieder van dezelve zich stil in „ zyn Huis zal moeten houden; en, wanneer hy iets „ noodwendigs mogt te verrichten hebben, het zelve „ niet eer, dan omtrend *vier* uuren des Namiddags, zal „ mogen doen." Meer diergelyke Verordeningen ten aanzien der *Jooden*, op dezen, en de voorgaande en de volgende, dagen vindt men in de *Kerkelyke Geschiedenissen*, door de *besluiten der Kerkvergaderingen*, vastgesteld, waarvan reeds te vooren een Voorbeeld is aangehaald (†).

In de *Grieksche* Kerk, waarin het *Kruis* zeer hoog geacht wierd, (zo dat men veele Lofbenaamingen aan het zelve gaf, en het in en buiten de Huizen, op de Wegen, in de Tempels, op de Outaaren, in de Doopvonten, op de Grafsteden, zelfs op de Keizerlyke Tekenen en Cieraaden (*Insignia*,) op den waereldkloot, in den Kroon, den Tulband en op de Schilden der Soldaaten, opgericht en afgebeeld was, gelyk uit *Nazianzenus*, *Chrysostomus*, en andere Schryvers, blykt; en ook, naar *Tertullianus*, *Cyprianus* enz. het tekenen met het *Kruis*, by

(†) Te weeten dat der tweede Kerkvergadering van *Orleans*, in het jaar 536, gehouden, waarin, „ ter eere van den voorigen Donderdag, den *groenen* of *witten Donderdag* geheeten, vastgesteld is, dat geen *Jood*, van dien *dag*, tot op den *dag na het Paaschfeest*, onder de Christenen of Catholyken mogt gevonden worden, noch onder dezelve verschynen, waar en by welke gelegenheid het ook mogt zyn."

by de *Grieken*, in verscheiden gelegentheden, in gebruik is geweest,) wierd het *Kruis* op deezen Dag met veele Plechtigheden vereerd. ——— In den Nacht, die op dezen *Dag* volgt, word by hen, (tot op dezen Tyd toe,) een geschilderd of gesneeden *Christus Beeld*, door de Priesters in hunne Dienstkleederen, (terwyl zy by deze gelegenheid den lof van het *Graf* en den *begraaven Heiland*, als ook den CXVIIIden Psalm, zingen,) voorzien met brandende Waschkaarssen, gevolgd van de geheele Geestelykheid en Gemeente, op eene Baar gelegd, en met Bloemen bestrooid, door de straaten der Stad rondgedraagen, en aan ieder toegelaaten het zelve te kusschen en te aanbidden; terwyl elk zich benaarstigt, eenige van deze Bloemen magtig te worden; om dat zy gelooven, dat zy voor hunne lichaamen, en voor hunne huislyke zaaken, daardoor veele voordeelen kunnen verkrygen.

„ In de Roomsche Kerk word op dezen *Dag* geene *Mis* gehouden, maar de Priester maakt gebruik van de *Hostie*, die des daags te vooren is geconsacreerd en bewaard, (§) (en dit is het eenige geval, in het welk men in de *Latynsche* of *Roomsche* Kerk, eene *præsanctificata* (te vooren geheiligde of gewyde) *hostia* gebruikt, het

(§) Hieromtrent heeft de Eerwaarde *Sander* voorheen het volgende aangetekend. Op deezen *Dag*, [te weeten *Donderdag*,] heiligt of weydt de Priester twee *Hostiën*, de eene, om op *dezen Dag*, onder de *Misse*, te gebruiken, en de andere voor den *volgenden Dag*, dewyl 'er dan geene *Misse* wordt gevierd. Deze laatste word ter bevorderinge van de aandacht, na de *Misse*, in *Procesfie*, na de Capel, hier toe geschikt, onder het zingen van den Lofzang van *Thomas Aquinas*, (door *Lutherus* vertaald, en in zyn Gezangboek van 1525 geplaatst,) *Pange lingua gloriosi* (Tong gy moet den lof verkonden enz.) gedraagen, en op eene verheve plaats of Autaar ter aanbiddinge gesteld. Geduurende het zingen van het *Gloria in excelsis Deo*, (Eere zy God in de Hoogte,) worden alle de Klokken geluid, en vervolgens niet meer gehoord, tot op den *Paaschavond*. De *Altaars* worden omkleed, het *Tabernakel* word opengesteld en geruimd, alle *Lichten* en *Lampen* worden uitgedaan, behalven *éene Kaars* die op den *Autaar* staat; doch ook deze word by het zingen van den *beurt-* of *tegenzang* (*Antiphona*) *de Verrader gaf hen een teken* enz. weggenomen, en onder den Autaar verborgen, maar naderhand, op het einde van den Godsdienst, weder brandende voor den dag gebragt."

het welk in de Grieksche Kerk in veele andere gevallen geschied.) De Priester *communiceert*, of gebruikt het Avondmaal, op dezen *Dag* onder ééne gedaante; men aanbidt het Kruis, dat bedekt op den Outaar staat geplaatst; en in *drie* byzondere handelingen word ontdekt, en dan, door den Priester op eene daartoe bereide plaats gebragt zynde, word nedergelegd, en van hem, na *driemaal* voor het zelve geknield te hebben, gekust en aangebeden; en dit geschied vervolgens ook *driemaal* van de Dienaars van het Outaar, en van het Choor, en voorts van de geheele Gemeente.

„ De Geschiedenis van *Jesus Lyden en Sterven* word uit den *Euangelist Joannes* voorgeleezen, en het Euangelieboek ligt op eenen onbekleeden Lessenaar. Voor het overige word deze *dag* met *Vasten* doorgebragt."

MARCUS HERZ, *over de vroegtydige begraaving der Jooden. Uit het Hoogduitsch vertaald. 's Gravenhaage, by* J. van Cleef, 1788. *In gr. 8vo. 52 bladz.*

Het algemene gebruik der Joodsche Natie, om hare dooden zeer spoedig ter aerde te bestellen, en 't gevaer dat men hier door loopt van zulken te begraven, die niet wezenlyk gestorven zyn, heeft den Joodschen Doctor *Herz* deswegens de pen doen opvatten, en zich in dit Geschrift verledigen tot het beantwoorden der vier volgende Vragen.

1. *Zyn 'er algemeene, en onbedriegelyke, teekenen, door welke men, in alle gevallen, binnen den tyd van vier uuren, (hoe lang men doorgaans by ons wagt,) volkomen zeeker eenen waarlyk gestorvenen van eenen schynbaar gestorvenen onderscheiden kan?*

2. *En indien 'er zulke zyn, zyn zy aan die menschen, aan welke onder ons de zorg der begraafnis is aanbevoolen, genoegzdam bekend, en berust hunne gerustheid op dezelven?*

Beide deze vragen ontkennende beantwoord, en getoond hebbende, hoe hachlyk het is in dit geval af te gaen op de tekens, welken men gewoonlyk genoegzaem oordeelt, om iemand, zonder verder bedenken, uit het ryk der levenden te stooten, zo gaet hy over tot ene derde vraeg.

3. *Zyn 'er godsdienstige, zedelyke, of politieke, redenen,*

nen, welke ons tot het zoo schielyk begraaven doen besluiten, van dat gewigt; zyn zy zoo zeer verknogt met onzen welvaard, dat wy dezelven, onaangezien het gevaar van somtyds een mensch levendig te begraaven, egter moeten opvolgen? is dit gevaar maar een gering kwaad, het welk men moet ondergaan, om een grooter voor te komen?

Noch het een, noch het ander, gelyk Dr. *Herz* onderscheidenlyk aentoont, heeft hier plaets, en, by die gelegenheid, doet hy, 't geen in dezen bovenal onze opmerking vordert, zien, dat men zich, dit gebruik als een eisch van den Godsdienst beschouwende, gansch ten onregte beroept, op de Wet, Deut. XXI. 22, 23. en 't gezag der Talmudisten; waeromtrent hy inzonderheid het volgende aenvoert.

,, Laaten wy ons nader bepaalen by den bron, waaruit eenige Rabbynen, die met zoo veel yver het vroegtydig begraven verdedigen, onlangs hunne bewyzen met zoo veel moeite haalden. In den Bybel leest men: *Wanneer iemand een misdaad begaan heeft, die met den dood moet gestraft worden, en hy wordt gestraft, en aen een hout gehangen, moet men zyn lighaam niet aan het hout laaten vernagten; maar gy moet het ten zelve dage begraaven: want een gehangene is een geringagting Gods, en gy moet het aardryk, dat de Eeuwig Levende, Uw God, U ter bezittinge geest, niet ontreinigen*, 5 Boek van MOZES, 21. 22, 23.

,, Het is niet wel mogelyk dat zich een Schryver duidelyker, en op eene wyze, welke alle misverstand meer uitsluit, kan uitdrukken. Maar egter voegen 'er de Talmudisten by; dat men in het algemeen ook geen doode des nagts onbegraaven laaten moet.

,, Het komt my voor, dat, hadden de Talmudisten dit niet daarby gevoegd, bezwaarlyk iemand in de gedagten zoude hebben kunnen krygen, om aan den Text van MOZES zulk eene uitbreiding te geeven, welke zich tot alle natuurlyk gestorvenen uitstrekte. Voor *eerst* spreekt MOZES uitdrukkelyk, en alleen, van eenen gestraften booswigt, dien hy, als een voorbeeld van geringagting van God, om zeer wyze redenen, niet te lang ter aanschouwing van een ieder wil ten toon gesteld hebben: ten *tweeden* bepaald hy weder uitdrukkelyk deeze wet tot het aardryk, dat de Eeuwig Levende aan zyn volk tot eene bezitting, en tot een erfdeel gegeeven had, en niet ontreinigd moest worden. Maar een

mensch,

mensch, dat eenen natuurlyken dood gestorven is, is in geene deel een voorwerp van geringagting van God; en nog veel minder zyn die landen, in welke de gebieden de volken ons toelaaten te woonen, het aardryk, dat de Eeuwig Leevende God ons ten erfdeel gegeeven heeft, voor welks zedelyke reinheid wy zoo bekommerd behoeven te zyn.

„ Al was het dan, dat de Talmudisten goedvonden, het overnagten van een dooden te verbieden, kan dit egter niet geschied zyn, uit hoofde van die gronden, die in den Mozaischen Text ten opzigt van gestrafte booswigten zyn bygebragt; maar zy moeten waarschynlyk andere, hun byzonder eige redenen gehad hebben, welke hun de tyd, dien zy beleevden, en de omstandigheden van plaats aan de hand gaven (*), welke aan ons onbekend zyn, en mogelyk ten onzen opzigt geen plaats meer hebben. Zy hadden hier mede meer op het oog eene staatkundige schikking, als een wet, betrekkelyk tot den Godsdienst, en zy maakten, gelyk dit niet zelden in den Talmud geschied, gebruik van den Text, meer als van eene gepaste gelegenheid, en voegzaame aanleiding, om de oplettendheid op deezen last, door het te binnen brengen van een eenigzins van verre overeenkomstig bevel, in de boeken van MOZES te vinden, levendig te houden, dan als een bron, waaruit die last moest afgeleid worden.

(*) Iets van dien aert althans heeft in latere dagen plaats gehad, gelyk Dr. *Herz* vervolgens in dit zyn Geschrift vermeldt. „ Mogelyk zyn 'er (zegt hy) den eenen of den anderen tyd redenen van voorzigtigheid geweest, gelyk de geleerde Rabbi „ ITZIG SATENOF meent, om het spoedig begraaven der dooden „ te doen plaats hebben. Onder de regeering van kleine Pool„ sche Tyrannen was onder de afpersing-middelen, van welke „ zich de rovers bedienden omtrent de arme Jooden, ook dat, „ dat zy zich meester maakten van derzelver dooden, en niet „ toelieten, dat dezelven begraaven wierden, voor dat zy hun „ eene somme gelds gaven, en hierom deeden deeze ongeluk„ kigen hun best, om hunne dooden, zoo ras mogelyk, te be„ graaven. Maar wy zyn, Gode zy dank, niet in zulk een „ toestand! wy worden van geen Tyrannen benaauwd, staan „ onder geen willekeurige magt, en hebben het genot der wet„ ten, eveneens als de andere Onderdanen. Waarom zouden „ wy dan nog zoo veel werk maaken van een gebruik, tot het „ welk onze Broeders niet, dan door den uitersten nood, gedreu„ ven wierden?"

den. Want, op dat ik 'er dit nog byvoege, het was onmogelyk, dat zy beveelen zouden, het lighaam van een vroomen man daarom voor zonnen ondergang te begraaven, dewyl het eene geringagting van God was; of daarom, dat hier door het een of ander land in 't Noorden, het welk aan ons niet ten erfdeel was, nog is, gegeeven, niet verontreinigd zoude worden.

„ Ondertusschen is dit onderzoek onze zaak eigenlyk niet; want, gesteld en toegestaan zynde, dat de Talmudisten, ja dat, op dat ik het onwaarschynlykste voor waar aanneeme, zelfs MOZES deeze wet van het spoedig begraaven rond uit, zonder uitzondering, met betrekking tot alle dooden, op alle plaatsen en tyden, uitgestrekt wilde hebben; zoude het egter eene uitgemaakte zaak zyn, dat zy daarmede het oog hadden op geene anderen, als waarlyk, en zonder de minste twyfel overleden menschen; en vooral niet op zodanigen, als slegts dood schynen, of zoodanige gevallen, in welken men niet onderscheiden kan, of de mensch waarlyk dood is of niet: want die dood schynt te zyn, leeft, en dus noch een verontreiniger, noch een geringagter van God; en een twyfelachtig doode is onze Broeder, die mogelyk weder levend word, en dien wy misschien, door te vroeg te begraaven, met opzet vermoorden."

Onze Autheur verder de ongegrondheid en verkeerdheid der denk- en handelwyze veler Rabbynen over dit stuk ten overtuigelykste tegengegaen hebbende, geeft op de 4de en laetste vraeg, *of, dit zo zynde, het dan niet raadzaam zy, dat gebruik na te laaten, en, volgens het voorbeeld van hunne welleevende en verligte Nabuuren, hunne dooden ten minsten eenige dagen boven aarde te houden?* een bevestigd antwoord. Hier by draegt hy tevens etlyke maetregelen voor, welken men daeromtrent, ten algemeenen nutte, werkstellig zoude kunnen maken; waerby 'er, gelyk hy ten slot schryft, „ nog eene „ menigte andere regelen van voorzigtigheid aan de hand „ gegeeven zouden kunnen worden; welke vooral van „ wyze Rabbynen en bekwaame Geneesheeren, met on„ derling overleg, ontworpen moesten worden; indien „ maar vooraf zyne Broeders zoo ver zich zullen kun„ nen overwinnen, dat zy eene armhartige gewoonte „ van hunne Vooronderen vaar wel zeggen: eene ge„ woonte, tegen welke de menschheid zich zoo zeer „ verheft!"

Geschiedkundige Ophelderingen, betreffende de Oorzaaken der Herroeping van het Edict van Nantes, en nopens den Staat der Protestanten in Frankryk, zedert het begin der Regeering van LODEWYK DE XIV, *tot op onzen tyd. Getrokken uit onderscheidene Handvesten van het Gouvernement. Eerste Deels 2de Stuk. Uit het Fransch vertaald. Te Amsteldam, by* J. Kok Pietersz. 1788. *In gr. 8vo.* 154 *bladz.*

Voor eenige maanden (*) hebben wy onzen Leezeren eenig verslag gegeven van het Eerste Stukje deezes Werks. Thans zullen wy het doen van het Tweede.

Het Xde Hoofdstuk, het eerste van dit Stukje, begint met een bericht van de voornaamste Staatsdienaaren aan het Fransche Hof, na het sluiten van den Nymeegschen Vrede. Het gezach van COLBERT, die altoos nog de Protestanten met eenige gemaatigdheid wilde behandeld hebben, verminderde daar allengskens, terwyl de invloed der geenen, welken voor geweldige middelen waren, meer en meer de overhand kreeg. De Koning leefde in overspelige gemeenzaamheid met Mevrouwe DE MONTESPAN; maar begon zyne genegenheid allengskens te vestigen op de Weduw van den Dichter SCARRON, welke naderhand zo bekend werd onder den naam van Mevrouwe DE MAINTENON. De eerstgemelde deezer Vrouwen werd door den Markgraave DE LOUVOIS begunstigd. Deeze had zich tot nog alleenlyk met de bestuuringe der Oorlogszaaken en met de pracht van het Hof bemoeid, en geen deel gehad aan het Kerkelyke. Door zynen post gebonden aan de zaaken van het Leger, zag hy met smarte des Konings neigingen eenen minder oorlogszuchtigen draai neemen, en vreesde, dat hy daardoor, minder noodzaaklyk wordende, ook minder deel in het bestuur van zaaken zoude hebben. Zyne Staatzucht deed hem omzien na middelen, om zich te dringen in het geliefde ontwerp des Konings, de bekeering (gelyk men het noemde) der Hervormden. Hy wist met dat oogmerk een bevel te verwerven, om eenig Krygsvolk na Poitou te zenden, en verre het grootste gedeelte daarvan by de rykste Protestanten te doen inkwartieren; terwyl de zodanigen, welken door deezen last zich lieten beweegen, om tot het Roomsche Geloof over

(*) Zie boven, bl. 299 env.

over te gaan, van denzelven ontflagen werden. Dit bevel werd fpoedig daarna algemeen gemaakt door het geheele Koningryk. LOUVOIS, door wiens handen alles ging wat het Krygsvolk betrof, verkreeg hierdoor zynen wensch. En dit was het begin der zo verfchrikkelyke *Dragonnade*. De trotze en ftraffe geaartheid des Staatsdienaars, gepaard met de vervolgzucht der Geestelyken, vooral der Jefuiten, deed de mishandeling der Proteftanten veel verder gaan dan de Koning bedoelde, welke, volgens het beklaagelyke lot der Vorften, op eene fchandelyke wyze bedrogen werd, en meermaalen zyn ongenoegen betoonde over de gepleegde geweldenaaryen (*). Mevrouw DE MAINTENON wist haar, nog wankelend, gezach niet anders ftaande te houden en te vestigen, dan door te treeden in de maatregelen van LOUVOIS (†), fchoon zy, in haar hart, van dezelve afkeerig fchynt geweest te zyn (§). Het gevolg hiervan was, dat de Proteftanten in menigte na andere Landen vluchtten, in weerwil van een geftreng verbod der Regeeringe (‡).

Het jaar 1682, waarin het Franfche Hof met dat van Rome in vyandfchap geraakte, gelyk in het XIde Hoofdftuk verhaald wordt, fcheen den Proteftanten eenige verligting te zullen aanbrengen. Inderdaad werd verboden, andere middelen dan die van overtuiginge tegen hen te gebruiken, en eenige inbreuk te doen op de *Edicten*, van welke zy het genot hadden (**). Maar de Wetten tegen de Vluchtelingen en de Wederafvalligen werden geftrenglyk uitgevoerd. De Geestelykheid, hoe zeer overtuigd, dat genoegzaam alle nieuwbekeerden in hunne harten der Proteftantfche Leere toegedaan bleeven, fchaamde zich niet dien dwang tot huichelaary te verdedigen, indien zy flechts de Calvinisten mogt uitroeien (††). Ondertusfchen ftierf de Koningin in den Zomer van het jaar 1683, en in den volgenden Winter gelukte het Mevrouw DE MAINTENON het toppunt haarer eerzucht te bereiken, door het Huwelyk, waarmede de Koning zich aan haar, fchoon in het geheim, verbond (§§).

Ondertusfchen maakte men bykans dagelyks Wetten, wel-

(*) Bl. 168, 169. (†) Bl. 162 env. (§) Bl. 284.
(‡) Bl. 173. (**) Bl 175 env.
(††) Bl. 179. Zie ook het fchryven van Mevrouwe DE MAINTENON, bl. 253.
(§§) Bl. 181 env.

welke de geringe vryheid, den Proteſtanten nog overgelaten, ſteeds naauwer beperkten, en de ſchyn van inbreuk op dezelve was genoeg om de Leeraaren uit hunnen dienst te zetten, de Kerken te doen ſluiten, en zelfs afbreeken, en alle openbaare godsdienstoefening te verbieden. De Proteſtanten, na veele vergeefſche aanzoeken, om van deeze onrechtvaardige behandeling bevryd te worden, verbonden zich eindelyk, te *Touloufe*, om op eenen bepaalden dag alle geſloten Kerken, in het Languedocſche en de naaste gewesten, te openen, in dezelve, en, daar zy afgebroken waren, op de puinhoopen te preeken. Dit beſchouwde men als eenen opſtand tegen de Regeering. Men wist, dat men daartoe genoegzaam reden had gegeven. Men wilde de moedige verdedigers van wettig verkregen rechten door ſtraffen beteugelen; maar gaf tevens, om den ſchyn van edelmoedigheid te bewaaren, eene *Amneſtie*, door LOUVOIS ontworpen, welke de Schryver noemt „ een duidelyk blyk van de geſtrengheid deezes „ Staatsdienaars" (*), wiens wreedheid nog nader blykt uit het herroepen deezer Amneſtie, en uit zyne brieven, ſchoon hy ſomtyds, uit Staatkunde, zich geliet de voorkeus te geeven aan eenigzins zachtere middelen. Dit, met eenige trekken uit het character van LODEWYK DE XIV, eenen Vorst van groote hoedanigheden, maar van eene verwaarloosde opvoedinge, maakt den inhoud uit van het XIIde en het XIIIde Hoofdſtuk.

Het XIVde behelst een verſlag van het ontwerp, dat op deezen tyd in des Konings Raad gevolgd werd, om den Proteſtanten alle Voorrechten, welke hun nog waren overgebleven, het eene na het andere te ontneemen, zonder geweld te pleegen tegen hunne perſoonen, of hen rechtſtreeks te dwingen tot afzweeringe van hunne gevoelens. Zy behielden de enkele vryheid van geweten, het oefenen van zodanige beroepen, welke hun, zonder de geweldigſte benadeeling des Ryks, niet konden ontnomen worden, en die rechten, „ van welke men" (zo als de Schryver zich uitdrukt) „ geen Ingezeten kan be„ rooven, zonder de menschlykheid te beledigen, gelyk „ de vryheid om zich in 't huwlyk te begeeven, hunne „ dooden te begraaven, en die, van hunne Kinderen op „ te voeden." Men liet eenige Leeraars onder hun toe, wel-

(*) Bl. 194 Men kan hierover ook naleezen MILLOT, I Deel, bl. 31. BENOIT, Tom. III. Part. III. pag. 650.

welken niets meer mogten doen dan de Huwelyken inzegenen, en de Kinderen doopen, zonder by die plechtigheden eenige andere godsdienstoefening te voegen.

Doch de heerschzucht van LOUVOIS wierp het ontwerp, om op deeze wyze den Protestanten hunnen Godsdienst moede te maaken, welhaast in duigen, gelyk in het XVde Hoofdstuk breedvoerig verhaald wordt. Het geweldig dwingen en mishandelen der Protestanten ging op nieuw zynen gang. Het lust ons niet de byzonderheden daarvan op te haalen. Maar wy kunnen niet afzyn, van een gedeelte der woorden van eenen der grootste mannen, welken Frankryk in deeze Eeuwe heeft gehad, den Kanselier D'AGUESSEAU, uit onzen Schryver over te neemen. Spreekende van de menigte der Protestanten, welken tot den Roomschen Godsdienst overgingen, zegt hy: „ De „ wyze, op welke dit wonderwerken werd uitgevoerd, „ is maar al te zeer bekend: myn onderwerp noodzaakt „ my niet om hetzelve hier te verklaaren; en gave GOD, „ dat het my even mogelyk was, om de herdenking daar „ van uit ieders geheugen te wisschen, als het my ge„ makkelyk is, om 'er niet van te spreeken, enz." (*). Van de toen gepleegde gruwelen kan men eenig verslag vinden by onzen Schryver, gelyk ook in het meermaalen aangehaalde Werk van MILLOT, maar allerbreedvoerigst in BENOIT's *Geschiedenis van het Edict van Nantes*. Eéne byzonderheid is te aanmerkelyk om ze niet aan te tekenen. De Intendant van het Landschap Béarn „ verklaarde" zegt de Heer RULHIÉRE, „ dat de Koning niet „ meer dan éénen Godsdienst in zyne Staaten wilde dul„ den. Deze Intendant, welke FOUCAULT genaamd werd, „ was de Kleinzoon van den Ingenieur, welke den Dyk „ van Rochelle voorsloeg en voltooiën liet (†). —— „ Het schynt dat hy zelfs een roem voor zyne familie „ stelde, in dezen aangeërfden iever, ter verdooving ee„ ner Aanhang, tot welkers verzwakking zynen Groot„ vader reeds zo veel had toegebragt. . . . . . Zyne „ kennis was uitgestrekt, en aan hem is men door een „ genoegzaam vreemd verschil, de ontdekking en de al„ gemeen-maaking van een berugt Werk der oudheid, „ *over den dood der Vervolgers* (§), verschuldigd. ——

„ Al

(*) Bl. 224.

(†) Zie eenig bericht van deeze onderneeming by LE VASSOR, *Histoire DE LOUIS XIII*, Tom. III. p. 159.

(§) *De Mortibus Persecutorum.*

„ Al wat de buitenſpoorigheid der Soldaaten kon verzin„ nen, werd in Béarn tegen de Calvynisten ten uitvoer „ geſteld. Men verhaald van hem, dat hy meer dan ee„ ne ſoort van pyniging verzonnen heeft" (*). —— Het ergſte gedeelte deezer geweldenaaryen hield men voor den Koning bedekt, en misleidde denzelven, door voor te wenden, dat men, behalven redelyke overtuiging, alleen eenig geld beſteed, of eenige inlegering van krygsvolk zonder verderen overlast gebruikt had, om de Proteſtanten te doen veranderen van belydenisſe (†). Ondertusſchen ſchynt men in des Konings Raad onderſteld te hebben, dat, niettegenſtaande de verminderinge van het getal der Proteſtanten, evenwel nog veelen zouden overblyven, welken men als burgers wilde verdraagen, doch zonder hun eenige openbaare godsdienstoefening, of daar toe ſtrekkende byeenkomſten, toe te ſtaan (§). —— In deezen toeſtand van zaaken werd, op den 18 October, des jaars 1685, het bekende Edict van Nantes te eenemaal vernietigd en herroepen (‡). Men ging hierin te werk met eenige overhaasting. Mistrouwen van de oprechtheid der nieuwbekeerden ſchynt de oorzaak geweest te zyn, dat men noodig oordeelde, alle tot nog toe geduldé Leeraars, welken den Roomſchen Godsdienst niet wilden omhelzen, uit het Ryk te bannen. En hierop volgde de geweldige ontvolking, welke Frankryk zich door deezen, even zeer tegen de gezonde Staatkunde, als tegen Rechtvaardigheid en goede Trouw ſtrydig, een ſtrop op den hals haalde (**).

De twee overige Hoofdſtukken geeven eenig bericht van de verwarringe, welke deeze herroeping in Frankryk veroorzaakte. Het Edict, waarby dezelve geſchiedde, verbood den nog overgebleven Proteſtanten overlast aan te doen. Dit ontroerde de nieuwbekeerden, welken men te vooren had gezegd, dat de Koning geene Proteſtanten meer wilde dulden. Behalven de knaaging van hun geweten, beſchuldigden zy nu zich van te haastig te zyn geweest (††). Dit gaf aanleiding tot nieuwe wreedheden. Men ontnam den Proteſtanten, en zelfs den nieuwbekeerden hunne Kinderen, om ze in het Roomſche Geloof op te voeden (§§). Men gaf de geſtrengſte bevelen tegen het

(*) Bl. 229. (†) Bl. 230 en elders. (§) Bl. 242.
(‡) Bl. 2[illegible]1. (**) Bl. 253 env. (††) Bl. 268.
(§§) Bl. 273.

het ontvluchten, en ſtelde wachten op de grenzen, om het te beletten (*). Men benam den Nieuwbekeerden de vrye beſtelling over hunne goederen (†). En dewyl ſommigen deezer op hun doodbed de hun afgedwongen afzweering herriepen, ſtrafte men dit met hunnen lichaamen eene eerlyke begraaffenis te weigeren. Doch ſchielyk vond men zich genoodzaakt, tot eenigzins zachtere ſchikkingen ten deezen opzichte over te gaan (§).

De wreede middelen, van welke men zich bediende tegen de Proteſtanten, en van welke de Schryver in het laatſte Hoofddeel nog voorbeelden opgeeft (‡), werden ondertusſchen niet algemeen goedgekeurd. De Jeſuiten, met hunne aanhangeren, waren 'er de voorſtanders van, maar de Janſenisten, van welken zich eenigen ook aan het Hof bevonden, ſpraken 'er van met zo groote betooninge van afkeuringe, als zy dorſten laaten blyken (**). Anderen, welken het onheil van Frankryk beklaagden, en zwaarhoofdig werden over den aanwas van krachten, welken de Proteſtantſche Mogendheden, met welke Koning LODEWYK kort daarna in oorlog geraakte, hierdoor kreegen, wenschten, dat men de Proteſtanten in het geruste bezit hunner godsdienstoefeninge gelaten had, of wilde herſtellen. Onder deezen behoorde de vermaarde VAUBAN, welke de edele vrymoedigheid had, van den Koning de herroeping en vernietiging voor te ſlaan van alles, wat in etlyke jaaren tot nadeel der Proteſtanten beſloten en gedaan was (††).

Hiermede eindigt dit Stukje, het geene wy geleezen hebben met aandoeningen van medelyden met de Onderdaanen van eenen willekeurigen en bygeloovigen Vorst; met dien Vorst zelven, welke, ſchoon van geene kwaade geaartheid, door de inblaazingen der geenen, welken hem omringden, en door zyne eigene verwaandheid, zich liet verleiden tot het bewerken der rampzaligheid van een groot gedeelte zyner beste Onderzaaten; en met eenen Schryver, wiens leezenswaardig Werk eene zo gebrekkige Vertaaling moest ten deel vallen. Over die Vertaalinge hebben wy reeds te vooren ons gevoelen gezegd. Dit tweede Stukje heeft dezelfde gebreken als het eerſte, waarvan wy veelvuldige voorbeelden konden bybrengen, indien wy niet ſchroomden onze goede Leezers te verveelen.

(*) Bl. 274. (†) Bl. 275. (§) Bl. 276.
(‡) Bl. 295. (**) Bl. 282 env. (††) Bl. 298.

Waar-

Waarschynlyke Gevolgen van den tegenwoordigen Turkschen Oorlog, en derzelver invloed op de Staaten van Europa, door den Heer DE VOLNEY. *Uit het Fransch vertaald door* J. D. P. *Te Dordrecht, by* A. Blusſé en Zoon, 1788. *In gr. 8vo.* 100 *bladz.*

De Heer DE VOLNEY, eenige korte Aanmerkingen hebbende laaten vooraf gaan, over de woede en hardnekkigheid, met welke de tegenwoordige oorlog der Turken tegen de Rusſen waarſchynelyk ſtaat gevoerd te worden, en over de kunst van door gisſingen het toekomende te voorzien, ſtelt zich twee Vraagſtukken ter beantwoordinge voor.

Het eerſte is: *Welke zullen waarſchynlyk de gevolgen zyn van de geſchillen der Rusſen met de Turken?* En hierover wordt gehandeld van bladz. 5 tot bladz. 43.

Het tweede: *Wat brengt het belang van Frankryk mede, en hoedanig moet dat Ryk zig gedraagen omtrent Turkye?* De beantwoording deezer Vraage beſlaat het overige des Werks.

In het eerſte gedeelte, vinden wy eene vergelyking van den wederzydſchen toeſtand der Turken en der Rusſen, van beider Geldmiddelen, Legermagt, Krygskunde enz. De Schryver beſluit uit de verbastering der Turken, vooral van derzelver Sultans, welke hunnen tyd niet, zo als hunne krygshaftige voorzaaten, in het midden der Legers, maar in de weelde en ledigheid van het Serrail doorbrengen; uit den deerniswaardigen ſtaat der uitgemergelde Landſchappen van het Turkſche Gebied; uit de hardnekkige aankleevinge des Volks aan zyne oude gewoonten, niettegenſtaande de zo zeer verbeterde krygskunde der Christenen; uit deszelfs trotze verachtinge van de geenen, welken het *ongeloovigen* noemt; uit de nederlaagen, welke die Natie, in den voorigen oorlog tegen de Rusſen, heeft geleden, en uit de afſtanden, welke zy toen heeft moeten doen om den vrede te verkrygen: hy beſluit uit dit alles, dat de overwinning zich gewisſelyk voor Rusland zal verklaaren; en in het vervolg des Werks geeft hy duidelyk zyne verwachting te kennen, dat de tyd naby is, waarin de Turken uit Europa ſtaan verdreven te worden (*).

Het

(*) Bladz. 52, env.

Het is niet onwaarschynelyk, dat veelen, omtrent een jaar geleden, wanneer de Heer DE VOLNEY zyn Werk begon op te stellen (*), met hem van gedachten zyn geweest, dat Rusland, vooral daar het ondersteund werd door den Duitschen Keizer, weinig moeite met de Turken zoude hebben, maar dezelven schielyk zo verre vernederen, dat zy blyde zouden zyn, indien zy op eenigzins draagelyke voorwaarden den vrede konden koopen. Reeds zedert veele jaaren heeft men, in het algemeen, de Turken beschouwd, als niet meer bestand tegen een der beide Keizerryken. Men is in die gedachten bevestigd, door het gedrag der eerstgemelden in den jongsten oorlog; en die gedachten zyn nog nader bekrachtigd door de berichten, welke de Gedenkschriften van den Baron DE TOTT, en andere Schryvers, ons, raakende het Turksche Ryk, hebben gegeven. Onze Schryver behoeft zich, derhalven, der te leurstellinge niet te schaamen, welke hy gemeen heeft met zo veele anderen. De onvertzaagdheid, en het beleid, welke de Turksche Bevelhebbers en Gemeenen in deezen veldtocht hebben doen blyken, overtreft aller verwachting, en waarschynelyk allermeest die van de Mogendheden, welke zo gereed geweest zyn met de wapens tegen hen op te vatten. Daarenboven gebruikt de Heer DE VOLNEY de voorzichtigheid, van niet te willen „ verzekeren, dat de val van het Turksche Ryk volstrekt onvermydelyk zy, en dat het zedelyk onmogelyk zy dien af te wenden" (†). Hy erkent, dat groote Staaten „ zelden met ongeneeslyke wonden getroffen worden: maar (zegt hy) de geneezing vordert tyd en kunde" (§). Deeze twee voorwaarden ontbreeken hier, zyns oordeels. Misschien vergeet hy een derde middel, het geen den val van een groot Volk veeltyds vertraagen, en den voortgang van deszelfs verbastering voor eenigen tyd stuiten kan, eene geweldige geestdrift, bestuurd door eenen man van moed en bekwaamheid. En dit kan hier het geval zyn, zelfs al staat men alles toe, wat onze Schryver, en anderen voor hem, tot nadeel der Turken gezegd hebben (‡). Maar in het algemeen mag men aanmer-

(*) Zie de Aantekening op bladz. 1.

(†) Bl. 19. (§) Bl. 26.

(‡) Ondertusschen schynen de gedachten van den Heere DE VOLNEY zeer sterk tegengesproken, en denzelven de bevoegdheid, om over dit onderwerp te oordeelen, met veel kracht van redenen

merken, dat de schryftrant van den Heere DE VOLNEY wat heel beslissende is.

Van de tweede Vraag, welke zich de Schryver ter beantwoordinge voorstelt, zullen wy alleenlyk zeggen, dat, naar zyne gedachten, Frankryks handel eerder voordeel zoude trekken, dan nadeel lyden, by het overgaan der Turksche bezittingen in Europa in de handen der Oostenrykers en Russen. Hy spreekt hier veel van de trotsheid, waar mede de Europeaanen, zelfs Gezanten van groote Mogendheden, in Turkye behandeld worden, van de belemmeringen, welke de Koophandel aldaar ondergaat, door de wyze, waar op hy gedreven wordt, en van veele andere redenen, tot welker onderzoek wy ons niet zullen inlaaten. Wy erkennen, dat wy geene genoegzaame kundigheid van deeze zaaken hebben, om over een onderwerp van dat gewigt met grond te kunnen oordeelen. Of de Heer DE VOLNEY 'er toe in staat zy, willen wy niet bepaalen. Maar ééne aanmerking kunnen wy niet nalaaten nog te melden, dat wy gaarne wat meer bewys en wat minder beslissende uitspraak gezien hadden, dan de Schryver bezigt ten opzichte van groote Staatsmannen, den Hertog DE CHOISEUL, en den Graaf DE VERGENNES (*). ——— Ook is hy wel eens in de war met zyne tydrekeninge: ten minsten, indien het waar is, dat de Vizier KIOUPERLI, welken hy in het jaar 1683 Weenen doet belegeren (†), reeds in 1661 gestorven was, gelyk anderen verzekeren; doch het geene wy tegenswoordig niet kunnen nagaan.

Over het geheel is het Werkje in eenen leevendigen en aangenaamen trant geschreeven; maar de Schryver had wel wat meer tyd tot onderzoek mogen neemen, en met meer bezadigdheid alles overweegen.

nen betwist te worden, in een Werk van den Heere DE PEYSSONEL, waarvan wy een bericht in een Fransch Tydschrift (*l'Esprit des Journaux*) gelezen hebben, en waarvan wy ook onzen Leezeren hoopen verslag te doen, indien het in het Nederduitsch te voorschyn komt.

(*) Bl. 13 env. (†) Bl. 51.

De

De Beroerten in de Vereenigde Nederlanden, van den jaare 1300 *tot op den tegenwoordigen tyd, geschetst ter waarschuwinge van derzelver tegenwoordige Burgers en Leden van Regeering: het VII, VIII en IX Deel. Te Amsterdam, by* P. Conradi, *en te Harlingen, by* V. van der Plaats, 1788. *In gr. octavo.*

In agtervolginge van het verhaal, waar mede het zesde Deel van dit Werk, (van welks aanleg en bedoelde wy onlangs verslag gegeeven hebben (*),) ten einde liep, behelst het zevende Deel een kort berigt van het voorgevallene te Vlaardinge, Hellevoetsluis, Zutfen, Arnhem, Thiel, Leerdam en Middelburg, verder eene uitvoeriger beschryving van het gebeurde, by de verhinderde reize van Haare Koninglyke Hoogheid, Mevrouwe de Gemaalinne van Nederlands Erfstadhouder; met de daarop gevolgde onderhandeling, tusschen Zyne Pruisfische Majesteit en Hunne Ed. Gr. Mog. deswegens. En voorts eene onderscheiden melding van 't merkwaardigste dat Wyk by Duurstede te beurte viel, zins het in den jaare 1783 deel nam in de geschillen, wegens de uitgebreidheid van het gezag van den Heere Prinse Erf-Stadhouder, en 't geen daaraan wyders verknogt was, tot op den 6 July 1787, toen, met het intrekken van Krygsvolk, alles weder op den voorigen voet gebragt wierd. De twee overige Deelen, of het achtste en negende, zyn geschikt ter ontvouwinge der Utrechtsche Geschiedenisse, met betrekkinge tot de Staats- en Stadsverschillen, geduurende de jaaren 1783 – 1787; tot dat men, den 15 September des laatstgenoemden jaars besloot de Stad, gewillig en zonder tegenstand, aan de tegen dezelve aanrukkende krygsmagt over te geeven. Het gevolg hier van was, dat ze 'er den naastkomenden dag in trok; waarop alles, op eene dergelyke wyze als te Wyk, ook te Utrecht, weder op den ouden voet hersteld werd. —— De Opsteller van dit Geschrift gedraagt zig, overeenkomstig met het bedoelde van zynen arbeid, alleenlyk als Historieschryver, zonder zig in Staatkundige bedenkingen over het voorgevallene uit te laaten; en hy heeft dit, in 't geheele beloop, zo wel in 't oog gehouden, dat zyn verhaal, een genoegzaam volledig verslag van het gebeurde behelzende, met regt

(*) Zie boven, *bl.* 350.

regt onpartydig genoemd moge worden. Het gewigt hier van by uitstek bezeffende, toen hy de Utrechtsche Geschiedenisse stond te boeken, vond hy het daarom geraaden, den Leezer zyn bedoelde nogmaals uitdrukkelyk te verklaaren. „ Ik herhaale, (zegt hy,) myne meer gedaa„ne betuiging, dit ik in 't geheel geen oogmerk hebbe, „ om, onder de thans heerschende beschreienswaardige „ verdeeldheid, de eene of andere Party in de hand te „ werken; maar alleen om in eenen bondel te verzame„len de hier en daar verspreide berigten wegens Utrecht: „ deels, om voor tydgenooten en naakomelingen te schet„zen eene reeks van gebeurtenissen, om derzelver by„zonderheid, wel waardig, naauwkeurig geweeten en „ in 't geheugen bewaard te worden; deels, om, volgens „ het opschrift myner Verzamelinge, naar myn vermogen, „ iets toe te brengen, 't welk kan dienen ter waarschu„winge der thans leevende Burgers en Leden van Re„geering."

Eenige Berichten omtrent Grootbrittannien en Ierland. *'s Gravenhage, by* J. van Kleef, 1787. *Behalven de Voorreden en Inhoud, 460 bladz. in gr. 8vo.*

Wy behooren niet tot den Vriendenkring onzes Landgenoots, die ons deeze *Berigten*, *Engeland*, *Schotland* en *Ierland* betreffende, heeft medegedeeld; zyn Naam, dien hy in deezen niet verbergt, is voor ons eene verborgenheid; dan, heeft hy, zo in zyne Voorreden, als in zyn Opdragt, ons eenig licht gegeeven, wegens den Oorsprong en Aanleg zyns Werks. 't Een en ander mogen wy onzen Leezeren niet onthouden; en zal ten grond van verdere Aanpryzing strekken: als uitwyzende dat hy niet geteld moet worden onder de Reizigers, die in geslooten Postchaizen hun weg vervolgen, en eenige Anecdoten opgeeven, die zy opgezameld hebben op de Postpleisterplaatzen, eenige Verhaalen van hunne Bankiers ontvangen, of uit den mond van nog ongeschikter Persoonen gehoord; welke zy dan willen uitventen voor egte Berigten van een Land, van de Zeden der Inwoonderen, van de Staats- en Godsdienstgesteltenissen, en verdere byzonderheden, tot de door hun zo vlugtig bereisde Gewesten behoorende; noch ook tot de groote Bende van Uitschryveren.

Twee herhaalde keeren heeft de *Berigtschryver* het *Engelsche* Ryk bezogt, eens in den jaare 1774, wanneer hy dit Ryk byna geheel doorkruiste, en daarenboven nog een korten uitstap

na *Schotland* deedt, en eens in het jaar 1786, toen hy zich weinig minder dan het gansche Eiland van *Grootbrittannien*, en een stuk van *Ierland*, het Noordlykste gedeelte naamlyk, liet omzwerven, telkens iets meer dan zes maanden aan die Reize besteedende.

Op geene van beide dier Reizen, een der welken hy met zyne geliefde Reisgenoote, aan welke hy deeze Bladeren toewydt, hadt afgelegd, aan wier oordeel en doorzigt hy bekent veele der Opmerkingen, in deeze Berigten ingeweeven, verschuldigd te zyn, —— op geen van beide hadt hy naagelaaten, het geen hy zag en opmerkte, voor zich zelven aan te tekenen; doch, zo als hy plegtig betuigt, met niet het flauwste oogmerk, om die Aantekeningen aan ieders oordeel door den Druk te onderwerpen, en dus ook zonder die nauwkeurigheid 'er by in agt te neemen, waar van hy zich anderzins het verzuim nimmer zou vergeeven hebben. —— Eerst naa zyne terugkomst van den Tweeden Tocht stelde zich het oogmerk deezer Verhandelinge voor zynen geest, en hy vroeg zich zelven af, of hy de bewustheid van nuttig te kunnen worden aan eene ydelheid moest opofferen; of hy ziens- en weetenswaardige in de Drie Koningryken, door hem verzameld, daarom alleen te rug moest houden, om dat hy het niet zo volledig als hy wenschte, en zo oordeelkundig als hy het misschien in anderen eischen zou, kon mede deelen: of hy, om dat het hem onmogelyk was alles te zeggen, ook alles verzwygen moest. —— De weegschaal sloeg, naa eenige aarzeling, naa de zyde der Drukpers over. Dit deedt zy zelfs met te sterker helling, toen hy bedagt, dat de meeste Schryvers, die *Grootbrittannien* tot het voorwerp hunner onderzoekinge gekoozen hebben, zich of slegts tot de Staatsgesteldheid van het Ryk en de Zeden der Natie bepaalen, of ten minsten. indien zy al, van 't geen Vreemdelingen gewoon zyn te bezigtigen, spreeken, hun verhaal niet verder dan *Londen* en deszelfs omtrek, en, zo het veel is, tot *Oxfort*, uitstrekken, daar eene dubbele reize door dit Eiland hem in staat gesteld heeft, om byna van Graafschap tot Graafschap de merkwaardigheden, die ieder derzelver bevat, zynen Leezeren aan te bieden.

Zo veel hem mogelyk was verklaart hy de herhaalingen vermyd te hebben van dat alles, waar van hy, zonder een kundig Publiek te verongelyken, niet veronderstellen mogt dat iemand onweetend ware, en zich hoofdzaaklyk met dat geen bezig gehouden, 't geen men meer onmiddelyk, door een verblyf in het Koningryk zelve, ervaart. Boeken van anderen heeft hy onder het opstellen byna niet ingezien, de weinigen, die hy van tyd tot tyd, moest aanhaalen, uitgezonderd; en heeft hy, door dezelfde vrees van noodlooze herhaalingen gedreeven, uit

gee-

geene andere bron dan die zyner eigene Aantekeningen willen scheppen.

Ten opzigte van *Engeland* meende de Schryver, en op goeden grond, dat men het aangenaamer en belangryker zou vinden, alles, naar de orde der Stoffen, byeen getrokken te zien, dan, indien hy zich, volgens den gewoonen trant, door zyne Leezeren van plaats tot plaats hadt doen vergezellen: terwyl egter een opzettelyk Register het verspreide wederom byeen verzamelt, en met een opslag vertoont, wat hy van elke Provincie, en elke Stad, in verschillende gedeelten van zyn Werk, heeft aangetekend. —— Wat *Schotland* en *Ierland* betreft; omtrent die Ryken heeft hy eenen anderen weg moeten inslaan, schoon hy de *Berichtgeever* blyve, en zich aan die taak zo vast houde, dat geene alledaagsch voorkomende Reisontmoetingen, met welke men over 't algemeen niets te maaken heeft, den draad des Berigts afbreeken.

Wat *Engeland* betreft, wordt alles in *drie Hoofddeelen* begreepen. Het eerste *Het Land*; waar onder men een allerkeurigst berigt aantreft van de Landsgesteltenisse, zo uit- als inwendig; de Vrugtbaarheid van den bodem, de Steenkoolen, de Zoutmynen, de Mineraale wateren, de Buitenplaatzen in 't algemeen, en byzonder uitmuntende in grooten getale, breedvoerig, juist en tekenagtig beschreeven; als mede de Kabinetten der Natuurlyke Geschiedenis. —— Het tweede, *De Inwoonders* betyteld, is zeer uitvoerig, al het weetenswaardige en door hem waargenomen opgeevende, van de Leevenswyze, de Vermaaken, de Uitspanningen, de Hospitaalen, de Godsdienst, de Weetenschappen, de Maatschappyen, de Bibliotheeken, de Kunsten, met de Merkwaardigheden, die zy opleveren, in Schilderyen, Oudheden, Standbeelden, en Gebouwen, alles met het oog eens Kenners beziende, en op eene bevallige wyze beschreeven. — Het derde *Het Staatsbestuur* ten opschrift voerende, handelt over de Regeeringsgesteltenisse niet alleen, en wat daartoe onmiddelyk betrekking heeft, als de Landmagt, de Zeemagt, en het Finantieweezen, voorgesteld op eene wyze, die geene vooringenomenheid met, of tegeningenomenheid tegen, *Engeland* dit zo zeer verschillend beoordeeld Ryk, ten grondslage heeft, maar ook ontmoeten wy hier zeer leezenswaardige Berigten van de Markten, de verbaazende uitgesproten Fabrieken, van veelerlei aart, uit welke veel leerings te haalen is; en ten Slot eene Beschryving van de voornaamste Steden des *Engelschen* Ryks.

In de meer doorloopende *Berigten*, zo van *Schotland* als van *Ierland*, wordt niets overgeslaagen van 't geen de Nieuwsgierigheid des verlangt omtrent de tegenwoordige gesteltenisse. —— Zulk een verslag moet onze Leezers begeerig doen worden van het Werk te neemen, en hunne Weetlust, die geene teleurstel-

ſtelling zal ontmoeten, te verzadigen: of hebben zy nog iets meer noodig, de volgende byzonderheden zullen ter verdere opwekkinge van die graagte kunnen dienen. Byzonder bepaalde beſchryvingen, welker voorraad ontelbaar is, daar laatende, zullen wy, uit elk Ryk, iets algemeeners opgeeven: en ons zetten tot het algemeen Verſlag van de Hoofdſtad in ieder.

„ Drie dingen," ſchryft onze Berigtgeever, „ zyn 'er die te *Londen* de verwondering van een vreemdeling ten ſterkſte na zich trekken. Het eerſte betreft de geduurig aanhoudende vergrooting deezer Stad. Zedert twaalf jaaren vond ik eene menigte nieuwe ſtraaten en pleinen, en miste daar tegen wandelingen en tuinen, die ik my met genoegen herinnerde, en die nu tot Stad zyn aangelegd: men gaat geen eene ſtraat ten einde, of men ziet eene ganſche reeks nieuwe huizen, aan 't laatſte van welke men altyd nog bezig is. Alle zyn het nette fatzoenlyke wooningen, wel niet prachtig, maar in een goeden ſmaak gebouwd, veel aan elkander gelyk, en van ééne hoogte. De ſtraaten, die 'er door gevormd worden, zyn mede recht en breed. De Voorſteden daarenboven ſtrekken zich verſcheiden mylen ver uit. Dorpen zyn zo goed als gedeeltens van *Londen* geworden: en men hoort thans van Yswinkels, Bals en Comedien, daar men, zoo zeer lang niet geleden, nog karnde en dorschte. Over 't algemeen zou ik, zonder grootſpraak, durven ſtaande houden, dat de Hoofdſtad van *Engeland*, in deeze laatſte twaalf jaaren, weinig minder dan de uitgeſtrektheid van den *Haag* heeft toegenomen. Wanneer men nu bedenkt, hoe duur aldaar de Leevensmiddelen zyn, hoe meer lasten 'er betaald worden dan elders, hoe veel kostbaarder het valt, nieuwe huizen te bouwen, dan oude te koopen; wanneer men het vergelykt met andere Steden, die insgelyks toeneemen, (gelyk de Leezer in 't beloop deezes Werks hier van veele voorbeelden aantreft,) en daar by bevindt, dat de Landbouw in het Koningryk niet minder bloeit dan weleer: zo dat de vergrooting van het hoofd niet ten koste van het overige ligchaam geſchiedt, maar met hetzelve voortgroeit, dan kan men uit deeze vergrooting ook tot den aanwasch van *Engelands* welvaart een wettig *beſluit* trekken.

„ De ysſelyke woeligheid van *Londen* is een noodzaaklyk gevolg van haare uitgeſtrekt- en volkrykheid: maar zy blyft niet te min voor vreemdelingen iets zo verwonderlyks, dat men 'er getuigen van moet geweest zyn, om 'er de gewaarwording van te kunnen bezeffen. Zekerlyk bepaalt zy zich meest tot ſommige gedeeltens der Stad, (inzonderheid tot die Straat, die paralel met de Themſe loopt, en tot eenige quartieren der *City*,) gelyk ook van den dag en van het jaar: men ziet *Londen* in dit opzigt ten gunſtigſte, wanneer men het in Mey, tusſchen twaalf en vyf uuren, doorwandelt. Behalven de Huurkoetzen, die altyd ingeſpan-

spannen achter elkander op ſtraat ſtaan, en waar van men 'er over de 1000, alle genommerd, en onder order wat zy voor elken afſtand in rekening mogen brengen, optelt; behalven deeze, zeg ik, maaken de geenen onder dezelve, die daadelyk ryden, de Equipages van Particulieren, de Postchaiſen, de Draagkoetsjes, de Fargons en Rypaarden, de lompe en zwaar belaadene Karren, met een Paard of acht 'er voor geſpannen, gevoegd by een allerontzaggelykst getal voetgangers, zulk eene verwarring, vermenging en gedruisch, dat 'er de oogen van ſchemeren, dat men zich niet verſtaan kan, en dat men ſomtyds gedrongen wordt een quartier en langer in den trein van Koetzen te blyven ſtil ſtaan, tot dat 'er ergens lucht komt, en men weder met de *file* kan voortryden. Men kan begrypen, hoe dit by elke buitengewoone gelegenheid moet toeneemen.

„ Een derde voorwerp van verwondering zyn buiten twyfel de Winkels in deeze groote Stad, waar van het alle denkbeelden overklimmend aantal, de rykheid van Goederen, de aangenaame orde, waar in alles, inzonderheid tegen een half rond, of half vierkant, na de ſtraat toe, uitſteekend Raam geplaatst is, en de dagelykſche Illuminatie derzelver 's avonds, veel met de nieuwe Lamp, eene ongemeene uitwerking doet. *Parys* verliest het in alle drie de opzichten, van Vergrooting, Volkrykheid, en het effect der Winkels, die daar ſchier alle van buiten onzichtbaar zyn, ver van *Londen*. —— Voorts behoef ik niet te herinneren, dat eene Stad, gelyk *Londen*, alles in zich vereenigt wat men tot de genoegens van het leeven, tot nut en vermaak, zou kunnen wenſchen. Men kan 'er alles leeren, alles bekomen. De geest vindt 'er dagelyks nieuw voedzel. Een Hof, vreemde Ministers, een Parlement, Gerichtshoven, Militie, Negotie, en zo goed als een Zeehaven, Collegien van Weetenſchappen en Konſten, allerlei Godsdienſten, allerlei Uitſpanning, gebrek aan werk voor niemand, die werken wil. Met één woord, alles is te *Londen* by elkaar, ſlechts de duurte der Leevensmiddelen, en de yslelyke afſtand der Wooningen, mengen onaangenaamheden in deeze genoegens. —— In die woelige Volkryke Stad is de *Police*, ten opzichte van het ſchoon houden en verlichten der Straaten, en van de ſchielyke toeſpringing in geval van brand, zelfs van de Correſpondentie omtrent Dieven en Misdaadigers, en het vatten derzelven, voortreffelyk; doch, niettegenſtaande het aantal van ſtille en bekende Wachten, heeft men het omtrent het voorkomen der misdaaden nog niet zeer ver gebragt; wat de Zeden betreft, is boven reeds afgehandeld, en 't is buiten dat gemaklyk zich voor te ſtellen, hoe ſterk in zulk een Wereldſtad de verleiding zyn moet."

Het Berigt van *Schotland* vangt de Schryver te regt in deezer voege aan. „ Ik zal een Koningryk ſchetzen, dat, ſchoon met *Engeland* door de nauwſte banden vereenigd, in tallooze opzich-

ten echter van 't zelve verschilt, dat, van die Zusterlyke Natie verongelykt en veracht, alles in 't werk stelt, om zich aan een hoon, zoo onbetaamelyk, als weinig verdiend, te ontworstelen; en dat in toeneemenden bloei het naar evenredigheid nog van zyne onderdrukkeren wint, hoe zeer ook deeze door natuur en door regeering beiden oneindig meer mogen begunstigd zyn." — De byzonderheden van *Edinburg*, *Schotlands* Hoofdstad, vermeld hebbende, luidt de algemeene Plaatsbeschryving in deezer voege.

„ *Edinburg* is eene Stad van veele Negotie, schoon zy meer dan eene myl van het Water aflegt; doch *Leith*. een dicht gebouwd en volkryk Plaatsje, aan de *Forth*, is haar Zeehaven; een breede weg, steeds afdaalende, geleidt daar heen, en deeze wordt zoo by aanhoudenheid met Huizen betimmerd, dat *Edinburg* en *Leith* welhaast alleen in naam onderscheiden zyn. Hier vindt men steeds een talryke Vloot Koopvaardyschepen. Onder 't geen in de Hoofdstad gefabriceerd wordt, munt thans voornaamlyk het Linnen, voor Tafellakens, uit. Voorts maakt de toevloed, des Winters inzonderheid, van al den *Schotschen* Adel, behalven zoo veel Amptenaaren aan de Collegien en Gerichten, benevens de Universiteit, de Stad uitneemend luisterryk, en de uitspanningen, vooral de Bals, zyn 'er als dan ook onder allerlei Standen, geduurende een paar maanden, talryk, tot uiterstens toe. In Augustus lokken de Wedloopen, die op den weg na *Leith* geschieden, wederom zeer veel Lieden in de Hoofdstad.

„ Het aantal der Studeerenden, op de Edinburgsche Universiteit, wordt tegenwoordig omtrent op 1000 geschat. Ver de meesten daar van leggen zich op de Medicynen toe, gelyk men, in dit opzicht, deeze Academie voor de eerste in de Waereld mag schatten: een roem, die wel eer aan *Leyden* toekwam! — Het Koninglyk Hospitaal heeft alle aanspraak op de oplettenheid en bewondering der Reizigers: een uitgestrekt, van buiten prachtig, van binnen ruim en zindelyk, Gebouw. Nimmer bevinden 'er zich zoo veel Kranken in als 'er in kunnen toegelaaten worden. Byna niemand wordt dit, op zyne begeerte, geweigerd. De inrichting deezer Stichting, de oplettenheid op de Zieken en Gekwetsten, van allerlei aart, verschillende Vertrekken voor verschillende soorten van Patienten, kunnen tot een modél voor andere Hospitaalen verstrekken. Alle Stads Doctoren, en alle Studenten in de Medicynen, hebben vryen toegang tot dit Gebouw, en de laatsten zwermen 'er als Byën, in een soort van Morsgewaad, des morgens door een, en oefenen zich aan de bedden der Patienten, en in het Theater, waar de Operatien geschieden, met duizendmaal meer voordeel dan zy in alle de Gehoorzaalen der kundigste Professoren saamen genomen in staat zouden zyn te raapen. Men vindt by dit Gebouw ook Baden, een Tuin voor de geenen die aan de beterhand zyn, en geheel om hoog een Toorentje, van waar men de Stad en haaren omtrek overzien kan."

Van

Van *Dublin*, *Ierlands* Hoofdstad, het plaatslyke en de voornaamste merkwaardigheden geschetst hebbende, in beide welke opzigten die Stad voor weinig Hoofdsteden in ons Waerelddeel behoeft te wyken, zegt hy, „ verliest oneindig, wanneer men het van de zyde der Inwoonderen beschouwt, die op 2,50000 Zielen geschat worden. Ik durf het byna niet onderneemen de slordigheid, de vuilheid; en de armoede, van de geringsten onder dezelven, te beschryven; om dat ik beducht ben, dat men zal weigeren my geloof te geeven. Want, om niet te spreeken van het grootste gedeelte der Vrouwen en Kinderen, en zelfs van niet weinig Mans, die barvoets loopen; wie zal zich kunnen voorstellen, onder het bestuur van een Britsch Ministerie, en in de eerste Stad, na *Londen*, van des Konings Bezittingen, ten minsten twee derde der Inwoonders als bedelaars te zien gekleed gaan met Rokken, die, doorboord gelyk een zeef, gaten van allerlei grootte vertoonen, slechts van elkander afgezonderd door lappen van allerlei kleur, Rokken, aan welke niets meer bewondering verdient dan de kunst des draagers, van ze aan en uit te trekken, zonder dat ze in stukken op den bodem vallen, indien de moeilykheid hier van hen al niet dwingt, van ze tot zyn nacht- zo wel als tot zyn daggewaad te bezigen? Wie zal zich kunnen verbeelden, (want de decentie verbiedt my op de onderkleederen, aan de bovenkleederen volkomen gelyk, eenige aanmerkingen te maaken,) dat zulk een dracht in meerdere of mindere trap van ellende zich bepaalt tot de heffe des volks, van beide Sexen, maar zelfs tot lieden is uitgestrekt; die zich zeer gebelgd zouden rekenen daar onder geteld te worden, tot Burgers en Burgeressen der Stad; tot Dienstboden; in zo verre zy geen levery draagen, zelfs in de huizen van Lords; tot persoonen, dien men den naam van *Gentelman* en *Gentelwoman* niet weigert; met één woord; dat voor een ieder, die niet volstrekt de kleeding van een Heer of een Dame heeft aangenomen, een heele Rok en een heele Japon, ten minsten door de week, iets buitengewoons is. Ik kan niet genoeg herhaalen dat dit letterlyk moet opgevat worden, en dat ik niet by vergrooting spreeke. Fatsoendelyke Lieden, die nooit of weinig buiten hun Vaderland zich hebben opgehouden, zyn met dit jammerlyk gezicht zo gemeenzaam geworden, dat de verwondering eens Vreemdelings over iets, waar van geen ééne Landstreek, noch geen ééne Stad, de wederga aanbiedt, hun zelven tot verwondering strekt. Indien men nu bedenkt, welke middelen van bestaan een plaats, gelyk *Dublin*, daar een uitgebreide Handel gevoerd wordt, daar, behalven de Linnenfabrieken, nog Zyden, halve Zyden, en Katoenen Stoffen, vervaardigd worden, benevens Glas, en andere Manufactuuren; daar, gelyk te *Londen*, een Hof, een Parlement, allerlei Collegien, Militie, en nog daarenboven een Universiteit, zich vereenigen; daar

al de Adel en de Rykdommen van het Koningryk een gedeelte van het jaar residentie houdt; indien men bedenkt, welke middelen van bestaan een zulke Hoofdstad aanbiedt, dan kan men ligt bezeffen, dat de bronnen, uit welken deeze haveloosheid of luiheid zyn moeten, die liever alles verkiest door te staan, dan te werken, of eene aangebooren en door opvoeding versterkte onverschilligheid omtrent iets onbetaamelyks, dat men met alle zyne Stadgenooten gemeen heeft, of dartelheid en ongebondenheid, die de dagelyksche verdiensten liever aan vermaaken besteeden wil, dan aan de noodwendigheden van het leeven. Alle de drie redenen vereenigen zich buiten twyfel; om het verschynzel, waar van ik spreek, te bewerken. Sterker contrast is het niet mogelyk zich te verbeelden, dan wanneer men in dit opzicht de *Ieren* met de Inwoonders, en vooral met de Inwoonderessen, van *Duitschland* en *Vrankryk*, vergelykt, die voor een fraai gewaad, al was het alleen het bovenste, hunnen laatsten penning zouden veil hebben, en die zich liever, dan dit te missen, den hardsten arbeid getroosten, en den nypendsten honger verdraagen zouden. Men kan ligtelyk bezeffen, dat de onordentelykheid, die in één stuk te *Dublin* zulk eene hoogte bereikt heeft, zich by dat ééne niet bepaalt, en eene morssigheid, die in alles zichtbaar is, te weeg brengt, waar toe ongelukkig nog die nevel van stof, in welke de Stad by droog weder schier altyd als begraaven ligt, hoe zeer dit door gietkarren zou kunnen geholpen worden, medewerkt. Tegen deezen droevigen toestand van 't gemeen, steekt de pracht der Grooten op eene onbegrypelyke wyze af; niet zo zeer in de Kleeding: want deeze is 'er volkomen *Engelsch*, als in de maaltyden en onthaalen, in welke de menigte, de uitgezogtheid en toebereiding der Spyzen, het van *Londen* wint: waar toe evenwel de goedkoopheid der Leevensmiddelen het haare toebrengt. —— Aan goede Architecten en Beeldhouwers schynt het hier niet te ontbreeken; doch in het stuk der Weetenschappen en in den overvloed van Lieden, die zich door uitmuntende Werken beroemd gemaakt hebben, moet *Dublin*, niettegenstaande haare Universiteit, ver achter *Londen* en *Edinburg* te rug staan; ook treft men 'er in de Boekwinkels eene armoede van Schryvers over de Stad en het Koningryk aan, die onbegrypelyk is."

Taal-

Taal- en Dichtlievende Oefeningen van het Genootschap, ten Spreuke voerende: Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *En Prysvaerzen. Met Octroi van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staaten van Holland en Westfriesland. VI Deels 1ste Stuk. Te Amsterdam, by* H. Keyzer, 1788. *In gr. octavo* 124 *bladz.*

In dit Stuk deelt het Leydsch Genootschap eenige schoone en wel uitgewerkte Verfen mede; en onder die de uitmuntende Prys-Verfen op twee, in de Geschiedenis alöm beroemde, Helden, namenlyk, op den Hollandschen Admiraal M. A. DE RUITER, en op GEORGE WASHINGTON, Generaal der Americaanen. De twee eerste Verfen, welken den lof van den Nederlandschen Zeeheld bevatten, zyn van den Heere Mr. *R. Feith*, aan welken de uitgeloofde Gouden en Zilveren Medaillen, den 11den van Bloeymaand 1785, waren toegewezen. doch die voor dezelve, op eene edelmoedige wyze, bedankt heeft. Het Genootschap echter, niet minder edelmoedig willende handelen, heeft door deszelfs Voorzitter, *J. de Kruyff*, in eene buitengewoone groote Vergadering, (6 December 1786.) uit naam der Bestuurderen, den Heere *Feith* plechtig doen overhandigen een Getuigschrift op Pergament, waar by authenticq verklaard werd: „ Dat gemelde Heer Mr. *Rhynvis Feith* in de Jaarlyksche Vergadering van den 11den van Bloeimaand, des jaars 1785, op „ het eerst geplaatste Stuk, de gewoone Gouden Eerepenning, „ en op het tweede Stuk, de gewoone Zilveren Eerepenning, „ is toegewezen; maar dat zyn Ed van deeze beide hem toegekende Medailjes edelmoediglyk heeft afstand gedaan." Aan dit Getuigschrift was, met witte en roode zyden linten, hangende een afdruk des Stempels van den gewoonen Eerepenning, in rooden wassche, geplaatst in een Zilveren Doos, waarop gegraveerd de Beeldtenis van den Admiraal DE RUITER, en het omschrift: *met deezen vereeuwigd.* Zynde de Dichterlyke Aanspraak van den Heer *de Kruyff*, agter gemelde Verfen van den Heere *Feith*, mede in deezen bundel te vinden.

De twee daarop volgende Verfen vertoonen den Veldheer WASHINGTON in een bevallig en blinkend licht. Aan het eerst geplaatste, zynde van den Heer *D. Erkelens*, is, den 6den van Wintermaand 1786, den Gouden Medaille toegewezen; nadien het tweede geplaatste, zynde van den Heere *G. Brender à Brandis*, eenige dagen te laat ingekomen, volgens de Wetten met de overige Stukken, naar den uitgeloofden Eerprys niet heeft kunnen mededingen; maar om deszelfs verdienste de uitgave dubbelwaardig gekeurd is. Deze aankondiging, in het korte *Voorbericht* voorkomende, rechtvaardigt het Genootschap volkomen; zelfs wanneer men bevondt, dat het onbekroonde Vers treffender ware dan het bekroonde; zo als het zeker meer ken-

 mer-

merkende, en op WASHINGTON *alleen* doelende, is. Agter deze Pryeversen volgen eenige weinige *Mengeldichten*, onder welken die *aan den Wellust*, van J. K., als ook de volgende *Ode aan God, by een Onweder*, door G. J. L., met reden de eerste plaats bekleeden.

Verbazing treft myn ziel, ô eeuwige Ongemeeten!
't Is alles duisternis —— 'k zie niets dan enkel nacht,
De slaaf in 't stof geknield —— de Vorst ten throon gezeten,
't Beeft alles voor uw macht. ——

Uw macht, geduchte God! —— Ja! waar uw donders spreeken,
Uw bliksems heel het zwerk in slingrend vuur doen slaan,
Zou daar de sterveling niet voor die macht verbleeken,
Niet aan het sidderen slaan. ——

Dit uur, ontzaglyk God! kan ons uw arm verpletten,
Reeds voert een wervelwind de zwangre wolken aan,
De bliksem schiet door 't ruim —— 'k hoor hagelsteenen klettren,
De donders raatlend slaan.

Eén wenk, één enklen wenk —— de bliksem schiet ons neder,
De donder bonst hem na —— en wy, wy zyn tot asch ——
De storm huilt luid —— en de aard keert tot den bajert weder ——
Waar in zy eertyds was. ——

ô Bron! onpeilbre bron van millioenen levens! ——
Zoo eindloos in de kalmte als 't loeijen van den storm ——
Gy wenkt —— de hel stort neêr, en de eigen oogwenk tevens
Schenkt leven aan den worm. ——

Een straal ontschiet uw oog —— aan d'afgrond vast geklonken,
Beeft Satan voor dien straal, vervloekt uw majesteit ——
Maar de englen zien dat licht, en in dien gloed verzonken,
Zyn ze enkel zaligheid. ——

ô Bron! onpeilbre bron van almacht en van orde,
God! God in elken straal die van uw aanschyn schiet.
God! —— God in elk gewrogt, 't geen is, of nog zal worden,
't Verstand begrypt u niet.

Tt dan te rug, myn Geest! zoudt gy ook de Almacht meeten,
Gy, nog aan 't stof geboeid —— 't oneindig Al verstaan!
Zou myn beperkt vernuft U, d'Onafmeetbren meeten ——
U peillooze Oceaan! ——

Neen zwakke menschheid zink, verzink voor al die stralen,
Toef, toef op de eeuwigheid. —— ruk aan, ô blyde dood!
Dan zal 't verheerlykt stof dien glorietoon herhalen:
God is oneindig groot! ——

Het

Het Genootschap deszelfs voorraad van *Mengeldichten*, door de uitgave van het voorgaande Vde Deel, en dit VIde Deels Eerste Stuk, merkelyk besnoeid vindende; schynt voor eerst niet voorneemens een Tweede Stuk van dit Deel te laaten volgen. Doch, wy wenschen, tot bevordering der Kunste, het een gelukkiger Oogst van nieuwe Lettervruchten toe, dan het zich zelven, uit den aart der tyden, schynt te durven voorspellen.

Haarlems Schilderlof; by gelegenheid van de uitdeeling der Eerepryzen in de Teken-Academie binnen Haarlem, uitgesproken in het Princenhof, op den 23 July 1788, door A. LOOSJES P. Z., *Honorair Lid der Academie. Te Haarlem, by* A. Loosjes, 1788. *In groot 8vo. 40 bladz.*

Daar de Dicht- en Schilderkunsten Zusters zyn, behoeft men zich niet te verwonderen, dat zommige Dichters den lof der Schilderkunste, op de Teken Academien der voornaamste plaatsen in ons Vaderland, nu en dan doen hooren. De yverige *Loosjes*, zyne Teken- en Schilderlievende Stadgenooten mede een spoorslag ter aanmoediging willende geeven, schetst in dit Dichtstuk, na een gepaste Aanspraak aan de Vergadering, eerst de gunstige en bekoorlyke ligging van *Haarlem*, als zeer geschikt zynde, om bekwaame Geniën uitmuntende Tafereelen aan te bieden. Zyne Zangster zelf schildert hier voortreffelyk.

Laat ik uwe aandacht vergezellen,
Haar leiden buiten Haarlems vest:
Ziet daar der Schepen zeilen zwellen,
Door goede winden voortgeprest;
Of scherplaveerend, kort van gangen;
Ziet ook de zeilen flodd'rend hangen,
Daar naauw een koeltje piept door 't riet;
Terwyl de stille en sombre Maanschyn,
Met een verteed'rend, vriendlyk aanschyn,
Zich spiegelt in den Spaarnenvliet.

Wendt de oogen na de blaauwe duinen,
's Lands bolwerk, waar de zee op barnt,
Die haare schraalbewassen kruinen
Opheffen na het steil gestarnt.
Jaa die natuur, in woeste stormen,
Gestadig herschept, zoo grootsch van vormen,
Zo kunstloos schoon, dat zy de hand
Der schepping in haar werk ontdekken;
Het zandgebergt toont meestertrekken
Van 't grootst, van 't Goddelyk verstand.

Slaat van het zandgebergte de oogen
Na Haarlems groene velden, ryk
In dartel vee, of 't oog onttoogen
Door 't gaaren, winterfneeuw gelyk
In witheid, die uitheemfchen pryzen:
Of ziet de Stad met luister ryzen.
In 't midden van 't natuurlyk fchoon,
Daar fpreidt ze, door haar metzelwerken,
Haar trotsch om hoog getrokken kerken,
Als een' Vorftin haar magt ten toon.

Ziet verder 't Hout, die lustplantaadje,
Waarin natuur met kunst zich paart,
De aêloude en roemryke boschaadje,
Die de eed'le Druk-kunst heeft gebaard.
Welke oogbetoov'rende Verfchieten
Doen 't hart daar kalmte en rust genieten,
Een kalmte die Geniën fcherpt;
Wyl daar de kunstnaar, onder 't lommer,
Ontheven van het Stads-beflommer,
Zyn meesterftukken eerst ontwerpt.

Deez' ligging moet de koelfte zinnen,
Geftemd op d'allerlaagften toon,
Tot de ongewoone erkent'nis winnen
Van zigtbaar, jaa van tastbaar fchoon.
Zou 't oog, voor Schilderkunst gefchapen,
In 't midden van die fchoonheên, flaapen?
Elk Stroom — elk Duin — elk Boschgezigt
Ontfluit de heerlijkfte tooneelen;
Natuur zelv' roept uit haar' tafreelen:
„ Kunstminnaars! Schildren is hier pligt."

Van deze Tafreelfchildering gaat de Dichter tot het befchouwen der Kunst over. Beklaagt het verlies, dat de Beeldftorming, aan verfcheidene fchoone Altaarftukken, ook in *Haarlem*, bewerkt heeft: noemt de voornaamfte Meesters op, die deeze Stad, in die Kunst, heeft voortgebragt; befchryft hunnen fmaak en trant van fchilderen, als mede eenigen hunner Kunstftukken: welk een en ander dit Werkje voor den Leezer belangryk, en bevallig tevens, doet worden.

Con-

CONSTANTIA de Saint Denis, *Treurspel*, *door* J. E. DE WITTE Junior. *In 's Gravenhage by* J. v. Cleef 1787. *Behalven de Voorreden* 71 *bladz. in gr. octavo.*

Constantia, eene anderzins deugdzaame Maagd, was in haare Jeugd door een Zee-Kapitein *Valleran de Rochefort* overgehaald, om 't Vaderlyk huis te verlaaten, en zig aan hem, in 't geheim, als Egtgenoot te verbinden, onder de belofte dat hy haar plegtig zou huwen, zo dra hy zulks ongestoord kon verrigten. Maar de trouwlooze *Valleran* verzaakte haar eerlang voor eene andere, en liet *Constantia*, met haaren Zoon *Alcar*, de vrugt van dien Minnehandel, aan haar noodlot over. Zy streeft hem, met eene vleiende hoop, ter Zee na; maar lydt schipbreuk; zy is 't behoud haares leevens grootlyks verschuldigd aan een Zeeofficier *La Brie*; en bevindt zig, benevens haaren Zoon, met hem op een onbewoond Eiland, daar ze eene voor hun gunstige verblyfplaats vinden. De voorheen reeds betoonde hulp, en de verdere aanhoudende zorg van *La Brie*, begunstigde, na verloop van vier jaaren, 's Mans aanzoek, om haar hand en hart, dermate, dat zy niet wel weigeren konde, zyne min met wedermin te beloonen; uit welke huwelyksvereeniging vervolgens *Sauvage* gebooren werd. 'Er verliepen, zedert hunne komst op dit Eiland, meer dan dertien jaaren, eer zig eenig Schip aan deszelfs kusten vertoonde; eindelyk naderde een Schip het strand; en wel dra landde de Luitenant *Vauclair* met den tweeden Luitenant *Hainplan*, en zyn Manschap, om na te spooren of men zig, daar het Schip drinkbaar water ontbrak, alhier van goed water konde voorzien. En wie waren deeze eerste en tweede Luitenants? *Hainplan* was een teder Vriend van *La Brie*, wiens dood hy beschreid had; en *Vauclair* was de Broeder van *Constantia*, die hy reeds lang, met droefheid, voor zig verlooren geagt had. Op deeze treffende ontmoeting denkt men wel dra, om met elkanderen scheep te gaan; dan, by 't noemen van des Kapiteins naam, ontdekt *Constantia* dat *Valleran*, haar Verleider en Verraader, het Scheepsbewind voert. Dit ontzet haar; en *Vauclair*, als Vriend aan hem verbonden, onkundig van zyn wanbedryf, stuift woedend op, en besluit tot het neemen van wraak; doch *Constantia* en *La Brie* wederhouden hem. *La Brie* gaat voorts met zynen Vriend *Hainplan*, vergezeld van beide de Kinderen, *Alcar* en *Sauvage*, na 't Schip; om *Valleran*, die gevaarlyk ziek, en wiens opkomst genoegzaam hoopeloos is, te spreeken. Zulks heeft ten gevolge, dat *Valleran*, hoe zwak ook, zig van boord begeeft, op eene soort van Draagbaar na de verblyfplaats van *Constantia* laat brengen, en vervolgens niet rust, voor dat zyn Scheeps-Priester, onder aller toestemming, hem met *Constantia* ge-

getrouwd, hier door zyn Egtlyke verbintenis, en te gelyk zynen Zoon *Alcar*, gewettigd heeft. *Valleran*, die onder dat alles den dood steeds meerder zag naderen, gaf ook, na 't volvoeren der plegtigheid, wel dra den geest; hebbende, in dit zyn laatste gedrag, aan allen de hem mogelyke voldoening gegeeven, en tevens de uitdrukkelykste blyken zyner boetvaardigheid tot in den dood verleend. Voorts werden de noodige schikkingen tot het vertrek gemaakt, om weder na 't Vaderland te keeren, alwaar *Constantia* haare Ouders nog leevend hoopt te ontmoeten, in de blyde verwagting dat zy haar haaren misslag zullen vergeeven; en haar, benevens haaren Egtgenoot *La Brie* en Kroost, met open armen zullen ontvangen, waar van *Vauclair* haar ten kragtigste durft verzekeren.

Deeze Geschiedenis, zynde van eigen vinding, heeft de Heer *de Witte* in den vorm van een Tooneelstuk gebragt; zy leverde hem dus eene verscheidenheid van Tooneelen, die genoegzaam allen treffend in hunne soort zyn: in welker uitvoering hy de Natuur zeer wel in agt genomen heeft; slaande tevens eene zuivere Zedeleer naauwkeurig gade. Zulks straalt byzonder door in zyne voordragt der wraakzugtige woede van *Vauclair*, daar de ongebreidelde Natuur voortholt: en in de stuiting dier woede door *Constantia*, waar in de Christelyke Zedeleer haare kragt oefent. —— By den aanvang van 't derde Bedryf komen *Constantia* en *Vauclair* voor, als hebbende reeds een vuurig en ernstig gesprek over dit onderwerp gevoerd, 't welk in dezer voege agtervolgd wordt.

VAUCLAIR.

Dit is niet mooglyk; neen, myn Zuster! staak uw reden!
Zoude ik, als hy verschynt, zyn wreede onmenschlykheden,
Zyn laag bestaan aan u, en aan ons huis betoond,
Niet wreeken? - Zoude een daad, zoo gruwelyk, zyn verschoond?
Zou zulk een monster... Zulk een schynvriend voor myne oogen
Nog op vergifnis voor zyn gruweldaaden boogen....
Constantia! Laat af! Vermoei myn geest niet weer...
Laat my uw Broeder zyn! ——

CONSTANTIA, met zachtheid.

Wees Broeder —— *Wees zelfs meer!*
Wees Christen! Hoor 't bevel, door hooger ons gegeven.
Hy is in stervens nood; woed dus niet op zyn leven.
Ik doem zyn wandaad. —— *Ik verfoei zyn snood bestaan.*
Maar in dit haglyk uur zie 'k hem met deernis aan.
Dit vergt my myne plicht. —— *Ik moet hier voor hem smeeken,*
Schoon de Eer, Natuur, en 't Bloed my noopen tot het wreeken! ——
Waan niet, dat eene min, reeds lang verfoeid, my leidt.
Waan niet, dat deeze drift hier als zyn voorspraak pleit.
Neen; 't is de Godsdienst, 't is een van zyne eerste wetten,

Die

Die my u smeeken doen, uw woede perk te zetten. ——
Herryst hy, geevt hem God zyn eersten welstand weer,
Spreek dan met hem van wraak; dit bid ik; doch niet eer.

VAUCLAIR, met vuur.

Myn Zuster! —— *Hoe!.. Uw hart pleit nog voor uw verrader?*
Wat denkbeeld!

CONSTANTIA, met nadruk.

Ja, Vauclair! —— *Myn Kind strekt hy tot Vader.*
Hy is myn evenmensch. — *Hy worstelt met de dood.* ——
Hy grenst aan de Eeuwigheid. —— *Die trekken zyn te groot,*
Te ontzettend voor myn hart. — *Ik kan de wraak niet hooren.*
Ik mag zyn jongsten snik, door geen verwyten, stooren.
Hoe zwaar zyn misdryf is; - hoe zwaar myn smaad ook schyn,
De Godheid eischt, dat wy hier Christnen moeten zyn. ——
Ik zal 't ook weezen. Wees gy 't ook, myn waarde Broeder!
Verzwaar zyn lyden niet, — noch maak zyn smart verwoeder.
Dit is myn bede. —— *En, zoo ik nog uw Zuster ben,*
Toon my dan eene ziel, daar ik Vauclair aan ken. ——

VAUCLAIR, eenige oogenblikken een diep stilzwygen behoudende, waarin hy beurteling zyne Zuster en den Hemel aanziet, met bedaardheid.

Gy zult my kennen, — *Ja, myn Waarde! laat hy nadren* --
Uw deugd — uw Godsdienst spreid de kalmte door myne adren,
'k Zal Rochefort doen zien, hoe schoon, hoe edle ziel,
Door zyn verleiding, aan den trek der eer ontviel.
Ik zal hem toonen, in het jongste uur van zyn leven,
Met hoe veel grootheid, gy zyn misdryf kunt vergeeven.

(Na een weinig stilzwygens.)

Herryst hy, ja. —— *Dan, ja, zal ik myn plicht voldoen.*
Hy wacht' zyn straf, uwe eer en myne wraak ten zoen.

Hy zwygt weder eenige oogenblikken, vat Constantia by haare hand, die hy aan zyn hart brengt, en vervolgt.

Eén Vrouw, myn Zuster! droeg ons beiden onder 't harte.
Wy hebben één belang. —— *Uw smart is myne smarte;*
Natuur gebied aan 't hart, dat in deez' boezem slaat,
Dat ik verpligt ben tot het wreeken van uw smaad.
Maar ook gebied Natuur, dat ik uw gebêen zal hooren.
Wel aan: ik wil die stem, zoo billyk, niet versmooren.
Ik zal, ik volge uw wil — *'k zal den onzaalgen zien,*
En hem als Christen, hem als mensch, myn bystand bien.
Vertrouw myn woord. Ik zal zyn uiterste oogenblikken
Door geen verwyten, door geen dreigingen verschrikken.
Uw Godsvrucht heeft getoond, hoe veel ze op ons vermag.

'k Voel

'k Voel my bewoogen. ——

CONSTANTIA met verrukking.

God! gezegend zy deez' dag!

(Hem omhelzende.)

Myn dierbre Broeder! —— *Steun in al myne ongelukken!*
Hoe zeer doet uwe taal myn teder hart verrukken!
Ik zie door u, dat deugd nog op deeze aarde leeft,
Dat deeze Godheid ons nog niet verlaaten heeft.
Geloof me; een groote Ziel zet aan heur wraakzucht paalen,
Zy kan heur laakers met stilzwygen best betaalen.
Het Opperweezen, dat zoo schoon een ziel bemint,
Draagt zorg, dat zy in hem een strengen wreeker vind.

Rommelzo van invallende Gedachten, enz. enz. onder de Spreuk: ô Quantum est in rebus inane! HORATIUS. *Te Amsterdam, by* J. Weege, 1788. *In octavo* 160 *bladz.*

De Verzamelaar van deeze Rommelzo behoort onder die soort van bespiegelaars der menschlyke bedryven, welken 'er voor zyn, „ om 's Waerelds zotheid op zyn Heracliets te beschou„ wen, dat is te zeggen, ze niet te beschreijen, maar te be„ lachen:" 't geen ook, mits men 'er eene behoorlyke maate in houde, zyne nuttigheid kan hebben; dewyl het belachen zomtyds meer invloed heeft, dan een ernstig voorstel. Naar dit bedoelde worden hier verscheiden characters ontvouwd, welken het bespotlyke der ondeugd ten toon stellen; en 't wangedrag veeler menschen quanswyze verdeedigen, maar op zodanig eene wyze, dat ze, gelyk men zegt, over 't Paard heen geholpen worden. De voornaame inhoud van twee Brieven, over de *Onzydigheid*, mogen hier ten voorbeelde strekken.

Zeker Heer begreep het aangenaame der *Onzydigheid* zeer wel, dan hy was tevens overtuigd van 't moeilyke om altoos onzydig te zyn; hy kan zulks ook niet recht overeenbrengen met 's Menschen Natuur, en den pligt van een goed Burger of braaf Man. Zyn Vriend, aan welken hy daarover geschreeven had, brengt hem, in zyn antwoord, onder 't oog, dat men de Natuur, schoon ze niet gemaklyk tot een hondsvot te maaken zy, egter, al zagtjes aan, nog wel tot het een en ander wennen kan, dat haar juist niet eigen is. Hy staaft dit zyn denkbeeld, inzonderheid, door het voorbeeld van een Engelschen Roover op de groote of 's Heeren wegen, en vervolgt daarop indeezervoege.

„ Het is dus, zo het my voorkomt, een beweeze zaak, dat men zyn natuurlyke neiging, als men 'er zich op toelegt, de

een minder de ander meer, dan nog wel wat kan verwennen, tot deeze of geene zaak, die ons, ten minste zo men denkt, het best in onze kraam te pas komt. En waarom zouden wy dan dezelve niet kunnen wennen, om ons onzydig te houden, en ons hoofd in 't geheel met een ander, of zyn zaaken, niet te breeken? Zeer wel —— ten minsten men kan zich gewennen, als of men zulks deed.

„ Maar zal men zeggen, als men iets vertrouwd, dat inderdaad zo niet is, dat is het werk niet van een rechtschaapen Mensch; men kan in dezulken in 't geheel geen vertrouwen stellen, om dat zy vertoonen, het welk zy niet zyn. ——

„ Het is waar, dat de ouwerwetsche Styfkoppen dus redeneeren, maar wy, lieden van deezen tyd, die onze Waereld kennen, zyn te veel verlicht, om ons langer aan zulk eene belachlyke en ouderwetsche mode te houden. —— Neen, neen, dan kennen zy ons niet! —— Zouden wy de beminnelyke en volschoone Julia verachten, om dat zy by den dood van haar tachtigjaarigen Echtgenoot een Uijen drie vier in haar zak gestooken heeft, om dus te beeter te kunnen weenen? —— ô Neen, dit lykt 'er niet naar! De gemaakte, ja, geforseerde traanen, welke langs de roozekoleurde wangen van deeze beroemde Schoone biggelen, maaken haar des te bekoorlyker, en zetten nog meer strikken uit, om de naar heur gunsten haakende jonge Minnaaren te verschalken, welke thans bezig zyn, om haar over het gemis van haaren afgeleefden Echtgenoot te vertroosten. ——

„ Dan mooglyk zal men zeggen: wie zegt u, dat Julia haar Echtgenoot, schoon oud en half gevoelloos, niet teder heeft lief gehad? Hoe veele vuurige kusschen hebben haare roodkoraale lippen, in zyn leeftyd, niet op zyn reeds half verstorven mond gedrukt? —— Hoe onafscheidelyk was zy altoos aan zyne zyde verknocht? En met welk een teedere liefderykheid bediende zy hem op zyn Ziekbed? —— Dit alles kan geen gemaaktheid geweest zyn, —— in 't geheel niet. —— Als Julia haaren Grysaard niet teder lief had gehad, dan zou zy zulks niet gedaan hebben, zal en moet men, in den eersten opslag, zeggen! —— Maar als men dus redenkavelt, dan bedenkt men niet, dat de gryze Echtgenoot van Julia haar, uit den Burgerstaat, tot een Dame van den eersten rang verheeven heeft; dat zy dien ouden minzieken, jaloerschen Gryzaart dus streelen moest, om in 't bezit van alle zyne schatten te kunnen blyven, en zy, na zynen dood, bedroefd moest schynen, om haare gevoelige ziel en tederhartigheid te toonen; de welvoeglykheid, de ordinaire slenter, de mode van deezen tyd, vorderde zulks. ——

„ De zo sterk op haare eigen Schoonheid verzotte doch echter minzieke Julia, was immers niet geschikt, om met de drooge lief-

liefkoozingen en rekkerige omhelzingen van eenen ouden ſtrompelvoetenden ſuffert te vreden, ja 'er hoogmoedig op te zyn. —— Neen gantsch niet! —— de omhelzingen van den jeugdigen Leander gevielen haar veel beeter; deeze ontving zy gantsch niet zonder aandoening. —— Maar, helaas! Leander miste dat geen, het welk alleen in ſtaat was, om haare begeerte tot grootheid te voldoen, en hierom moest hy voor den gryzen Aristus, die geen andere bekoorlykheden of verdienſten, dan zyne klinkende Munt en verdere Schatten, had, den Vlag ſtryken. —— Een ſchielyke dood van deezen ouden Rykaart zal my wel haast van hem verlosſen, terwyl ik my van het bezit zyner Schatten verzekeren zal, dacht zy, toen Aristus, al ſtamelende, op eene zeer drooge wyze, om haare hand vroeg. —— Leander was raadeloos, toen hy hoorde, dat zy gerezolveerd was, om den ouden Haasjaager gehoor te geeven, en nog raadeloozer, toen zy beſlooten had, om aan dien reeds halfzuffenden Zuzanna-beſpieder haare hand, tot een onderpand des Huwelyks, te geeven. Zy zelve was met Leander, haaren getrouwen Minnaar, bewogen; haare ziel werd als een masteloos Schip, dat aan de woede der golven overgelaaten is, geſlingerd, toen zy hem zyn afſcheid zou geeven; dan zy bezat te veel Staatkunde, om niet te zien, dat zy met Leander ſlegts een burgerlyk leeven kon houden, terwyl zy met Aristus eene Vorſtinne kon worden. Leander moest dus, hoe teder hy haar minde, van haar afzien, terwyl een oude Venusjanker met deezen buit ging ſtryken.

„ Dan, dit alles maakt Julia niet minder bekoorlyk, niet minder agtingswaardig. —— ô Neen —— heur waarde klimt hier door, wyl zy in alle deeze omſtandigheden getoond heeft, verſtand en Waereldkennis te hebben, —— dat zy in ſtaat is, haare driften te beſtryden, en, is het nood, alles kan opofferen, wat haar dierbaar is, wanneer zy daardoor haare grootheid, waarop men thans het meeste let, kan bevorderen.

„ Men ziet dus hier uit, hoe voordeelig het is, voor hen, die met de groote Waereld meede willen, om hunne natuurlyke neiging zodanig te leiden, als het, naar de tydsomſtandigheden, in hunne kraam te pas komt: ja, men ziet hier uit, hoe volſtrekt noodzaaklyk dit zy, voor hen die hun fortuin willen bevorderen, ja, by de groote Waereld, in aanzien willen zyn.

„ Ik vermeen dus aangetoond te hebben, myn Heer! dat 'er veel gelegenheid is, om zyne natuurlyke gemoedsneiging te buigen, naar alle voorkomende voorvallen en gelegenheden: waarom ik dan verwacht, dat gy my ook wel zult willen toeſtemmen, dat 'er gelegenheid is, om dezelve zodanig te buigen, dat men geheel onzydig, onpartydig, ja geheel neutraal, zyn kan. —— En deeze gaave brengt, zelfs in de allerhachlykſte omſtandigheden, het meeste voordeel, in deeze verlichte Waereld, aan."

Uit-

Uitgeleezen Fabels, Vertelsels en Merkwaardigheden uit de natuurlyke Geschiedenis in de Latynsche Taal, ten dienste der eerstbeginnende Jeugd voorgesteld, door FREDERIK GEDIKE, *Bestierder van het Gymnasium te Berlin. Naar de vierde uitgave gevolgd. Te Amsterdam, by* P. den Hengst, 1788. *In 8vo.* 210 *bladz.*

Een Latynsch Schoolboekje voor de Jeugd, met een Nederduitschen Tytel, is iets zonderlings, en niet minder vreemd is het, dat men, in 't Werkje zelve, de hoofden der Latynsche Fabelen enz. insgelyks in 't Nederduitsch gesteld heeft. Dan vermoedelyk heeft men hierin de Hoogduitsche uitgave gevolgd, en de Heer *Gedike* zal zyne rede voor deeze verkiezing gehad hebben, veelligt betrekkelyk tot de Berlynsche School, in welke dit Stukje over 't geheel, zo wy vertrouwen willen, zyn byzonder nut kan hebben. Het behelst eene welingerigte verzameling van voorstellen van verscheidenerleien aart, in 't Latyn opgegeeven; die geschikt zyn, in de eerste plaatze, om ze door de Jeugd in derzelver moedertaale te vertolken; en voorts om aan dezelve eene nuttige onderrigting van veele, zo zedelyke als natuurlyke en verdichtzelkundige, byzonderheden te verleenen, waarvan zy een aangenaam leergebruik kunnen maaken, en waarvan zig de Onderwyzers, in de leeroefeningen der Jeugd, mede met vrugt kunnen bedienen. Tot het laatere bedoelde kan dit Stukje ook hier te Lande weezenlyk dienstig zyn; maar met opzigt tot het eerste, het eigenlyk gezegde Schoolgebruik, kunnen wy, zo verre onze kundigheden van het Latynsche Schoolweezen onder ons gaan, tot nog niet zien, dat het een daadlyk voordeel, boven de gewoone onderwyzing der eerste Jeugd, in onze Latynsche Schoolen, aan de hand geeft. Voor een huislyk onderwys, of eene byzondere oefening der Jeugd aan huis, buiten het gewoone Schoolwerk, zou het, naar 't ons voorkomt, van meer nuttigheid mogen zyn; vooral onder het opzigt van iemand, die de bekwaamheid had, om de opmerkzaamheid der Jeugd te vestigen, en haar te leeren nadenken.

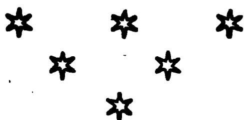
Beknopt verhaal van den geweldigen Opstand, ontstaan en gelukkig gedempt aan boord van het particulier O. I. Comp. Schip de Jonge Frank, *in den jaare* 1786 *naar de Indiën gestevend. Uitgegeeven door den Kapitein* JACOB VEER. *Te Dordrecht, by* P. van Braam, 1788. *In quarto* 36 *bladz.*

Een berigt van den aanvang en voortgang van een complot, inzonderheid door Luxemburger Militairen gesmeed, om het Schip af te loopen, en die tegenstand booden om te brengen; met oog-

oogmerk, om, zig van alles meester gemaakt hebbende, het Schip en alles, ter best gelegener plaatze, te verkoopen: welke zamenzweering egter nog by tyds, hoewel laat, ontdekt, gelukkig verydeld is geworden. Buiten het voldoen der nieuwsgierigheid in 't algemeen, kunnen verhaalen van die natuur, gelyk de Kapitein niet ten onregte aanmerkt, hunne byzondere nuttigheid hebben, voor Scheepsbevelhebbers, als dien dit verhaal op nieuw ten bewyze kan ſtrekken, „ hoe men, met kloekmoedigheid, door op zijn tijd cordaat toe te tasten, en, daar „ de nood zulks vordert, prompte en geſtrenge juſtitie te oeffenen, ſomtijds het dreigendſte gevaar konne te boven koomen."

Aangenaame Avondvertellingen voor Kinderen. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage, by J. du Mee en Zoon, 1788. *In octavo 152 bladz.*

Naar luid van het Voorbericht des Schryvers, behelst dit Stukje Vertellingen, die hem in de dagen zyner jeugd, om hem op eene leerzaame wyze te vermaaken, gedaan zyn; die hy zig herinnert, en ter Drukperſe overgeeft, om de klagten der Moeders voor te komen, dien 't aan Vertellingen ontbreekt. Wy kunnen dit bericht zeer wel laaten gelden, te meer, daar ze een eenigermaate oud voorkomen hebben, als behoorende onder de Toververtellingen, die in vroeger dagen zeer in zwang waren. Wat 'er van zy, ze kunnen zeer wel tot het beoogde doelwit dienen, en den Kinderen verteld of ter leezinge gegeven worden, daar ze voor de Jeugd haare gevalligheid kunnen hebben, en beſtendig aanſpoorende lesſen tot een braaf gedrag uitleveren, met aanduidinge van de ſchaadlyke en nadeelige gevolgen der Ondeugd.

NIEUWE ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bybel der Natuur, ontworpen door J. J. SCHEUCHZER, *in leven Hoogleeraar te Zurich, enz. In 't Nederduitsch overgezet en vermeerderd, door* L. MEIJER, *S. Th. Dr. en Prof. Ord. aan 's Lands Hooge School te Franeker, enz. Vyfde Deel. Te Amsterdam, by* M. de Bruijn, 1788. *In gr. 8vo. 637 bladz.*

Het merkwaerdige in de Boeken der Koningen voorkomende, dat tot het plan van dit Werk behoort, word in dit vyfde Deel nagegaen, en 't zelve behelst dus ene opheldering van verscheiden gevallen en omstandigheden, welken ons nopens de Geschiedenis van 't Joodsche Volk in die boeken aengetekend zyn. De Hoogleeraer *Meijer* heeft zynen arbeid, in de Nederduitsche uitgave, naer gewoonte voortgezet, door niet alleen etlyke byzondere aenmerkingen in het Werk zelve in te vlechten, maer ook deze en gene stukken by manier van Toegiften opzetlyk te verhandelen: des Bybelonderzoekers kunnen zien, dat men in den voortgang van den arbeid bestendig werkzaem blyve, om de gegronde achting van dit Werk staende te houden. Zie hier, tot ene nieuwe proeve, het hoofdzaeklyke van 't geen zyn Hoogeerwaerde ons mededeelt, wegens de Stoetery van Salomo, waeromtrent het berigt 1 Kon. IV. 26. en 2 Chron. IX. 25 aldus luidt. *Salomo had ook* 40,000 *paardestallen, tot zyne krygswagens, en* 12,000 *ruiters.* —— Of. *Ook had Salomo* 4,000 *paardestallen, en wagens, en* 12,000 *ruiters: en hy leideze in de wagensteden, en by zich in zyne Koninglyke hofplaats te Jerusalem.*

Nopens dit bericht komt, in de eerste plaets in overweging, hoe dit bedryf van Salomo te vereffenen zy, met de Godlyke Wet, Deut. XVII. 16, die reeds, by voorraed, het vermenigvuldigen van paerden, en 't zenden van lieden na Egypte ten dien einde aen de Koningen

gen van Israël verboden had? —— Men vind 'er, die Salomo in dit geval vryspreken van overtreding, of hem ten minste als verschoonlyk beschouwen; doch, naer des Hoogleeraers inzien, zyn hunne aengevoerde bedenkingen niet zo gewigtig, dat hy 'er door overgehaeld worde: Salomo overtrad hier mede ene uitdrukkelyke Wet van God, onder anderen, blykbaer, met dat oogmerk gegeven, om Israel te meer van Egypte verwyderd te houden, ten einde dat Volk ene gelegenheid af te snyden, om tot de afgodery der Egyptenaren over te slaen.

Verder valt hier, ten tweede, de vraeg; Hoe strookt het getal der paerden, dat men ten minste op 40,000 rekenen mag, met het getal der wagens, die, volgens 1 Kon. X. 26, een getal van 1400 uitmaekten, of wat evenredigheid heeft het zelve, met het getal der ruiteren, die 12,000 sterk waren? — Dan dit laet zich, gelyk de Hoogleeraer toont, op verschillende wyzen gemaklyk berekenen; vooral wanneer men, met *Michaëlis*, in aenmerking neemt, dat men oudtyds, gelyk ook nog wel heden, altoos een voorraed van paerden in den kryg met zich voerde. „ Indien men nu, (zegt hy) voor ieder „ ruiter drie paarden (de Filistynsche ruiters hadden 'er „ wel vyf,) rekent, dan heeft men 36,000 voor de rui- „ tery; en wierden 'er voor elken wagen twee paarden „ gespannen, dan vereischten die 1400 wagens 2800 paar- „ den: dan bleeven 'er nog 1200 in voorraad overig, om „ daaruit, des noods, het gebrek, door onbruikbaar „ wordende ontstaan, te kunnen aanvullen. Dan is het „ getal van 40,000 paarden, met het getal der ruiteren „ en wagens, ten minsten naar die tijden, zoo oneven- „ redig niet."

Hierin is derhalven geen zwarigheid, maer *niet zo gereedlyk* valt het, ten derde, in de laetste plaetze, op te lossen; hoe de bepaling van 4,000 paerdestallen, 2 Chron. IX. 25. overeen te brengen zy met 1 Kon. IV. 26, daer 't getal der paerdestallen op 40,000 begroot word? —— Het gevoelen van hun, die menen dat het Hebreeuwsche telwoord zo wel in de betekenis van *vier*, als in die van *veertig*, genomen kan worden, of hier, in de benoeming van 40,000, om ene schryffeil denken, is den Hoogleerner *Meijer* niet aenneemlyk, het eerst aengeduide is niet gegrond, en 't laetste hakt den

knoop

knoop in ſtukken, in plaets van hem te ontknoopen. Meer overweging verdient, zyns achtens, het volgende.

„ De meeste Uitleggers zoeken dit verſchil dus overeen te brengen, dat ze 2 Chron. IX. 4000 geheele *paardeſtallen*, hoedanigen wij ook gewoon zijn bij dat woord te verſtaan, aannemen; en van dezen zou ieder tien bijzondere, onderſcheiden plaatſen, paardeſteden of kribben, welken ook JOSEPHUS *Antiq.* L. VIII. c. 2. door zijne φατνας uitdrukt, gehad hebben: deeze kleinere ſtalplaatſen nu maakten dus het getal van 40,000 uit, 't geen 1 KON. IV. word uitgedrukt.

„ De Heer LILIENTHAL, die in zijne *Oordeelkundige Bijbelverklaaring*. III D. k. 7. §. 171. deeze oplosſing mede opgeeft, voegt 'er ook nog andere bij. Dog de meest waarſchijnlijke is, zijns oordeels, dat Salomo, op onderſcheiden tijden, dan eens 40,000, dan eens 4,000 wagenpaarden gehad hebbe. De eerſte plaats behoort blijkbaar mede tot de beſchrijving van den luister, die 'er in 't begin der regering van Salomo, en aan deszelfs hof, eer nog de tempel gebouwd was, plaats had. Maar in de laatſte word deszelfs hofſtaatſie beſchreven, zoo als ze, na het voleindigen van den tempelbouw en andere groote gebouwen, geweest is. In 't begin had hij veellicht noodig, om meer paarden tot den oorlog te houden, dewijl zijn rijk nog zoo zeer niet bevestigd was, dan wel in 't vervolg van tijd, toen hij voor geen vijanden van buiten meer te vreezen had. —— (Ook konden hem die paarden, gelijk HEZEL hierover ſchrijft, wanneer men deeze woorden tot het begin der regering van Salomo betreklijk maakt, zeer tot dienst ſtrekken, om de bouwſtoffen tot den tempel, en zijne andere gebouwen, van buiten 's lands aan te voeren: tot hoedanig een gebruik hij die menigte van 40,000 vervolgens niet meer noodig had, terwijl hij ze toen ook, om zich ontzaglijk te maaken, niet meer behoefde, maar tot 4,000 derzelver getal kon verminderen.) Veellicht was hij nu ook meer oplettend geworden, op het Godlijk verbod, het welk Israëls Koningen niet toeliet, om zoo veel paarden te houden. Veellicht waren door zoo veel kostbaare gebouwen zijne ſchatten uitgeput, en hij daardoor genoodzaakt, om zijne ſtaatſie te beſnoeijen. Langs deeze wegen laat zich deeze ſchijnſtrijdigheid altoos wel oplosſen. Dus hebben ook PFEIFFER *Dub. Vex. Cent.* III. *Loc.* 17. en BUDDEUS *Hist. Eccl. V. T.*

F. II p. 183, hunne bedenkingen daarover opgegeven: gelijk mede HAMELSVELD, *Bijbel verdeedigd* II. D. bl. 92. in 't korte de bovenstaande oplossingen aangeeft.

„ Eindelijk moeten wij ook nog de gedagten van den Heer MICHAELIS hier omtrend hooren. De eerste plaats vertaalt hij in zijne Overzetting dus: *Salomo had stallen voor veertigduizend paarden tot zijne ruiterij, en twaalf duizend ruiters.* En in zijne Aanmerkingen daarop verklaart hij ze dus: *Stallen voor* 40,000 *paarden* zijn letterlijk 40,000 *paarden kribben.* Om dit beter te verstaan, moet men weeten, dat de Egiptenaaren, welken Salomo in deezen naarvolgde, gelijk hij ook van hun zijne paarden kreeg, hunne paarden niet ten platten lande, ook niet bij de burgerij in de steden verstrooid liggende, maar bij elkander in de steden hadden, in welken eigene stallen voor de paarden gebouwd waren. Dus had b. v. Thebe in Opper-Egipte 100 stallen, elken van 200 paarden, en 20,000 man aan ruiterij. Aldus maakte Salomo het ook; hij had ook hier en daar in zijn land, zonder dat ik nader weet waar, zijne ruiterij waarschijnlijk verdeeld, en liet stallen voor 40,000 paarden bouwen. Maar deezen worden naar de kribben, van welken wel elk paard zijne bijzondere gehad zal hebben, gerekend. Wij zouden veellicht eigenlijker 40,000 *paardeplaatsen* zeggen. De paarden waren 40,000, maar de ruiters slechts 12,000, want men hield toen meer paarden dan ruiters, welken de overige paarden nagevoerd wierden, om, wanneer 'er een sneuvelde, terstond weder van een ander gebruik te kunnen maaken. Voorts wijst hij zijne weetgraage Leezers na zijne *Verhandeling over de Stoeterijen in Palestina.*

„ Dan hier (bl. 162.) verschilt de Ridder zeer van zich zelven, het is juist niet veel, maar geheel wat anders. „ In het getal, zegt hij, van deeze stallen moet eene groote schrijffout begaan zijn. Want 1. Kon. IV. 26 vindt men 'er 40,000, en 2 CHR. IX. 25 niet meer dan 4,000. Zekerlijk heeft men zich aan de kleinste begrooting te houden; en waarlijk ik zoude wel te vrede zijn, al wierd 'er nog een veel kleiner getal genoemd. Het getal van 4,000 is bij mij bijkans even zeer verdacht als dat van 40,000. En 400 stallen, zoo als HOMERUS verhaalt, dat te Thebe waren, zouden voor de ruiterij van Salomo genoeg geweest zijn; al ware het ook, dat jeder van zijne 12,000 ruiters vijf paarden had gehad,

ge-

gelijk wij voorheen van de Filistijnen zagen. Het getal is zekerlyk verkeerd afgeschreven, dan hoe het moete verbeterd worden kan ik niet zeggen. Ook komt my het getal der krygswagens van Salomo en Sisak verdacht voor.

„ Hier is, in eene note onder op de bladz. ook nog aangemerkt, dat de Stallen in 't Hebreeuwsch אורות genoemd worden, door welken naam ze ook in het Syrisch en Arabisch betekend worden. —— Wyders, dat 'er zijn, die, om de zwaarigheid te ontgaan, welke 'er in het buitenspoorig getal van 40,000 Stallen gevonden word, dezelven in even zo veel kribben, ieder voor één Paard, willen veranderen; dan hier mede is de andere zwaarigheid nog niet weggenomen, dat 'er het eerstemaal 40,000 en voor de tweede keer slechts 4,000 geteld worden. Om niet te zeggen, dat het ene zonderlinge manier van rekenen is, de kribben te tellen". —— Van deeze zonderlinge manier heeft zich echter de Heer MICHAELIS in de bovenstaande Aanmerking op zijne Overzetting bediend, en deeze is echter laater dan de Verk. over de Stoeterijen geschreven, in welke hij de, door hemzelven zoo wel als van veele anderen gegevene, oplossing van 40,000 kribben verwerpt. Heeft hij dus geen oplossing gegeven? Of zal het gezegde in de Aanmerking, als het jongst geschrevene, eene verbeetering van het vroeger geschrevene uitleveren? Dan is het jammer, dat dit niet met een woordje gemeld is: en de Bijbellezer, met eene nietsbeduidende aanmerking, welker inhoud van den Schryver zelven elders reeds afgekeurd was, word opgehouden! Zoo veel zien wij hier uit, dat men zich by die oplossing wel kan houden, tot zoo lang men eene betere heeft, en deeze belijdt de Heer M. zelve niet te kunnen geven.

„ Men zal zich nu, bij zoo veele zwaarigheden en geschillen over deeze plaats, niet verwonderen, dat de Vijanden der Openbaaring ook hier uit zullen gepoogd hebben hunne wapenen tegen dezelven te smeeden. Meesterlijk heeft op zijne wijze, d. i. met verdraaijingen, onwaarheden en boerterijen, VOLTAIRE dit gedaan, en *Melang.* T. V. Ch. I. 40,000 wagenhuizen, van welken de tekst geen één meldt, aan Solomo toegeschreven: en wederom *Diction. Philos.* Art *Salomon*, 40,000 paardestallen voor de paarden van deszelfs wagens, iederen voor 10 paarden. Hier uit nu maakt hij zijne rekening op,

 en

en krijgt met de 12,000 ook van hem aan Salomo gegevene rijpaarden, een getal van 412,000 oorlogspaarden. Dit, zegt hy, is wat te veel voor een Joodschen *Melk* (Koning), die nooit oorlog voerde. Deeze pracht heeft geen voorbeeld in een land, 't welk niet dan ezels voedt, en alwaar heden ten dage geen andere rijbeesten zijn. Dan hier op is hem, in de *Brieven van eenige Portugeesche en Hoogduitsche Jooden*, 1 D. bl. 330. onder het oog gebragt, dat hij, terwijl hij, schimpend zijne boerterijen over de tegenstrijdigheden in den Bijbel de ruime teugel viert, zich zelven juist ook aan tegenstrijdigheden schuldig maakt. Naardemaal 'er, volgens zijn plan, niet de opgesomde slechts, maar wel 520,000 paarden (*) moesten uitkomen: dat hij onkundig omtrent den grondtekst, en dus onbevoegd is om daar tegen te twisten, het Latijn der Vulgata niet eens verstaat, dewijl hij de *præsepia equorum currilium et duodecim millia equestrium* vertaald door 40,000 *wagenhuizen* enz.: dat hij zijne onkunde verraadt nopens de gesteldheid van het land, 't welk toen het tooneel deezer gebeurtenissen was, en nopens de berichten der nieuwere tijden aangaande deszelfs voortbrengzels".

(*) VOLTAIRE spreekt, namelyk, in zyne *Melang.* als boven, ook van *Twaalfduizend Paardestallen*, voor de Ruitery van Salomo. Indien nu elk Stal, volgens zyne berekening in de *Dict. Phil* geschikt was voor tien paarden, dan had Salomo niet slechts, 12,000, maar 120,000 rypaarden, welken, gevoegd by de voorgemelde 400,000, een aantal van 520,000 Oorlogspaarden uitmaaken.

Van de betrekking tusschen het Geestelyke en het Stoflyke, of de gemeenschap tusschen de Ziel en het Lichaam. Door E. VAN SWEDENBORG. *Benevens verscheide andere Stukken. Uit, en door, vergelyking van het Oirspronglyk Latyn, met de Fransche en Engelsche vertaalingen van de Heeren* PERAUT *en* HARTLEY, *in het Nederduitsch overgebragt. In 's Gravenhage by* J. du Mee en Zoon, 1788. *Behalven het Voorwerk, dat XCVII bladzyden bestaat,* 102 *bladz. in gr. octavo.*

Van de drie heerschende gevoelens, nopens de gemeenschap tusschen de Ziel en 't Lichaam, te weten, dat

dat van den *natuurlyken invloed*, van den *geestlyken* (*of gelegenheid gevenden*) *invloed*, en dat van de *voorafvastgestelde overeenstemming*, omhelst de Heer *van Swedenborg* het tweede opgenoemde; en zyn Tractaet is geschikt, om dat gevoelen uit te leggen; waertoe hy, zo hy ons bericht, de vereischte bekwaemheid heeft. „ De waar„ heid naamlyk deezer stelling wordt," (gelyk hy zich uitdrukt,) „ baarblykelyk, wanneer men weet wat, en „ welk het Geestelyke, met betrekking tot het Natuur„ lyke, en wat en welke de menschelyke Ziel, eindelyk „ welke deezen Invloed zy, die in en door de Ziel, in „ het bevattende en denkende vermoogen, en van daar in „ het Lichaam afdaald. Maar dit kan niet onderweezen „ worden dan door hem, aan wien GOD heeft vergund „ in maatschappy met de Engelen in de Geestelyke wae„ reld, en ten gelyken tyde met de Menschen in de Na„ tuurlyke waereld te weezen; en dewyl ik dit geluk ge„ had hebbe, heb ik dit alles kunnen verklaaren". —— Hiertoe schift hy zyne Verhandeling over dit Stuk in zestien opmerkingen, waer van de ene ons genoegzaem zo duister is als de andere; des wy, na derzelver overweging, niet in staet zyn, om 's Mans zogenoemde verklaring van dit gevoelen regelmatig en duidelyk te ontvouwen. Zulks ontstaet, denken wy, grootlyks, uit de veelvuldige, zo als ze ons voorkomen, verbloemde voorstellingen, en die de Schryver echter nu en dan letterlyk schynt verstaen te willen hebben; doch wanneer ze, naer ons inzien, geen verstandlyken zin behelzen. En 't is niet vreemd, dat wy ons hoofd hierover vergeefsch gebroken hebben, of 'er ongelukkig in geslaegd zyn; want de Heer *van Swedenborg* zelf zegt uitdrukkelyk, „ dat men, om volkomentlyk te weeten wat en welke de geestelyke Invloed zy, „ moet weeten wat het *Geestelyke* in zyn weezen, wat het „ *Natuurlyke* en eindelyk wat de *Menschelyke Ziel* zy: om „ derhalven deeze korte Verhandeling beeter te begrypen, „ zal het noodig zyn eenige Afdeelingen van het Werk „ van de *Huwlyks-Liefde* te raadpleegen, en wel voor het „ *Geestelyke* No. 326 tot 329: voor de *menschelyke Ziel*, „ No. 315, en voor den Invloed van het *Geestelyke* in het „ *Natuurlyke*, No. 380, en breeder No. 415 tot 422". —— Dit zo zynde hadden de Vertalers deeze Stukken insgelyks behooren over te zetten: dewyl het nu vertolkte, by mangel hier van, het vereischte licht, ten rechten verstande, blyft derven. Zie hier, intusschen, wat 'er ook ver-

verder van zy, voor hun die zich op het verhael van onzen Schryver durven verlaten, een onwederleglyk bewys voor de gegrondheid van 't gevoelen der Voorstanderen van den *geestlyken invloed.* 's Mans verhael deswegens, op het zo even aengehaelde volgende, luid aldus.

„ Na ik, het geene men geleezen heeft, hadde ge-
„ schreeven, bad ik den Heere, dat het my vergund
„ mochte zyn met de Leerlingen van *Aristoteles*, van
„ *Descartes* en van *Leibnitz* te spreeken, om hunne mee-
„ ningen over den omgang van de Ziel en van het Lichaam
„ te weeten. Onmiddelyk na myn gebed, zag ik rond-
„ som my neegen Mannen, drie *Aristoteliaanen*, drie *Car-*
„ *tesiaanen* en drie *Leibnitziaanen.* De aanbidders van
„ Aristoteles waaren aan de slinke, de aanhangers van
„ Descartes aan de rechte zyde, en van agteren de begun-
„ stigers van Leibnitz: van verre en op eenen zekeren
„ afstand den eenen van den anderen, zag ik drie Man-
„ nen, die als Aanvoerers scheenen, ik begreep dat het
„ de Hoofden of de Meesters zelfs waaren. Achter
„ *Leibnitz* was 'er iemand, die met zyne hand den sleep
„ van zynen Tabbaard hield, en men zeide my dat het
„ *Wolf* waare. Deeze neegen Persoonen weederzydsch
„ elkanderen aanziende, groetten in den eersten elkander
„ welleevend en begaaven zich in gesprek. Maar op het
„ oogenblik verhief zich een Geest uit de Hel, houdende
„ in de rechte hand eene kleine toors die hy voor hun ge-
„ zicht bewoog, van toen aan wierden zy vyanden, drie
„ tegen drie, zy zagen elkander aan met een dreigend ge-
„ laat: de drift van teegenspreeken en van twisten greep
„ hun aan." —— Ten einde van dit twistgeding, het welk wy, om hier niet te uitvoerig te worden, zullen overslaen, gebeurde naer dit verhael, het volgende. ——
„ Als toen verscheen dezelfde Geest met zyne kleene toors
„ op nieuw, maar in de slinke hand, en bewoog die ach-
„ ter hun hoofd. Op het oogenblik waaren alle hunne
„ denkbeelden in de grootste verwarring, en zy begonden
„ allen te roepen: onze Ziel noch ons Lichaam weet niet
„ meer hoe het 'er by staat. Eindigen wy dan deeze ge-
„ schillen door het lot, en voegen wy ons aan de zyde
„ der party voor wie het eerste lot zal vallen. Zy na-
„ men drie kleene stukjes papier, op het eene van het
„ welke zy schreeven, *Natuurlyken invloed*; op het an-
„ der *Geestelyken invloed*, en op het derde *Voorafvastge-*
„ *stelde Overeenkomst.* Zy leiden ze alle drie in den bol

„ van

„ van een hoed, en koozen 'er een uit hun, om 'er een
„ van te trekken. Deeze, de hand in den hoed gestoo-
„ ken hebbende, trok 'er dat geen der Briefjes uit, waar-
„ op stond *Geestelyken invloed*. Allen het gezien en gelee-
„ zen hebbende, zeiden, de een nochtans met eene helde-
„ re en vlotte, de anderen met eene doffe en bedeesde
„ stem: wy zyn allen van deeze parthy, terwyl het lot
„ het dus wil. Maar eensklaps verscheen een Engel, die
„ zeide: geloofd niet dat het by geval zy, dat dit Brief-
„ je van den Geestelyken Invloed het eerst uitgekoomen
„ zy: het is door eene uitdrukkelyke toelaating Gods.
„ Want gy, die een wervelwind van verwarde denkbeel-
„ den zyt, gy ziet de waarheid van deezen invloed niet;
„ maar de waarheid heeft zelfs zich uwer handen aange-
„ booden, op dat gy haar zoudet volgen."

Zodanig een verhael van ene Godlyke beslissing over een Wysgeerig twistgeding, en dat nog wel op zo algemeen ene manier, welke niets doet ter opheldering van 't gevoelen zelve, zal zekerlyk het meerendeel onzer Lezeren ten uiterste ongerymd voorkomen; dan zo is 't niet by hen, die den Heer *van Swedenborg* ene ongemene agting toedragen, en hem in 't verhael van soortgelyke gebeurtenissen, of onderhandelingen in de Geestlyke Waereld, die veelvuldig in zyne schriften voorkomen (*), ten hoogste geloofwaerdig houden.

Men moet zich in de daed verwonderen over den Heer *van Swedenborg*, die by allen, welken enige verkering met hem gehad hebben, bekend staet voor een Man van een goed zedelyk character, by uitstek bekwaem, in meer dan één tak van Wetenschap, en die, des niettegenstaende, den

(*) Tot een ander voorbeeld hiervan zullen wy nog eene korte gebeurtenis melden, die hy zelf *een der grootste opmerking zeer waardig geval* noemt. „ Zekeren tyd (zegt hy) ging Ma-
„ ria' Moeder des Heeren zeer naby my voorby; ik zag haar
„ booven myn hoofd, in 't wit gekleed, en zich toen een wei-
„ nig opgehouden hebbende, zeide zy my dat zy de Moeder
„ des Heeren waare geweest, en dat hy daadelyk wel van
„ haar waare gebooren geweest, doch dat hy GOD zynde ge-
„ worden, alle menschelykheid, die hy van haar hadde ontvan-
„ gen, hadde afgelegd, en dat zy hem om die reede zelfs daa-
„ delyk als haaren GOD aanbad, en dat zy niet wilde, dat men
„ hem voor haaren Zoon erkende, om dat in hem alles Godde-
„ lyk is."

den hoogsten trap van dweepery heeft kunnen bestygen. Dan nog meer is het, althans by ons, te verwonderen, dat hy zo veel aenhangs verkregen heeft, het welk, inzonderheid na zynen dood, (zynde hy te London overleden in 't Jaar 1772, in het 84ste Jaar zynes ouderdoms,) grootlyks is toegenomen. 'Er zyn in Engeland, onder den naem van *Theosophisten*, en in Frankryk, onder dien van *Martiniten*, reeds talryke Societeiten, welker Leden hem voor eenen Godlyken Afgezant houden, en 'er zich op toeleggen, om zyne schriften, als van zodanig eenen, te onderzoeken. De Nederduitsche Vertaler verheft, in zyn Voorbericht, 's Mans schriften zeer hoog; maer de Fransche Vertaler *Peraut* drukt zich, in zyne Voorreden, sterker uit, daer hy ons hem voorstelt, „ als een „ Schryver, waar van de Heere zich bediend heeft, als „ van een Werktuig, om ons alle zyne Verborgenheden „ te ontvouwen; —— en wiens Godgeleerde Werken „ van eene al te verheevene Natuur zyn, om ze met „ eenig menschelyk saamenstelsel in vergelyking te doen „ koomen". Wyders levert ons het Voorwerk nog eene breedvoerige Voorreden, of inlichtende Redenvoering van den Engelschen Vertaler *Hartley*, die 'er zyn werk van maekt, om te toonen, dat men zulke byzondere Godlyke bedoelingen, als de Heer *van Swedenborg* betuigt te bezitten, ook nog heden kan en mag verwachten; als mede dat men hem alleszins voor een volmaekt geloofwaerdig getuigen behoort te houden. Op dien voet stelt hy hem voor als een Ziender van den Heere gezonden, „ die meer dan 25 jaaren lang door den Heere is begenaadigd geweest met een geduurig openbaar gezicht „ der geestelyke waereld: —— die de buitengewoonste „ Boodschapper is, die GOD immer aan den mensch, „ seederd de tyden der Apostelen, gezonden heeft: —— „ en dien men met goed recht den Apostel onzer dagen „ kan noemen". —— Uit dien hoofde is 't ook dat de Heer *Peraut*, welke hem insgelyks beschouwt, als een Schryver, *dien het den Heere behaagd heeft de Leere der Waarheid in te geeven*, in 't slot zyner byvoegzelen op de Voorreden van den Heer *Hartley*, allen Vertaleren der Schriften van den Heer *van Swedenborg* deze waerschouwing geeft. „ Dat ze wel behooren toe te „ zien, den Schryver te geeven zo als hy is, zonder „ hem te veranderen, het zy door 'er by te voegen, het „ zy door hem iets te ontneemen, of zelfs door hem

„ te

„ te doen zeggen het geen hy niet gezegd heeft; want ik
„ geloof vastelyk, dat 'er even zoo veel kwaad in zy,
„ vrywilliglyk de Godgeleerde Schriften van *Swedenborg*
„ te veranderen, of 'er iets, wat het ook zy, van achter
„ te laaten, als 'er zoude zyn in de Heilige Schriften of
„ de Openbaaring te veranderen: in het 18 vaers van het
„ laatste Hoofddeel van welk Boek 'er gezegd is: *Ik be-*
„ *tuige aan een ygelyk, die de woorden der Prophetie dee-*
„ *zes Boeks hoort, dat, indien iemand tot deeze dingen*
„ *toedoet*, GOD *over hem zal toedoen de plaagen, die in dit*
„ *Boek zyn geschreeven.* En in het 19 vaers voegt hy 'er
„ by, *indien iemand iets afdoet van de woorden des Boeks*
„ *deezer Prophetie*, GOD *zal zyn deel afdoen uit het Boek*
„ *des leevens, en uit de heilige Stad, en uit alle de din-*
„ *gen, die in dit Boek zyn geschreeven.* De Godgeleerde
„ Werken van *Swedenborg* zyn de LEERE *onder deeze woor-*
„ *den benoemd*: dat men zich des wel wachte iets 'er
„ van te verwerpen, of by te voegen, of te veranderen.
„ Het is beeter, indien gy 'er niet aan gelooft, die aan
„ hun plaats te laaten, als niet tot ons gekoomen, dan
„ ze eenigzins verminkt of veranderd in handen te geevèn."

Wy hebben dit een en 't ander uit het *Voorwerk* bygebragt, om te doen zien, welk ene hoogagting deze aenhang voor den Heer *van Swedenborg* voed; nu staet ons nog met een kort woord te melden, dat men by 's Mans Verhandeling, over *de gemeenschap van de Ziel en het Lichaam*, voorts gevoegd heeft etlyke kleine stukjes, die betrekking hebben tot 's Mans Leven en Schriften. En hier by komt ten laetste zyne voorstelling wegens *het witte Paard*. Openb. XIX. 11 -- 16: ter welker plaetze, volgens zyne voor ons zeer duistere verklaring, geleerd word,
„ dat omstreeks de laatste tyden der Kerke, de geestlyke
„ of innerlyke zin des woords, geopenbaard zal worden:
„ zynde het geene dat als dan moet geschieden, meede
„ vs. 17 -- 21 beschreeven". —— Ongetwyfeld zien de bovengemelde Aenhangers de aenvanglyke vervulling deezer voorspellinge reeds in zyne Schriften, nademael ze dezelven dermate ongemeen verheffen, ook daerom, om dat hy den verborgen, den geestlyken zin des Godlyken Woords voordraegt, daer hy, gelyk de Heer *Hartley* zich uitdrukt,
„ eene meenigte der moeilykste plaatsen, en die zelfs tot
„ hier toe onbegrypelyk zyn gebleeven, door den regel der
„ overeenkomsten, uitlegd, ons doende zien, hoe de
„ Geestelyke zaaken door de natuurlyke worden vertoond
„ en te kennen gegeeven". *Ge-*

Geloofsbelydenis van Z. K. H. *Prins* FR. WILLEM, *Kroonprins van Pruissen, benevens de Aanspraaken en de Leerreden, by deeze gelegenheid gedaan. Op hooggunstig bevel in het licht gegeeven, door* FR. G. SACK, *Koninglyken Hofprediker, Opper Consistoriaal- en Kerkenraad. Uit het Hoogduitsch vertaald. In Gravenhage, by* J. du Mee en Zoon, 1788. *In gr. 8vo. 70 bladz.*

Naer luid van 't Voorbericht, behelst deze Geloofsbelydenis een volledig verslag van 't geen Z. K. H. de Kroonprins op de aen hem, by zyne aenneming tot Lidmaet der Kerke, voorgestelde Vragen geantwoord heeft, 't welk door den Eerwaerden *Sack*, ten grootsten deele met 's Prinsen eigen woorden, in den vorm van ene achtervolgende en zamenhangende Geloofsbelydenis gebragt is. Dezelve behelst een geregeld verband van de voornaemste Godsdienstige waerheden, onder ene uitdrukkelyke omhelzing der Euangelieleere, wel inzonderheid zo als dezelve door de Protestanten geleerd word; verklarende de Vorst nog nader, zo lang de bekende scheuring der twee Hoofdpartyen stand houd, te behooren tot de zich noemende Gereformeerde Kerk, als bevindende dezelve met de Heilige Schrift meest overeenstemmende: van waer hy dan ook besluit in dezelve onwrikbaer te volharden. Met het voordragen hier van doet Z. K. H., by gepaste aenleidingen, herhaelde ernstige betuigingen van zyne oprechte voornemens om in alles zyne pligten, zo in 't algemeen, als in zyne waerdigheid in 't byzonder, ter harte te nemen, en zich dus te gedragen als een Christen; het welk hy in dezen plechtig belooft, met het vernieuwen en bevestigen zyner Doopgelofte. —— De Gebeden en Aenspraken des Leeraers, voor en na het afleggen dezer Belydenisse, zyn hier bygevoegd; en zo ook 's Mans Leerreden, vier dagen later uitgesproken, by de eerste toenädering van Z. K. H. tot het Heilige Avondmael: in welk alles ene manlyke ernsthaftigheid en nadruklyke wyze van voordragt by uitstek doorstraelt, met ene gepaste gebruikmaking van alles, 't geen het plechtige hem, in dezen, aen de hand gaf.

Het hoofdonderwerp der Leerreden is, naer aenleiding der textwoorden, Pred. XII. 13, *de algemene verplichting tot*

tot Godsdienst; het welk den Eerwaerden *Sack* eerst het oog doet vestigen op den Godsdienst, en vervolgens op de algemene verplichting tot denzelven. Zyne omschryving van den Godsdienst luid aldus. „ Dezelve is niets „ anders dan eene oprechte en werkzaame Vereering van „ God; eene Kennis van het hoogste Wezen, die in „ het leven en het doen of de daaden overgaat: hy is „ derhalven een zeker Gevoelen en Gemoedsaart, eene „ gesteldheid van het Hart, die zich in het geheele ge- „ drag der Menschen openbaart." Op de breedere ontvouwing dezer omschryvinge, gaet de Leeraer over tot het tweede gedeelte zyner voorstellinge. „ Deeze le- „ vendige (gelyk hy zich uitdrukt,) en in al ons doen „ en laaten werkzaame gewaarwording van God, welke „ de Hoofdzaak is in het character van een Mensch, „ die in waarheid aanspraak wil maaken op Godsdienst," behoort, naemlyk, niet tot dezen of genen alleen, niet slechts tot enige weinigen, maer tot alle Menschen zonder onderscheid. „ Godsdienst, (zegt hy,) is en blyft „ de *Plicht* van ieder Mensch; de *Eere* van ieder Men- „ sche, en dan ook het *eigen waare Geluk* van ieder „ Mensch." Elk dezer Stukken stelt zyn Eerwaerde beknoptlyk in een treffend licht: men oordeele hier over uit het geen hy, wegens het laetste, te weten het *Geluk*, zegt.

„ Dit verleent de Godsdienst den Mensch, door de rust en te vredenheid van het Gemoed, die hy, en wel hy alleen, geeft; de vergeving, die hy den geenen die berouw hebben aankondigd, de kracht, die hy de Vrienden der Deucht verleend, de troost, met welke hy de lydende en stervende te hulpe komt, de Hoope, met welke hy ieder Ziel, die zich aan hem overgeeft, vervrolykt en versterkt. ——— Ziet allerwegen om, naar alles wat Geluk genaamt werd, en wat andersints onze wenschen en nastreving waardig mochte zyn — — gy zult niets beters en dat meer geluk geeft aantreffen als dit, Inwendiger Vreede, Rechtmaatigheid van Geneigtheden, en een Troost, die, by de nederploffing van alle wereldsche Heerlykheid en Vreugde, onwankelbaar vast staat; dit blyft toch altyd dat geene, waarnaar een ieder moet trachten, die naar waare Welvaart streeft. Al het overige in de Waereld kan men ontbeeren; maar een goed Geweeten, de Vergeving en de Genade van den Almagtigen, en de Hoope van door hem niet ver-

wor-

worpen te zullen worden, dit kan men niet ontbeeren, indien men zich niet, ter eeniger tyd, ten hoogften ongelukkig wil bevinden. 't Is daarom dat een ieder, ook om zichzelfs wille, den Godsdienst moet bevlytigen; want voor een ieder zyn zyne Wegen liefelyke wegen, en alle zyne paden vreede. Hy is gelyk aan de Zonne, die aan alles een verheugend Licht en eene verkwikkende Warmte geeft; die de Paleizen beftraald, maar in wier glans ook de neederige Hutte ftaat; in wie de Jongeling zich vervrolykt, maar waarin de afgeleefde Grysaart zich ook nog in zyne laatfte uuren laaft. De Jeugd en de hooge Ouderdom, de Gelukkige en de Lydende; de Hooge en de Laage, de Ryke en de Arme, ondervinden zyne zegenryke invloeden; want by de eerfte intrede in de Waereld is hy het, die ons het beste de gevaaren leert vermyden of doorftaan, welke als dan op ons loeren; in den Midden-ouderdom helpt hy de Plichten van 't Beroep getrouw vervullen, en de lasten van het zelve geduldig dragen; aan 't einde van de aardfche Loopbaan verfterkt hy den vermoeiden Wandelaar, en toont eene zekere nabyzynde rustplaats. In welvaaren en voorfpoed bewaart hy voor fchadelyken Hoogmoed, en voor berouwbaarend misbruik van het Geluk, en in de dagen van Droefenisfen wapent hy tegen de onteerende Kleinmoedigheid, en brengt ons troost en fterkte van God aan. Zoodanig is hy de Raadgever, de Vriend, de Medelydende Trooster, niet van deezen of geenen Mensch alleen, maar van de geheele Menfchelyke Natuur. Die den Godsdienst van zich afftoot handeld vyandig tegen zich zelven; geen verlustiging en heerlykheid der Waereld kan hem ooit wegens zyn verlies fchadeloos ftellen."

PHARMACOPOEIA LONDINENSIS Collegii Regalis Medicorum Londinenfis, Editio nova. Lugd. Bat. apud *A. & J. Honcoop*, 1788. Absque Præfat. et Indicibus, 116 p. p. in 8vo. f. m.

Deze nieuwe uitgave van het Londonsch Apotheek-Boek onderfcheidt zich van de voorige, en meest alle overige foortgelyke, Boeken, door eene verftandige Eenvoudigheid, gelukkige keuze van beproefde Geneesmiddelen, ftipte in achtneeming der nieuwfte en beste Scheikundige regelen, en door zodanige treflyke Voorfchriften van famen-

menstelling, welke, met de grootste beknoptheid, tevens de meeste werkzaamheid der hulpmiddelen samenpaaren. —— Die bereidingen, welke tegen alle beginzelen van samenmenging aanloopende, geen ander voorrecht dan haare oudheid hebben, en daarom door eene blinde aankleeving, aan voorvaderlyke wanbegrippen, in meest alle geslachten van dien aart, nog rykelyk worden toegelaaten, zal men vruchteloos in dit Werk zoeken; terwyl echter ook van den anderen kant nieuwere Geneesmiddelen, die, schoon tot den hoogsten top opgevyzeld, door geene genoegzaame en herhaalde beproevingen daadelyke blyken hunner vermogens opgeleverd hebben, even zorgvuldig uit het zelve geweerd zyn. —— Men heeft, wy erkennen het, in het afkeuren der oude en toelaaten van nieuwe Geneesmiddelen, misschien ten opzichte van sommige, wel eens met eene te groote gestrengheid te werk gegaan; —— ook ontveinzen wy niet, dat die aanmerkingen, welke men, zelfs in Engeland, omtrent de nieuwe benaamingen, die de Opstellers van dit Werk aan eenige bereidingen gegeven hebben, gemaakt heeft, niet ten eenemaale ongegrond zyn; —— doch, behalven dat 'er tot hunne verdediging hierin nog al het een en ander konde te berde gebragt worden, moet men erkennen, dat deeze bedenkingen in vergelyking van al het fraaije en nuttige, 't welk in zo groot eenen overvloed in hetzelve voorkomt, zo gering zyn, dat men daarom niet kan weigeren dit Werk een der eerste plaatzen onder dit soort van geschriften toe te wyzen, en hetzelve als een zeer geschikt voorbeeld aan te beveelen, naar het welk men de zo gebrekkige en met eene tallooze menigte der grootste feilen opgevulde Apotheek-Boeken van ons Vaderland, aan welker verbetering men, zelfs in de aanzienlykste Steden, in geene Jaaren lang gedacht heeft, eens eindelyk in een beteren staat behoorde te brengen, overeenkomstig met die groote vorderingen, welke de *Materies Medica* en Scheikunde in de laatst verloopene Jaaren, ten beste des menschdoms, ze gelukkig hebben mogen afleggen. In deezen Leydschen Nadruk, welke wy thans voor ons hebben, heeft de ongenoemde Uitgeever, eenige zo eenvoudige als samengestelde Geneesmiddelen, uit andere Apotheeken ingelascht; deeze zyn echter zeer weinig in getal. —— Doch 'er zyn daarentegen, in deeze Uitgave, zo veele Drukfeilen ingeslopen, dat zy althans geene voorkeuze verdient voor de nette Uitgave in octavo te London uitgekomen.

His-

Historie der Spartanen tot na den dood van den jongen AGIS, *den ongelukkigen Verdediger van de grondwettige Regeringsvorm van zijn Vaderland. Door* A. J. VERBEEK. *Te Dordrecht, by* H. de Haas, 1788. *Behalven het Voorberigt, 76 bl. In 8vo.*

Sparta, door haare Koningen onderdrukt, door *Lycurgus* tot een gevestigd Gemeenebest gevormd, maar door de Weelde op den oever van haar verderf gebragt, zag zig, als 't ware, op het punt haarer herstellinge, door 't beleid van *Agis*; die egter voor de overmagt van zyne tegenparty moest bukken; waarop *Cleomenes*, het afgebroken plan van *Agis* weder opvattende, besloot den waggelenden Staat, het kostte wat het wilde, te herstellen; het welk ten gevolge had, dat dit Gemeenebest, als uit eene lange slaapziekte opgewekt, vervolgens de wet voorschreef aan geheel *Peloponnesus*. —— Zy, die in de Geschiedkunde min ervaaren zyn, zullen deeze lotgevallen van dit Gemeenebest, die de Heer *Verbeek* in deezen ontvouwt, met verwondering nagaan, en, zo ze met behoorelyke oplettendheid leezen, genoegen vinden in 's Mans wyze van verhaalen. Voor anderen van meer oefening, dien deeze Spartaansche geschiedenis overbekend is, zal de manier, op welke de Schryver dezelve voordraagt, schoon ze 'er voor zig niets nieuws in ontdekken, nogtans, by eene opmerkzaame leezing, haare gevalligheid hebben. En men zal 'er op nieuws door opgeleid of versterkt worden, in 't algemeene gevoelen, dat het Spartaansch Gemeenebest een van de voornaamste Leerschoolen der Gemeenebesten is. Zulks is, in veelerleie opzigten, eene ontegenzeglyke waarheid, en tot een byzonder blyk hier van diene de overweeging van het verderf, dat Sparta zig op den hals haalde, door de weelde; 't welk ons de Heer *Verbeek* hier uitdruklyk onder 't oog brengt.

„ De vermindering van de burgerlyke vryheid der Spartaanen is, (zegt hy,) bovenal te vinden in het diep verval van hunne zeden zelve, voornamentlyk veroorzaakt door hunne overwinning op Athenen, van waar zy vele schatten van goud en zilver, tegen de wetten van *Lykurgus*, naar *Sparta* hadden overgevoerd. —— Want, zo dra hadt niet het goud, door zyne betoverende kragt, de harten van Sparta's burgeren ingenomen, en zy, in na-

navolging van hunnen toenmaligen Koning *Lysander*, begeerte gekregen tot pragt en rykdommen, die zy te voren niet kenden, of de nationale zugt en waakzame zorg voor de vryheid begon in evenredigheid hand over hand af te nemen.

„ Het volk, dat te voren hunne stadsopzienders gekoren hadt, door vrye stemmen uit de verstandigste en deugdzaamste burgers, die te gelyk voor ieverige voorstanders en handhavers der vryheid bekend stonden, wierdt allengs vatbaar voor kuiperyen, —— zoo, dat de Koningen invloed kregen op de verkiezing der Ephoren, waardoor veroorzaakt wierdt, dat lage vleiers en slaven van de Groten dikwils voorgetrokken wierden, voor de beste voorstanders van het algemeen welvaren.

„ Deze laffe onverschilligheid in een vry volk is altyd een zeker blyk van de vermindering zyner vryheidsliefde, en een gewis voorteken van zynen aannaderenden ondergang. —— Het volk toch verlaat zich dan op zyne gemeensmannen, als deszelfs onmiddelyke vertegenwoordigers, en dezen deszelfs onverschilligheid bemerkende, vervallen insgelyks tot slaphartigheid, of spannen samen tot onderdrukking van de vryheid.

„ Dus wierdt het evenwigt in de Regering, dat *Lykurgus* zoo wyselyk hadt vastgesteld, wel rasch verbroken, en zyne wetten, waar door *Sparta* zoo lang gebloeid hadt, verloren langzamerhand hare kragt, terwyl daar en tegen het zedenbederf hand over hand toenam.

„ Geen pen is in staat, om de verbastering en het diep verval der Spartaansche zeden, die de Griekfche Wysgeeren zoo vaak als in eene eerbiedige verwondering hadden doen verbaasd staan, naar behoren te beschryven. —— Uitgezogte spyzen vervulden de tafels, die voorheen een voorbeeld van matigheid en eenvoudigheid geweest waren. —— De edele vriendschap, welke zoo gelukkig tusschen alle standen hadt plaats gehad, wierdt door hoogmoed en lage ontrouw geschonden. —— De blanke oprechtheid moest voor snode geveinsdheid en huichelary plaats maken. —— De Spartaansche jongelingen, waarop de hope des Vaderlands gevestigd was, gaven zich over aan verkwisting en overdaad; en daar zy te voren hun genoegen gevonden hadden in worstelen en lopen, in het schieten met pyl en boog, maakten zy nu de beuzelachtige voortbrengzels der weelde tot de voorwerpen hunner bewondering en hoogach-

ting; terwyl de liefde tot eer, de krachtigſte dryfveer, om den mensch tot volbrenging der moejelykſte plichten op te wekken, allengs hare veerkragt verloor, en ontaartede in eene nutteloozе begeerte, om door pracht en weelde boven hunne tydgenoten uit te blinken, en de bewondering van het Spartaanſche jufferſchap tot zich te trekken. —— De vrouwen, die geen anderen roem gekend hadden, dan om hare kinderen op te *kweken* tot nuttige leden der maatſchappy, en vooral, om, *door het* welopvoeden van haar mannelyk kroost, mede te werken tot welzyn van haar lieve Vaderland, waren nu bezig, om door haar verleidend voorbeeld het bederf van *Sparta* te helpen bevoorderen, en ſchaamden zich niet kleederen aan te ſchaffen, die te vooren den ontuchtigen vrouwen alleen zouden veroorlofd geweest zyn.

„ Met één woord, *Sparta* was *Sparta* niet meer; — en daar een wyze ſpaarzaamheid en buitengewoone vlyt de middelen geweest waren, door welken de Spartaanſche Republiek den hoogſten trap van eer en aanzien beklommen hadt, zoo waren nu integendeel overdaad en werkeloosheid de wegen, langs welke zy gebragt wierdt tot op den oever van haren ondergang.

„ En het geen het ongeluk voltooide, was, dat de Koning *Leonidas* zelf, die tegen de wetten van *Lykurgus* reedts met eene vreemde Prinſes getrouwd was, en op de Perſiſche manier overbodig leefde, door zyn Koninglyk voorbeeld den ſnellen voortgang der weelde bevoorderde, waardoor alle hope op herſtel byna geheel wierdt weggenomen.

„ Niets indedaad is meer verderfelyk voor alle, maar voornamentlyk voor vrye Staaten, dan de weelde: —— het is haar vernielende invloed alleen, aan welken de vermaardſte Republieken dér waereld haren *gehelen ondergang* of het verlies harer vryheid te wyten hebben. —— Het roemrugtig *Athenen* bloeide en was de ſchrik zyner naburen, zoo lang men de wetten van *Solon* eerbiedigde; maar toen der burgeren moed, door weelde verzwakt, en hunne rechten ongeſtraft overtreden wierden, ging zyn roem te gelyk met zyne vryheid verlooren. —— Zoo lang de weelde geen invloed hadt op de harten der fiere Romeinen, waren alle pogingen van binnen en buitenlandſche belagers hunner vryheid vrugteloos: maar toen met de ſchatten van het Oosten, na de overwinning op *Antiochus*, de overdaad en weelde *de*

poor-

poorten van *Romen* waren ingedrongen, en de weg tot ongebondenheid en slaaffche onderwerping gebaand hadden, moest de Republikeinsche vryheid weldra plaats maken, voor de geweldige onderdrukking der heerschzugtige Cesars. —— Want daar andere ondeugden slegts een gedeelte der burgery besmetten, wordt door de weelde integendeel de gansche staat, zonder onderscheid van ouderdom, sexe of vermogen, bezoedeld; —— en zy is des te nadeliger, om dat zy altyd een reeks van gedugte onheilen ten gevolge heeft; als losbandigheid by de jeugd, zedenbederf by de burgers, lafhartigheid by de krygslieden, oneerlykheid by de Regenten, ontrouw by de Staatsdienaars, en diergelyke meer; welke, zoo zy niet by tyds kragtdadig worden te keer gegaan en uitgeroeid, gewisselyk den ondergang des Vaderlands voltooiën moeten. —— Daarenboven wordt in een vryen Staat, door de weelde, de gestadig toeneemende Heerschzugt merkelyk bevoorderd; immers wanneer het volk eens smaak gekregen heeft, om het *wezen* aan den *schyn* op te offeren, en de burgers gedreven worden door eene iedele zugt, om door buitenspoorige verkwistingen boven malkanderen uit te munten, moeten de denkbeelden van vryheid en de zugt voor derzelver behoud noodwendig verminderen, en plaats maken voor andere hartstochten, die de vrugtbare bronnen zyn van onheilen, waardoor de vryheid verloren gaat.

„ Zodanige gevolgen hadt ook de weelde in *Sparta*. —— De nationale nayver voor Vaderland en Vryheid veranderde in eene begeerte om schatten te vergaderen, en zich te baden in een zee van wellusten. —— De wetten wierden geschonden, het Vaderland verwaarloosd, de huistucht verzuimd, en de Regeeringsvorm jammerlyk verbasterd."

Reize door de Oostenrykſche Nederlanden, enz. gedaan door een voornaam Hollandsch Vlugteling in den jaare 1788. Behelzende veele egte byzonderheeden, zo van Braband, als der Hollandsche Vlugtelingen, derwaards uitgeweeken. Te Amsterdam, by de Bruin, enz. *In groot 8vo.* 153 *bladz.*

Wanneer door eenen hevigen brand een aantal huizen, of een geheel dorp, in de asch wordt gelegd; wan-

neer de zee, door eene onvoorziene dykbreuk inſtuivende, uitgeſtrekte velden met zout water bedekt, en den Landman eensklaps van huis en have, van de hoope op eenen volgenden oogst en van zyn vee, berooft; wanneer de oorlog geheele Volken uitput, en, daar hy gevoerd wordt, alles met vuur en zwaard verwoest: in alle deeze en veele andere volksrampen zullen zich onder de waarlyk ongelukkigen en beklaagenswaardigen, welken om hulp in hunne ellende ſmeeken, altoos baatzuchtige bedriegers verbergen, welken zich valſchelyk voordoen als door het gebeurde onheil bedorven zynde, en dus niet zelden een ſchandelyk voordeel trekken uit den rampzaligen toeſtand hunner medemenſchen. Dit is op zichzelven beſchouwd reeds laag en verfoeijelyk. Maar hoe veel erger wordt het nog, wanneer wy bedenken, hoe door elke aalmoes, aan diergelyken bedrieger gegeven, een braaf mensch van eenigen onderſtand beroofd wordt, hoe uit het ontdekken des bedrogs, in ſommige voorvallen, dikwyls een algemeen wantrouwen tegens de verzoekers om hulp ontſtaat, waarvan ook de onſchuldigen de uitwerkſels en gevolgen moeten draagen?

Zoude het ook wel zo niet gaan met ſommige Boeken? Het is niet onmogelyk, dat iemand van de tegenwoordige omſtandigheden des Vaderlands zich bediene om over de gebeurtenisſen van onzen tyd, den toeſtand der gevlugte Ingezetenen, het onthaal denzelven buitenslands aangedaan, eenige Schriften in het licht te geeven, en daarin zich te vertoonen, als of hy zelve by alles ware tegenwoordig geweest, in alle akelige lotgevallen gedeeld had, ſchoon hy, misſchien, den hoek van zynen haard niet verlaaten zoude om den Staat te behouden.

Of het Werkje, dat wy hier onzen Leezeren aankondigen, tot deeze ſoort van ſtukken behoore, zullen wy niet beſlisſen, maar kunnen evenwel niet ontveinzen, dat het by ons niet geheel buiten verdenking is. Na zo veel gezegd te hebben, zyn wy verplicht ook de redenen van ons vermoeden te melden, zo op dat de Leezer zelve moge oordeelen, als om den Uitgeever gelegenheid te geeven, om zich te verdedigen, en onze dwaaling, indien het eene is, ons aan te toonen.

Aan het hoofd van 't Stukje is een *Voorberigt aan den Nederlandſchen Leezer.* —— Van wien dit Voorbericht koome, van den Drukker, of van eenigen ongenoemden Uitgeever, wordt niet gemeld. Het eerſte zoude dus

het

het aanneemelykste schynen. Maar het titelblad naziende, vinden wy daar de naamen van twintig Boekverkoopers, behalven nog een *enz. en verder alomme in de meesten Steden.* Het Voorbericht spreekt, evenwel, in den naam van slechts éénen persoon. Die ééne persoon schynt, derhalven, zo veel te zyn als *niemand.* Dit geeft juist niet de gunstigste gedachten van de Echtheid des Werks.

Daarenboven is dit Voorbericht kunstiglyk zodanig opgesteld, dat 'er eigenlyk, nopens de Echtheid der negentien Brieven, welke het Stukje uitmaaken, niets stelligs verzekerd worde. Daar het slechts kort is, zullen wy het hier invoegen, en den Leezer laatén oordeelen. Dus luidt het: „ Deeze Reize, zo wel als de brieven, die 'er „ de egte byzonderheeden van vervatten, zyn, buiten „ allen twyffel, by de zonderlingste gebeurtenis, die Eu„ ropa immer heugt, gedaan en opgesteld, en verdienen, „ uit dien hoofde, een meer dan gewoone oplettenheid. „ Ik, my in het bezit dier brieven vindende, met de „ vryheid, om ze door den druk gemeen te maaken, „ stond geen oogenblik in beraad, om ze der nieuwsgie„ rige wereld mede te deelen.

„ Ik vond my echter in de onvermydlyke verpligting, „ om uit deeze brieven al dat geene agterwege te laaten, „ wat, in deeze tegenwoordige tydsomstandigheeden, „ niet gezegd mag worden, of dat slegts eenige de minste „ ergernis zou kunnen geeven.

„ Nog had ik dringende redenen, om geene naamen „ van Perzoonen, nog ook van eenige Plaatsen, te noe„ men. Ik ben 'er verre af, om iemand hy zy wie hy zy, „ eenig het geringste nadeel, in wat opzigt dan ook, toe „ te brengen.

„ Indien dit Werk uwe betaamlyke nieuwsgierigheid „ voldoet, dan, Waarde Leezers! vind ik myne moeite „ overvloedig beloond."

De zorg, in het verzwygen der naamen van Persoonen en Plaatzen, waarvan het Voorbericht spreekt, is ook zeer ver uitgestrekt. In zommige gevallen kunnen hiervoor zekerlyk gewigtige redenen zyn, maar niet in alle. De Schryver behoefde, by voorbeeld, in den zesden Brief, bl. 35, niet verzwegen te hebben, wien hy door den Heer V*** bedoelde. En wilde hy al geene levende persoonen noemen, waarom behoefde hy de naamen bedekt te houden van reeds overledenen, welken van de vervolgingen hunner vyanden niets meer te vreezen hebben? In het geval

van den ongelukkigen Jongeling, van welken op bl. 8 en bl. 20. gesproken wordt, was eene reden te vinden in de wyze des doods van dien rampzaligen, om een geval niet verder waereldkundig te maaken, het geen, indien het waarlyk gebeurd is, de Nabestaanden en Vrienden des omgekomenen met rouwe moet overstelpen. —— Maar ten minsten mogt men, op bladz. 81. den naam van den *kundigen en waardigen Colonel S***r*, wel voluit gesteld hebben. Immers, indien hy te Bethune *overleeden is, en tot 's Mans gedagtenis op een der Stads Werken een Grafnaald zal worden opgerigt*, konde het geen kwaad den naam, waarmede die Grafnaald gewisselyk pronken moet, indien zy *tot 's Mans gedagtenis* zal dienen, ook in dit Werkje te plaatzen.

De beschryvingen van het Kasteel in de nabuurschap van S. O. door den Heere V*** gehuurd (bladz. 35. enz.) ziet 'er ook vry romanesk uit. Zy kan echter waar zyn. Maar hoe kent de Schryver dat Kasteel met de omliggende landen zo naauwkeurig? Hoe weet hy, dat de berg, op welken het ligt, „bekwaamlyk by een schuins nederhellend, of, „om digterlyk te spreeken, by een uit den Hemel daa-„lend Paradys kan vergeleeken worden?" „Dat het „de zetel is van Vrugtbaarheid en Overvloed, alles „voortbrengende wat het gezigt en de smaak, door alle „Jaargetyden heen, streelen kan, enz.?" Zo schryft wel iemand, die zyner verbeeldinge bot viert, maar niet die bedaardlyk verhaalt, wat anderen hem even bedaardlyk vertelden. Maar, misschien, heeft de Schryver voor deezen in die Gewesten gereisd, en de schoonheid der Landstreeke hem toen zo sterk getroffen, dat hy nu nog naauwelyks woorden weet te vinden, om zyne denkbeelden uit te drukken. Dit zoude kunnen gaan; indien niet het tegendeel reeds uit den eersten Brief moest besloten worden. Daar doet de Kapitein B. aan onzen *voornaamen Hollandschen Vlugteling* een verslag van den loop der Schelde, welk hy uit elke goede Kaart van die streeken konde ontleenen, en de Schryver was hiervan zo onkundig, dat hy het getuigenis van zynen Reisgenoot noodig had om *'s Mans berigten deswegens vry egt en naauwkeurig te vinden.*

Het komt ons voor dat dit Werkje veel waars bevat; waarschynelyk heeft de Schryver echte berichten gehad, wegens veele voorvallen; maar om het Stuk den Leezeren aangenaamer te maaken, dezelven in den vorm van Brie-

Brieven gegoten, en het ontbreekende aangevuld uit eenige befchryvingen van Landen, Steden, en gebeurde zaaken. Van dien aart komt ons voor het geen men bladz. 32. enz. leest van den Heer *Rumoldus* en de Reliquien van denzelven, welke te Mechelen bewaard worden: zo ook het geene bladz. 38. enz. verhaald wordt van het Jubilé, in het Jaar 1775 ter eere van denzelfden Heilig gevierd, en meer andere dingen van deezen aart. Hoe gevallig zulk eene fchryfwyze ook fomtyds in het leezen moge voorkomen, wy kunnen ze niet goedkeuren. Men verwart dus waar en valsch, Gefchiedenis en Roman, met elkander; de Leezer weet niet wat hy moet gelooven of niet gelooven, en het gevolg is veeltyds eene algemeene twyffeling aan het geheele verhaal.

Ondertusfchen durven wy onze gisfing over deeze Brieven niet als eene zekere waarheid opgeeven. Zy is uit enkele byzondere trekken opgemaakt, en in ons oordeel kunnen wy mistasten. Aan het einde vinden wy een *Naberigt van den Uitgeever*, waarin hy zegt: ,, Ik heb gemeend dit Werkje alhier gevoeglyk te kunnen fluiten, ,, ten einde eerst te zien, of foortgelyken arbeid (*) gree- ,, tig genoeg ontvangen zal worden, om 'er mede te kunnen ,, vervolgen. Voorraad is 'er genoeg, en wel voorraad, ,, die niet misfen zal kunnen den verftandigen en nieuws- ,, gierigen Leezer te voldoen, enz." Wy wenfchen van harte dat de Uitgeever, indien de aftrek van het Werkje groot genoeg zy om het met een tweede Deel te vervolgen, dan ook overtuigende blyken van de Echtheid deezer Brieven mededeele, ten minften daaromtrent zich duidelyk en zonder omwegen verklaare. Want, waarlyk, het Boekje is wel gefchreven, en terwyl fommige deelen van hetzelve den gevoeligen Leezer moeten treffen met leevendige aandoeningen van medelyden of verwonderinge, zyn andere gefchikt tot het verwekken van vervrolykende denkbeelden.

Van de laatfte foort is het geen in den VIIden Brief gezegd wordt van het character der *Signors*, of geboren Antwerpenaars. Dit is over het geheel vry fatyriek, en ver-

(*) Hoe komt hier *arbeid* te pas? Dien naam geeft men immers niet aan gemeenzaame Brieven van den eenen Vriend aan den anderen. Of vergeet de Opfteller van het Naberigt hier, dat hy *niet meer* is dan *Uitgeever*?

vertoont de verſtandlyke bekwaamheden en kundigheden der goede Antwerpſche burgerye juist niet in het voordeeligſte licht. Het is te lang om het over te neemen. Ook kunnen wy niet alles plaatzen het geen in den Xden Brief over de Masquerades in de gemelde Stad gezegd wordt, maar een gedeelte daarvan zullen wy tot vermaak van onze Leezeren aanhaalen.

„ Des avonds was 'er *Bal Masque*, dit is niet anders „ dan eene groote verzaameling deezer Grappenmaakers „ in den Schouwburg, waar men allerlei ſnaakeryen „ hooren en allerlei ververſchingen voor geld bekomen „ kan. Men zit of ſtaat, zo als men best kan om het „ minst vertrapt en verdrongen te worden. Zomtyds „ word 'er ook gedanst. Ik heb eenige uuren hals over „ kop in deeze Antwerpſche vermaaken gepakt gezeten. „ Ik was, ja! vergenoegd, niet om dat ik voor my zel„ ven 'er reden toe had, maar om dat myne Signors het „ in den uiterſten graad waren. De Wysgeer deelt al„ toos in het geluk zyner Medemenſchen, zonder angst„ vallig te onderzoeken, of het weezenlyk dan ingebeeld „ zy: en waarlyk, wanneer men de moeite neemt om de „ menschlyke gelukken onpartydig te berekenen, dan zal „ men bevinden, dat verre de meesten hun eenigen grond „ in de inbeelding vinden, en hoe wreed zou hy niet moe„ ten zyn, die byna een geheele Maatſchappy de teering „ op 't lyf wilde jaagen."

„ Hoe veel iemand ook zeggen moge op dergelyke Bals, „ mag hy echter niet gerechtelyk geatacqueerd worden, „ alvorens het Bal geëindigd zy. Over eenigen tyd kwam „ 'er een, in de gedaante van een Molen; deeze plaatſte „ zich op een Bal, indiervoegen, dat allen hem hooren „ konden. Hy ſchold en ſmaalde niet weinig op de hoo„ ge Regeering en andere voornaame Perſonadien; zeggen„ de alles wat hem voor den mond kwam. Dit liep zo „ verre, dat 'er order gegeeven werd, om deezen Knaap „ te vatten, zo dra het Bal geëindigd zou zyn. De Mo„ len ging intusſchen voort, en deedt elkeen verbaasd „ ſtaan, over die ſtoutheid in het ſpreeken.

„ Na het eindigen van het Bal vertrokken de Gemas„ querden. De Molen maakte echter geen haast om heen „ te gaan. Hy bleef ter plaatze waar hy zig eerst geſteld „ had. De wagt die hem moest arresteeren, dit talmen „ eindlyk moede wordende, ging naar hem toe, en greep „ hem — of liever greep het bloote Masquer, want de

„ Per-

„ Persoon, die 'er zig onder verborgen gehouden had, „ was voorzigtig genoeg geweest, om zig stil van zyn „ opperhuid te ontdoen, en met de heengaande menigte „ te vertrekken; geevende dus gelegenheid om letterlyk „ de gegeeven order ter uitvoer te doen brengen, dat is, „ om de Molen te arresteeren.

In den XIden Brief hebben wy een kort verslag van den tegenwoordigen staat der Dichtkunde, onder de Antwerpenaars, en daarby eenig bericht van twee Tooneelstukken; het eerste „ behelzende de rampspoedige veroverin„ ge van (†) de voorspoedige herstelteniss ofte verhef„ singe van het H. CRUYS CHRISTI. Als mede de stoor„ nisse, kerk-scheuringe, de nood en ongehoorde Trage„ di in Jerusalem en in de Ommelanden, onder den Ty„ ran *Chosdroes*, Koning van Persen, bevragt met alle „ boosheid, synen gelukkigen opgang en rampzaligen „ ondergang, tot welstand gedaan gekregen door Hera„ kele, Keizer der Romeinen, bemantelt met alle schran„ derheid, enz." De titel van het tweede is. „ DE „ MARTELIE VAN DEN H. PETRUS. Prince der Aposte„ len, syne gevangenis onder den Koning Herodes, sy„ nen stryd tegen Simon Magnus (§), en syne glorieuse „ dood onder den Alderwreedsten en bloeddorstigen „ Rooms-Keizer Domitius Nero. Verrykt met dansen en „ gezang." Van dit laatste stuk volgt hierop een breedvoeriger verslag, maar wy denken, dat de Leezer met het reeds aangetekende voldaan zal weezen. Gaarne zouden wy hem een paar Dichtstukjes van eenen Antwerpschen Geestelyken mededeelen, het eene gemaakt ter eere van Mr. HENDRIK VAN DER NOOT, (nu, gelyk wy hooren, een Brabandsch Vlugteling in Engeland) en getiteld: *De welverdiende Vaderlandsche Antwoord*; het andere: *De verheerlykte Staaten van Braband.* Doch ons Bericht zoude dus te lang worden. Wy zullen 'er daarom alleenlyk van zeggen, dat men in de beide versen blyken vindt van geest en vernuft, maar te wild en onbestuurd, en vry wat van den trant van SWAANENBURG.

Wy zeiden, dat in dit Werkje aandoenlyke en verwondering-wekkende verhaalen voorkomen. Hiervan moeten

(†) Misschien eene drukfeil in plaatze van *en*.

(§) De meeste Leezers zullen wel weeten, dat dit *Magus* moet zyn.

ten wy nog een ſtaaltje bybrengen. Spreekende van de leevenswyze en den toeſtand van veelen der ongelukkigen, welken, uit hoofde van het gebeurde in het jaar 1787, de Republiek, hun Vaderland, hebben moeten verlaaten, zegt de Schryver: „ Het eenvoudige leeven is „ op zig zelve ook niet onaangenaam. Integendeel het „ heeft duizend zoetigheeden, die aan den overvloed vol„ ſtrekt onbekend zyn. Ik ga zeer dikwils myn „ Vriend * * * bezoeken. Gy weet hoe pragtig en over„ vloedig hy in Z. leefde! welk een Paleis hy bewoonde, „ en hoe veele Dienſtelingen 'er gereed ſtonden, om op „ den wenk zyner oogen hem de begeerte van zyn hart „ te bezorgen! Gy weet welk een aanzien en gezag hem „ door zyne waardigheeden werden bygezet, en hoe zy„ ne verſtandige Vrienden hem met recht gelukkig kon„ den heeten! —— Die zelfde Man zit hier op een bo„ ven Voorkamer (die meestal roode vloeren hebben, en „ veelal verre zyn van net en gemaklyk,) hy haalt zelf „ zyn takkebosch van de zolder, ſlaat zelf vuur en „ ſteekt met zyn zolverſtek de ſtroowisch aan brand, om „ 'er vuur mede te maaken. Hy rookt twee, driemaa„ len uit dezelfde pyp, die hy aan een brandend takje „ ontſteekt. Hy heeft een keuls kannetje met een tinnen „ dekzel, waaruit hy zelf zyn Leuvensbier ſchenkt; zyn „ glas ſtaat op geen zilver ſchenkbord, neen! hy plaatst „ het op een oude lyst van een ſchoorſteen, zo groot en „ oudmodisch als men 'er met moeite een by de Holland„ ſche Boeren zou kunnen vinden." Na eenige verdere byzonderheden van denzelfden aart vervolgt de Schryver: „ En wat denkt gy, dat hy 'er ongelukkig aan toe is? „ —— ô verre van daar! Nu eerst (betuigt hy my menig„ werven,) ontwaar ik de zaligheden van een ſtil en ver„ genoegd leeven! Hier bedien ik my zelve! Hier ruim „ ik zelf alle hinderpaalen uit den weg, die elders van „ alle zyden myn rust of geluk deeden ſtruikelen. Hier „ eet ik myn brood zonder zorg, want men kan my niet „ meer ontneemen dan men gedaan heeft, en voortaan „ is elk Land myn Vaderland; en alle menſchen zyn my„ ne Vrienden!

„ Deeze waarlyk groote Man vond ik onlangs bezig, „ om met de kinderen zyner Huiswaardin op het Ganzen„ bord te ſpeelen. Hy reikte my de hand en verzogt my „ te gaan zitten. Ik glimlachte. Ik verſta u, zei hy, „ maar gy had ruim zo veel reden, om my in 't Vader-

„ land

„ land te belachen; want dit Ganzenſpel is ſlegts de Co-
„ pie van dat groote, waar wy byna op het Gevangen-
„ huis gegooid hadden. —— En zie eens (vervolgde
„ hy, terwyl hy voorttelde, en juist op den dood aan-
„ kwam,) welk een troost boezemt my deeze kinderlyke
„ bezigheid in! Deeze gelukkige gooi kan my niemand
„ betwisten. —— Ik gun een ander de Pot, hier is myn
„ zalig rustpunt! De traanen liepen hem in menigte over
„ de wangen. Zyn edele ziel verheft zig boven alle
„ rampſpoeden."

Maar, mag men vraagen, waartoe den naam van deezen edelen man, die een zo nuttig gebruik wist te maaken van zyne ongelukken, den Leezer verzwegen? Gewisſelyk zien wy geene reden van voorzichtigheid, welke den Uitgeever daartoe verplichtten. Ieder braaf man, tot welke party hy ook behoore, moet zich bedroeven, dat een zo edeldenkend mensch voor zyn Vaderland onnut geworden is. Het zelfde mogen wy zeggen van des Schryvers Reisgenoot, wiens naam alleen door de letters V. S. wordt aangeduid. Hy komt voor als een deugdzaam maar zwaarmoedig man, die, door het gewigt zyner rampen overſtelpt, in eene kwynende ziekte vervalt, en eindelyk den geest geeft, met den laatſten adem nog vergiffenis uitboezemende over hun, welken hem in dien ſtaat gebragt hadden.

Meer diergelyke voorbeelden zouden wy kunnen bybrengen, aan welke niets meer ontbreekt, om ze recht aandoenlyk en treffende te maaken, dan een duidelyk blyk van echtheid. Maar dit Uittrekſel is reeds langer geworden dan wy ons voorgeſteld hadden.

Geſprekken met Emilia. Uit het Fransch vertaald. Naar den vierden Druk. Door E. BEKKER, *Wed.* D. WOLFF. *Twee Deelen. In 's Gravenhaage, by* I. van Cleef, 1787. *In gr. 8vo.* 548 *bladz.*

Wy deeden dit Werk te kort met 'er de bynaamen van *aangenaam, onderhoudende* en *vermaakend leerzaam* aan te weigeren; het verdient dezelve dubbel. Het Character van de Moeder, die de Geſprekken beleidt, en 'er eene verſcheidenheid in brengt, welke de aandagt wekt, is uitſteekend; de Lesſen op eene ongevoelige wyze ingeprent, zyn Zedebevorderende, en de Gevallen en Geſchiedenisſen, daar in gevlogten, zeer voor een Kind geſchikt. —— EMILIA komt, als een Kind van *vyf*

jaa-

jaaren, ons te jong voor, om eenige Gesprekken op dien trant uit te houden: haar een jaar twee drie meer gegeeven, zou meer waarschynlykheids aan de verciering bijgezet hebben; dan, daar deeze bedenking zo zeer in 't oogloopend is, zal de *Fransche* Schryfster, die het in haare hand heeft, dit Kind te doen verouderen, haare reden gehad hebben, tot dit zeer klein getal van jaaren. Men vindt enkele aartige Snapstertjes van dien leeftyd, by ons; doch, schoon wy veel met Kinderen omgingen, troffen wy geen vyfjaarige EMILIA aan: en, met de beste opvoeding hier te lande op acht jaaren, enkele die deeze rol zouden kunnen speelen. Veele Gesprekken, nogthans, zyn 'er waar toe EMILIA wel is opgewassen. 't Lust ons, een gedeelte van een zodanig over te neemen, en voorts dit Werk der eigene Leezinge aan te pryzen, voor allen, die met de Opvoeding van Kinderen iets te maaken hebben; verzekerd dat zy 'er veel in zullen vinden, 't welk hun te passe kan komen. 't Is HET DERDE GESPREK, waar op ons oog viel.

EMILIA.

Moeder daar heb ik een vlieg gevangen... o he, wat blinkt zy!

MOEDER.

Ja, zy is zeer fraay.

EMILIA.

Kom, nu zal ik haar een vleugeltje aftrekken, om dat het niet heenen zou gaan: en dan zal ik haar wat eeten geeven.

MOEDER.

Zacht eens, myne Lieve; heeft die vlieg u gebeeten of gekwetst?

EMILIA.

Neen, Maatje.

MOEDER.

En waarom haar dan kwaad doen?

EMILIA.

Maar dat doet haar immers geen kwaad.

MOEDER.

Dat zou haar zo veel kwaad doen als het u zou doen, wanneer men u een arm of een hand afsneedt. Gy gelooft dit, om dat gy haar niet hoort kermen, dat dit haar geen zeer doet; hier in bedriegt gy u. Het is een gevoelig Schepzel; het lydt dan zo wel pyn, als gy, en gy moogt het des geen kwaad doen.

EMI-

EMILIA.

Maar als de vlieg my nu evenwel eens gebeten had?

MOEDER.

Men mag zig verweeren; en zo zy u gekwetst hadt, dan zoudt gy haar misſchien hebben mogen dooden. Doch deeze misdeed u niets.

EMILIA.

Wel, Maatje, ik wou haar ook niet dood doen; ik wou haar eeten geeven, en braaf op haar pasſen.

MOEDER.

Dat is omtrent als of de eerſte voorbyganger u opnam, om u eeten te geeven, en op te voeden, zo hy een begin maakte met u een voet af te ſnyden, uit vrees, dat gy anders buiten zyne toeſtemming zoudt gaan; en hoe zoudt gy dit vinden?

EMILIA.

Daar zou ik nooit in toeſtemmen.

MOEDER.

Maar zo gy de zwakſte waart, dan moest gy u dat wel getroosten. Zie nu, zo doet gy met het Vliegje; gy waart de ſterkſte, gy vangt het, en had ik 'er niet by geweest, dan zoudt gy het een vlerkje hebben afgerukt, en zeer hebben ſtaan zien, als gy het morgen dood hadt gevonden.

EMILIA.

Ach! Maatje, daar zou ik bitter bedroefd over zyn.

MOEDER.

Ja, daar hadt het arme Vliegje niets aan... Zie hoe het lydt!

EMILIA.

Zo waar, het heeft pyn.

MOEDER.

Zoet Diertje! Denk eens, EMILIA, hoe dat het u bedroeeven zou, zo men u dus eens by de armen hieldt opgeligt.

EMILIA.

Dit zou my ook heel zeer doen.

MOEDER.

Kunt gy ongevoelig zyn over het vermaak, van het Diertje zyne vryheid weder te geeven? Kom, laat het by zyne makkertjes gaan, doe u zelf dit vermaak.

EMI-

EMILIA.

Ik wil wel... maar...

MOEDER.

Vergeet niet EMILIA, dat men zich nooit van zyne ſterkte mag bedienen, dan om zwakker Schepzels te helpen, niet om die te onderdrukken. Zie daar, aldus maakt men zich bemind; zo vormt men zich een duurzaam geluk.

EMILIA.

Maar, Moeder, ik wil niemand kwaad doen: nu daar, Vliegje, gaa weer heen... Ach! Maatje, kyk, hoe bly het is!

MOEDER.

En gy hebt het genoegen, van eene kleine *goede daad* gedaan te hebben. Is dit nu niet beter voor u, dan dat dit mooije Vliegje, door uwe ſchuld, geſtorven was?

EMILIA.

Ja zeker, ook Moeder! wat zou my dit gemoeid hebben!

MOEDER.

Zie eens, hoe zou het met u gaan. Indien zy, die ſterker zyn, dan gy, u een weinig kwaad deeden! Ik ben ſterker dan gy; uwe Kindermeid is ſterker, dan gy...

EMILIA.

Ach! ja, iedereën is ſterker, dan ik.

MOEDER.

Wel nu, zo wy nu geen ſmaak vonden, in wel te doen, maar, in plaats daar van, ons een tydverdryf maakten, door u te knypen, by uw oortjes te trekken, uw hair uit te plukken, wat dan?

EMILIA.

Dan zou ik zeer te beklaagen zyn!

MOEDER.

Ziet gy dan nu wel, dat het van veel belang is, zich van jongs af tot goeddoen te gewennen? Gy zult ook eens de ſterkſte zyn; en zo uw hart geen afkeer heeft van iemand te ſchaaden, dan zult gy overal gehaat worden. Nu zyt gy alleen, maar ſterker dan een Vlieg; doe dan de Vliegen wel.

EMILIA.

Dat zal ik wel onthouden. Maar, Moeder! ik wist zo waar niet, dat een Vlieg zo wel pyn kon hebben, als ik. Is het nu zo kwaad, een Vlieg als een Mensch te doen lyden?

MOE-

MOEDER.

Neen: maar men moet zich gewennen om de aandoenlykheid, ook in de geringste voortbrengzels der natuur, te eerbiedigen. Een Vlieg, een Tor, een Hond, een Boom, is haar werkstuk.

EMILIA.

Ben ik ook haar werkstuk?...

MOEDER.

Ja zeker. Zo gy een been, een vlerkje van een Vlieg, scheurt, dan zyt gy nooit in staat, om het te herstellen: gy kunt 'er ook onmogelyk eenig vermaak in vinden. Zo gy de schors van deezen boom doet, dan kunt gy hem voor den dood niet bevryden, het is, of men u het vel af nam.

EMILIA.

Wel, dit is hem dan zeer nadeelig.

MOEDER.

Dat ziet gy zelf. Gy moet des nooit iets, zonder noodzaak, of reden, beschadigen. De Kinderen doen zonder oogmerk veel kwaad, om dat zy onbedagt en onkundig zyn. Maar nu gy dit weet, moest gy een heel stout Meisje zyn, om ooit weer iets dergelyks te doen.

EMILIA.

Ja, dan zal men zeggen, dat ik wreed en boosaartig was, niet zo, Maatje?

MOEDER.

Men zou over u denken, Kind, als over Domitiaan.

EMILIA.

Wie is Domitiaan?

MOEDER.

Een Roomsch Keizer, die, toen hy een kleine jongen was, nergens vermaak in vondt, dan in Vliegen te dooden, en alle beesten kwaad te doen; men kon hem dit nooit afleeren.

EMILIA.

O, Ik zou heele slegte gedagten hebben van een Kind, dat zich niet wilde verbeteren.

MOEDER.

Daar hebt gy gelyk in. Domitiaan werd ook alle dagen boozer, en toen hy Keizer was, deed hy aan zo veel menschen kwaad, als hy, toen hy een Jongen was, de Vliegen gedaan hadt. Hy bedreef afschuwelyke wreedheden. Eindelyk werd hy zelf vermoord, en zyn naam is nu nog in vervloeking.

EMI-

EMILIA.

Dat geloof ik, hy verdiende dit wel. Moeder, ik zou gaarn zyne Historie leezen.

MOEDER.

Dit kunt gy vinden in de Romeinsche Historie. Wy zullen die te samen leezen, en vervolgens die van Titus, die de liefde en roem des Menschdoms was, en klaagde, dat hy een dag verlooren hadt; wanneer hy niets goeds verrigt hadt.

EMILIA.

Dien moet men wel lief hebben. Was hy ook een Roomsch Keizer?

MOEDER.

Ja, hy regeerde vóór Domitiaan. Wat denkt gy over deeze beide Keizers?

EMILIA.

Ach, dat is makkelyk te zeggen. Ik hou heel veel van Titus"...

De Sentimenteele Echtgenoot, of het Huuwlyk, zo als 'er eenigen zyn. uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht, by J. Krap, A. Z. 1788. *In octavo* 204 *bladz.*

Myn Heer *Bompré*, in den sterksten zin een sentimenteel Man, laat zig door zyn aandoenlyk gestel overheerschen, 't welk hem trapswyze ongelukkig maakt: waarvan hy zynen Vriend *St. Thomin*, by brieven, van tyd tot tyd berigt geeft, hem tevens om zyn raad verzoekende, doch van wiens raad hy, uit hoofde zyner sterke gevoeligheid, geen verstandig gebruik weet te maaken. —— Naar zynen staat in zyne soort gelukkig, gevoelt hy egter, dat hem, ter volmaakinge van het zelve, eene Huisvrouw, als een recht deelgenoot van zyn geluk, ontbreekt. Eerlang voltrekt hy een Huwelyk, 't welk hy in de uiterste volmaaktheid beschouwt, en waarin hy zig, met de sterkste aandoening, het hoogste genot van geluk voorstelt. Dan hy vindt zig in die streelende verwagting weldra te leur gesteld; te meer, daar zyne Huisvrouw, niet alleen van jonger jaaren, maar ook van eene gansch andere geestneiging is, dan hy; en waaromtrent hy, als te gevoelig, niet geschikt is, om zich als een rechtschapen Man te gedraagen. Tedere liefde maakt hem al te inschiklyk; in zyne toegeevendheid slaagt hy ongelukkig; dit treft zyn aandoenlyk gestel zeer hevig; zyn gevoelig hart klopt egter nog voor zyne waarlyk geliefde Egtgenoot; hy hoopt steeds op beter maar herhaalde te leurstellingen verydelen zyne hoop; en hy is ten laatste het Slagtoffer van zyne sterke gevoeligheid.

Door

Door de hevigheid van zyn aandoenlyk gestel is hy niet meer magtig, aan 't geen hem dermate treft, tegenstand te bieden; zulks doet hem besluiten een einde van dat alles te maaken, door zigzelven met een pistoolschoot uit alle die rampen te verlossen, waaraan het sentimenteele hem, geduurende zyn en Egt, bloot gesteld heeft. —— Men kan zyn character genoegzaam opmaaken, uit de volgende beschryving, die hy van zigzelven en zyn toestand geeft, in een zyner Brieven aan den Heer *St. Thomin*, die hem, naar 't schynt, verweeten had, dat hy zig ongeluk op den hals haalde, daar hy gelukkig kon weezen.

„ Gy zegt my, (dus vaart hy aan,) terwyl gy my doet zien, dat gy gelukkig zyt, op eene gansch niet koele wyze, dat ik het ook moet zyn, om dat ik eene vrouw heb, die veel geest heeft, en zeer beminnelyk is; ik zal u daarin gelyk geven, als gy wilt, en dat zal waar zyn, indien ik terstond meester zal kunnen worden van eene zekere gevoeligheid, welke ik in myne ziel heb, en zo ras ik niet meer eene zekere onverzetlykheid, in myne geaartheid, zal hebben, die oorzaak is, dat ik de gevoelens, welke ik my eens eigen gemaakt heb, niet zonder moeite en smert kan laaten vaaren. Ik had my aan alles wat my omringde verknocht, ik had daar iets zedelyks in geplaatst, welk alle myne aandoeningen vervulde, en de erkentenis, welke ik in de gevoelige weezens ontmoette, voldeed myn hart: niets was voor my onverschillig; noch in myn huis, noch in myn buurt, noch in iets van al het geen my bezig hield. Als ik eene vrouw, eene gezellin nam, twyffelde ik niet, of myne gevoelens zouden de haare worden, en dat zy niet gelukkig zyn zou dan door myn geluk; en alles, wat my daaraan doet twyffelen, is voor my een grievend denkbeeld. Ik weer dat zo veel van my af, als in myn vermogen is, ik veroordeel my zelven, maar des niet te min lyd ik 'er door. Het is eigenliefde, het is vooroordeel, het is lompheid, als gy zo wilt, maar de smert gaat haaren gang, en het hartzeer volgt my op de hielen, inzonderheid dan, als ik zie, dat myne vrouw weinig liefde heeft voor het geen ik beminde; dat zy zich verwydert van het geen naby my was, dat zy verandert het geen ik dacht dat wel ingericht was. Ik verbeeldde my, dat ik, van het geen ik genoot, niet meer alleen geneuchten zou hebben; ik hoopte myne geneuchten te verdubbelen, door dezelve, met haar, te deelen, en ik heb niets anders gevonden, dan moeilykheden, dan tegenstribbelingen. Het vermaak is nooit, daar ik dacht dat het was; 'er worden moeitens en veranderingen vereischt om het te vinden; maar laat het my in de toekomst zien; het geen tegenwoordig is, is nooit zo als het zyn moet. Men bewyst my, volgens de regelen van smaak, dat ik my van alle myne denkbeelden ontdoen moet; en men bewyst my, met zeer veel vernuft, dat myn genoegen en myn geluk eene dwaaling zyn; uit eene ydele beleefdheid, ben ik verplicht om het te gelooven. Zo was

ik, by voorbeeld, ingenomen met de eenvoudigheid van myn huis; het was het huis van myne voorouderen, van myn vader: ik strekte den eerbied, dien ik voor hun heb. en dien zy verdienen, uit tot alles wat hun toebehoord had; myn oude huisraad was het mynne geweest, daarenboven is het goed en gemaklyk. De uitgaven die 'er gedaan zullen moeten worden, om het voor ander huisraad te verwisselen, zullen my het middel ontnemen, om een ander vermaak te genieten, waarin myn hart een beter genoegen neemt. Ik had het alles, zo als het is, willen houden, maar ik moet daarvan afzien, en de ontwerpen over alle die veranderingen veroorzaaken my hartzeer; doch myn lieve vrouw geeft daar, met zo veel geest en bevalligheid, rede van, dat het onmogelyk is om haar tegen te spreken. Is het mogelyk myn vriend, dat men een vrouw, welke men bemint, weerstand biede? Die zo zagte, zo zwakke, wezens hebben verwonderlyke kragten; ik had dat nooit geloofd. Welhaast zal men in de kamer, welke myn vrouw voor zich gekozen heeft, verbeteringen beginnen te maaken; het is die kamer, welke myn vader, in zyn leven, tot zyn gebruik had, en welke ik, na hem, in gebruik gehad heb; men zal daar een bedkamertje in maaken; daar zal een kleedkamertje in zyn; en ik geloof, in waarheid, dat 'er ook een kleerenkas in wezen zal. Myn lieve vrouw zegt, dat zy een vertrek moet hebben, daar zy alleen zyn kan: ik had nooit gedacht dat zy by my gekomen was, om alleen te zyn. Zie daar myne verwenschte gevoeligheid, die zich alles aantrekt, en die niets anders moet zien dan het geluk veranderen. Myn lieve vriend! kom my te hulp, zeg my, dat men elkanderen beminnen kan, en tevens eene verschillende denkwyze, een verschillend gevoel kan hebben; dat de tederheid de overeenstemming van denkbeelden niet noodzaaklyk medebrengt; zeg my, dat het vernuft voor alles gaat, dat de aandoeningen vooroordeelen zyn; dat de gevoeligheid een ondeugd is."

LEOPOLDUS VAN MANSFELD. *Eene Geschiedenis in Brieven. Te Rotterdam by* J. Meyer, 1788. *In gr. octavo*, 370 *bladz.*

Een leerzaame Roman, by uitstek wel ingerigt, om der Jeugd onder 't oog te brengen, hoe hoognoodzaaklyk het zy, hevige hartstogten verstandig te bedwingen, om derzelver nadeelige uitwerkzelen voor te komen, by mangel waarvan, de anders zo veel beloovende Jongeling VAN MANSFELD al vroeg in zyn verderf liep. Hy komt voor als iemand, die reeds uitgebreide kundigheden bezit, en regt vatbaar is voor grooter vorderingen: in den Godsdienst is hy overtuiglyk naar eisch onderweezen, en deszelfs invloed heeft, over 't algemeen, ook eene

gan-

gunstige werking op zynen geest: maar hy is wat te sterk roemzugtig; en, daar de schynbaare beheersching zyner hartstogten grootlyks uit die bron voorvloeit, vreest een Menschenkenner, dat hy, wanneer hem de bedoelde roem eens mogte missen, zig ligtelyk als dan aan alle die hartstogten zal overgeeven, welke hy tot zo lang door zyne roemzugt t'onder hield. —— In het gansche hier beschreeven levensbeloop bespeurt men deeze werking dier roemzugt in verschillende gezigtspunten, met derzelver gevolgen; en men ontdekt ook eerlang, hoe deeze Jongeling geene heerschappy over zyne hartstogten had, toen hy, in zyne keuze eener Egtgenoote, door zynen Vader gedwarsboomd werd. Zonder verstandige maatregels in agt te neemen, die veelligt van een gunstig gevolg gewoest zouden zyn, verlaat hy onbezonnen het Ouderlyke Huis, en stort alle die geenen, die eenige betrekking tot hem hadden, in de grootste verlegenheid en diepste rouw. 'Er verliep geen maand, of hy ontving een brief van zynen Vriend *Homburg*, die hem ten Mentor verstrekt had, doch welken hy in 't laatste geval niet raadpleegde, waar over deeze zich beklaagt. *Homburg* geeft hem verzekering van den blyden keer der zaaken; dat hy maar ten spoedigste heeft over te komen, en dat zyne beminde KORNELIA de zyne zal weezen. Genoegzaam gelyktydig ontvangt hy een ongetekenden brief; doch welks inhoud duidelyk zyne KORNELIA tekende, die hem waarschuwde tegen de gevolgen van een losbandig gedrag: waar van een gerugt, haar ter oore gekomen, hem beschuldigde Het deswegens verspreide gerugt, hoewel sterk vergrootende, was egter niet geheel bezyden de waarheid; vermits de Heer *van Mansfeld* daadlyk zyner hartstogten, in afzigte van zyne Godsdienstige begrippen, te veel den teugel gevierd had. Dan deeze brieven kwamen juist één dag te laat; dewyl hy daags te vooren ingewikkeld was geworden, in een ongeval, dat eene uitdaaging ten gevolge had, welke hem zyn vertrek deed uitstellen. Eene omstandigheid van dien aart trof hem ten sterkste; doch het gewoone denkbeeld van het *point d'honneur* liet hem geen keuze van doen of laaten over. Hy schreef des aan *Homburg*, nog dien eigensten dag, meldde hem zynen toestand, en, in 't vooruitzigt, dat het tweegevegt, den volgenden morgen, hem doodlyk zou kunnen zyn, rigtte hy zynen brief in als een afscheidsbrief van zynen Vriend, met inmenginge van 't geen deeze, zynentwege, aan zyne Ouderen als dan zou hebben voor te stellen, nopens zyn berouw en aandoenlykheid te hunwaards. Ook vervaardigde hy een bovenal zeer tederen brief voor zyne beminde KORNELIA —— Deeze voorzorg was niet vrugtloos: hy sneuvelde, naauwlyks negentien jaaren oud zynde, in het tweegevegt; en de Heer *Tiefenthal*, een Vriend van *Homburg*, liet hem langs een voorzigtigen omweg, de droevige tyding hier van toekomen, met de overgave

der voorgemelde Brieven. — Men heeft deeze waarschuwende ontvouwing van 't gedrag des Jongelings, waarin eene verscheidenheid van treffende Characters gevonden wordt, briefswyze zodanig ingerigt, dat veelen deezer Brieven, benevens de aanmerkingen, waartoe 't verhaal onmiddelyk aanleiding geeft, eene reeks van Zedekundige overdenkingen behelzen, die meer opzetlyk behandeld worden. Hier toe behoort onder anderen de overweeging van 't geen men van een Opziender der Jeugd heeft te verwagten, indien hy zynen post ter harte neemt. van 't geen men het gezag der Ouderen in 't stuk des Huwelyks noemt, en hoe de Kinderen zig daaromtrent behooren te gedraagen; als mede van de gevaaren waaraan men zig door 't grof speelen bloot stelt; welke onderwerpen, met meer anderen, hier ontvouwd, de uitvoering van dit Geschrift des te leerryker maaken. — 't Is te hoopen dat de Corrector van dit Werk. zo hy ook anderen onder handen neemt, wat oplettender zal worden.

Kleine Dichterlyke Handschriften. Eerste schakering. Te Amsterdam, *by* P. J. Uilenbroek, *1788. In groot 8vo*, 130 *bladz.*

Eene verzameling van Dichtstukken van verschillenden inhoud, door de Heeren *Uilenbroek*, *Helmers*, *Bilderdyk*, *Huffham*, *Doorwik*, *de Clercq*, *Houtman*, *Vereul*, *Haverkorn*, *Carul*, *Roullaud* en *Lynslager* bygedraagen, maakt deeze eerste Proeve van kleine dichterlyke Handschriften uit; welken men voorneemens is, ten minsten 's jaarlyks, met één stukje te vermeerderen; indien deze inrichting den Lezeren en Dichteren moge behaagen. Wy twyffelen zo min aan de goedkeuring van de eerste, als aan den vlyt van de laatste; nadien dit eerste Stukje beide een gunstig vooruitzicht geeft. De daar in voorkomende stukken zyn zekerlyk niet alle even treffende, dat in eene verzameling van dien aart niet wel weezen kan; doch veele zyn zeer wel uitgewerkt, en boven het middenmaatige verheven, zo als *de Roemzucht*, *Triomfzang op de Overwinning by Chattam*, *Themire*, enz. Andere, zo als *Eva* en *Joost*, vallen zeker by deze af, maar voldoen toch aan den tytel van *pieçes fugitives*, van welken wy echter een beter en aartiger Stukje afschryven.

Ei, lieve! zie dien kleinen guit:
Dat knaapje word gewis een meester in het liegen!
De schalkheid flonkert hem de gitzwarte oogjes uit,
Daar hy in 't schomlend wiegje al dartlend zich laat wiegen:
Hy roept den welvernoegden gal
Van zyn mama,

Wie

Wie 't schelmsche boefje in stilte een lagchje heeft onttogen,
Half stamelende, toe: Papa!
Zyn eerste woord is reeds een logen!

Wanneer deze eerste schakeering herdrukt mogt worden, zouden wy den Dichter raaden, de derde regel, van het eerstgeplaatste Dichtstuk, getyteld *Ferdinand aan Leonard*, te veranderen. 'Er staat:

Geliefde Leonard, gy zult verwonderd wezen,
Nu ik reeds twee jaar ben geweest uit Amstels wal,
Voor 't eerst, van Ferdinand, een weinig schrifts te lezen,

maar hoe men een Brief, van meer dan 400 regels, een weinig schrifts kan noemen, zien wy niet in; en zouden *Ferdinand*, in dat geval, byna laaten schryven:

Geliefde Leonard, gy zult verwonderd wezen,
Voor 't eerst van Ferdinand zoo veel *te moeten lezen.*

Kinderplicht en Zinnebeelden, *door* J. HAZEU C. ZOON. *Te Amsterdam, by* W. van Vliet, 1788. *In octavo*, 94 *bladz*.

Eene Verzameling van stichtelyke overdenkingen, die der Jeugd, op eene verstandige wyze, met vrugt ingeboezemd kunnen worden. Zie hier eene overdenking van dien aart, op *het Middagmaal*.

De Zon aan 't middenpunt genaderd,
Legt de arbeidsman 't gereedschap neêr;
Terwijl men aan den disch vergadert,
En zet zich afgesloofd ter neêr;
Om de afgematte ligchaams-krachten,
Te sterken door gezonde spijs;
En, biddend, zegen af te wachten
Van God, op 't voedend gunstbewijs. ——
Zoo leeren we in de middagstonden,
Dat ieder mensch behoeftig is:
En aan den arbeid blijft verbonden,
Tot zyn bestaans behoudenis.

* * * *

Hoe dankbaar moet een mensch niet weezen,
Die door zyn werk het voedzel heeft,
En door Gods goedheid, nooit volpreezen,
Bevrijd van rampen, vrolijk leeft.

LOTJE EN DAPHNE, *door een Lid van het Haagſche Genootſchap: Kunstliefde ſpaart geen vlyt. Te Zaltbommel by* H. H. de Meyere, 1788. *in octavo*, 112 *bladz.*

Wy gelooven niet het geen de Dichter, of Opſteller, van dit Werkje zegt: dat de Zangen welken in dit Boeksken voorkomen, voortbrengſelen zyner *allereerſte*, zyner *vroegſte*, Jeugd zyn. Niet om dat dezelve meer waarde bezitten, dan *hy* 'er aan toekent; maar om dat men geene Wiegelingen vindt, die *hun* teêr gevoel, door zulke net afgeperkte gedachtenſtreepen —— verbaazing wekkende uitroepteekens!!! ... en zagte af... ge... bro... ken woor... den, weeten uit te drukken. In dat vroege tydperk ſpreekt het wezenlyk gevoel, of de Natuur alleen; en het valſche *ſentimenteele* zwygt dan nog, zo wel als alles wat een gewrongene kunst verraadt.

Lotje en *Daphne* behelst eene verzameling van Minnedichten, door een Jongeling, die zich agter de Voorrede *F. J. Winter Tromp* tekent, alle in den nieuwen ſentimenteelen trant geſchreven; zynde veele dier ſtukjes, zelfs aan het hoofd, gekenmerkt met de woorden, *Affectuoſe*, *Allegro*, *Romance Gracioſo*, *Largo*, enz.; op dat men toch niet misſe, de meerdere of mindere graaden van tederheid, op het eerſte gezicht, te gevoelen. Agter deze Minnezangen volgt eene *Rhapſodie*, en eenige Naarvolgingen, *Fragmenten* genoemd; onder welken de Klaagzang van GRAY, *de Kerkhof op het Land*, de eerſte plaats verkregen heeft, ſchoon wy reeds een veel beter Vertaaling daar van bezitten, in het *Mengelwerk*, onder de Spreuk: *Tendimus ad Cœleſtem Patriam* uitgegeeven (*).

Het oogmerk dezer bygevoegde Naarvolgingen zullen wy met des Dichters woorden voordraagen; op dat men ook over den ſentimenteelen ſtyl van het Voorbericht zal kunnen oordeelen.

De weinige Vertaalingen agter myn Lotje geplaatst, —— waren zo geheel en al voor het warmſte —— levendigſte gevoel geſchreeven; —— zo volkomen voor myn hart geſtemd: —— tegen mynen wil overmeesterde my myne ontroering; —— ik moest —— moest volſtrekt —— beproeven, —— of het moogelyk ware dezelve met al —— al die kragt, —— dat zagte —— vertederende vuur —— die aandoenelykheid, welke het oorſpronkelyke bezat, in onze welluidende moedertaale te doen overſtroomen! —— Doch, in hoe verre het my gelukt zy; — dit... dit laate ik aan u, —— wier harten door de begunſtigende *Natuur*, voor eene zagte teêrgevoeligheid gevormd werden! —— geheel —— en ook alleen —— ter beſlisſinge over.

Zo ja: —— ben ik waarlyk gelukkig genoeg geweest, van hier

(*) IIde Stukje, bladz. 5.

niet in eenigzins te slaagen? —— en vooral, ..., hebbe ik het genoegen, dat myne proeve, met den *Osſian* genomen, eenigen byval verwerft!!..... wel aan! —— ik zal —— als dan —— myn reeds voor langen genomen, beſluit dadelyk wel ligt in uitwerking ſtellen; —— ten minſten beproeven, of het my gelukken wil, dat ik u —— aandoenelyke tedere harten in myn Vaderland! —— dien heerlyken —— vervoerenden, Zanger eenmaal gansch en al in het Nederduitsch aanbiede! —— —— een aanmerkelyk gedeelte hebbe ik reeds lange te voren bewerkt; —— het wagte ſlechts naar eene beſlisſende uitſpraak, —— om eens, of ten vuure, gedoemd worden; —— of het ligt te zien!

Ziet daar juist de taal der Helden, die ſneuvelen moeten, of verwinnen. Maar voor Dichters is 'er immers nog een middenweg? —— Waarom juist een der uiterſten, het *verbranden*, of doen *drukken* zyner papieren kinderen gekozen! kan men ze dan niet ongedrukt bewaaren, tot de Jongeling een Man geworden is? of tot het Kunstvermogen zo veel aangewonnen heeft, dat men hen behoorlyk kan beſchaven, of in ſtaat is, om nieuwe te maaken die beter zyn? Deze weg is mogelyk de veiligſte voor onzen Dichter.

Korte geſchiedenis, of beſchryving van de Zeereizen rondom de Wereld, en de voornaamſte ontdekkingen in het Zuiden en in het Noorden. Door CHR. LUD. REINHOLD, *Dr. Ph. A. L. M. Leeraar in de Wis- Natuur- en Tekenkunde aan het Gymnaſium te Osnabrug, en Lid van verſcheiden geleerde Maatſchappyen. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage, by* I. du Mee en Zoon, 1788. *In groot 8vo, 132 bladz.*

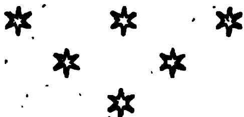
Na eenige voorafgaande aanmerkingen over de Scheepstogten der Ouden, en de ontdekking van America, door *Christoffel Columbus* en *Americus Vespucius*, behelst dit Stukje een kort berigt van de Zeereizen rondom den Aardkloot, die ten getale van 23 opgeteld worden. Verder een beknopt verſlag van de voornaamſte reizen ter ontdekkinge eener doorvaart in het Noorden, en ter omzeilinge van de Noordlyke Landen; mitsgaders van de eerſte Scheepstogten der Hollanders na Oostindien. Hierby is gevoegd, eene korte geſchiedenis der voornaamſte Landontdekkingen, met een berigt van de geſteldheid der merkwaardigſte ontdekte Gewesten, inzonderheid van de Zuid-Eilanden, en voorts van de Polaarlanden, of de Noordelyke en Zuidelyke Ysſtreek. Ten laatſte geeft men nog eene hoofdzaaklyke herhaling en korte beſchouwing van de weinig bekende Landen. Men kan ligtlyk uit deezen opgegeeven inhoud opmaaken, dat de Heer *Reinhold*, in zulk een klein Stukje, zodanig eene verſcheidenheid byeenverzamelende, niets anders dan een opper-

vlak-

vlakkig denkbeeld van dat alles heeft kunnen leveren; des zyn Geschrift niet zo zeer diene, om geregelde kundigheden deswegens aan de hand te geeven, als wel om in een kort bestek de merkwaardigste ontdekkingen, van tyd tot tyd door de Zeevaart gedaan, onder 't oog te brengen; waarom hy 't ook maar beschouwd wil hebben, als behelzende *Bydragen voor de Geographie*; in welken zin het ook gevoeglyk geplaatst kan worden, by de meermaals gemelde *Nederlandsche Reizen*, na de meest afgelegene gewesten van den Aardkloot.

Almanach der Natuur. Vier Stukjes. Te Amsteldam, by I. de Jongh, 1788. *In 8vo. 8 bladz.*

Onder deezen Tytel stelt men zig voor, den Leezer een te gelyk aangenaam en leerzaam Tuinboek in handen te geeven. Men heeft naamlyk opgemerkt, dat de gewoone Tuinboeken te droog zyn, om ze met vermaak te doorbladeren, waardoor ze dan veelal slegts ter loops ingezien worden; dit heeft aanleiding gegeeven tot het opstellen van een Tuinboek, 't welk, terwyl het de noodige onderrigtingen omtrent het tuinieren behelst, tevens de daartoe behoorende zaaken, op eene bevallige wyze, met natuur- en zedekundige bespiegelingen doorvlogten, ontvouwt. Het oogmerk is maandlyks zodanig een Stukje af te geeven, 't welk de tuinbezigheden, en 't geen wyders met opzigt tot het buitenleven opmerking vordert, geduurende den tyd van twee maanden voordraagt; zo dat zes agtervolgende Stukjes een volledig Tuinboek voor 't geheele jaar zullen leveren. De vier, die wy thans onder handen hebben, gaan over de maanden *Mei—December*; en de uitvoering is van die natuur, dat dezelve vry wel aan 't oogmerk beantwoorden; zo dat het voor hun, die buiten leeven, en zinlykheid voor de daartoe betreklyke werkzaamheid, mitsgaders lust tot natuurlyke en zedelyke beschouwingen, hebben, wezenlyk tot een aangenaam en leerzaam tydverdryf kan strekken. By een volgend Stukje zullen wy 'er wel eens een staal uit overneemen, dat ons bestek tegenwoordig niet wel toelaat.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in het Derde Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

B.

Brown,

D.

E.

F.

G.

H.

I. en J.

M.

N.

O.

Over-

School-

T.